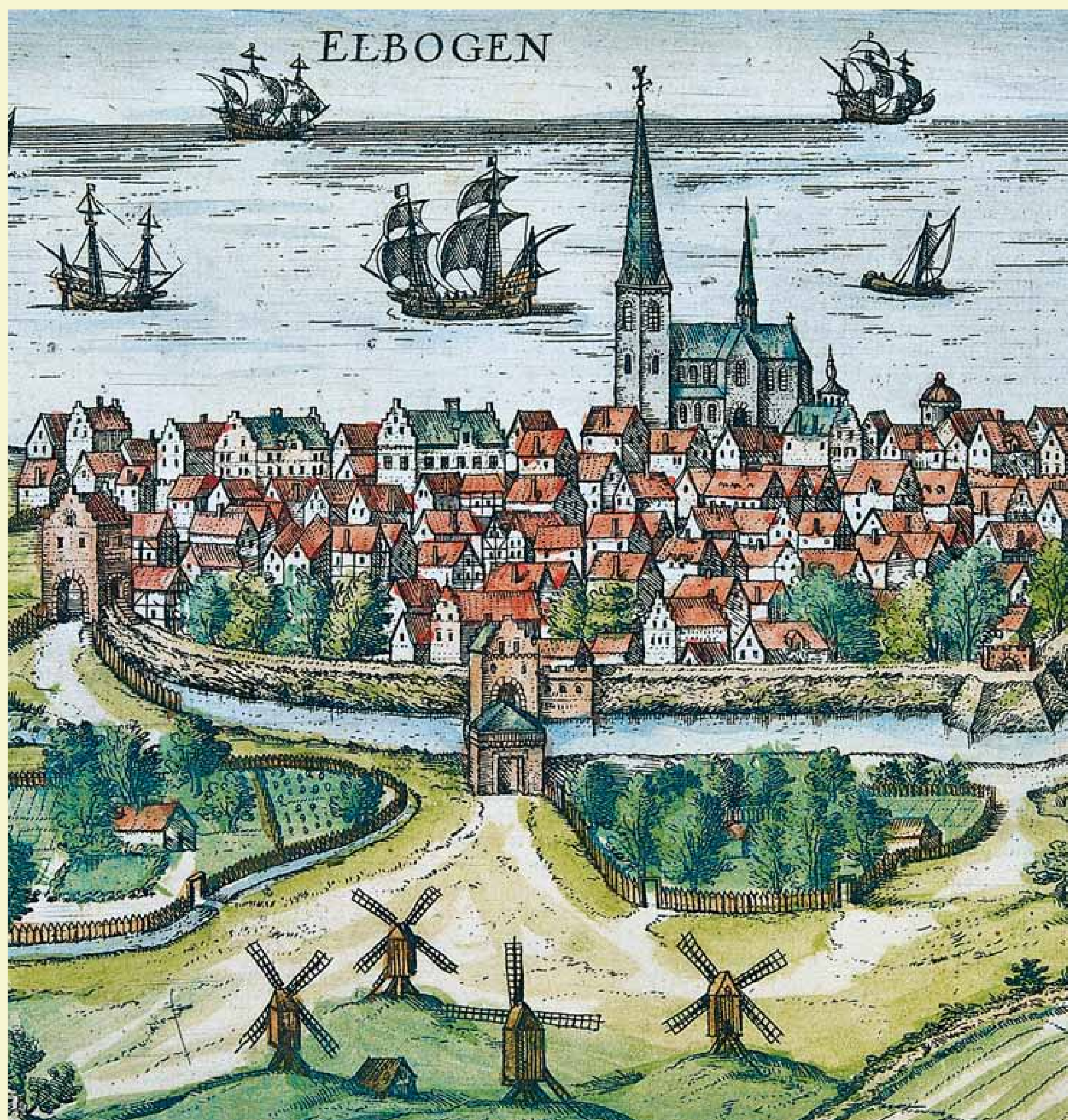

Det medeltida Malmö

Detektivarbeten under mer än ett sekel i en gammal stads historia

Sven Rosborn

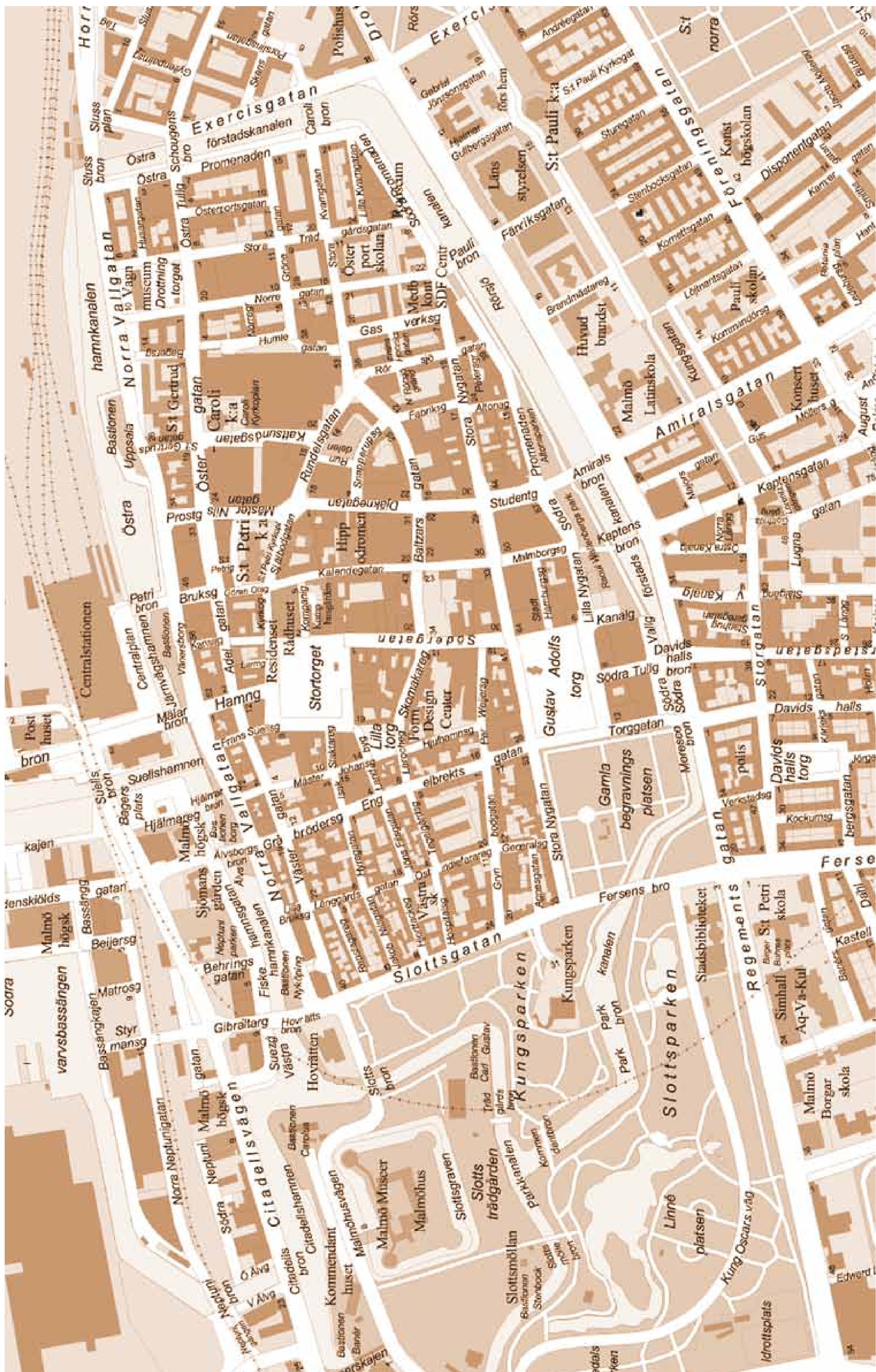
ISBN 978-91-639-1837-7

Tryck: Petessoprint/Publikum
Belgrad 2016

Boken är tryckt med bidrag från Malmö Förskönings- och Planteringsförening samt från Malmö kulturhistoriska förening.

Bilden på omslaget: Malmö år 1588, den äldsta kända perspektivavbildningen av staden.

Innehåll

Exercisgatan
förstadskanalen
Östra Promenaden
Caroli bron
Polishus
Sluss plan
Sluss bron
Schougens bro
Östra Tullg
Östra
Norra Vallgatan
hamnkanalen
museum
Drottning torget
Vagn
St Gertrud
Caroli K:a
Bastionen
Uppsala
Östra
Öster
Prostg
Kattsundsgatan
Rundelsgatan
Djäknegatan
S:t Petri K:a
Hipp odromen
Baltzars
Kalendegatan
Centralstationen
Centralplan
Järnvägshamnen
Petri bron
Bruksg
Adel gatan
Residenset
Rådhuset
Stortorget
Södergatan
Hamng
Mälar bron
Post huset
bron
Suellshamnen
Suells bron
Bagers plats
Hjälmareg
Malmö högsk
Vallgatan
Norra
Väster
Sjömans gården
Fiske hamnkanalen
Behrings gatan
kajen
Bassängg
Beijersg
Malmö högsk
Södra
varvsbassängen
Matrosg
Styr mansg
Bassängkajen
Gibraltarg
Suezg
Västra
Hovrätten
Hovrätts bron
Slotts bron
Norra Neptunigatan
Neptuni
Malmö högsk
Citadellsvägen
Citadellshamnen
Citadells bron
Kommendant huset
Malmöhusvägen
Malmö Museer
Malmöhus
Slottsgraven
Slotts trädgården
Parkkanalen
Slottsmöllan
Kungsparken
Kungsparken
Park bron
Park
Slottsgatan
Slottsparken
Stadsbiblioteket
Linné platsen
Kung Oscars väg
Idrottsplats
Regementsg
S:t Petri skola
Simhall Aq-Va-Kul
Malmö Borgar skola
Fersens bro
Gamla begravnings platsen
Stora Nygatan
Torggatan
Gustav Adolfs torg
Södra Tullg
Davids halls bron
Södra
Moresco bron
polis
Davids halls torg
Davids halls
Kockumsg
Storgatan
Kanalg
Lilla Nygatan
Malmborgsg
Studentg
Stora Nygatan
Amirals bron
Södra förstads
Kaptens bron
kanalen
Promenaden
Amiralsgatan
Kaptensgatan
Lugna
Malmö Latinskola
Huvud brandst.
Kungsgatan
Konsert huset
Pauli skolan
Kommendörsg
Löjtnantsgatan
Kornettsgatan
Stenbocksgatan
Sturegatan
Föreningsgatan
Konst högskolan
Disponentgatan
Kamrer
S:t Pauli K:a
S:t Pauli Kyrkogat
Läns styrelsen
Fänriksgatan
Brandmästareg
Rörsjö
Pauli bron
Centr
SDF
Medb kont
Gas verksg
Öster port skolan
Stora
Humle
Fabriksg
Altonag
Nygatan
Form Design Center
Lilla torg
Skomakareg
Hjulhamnsg
Engelbrekts
Eng
Master
Jöns Filsgatan
Hospitalsg
Västra Sk
Grynbodgatan
Generalsg
Amiralsg
Exercisg
Andréegatan
Gabriel Jönssonsgatan
förs hem

Förord

År 1970 anställdes författaren som ung arkeologistuderande av Malmö museums dåvarande 1:e intendent Bengt Salomonsson för att leda undersökningen och restaureringen av Kompanihuset i Malmö. Anställningen vid Malmö museum skulle komma att vara i 25 år. När författaren år 1974 blev intendent vid museet fick han uppdraget av sin chef: ”Bygg upp den medeltida arkeologin i Malmö”.

Nu startade en intensiv bevaknings och utgrävningsverksamhet i Malmös innerstad. Trots att arkeologiska undersökningar enligt lag skulle ske vid exploateringar av fornlämningar, dit även medeltida stadsområden inräknades, struntade man i Sverige helt i detta. Endast i Lund fanns det sedan länge en organiserad medeltidsarkeologi. Malmö kom därför snabbt att bli den efter Lund ledande staden inom detta forskningsämne.

För att bygga upp en effektiv utgrävningsorganisation fordrades ett team av duktiga medarbetare. Snabbt anslöt sig personer till Malmö med sådana kvalifikationer. Många var också de som i Malmö fick sin första praktiska utbildning i modern utgrävningsteknik; personer som senare gick vidare till olika chefstjänster runt om i Skandinavien. År 1975 fick författaren också ansvaret för utgrävningarna i Malmö kommun utanför själva den medeltida stadskärnan. Nu startade intensiva bevakningar av de enorma ytavbaningar av matjorden som vid denna tid skedde, speciellt i Malmös södra områden kring Fosie medeltida by. Exploateringsprojektet ”Fosie IV” var ett sådant område. Genom en förändrad utgrävningsteknik, där arkeologerna redan vid avbaningen av matjorden fanns på plats, kunde nu plötsligt hela forntida byar med sina långhus dokumenteras och grävas ut. Vår uppfattning om forntidens bebyggelsemönster ändrades därför drastiskt på endast några få år. Vid uppstarten av ”Fosie IV”-utgrävningen fanns det inga tillräckliga arkeologresurser. Författaren tog då det djärva greppet att åka över Öresund och sätta sig i förhandlingar med danska Nationalmuseet och Köpenhamns universitet. Resultatet blev att 25 danska arkeologer/arkeologistuderande kunde anställas i Malmö. Staden bjöd på bostad.

Museala och arkeologiska kontakter över Öresund ansågs på den tiden som något mycket märkligt. Vid förhandlingarna fick man en känsla av att de danska myndigheterna närmast ansåg att arkeologerna som skulle till Malmö egentligen skulle bege sig till det oländiga Sibirien. Kontakter mellan arkeologer över landsgränserna fanns vid denna tid endast på en mycket hög akademisk universitetsnivå. Författaren tog därför år 1976 ett antal Malmöitiska arkeologer på en färd till Århus med övernattning på herrgården Hald för att gruppen där skulle kunna träffa danska kolleger. Detta möte kom att efterföljas av flera resor över Öresund, bl.a. till Svendborg m.fl. andra museer med utgrävningsverksamhet. Vid ett stort danskt forskarseminarium i Odense år 1982 kunde författaren i ett föredrag berätta om i Malmö framgrävda långhus från vikingatiden vilket väckte stor förvåning. Danskarna hade nämligen tidigare fått uppgifter från universitetet i Lund om att det i Skåne endast fanns s.k. grophus från vikingatiden, inga långhus!

Från Stockholms horisont var man samtidigt irriterad över att Malmö museums arkeologer på detta sätt tog kontakter med ett annat land. Man menade nämligen att detta endast skulle ske från de statliga institutionerna i huvudstaden. När det blev aktuellt för den stora utgrävningen på Helgeandsholmen i Stockholm blev dock författaren år 1977 uppkallad till ett av de första planeringsmötena. Då avslöjades den totala brist på kunskap om större grävningar i städernas medeltida kulturlager som vid denna tid fanns inom den antikvariska riksledningen. Under mötet uppstod en något hätsk stämning vilket kan illustreras i den situation när mötesledaren frågade om det fanns några arkeologer i Malmö som kunde ta på sig ansvaret för utgrävningen. Snabbt replikerades från Stockholms universitet: ”Någon hjälp från provinsen vill vi inte ha.” Trots detta fick man krypa till korset. De skickliga arkeologerna Marietta Douglas och Anders Ödman, båda från olika svenska ”provinser”, fick ansvaret att leda denna viktiga grävning.

Författaren hade som ung gymnasiepraktikant sommaren 1967 kommit med i ett team av arkitektstuderande i samband med undersökningen och uppmätningen av Claus Mortensens 1600-tals hus i Malmö. Under detta arbete steg han för första gången in på Stadsarkivet i Malmö. Här träffade han den legendariske Malmöforskaren Einar Bager. Som museianställd skulle det senare uppstå en nära kontakt och vänskap mellan honom och denne, Malmöforskningens grand old man.

Redan vid anställningen på Malmö museum år 1970 gick därför författaren upp på Stadsarkivet för att få mer information om den tomt som man just då höll på att gräva ut. Förvånat tittade stads-

arkivarie Lennart Tomner på besökaren och frågade vad en museiman hade på arkivet att göra. Detta hade aldrig tidigare skett. På den tiden var Malmö museum och Malmö stadsarkiv två helt skilda världar utan kontakter sinsemellan. Under kommande år fick däremot författaren ett speciellt bord på Stadsarkivet i ett av hörnrummen ut mot den medeltida Östergatan. Hit gick färden många gånger för fördjupande studier i stadens äldre historia såsom den avspeglas i arkivaliska källor.

Malmö stad beslöt runt år 1970 att publicera en större bokserie om stadens historia. Det första bandet kom ut år 1971, det sista åttonde bandet år 1995. Författaren överlämnade i början av 1980-talet till Lennart Tomner en detaljerad disposition över en komplementbok till detta bokverk. I dessa ytterst gedigna och mycket påkostade böcker saknades nämligen, förutom Bengt Salomonssons viktiga bidrag om Malmös forntid, helt medeltidsarkeologin. Inte med ett ord fanns återgivet medeltidsarkeologins viktiga och redan vid denna tid banbrytande, helt nya resultat rörande staden Malmös äldre historia.

Lennart Tomner, som satt med i bokseriens redaktionskommitté, försökte få övriga i kommittén att ta med författarens avsnitt om medeltidsarkeologin men han möttes av kompakt motstånd. Malmö stads historia skulle endast skrivas utifrån historiskt källmaterial, inte arkeologiskt. Arkeologin var enligt redaktionen ingen vetenskap – framgrävda föremål kunde endast användas som illustrationsmaterial! Det ytterst märkliga har därför uppstått att Malmö, till skillnad från alla andra äldre svenska städer som gett ut sin stadshistoria i samlad tryckt form, helt saknar all den nya information som medeltidsarkeologin gett oss om stadens äldsta historia. Detta trots att staden var en av de första i Skandinavien som på allvar och i stor skala infört medeltidsarkeologin.

Lennart Tomner och Einar Bager fortsatte dock att stödja författarens planer på att ge ut en bok med en samlad bild av vad medeltidsarkeologin hade tillfört rörande det medeltida Malmö. Innan undertecknad slutade sin tjänst som museichef på Malmö stadsmuseum år 1995 låg därför i manusform ett större textmaterial färdigt om stadens medeltidshistoria sett utifrån ett arkeologiskt perspektiv. Under författarens år som forskningschef på Fotevikens Museum har sedan dess detta material hela tiden byggts ut och givetvis också kommit att kompletteras med senare års utgrävningsresultat. Det är detta material, mycket sådant som aldrig tidigare tagits upp i Malmöhistoriska sammanhang, som författaren nu i denna bok kan delge allmänheten.

Boken har kunnat tryckas endast tack vare större bidrag från Malmö Förskönings- och Planteringsförening samt från Malmö kulturhistoriska förening. Till båda dessa, för Malmös kulturhistoria så oerhört värdefulla föreningar, framför författaren sitt stora tack.

Malmö september 2016
Sven Rosborn

Malmös äldsta avbildningar

Hösten 1977 öppnade man på Malmö museum en tillfällig utställning, ”*Frederik II – en renässansfurste*”. Det var den mycket kunnige museichefen på Malmö konstmuseum Frans Carlsson som stod för utställningen. Här såg författaren för första gången två handritade Malmökartor, utlånade av Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn vilka hämtats ur den s.k. Vedelska samlingen. Författarens intresse väcktes inför dessa kartor. De till synes väldigt slarvigt och hastigt upprättade kartorna, snarare kartskisser, var ju de äldsta kartorna som bevarats från Malmö. Ja, de är faktiskt de äldsta avbildningarna över huvud taget som bevarats av Malmö. De dateras till slutet av 1580-talet. Här är historien om dessa unika pappersark.

Anders Sörensen Vedel (1542-1616) tog år 1566 magistergraden i Wittenberg och blev två år senare slottspredikant hos Frederik II på Köpenhamns slott. Anders var också historiker och blev som sådan av kungen utnämnd till rikshistoriograf. År 1575 utkom Vedels stora verk, översättningen av Saxo Grammatikus danska historia fram till slutet av 1100-talet. Han påbörjade några år senare själv ett eget stort verk om Danmarkshistorien. Detta slutfördes dock aldrig. Anders flyttade året 1581 till Ribe men fortsatte sina historiska Danmarksstudier. År 1586 företog han en tio veckor lång resa i Danmark för att samla in historiskt material. Han var mycket intresserad av Ven och Tycho Brahes arbeten. Från Ven tog han sig till Skåne där han bl.a. träffade lektorn Mogens Madsen som blev en bra informationskälla när det gällde de danska landområdena öster om Öresund.[1]

Samma år, 1586, vet vi att Anders Vedel var intresserad av frågor om Malmö och dess historia. Hemkommen till Ribe fick han nämligen den 18 augusti detta år ett brev från prästen Niels Jörgensen i Malmö där denne lämnar en rapport över topografiska företeelser i staden. Uppdraget hade han uppenbart fått av Vedel, kanske när denne befunnit sig i staden inför hemfärden över Öresund. Niels har stegat avståndet mellan Malmös porttorn. Ett sådant tillvägagångssätt måste ha föranletts av Anders försök att göra en karta över Malmö. På en av kartskisserna i den bevarade Vedelska samlingen finns på baksidan också en uppräkning över portarna i Malmö strandmur, dock utan avståndsangivelse dem emellan.[2]

Troligt är således att Anders Vedel fått Niels Jörgensen i Malmö att ge honom ett antal basfakta om Malmö. I dag finns dock bara de två kartskisserna bevarade, kanske har de varit fler. Det är väl inte otänkbart att den enklast utförda kartskissen av de två är den äldsta. Låt oss nu se närmare på den information om staden som denna karta ger oss. Siffrorna hänvisar till figur 2.

Fig 1. Anders Sörensen Vedel porträtterad av Tobias Gemperlin år 1578. Frederiksborg slott. Wikipedia.

Kartan är ritad med norr nedåt. Till vänster, alltså längst i öster, är ”*Österport*” markerad (1). Porttornet, vars grundstenar författaren grävde fram i början av 1970-talet, har legat i Östergatans förlängning ett trettiotal meter ut på Drottningtorget. Från porttornet går en mur fram till stranden och här ligger en ”*Rondel*”. En rundel var en utskjutande jordvall (2). Från denna går strandmuren åt väster, endast inritad som ett streck vilket böjer i höjd med S:t Petri kyrka. Strandmuren slutar i väster med beteckningen ”*Arx*”, dvs. slottet Malmöhus (3). Söder om slottet ligger ”*Vesterport*” (4). Inåt land har tecknaren inringat staden med en halvcirkel. Detta är den stadsvall som borgmästaren Hans Michelsen ska ha uppfört före hans flykt år 1523. *”Söderport”* (5) är markerat med ett porttorn i vallen. Öster om porten har tecknaren ritat in ytterligare två markeringar. Den ena är preciserad som *”Rondel”* och bör vara den rundel som avslutade Rundelsgatan åt söder (6). Den andra är med stor sannolikhet den ”*Her Clausis rundel*” (7)

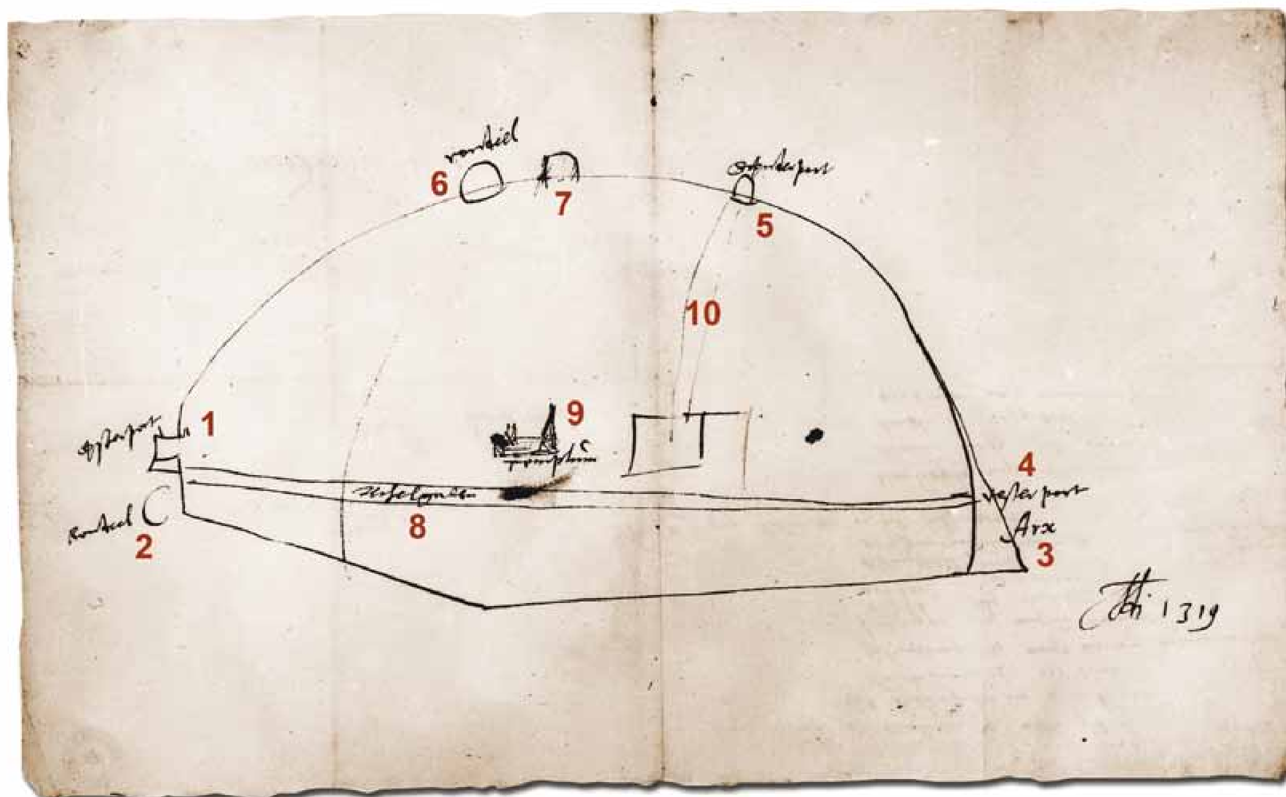

Fig 2. Kartskiss av Malmö år 1586 av troligtvis Niels Jörgensen.

som i handlingar från slutet av 1500-talet omtalas vara belägen vid Kalendegatans slut.

Från Österport till Västerport löpet "Adelgaden", alltså nuvarande Östergatan, Adelgatan och Västergatan (8). Söder om denna är S:t Petri kyrka utritad och textmarkerad, *"Templum"* (9). Stortorget är markerat som en fyrkant och från detta torg går Södergatan (10) till Söderport. Varför tecknaren har markerat en linje från Stortorget mot väster vilken sedan viker av mot norr till Adelgatan anar vi inte. Slutligen har årtalet 1319 angetts på skissen. Detta åsyftar den uppgift som finns från 1500-talet att Malmö år 1319 "*byggdes på den plats hon nu ligger*".

Låt oss nu analysera den andra kartskissen, med stor sannolikhet från samme tecknares hand som den första. Siffrorna hänvisar till figur 3. Även denna karta har norr nedåt. Kartan är betydligt rörigare än den första men med lite tålamod kan man snabbt inhämta en hel del intressant information. Så t.ex. måste tecknaren ha begett sig upp i S:t Petri kyrkas torn. Runt staden har han nämligen antecknat de orter långt från Malmö som endast kan ha varit synliga högt uppe i detta torn. Detta kan också antyda att tecknaren verkligen är prästen eller kaplanen i Malmö S:t Petri kyrka Niels Jörgensen. Denne var verksam i staden fram till hösten 1589 då han blev kyrkoherde i Håslöv och Boderup.[3]

Man häpnar hur långt man på den tiden kunde se från kyrkans torn. Vår tids luftföroreningar har nog minskat sikten en hel del. Från nordväst räknat, alltså längst ner till höger på kartan, läser vi: *"Kiöbenhaffn"* (11), "*Hven*" (12), "*Landskrone*" (13), "*Barsebeck*" (14), "*Borreby*" (15), "*Lund*" (16), "*Burlöf*" (17), "*Husie*" (18), (V:a) "*Skrävlinge*" (19), "*Fosie*" (20), "*Lockarp*" (21), "*Trelleborg, Bunkeflo, Hyllie*" (22), "*Skanör*" (23).

Vad det gäller stadens gator är "*Östergade*" (24), "*Allgaden*" (25) och "*Vestergade*" (26) markerade. Östergatan slutar vid det markerade porttornet "*Österport*" (27) medan Västergatan slutar vid "*Vesterport*" (28) som på denna karta ligger mellan slottet och stranden. På den tidigare var namnet placerat söder om Malmöhus. En intressant detalj kan noteras för Österport. Här har tecknaren angett två torn förbundna med två streck vilka markerar murar. Detta är en s.k. zwingeranläggning. För att attackera porten måste man först erövra det yttersta porttornet. Därefter fick man passera en väg med höga murar på båda sidor fram till det innersta porttornet.

Från torget löper "*Syndergade*" (29) till "*Sönderport*" (30). Parallellt med denna gata löper "*Calendestrede*" (31). Från "*Kyrkan*" (32) löper "*Rundelstrede*" (33) och "*Grönergade*" (34). Utmed strandmuren, som löpte vid nuvarande Norra Vallgatan, har ett antal torn eller portar markerats. "*Ferjeporten*" (35)

låg vid nuvarande Frans Suellsgatan och utanför denna har markerats stadens långa brygga, ”*Ferjebron*” (36). Tecknaren har alltså här av misstag förskjutit ”*Ferjeporten*” och ”*Ferjebron*” för långt österut om man jämför med Stortorgets läge. Denna förskjutning gäller också det runda torn (37) som markerats öster om ”*Ferjeporten*”. Detta måste nämligen vara det s.k. ”*Flynderborg*”, Malmös äldsta borgtorn, troligtvis anlagt av staden Malmös grundare ärkebiskop Jakob Erlandsen på 1250-talet. ”*Flynderborg*” låg vid nuvarande Hamngatans mynning i Norra Vallgatan. Längst i öster är med text markerat ytterligare ett strandmurstorn, ”*Östertorn*” med tillägget ”*Fangetorn*” (38).

Ett antal byggnader har ritats in på kartan. Längst i väster finns ”*Hospitz*” (39). Detta var det forna franciskanerklostret som efter reformationen gjordes om till ett sjukhus. Vid Stortorget har rådhuset (40) markerats. I kvarteret söder om rådhuset finns tre byggnader inritade. Exakt vilka dessa varit är omöjligt att säga men eftersom de ligger inne i kvarteret är det kanske s.k. ”*sögningegårdar*”, dvs. adelsmäns hus i staden. Då dessa stod tomma under långa tider var det tryggt att inte ha dem placerade ut mot gatorna. I just detta kvarter fanns under 1500-talet många adelsfamiljer som fastighetsägare. Ett av de tre husen kan vara det alltjämt bevarade Kompanihuset (41).

Utmed Kalendegatan finns två byggnader. Dessa kan vara den s.k. Ärkebiskopsgården (42) och det s.k. Kalendehuset (43), båda fortfarande bevarade om än kraftigt om- och tillbyggda. Utmed Västergatan finns tre fastigheter speciellt markerade. Nr (44) kan svara till den s.k. Dringenbergska gården och nr (45) till det forna svartbrödrakapellet vilket fortfarande stod kvar på 1580-talet.

Dessa två kartor av troligtvis Malmöprästen Niels Jörgensens hand är alltså de två äldsta bevarade försöken att återge Malmö i bild. Endast två år efter det att Niels levererat dessa kartskisser till Anders Vedel kom år 1588 en konstnär till Danmark, Frans Hogenberg. Han var utsänd av en kanik i Köln vid namn Georg Braun. Denne hade på 1570-talet beslutat sig för att ge ut ett praktverk om världens viktigaste städer, *”Theatrum urbium”.* Hans utvalde konstnärlige medhjälpare i detta enorma projekt var just Frans Hogenberg. Boken skulle innehålla en mängd kopparstick över

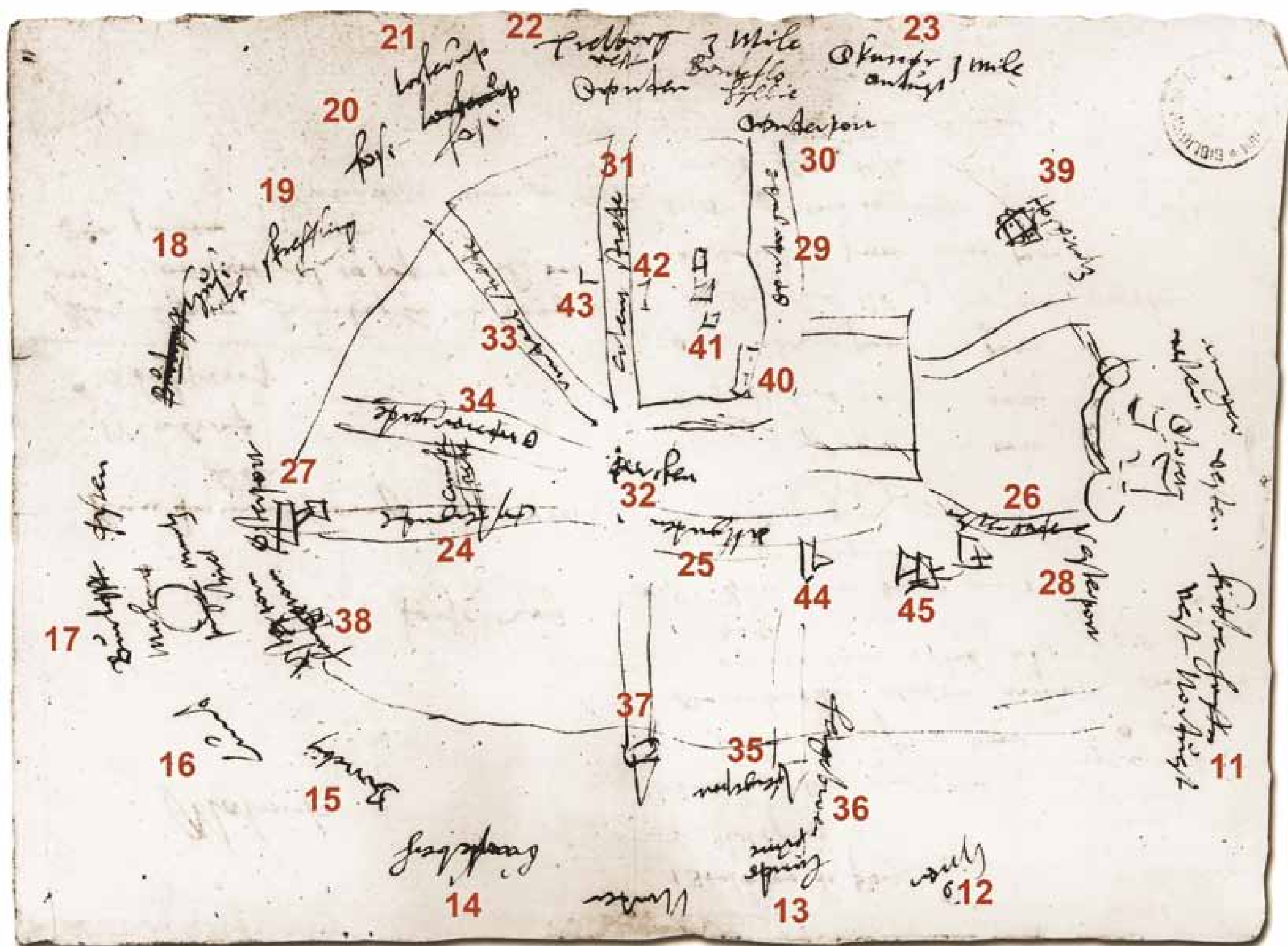

Fig 3. Kartskiss av Malmö år 1586 av troligtvis Niels Jörgensen.

Fig 4. Öresund år 1588. Frans Hogenberg.

de omtalade städerna och det behövdes en skicklig konstnär för att hålla ihop det hela. Bokprojektet skulle bli så omfattande att resultatet utgavs i inte mindre än sex folianter vilka trycktes under perioden 1572-1618.

Danmarksbilderna är publicerade i det fjärde av de sex bokbanden vilket utkom år 1594. En begränsad tysk upplaga lär dock ha blivit publicerad redan år 1590.[4] Skånebilderna kan dateras tämligen exakt. Frans Hogenberg besökte nämligen bevisligen Köpenhamn år 1588 eftersom han avbildat Frederik II:s liktåg detta år. Året efter kom det ut en serie av kopparstick över Frederik II:s historia. Dessa stick har också tillskrivits just Frans Hogenberg. Förlagorna har han funnit på bilder på det privata monument över kungen som Henrik Rantzau hade låtit resa på sitt slott Segeberg. Med konstnärens återgivande av liktåget, som saknas i bildsviten i Segeberg, har Frans i bilder kunnat skildra kungens hela liv fram till hans död.

Det är dock uppenbart att syftet med Frans Hogenbergs Danmarksresa år 1588 i första hand har varit att skapa bildunderlag för de blivande kopparsticken i Georg Brauns bok. Från Skåne har fyra städer valts ut: Malmö, Lund, Landskrona och Helsingborg. I bokverket finns också en översikt av Öresund som en perspektivbild sedd från Själland, fig 4. Konstnären bakom denna bild måste

Fig 5. Helsingborg år 1588. Frans Hogenberg.

Fig 6. Landskrona år 1588. Frans Hogenberg.

också ha varit Frans Hogenberg. Här ses på den skånska sidan städerna Helsingborg, Landskrona och Malmö. Ett lustigt fel har insmugit sig när gravyren till kopparsticket skulle göras. Bilderna av Malmö och Landskrona har blivit spegelvända medan däremot bilden av Helsingborg är rättvänd. Detta får sin förklaring i det faktum att när Frans Hogenberg gjorde de separata, detaljerade kopparsticken över dessa städer var det endast Helsingborg som kom att tecknas från Öresund, fig 5. Frans visste helt enkelt inte hur de två övriga städerna såg ut sedda från havet och har då i stället gjort dem spegelvända.

Malmöbilden i det slutliga bokverket är i dag den äldsta kända perspektivbilden av staden, fig 7. Frans har valt att se bebyggelsen från en punkt söder om den nuvarande Triangeln. Detta område ligger högt och här hade man förr en utmärkt utblick över staden även om höjdproportionerna på bilden givetvis är överdrivna. Till vänster ses under slottet *"Den Vestre sjö"* på platsen för den nuvarande Slottsparken. Till höger ser man en del av Rörsjön eller *"Den Östre sjö"* som den kallades på 1500-talet. Den låga vall som avgränsar Rörsjön från vallgraven är uppkastad av grästorvor som hållits på plats av nedstuckna, spetsade ekpinnar. Delar av denna låga vall har författaren år 1970 grävt fram i kvarteret direkt söder om det nuvarande Drottningtorget.

I bildens förgrund ser man ett stort antal väderkvarnar söder om den nuvarande Föreningsgatan vilka stod på den s.k. Möllevången. Längst till höger är galgen avbildad vilken stod invid den nuvarande Rörsjöskolan. Bildens mitt upptas av två stora trädgårdsområden vilka omger vägen in till Söderport, en port som låg vid Södergatans mynning till nuvarande Gustav Adolfs torg. Söderport är avbildat som två porttorn, alltså en s.k. zwingeranläggning. Direkt till höger om Söderport ses en krenelerad mur. Detta kan vara *"Her Clausis rundel"* men den har i så fall i verkligheten legat lite längre till höger om Söderport, alltså inte sammanbyggd med porten.

Längst till vänster ses Malmöhus med sina fyra kanontorn och skyttegångarna dem emellan samt slottets stora huvudbyggnad. Porttornet på slottets norra sida är också markerat. Västerport ligger i nuvarande Kungsparken strax söder om slottet. Detta läge stämmer med en av kartskisserna som omtalats ovan, fig 2, men det har troligtvis också gått att komma in i staden via den väg som gått norr om slottet, mellan detta och stranden. Det

Fig 7. Malmö år 1588. Frans Hogenberg.

Fig 8. Tegelbyggnader på Malmöbilden från 1588.

var ju också här från stranden i norr som entrén till slottet fanns. Detta läge av Västerport invid stranden stämmer ju också med markeringen på den andra kartskissen, fig 3.

Innanför stadsvallen visas en mängd grönska i stadens södra del. Här fanns under 1500-talet stora fruktträdgårdar. Bland stadsbebyggelsen utmärker sig ett antal tegelhus med trappstegsgavlar. På fig 8 har författaren speciellt plockat ut dessa för att lättare kunna visa vilka byggnader som konstnären troligen åsyftat. S:t Petri kyrka är givetvis stadens stora byggnad. Kyrkan har varit ett väldigt dominant inslag i stadsbilden. Vid denna tid, alltså under slutet av 1500-talet, bestod merparten av stadens hus endast av korsvirkeshus i en eller två våningars höjd. Av de mer påkostade tegelhusen var dessa oftast i två våningar även om också envåningshus i tegel förekom.

Följer vi Södergatan från Söderport till Stortorget passerar vi en tegelbyggnad (1). Detta måste vara det Flensburgska huset vid korsningen Skomakaregatan/Södergatan. Rådhuset (2) utmärker sig givetvis genom sin storlek. Till vänster om detta ses en hög tegelbyggnad med en karakteristisk uppbyggnad på mitten (3). Detta måste vara borgmästaren Hans Michelsens ståtliga palats vid Adelgatan bakom det nuvarande residenset. Byggnaden var i tre våningar och disponerad nästan som en minikopia av borgen Glimmingehus. Huset direkt till vänster därom måste vara Jörgen Kocks palats (4). Givetvis har Frans Hogenberg haft med detta prakthus i sin bild.

Till höger om Södergatan noterar man ett antal tegelhus. Troligtvis är dessa tegelhus utmed Kalendegatan och även kanske någon av de ”*sögningegårdar*” som omtalats tidigare. Längre till höger ses strax innanför Österport ytterligare ett tegelhus. Med stor sannolikhet är detta borgmästaren Niels Kuntzes byggnad som fortfarande finns kvar vid Östergatans norra sida i kvarteret S:t Gertrud (5).

Nu ska vi föra in ytterligare en person i berättelsen. Till det planerade praktverket skulle, förutom bilder, också finnas beskrivningar av de avbildade städerna. Lotten att utföra detta arbete föll på Mogens Madsen från Lund. Mogens, som var född år 1527, blev teologie lektor i Lund, biskop (s.k. superintendent) i samma stad år 1589 och han avled år 1611. Anders Sörensen Vedel hade personligen mött Mogens i Lund under sin resa år 1586 och Mogens har i ett bevarat brev till Anders bl.a. berättat om hur det kom sig att han fått uppdraget att författa texterna. Hans beskrivning av de fyra skånska städerna är de äldsta beskrivningarna av dessa städer som ännu är bevarade. Mogens var dock självkritiskt till sitt eget slit med fjäderpennan. Han skriver om detta: *”Opus est rude et tumultuarium”* dvs. ”Ett osmält och sammanrafsat verk”. Han tillfogar dock: *”vere tamen perscripta sunt, quae novi in his civitatibus memorabiliora”* dvs. ”vad som befunnits värt att omnämna har åtminstone berättats sanningsenligt.”[5]

När dessa fyra stadsbeskrivningar slutligen kom ut i tryckt form hade emellertid Georg Braun avsevärt förkortat dem. Nu är det dock så turligt att vi ändå har Mogens Madsens hela Malmötext bevarad i en samtida avskrift i Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn. Originalet är avfattad på latin. Eftersom den är den äldsta beskrivningen av Malmö återges den på de två följande sidorna i sin helhet i Birger Edmars översättning.

Mogens Madsens beskrivning av Malmö

Malmö hör till Skånes yngre städer, grundat som det är först år 1320 efter vår Frälsares födelse i köttet eller däromkring, just vid början av konung Kristofer II:s regering i Danmark. Det oaktat är Malmö numera nästan Skånes huvudstad, tack vare sin handel, källan till dess berömmelse, alltsedan fisket i stadens omgivningar började bli omfattande; därvid fick Lund avstå en del av sin forna ryktbarhet och berömmelse.

Det är en sjöstad, belägen knappast två tyska mil söder om Lund, avståndet till Landskrona är fullt fyra mil. Invånarna kalla staden Malmö, som på latin återges med Malmogia eller, enligt några, Malmogium. Vi läsa, att den fordom benämnts "Nedre Malmö" för att möjligtvis skilja den från en angränsande by, vilken, belägen på större avstånd från havet och åtskilligt högre upp, erhöll samma benämning, dock så, att den senare kallades "Övre Malmö" liksom staden "Nedre Malmö". På danska: Øffre Malmøe oc Nedre Malmøe. När byns tillnamn försvunnit - dess spår saknas numera fullständigt - är stadens namn utan varje tillägg Malmö, som tyskarna på sitt språk genomgående kalla för "Ellenbogen", eftersom den till utseendet liknar en armbåge. Man kunde på latin ha sagt Ancona. Ty utmed staden bildar havet en bukt, som tyskarna sannolikt ha besökt, då de fordom begivit sig till Skåne för att fiska, även före Malmös grundläggning.

Denna stad erhöll tidigt många privilegier, vilka den ännu åtnjuter. Följande särskilda förmånsrätt medgavs staden av Danmarks konung Valdemar, Margaretas fader, då han först bemäktigade sig hela Skåne, dvs. år 1360 eller däromkring, nämligen att alla Malmöbor skulle vara befriade från den s.k. tullavgiften, var de nu än landade med varor på den danska kusten. Detta privilegium förnyades och stadfästes av Erik VIII (dvs. Erik av Pommern)*, som var en stor gynnare av de yngre skånska städerna Malmö och Landskrona; den senare grundade han själv.*

Malmö är bemärkt för sitt starkt befästa slott och sina ståtliga byggnader, vilka icke överträffas av några andra i någon stad i hela Skåne. På den plats, där nu slottet ligger, dvs. i stadens västra del, befann sig förut ett byggnadsverk, som var något ståtligare än övriga i staden. Man kallade detta "Curian" eller Myntmästargården, på danska Mynthergaarden. Byggnaden uppfördes först av Danmarks konung Erik VIII år 1434, den fick sig några lantegendomar tilldelade, och då under grevefejden upprorsmakare i staden förstört den, blev den åter iståndsatt av Christian III och erhöll då det storslagna utseende, som nu utmärker den. Denna restaurering påbörjades år 1537.

Där Malmö vetter mot havet och nordväst, omges det helt och hållet av en mur, som är genombruten av några portar, av vilka följande två äro mest trafikerade: den ena, som leder till slottet, den andra, som för till en i havet utskjutande pålbro, vid vilken endast smärre fartyg lägga till och de båtar eller skutor, som möjligen komma med passagerare eller varor från Köpenhamn eller också lämna Malmö för att segla till Köpenhamn; här är nämligen en livligt trafikerad överfartsled från Skåne till Själland, på ungefär 4 mil. Men större fartyg eller lastbåtar, som av greker och sedan av tyskar kallas för

Fig 9. Utgrävning på Stortorget år 1960 av den vattenreservoar som Mogens Madsen nämner i sin beskrivning från 1580-talet.

”Holcades”, få lägga sig långt ifrån bron eller staden, liksom i en hamn, som visserligen är användbar men icke lämnar tillräckligt skydd, särskilt när nordvästan blåser.

Den återstående delen av staden, som vetter mot landsidan och söder, är ordentligt befäst med vall och dikesgrav, varvid också en del moras erbjuda staden skydd utom där dels trädgårdar - det finns många sådana i stadens omgivning - dels djurinhägnader eller fiskdammar är belägna.

Här äro huvudportarna följande: en Österport och därefter en Söderport, på vilka man ser torn placerade försedda med rätt många större kastmaskiner, som höja sig upp över tornen. Den tredje är en Västerport, som icke är lika starkt trafikerad som de båda föregående utom vid den tid, då man utanför Skånes kust bedriver fiske av sill (som av andra benämns ”harenga”), något som i regeln sker varje år med början från Bartholomeusfesten (24 aug.) *ända fram till Dionysiusfesten* (9 okt.)*, dvs. under ungefär 6 hela veckor. Denna port ligger nämligen närmare havet och därför transporteras härigenom, liksom genom de förut nämnda portarna till havet, en stor mängd sill eller ”harenga” från alla håll under nämnda tid. Då håller man för övrigt i hela staden marknad, som är synnerligen starkt besökt och pågår varje dag; vid det tillfället införs också utländska varor i största mängd genom portarna till havet tack vare fartygens förmedling. Ja, även genom Öster- och Söderportarna fraktas icke allenast under denna tid utan även eljest under hela året ett stort förråd av spannmål och andra marknadsvaror, såsom nötkreatur, lamm, hästar och annat dylikt; även hö, trä och kol införes till staden, fastän också fartygen sörja för behovet av trä. Ty denna stad ligger på ett ganska avsevärt avstånd från naturparker och skogar.*

Nästan i stadens centrum finns ett tämligen stort torg, och på dess östra sida ligger stadshuset eller rådhuset. Det är ett synnerligen storslaget och ståtligt hus, uppfört vid pass år 1546 e.Kr. för icke obetydliga kostnader för staden. Man rev då först ned ett kloster, som låg i grannskapet - närmare bestämt där nu torget är - vilket tillhörde dem, som i Franciskus hylla sin ordens stiftare.[6]

Mitt på torget ligger nu en synnerligen rymlig vattenreservoar, som får sitt tillopp från en bäck utanför staden genom några kanaler och underjordiska gångar och skänker alla, som bo i grannskapet, rikligt med vatten till nödvändigt dagligt bruk.

Icke långt från torget österut ligger ett tempel, som en gång invigts åt den heliga aposteln Petrus, synnerligen ansenligt till sin storlek och förnämligt, ehuru byggt av tegel med undantag av grunden. I väster ansluter sig därtill ett torn, vilket upptill kröns med en synnerligen hög pyramid, som är helt och hållet täckt av dels koppar, dels blyplåt. Ja, även ovan koret höjer sig ett pyramidtorn, men det är mycket smalare och mycket lägre än det förra. Detta tempel är den gemensamma sockenkyrkan för hela staden, fastän denna är så stor. Därför finns det också här flera präster i en enda socken än i någon annan sockenkyrka i Danmark.

Med templet är i öster förbundet ett kapell, som visserligen icke är stort men livligt besökt. I detta ägde fordom gudstjänster rum, nu tjänstgör det som allmänt bibliotek för nämnda kyrkas tjänare, vilka här, som jag sagt, äro flera till antalet och vid denna tid åtnjuta särskilt beröm för sin lärdom.

Dessutom finns det mitt i koret ett enda altare - något annat finnes nämligen ej i hela templet; strax efter år 1527 hade ju de för påvereligionen avsedda prästerna fått försvinna jämte mässornas högtidligheter. Ty denna stad var den första av alla Danmarks städer, som antog Luthers lära under konung Frederik I och gjorde en offentlig förklaring, att den tog avstånd från påvereligionen, och av detta skäl och från denna tid fick den också de angränsande lundensarna, jag nämner den till ärkebiskop utvalde Åke med hans anhang, till sina bittra motståndare.

Intill templet i östlig riktning, där solen går upp under vintertid, ligger en skola, som är mycket besökt; i den finns en rektor eller skolföreståndare, och han har fyra lärare under sig.

Det fanns förut i denna stad, som också tidigare nämnts, ett franciskanerkloster på den plats där nu torget ligger, men efter den evangeliska lärans införande och munkarnas fördrivande eller snarare frivilliga försvinnande försattes det i ett fullkomligt öde tillstånd och undgick allenast att jämnas med marken.

Om Malmö ägde andra tempel eller kapell, äro nu i varje fall alla dessa fullständigt utplånade. Det finns endast kvar ett s.k. Helgeandshus åt stadens västerport till, varest fordom de s.k. johannitermunkarna underhöllos, men efter deras fördrivande icke blott bevarades, såsom de ännu i dag äro bevarade, alla byggnaderna, utan de blevo efter den tiden tvärtom mera både förbättrade och organiserade. På den platsen inrättades nämligen ett slags allmänt härbärge för fattiga och sjuka, varvid de mera förmögna borgarna bestredo utgifterna både för byggnadsändamål och för underhåll av de behövande. Ävenledes förekomma här gudstjänster och predikan på bestämd tid under stor anslutning.

Malmö har också ibland skänkt världen några i lärdom framstående män, bland vilka i vår tid särskilt Balthazar Jacobaeus, ärkedjäkne i Lund, och Vetzelius Palaemoilius, kantor, ha rykte om sig att vara utmärkta; båda ligga, som jag förut sagt, begravna i Lund. Vidare har det frambragt M. Hilarius, på sin tid professor bonarum artium i Köpenhamn, samt bröderna David och Jakob Cellius, vilka båda voro magistrar i de fria konsterna; David var även kanik vid Lunds domkyrka, han avsomnade helt kort före sin broder fromt i Herren, men hade förvisso varit värd ett betydligt längre liv.

Att forska i Malmös historia – en tillbakablick

Historikernas Malmö

De äldre Malmökrönikörerna

För de äldre Malmökrönikörerna var de tillgängliga kunskapskällorna om Malmös tidiga historia begränsade. Av de arkivaliska källorna var det nästan uteslutande de medeltida, kungliga privilegiebreven som kom till användning. Detta material försökte man sedan att sammankoppla med alltjämt existerande byggnader, speciella iakttagelser och inte minst med legender och annat traditionsmaterial. Uppgifter från äldre krönikor användes också i riklig mängd, t.ex. notiser ur Arild Huitfeldts Danmarkshistoria från slutet av 1500-talet. Merparten av detta källmaterial håller givetvis inte rent källkritiskt i dagens moderna historieskrivning, men vissa delar har dock sitt givna kulturhistoriska värde. Det är således angeläget att, innan vi slår upp portarna för att redovisa den moderna Malmöhistoriska forskningen, även redovisa en gången tids försök att klargöra och beskriva Malmös äldre historia.

Malmö har sedan länge varit föremål för många krönikörers och historikers intresse. Den förste kände skribenten i den långa raden är Malmöborgaren och stadsvägaren Henrik Smith (död år 1563) som också var en mycket produktiv författare. Till hans verk räknas ett flertal läkeböcker, register, inledning till bibeln samt latinsk/danska ordböcker. I förordet till en av sina s.k. ”*Urtegaarder*” (läkeböcker) nämner Henrik Smith år 1555 att rikskansler Anthonius Bryske skulle få en av Smith författad historisk krönika. Tyvärr har denna krönikas originalversion gått förlorad. Det finns emellertid ett flertal handskriftsutdrag, dock inget komplett. Lunds universitetsbibliotek har t.ex. två av dessa handskrifter. Dessa har försetts med två olika tillägg, vilka omspänner tiden 1563-1594 respektive 1563-1595.[1]

Fig 10. Arild Huitfeld var en av de tidiga danska krönikörerna. Hans stora verk ”Danmarks Riges Kronike” färdigställdes i slutet av 1500-talet.

För utarbetandet av sin historiska krönika har Henrik Smith använt sig av åtminstone ett femtontal kända tryckta källor. De fåtal historiska upplysningar som rör det medeltida Malmö är dock troligtvis att räkna som ett eget, traditionsupptecknat material, i varje fall finns till dessa uppgifter i dag inga kända äldre källor än just Smiths krönika. I krönikan omtalas bl.a.: *”1319 Vdi denne tid bygdis Malmø stad der, som hand nu ligger”.* Här nämns för första gången det årtal som i så hög grad kom att genomsyra den äldre Malmöhistoriska forskningen. Detta årtal har t.ex. inte enbart kopplats samman med stadens, utan även med S:t Petri kyrkas grundläggande.

En annan ofta citerad notis är en del av krönikans uppgifter för året 1532: *”Samme aar den 20 Decembris døde Hans Mickelsen, wor borgmester y Malmø … Denne Hans Mickelsen lagde først de volde, som ligge omkring Malmø, hand begyndte och at forhøge gaderne och forbedre dem, huilcket Jørgen Kock borgmester siden forfulde. Samme Hans Mickelsen giorde den østre siø, som ligger wden for Malmø.”*

I en av krönikans lundensiska avskrifter finns en randanmärkning vid årtalet 1319. Här står: *”Vdaff priuilegiis kand mand colligere, at der neffnis Øffre Malmø, det er der, som nu er Raadmands Vang synden for Malmø liggendis. Oc haffuer ieg numereret fra Synder Port oc til Raadmands Waangeleed, ere 1040 Passus, oc fra Vaangeledit oc til den Capel, der som salig Her Claus først predickede Euangelium vdi Øffra Malmø, er 800 passus, som nu er inted andit end en slet marck. De Etimologia nominis seniores incolæ hæc referumt:*

Østen for Malmø nest vnder Keise Bierget ligger en liden grøn holme, naar det er høgt vand, da ligger den omkring beflaaden, der paa sckulde i gamle dage staad en Weyer Mølle, oc en gang som samme Mølle gick vdi

sin fulde gang, da sckulde en pige vforuarindis kommit vnder en vinge oc bleffuit der aff ihielslagit, oc der fore sckulde det kaldis Malmø, aff en Malen Mø. Paa Tyske Ellenbogen, aff den wig, der gaar ind for Byen. Men for en halfftredie hundrede aar siden kalledis den sted Malmø nu staar Svalperup, oc vor da it fisckeleide."

Randanteckningen till krönikan omnämner således en plats för Övre Malmö, föregångaren till staden Nedre Malmö, en plats som har utpekas efter ett uppenbart existerande traditionsmaterial i 1500-talets Malmö. Det talas också om ett fiskeläge innan stadens tillkomst; även detta ett troligt traditionsmaterial. Krönikans "*Svalperup*" kommer senare hos vissa Malmöhistoriker att misstolkas till ordet "*Skvalperup*". I randanteckningen, vars tillkomst bör sättas till strax efter år 1576, möter vi dessutom den äldsta kända versionen av legenden om "den malna mön" som ska ha gett upphov till namnet Malmö. I denna äldsta version har emellertid legenden ännu inte fått senare kända versioners mera romantiska skimmer över sig utan åsyftar kort och gott en lika tragisk som tänkbar olycka, vilken under årens lopp skulle komma att sammankopplas med en fråga vars svar man på 1500-talet inte längre kände, nämligen att ordet Malmö kan härledas ur betydelsen "sandhögarna", inte till en mölleolycka.

År 1743 utkom i Lund en bok med titeln *"Kort berättelse om det så kallade S:te KNUTS Gilldet, besynnerligen det, som nu i Malmö florerar"*. Författaren var Wilhelm Flensburg (1695-1755), rådman och kämnärspreces i Malmö.[2] Boken är uppdelad i nio kapitel varav kapitel fem - *"Om staden Malmö och des S:te Knuts gilde"* - innehåller flera uppgifter av speciellt Malmötopografiskt intresse.

Vad beträffar namnet Malmös uppkomst, noterar Wilhelm Flensburg att *"några söka att leda derivationen af gamla Götiska ordet mal, som betyder Beställning, Sak, Dom eller tvistemål, och skulle således Malmö wara det samma, som en Ö, hwarest Riksdagar och allmänna möten blefwit hållna"*. En annan tolkning hade vid denna tid framlagts av Andreas Stobaeus. Han menade att ordet kunde härledas ur *"Malamens Ej eller Ö"* dvs. *"deras Ö, som tiente för Sold, hwadan ock Stokholms förstäder Södra Malm och Norra Malm förmenas hafwa fått sina namn; eftersom arbetsfolck, eller Manskap, emot wiss lön, till sielfwa Stadens beskydd, blefwit ditlagdt."*

Om man till ursprungsformen räknar ordet "Malm" får man det äldre ordet för sand eller sandig ort. Wilhelm Flensburg är den förste som i tryck kopplar samman namnet Malmö med ordet sand. Denna tolkning skulle sedermera visa sig vara den mest bärkraftiga av alla framlagda tolk-

Kort Berättelse
Om
Det så kallade
S:te KNUTS
Gilldet/
Besynnerligen
Det/ som nu i Malmö
FLORERAR.
Hwarwid äfwen något är anfördt om Gilden i Gemen och
Staden Malmös gamla
Märckwärdigheter.
Framgifwen
af
WILH. FLENSBURG.
Tryckt hos LUDVIG DECREAUX, Directeur
öfwer Kongl. Acad. Priil. Tryckeri i LUND.

Fig 11. Titelbladet till Wilhelm Flensburgs Malmöhistoriska bok från år 1743.

ningsalternativ. Han skriver själv att det var professor Sven Bring i Lund som givit honom uppslaget till denna tolkning och han fortsätter: *"… och wid Malmö finns ei allenast Siö Sand till abondence utan ock så kallad flygsand"*.

Wilhelm Flensburg menade att Malmö ursprungligen varit två städer, vilka år 1319 avlöst varandra. Den äldsta staden skulle ha legat utanför platsen för det nuvarande slottet Malmöhus på den s.k. *"Wästra wång"*, den yngre staden längre österut kring den nuvarande S:t Petri kyrka. I den yngre staden skulle ha funnits ett *"bernhardiner- eller cistercienserkloster"*, identiskt med den gamla latinskolan som låg strax söder om S:t Petri kyrka. Ett dominikanerkloster hade legat vid Adelgatan nära S:t Petri kyrka och strax öster om det nuvarande Tunnelkomplexet. Gamla källare vittnade om detta. Stadens franciskanerkloster anlades, allt enligt Flensburg, först år 1512 av kung Hans. Detta skulle ha legat vid hörnet av Västergatan - Gråbrödersgatan. Slutligen låg Helig Ands hus eller kloster *"der, som nu Stadens Rådhus står"*. Denna placering baserades på det förhållande att Frederik I år 1528 upplät Heliggesthus till rådhus. Inga av dessa av Flensburg utpekade platser visar sig dock stämma. Att man försökt placera ett cistercienser-

kloster inne i en stad visar dessutom på bristande historiska kunskaper. Denna klosterorden lade nämligen alltid sina kloster så långt bort från städerna som möjligt.

Historieprofessorn i Lund, Nils Henrik Sjöborg, publicerade år 1812 en 227-sidig bok med titeln *"Anmärkningar öfwer Malmöhus län samt Malmö Stads historia och beskrifning med karta"*. Verket kan räknas som den första samlade historiebeskrivningen över Malmö. Det material som låg till grund för de 134 sidor vilka behandlar staden har emellertid Sjöborg till stor del hämtat från de äldre krönikörerna. Detta första allvarliga försök till en samlad överblick av stadens historia och bebyggelsetopografi skulle emellertid komma att bli en inspirationskälla för många efterföljande forskare.

Nils Henrik Sjöborg menade att det äldsta Malmö haft sitt upphov i det ymniga sillfisket och att staden troligen anlagts av tyskar. Det var denna äldsta stad, belägen på det dåtida *"Westervång"* väster om staden, som år 1259 för första gången blev omnämnd i Håkon Håkonssons saga. I området innanför den nuvarande kanalen låg vid samma tid ett fiskeläge benämnt *"Squalperup"*.

År 1318 bröt den svenske riksföreståndaren Mats Kettilmundson in i Skåne och härjade landskapet. Malmö frälste sig från skövling genom att betala brandskatt. Året därefter, fortfarande enligt den lundensiske historieprofessorn, lät den danske kungen Erik Menved flytta staden närmare sundet för att på detta sätt få en ordentlig hamn, vilket skulle öka handelsaktiviteterna i området. Det lilla fiskeläget uppgick härigenom i den nya staden som fick namnet *"Östra Malmö"* till skillnad från det gamla *"Västra Malmö"*. Även benämningarna *"Öfra"* respektive *"Nedra"* Malmö fanns vid denna tid för dessa städer.

Vad beträffar namnet Malmös uppkomst har Nils Henrik Sjöborg noterat att det i äldre handlingar skrivs på olika sätt. Ett flertal smärre skillnader finns, t.ex. *"Malmey", "Malmöya", "Malmoye", "Malmöge", "Malmöghae", "Malmoughe" och "Malmöe"*. Slutformen *"ey"* skulle staden ha kunnat fått med tanke på dess läge ute på en udde som enligt Sjöborg *"kanhända fordom mera liknat en halfö"*.

Om tolkningen av begynnelseformen *"Mal"* rådde det emellertid stor ovisshet. Nils Henrik Sjöborg redovisade visserligen alla Wilhelm Flensburgs uppgifter, men är inte överens om att ordet *"Malm"* i detta sammanhang skall uppfattas som *"sand"*: *"Etymologiska spörsmål äro oftast ej annat än boksyntas ordlekar, hwaraf kan tillskapas nästan hwad man behagar. Således kan Malm ö, betyda den sandiga ön … Rätteligen blifwer således Malmhauge en sand-*

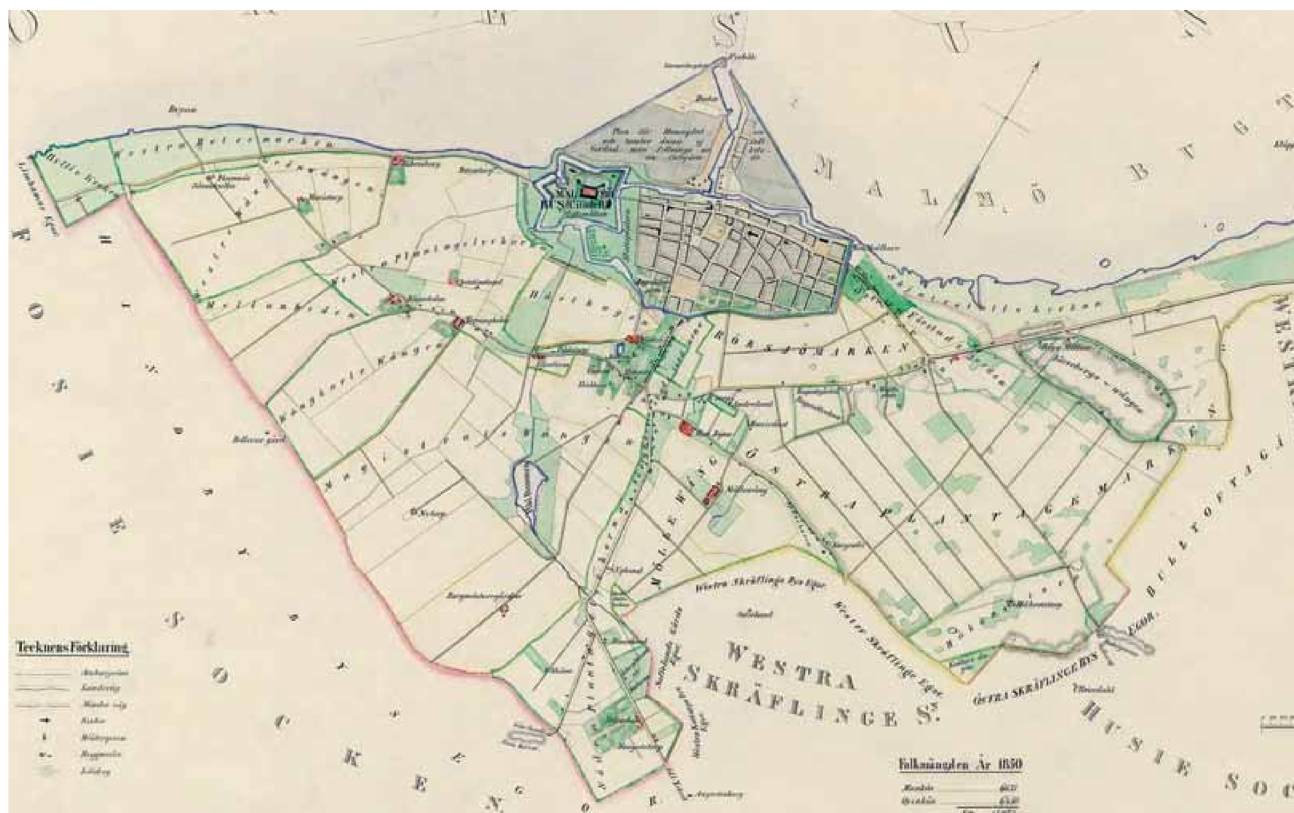

Fig 12. Malmökarta från år 1853. På kartan ses längst till vänster ut mot Öresund Westre vång, det område dit de äldre krönikörerna ville förlägga det äldsta Malmö.

bank, sandbacke, sådan som Kejsebjers backarne utanför Staden". Sjöborg framkastar istället en ny tolkning. Då Erik Plogpennings dotter Sophia år 1260 blev gift med Waldemar Birgerson fick hon bl.a. Malmö i hemgift. Då ordet *"Male"* på det gamla lagspråket betyder hemgift vore det inte orimligt, menar Sjöborg, att staden just därav fått namnet *"Maleö"*, hemgiftsön.

Under 1200- och 1300-talen skulle dessa båda Malmöorter ha varit tämligen små och obetydliga städer, vilka samtidigt var de danska kungarnas enskilda egendom. Den kungliga ägorätten klargörs av hemgiften år 1260 samt av ett arvskifte år 1327. Först under Erik av Pommerns tid på 1400-talet skulle Malmö ha blivit en ort av betydelse. Samtidigt upphörde den kungliga ägorätten. Alla kronans gårdar och jordagods såldes år 1434, samtidigt som fästningsverk och slott började byggas; allt detta enligt Sjöborgs funderingar.

Wilhelm Flensburg och Nils Henrik Sjöborg begick båda felet att tro att alla äldre byggnader, byggnadsrester eller skelettfynd i staden måste vara lämningar efter i det skriftliga källmaterialet särskilt omtalade institutioner eller platser. Placeringen av det äldsta Malmö till *"Westervång"* är således endast förknippat med det faktum att man här funnit *"några murar i jorden"*. Av dessa odaterade murfragment gjordes en hel stad! Vad det gäller klostren är samtliga, i den mån de existerat, uppenbart felplacerade vilket senare forskning visat. Så har t.ex. Sjöborg placerat franciskanerklostret i den år 1812 alltjämt existerande tegelbyggnad, vilken en gång tillhört Knutsgillet i staden, fig 13. Fynd av skelett vid grävningar österut i staden möjliggjorde också för Sjöborg en trolig flyttning av klostret österut. Skeletten har senare visat sig ha samband med den danska stormningen av Malmö på försommaren 1677.

Rådhuskanslisten Johan Otto Friberg (1806-1856) utgav året 1842 en uppföljare till Nils Henrik Sjöborgs Malmöhistoria med titeln *"Malmö Stads Historia och Beskrifning från äldsta intill närwarande tid"*.[3] Friberg använde sig till stora delar av de resultat som Sjöborg tidigare publicerat. Liksom denne tidigare forskare inhämtade Friberg uppgifter om stadens medeltida historia nästan uteslutande från de äldre krönikörernas verk. Tyngdpunkten i framställningarna låg för de båda forskarna annars på det historiska skeende som staden genomgick från 1500-talet fram till 1800-talet.

Vad beträffar den äldsta staden, vilken av både Wilhelm Flensburg och Nils Henrik Sjöborg blivit placerad i *"Westervång"*, omdaterar Johan Otto Friberg denna stads första omnämnande till året 1103, kanske år 1116 och definitivt inte till året 1259 som Sjöborg hävdat. Denna tidiga datering skulle grunda sig på ett i staden omnämnt cistercienserkloster, vilket helgats till Jungfru Maria. Friberg avslöjar emellertid inte källan, snarare motsäger han sig själv när han längre fram i sin bok

Fig 13. Knutsgillets tegelhus med kryssvalvskällare vid hörnet Västergatan/Gråbrödersgatan. Huset blev för de äldre Malmökrönikörerna en rest efter ett medeltida kloster.

säger att *”af de mest kände häfdatecknarne omtalas icke Malmö förr än år 1259 …”.*

Överflyttningen av stadens borgerskap till fiskeläget *”Squalperup”* ser Johan Otto Friberg som en långvarig process. De goda handelsförbindelserna mellan Köpenhamn och det skånska fiskeläget gjorde att handeln nere vid kusten ökade. Fler och fler av den gamla stadens innevånare flyttade därför ned hit. När så krigståget år 1318 var ett faktum lät Erik Menved officiellt överflytta köpstadens rättigheter till samhället vid stranden.

Ännu år 1842 ville man placera in fyra stycken kloster i den ”nya” staden, vilken enligt den dåtida uppfattningen etablerats år 1319. Bernhardinerklostret eller cistercienserklostret skulle följaktligen ha legat vid S:t Petri kyrka. Vad det gäller franciskanerklostret vidhöll Johan Otto Friberg placeringen till Knutsgillets gård, men korrigerade den äldsta kända dateringen för klostret från år 1512 till året 1419.

Han nämner också en mängd kapell och gillen i det medeltida Malmö, av vilka flertalet han dock inte kunde lägesbestämma. Heligkors kapell måste dock ha legat utanför Västerport, då det nedrevs år 1539 vid byggandet av det nuvarande slottet. S:ta Annæ Calendegillet skulle vara ett av stadens äldsta gillen. Gillet ägde ett stenhus vid Kalendegatan och då denna organisation var nära förknippad med S:t Petri kyrka måste följaktligen huset och gatan ha tillkommit år 1319, samma år som man menade att S:t Petris grundläggning skett. S:t Knutsgillets äldsta gilleshus var enligt Friberg svårplacerat. Gillet omtalas första gången i Malmö år 1360, men först under 1500-talet preciseras dess samlingsplats såsom varande det medeltida rådhuset vid Adelgatan, därefter i 1500-talets rådhus vid Stortorget.

Johan Otto Friberg omtalar i förbigående också en del rent arkeologiska iakttagelser. Så berättar han t.ex. att man vid grävningar flera gånger påträffat rester efter den medeltida strandmuren utmed Norra Vallgatan. Grundstenar hade vid dessa tillfällen upptagits och blivit begagnade till kanalbyggnaden. På Stortorget hade påträffats *”en murad brunn, äfwensom främre delen af en båt, fästad med en jernketting wid en påle, hwilket sednare wisar att sjön gått upp der nu Stortorget är beläget. Såsom minnen från krigstiderna träffas ofta wid gräfningar uti nordwestra delen af Stortorget hufudskålar och lårben af menniskor, hwilka ben ofta äro ovanligt långa.”*

Som en kommentar kan nämnas att utgrävningar på Stortorget under slutet av 1900-talet har klargjort att de omtalade skeletten i verkligheten härstammat från det medeltida helgeandshusets kyrkogård. Det är något förvånande att dessa skelettfynd inte redan på 1800-talet kopplats samman med en försvunnen kyrkogård. Att gravarna var anlagda för krigets offer mitt inne i staden verkar ju vara en tämligen bräckligt underbyggd hypotes.

Fig 14. Anders Ulrik Isberg s:rs ”Anteckningar”, den första trycksaken som var baserad på stora sammanställningar av Malmös historiska källmaterial.

Johan Otto Friberg är den förste som i tryck återger de sägner om underjordiska gångar som än i dag är djupt rotade hos många äldre Malmöbor. Gångarna skulle, enligt folktron, vara tillkomma som underjordiska förbindelseleder mellan klostren. En hemlig gång lär ha sträckt sig från landshövdingeresidensets norra byggnad, under Adelgatan och fram till Stortorgets västra husrad. Berättelserna om de underjordiska gångarna har sitt speciella intresse. Att i dag endast bortförklara dessa sägner som renodlade fantasier torde vara fel. Oftast ligger det något observerat fenomen bakom påståendet. Vad upphovet till dessa ”gångar” bör vara ger kanske Friberg själv omedvetet svaret på: *”Under ett och annat hus wid Calendegatan har wid gräfning funnits murade hwälfda gångar.”* Troligen har det varit frågan om välvda rötkammare till priveter, dvs. toaletter, invid de gamla husen som gett upphov till sägnerna. Denna typ av anläggningar har t.ex. under slutet av 1900-talet av författaren själv undersökts vid byggnadsarkeologiska arbeten

Fig 15. Anders Ulrik Isberg s:r kan räknas som Malmös förste källgranskande historiker.

i Kompanihuset och Niels Kuntzes hus, båda från 1500-talet. Den med tegelvalv välvda latrinanläggningen under jord i Kompanihuset förklarade t.ex. Anders Ulrik Isberg j:r så sent som år 1923 vara en rest av en *"underjordisk gång"*.[4]

Anders Ulrik Isberg s:r

När Anders Ulrik Isberg s:r år 1876 utkom med *"Karta öfver Malmö stad"*, samt med den till kartan hörande 108-sidiga *"Anteckningar om Malmö stad"* lades grunden till den moderna Malmöhistoriska forskningen. Det var nu inte längre frågan om att skriva Malmös historia genom endast användandet av privilegiebrevens vittnesbörd och genom lösryckta hypoteser. I stället användes ett mycket brett insamlat faktaunderlag. Anders Ulrik Isberg s:r hade nämligen redan år 1876 en längre tids mycket intensiv forskning i stadens arkiv bakom sig. Isbergs pusselbitar kom att utgöras av den stora mängden bevarade skriftliga handlingar av mera alldaglig karaktär jämfört med kungabrev och liknande. Plötsligt hade man ett enormt stort källmaterial att ösa kunskap ur.

Genom att passa in dessa bitar på rätt plats i den bebyggelsetopografiska verkligheten började nu en detaljerad bild av det äldre Malmö att långsamt växa fram. Även den publicerade Malmökartan var ett resultat av samme mans energiska arbete. För att få kartan så exakt som möjlig företog Isberg personligen under åtskilliga tidiga morgontimmar kompletterande tomt- och gatuinmätningar.[5] Kartan, fig 17, är i dag ett ovärderligt vetenskapligt instrument, då den återger det gamla gatunätets dimension och utsträckning vid en tidpunkt innan detta gatunät på grund av den ökande trafikbelastningen radikalt förändrades.

Anders Ulrik Isberg s:rs syn på det äldsta Malmö skilde sig avsevärt från de tidigare forskarnas, inte minst vad det gällde placeringen av den äldsta staden. Bl.a. heter det: *"Det äldsta Malmö låg ej i Vestervång eller der egendomen Terningholm är belägen, utan i nordöstra hörnet af den numera s.k. Magistratsvången"*. Denna nya hypotes hade troligen sitt ursprung i det gravområde från kristen tid som år 1864 frilagts vid den nuvarande Pildammens utvidgning. Isberg besiktigade själv fyndplatsen och han har lämnat en relativt utförlig rapport över fynden.[6] Samhörigheten mellan dessa fynd av skelett och källmaterialets tidiga Malmö fann Isberg på Clas Bödkers *"Charta öfwer Siö och Stapelstaden Malmö"* från år 1697. Bödker har på sin karta detaljinmätt alla de vångar, ängar m.m. som vid denna tid tillhörde staden. Öster och nordost om Pildammen är på kartan markerat tre olika åkermarker, vilka benämnts *"Capellet"*, *"Kyrkåkrarne"* och *"Gråbröder"*. Dessa tre åkrar utgjorde, enligt Isberg, den forna stadens gränser. Här låg år 1116 en sockenkyrka, ett kapell och två stycken kloster. Ute vid kusten - på en större sandbank avskild från fastlandet av kärr och moras - låg vid samma tidpunkt det lilla fiskeläget Squalperup. Fiskeläget var beläget inom det nuvarande "Gamla Väster" innanför kanalen.

Låt oss fortsätta Isbergs tankegångar. När Malmö år 1259 åter omtalas i källorna hade situationen förändrats. Handeln med fisk hade under 1200-talet fått en så kraftig uppblomstring, att det forna fiskeläget nu blivit stad med en egen kyrka. För att skilja de båda städerna åt kallades den gamla staden *"Övre"* och den nya staden *"Nedre"* Malmö. Här skiljer sig Isbergs tankar åter från många tidigare forskares, vilka menat att den äldre staden hette *"Nedre Malmö"*. Isberg grundade emellertid sin hypotes på ett gåvobrev från år 1346 vari omtalas *"Nedre Malmö vid havet"*. I samma gåvobrev nämns också kyrkan i *"Övre Malmö"*. Detta visar, enligt Isberg, att även om den äldre staden år 1319 började förflyttas ned till kusten, var denna flyttning ännu inte klar året 1346 men väl år 1360. Sistnämnda år omtalas nämligen Övre Malmö endast som den plats *"hvarpå denna tillförene låg"*.

Orsaken till flyttningens fördröjning berodde enligt Anders Ulrik Isberg s:r på två betydelsefulla faktorer. Den nya stadsdelen nere vid havet växte upp kring den nya sockenkyrkan, den nuva-

rande S:t Petri, dvs. på sandbankens förlängning strax öster om den redan existerande sundsstaden, belägen på "Gamla Västers" område. Under den längre tidsrymd som förflöt när S:t Petri kyrka stod under byggnad, var man tvungen att begagna kyrkan i *"Övre"* Malmö. Först år 1346 var S:t Petri kyrka helt säkert invigd.

Den andra fördröjande faktorn var att sandbanken här i öster *"var icke blott mycket ojemn utan äfven på flera ställen af ringa bredd, och att i följd häraf betydliga utfyllningar i kärren redan tidigt - ja, måhända redan från början - blifvit gjorda för anskaffande af tillräckliga byggnadsplatser"*. Dessa grundtopografiska funderingar från Isbergs sida säger han själv vara baserade på *"senare tiders gräfningar inom staden"*. De visar med önskvärd tydlighet den självlärde forskarens stora förståelse för de små detaljernas betydelse för helhetsbilden. Isberg var ju till yrket tjänsteman vid järnvägen. För att få stopp på en svår rödsotsepidemi som härjade i staden år 1882 bidrog exempelvis Isberg med värdefulla upplysningar rörande jordgrundens beskaffenhet i de olika stadsdelarna.[7] Vissa av Isbergs gjorda grävningsbeskrivningar har författaren kunnat uppspåra i Malmö stadsarkiv, medan tyvärr merparten i dag nog får räknas ha gått förlorade.

Information om den äldre topografin i Malmö fick Anders Ulrik Isberg s:r inte enbart från fältstudier, utan även från det bevarade skriftliga källmaterialet från slutet av medeltiden och 1500-talet. S:t Jörgens hospital, vilket låg i nuvarande kvarteret S:t Jörgen, måste således på grund av smittorisken ha legat utanför staden. Staden hade alltså i sitt äldsta skede inte sträckt sig åt söder utmed den genom kärren gående huvudvägen (nuvarande Södergatans södra del). Kärrområdet bildade dessutom söderifrån vikar in i själva sandreveln. Från slutet av 1500-talet finns dessa vikar alltjämt omnämnda vid namn. Vikarna var från väster räknat: *"Pustevig"*, *"Hiulhaffn"*, *"Kragevig"* och *"Cattesund"*. När dessa namn dyker upp i källmaterialet är det emellertid inte som existerande vikar, utan som i vikarna utbyggda streden eller *"vandlöb"*. Isberg säger själv: *"Dessa streden och vandlöb lågo betydligt lägre än de angränsande stadsdelarna och voro i följd häraf de naturliga afloppsställena för vattnet ifrån staden till södra vallgrafven"*. Enligt honom bör igenfyllandet av vikarna ha skett år 1455 då Christian I *"lod forwide oc forbedre denne stad"* samt under åren 1517-19 då den *"östre söe"* utgrävdes.

Den mest betydande delen av stadens medeltida försvarsverk var strandmuren och kungsgården. Kungsgården uppfördes längst västerut i staden år 1434 och blev då sammanbyggd med den samtidigt påbörjade strandmuren. Denna mur hade enligt Anders Ulrik Isberg s:r tio stycken torn. I sex av tornen fanns portar ut till *"byens forstrand"*. Förutom dessa tornportar fanns ytterligare sex passager ut till stranden. På *"forstranden"* hade det idkats intensiv fiskhandel. Den livligaste handelsrörelsen

Fig 16. Kompanihusets källare från 1530-talet. De äldre krönikörerna såg i sådana här bevarade tegelhus rester efter kloster och andra viktiga medeltida institutioner på vilka de sedan byggde upp sin Malmöhistoria.

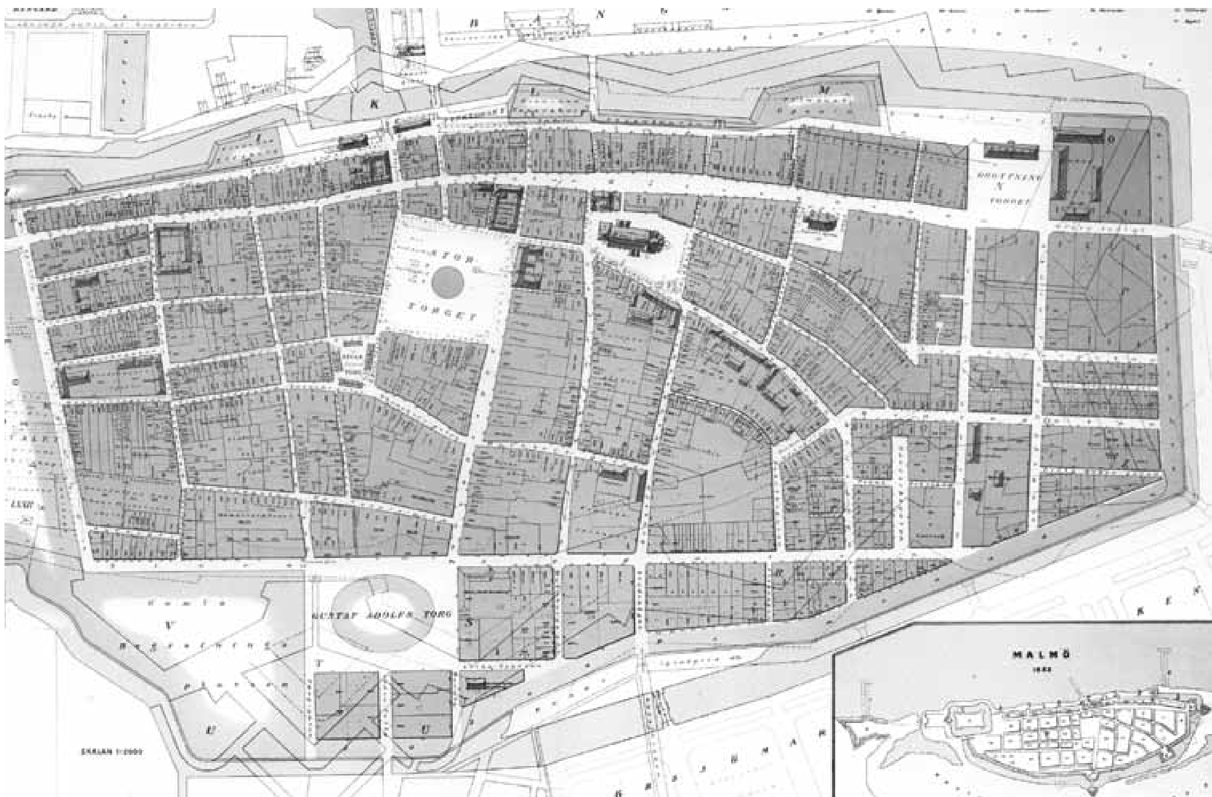

Fig 17. Anders Ulrik Isberg s:rs Malmökarta från år 1876 är en viktig pusselbit för de som vill förstå stadens historia. Kartan, som i original är i färg, är nyutgiven av Malmö fornminnesförening år 1975.[8]

skulle ha skett mellan kungsgården i väster och den s.k. *"Feryeporten"* vid nuvarande Frans Suellsgatan i öster. Skälet härtill skulle vara att vattnet utanför detta strandparti var djupare och att havsbottnen här var mera ren än längre österut.

Isbergs påstående att vattnet var djupare och renare i området väster om Frans Suellsgatan stammar med stor sannolikhet inte från arkivaliska källor. Med hänsyn till Isbergs för sin samtid erkända kunskaper om grundförhållandena i Malmö är det möjligt att han även gjort observationer då man under 1800-talet gick igång med utfyllandet av den forna kustlinjen. Det stora fiskmarknadsområdet som fanns under 1300- och 1400-talen låg enligt Anders Ulrik Isberg s:r väster om kungsgården, dvs. utanför själva staden. Marknadsplatsen begränsades i öster av *"Korrebäcken"*, den bäck som från V:a Skrävlinge via Pildammen och den *"Vestre söe"* rann ut i Öresund. I den nordöstra delen av marknadsfältet, alltså strax intill kungsgården, låg det s.k. "*Hellig Kors kapell*". Kapellet nedbröts året 1530 för att ge plats för det vid denna tid expanderande slottet.

Stadens kyrkliga institutioner och de därtill hörande godsen redovisas utförligt av Isberg. Givetvis intar S:t Petri kyrka hedersplatsen med sina fem kapell: *"Vor frus capell vid stenckestenen"*, *"Vor frue capell"*, *"Hellig Legome capell"*, *"Hellig tre kongers capell"* och *"S:t Anne capell"*. Kapell utanför S:t Petri kyrkas murar var: *"S:t Gertruds capell"* i kvarteret Fersen, *"S:t Jörgens capell"* (spetälskesjukhuset) i kvarteret S:t Jörgen och *"Simonis & Juda capell"*. Det sistnämnda kapellet skulle enligt Isberg ha flyttat två gånger, först från kungsgårdens område till platsen för nuvarande gamla hovrättsbyggnaden och sedan till kvarteret Fisken vid Lilla Bruksgatan.

Tre kloster fanns enligt Anders Ulrik Isberg s:r i Malmö under medeltiden. Dominikanerklostret omtalas första gången år 1333. Denna anläggning låg i kvarteret Skepparens östra del, mellan Västergatan och den norr därom belägna Norra Vallgatan, alltså inte i kvarteret söder om Västergatan som tidigare forskare antagit. Franciskanermunkar nämns i Malmö först år 1383 och deras kloster låg troligen i kvarteret Fiskens östra del. Även denna institution var således belägen norr om Västergatan. Helgeandsklostret omtalas första gången år 1384 och låg med kyrka och kyrkogård på nuvarande Stortorgets nordvästra del. Det var alltså en av byggnaderna i denna anläggning som staden på 1520-talet fått som nytt rådhus av Frederik I, inte det nuvarande rådhuset som ju uppfördes först år 1546.

Vad det gäller klostrens placering skiljer sig Isbergs uppfattning radikalt från äldre forskares. Inga lägesbestämningar är nu enbart baserade på äldre, av slumpen bevarade byggnader, utan i stäl-

let sker lokaliseringen genom källkritisk efterforskning i äldre handskrifter. Inget cistercienserkloster är t.ex. medtaget i den Isbergska Malmötopografin. Anders Ulrik Isberg s:rs olika tryckta arbeten utgör i sanning en pionjärinsats inom den Malmöhistoriska forskningen.

Anders Ulrik Isberg j:r

Anders Ulrik Isberg j:r, son till ovannämnde forskare, kom som stadsarkivarie att under en längre period i början av 1900-talet totalt dominera den Malmöhistoriska forskningen. Denna totalitära makt kom att sätta sina allvarliga spår. Isberg blev den allvetande, en person vars framlagda arbeten inte behövde ifrågasättas då de alltid återgav den historiska verkligheten. Där det medeltida faktaunderlaget svek - och det gjorde det på flera väsentliga punkter - skapades i romanform en Isbergsk verklighet som en hel generation av Malmöbor trodde var sann. Ja, så stark blev den Isbergska läran att det fortfarande finns personer som utan kritiskt granskande godkänner delar av hans medeltida ”verklighet”.

Ju längre tiden gick, desto mera fantastiska och verklighetsfrämmande blev Anders Ulrik Isberg j:rs publikationer. Det största verket, *”Handbok om Malmö”* från år 1923, måste dock utan tvekan vara baserat på ett enormt forskningsarbete. I verket finns emellertid invävt en stor mängd fria fantasier och då inga som helst källhänvisningar ansetts nödvändiga kan man fullt ut inte våga lita på detta verk. Troligen är det ändå så att huvudparten av

Fig 18. Anders Ulrik Isberg j:rs inramade medeltida stadsområde vid Pildammen, en ren fantasiprodukt.

verket, vilket behandlar 1500- och 1600-talen fram till 1800-talet, till stora delar svarar mot ett faktaunderlag. Medeltidsavsnitten är däremot ofta helt baserade på fantasifulla utsvävningar.

Medan fadern sparsamt och faktamässigt hade publicerat sina forskningsrön växte med tiden sonens författarlust, ofta med stora avsnitt där både fakta och fantasier blandades. Utgångspunkten och det orubbliga för Anders Ulrik Isberg j:rs forskning var trots allt faderns arbete. Det äldsta Malmö hade således legat i området öster om de nuvarande Pildammarna. Isbergs rekonstruktion av denna stad blev emellertid helt fantastisk. Staden Malmö skulle vara äldre än staden Lund, den skulle ha haft ett rådhus, ett franciskanerkloster, en sockenkyrka och ett kapell. Staden skulle ha upptagit en areal vilken i jämförande storlek motsvarat hela det nuvarande, innanför kanalen befintliga stadsområdet. Den nuvarande Pildammsvägen skulle vara en kvarleva av denna uråldriga stads västra huvudgata, den nuvarande Södra Förstadsgatan blev för Isberg stadens östra huvudgata.

När forskare på 1930-talet med kraft ifrågasatte hans tidiga stadssamhälle och i stället menade att det hela rörde sig om en bondby, försökte den gamle stadsarkivarien försvara sig, givetvis utan framgång. I stället kom samme mans två sista verk, *”Skolväsendet i Malmö”* och *”Malmö stads äldre historia”* att klart visa bristen på den mest elementära källkritik.[9]

Enligt Anders Ulrik Isberg j:r uppstod den senare staden *”Nedre”* Malmö på en sandrevel i Öresund. Åt söder låg utsträckta kärrmarker och över dessa lät man tidigt uppkasta en väg, den nuvarande Södra Förstadsgatan och Södergatan. Fiskeläget *”Sqvalperup”* utvecklades på stranden mellan nuvarande slottet och Stortorget. På den nuvarande slottsholmen låg Nedre Malmös gamla sockenkyrka. Korrebäcken hade i detta sammanhang en stor och viktig roll att fylla. *”Dess förträffliga sötvatten fyllde för Nedre liksom för Övre Malmö ett viktigt folkhygieniskt behov”*.

Efter år 1319 flyttades stadens centrum österut till området kring den nybyggda S:t Petri kyrka. Den västra stadsdelens minskande betydelse märktes bl.a. genom den forna sockenkyrkans raserande år 1434. Nu förlades dessutom marknaderna till stadens *”forstrand”* och den forna marknadsplatsen väster om staden blev förbjuden handelsplats. Tullboden, tidigare belägen på nuvarande slottsholmen, flyttades också år 1500 till *”Fergeporten”* vid nuvarande Frans Suellsgatan. I princip ingen del i denna ovan återgivna utvecklingsbild hämtades emellertid från källmaterialet utan får stå helt för den fria fantasin.

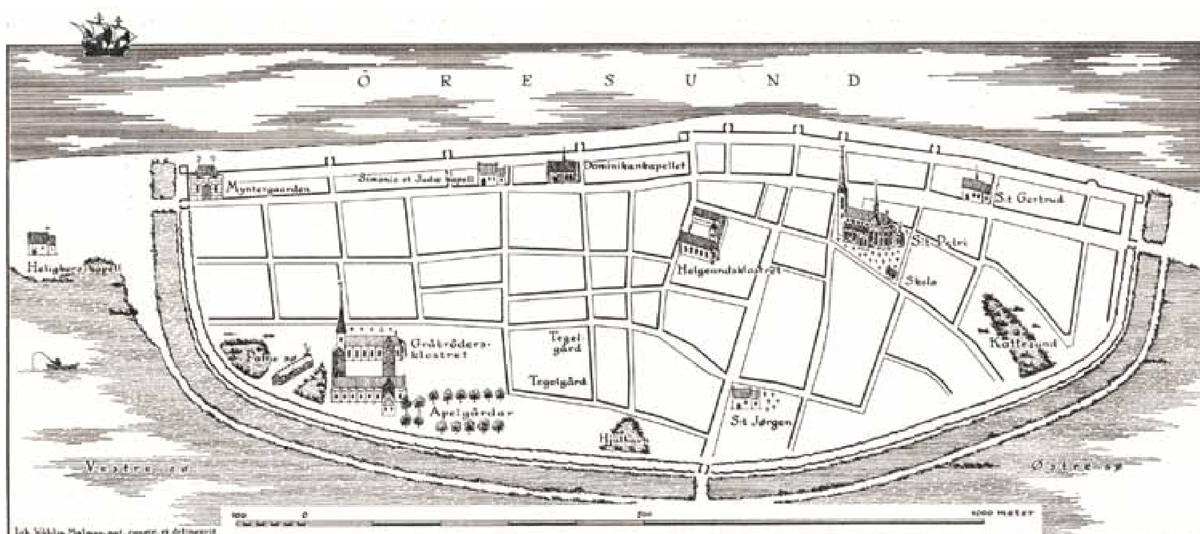

Fig 19. Hans Wåhlin publicerade år 1936 ovanstående rekonstruktion av Malmö ca 1500. Det var första gången någon i bild försökt rekonstruera Malmö som staden sett ut i slutet av medeltiden.

Anders Ulrik Isberg j:r redovisar ibland arkeologiska uppgifter. Vid en grundgrävning invid Jerusalemsgatan år 1890 hade man t.ex. påträffat rester av ekor. Liknande båtfynd hade också gjorts vid schaktningar för nybebyggelse i kvarteret S:t Jörgens norra del mot Baltzargatan.[10] I samma kvarter påträffades också år 1912 lämningar efter det medeltida S:t Jörgens hospital med mängder av skelett. Också här var Isberg på plats och skrev senare om detta i sin stora handbok om Malmö.[11]

Stadsarkivarien påpekade också att människoskelett även påträffats på andra platser i staden än vid S:t Jörgens kapellanläggning. Vid den s.k. *"Rundningen"* mitt på Stortorget hade man *"i senare tid vid grävningar påträffat människoskelett"*. I kvarteret Fisken på Gamla Väster mellan Västergatan och Norra Vallgatan hade det också framkommit lämningar efter en kyrkogård.[12]

Hans Wåhlin

Forskaren Hans Wåhlin men även stadsarkivarien Leif Ljungberg skulle komma att bli de första som i skrift på allvar ifrågasatte Anders Ulrik Isberg j:rs forskningsresultat. Av dessa båda forskare var Wåhlin den som kom med den hårdaste kritiken. I sitt första inlägg i debatten om Malmös medeltid, publicerad år 1933, behandlade Wåhlin de medeltida klostrens och kapellstiftelsernas lägen i staden. Franciskanerklostret skulle enligt Wåhlin ha legat i kvarteret Skepparen vid nuvarande Gråbrödersgatan medan dominikanerkapellet legat i kvarteret Fisken vid nuvarande Lilla Bruksgatan.[13] Denna lägesuppfattning var precis motsatt den Isbergska. Wåhlins första artikel blev emellertid en ordentlig missräkning. Einar Bager skulle redan år 1934 genom ett övertygande forskningsarbete bakom sig visa att Isberg haft rätt.[14] Einar Bager har för författaren berättat att det var med sorg i hjärtat som han publicerade detta eftersom det även mellan honom och stadsarkivarien förekom meningsskiljaktigheter. Likväl kom Wåhlins inlägg att utgöra ytterligare en av grundstenarna till den moderna Malmöhistoriska forskningen. Genom att redovisa källorna, samt att även återge dessa ordagrant eller i översättning, blottställde sig nämligen själv Wåhlin för andra forskares kritiska blickar.

I *"Studier i Malmö stads äldsta historia"* år 1934 gör Hans Wåhlin en ingående källskriftsanalys av det material från 1200- och 1300-talen som omtalar Övre och Nedre Malmö.[15] Resultatet blir, inte oväntat, en kraftigt reviderad syn på det äldsta kända samhälle som burit namnet Malmö. *"År 1319 bygdis Malmø paa det sted som det nu staar, tilforne laa Byen it andet sted"* skrev historikern Arild Huitfeldt vid slutet av 1500-talet. Denna uppgift går som tidigare omtalats tillbaka till Henrik Smiths krönika från 1500-talets mitt. Wåhlin menade, att då inga bevarade källor äldre än denna omnämner ett så fast datum för stadens grundläggning nere vid Öresund, måste årtalet betraktas med yttersta skepsis. Men trots detta var det just denna ordalydelse som den äldre Malmöforskningen tagit fasta på. Wåhlin visade nu istället att staden nere vid sundet inte tillkommit efter en kraftig utvidgning av ett redan befintligt fiskeläge under början av 1300-talet. Staden vid stranden måste i stället ha existerat redan innan år 1319. De äldsta uppgifterna som vi har om köpstaden vid sundet är nämligen följande:

1. Den danska prinsessan Sofias hemgift vid sitt bröllop något av åren 1259-1262. Uppgiften är emellertid hämtad ur Erikskrönikan från början av

1300-talet, varför titeln köpstad kan åsyfta situationen vid krönikans senare tillkomst.

2. År 1275 beviljades tullfrihet för de borgare i Köpenhamn som idkade sjöfart på Malmö, under villkor att samma förmån tillerkändes de borgare, som från Malmö seglade till Köpenhamn. Detta åsyftar givetvis ett sjöfartsidkande stadssamhälle vid stranden.

3. År 1277 kallade kung Valdemar Malmö för sin stad och sitt ärvda fädernegods. Att det då är frågan om Nedre Malmö vid havet och en tredjedel av Övre Malmö framgår av ett senare arvskifte år 1327.

Samtidigt som Hans Wåhlin således konstaterar att det existerat en köpstad nere vid sundet redan under slutet av 1200-talet, avfärdar han Anders Ulrik Isberg j:rs hypoteser om ett tidigare stadssamhälle i området kring nuvarande Pildammarna. Inga medeltida källor omnämner Övre Malmö som stad. Dessutom härstammar uppgiften om ett kloster här år 1116 från långt senare tid och har således inte något värde sett med källkritiska ögon. Även namnet *"Sqvalperup"* avfärdas av den kritiske Wåhlin. Namnet kan ju inte härledas längre tillbaka än till en anteckning i Henrik Smiths utdragssamling från slutet av 1500-talet. Uppgiften hade dessutom vid senare citeringar förvrängts till den mera romantiska formen *"Sqvalperup"*. Den som först i tryck gjort sig skyldig till denna felskrift från originalets *"Svalperup"* var Jens Lauritzøn Wolf år 1654.[16]

Året 1936 framlade Hans Wåhlin sin rekonstruktion över den bebyggelsetopografiska utvecklingen av Nedre Malmö.[17] Först klargörs med hjälp av dokument att den utläggning av vallar runt staden som borgmästaren Hans Michelsen gjorde vid 1500-talets början inte kom att innebära en utvidgning av den existerande staden söderut.

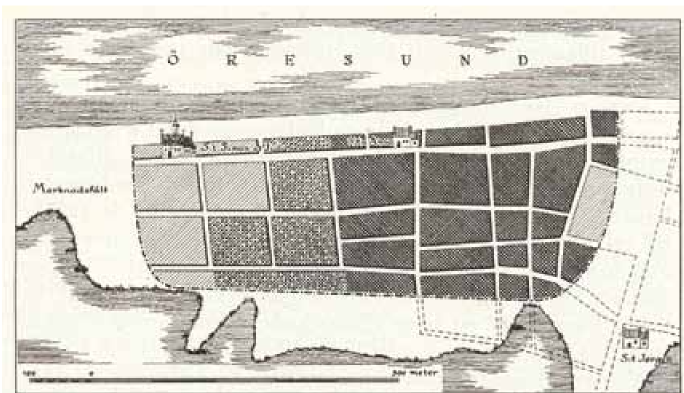

Fig 20. Hans Wåhlins rekonstruktion av staden Malmös äldsta utseende. Hela staden skulle ha legat mellan kungsgården (nuvarande Malmöhus) i väster och nuvarande Stortorget i öster.

Samma södra gränslinje som Malmö stad hade under 1500-talet fanns nämligen redan under senmedeltiden. Två saker tyder dock på att det innanför denna södra gränslinje funnits en äldre stadsgräns. För det första borde S:t Jörgens kapell och hospital vid hörnet Södergatan - Baltzarsgatan vid hospitalets grundläggande ha legat strax utanför staden. För det andra låg under medeltidens slut i området söder om sträckningen Baltzarsgatan - Skomakaregatan - Larochegatan - Tegelgårdsgatan - Hospitalgatan och dennas förlängning västerut i huvudsak bara s.k. *"abildgårdar"*, dvs. fruktträdgårdar. Denna låga bebyggelseintensitet i detta område bör kunna visa på en under senmedeltiden skedd utvidgning av stadsgränsen söderut.

Kartan fig 20 visar Hans Wåhlins rekonstruktion av det äldsta Nedre Malmö. Väster om Stortorget finns ett medeltida gatunät som består av raka gator vilka begränsar rätvinkliga kvarter. Enligt Wåhlin kan man i detta gatunäts tillkomst se en medveten stadsplanering; alltså måste detta område vara äldst. Paralleller med tyska städer visar att ett sådant rätvinkligt gatunät härstammar från mitten av 1200-talet. En abnormitet i Malmös äldsta stadsplan skulle dock ha varit det faktum att staden tyckts sakna centrum, dvs. sakna torg, rådhus och kyrka. Detta skulle emellertid förklaras av att torget (dvs. marknadsplatsen väster om staden) redan existerade innan staden uppstod, likaså att det på denna marknadsplats anlagts flera kapell av vilka ett sedan kommit att få stadskyrkans rang. Avsaknaden av rådhus motiverade Wåhlin med att ett dylikt inte hörde till *"de oundgängligen nödvändiga rekvisita för en stad"*.

För att fullfölja Hans Wåhlins rekonstruktion menade han att det senare öster om denna äldsta strandstad har uppstått ett simplare förstadssamhälle i området öster om nuvarande Stortorget. I och med att byggnadsarbetena igångsattes på S:t Petri kyrka inkorporerades denna förortsbebyggelse med staden. Samtidigt som man utlade den nuvarande Södergatan och Östergatan gjorde man dessa båda gator mycket breda. Avsikten var att till dessa huvudgator dra in marknaden som fanns utanför staden. S:t Petri kyrkas grundläggning förlade Wåhlin till slutet av 1200-talet, inte till år 1319.

Nils Gösta Sandblad

Nils Gösta Sandblad menade i sitt stora verk om *"Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658"* från år 1949 att början av 1200-talet var en, speciellt utmed de skånska kusterna, omfattande stadsbyggnadsperiod. De skånska medeltidsstäderna skulle alla ha varit kungliga eller ärkebiskopliga anläggningar. Speciellt kuststäderna, dvs.

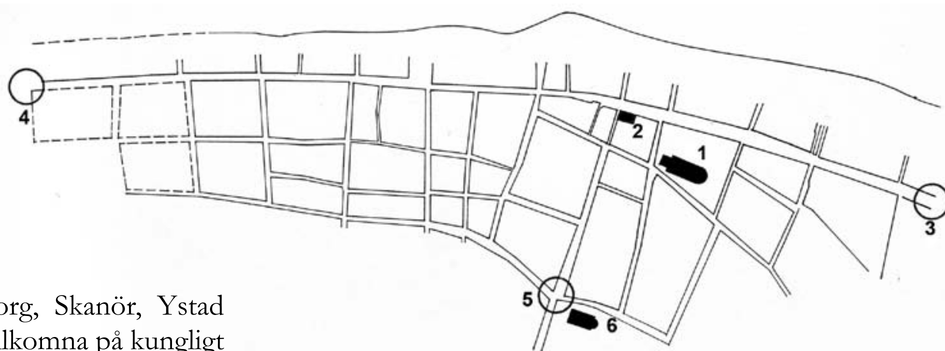

Fig 21. Nils Gösta Sandblads Malmörekonstruktion.
1: Petri kyrka
2: Tunnelns källarvalv
3: Österport
4: Västerport
5: Det äldsta Söderport
6: S:t Jörgens kapell

Helsingborg, Malmö, Trelleborg, Skanör, Ystad och Simrishamn, verkar vara tillkomna på kungligt direktiv. Malmö bör, enligt Sandblad, dessutom kunna räknas som en ersättning för staden Lomma, vilken försvunnit redan vid 1200-talets mitt.

Nils Gösta Sandblad gör ingående försök att rekonstruera fram de ursprungliga stadsplanerna för dessa tidiga kuststäder. Bl.a. försöker han få fram gemensamma drag och riktlinjer i gatu- och kvartersuppbyggnaderna. Det visar sig då att Malmös stadsplan inte kan inrangeras bland de övriga städernas planstrukturer. Liksom Anders Ulrik Isberg j:r och Hans Wåhlin anser Sandblad att den västra stadsdelen är den äldsta samt att den östra stadsdelen inkorporerats med staden omkring år 1300. Staden måste dessutom *"ha anlagts snabbt och planmässigt i en eller två etapper med ensidig uppmärksamhet på att den skulle öppna sig mot vattnet"*. Från strandgatan, *"den lange Adelgade"*, nådde ett flertal gränder ned till stranden, men ingen av dessa utmärker sig som en ursprunglig nedfartsväg. Södergatan, med sin omfattande gatubredd, når t.ex. inte ner till stranden. Den mäktiga stadskyrkan *"har skjutits tillbaka från det tydligen hårt ansträngda strandpartiet ... Allt detta visar att Malmö inte var en vanlig skånsk stad med sitt eget liv ... Snarare kan den, från de utgångspunkter stadsplanen ger, karakteriseras som en omlastningsplats till de utländska köpmännens tjänst."* Med utgångspunkt från denna funktion sammanliknar Sandblad Malmö med tre andra nordiska städer, nämligen Visby, Bergen och Erik av Pommerns Helsingör.

Nils Gösta Sandblad delar Hans Wåhlins uppfattning att Malmö under 1400-talet expanderat söderut varvid staden fått sin från äldre kartor så välkända halvcirkelform: *"Detta har tillfullo bekräftats genom utgrävningar som under årens lopp utförts vid Malmö museum; de har på åtskilliga punkter söder om Skomakaregatan - Baltzarsgatan blottat ett bottenlager av sjösand, följt först av ett slamskikt med vattenväxter och därefter av ett lager säkerligen ditschaktad fyllning med lösfynd från 1400-talet."*

En genomgripande stadsplanereglering utfördes i Malmö under borgmästarna Hans Michelsens och Jörgen Kocks tid, dvs. i början av 1500-talet. Redan Hans Michelsen hade arbetat för tillkomsten av det nuvarande Stortorget. Det första tecknet på detta bör vara då Jörgen Kock år 1522 började uppföra sitt tegelpalats invid det blivande torgets nordvästra hörn. År 1524 valde så borgarna helgeandsklostret som mötesplats vid *"Malmö recess"* då Sveriges och Danmarks kungar möttes. År 1526 skänkte Frederik I en tomt vid det blivande torgets västra sida till att där uppföra ett kompanihus för danska köpmän. Två år senare fick borgarna använda helgeandsklostret som rådhus. Slutligen uppfördes så det nuvarande s.k. "Kompanihuset" och det nuvarande rådhuset. Först under 1530-talet fick således Malmö ett ordentligt torg, det nuvarande Stortorget.

Stortorgets tillkomst bör, enligt Nils Gösta Sandblad, ses som ett resultat av förändringar i handeln. Under senmedeltiden ökade spannmålshandeln, vilket medförde att Malmö fick söka sig en förbindelseled med inlandet, dvs. utmed den nuvarande Södergatan. Under högmedeltiden låg stadens huvudaxel i stället parallell med stranden. Denna axel svängde under senmedeltiden så att den i stället kom att ligga längs med Södergatan. Som ytterligare ett tecken på denna axelförskjutning ser Sandblad den under 1400-talet skedda utvidgningen av staden åt söder. Kontakterna med inlandet hade vid denna tidpunkt blivit lika viktiga som kontakterna över havet.

Einar Bager

Einar Bagers Malmöhistoriska forskningar under mer än ett halvt sekel har gett en sammanställning av arkivaliskt material för Malmö som torde vara unik i stadshistoriska sammanhang. Genom att vid genomgång av akterna i stadens digra arkiv skriva av alla uppgifter av exempelvis topografiskt intresse och genom att sedan inordna dessa uppgifter på respektive stadstomter, har det lyckats Bager att göra detaljanalyser av de olika tomternas historia. Säkerheten i systemet minskar givetvis i samma grad som mängden bevarade källor minskar, vilket, om man går bakåt i tiden, i huvudsak inträffar under 1500-talet. I lyckligare fall kan dock vissa tomter föras långt ner i medeltiden. Som byggnadshistoriker har Bager också utfört nyttiga

fältarbeten. Restaureringarna av Rosenvingeska huset, Kalendegatskällaren och "Ärkebiskopsgården" är några exempel på detta.

Det stöd i historiskt källmaterial och genom arkeologiska iakttagelser som äldre forskare haft vid orienteringen av det Övre Malmö är enligt Einar Bager inte särskilt bärkraftigt. Det anonyma tillägget i Henrik Smiths 1500-tals krönika är egentligen den enda källa som omnämner Övre Malmös läge. Men av denna 1500-talskälla *"får man intryck av att författaren redan då slutledningsvis sökt leta sig fram till stadens plats"*. Visserligen torde det genom källmaterialet vara bevisat att det vid Pildammarna legat ett kapell men att av denna anläggning skapa den logiska platsen för det Övre Malmö anser inte Bager vara vetenskapligt tillfylles.[18]

Angående stadens besittningsrätt till Rådmansvången, dvs. till platsen för Övre Malmö, omtalar magistraten år 1684 att denna rätt grundar sig på en gåva av Erik av Pommern. Unionskungen skänkte nämligen år 1421 sin andel i gården *"Henrikstorp"* till staden. Einar Bager menar att det är anmärkningsvärt att namnet *"Henrikstorp"* redan år 1421 skulle ha undanträngt det tidigare ortsnamnet Övre Malmö, så mycket mer som ännu Erik av Pommerns privilegiebrev år 1415 omnämner Övre Malmö. Visserligen är bestämmelserna i privilegiebrevet en återupprepning av privilegiebrevet från år 1360, men texten i det yngre brevet har omredigerats, varför också tillfälle funnits att ändra ortsnamnet. Han menar också att Övre Malmö inte nödvändigtvis behöver ha åsyftat ett samhälle beläget inåt landet. När man t.ex. på 1600-talet färdades från Malmö söderut reste man "upp", åt norr reste man "ner". På samma sätt kan Övre Malmö ange läget av två samhällen belägna bredvid varandra vid kusten.

Vad det gäller Nedre Malmös uppkomst delar Einar Bager helt den uppfattning som Hans Wåhlin framfört, nämligen att staden uppstått ur en marknadsplats, inte som en utvidgning av ett redan existerande fiskeläge. Var denna ursprungliga stadsbebyggelse först slog rot blir en fråga, i vilken Bagers uppfattning däremot inte stämmer med någon av de äldre forskarnas. Mot den framlagda hypotesen att den västra stadsdelen skulle vara den äldsta, talar så betydelsefulla omständigheter som att t.ex. denna stadsdel saknat torg med intilliggande kyrka. Dessa viktiga komponenter finns emellertid i den östra stadsdelen. Dessutom finns

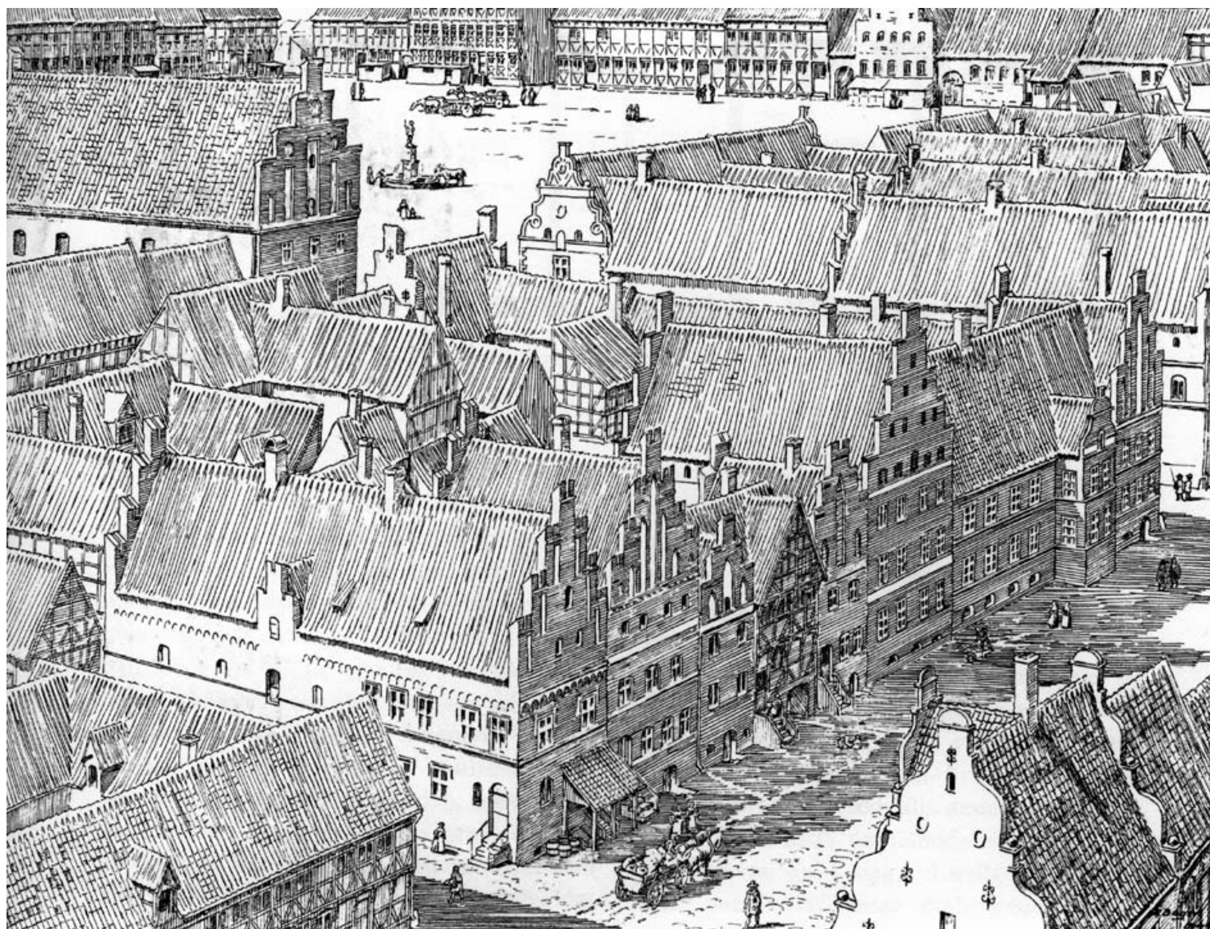

Fig 22. Einar Bager var både konstnär och forskare. Hans ingående studier av Malmös gamla arkivalier gjorde det möjligt för honom att rekonstruera detaljerade Malmömiljöer, främst från 1600-talets Malmö.

i öster redan under 1300-talet en tingsplats och ett rådhus belagda i de arkivaliska källorna. Det är också här i öster som den med kusten parallella *"lange Adelgade"* sammanstrålar med Södergatans förlängning. Enligt Bager är det troligt att det är kring denna vägkorsning som den marknadsplats växt upp, ur vilken sedan staden utkristalliserats.

Om man räknar den östra stadsdelen som den äldsta, bör den första, i romansk stil uppförda kyrkan i staden sökas i närheten av torget och rådhuset, dvs. på den nuvarande S:t Petri kyrkas plats. Det kan således mycket väl vara S:t Petri kyrkas föregångare som är avbildat på Malmös äldsta bevarade sigill. Fynd av två romanska kapitäl och tre kolonnbaser i den s.k. Dringenbergska gården i Malmö kan dessutom eventuellt härröra från denna romanska kyrka.

Södergatan och *"den lange Adelgade"* är alltså enlig Einar Bager, gamla landsvägar, vilka existerat redan innan kuststaden kom till. Till den högmedeltida staden verkar det dessutom ha funnits ytterligare en tillfartsväg, nämligen den nuvarande Rundelsgatan. Dess förbindelse med landsbygden sydöst om Malmö bröts emellertid redan vid 1500-talets början genom de befästningar som då uppfördes åt landsidan. Bagers hypotes grundar sig bl.a. på Frans Hogenbergs bild över staden från 1580-talet, vilken visar ett i vallen till hälften begravt porttorn ungefär vid den nuvarande Rundelsgatans mynning i Baltzarsgatan, fig 393. Eventuellt tyder också gatans medeltida benämning, *"Tiufvegabsstredet"*, på att det var via denna gata som brottslingar fördes ut ur staden för att avrättas.

Einar Bagers uppfattning om stadsgränsens läge söderut sammanfaller helt med Hans Wåhlins tidigare framlagda hypotes. S:t Jörgens hospital bör således ha legat utanför staden eller i varje fall i dess utkant. De småbåtar som enligt Anders Ulrik Isberg s:r och j:r påträffats vid Jerusalemsgatan och i kvarteret S:t Jörgen kan däremot inte utan vidare sägas vara bevis på forna angöringsplatser. De kan lika gärna ha varit primitiva kassuner, använda vid utfyllnadsarbeten. Bager är också den förste Malmöforskare som ställer frågan var det *"slott"* kan ha legat, vilket år 1370 omtalas i arkivaliska källor. Ett torn, vilket legat framför den nuvarande Hamngatan, kan ha ingått i detta slott. Tornet omtalas första gången år 1518 och kallas då *"Flynderborg"*. Redan år 1644 ska det emellertid ha nedbrutits. Tornet är troligtvis medtaget på en enkel kartskiss från år 1586, fig 3:37, och det verkar på denna skiss ha haft en rund form. Då övriga torn i 1400-talets strandmur haft fyrkantig form, kan man möjligen våga datera uppförandet av detta runda torn till högmedeltiden.

Fig 23. Mellan Einar Bager och författaren uppstod en nära vänskap. Här möts de två under öppningen av utställningen "Malmö 1525" på Malmö museum år 1975.

Lennart Tomner

Liksom fallet var med Einar Bager, tillhörde Lennart Tomner de forskare som författaren har haft förmånen att få samarbeta med. Som stadsarkivarie kunde Tomner aktivt medverka i ett under slutet av 1900-talet alltmera utvecklat samarbete mellan Malmö stadsmuseums medeltidsarkeologiska verksamhet och Malmö stadsarkiv. Tomners insatser inom den malmöhistoriska forskningen ligger främst på analyser inom allmänhistoriska frågeställningar rörande stadens danska historia, t.ex. hantverks- och gillesverksamheterna, stadens administration etc.

Lennart Tomner publicerade år 1950 ett viktigt forskningsrön som direkt berörde den gamla stridsfrågan om Övre och Nedre Malmö. I Anders Ulrik Isberg s:rs rekonstruktion av det Övre Malmö fanns medtaget ett *"Vor Frue kloster"*, omtalat första gången år 1116. Detta kloster kom sedan att ingå som en inte oväsentlig del i sonens alltför fantasipräglade rekonstruktion, omtalad ovan. Klosteruppgiften går tillbaka till Johan Otto Fribergs arbete av år 1842 och Friberg i sin tur har hämtat uppgiften från Peter Fredrik Suhms verk *"Historie af Danmark"* från år 1792. Tomner kunde nu påvisa att Suhm inhämtat uppgiften från *"Dansk Atlas"*, vilken utkom under mitten av 1700-talet. Här skildras Vor Frue klosters anläggande år 1116, men beskrivningen gäller pinsamt nog inte Malmö utan i stället staden Aalborg i Jylland.[19]

Arkeologernas Malmö

Inledning

År 1974 var det arkeologiska utgrävningsarkivet på Malmö museum bragt i det närmaste i total oordning. Rapporter, fotografier, renritningar och fältritningar låg osorterade och blandade om

vartannat. Samma år påbörjade därför författaren på eget initiativ ett sorterings- och registreringsarbete som först år 1976 kunde sägas vara i det närmaste helt genomfört. Det hela var ett enormt detektivarbete. Material återfanns på de mest osannolika platser i museets många skrymslen och vrår. Ofta var papper från samma grävning spridda utan närmare hänvisning på pappren till vilken utgrävning de hörde. För att kunna sammanföra dem med rätt grävning var författaren därför tvungen att fördjupa sig i alla dokumentens faktaanteckningar. Mer än 250 olika innerstadsgrävningar av skiftande kvalitet och omfång hade vid 1976-års utgång registrerats, katalogiserats, systematiserats och stämplats in. Först efter det att arkivet åter var bringat i ordning kunde man göra sig en bild över den äldre medeltidsarkeologins historia i Malmö.[20]

Diagrammet fig 24 visar en samlad bild över antalet registrerade utgrävningar i Malmö city under årens lopp fram till och med år 1980. Av de mer än 250 arkiverade grävningsuppgifterna har vid diagrammets tillkomst dock fråndragits de 28 grävningsuppgifter, vilka saknar datummarkering. I diagrammet saknas dessutom arkivets äldsta grävningsuppgift, nämligen det stora silverskattsfyndet i kvarteret Druvan året 1888. Från detta grävningstillfälle finns nämligen inte någon egentlig grävningsdokumentation utan det är endast silverföremålen, nedgrävda året 1677, som närmare dokumenterats.

I det nedre diagrammet har urskilts två olika typer av grävningar, nämligen grävningar på tomtmark respektive grävningar på gatumark. I det övre diagrammet har dessa båda grävningstyper sammanslagits, detta för att skapa en tydligare bild över de förändringar av antalet registreringar som kan påvisas utmed tidsaxeln. Låt oss närmare försöka analysera orsakerna till den genom tiderna skiftande utgrävningsintensiteten.

De äldsta undersökningarna

Diagrammet uppvisar fram till och med året 1909 endast tre utgrävningar i Malmös medeltida innerstad. Av dessa är en av de två från år 1907 utförd på gatumark. Det kan tyckas märkligt att en av de allra tidigaste arkeologiska grävningarna i Malmö har skett i samband med gatuarbeten, i synnerhet som övervakningar av gatugrävningar fram till mitten av 1930-talet verkar ha varit mycket sällsynta i staden. Den antikvariska kontrollen av gatugrävningen år 1907 tillkom emellertid i ett alldeles speciellt syfte. Från Malmö museums sida var man vid denna tid angelägen om att utöka sin jordfyndssamling eftersom denna kunde illustrera stadens historia. Intendent Hans Emil Larsson, som senare publicerade en mindre skrift rörande de tillvaratagna fynden, måste ha varit en av initiativtagarna.[21]

Själva grävningsarbetet var föranlett av att en avloppsledning skulle nedläggas utmed Norra Vallgatan. Schaktets bredd uppgick till endast ca 1,5 meter men djupet var däremot avsevärt. Större delen av ledningssträckningen kom att omväxlande ligga strax utanför eller också strax innanför det kraftiga fundamentet till den medeltida strandmuren. Den antikvariska målsättning har varit enkel att uppfylla: samla alla lösfynd som kommer upp ur gropen och för dem till museet. Det verkar dock som om man också skulle ha gjort försök att genom uppmätningar dokumentera de här och var frilagda partierna av strandmursfundamentet. Det har emellertid endast lyckats författaren att uppspåra en enda bevarad skiss från grävningen. Ritningen återger ett parti framför på Norra Vallgatan nära Hamngatan, se fig 370.

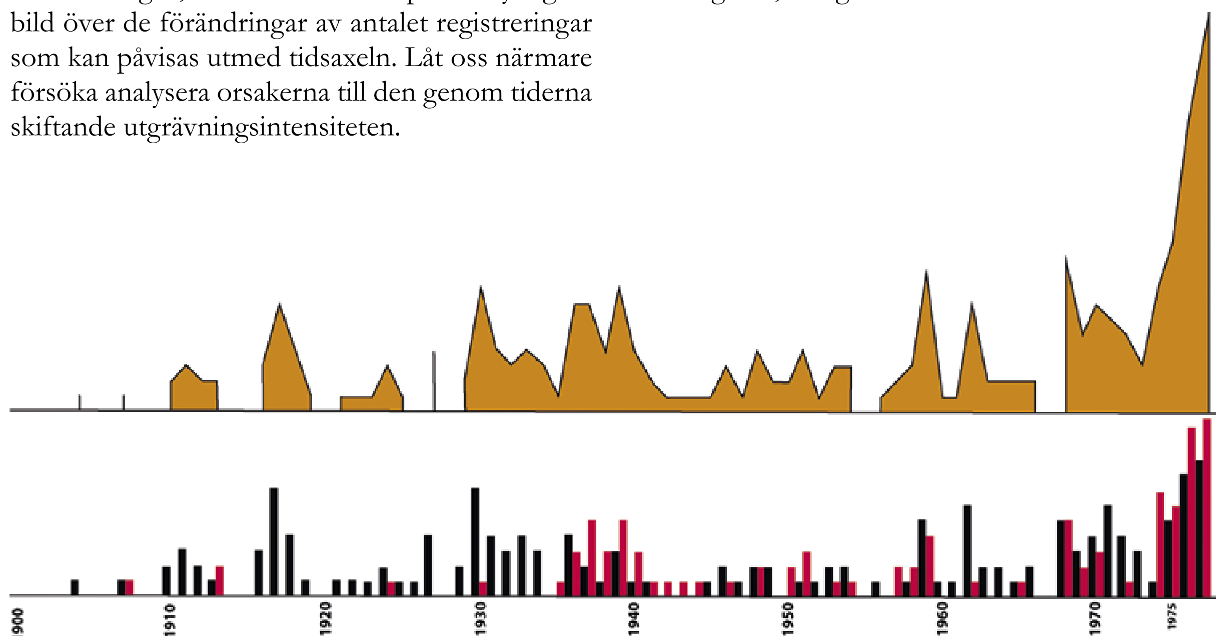

Fig 24. Diagrammen visar antalet arkeologiska undersökningar i Malmö city. I det nedre diagrammet visar röda staplar gatugrävningar, svarta staplar tomtgrävningar. Det översta diagrammet visar summan av dessa utgrävningar.

Allt eftersom grävningen framskred gjordes det inne på museet försök att klistra samman de tusentals keramikskärvor som bärgades, *"men resultatet är ej vidare synbart, då det endast blef, att man fick några större bitar i stället för många smärre"*.[22] Det är också belysande att merparten av de gjorda fynden var sådan keramik som genom sin form och glasyr speciellt utmärkte sig, exempelvis kakelplattefragment och dekorerat lergods, dvs. keramik från 1500-talet eller yngre.

År 1909 bildades Malmö fornminnesförening. Med denna förenings tillkomst lades också samma år grunden för en aktivare Malmöhistorisk forskning. Det var emellertid först genom årspublikationerna, vilka började utkomma år 1933, som olika forskningsresultat kunde delges en större allmänhet. Redan under sina första två decennier var emellertid föreningen mycket aktiv. Så kan t.ex. i diagrammet noteras två intensivare perioder av grävningsövervakning i början respektive i slutet av 1910-talet. Detta ökade intresse för Malmöjordens dolda skatter kan helt tillskrivas Malmö fornminnesförening. *"Så har föreningen t.ex. i de rent arkeologiska undersökningarna vid grävningsarbeten inom Malmö ej endast sökt tillvarataga fynden som sådana, utan även i görligaste mån kartlagt grävningsområdena och uppgjort fyndkartor däröver"* heter det i föreningens minnespublikation av år 1920.[23] För att

Fig 25. Vid avloppsgrävningarna utfördes arbetet för hand vilket underlättade insamlingen av föremål.

effektivt kunna övervaka grundgrävningsarbeten i staden anlitades t.o.m. ett sakkunnigt biträde, en tjänst vilken åren 1912-1916 innehades av intendent Torsten Mårtensson och åren 1915-1919 av amanuens Ossian Lindskoug.[24]

Tack vare Torsten Mårtenssons insatser har till eftervärlden bevarats ett litet, men för den medeltidsarkeologiska malmöforskningen mycket intressant material. Det gäller fynden gjorda vid grundgrävning och ledningsgrävning på tomten till det forna S:t Jörgen hospitalet i kvarteret S:t Jörgen åren 1912 och 1916. Murrester som en gång har utgjort kapellkorets sydöstra fundament blev nämligen vid denna tid frilagda. Ett anslutande strävpelarfundament antydde dessutom att koret har varit välvt. Längre västerut på tomten påträffades ytterligare grundmurar samt rester efter tegelgolv. Över hela området kunde dessutom grävas fram en mängd människoskelett. De döda har begravts både med och utan kistor. Kapellbyggnaden har inte legat i direkt anslutning till den nuvarande Baltzarsgatan utan den låg i stället ett tiotal meter söder om denna gatusträckning.[25] Det skulle dröja till slutet av 1900-talet innan hela det forna kapellområdet blev utgrävt.[26]

Åren 1916-1919 noteras en markant ökning av arkiverade grävningsuppgifter. Kvaliteten på dessa är emellertid avsevärt sämre jämfört med det material som Mårtensson lämnat efter sig. Oftast består uppgifterna endast av noteringar i museets inventariekatalog. Bristen på uppmätningar och fotografier är påtaglig. Denna periods mest omfattande antikvariska kontroll torde ha utförts i samband med renoveringsarbetena i rådhuskällaren. Det antikvariska arbetet, vilket leddes av fil.dr. Folke Hansen och amanuens Ossian Lindskoug, omfattade, förutom murverksundersökningar, även en mindre utgrävning av källargolvet. Inga anmärkningsvärda fynd verkar dock ha gjorts.[27]

Ritningen på fig 28 visar ett typexempel på en grundgrävningsregistrering från 1900-talets första decennier. Året är 1917 och platsen är i kvarteret Frans Suell vid Västergatan.[28] På en troligen mycket hastigt tillkommen situationsskiss har inlagts speciella fynd, vilka genom linjer sammankopplats med en djupskala. På skalan återfinns också vissa lagermarkeringar. Den här markerade gränsen mellan *"grus"*, dvs. den ursprungliga sanden, och *"fyllnadslager"* är givetvis av intresse, speciellt vid studier rörande stadens grundtopografi. Då det inte markerats hur stört *"fyllnadslagret"* varit av yngre nedgrävningar, måste givetvis den markerade maximala höjdnivån för gruslagret vid en vetenskaplig analys endast anses markera en miniminivå för den ursprungliga marknivån. De mar-

Fig 26. Runt sekelskiftet 1900 fanns fortfarande en stor mängd mycket gamla byggnadsmiljöer bevarade i Malmö. Tyvärr försvann de flesta utan någon antikvarisk dokumentation, varken av byggnaderna eller under mark. Bilden visar Baltzarsgatan mot Södergatan.

kerade fynden kan inte heller användas vid en analys av exempelvis kulturlagertillväxten på platsen, dels på grund av att de är för få, dels på grund av att lagrens renhetsgrad (störningsgrad) i detta fall inte är kända. De lägesbestämda fynden har således inte, trots inmätning på en ritning, något högre vetenskapligt värde jämfört med vanliga lösfynd.

Under 1920-talet verkar antingen intresset för övervakningsarbeten ha stagnerat eller också har antalet schaktningar i Malmö minskat. I genomsnitt tillförs arkivet endast en uppgift per år. Merparten av dessa registreringar kommer från den av Malmö fornminnesförening tillsatte övervakaren. Även andra personer hjälper emellertid till med registreringar. År 1923 utförde t.ex. den vid Malmö museum nyutnämnde museiintendenten Ernst Fischer en dokumentation av frilagda grundmurar som kommit fram vid en schaktning i kvarteret Jörgen Kock.[29] En planritning tillsammans med fotografier blev resultatet. Tyvärr glömde Fischer att mäta in murarna i förhållande till tomt- eller kvartersgränser, varför det exakta läget av dessa framgrävda murar är okänt. Från 1920-talet finns också ett smärre antal dokumentationer, vilka kan tillskrivas historiskt intresserade privatpersoner. Med kamerans hjälp har dessa sökt bevara en del arkeologisk information till eftervärlden.

Fig 27. Vid grundgrävningar i kvarteret Sågen nära Drottningtorget påträffades år 1913 flera skelett, varav ett var försett med en fotboja. Under 1600-talet låg på platsen en s.k. ravelin - en mindre ö ute i en bred vallgrav.

1930-talets utgrävningar

Åren 1929-1930 har kommit att bli en viktig period för den medeltidsarkeologiska forskningen i

Malmö. Efter att redan år 1923 ha blivit anställd som assistent fick greve Sten Kalling år 1929 en fastare anställning som extra ordinarie amanuens vid Malmö museum.[30] Kalling skulle komma att verka i museets tjänst ända fram till år 1959. Den nye amanuensen måste ha hyst ett stort intresse för arkeologisk dokumentation, inte minst i samband med schaktningar i innerstaden. Den äldsta bevarade grävningsdokumentation som signerats av Kalling är daterad i maj månad 1930 och visar en grundschaktning i den sydvästra delen av kvarteret von Conow.[31]

Skillnaden i dokumentationsteknik mellan denna grävning och äldre grävningar är stor. Ett flertal markprofiler inom schaktningsområdet har t.ex. blivit inmätta, varvid de olika lagerbildningarna från markytan ända ned till bottensanden noggrant markerats. Först så sent som år 1930 infördes således i Malmö den mest elementära av alla arkeologiska dokumentationsmetoder, profiluppmätningen. För lagermarkering använde sig Kalling dock inte av ett enhetligt skrafferingsschema. I stället försökte han med färgläggning återge lagrens skiftande färgnyanser. Färgdokumentationen kompletterades sedan med en viss lagerbeskrivning. Profilritningarna från 1930-års grävning är noggrant inlagda på en översiktsplan, på vilken också en påträffad gårdsbrunn av trä inritats.

Vid en påföljande, större utgrävning, också denna i kvarteret von Conow, förbättrade Sten Kalling sin dokumentationsteknik.[32] Lokaliserade, större anläggningar inlades nu på en noggrant uppgjord tomtkarta. På denna har också markerats djupet, mätt från markytan, för respektive anläggning eller fyndkoncentration. Vissa anläggningar, i detta fall en gårdsbrunn och en nedgrävd tunna, dokumenterades dessutom på detaljritningar. Ett flertal markprofiler uppmättes. Kalling frångick nu färgläggningen och försökte i stället att med hjälp av nyanser i tuschteckningarna åskådliggöra lagrens strukturer och färgtonsskalor. Kameran användes nu också som ett dokumentationshjälpmedel.

Kvalitativt blev således fältdokumentationerna från och med året 1930 tack vare Sten Kallings insatser väsentligt förbättrade jämfört med tidigare undersökningar. Dock har man känslan av att det hela tiden till stor del varit tillfälligheternas spel som efterlämnat spår i arkivet. Grundgrävningarna har t.ex. säkert inte stått under en kontinuerlig kontroll; därtill var museets dåvarande resurser alltför ringa. Alla smärre fynd, vilka noggrant numrerats och införts i museets inventariekatalog, har samtliga den efterföljande notisen: *"inlämnat av arbetare"* eller *"inlämnat av N.N."*. När dessa enskilda lösfynd eller grupper av lösfynd sedan åter-

Fig 28. Utgrävningsdokumentation från år 1917 vid grävning i ett kvarter intill Stortorget.

finns markerade på tomtkartor till läge och djup, kan man fråga sig om dessa uppgifter endast är baserade på muntlig information från arbetarna eller om de verkligen inmätts av Kalling själv ute i fält. I Malmö museums årsberättelser omtalas också att ett stort antal skärvor som framkommit vid grävningarna kunnat tillvaratas *"med hjälp av en synnerligen intresserad och välvillig arbetarstam"*.[33] Dessa tillvaratagna skärvor ansågs som mycket viktiga arkeologiska fynd. Kalling bedrev t.ex. år 1930 omfattande forskningsarbete om och kring den tillvaratagna keramiken, bl.a. i Malmö skråarkiv och i Nordiska museets skråarkiv.[34]

Av de sammanlagt åtta grävningar som registrerades år 1930 stod Sten Kalling för sju stycken. År 1931 sjönk antalet till fyra, men av dessa var å andra sidan en utgrävning speciellt intressant. Syftet med utgrävningen var nämligen att söka besvara vetenskapligt uppställda frågeställningar. Utgrävningen skedde på platsen för den medeltida kapellanläggningen i kvarteret Skepparen vid Västergatan. Huvudskälet var att försöka fastställa kapellområdets utsträckning västerut. Arbetet, vilket kom att bedrivas av Sten Kalling, konstnären Einar Bager och senare också av stadsarkivarien Leif Ljungberg, bekostades av Malmö fornminnesförening. Resultatet blev nog inte vad man från initiativtagarnas sida önskat sig.[35] I dag måste vi dock vara mycket tacksamma för denna pionjärinsats. Först vid sammanställning av ett flertal olika grävningsresultat - företagna inom kapellområdet under olika tidsperioder - har nämligen författaren nu kunnat få fram en närmast total bild över dominikanernas medeltida kapellområde i Malmö. Detta arbete redovisas längre fram i boken. Utan det år 1931 till synes ointressanta utgrävningsmaterialet skulle bilden över kapellanläggningen inte

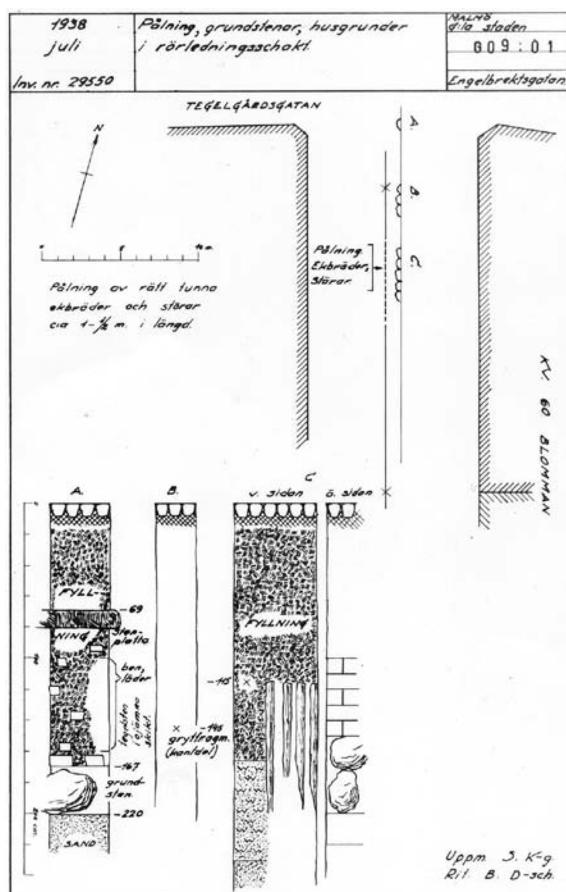

Fig 29. Ett exempel på en av Sten Kallings profiluppmätningar från året 1938.

vara så komplett som den är i dag. Detta är ett inte ovanligt fenomen inom arkeologin. Först vid jämförelser med andra utgrävningar kan en helhetsbild av ett områdes historia i gången tid växa fram.

Fram till och med år 1934 flöt det in en förhållandevis riklig ström av grävningsdata till museet. År 1932 klagade visserligen Sten Kalling över att fältarbetet *"börjar alltmera försvåras, i den mån grävningsmaskinerna komma allmännare i bruk. Grävningsarbetena går nu i svindlande takt"*.[36] Som assistenter vid fältdokumentationerna anlitades Einar Bager och museivaktmästaren L. Persson. Under åren 1934-1935 blev emellertid Sten Kalling alltmera bunden vid det antikvariska dokumenteringsarbetet vid utgrävningarna för de nya museibyggnaderna på slottsholmen. Nils Gösta Sandblad tillträdde därför i detta skede en vid Malmö museum nyinrättad amanuenstjänst och fick som sin uppgift bl.a. att stödja arbetet med grävningsövervakningarna i staden. Något synligt bevis på denne mans arbetsinsatser har emellertid inte bevarats i Malmö museums arkiv.

År 1935 började Sten Kalling att, förutom övervakningar vid tomtgrävningar, även följa arbetet med nedläggandet av avloppsledningar på gatumark. Följande år noteras t.ex. i Malmö museums arkiv tre stycken gatugrävningar och fram till år 1940 utgör sedan antikvarisk dokumentation av ledningsgrävningar merparten av det arkiverade materialet. Kontroll av grävningar på gatumark var vid denna tidpunkt med all sannolikhet lättare att verkställa än kontroll av tomtgrävningar. Arbetet skedde nämligen här fortfarande för hand och i djupa schakt med 1,0-1,5 meters bredd. Det relativt långsamma arbetet resulterade i att bebyggelselämningar lättare kunde lokaliseras samt att tid gavs till en mera ingående antikvarisk dokumentation. Dessutom kunde en stor del av de många "lösfynd" som kastades upp ur schakten med lätthet tillvaratas.

År 1938 publicerade Sten Kalling en kortare artikel i Malmö fornminnesförenings årsskrift om vikten av att utföra antikvarisk kontroll vid ledningsschaktningar. En systematisk uppföljning av fältarbetena borde ge *"en tillfredsställande bild av den ursprungliga terrängens ytform och höjdförhållanden och sannolikt även av de äldre kulturskiktens utsträckning"* heter det bl.a..[37] Upphovet till artikeln är att söka i den vid denna tidpunkt nyligen avslutade antikvariska kontrollen av en schaktning för vattenledning mellan Norra Vallgatan och Lilla torg över Stortorget, en sträcka på närmare 300 meter.

Fig 30. Utgrävningen i kvarteret Skepparen år 1934. Einar Bager står med spade till höger.

Av andra viktiga ledningsdokumentationer fram till året 1940 kan nämnas sådana i Norra Vallgatan, Djäknegatan, Skomakaregatan, Snapperupsgatan, Engelbrektsgatan, Laroschegatan, Isak Slaktaregatan, Stortorget och vid nuvarande Lilla torg. Det dokumentmaterial som insamlats vid dessa grävningar har visat sig vara mycket värdefullt, inte minst vid analyser rörande grundtopografin i Malmö. Trots att Kalling således lade den kanske viktigaste grundstenen till den grundtopografiska kartbild vi i dag känner, gjorde han själv aldrig något försök till sammanställning av insamlade data. Det första försöket i den vägen skulle komma att göras av författaren så sent som år 1974.[38]

1950- och 1960-talens utgrävningar

Åren 1958-1959 ökade kraftigt antalet registrerade utgrävningar inom innerstadsområdet. Redan efterföljande år sjönk emellertid dessa drastiskt i antal. År 1967 upphörde de helt, fig 24. Visserligen finns en ökning för året 1962 men denna kan vid ett kvalitativt beaktande helt bortses ifrån. Sex av sju registreringar är nämligen endast avfattade som skrivbordsnotiser i Malmö fornminnesförenings årsskrift. I dessa notiser nämns t.ex. att lösfynd ska ha blivit tillvaratagna. Några sådana har dock inte påträffats i museets magasin. Inte heller finns något dokumentmaterial från denna tid bevarat i museets arkiv.

Under 1960-talet drabbades Malmö innerstad av en ofantlig exploateringsvåg. Inget av detta kan dock utläsas i museets registrerade utgrävningar; utgrävningarna ligger på en förbluffande låg nivå. Bilden blir desto värre då dessa antikvariska smulor från de moderna stadsbyggarnas bord underkastas en närmare vetenskaplig granskning. Kvaliteten är nämligen sådan att merparten av det ihopsamlade materialet helst för alltid bör glömmas.

Det skulle emellertid vara fel att helt dölja denna antikvariska katastrof eftersom 1970-talets stora utbyggnad av Malmös fältantikvariska verksamhet faktiskt både direkt och indirekt har sina rötter i denna kulturella ödesepok. För att överhuvud taget kunna förstå Malmöarkeologins kraftiga utveckling under 1970-talet måste även dess direkta förhistoria redovisas. Denna blir inte desto mindre intressant om den jämförs med landet i övrigt. Malmösituationen under 1960-talet var nämligen inte unik jämfört med övriga städer; snarare följde den trenden i alla de svenska städer som under denna tid drabbades av intensiva exploateringar.

Av en rapport hämtad från Riksantikvarieämbetets projekt *”Medeltidsstaden”*, framgår att det i exempelvis Västerås, Enköping, Örebro och Nyköping inträffade en påtaglig fältantikvarisk stagnation under perioden. Skulden för den negativa stadsarkeologiska verksamheten i Malmö ska således inte belasta någon utpekad person. Orsakerna ska i stället sökas bland den dåtida, generella samhällssynen där bristen på förståelsen av historia och vårt nordiska kulturarv var betydande.

Merparten av det ihopsamlade Malmömaterialet från år 1960 fram till ca år 1968 kan kvalitetsmässigt klassificeras som varande bland det sämst utförda av museets alla grävningsdokumentationer. Registreringarna har nästan uteslutande gjorts på vanliga lappar i A5-format utan skalor, numrering av de lösa sidorna, lägesbestämningar etc., dvs. den absolut grundläggande basinformationen saknas i stort helt. Skissernas är dessutom oftast av sådan kvalitet att de endast varit tydbara för dokumentatören själv.

En speciell grävning ska här dock nämnas, grundgrävningen år 1958 på hörntomten Kalendegatan - Själbodgatan i kvarteret von Conow. Denna kan nämligen, ställd i relation till en modern utgrävning på angränsande tomt, ge klart besked om vilket ovärderligt material som under ödesepoken för alltid gick förlorat för den Malmöhistoriska forskningen. Förgäves får man i museets arkiv söka efter dokumentmaterial från denna speciella grundgrävning. Vår kunskap i dag inskränker sig till följande uppgifter från Malmö fornminnesförenings årsskrift 1959:

”Men inte längre än tvärs över Kalendegatan på hörntomten mot Själbodgatan, där en samtidig grundgrävning gjorde det möjligt att fortsätta studiet av markprofilen, började den gamla markytan sänka sig, så att den över

Fig 31. Ledningsgrävningen på Stortorget år 1958. Arkeologen i arbete med tumstock.

Fig 32. Under grävningar på Stortorget år 1959 påträffades välbevarade rester efter vattenreservoaren från slutet av 1500-talet. Från denna leddes det från Pildammen kommande vattnet vidare ut i staden genom borrade träledningsrör. Reservoaren är markerad med vita stenar i dagens stensättning av torget.

hela sydöstra delen låg 2,5 m under nuvarande mark. Den ändrade också konsistens, blev myllrikare och avgränsades skarpt mot underlaget, ett 80 cm tjockt skikt av sjösand, som i sin tur nedåt skildes från en glacial bottenlera av ett tunt dyskikt. Denna ändring av lagerseriens sammansättning föreföll betingad av att här någon gång varit öppet vatten eller kärrmark. I sandlagret gjordes så djupt som 3,5 m. under nuvarande marknivå ett par intressanta fynd. Först tillvaratogs ett nästan helt vagnshjul. Det var primitivt med ett mycket grovt nav, råhuggna ekrar och löten tappade samman. Träet var svampigt och vattendrucket. Ett tiotal meter från detta fynd låg nästa, ett hästkranium från en småvuxen häst eller rättare hingst".[39]

Åren 1975-l976 samt året 1983 gjordes utgrävningar på tomten direkt öster om 1950-talets nybygge. Då kunde vi frilägga och undersöka ytterst välbevarade bebyggelselager från 1200-talet fram till 1500-talet, se fig 51. Tjockleken på kulturlagret uppgick till 3,0-3,5 meter, dvs. lagret var bland de tjockaste i Malmö. I de nedre 1200-tals lagren återfanns träkonstruktioner samt rester efter flera trähus, där de låga träväggarna alltjämt bitvis var bevarade. Denna grävning kommer att presenteras längre fram i boken.

Samma bebyggelselager har utan tvekan nått ut till hörntomten i väster, en tomt på vilken man år 1958 endast fann ett trähjul och en samling djurben. Skillnaden mellan dessa båda kontrollerbara utgrävningsresultat är skrämmande. Inte minst om de ställs i relation till den formliga slakt av äldre bebyggelse med underliggande kulturlager från långt mer än ett halvt årtusende av stadens historia vilken drabbade merparten av cityområdet under slutet av 1950-talet, hela 1960-talet och långt in på 1970-talet.

Varför gick det så här illa på den stadsarkeologiska fronten? Varför blev aldrig Sten Kallings pionjärinsats under 1930-1940-talen en till synes perfekt startplattform när de stora exploateringarna kom? Felet är inte att söka i bristande kompetens hos den antikvariska personalen vid stadens museum. År 1958 tillträdde Carl Gustaf Lekholm som ny riksantikvariens ombud i Malmö. Det är tack vare denne som grävningsregistreringarna ökar åren 1958-1959. Ett flertal grävningsdokument från just dessa år uppvisar dessutom en hög kvalitet. Viljan till fältantikvariskt arbete fanns således, men mycket snart gick verksamheten sin undergång till mötes. Vad var det som hände? Efter att noggrant ha gått igenom det arkiverade materialet kan författaren välja ut två utgrävningar som talande exempel på vad som troligtvis var några viktiga bidragande orsaker till kollapsen.

År 1958 utschaktades större delen av kvarteret S:t Knut i samband med utvidgning av rådhuset. I kvarteret påträffades välbevarade rester efter källaren till den medeltida vägareboden samt efter en medeltida kryssvalvskällare mot Kalendegatan. Båda dessa byggnadslämningar underkastades en noggrann dokumentation, vari bl.a. ingick en till synes vetenskapligt utförd arkeologisk utgrävning av källargolvet till vägareboden. Resterna efter vägareboden bortschaktades därefter medan däremot Kalendegatskällaren restaurerades. Dokumentmaterialet består av noggranna byggnadsuppmätningar och en myckenhet av fotografier. Resterande del av nybyggnadsytan, d.v.s. drygt 80%, blev emellertid ett lätt offer för grävskoporna utan någon direkt form av antikvarisk dokumentation.

Fallet med kv. S:t Knut följer helt det mönster författaren själv från år 1970 fram till slutet av 1970-talet kunnat konstatera vid arkeologiska undersökningar i staden. Det som var nytt under slutet av 1950-talet var nämligen att grävmaskinerna fick ytterst stora ytor att arbeta på. Arbetet kunde utföras rationellt, kanske t.o.m. med flera maskiner samtidigt. När väl schaktningarna kommit i gång blev konfrontationen mellan de antikvariska önskemålen och schaktningsekonomin en förkrossande seger för den sistnämnda. Hade väl grävmaskinerna kommit på plats tenderade givna löften om ”anpassning” till arkeologiska intressen alltför lätt att försvinna.

Först vid grundmurar och källarrester kunde skoporna temporärt hejdas. Här fanns så påtagliga och konkreta lämningar att fornminneslagen bestämmelser lättare kunde hävdas. Skillnaden var här således stor jämfört med ”vanliga” kulturlager med i bästa fall bräckliga och fragmentariska träkonstruktioner som kanske aldrig ens kom till synes vid grävskopans hårda framfart. Vid maskinschaktning kan nämligen sådana lager lätt misstolkas som helt ointressant fyllnadsjord.

Den andra grävningen, som ska nämnas som exempel, är en ledningsgrävning som åren 1958-1959 företogs från Kompanigatan och vidare ut på Stortorget. Ledningsgrävningen avslutades med ett stort schakt för en ny underjordisk toalett mitt ute på torget. Vid själva ledningsgrävningen har ett flertal intressanta arkeologiska fynd registrerats på ritningar och fotografier. Förklaringen till detta är att ledningsschaktningar vid denna tid fortfarande gick relativt sakta, varför de gamla beprövade stadsarkeologiska metoderna med små personalresurser ännu kunde komma till heders, fig 31. Grundgrävningen för toalettbyggnaden företogs däremot snabbt och behändigt med grävmaskin. Endast genom fotografier har denna stora grundgrävning dokumenterats. Man får känslan av att här hann dokumentatören i stort endast lyfta kameran, fig 34.

1960-talet och början av 1970-talet

Efter det att Malmö museum försökt att hävda rätten till fältantikvariskt arbete i samband med exploateringarna under åren 1958-1959 stagnerade initiativviljan för denna form av verksamhet i staden. Riksantikvariens nya ombud blev alltmer upptagen av inre museala och administrativa angelägenheter; bland annat påbörjades uppförandet av ett nytt tekniskt museum i staden. Inga extra resurser i form av akademiskt utbildad fältpersonal fanns och därmed försvann möjligheten att reorganisera och bygga upp en fältverksamhet.

Systemet med det dåtida samhällets högakademiska och snävt begränsade museimannakader och inte minst dess sätt att bedriva utgrävningsverksamhet, fick förödande skott under vattenlinjen i mötet med det nya, teknologiskt accelererande samhället. Men trots att organisation, utbildning, utgrävningsteknik, personalresurser; ja i stort sett allt som rörde problematiken kring

Fig 33. Två legendarer inom Malmöarkeologin, längst till vänster Sten Kalling och längst till höger Carl Gustaf Lekholm. Utgrävningen är vid Adelgatan 2.

Fig 34. Schaktning för den underjordiska toaletten på Stortorget år 1958. Arkeologen kan bara konstatera grävmaskinernas framfart bland välbevarade medeltida lämningar vilka var skyddade enligt fornminneslagen.

fältantikvarisk verksamhet, stod kvar på en nivå som i stort kanske motsvarade 1920-1930-talets krav, fanns ändå i Malmö viljan att arbeta med fältarkeologi. Detta framgår bl.a. av följande citat ur en av museets skrifter från år 1963:

"Den tidigaste bebyggelsens ålder, karaktär och läge är frågeställningar av utomordentlig vikt, som vi idag endast kan hysa vaga förmodanden om. Även om vi här i Malmö aldrig kan vänta oss sådana fina fyndkomplex som de båda lundensiska medeltidsarkeologerna R. Blomquist och A. Mårtensson nyligen i tryck redovisade, är det synnerligen väsentligt att man också i Malmö omsorgsfullt tar reda på varje arkeologisk pusselbit. Med tillräckligt många sådana pusselbitar kan mönstret börja skönjas".[40]

Man var således i Malmö väl medveten om vilka oersättliga värden som gick till spillo. De lokalt anställda museitjänstemännen var emellertid samtidigt alltför låsta för att effektivt kunna ta upp kampen, ett förhållande som säkert hade generell giltighet i hela riket. En stor del av skulden måste därför i stället läggas på de som vid denna tidpunkt hade det övergripande ansvaret, nämligen Riksantikvarieämbetet och de lärdomsanstalter som med sin specialutbildning skulle värna om landets kulturminnesvård och om forskningen baserad på denna.

Strax före 1960-talets ingång förelåg ett mycket stort behov för ett helt nytt försvar av landets kulturhistoriska värden, speciellt i innerstäderna. Mycket snart hade de stora exploateringarna även kommit att omfatta städernas randområden, dvs. oftast det orörda kulturlandskapet. Framförhållning i kulturhistorisk planering samt tillsynen och skyddet av de objekt som redan fanns säkrade i fornminneslagen borde ha varit en självklar arbetsuppgift för Riksantikvarieämbetet. Så blev det inte.

Först när vi är framme vid år 1971 bildades i samband med landsantikvariemötet i Visby en arbetsgrupp för att diskutera frågor rörande arkeologiska stadsundersökningar. Året 1974 publicerades en mycket skrämmande rapport över det antikvariska läget i de svenska medeltidsstäderna men först år 1976 påbörjades Riksantikvarieämbetets rikstäckande projekt *"Medeltidsstaden. Den tidiga urbaniseringsprocessens konsekvenser för nutida planering."* Den organisation som ytterst hade ansvaret att slå larm och värna om landets kulturhistoriska intressen kom på efterkälken med ett och ett halvt till två decennier!

Det borde således ha varit Riksantikvarieämbetet som på ett tidigt skede skulle ha reorganiserats för att möta det nya samhället. Med utgångspunkt från denna nya situation borde också universiteten ha kunna anpassat sin undervisning och utbildning. Då inga ökade krav ställdes från högre antikvarisk myndighet förändrades emellertid inget inom utbildningssidan. Under större delen av 1960-talet utbildades således ett mycket litet antal arkeologer, en mängd som var anpassad till det äldre samhällets behov och till de begränsade antal fasta tjänster som fanns. Som ett exempel kan nämnas att när Malmö museum år 1966 utannonserade en fast tjänst som amanuens inom den arkeologiska sektorn inkom endast tre

Sven Rosborn har hittat en mängd lerkruksskärvor i den gamla brunnen.

Fynd från 1200-talet grävs ut i Caroli City

Schaktningarna för nybyggena i Malmö City för fram många värdefulla och intressanta fynd från tidigare århundraden i dagen. I Caroli City, som en gång var utkant av staden, har man i dagarna funnit keramik från 1200-talet samt en timrad brunn från 1600-talet. Malmö museum ska nu konservera fynden och försöka få ihop keramikskärvorna till hela kärl för kommande utställningar.

Fig 35. Författaren tömmer år 1970 innehållet i nederdelen av en gammal brunn i Caroli citykomplexet - allt som schaktmaskinerna lämnat kvar av ett tre meter tjockt kulturlager.

ansökningar varav endast en hade några få grundbetyg i arkeologi i sin examen.

Åren 1969-1970 ökade markant intresset att studera arkeologi. Plötsligt började universiteten producera mängder med fackmän inom den teoretiska sektorn långt innan den fältantikvariska sektorn var beredd att mottaga dessa. Då direktiv aldrig kom från Riksantikvarieämbetet och då det samtidigt förelåg en överproduktionen av arkeologer, tog Malmö museum eget initiativ och började manövrera sina små resurser i slagposition för att rädda vad som räddas kunde.

Åren 1968-1972 formligen exploderade rivningarna av Malmö citykärna, speciellt i dess norra och östra delar. Denna exploateringsvåg skulle som aldrig förr bli ödesdiger för merparten av Malmös högmedeltida kulturlager. Ja, inte bara för dessa lämningar under mark. En stor del av stadens kulturskatt i form av äldre byggnadsbestånd, medeltida gatunät och kvartersbildningar gick förlorade eller blev i bästa fall svårt skadade. Till skillnad från tidigare år drabbade nu skövlingarna stora områden utmed Malmös kanske äldsta och mest betydelsefullaste gatubildning, Adelgatan - Östergatan, dvs. en del av medeltidens *"lange Adelgade"*. År 1968 schaktades stora delar av kvarteret Jerusalem ut, år 1969 försvann bebyggelsen och kulturlagren i hela kvarteret Carolus, kvarteret Österport och stora delar av kvarteret Ellenbogen. Året 1970 var turen kommen till kvarteret Magnus Smek, år 1971 för hela kvarteret Hjorten, kvarteret Erik Menved och stora delar av kvarteret Kronan och kvarteret Tranan och slutligen år 1972 för stora delar av kvarteret Hans Michelsen.

År 1968 anställdes Bengt Salomonsson som intendent och chef för den antikvariska sektorn på Malmö museum. Denne, med förhistoria som specialämne, engagerade sig främst i att bygga upp en effektiv förhistorisk undersökningsverksamhet i ytterområdena. Även inne i citykärnan försökte man emellertid på ett bättre sätt än tidigare hävda fornminneslagen, vilket framgår av ökningen av antalet grävningsregistreringar för år 1968, fig 24. Snart stagnerade dock verksamheten i innerstaden, medan den kunde bibehållas i ytterområdena. Orsaken till stagnationen i city var främst att just år 1968 påbörjades den nya, enorma utschaktningsvågen, vari bl.a. hela Caroli citykomplexet ingick, varför den antikvariska sidan, utan tidigare erfarenheter och handlingspraxis, stod helt förlamad. Mellan åren 1963-1967 hade nämligen viljan att arbeta med medeltidsarkeologi i Malmö till den grad mattats, att man mer eller mindre lämnat schaktningarna åt sitt öde. De få arkeologer som fanns fick därför nu koncentrera sig på att söka bärga de rester som grävmaskinerna lämnade efter sig, fig 35. Merparten av de arkeologiska fynden från perioden fram till början av 1970-talet kommer således från svårt ramponerade brunnar; brunnar som gick djupare än nybebyggelsens grundläggningsnivåer. Brunnarna var dock nästan alla från 1500-talet och framåt. Medeltiden saknas i stort i detta fyndmaterial.

1970-talet - den moderna Malmöarkeologin

År 1970 anställdes författaren som arkeolog på Malmö museum. Bristen på personal var så stor att redan efter två månader tilldelades han grävledaransvaret vid den stora schaktningen av kvarteret söder om Drottningtorget. Hela Malmös östra försvarsanläggning från 1500- och 1600-tal kom då i dagen. Efter denna utgrävning förflyttades den antikvariska verksamheten till Caroli Citys nybygge. Tillsammans med tre kolleger försökte författaren desperat dokumentera det som grävmaskinerna lämnade under den korta tid de svängde skoporna mot lastbilarna. Ilskan och frustrationen var stor när de tre såg hur Malmös medeltida arkiv av saker, gömda i jorden alltsedan 1200-talet, bara schaktades bort. Var fanns fornminneslagen i praktiken?

År 1974 lyckades Bengt Salomonsson skapa en intendenttjänst på Malmö museum. När författa-

Fig 36. Vid utgrävning i kvarteret Tranan på "Gamla Väster" år 1980 påträffades rester efter tegelugnar från senmedeltiden.

ren tillträdde var den givna ordern: bygg upp en medeltids- och byggnadsarkeologisk verksamhet i Malmö värd namnet. En inspirerande uppgift med i stort sett helt fria händer låg framför författaren. Bengt Salomonsson hade som riksantikvariens ombud lyckats nästla sig med på kommunens fastighetskontors informationslistor. Nu gick det plötsligt ut direktiv från författaren med åberopande av fornminneslagen, direktiv som löd att inga schaktning fick ske innanför kanalen innan museet fått utföra sina arkeologiska undersökningar.

Fig 37. Ingmar Billberg mäter in olika sot- och kalklager vid fyrgropen framför en av tegelugnarnas gavlar. Tjockleken på dessa lager visar på ett intensivt utnyttjande av tegelugnarna.

Det gällde nu för författaren att samla ihop ett team av duktiga medarbetare. Resultatet blev att inom ett år hade Malmö landets efter Lund flesta och mest erfarna arkeologer anställda på heltid. Nya utgrävningstekniker utprovades och initiativkraften i utgrävningsteamet var enormt stort. Många var de som, efter att ha fått sin prövotid i Malmö, flyttade till höga tjänster på andra orter både i Sverige och i Skandinavien. På detta sätt spreds den speciella Malmömentaliteten vad gällde arkeologin.

Diagrammet fig 24 visar den våldsamma ökning av medeltidsarkeologin i Malmö som skedde efter året 1974. Nu bedrevs också utgrävningarna med alla de ingående vetenskapliga delar som kännetecknar modern arkeologi. Diagrammet slutar år 1980. Detta år lämnade författaren över Malmöarkeologin till Thomas Romberg, senare länsantikvarie i Skåne. Under denne och efter honom under stadsantikvarierna Ingmar Billberg och Anders Reisnert kom Malmöarkeologin att ytterligare utvecklas.

Två utgrävningar som lade grunden för Malmös medeltidsarkeologi

Den första stora arkeologiska utgrävning där arkeologerna vid Malmö museum fick möjlighet att helt efter moderna forskningsprinciper göra sina undersökningar skedde år 1975 i kvarteret Neptun vid Västergatan. Därefter följde en större utgrävning på en tomt vid Södergatan, på den s.k. Thörnschiärska gården. År 1975 påbörjades också utgrävningen i kvarteret von Conow strax söder om S:t Petri kyrka. Denna utgrävning skulle bli helt sensationell på grund av de mycket tjocka kulturlager från mitten av 1200-talet och framåt som visade sig täcka stora delar av området, speciellt ut mot Själbodgatan.

Detta kapitel berättar om utgrävningarna i kvarteren Neptun och von Conow. Text och bilder är hämtade från en stencilerad rapport som utkom år 1976 i endast en handfull exemplar. För texten i rapporten ansvarade författaren tillsammans med grävningsledaren i von Conow Lars Andersson.

Utgrävningen i kvarteret Neptun år 1975

Utgrävningen uppdelades i två etapper med etapp 1 i den västra och etapp 2 i den östra delen av kvarteret. Allt skedde i utlagda basrutor om 4x4 meter. Etapp 1 omfattade en undersökt yta på 280 m^2 medan etappen 2 täckte en yta på endast 80 m^2. Trots den begränsade ytan skulle här, utmed den medeltida Fiskaregatan, komma att göras mycket viktiga medeltidsfynd

Längst i väster upptogs en relativt stor utgrävningsyta. Ut mot Västergatan var djupet från markplanet ned till bottensanden närmare tre meter. Bland bottenfynden fanns tobakspipor och yngre rödgods, vilket visar på en mycket kraftig störning i jordlagren, tillkommen någon gång under slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet.

Utmed Norra Vallgatan konstaterades däremot relativt orörda lagerbildningar från nyare tid men också från medeltid. Lager med bränd lerklining och sot indikerade en eldhärjad bebyggelse. I botten påträffades rester efter en trolig s.k. lerbotten, dvs. en grop klädd med ett tunt lager av lera. Denna har använts under säsongsfiske innan stadsbebyggelsens tillkomst. Direkt på golvet till denna lerbotten låg de nedre delarna av ett krus av medeltida, s.k. äldre rödgods. Kruset har tummad botten, tjocka väggar och har haft en mycket låg bränningstemperatur. En del mynt tillvaratogs också. I schaktet påträffades också en hel del mynt från olika tidsperioder.

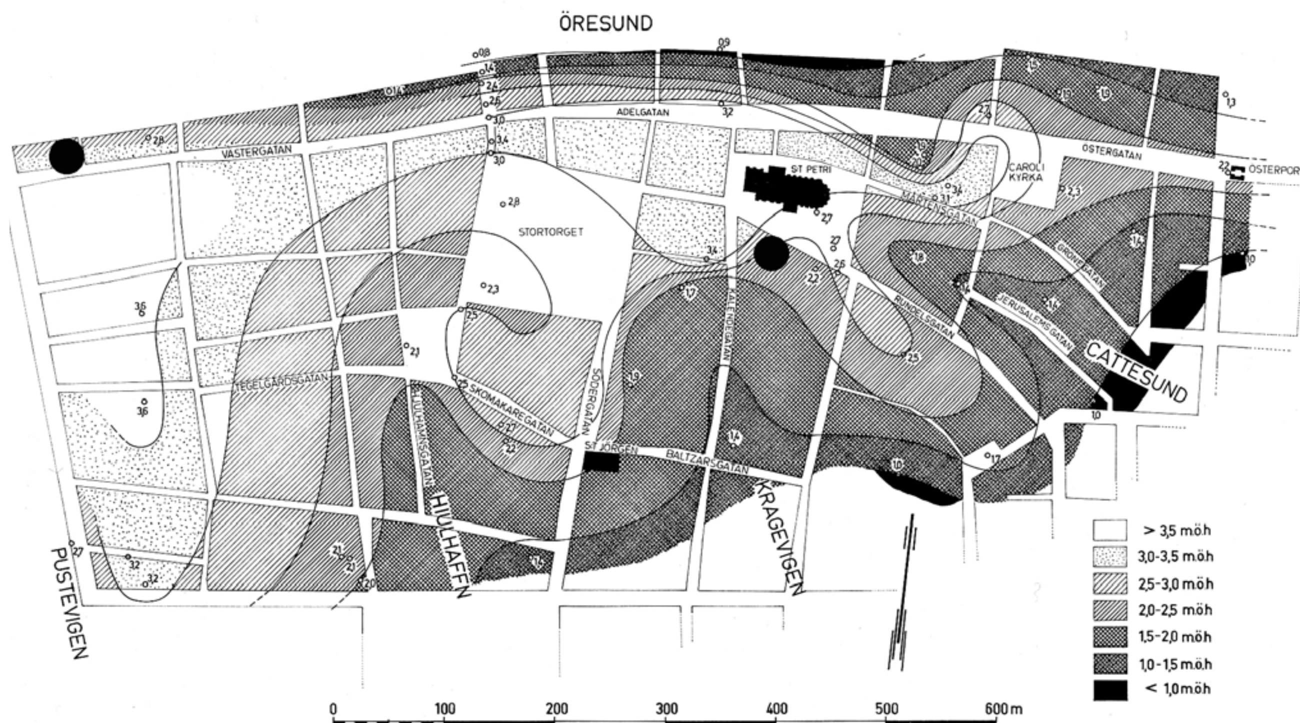

Fig 38. Karta över Malmös centrala delar år 1876. Kartan har kompletterats med inlagda nivålinjer som visar den ursprungliga sandrevelns topografi vid stadens grundande på 1250-talet. Svarta cirklar anger kvarteren Neptun och von Conow. Kartan, som var den första analysen i sitt slag över marktopografin innan staden uppstod, upprättades år 1973 av författaren.

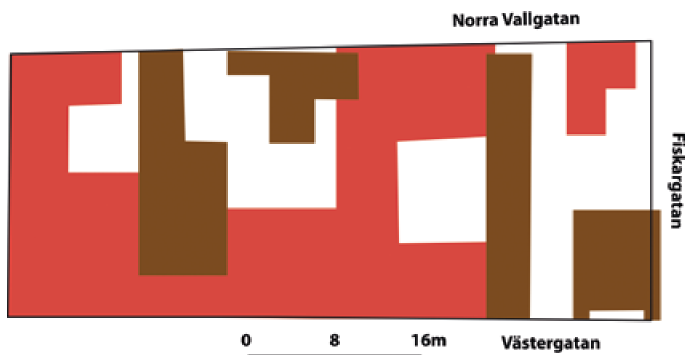

Fig 39. Karta över kvarteret Neptun. På röda områden har stått yngre byggnader med källare. Bruna områden är de olika utgrävningsschakten.

Längre österut i kvarteret lyckades det trots närliggande 1800-tals källare att få en tvärprofil av jordlagren genom hela kvarteret, fig 39. Upp mot Västergatan i söder låg här gränsen mellan bottensand och jord på endast ca en halv meters djup under den nuvarande marknivån. Bottendelen av detta tunna kulturlager utgjordes dessutom till en viss del av ett naturligt, sandigt jordlager. I detta nedre lager kunde också tillvaratas en förhållandevis stor mängd dåligt bevarade men troligtvis medeltida mynt.

Kvarteret har således i sin södra del mot Västergatan haft mycket tunna kulturlager vilket förklaras av att detta område varit det högsta terrängavsnittet på den ursprungliga sandrevel som fanns här innan stadens tillkomst.

I kvarterets norra hälft stupade dock gränsen mellan de naturliga sandlagren och de ovanpåliggande jordlagren brant nedåt. Detta var sandrevelns kraftiga sluttning ner mot den medeltida stranden som legat strax norr om den nutida Norra Vallgatan. Samma branta sluttning ned mot Öresund hade tidigare observerats och kartlagts vid flera andra grävningar längre österut i staden.

Ner mot Norra Vallgatan övergick jordlagren till en i det närmaste gyttjig konsistens, detta till en följd av Öresunds ständigt skiftande hög- och lågvattenperioder. Följaktligen bör dessa lager vara tillkomma före 1400-talets mitt. Vid denna tidpunkt byggde man nämligen den kraftiga strandmuren på den plats som nu upptas av Norra Vallgatan, en mur som effektivt stoppat sundets vågor att slå in över området.

Etapp 2:s östra gräns lades mitt i den gamla Fiskaregatan och dess södra gräns följde Västergatan. Den norra utgrävningsgränsen bestämdes av rotsystemet till ett träd som av en märklig anledning förklarats som viktigt bevaringsobjekt. Detta "kulturhistoriska" träd överlevde dock inte många år efter nybebyggelsens tillkomst.

Området ut mot Västergatan saknade helt yngre källare eftersom det på platsen innan exploateringen stått äldre, enklare byggnader från 1700-talet, fig 41. För första gången i Malmös arkeologiska historia kunde vi nu frilägga ett stort antal medeltida bebyggelsemiljöer och även en hel byggnad med träkällare från 1300-talet.

Dokumentationsarbetet bedrevs mycket noggrant och ett flertal markprofiler uppmättes och ritades. Detta medförde att basrutorna i huvudsak grävdes utan inbördes sammanhang. Vid sammanställning av de olika planuppmätningarna har därför vissa avbrott i lager- och begränsningslinjer uppstått.

Kvarteret Neptun plan 1 och plan 2

Den nuvarande markytan ligger på ca +4.40 m.ö.h. Innan utgrävningen stod det på platsen en envånings korsvirkesbyggnad, det s.k. "Fiskaregatshuset". Av uppmätningar gjorda av Malmö museum innan rivningen framgår det att yttermurarna vilat på en relativt hög sockel. Vid rivningen av denna byggnad schaktade man utan museets vetskap också bort husets golvlager och dess syllstenar. Några fynd som kunnat ge en exaktare datering av byggnaden finns alltså inte. Huset bör dock ha uppförts på 1700-talet. Samtidig med "Fiskaregatshuset" har varit den framgrävda gatubeläggningen till "Fiskaregatan I" på plan 1 sidan 43. Denna gatubeläggning bestod av kullerstenar, vilka under senare skede täckts med asfalt.

Fig 40. Fiskaregatan sedd från Norra Vallgatan mot Västergatan året 1930.

Fig 41. Västergatan med den smala Fiskaregatans mynning strax bortom stolpen. Det var på tomten till hörnhuset vid Fiskaregatan som den utgrävning skedde vilken redovisas i detta kapitel.

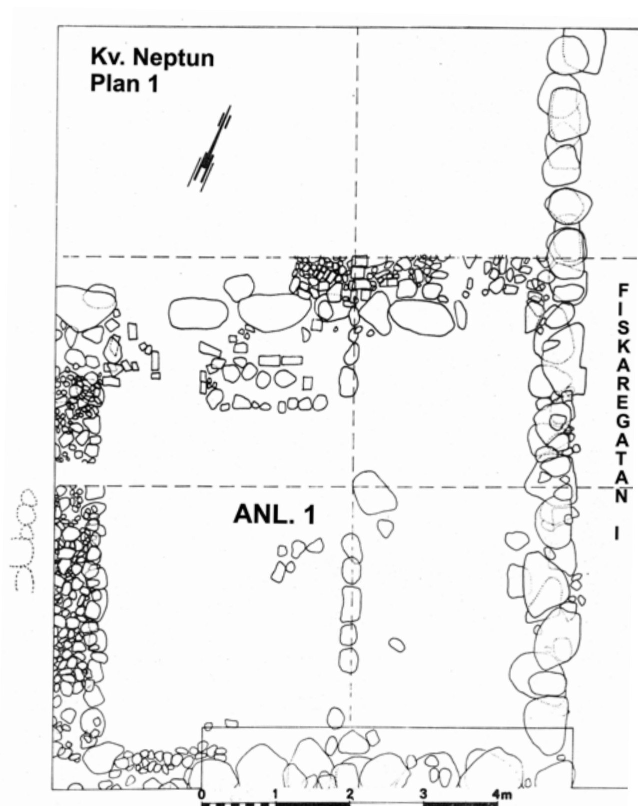
Strax under markytan påträffades rester efter en byggnad av ungefär samma storlek som ”Fiskaregatshuset”, anläggning 1 på plan 1. För att få den totala längden på denna byggnad upptogs ett provschakt strax väster om huvudschaktet varvid grundstenar till den västra gavelmuren påträffades. Dessa stenar är inlagda på plan 1. Byggnaden har haft en längd utmed Västergatan på ca 7,4 meter och en bredd på ca 6,4 meter. En frilagd stenläggning i schaktets västra del har tolkats som ett golvlager i en tvärsgående förstuga. I norr påträffades ett fragmentariskt fundament till en rektangulär spisplatta, uppförd av tegel. Spisen verkade ha legat i hörnet av förstugan och en tvärsgående mellanvägg i norr-söder. Mellanväggen bestod av en rad syllstenar. Den östra grundmuren ut mot Fiskaregatan hade inte mindre än fem skikt av större stenar. På plan 2 är markerat de tre nedre skikten av denna grundmur, anläggning 3. Man ser tydligt hur stenraden åt norr slutar vid platsen för den senare mellanväggen på plan 1. Åt söder når den inte heller ända fram till Västergatan.

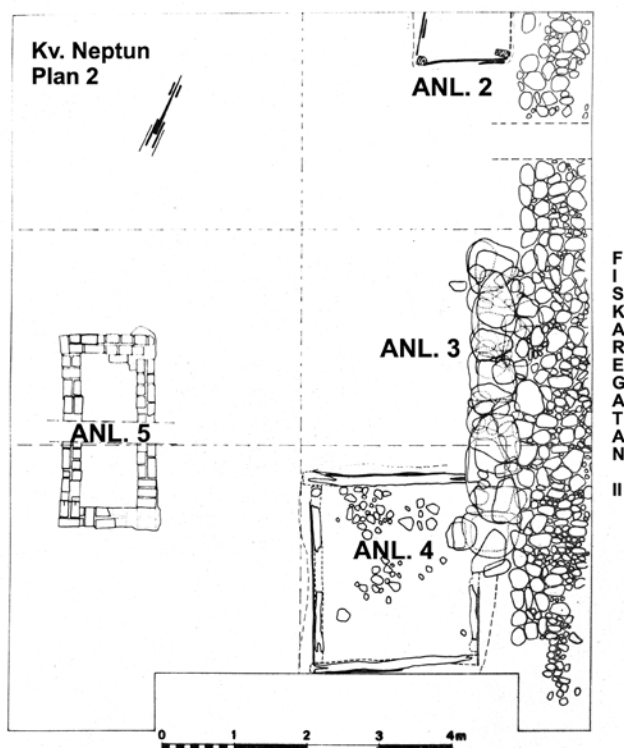
Anläggning 4 på plan 2 har varit en mindre källare. Vid friläggandet var anläggningen fylld med ett poröst, blandat fyllningslager. Rester efter träväggar kunde dokumenteras och de kraftiga syllträna var till stor del kvar. Som golvbeläggning har källaren troligen haft kullersten, varav vissa partier fortfarande var kvar. Källaren har haft en uppgång, vilken mycket väl kan ha legat där den östra grundstensraden, anläggning 3, slutar åt söder.

Anläggning 1, 3 och 4 har tolkats som hörande till samma byggnad, en hörnbyggnad ut mot Fiskaregatan och Västergatan. Detta hus har hört samman med gatubeläggningen till ”Fiskaregatan II”. Denna gatunivå bestod uteslutande av väl lagda, större kullerstenar vilka låg upp mot grundstenarna till anläggning 3.

Hörnbyggnaden har efter en tid utvidgats mot norr, varvid den grundstensrad tillkommit som är synlig på plan 1. Vid utvidgningen har en del grundstenar lagts så att de delvis täcker anläggning 2, synlig på plan 2. Denna anläggning har tolkats som en privet (toalett). Djupet på toaletten uppgick till närmare 2,5 meter och priveten var uppbyggd med fyra hörnstolpar och mellanliggande plank. I sin nedre del innehöll priveten ett kompakt gödsellager. Detta innehöll en stor mängd av föremål. I botten fanns tobakspipor av 1700-tals modell samt ett fajanskrus daterat till ca 1700-1740. Denna tidsrymd anger den bakre gränsen för tillbyggnaden. Hur gammal själva huvudbyggnaden har varit kan dock inte preciseras. Påträffade skärvor av yngre rödgods talar emellertid för en relativt sen datering.

Anläggning 5 på plan 2 utgörs av en tegelstenskonstruktion, uppförd av storstenstegel i kalkbruk, fig 42. Vid framgrävning konstaterades det att mu-

rarna stod kvar till närmare en meters höjd. Anläggningen har tolkats som en rest efter en smedja. Under den tid tegelkonstruktionen varit i bruk har det nämligen runt omkring hunnit bildas ett närmare 30 cm tjockt sotlager, vilket innehöll en stor

Fig 42. Det välbevarade fundamentet till en smedjekonstruktion, uppförd av medeltida tegel, anläggning 5. Tjocka sot- och slagglager vittnar om att här stått en smedja.

mängd slagg. Detta tegelfundament är den yngsta påvisbara smedjan på platsen. Vid uppförandet av fundamentet har man nämligen grävt sig igenom äldre sot- och slagglager. Dessa äldre lager hade också en tjocklek på ca 30 cm och de indikerar att det förekommit smideshantverk på platsen längre tillbaks i tiden.

”Fiskaregatan III” utgör den lägst liggande gatubeläggningen som påträffades. Som utfyllnadsmaterial upp till nivån för ”Fiskaregatan II” har man använt sig av bl.a. mängder med slagg. Detta avfall bör ha kommit från smedjan. En hel del keramikskärvor av typen äldre rödgods påträffades i slagglagrets övre del. Dessa ger en datering av smidesverksamheten till troligtvis 1400-talet. Ett påträffat mynt i det nedre slagglagret har tidsbestämts till 1390-talet.

Kvarteret Neptun plan 3

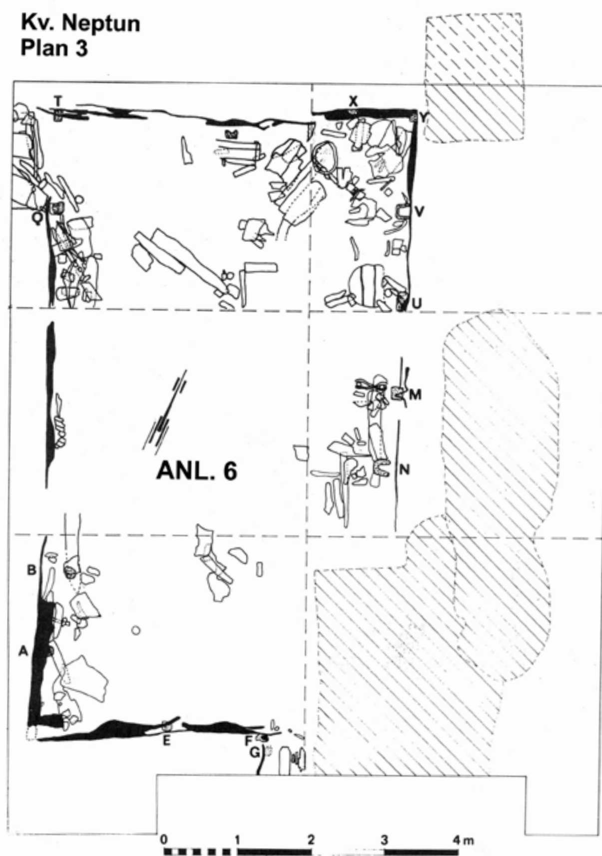
När sot- och slagglagret bortgrävts bildade den framkomna marknivån en mindre försänkning utmed utgrävningsschaktets västra hälft. Ett tunt torvlager visade på att här vid någon tidpunkt funnits en långvarig vattensamling. Den fortsatta utgrävningen gav svar på varför här varit en fördjupning i marken. Under äldre tid hade det nämligen på platsen stått en källarförsedd träbyggnad, vilken efter en tid brunnit ned. Vid branden fylldes källaren med rasmassor och genom sättningar i dessa hade sänkan sedan bildats.

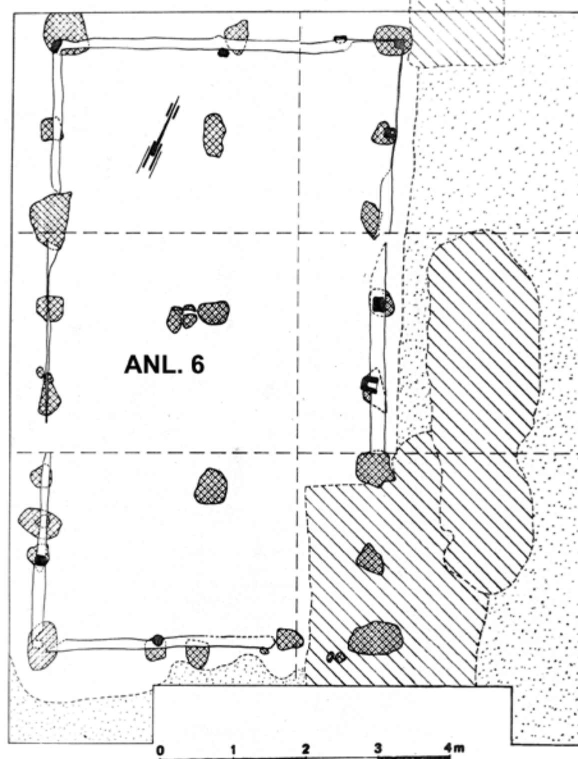
Bäst bevarade var källarens förkolnade träväggar utmed den södra gaveln, den västra långsidans södra del samt i källarens nordöstra hörn. Vid tillkomsten av anläggning 4 har man grävt bort träväggsfragmenten i byggnadens sydöstra hörn.

Ett flertal stolpar kunde dokumenteras. Dessa är på plan 3 markerade med bokstäver. Endast stolparnas yttre, förkolnade delar var bevarade. Allt övrigt trä hade försvunnit på grund av det omgivande, sandiga materialet.

Fig 43. Den förkolnade källaren med rester efter brädväggen. I bakgrunden Fiskaregatans olika marknivåer. Framför väggen ligger mängder med brända barkflöten.

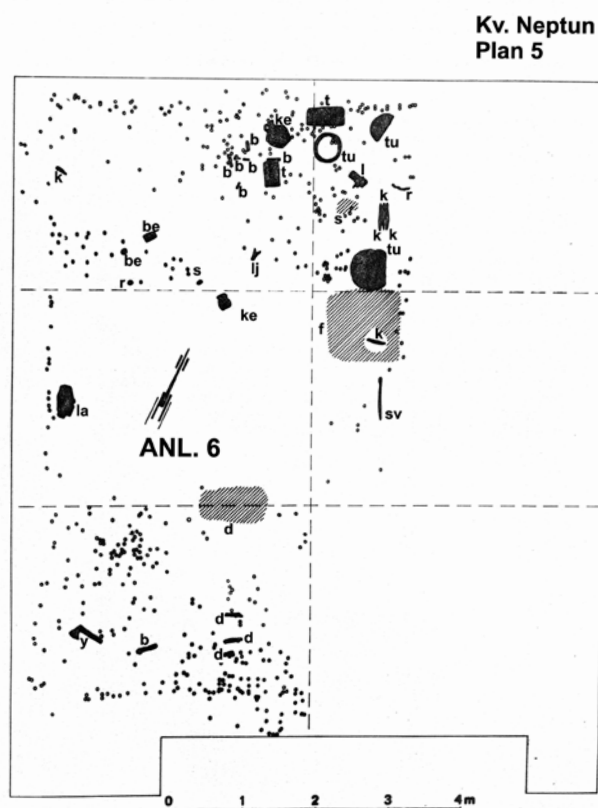
På plan 3 här bredvid ses i den södra gaveln och på den västra långmurens norra del rester efter två källarnedgångar. I utgrävningsschaktets begränsningsväggar avtecknade sig dessa som tydliga nedgrävningar, fyllda med lerklining och bränt trä.

Innanför de förkolnade ytterväggarna påträffades mängder med bränd lerklining. Dessa lerkliningsmassor fanns så rikligt av att de måste härröra från husets väggkonstruktion ovan mark. Ett flertal mycket stora lerblock kunde tas till vara. Av avtrycken att döma hade de lerklinade väggarna en gång burits upp av en stomme, bestående av både plankor och tjocka och tunna rundträn blandade om vartannat.

Endast vid stolpe M på plan 3 kunde i källarplanet någon form av tvärväggskonstruktion dokumenteras. På ca 0,5 meters längd påträffades här rester efter en förkolnad flätverksvägg, delvis markerad på plan 3.

Kvarteret Neptun plan 4

Detta plan visar den utgrävda källarens bottennivå. Det framgår tydligt att varje väggstolpe har varit försedd med en stödjande syllsten. Samtliga

Fyndbeteckningarna på plan 5 representerar följande föremål:

b: Brynen.
be: Järnbeslag.
d: Dörrbeslag påträffade i sådant läge att de måste ha tillhört en instörtad dörr.
f: Område med ett 100-tal barkflöten av tall.
k: Järnkniv.
ke: Krus av keramik.
l: Låsanordning av järn.
la: Rest av laggat träkärl.
lj: Trolig ljusterspets av järn, tvåtungad.
r: Metallring.
r: Rest av rep.
s: Sädeskorn.
sv: Eneggat svärd av järn med trähandtag. Låg under en planka parallellt med syllträet.
t: Täljstensplatta.
tu: Rest efter en trätunna.
y: Skäggyxa av järn.

syllstenar var bevarade, således även de två stenarna under den yngre anläggningen 4. Mellan syllstenarna och stolparna har det funnits längsgående sylltrån. Denna syllram kunde till stora delar dokumenteras.

Kvarteret Neptun plan 5

Ett mycket rikt fyndmaterial påträffades i källaren. Två hela, buktiga keramikkrus av enkel men ovanlig form samt bitar av fat för uppsamling av stekflott tillhör fynden. Ett av krusen var enormt stort. I källarens norra del låg två flata täljstensplattor. Kring den ena har det varit fäst ett järnband. Denna platta visar dessutom slitspår på den ena flatsidan, men vad stenen använts till är okänt. Bland föremålen märks också en stor järnsax och en mindre s.k. sisare. Två mynt ger en viss datering av byggnaden. Mynten, s.k. borgarkrigsmynt, tillhör 1300-talets första hälft.

På plan 5 är också med cirklar markerat de lägen för alla de järnnitar som påträffades. Dessa nitar kommer från träväggarnas liggande plankor. Vissa välbevarade plankor visade att dessa plankor låg om lott. Det är därför troligtvis så att man till källarväggarna använt sig av ”slaktade” båtdelar. Genom sin tjärimpregnering bör båtsborden ha lämpat sig väl för källarväggar under jord.

Rekonstruktionsplan

De bevarade syllstenarna till anläggning 6 bildar ett systematiskt genomtänkt väggsystem. Påträffade rester efter stolpar visar att varje syllsten samtidigt indikerar en stolpe i byggnadskonstruktionen. Vilken måttenhet har man då arbetat efter vid uppförandet? Uppmätning av max- respektive minavstånden mellan syllstenarna ger för fackbredden gränsvärdena 112-136 cm. Medelvärdet blir 121 cm dvs. 2 alnar.

Med utgångspunkt från mittstolparna kan källaren uppdelas i sex kvadrater på vardera 4x4 alnar i söder samt två rektanglar på vardera 2x4 alnar i norr. Denna oregelbundenhet kan inte vara en tillfällighet. På plan 5 noteras att i byggnadens nordöstra hörn påträffades en större låsanordning. Då det i detta hörn inte finns någon källarnedgång, bör låset med tillhörande dörr ha kommit från våningsplanet ovan mark. Oregelbundenheten i planlösning i källarens norra del bör därför tolkas som att det utmed byggnadens norra gavel funnits en tvärsgående förstuga eller svalgång.

På plan 5 finns det i källarens södra del markerat dörrbeslag efter två dörrar. Beslagen längst i söder har sannolikt tillhört källardörren. De delvis ornamenterade dörrbeslagen norr därom har däremot säkert tillhört en dörr som vid branden störtat ned i källaren från överliggande våningsplan.

På rekonstruktionsplanen på sidan 46 finns också två tvärsektioner, vilka visar nedgrävningsgränsen för byggnaden, rasmassorna till byggnaden samt nivån för ”Fiskaregatan III”. Trots att de yngre anläggningarna 2, 3 och 4 har en obruten kontakt med ”Fiskaregatan III” bör källarbyggnaden rent nivåmässigt kunna kopplas samman med en äldre period av ”Fiskaregatan III”. Byggnadens källare har endast legat en dryg meter under den dåvarande markytan, alltså har den varit en s.k. halvkällare.

En efteranalys av Neptungrävningen

Utgrävningen i kvarteret Neptun föregicks av intensiva och långvariga förhandlingar mellan Malmö museum och exploatören. Tillsammans med sin chef, riksantikvariens ombud Bengt Salomonsson, hade författaren lagt upp planer på hur medeltidsarkeologin skulle kunna få fotfäste i Malmös city-

kärna. Marken innanför Malmös kanal var bestämd som en fast fornlämning men detta hade inte tidigare beaktats vid Malmös kommuns exploateringar. Hösten 1974 inleddes emellertid en helt ny era vad gällde att undersöka, dokumentera och i viss mån bevara stadens medeltida kulturarv såsom det avspeglade sig genom medeltidsarkeologin. Utgrävningen i kvarteret Neptun blev den första riktigt vetenskapligt upplagda medeltidsarkeologiska utgrävningen i Malmö. Med stor portion av tillfredsställelse kunde författaren själv banka ner de pålar som markerade var utgrävningsschakten över kvarteret skulle tas upp.

Början var emellertid inte lätt. Hårda ord, ren fientlighet och mycket liten samarbetsvilja kom att prägla arbetet med kommun och exploatörer under några år framöver. Detta var den stora betongepokens tidevarv, allt gammalt skulle ersättas med extremt stereotypa betongkvarter utan hänsyn tagen till äldre, befintlig arkitektur. Allt skulle ske i stor skala, i hela kvarter skulle den gamla bebyggelsen raderas bort. Att i det läget hävda att arkeologerna skulle ha företräde till marken innan de stora grävmaskinernas schaktningar var givetvis inte lätt.

Som framgår av de röda ytorna på fig 39 var en stor del av markytan i kvarter Neptun redan förstörd genom senare källargrävningar. Vårt hopp stod till ett tvärschakt genom kvarterets västra del samt till området kring Fiskaregatan i öster. Gräv-

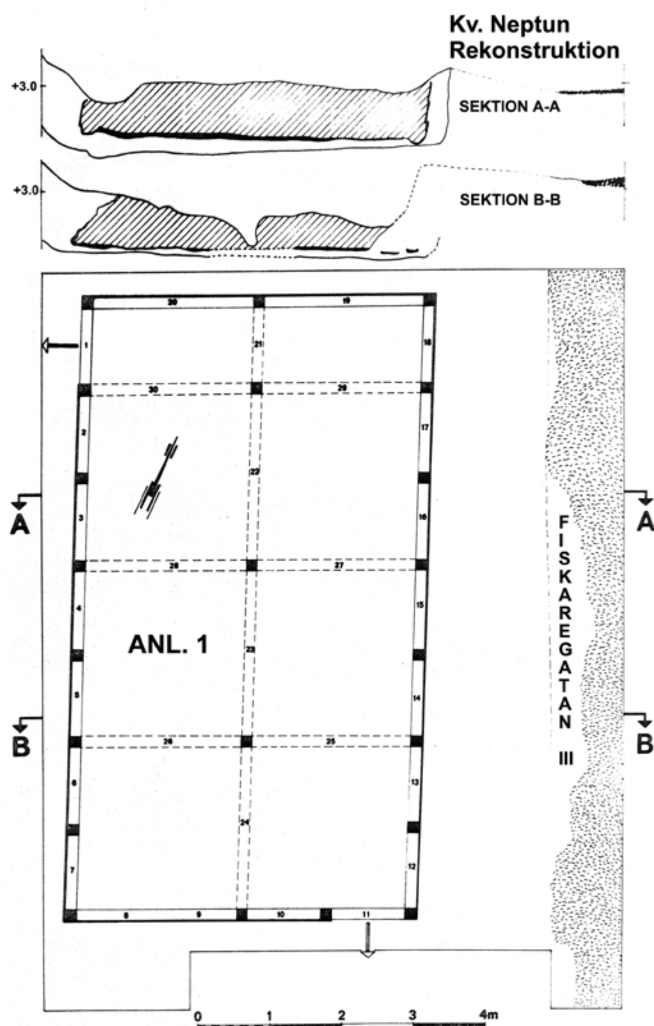

Fig 44. Källaren till det nedbrunna 1300-tals huset sett mot markprofilen i Västergatan.

ningen startade med tvärschaktet mellan Västergatan och Norra Vallgatan. Här utprovades olika utgrävningstekniker. Man ska inte glömma att vid denna tid var i Sverige denna typ av vetenskaplig utgrävning i stort endast förekommande i Lunds stadskärna. Hur skulle man kunna finna fram till ett effektivt sätt att gräva ut Malmös kulturlager? Förutsättningarna skiftar ju från stad till stad, beroende på kulturlagrens tjocklek och på om det finns mycket organiskt material bevarat etc.

Det var självklart att vi till viss grad skulle använda oss av traktorgrävare, speciellt när det gällde att schakta sig ner i de övre, yngre jordlagren. Men hur långt ner skulle man maskinschakta under enbart övervakning? När skulle spaden ersätta grävskopan? Malmö är i den unika situationen att vi tämligen väl och även i detalj känner bebyggelsen från 1600-talet och framåt. Vi bestämde därför att sådana yngre lager kunde schaktas bort utan större undersökning. Kritpipor är en alldeles utmärkt föremålstyp för att bestämma var denna tidsgräns finns i de olika jordlagren. Dessa börjar nämligen dyka upp runt år 1600. Fragment av kritpipor förekommer dessutom i stor mängd i Malmö kulturlager.

I vår kamp mot byråkrater och oförstående politiker, tjänstemän och exploatörer var det viktigt att vinna allmänhetens förståelse för de arkeologiska undersökningarna. Författaren inledde därför ett mycket nära samarbete med massmedia. Stora som små fynd inrapporterades till pressen via telefon och ständigt fick vi besök av intresserade journalister. Sammantaget blev det under några decennier ett tusental artiklar i dagspressen. Samarbetet med Malmö skolor stod också högt på programmet. Mängder med skolklasser kunde göra studiebesök på utgrävningsplatserna och författaren anordnade kvällskurser för mängder med Malmölärare i Malmös och Skånes historia.

Erfarenheterna som vi skapade vid denna första större, regelrätta utgrävning i Malmö i kvarteret Neptun år 1975 överfördes till de två efterföljande stora utgrävningarna i Malmö city - von Conowgrävningen vid S:t Petri kyrka och utgrävningen av Thörnschiärska gården vid Södergatan. Efter att dessa genomförts var medeltidsarkeologin fast förankrad i Malmö.

Vid slutavschaktningen i kvarteret Neptun kunde vi få till stånd smärre utgrävningar även i kvarterets norra del utmed Norra Vallgatan. Här frilades, parallellt med Norra Vallgatan, en lång rad med kraftiga pålar. Dessa tillhörde den terrassering som man före 1400-talet gjort för att avskilja kvartersmarken från själva stranden som ju vid den tiden gick fram där Norra Vallgatan ligger i dag.

Fig 45. Författaren undervisar en av många besökande skolklasser på utgrävningsplatsen i kvarteret Neptun.

Ett något makabert fynd gjordes vid schaktningsövervakningen i kvarterets mitt. Här påträffades en välbevarad, timrad brunn från troligtvis 1700-talet. Längst ner i brunnen hittades ett kranie med tillhörande övre del av kroppen. Den döda hade varit en yngre kvinna. Hon hade blivit skjuten genom huvudet av ett finkalibrigt vapen och sedan slängd i brunnen. På grund av rasrisk kunde inte nederdelen av skelettet tas upp utan detta, tillsammans med brunnens nedre delar, blev ingjutet i det moderna husets källargolv. Denna källare använde sedan Malmöpolisen som parkeringshus. Polisbilarna stod alltså parkerade över resterna efter ett offer för ett okänt mord i Malmö!

Utgrävningen i kvarteret von Conow 1975-1976

Denna utgrävning koncentrerades till två större schakt, ett utmed Kalendegatan och det andra utmed Själbodgatan, fig 46. Undersökningarna vid de båda gatusträckningarna inleddes med att provschakt öppnades direkt öster respektive söder om de planerade huvudschakten. Provschakten undersöktes till stor del med hjälp av traktorgrävare och det huvudsakliga syftet var att konstatera om det på platsen fanns ostörda kulturlager samt karaktären av dessa lager.

Vid schaktet utmed Kalendegatan ligger den nuvarande markytan på c:a 4.00 m.ö.h. och bottensanden på c:a 2.10 m.ö.h. Provschaktet vid Kalendegatan uppvisade medeltida kulturlager med enstaka mindre störningar. I huvudschaktet fanns dock endast c:a en meter av orörda medeltida kulturlager bevarade. De övre raseringslagren schaktades därför bort med maskin. Provschaktet omfattade en yta av 48 m^2 och huvudschaktet en yta av 63 m^2.

Vid det schakt som löpte parallellt med Själbodgatan ligger den nuvarande markytan på c:a

4.30 m.ö.h. och bottensanden på c:a 1.40 m.ö.h. Kulturlagret var alltså här av en avsevärd tjocklek, c:a tre meter, och till största delen av medeltida ursprung. 1500-talets lager befanns ligga endast c:a 40 cm under dagens marknivå. Endast de allra översta lagren blev därför borttagna med maskin. Provschaktet omfattade en sammanlagd yta av 118 m^2 och huvudschaktet en yta av 156 m^2. Nedan följer en redovisning över de viktigare anläggningar som grävdes fram med hänvisning till de i boken medtagna utgrävningsplanerna.

Kalendegatschaktet plan I (nivå: 2.8-2.4 m.ö.h.)

Anläggning 1, se planerna på nästa sida. Källare uppförd av gråsten i lera och kalkbruk och försedd med golv av kullersten som lagts på en 10-15 cm tjock sandbädd. Källaren hade en dörröppning med en trappa mot öster. I kullerstensläggningen fanns dagvattenrännor som avslutades med en dräneringsbrunn i form av en nedgrävd tunna i källarens sydöstra hörn. Från tunnan har vattnet letts vidare ut mot gården genom en borrad träledning under den här befintliga trappan.

I källarens mitt vilade ett stenkapitäl på en större nedgrävd gråsten. Detta skall sannolikt betraktas som ett stöd för en så kallad underslagsbock av trä. I fyllningen påträffades bl.a. kritpipor, kakel och porslin. Preliminär datering: 1600-1700-tal.

Anläggning 2: Syllstenar och en rund härd av storstenstegel lagda i lera; av allt att döma rester efter ett korsvirkeshus. Väggfyllnaden bestod av bränd lerklining med pinnavtryck invid härden. På golvet fanns ett centimetertjockt lerlager och däröver ett c:a 25 cm tjockt kulturlager. Anläggningen var störd av dels källaren anläggning 1, dels av en

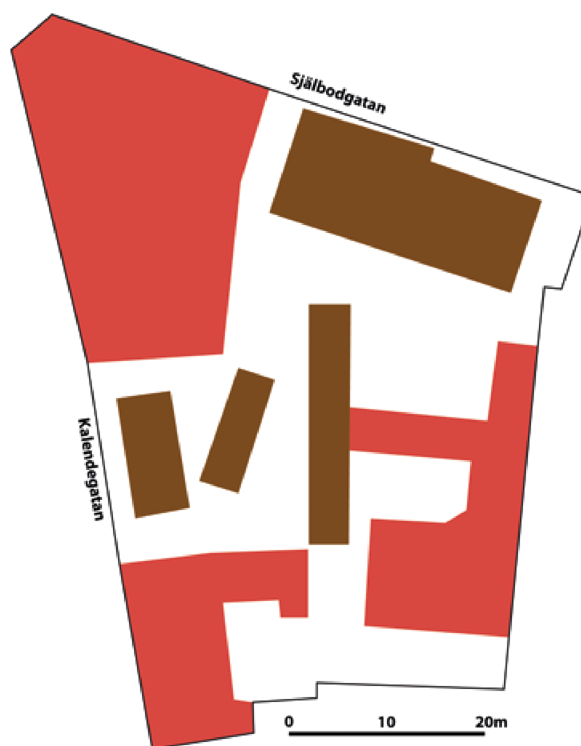

Fig 46. Karta över kvarteret von Conow. Röda områden är byggnader med källare. Bruna områden är utgrävningsschakt.

Fig 47. Utgrävningsområdet efter slutförd utgrävning sett från S:t Petri kyrka. I förgrunden den medeltida Själbodgatan vars södra gräns kunde följas ner genom jordlagren ända till det äldsta bebyggelseskedet från mitten av 1200-talet.

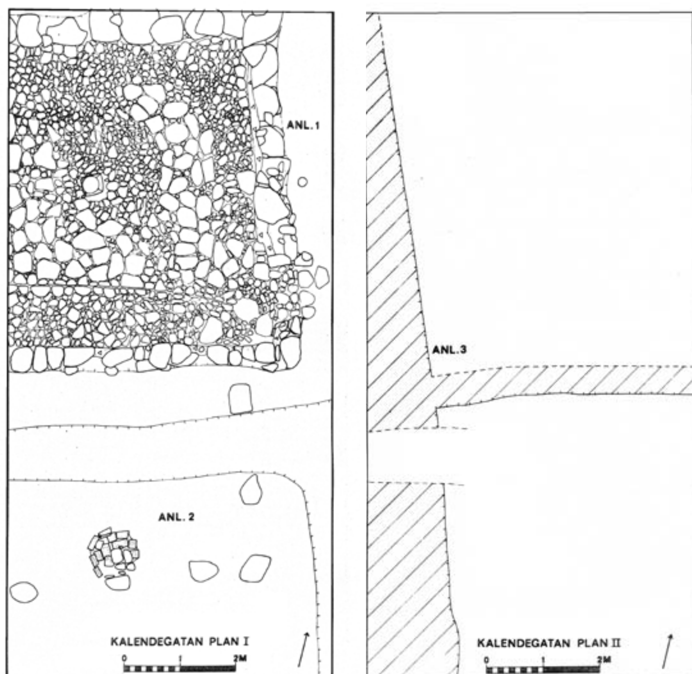

Fig 48. Reningstunnan för färskvatten, anläggning 1, där det övre vattenledningsröret är synligt på bilden.

nergrävning för en borrad vattenledning av furu, löpande i öst-västlig riktning. Preliminär datering: 1200-1300-tal.

Kalendegatschaktet plan II (nivå: 2.4-2.1 m.ö.h.)

Anläggning 3: Grävda rännor för dränering och avlopp. I rännorna påträffades ben och läderföremål samt enstaka keramikskärvor av s.k. äldre rödgods. Den nord-sydliga rännan föll mot söder. Preliminär datering: 1200-tal.

Själbodgatschaktet plan I (nivå: 3.6-3.2 m.ö.h.)

Anläggning 1, se plan på nästa sida. System av vattencisterner med tillhörande pumpstockar och ledningar av genomborrade furustockar. Träcisternerna, som var i det närmaste kvadratiska, har under jord varit täckta av plankor och de har haft pumpstockarna som enda förbindelse med markytan. I ett fall konstaterades att cisternen hade försetts med ett 15-20 cm tjockt lager av blålera närmast plankfodret i syfte att hindra färskvattnet från att rinna ut i bottensanden. Stockledningen, som löpte utefter schaktets västsida, var ansluten med en trämuff till en tunna, på vars sydsida det fanns en liknande anslutning fast på en lägre nivå, fig 48. Konstruktionen skall sannolikt tolkas som en avslamningsanordning för det tillrinnande färskvattnet. Preliminär datering: 1700-tal.

Anläggning 2: Brunnsholk konstruerad av minst två på varandra ställda tunnor. Preliminär datering: 1600-1700-tal.

Anläggning 3: Tre halvkällare med väggar uppförda av gråsten och tegel lagda i kalkbruk och med ett golv av kullersten och storstenstegel. Den västligaste källaren kunde konstateras vara sekundärt tillbyggd. Preliminär datering: 1500-1600-tal.

Anläggning 4: Rektangulär privetbotten (toalettbotten) av trä. I anläggningens nedre del låg ett 10-15 cm tjockt gödsellager, vilket täcktes av ett tunnare kalklager. I gödsellagret påträffades keramik, bl.a. skärvor från en s.k. jydepotta. Preliminär datering: 1500-1600 tal.

Anläggning 5: Privetbotten av flätverk. I botten fanns ett gödsellager, som var täckt av kalk. Bland fynden från gödsellagret märks ett stengodskrus och flera glasbägare. Preliminär datering: 1400-tal.

Anläggning 6: Kullerstensläggning, sannolikt en gårdsinfart som troligen hört samman med:

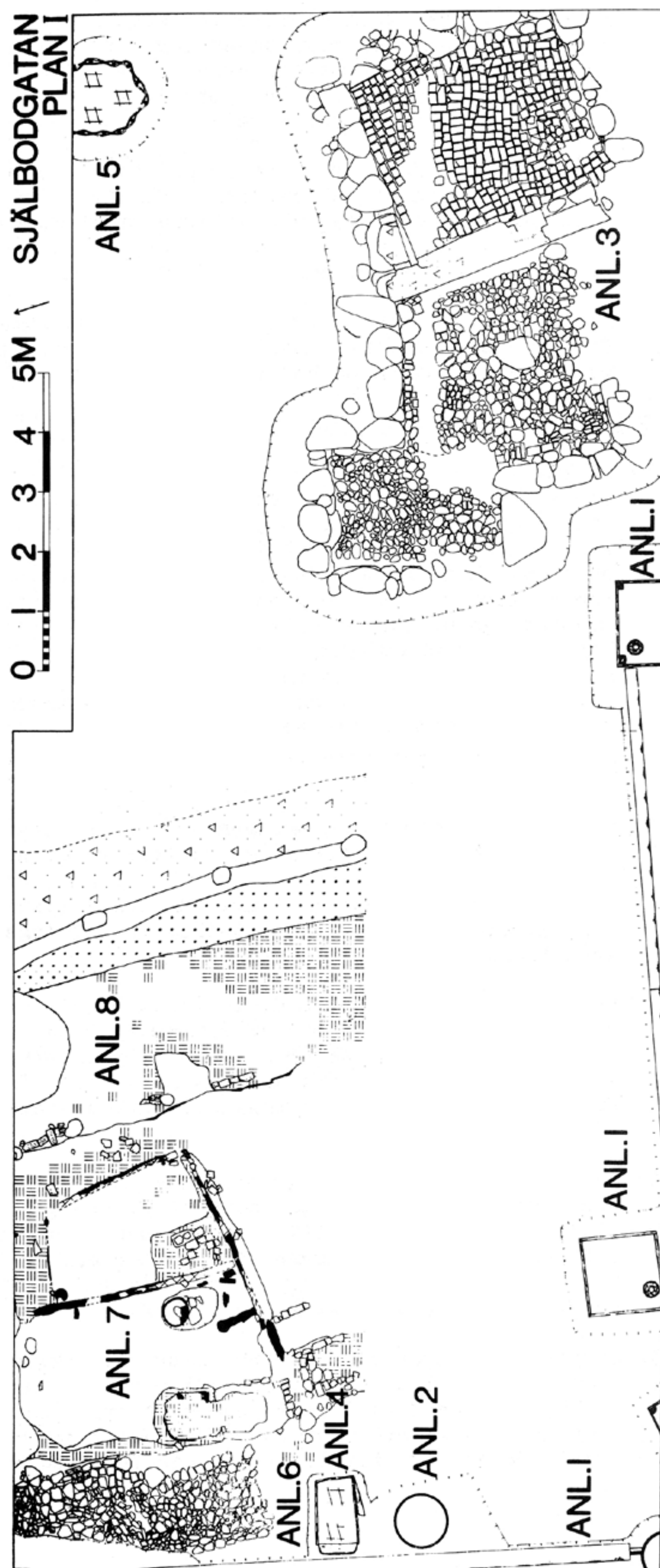
Anläggning 7: Lämningar efter korsvirkeshus. Enstaka rester av de förkolnade syllträna återstod och det kunde konstateras att huset saknat syllmur. I och omkring huset förekom bränd lerklining, i många fall med pinnavtryck. I den brända leran i husets södra vägg fanns tegelavtryck och mindre anhopningar av storstenstegel, påträffade utmed

husets väggar. Dessa tegelanhopningar har tolkats som utrasade stenar, vilka ursprungligen ingått i väggkonstruktionen. Tegelavtrycken, tegelanhopningarna och lerkliningen antyder en huskonstruktion som i de nedre facken haft tegelfyllning och i de övre lerklining.

Den frilagda delen av huset hade med en nord-sydlig mellanvägg varit indelad i två rum. I det västra rummet fanns i det sydvästra hörnet en härd i form av en bäckenliknande fördjupning i golvet. I detta rum påträffades också en i golvet nergrävd tunna, tolkad som en avloppstunna. Söder om husets sydvägg låg en konstruktion av tegel och lera, tolkad som en ugn. I det östra rummet fanns en i två tegelskifts höjd bevarad, rektangulär nederdel till en spis som var uppförd av storstenstegel och lera. Huset har troligtvis varit samtida med:

Anläggning 8: Rester av husvägg bestående av gråstenar och storstenstegel. Öster om väggen låg ett hårt packat, delvis bränt lerlager, möjligen ett lergolv. Anläggningen var störd av en yngre genomgrävning. Preliminär datering: omkr. 1400.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att endast anläggningarna 6-8 tidsmässigt har omfattat ett och samma nivåplan. I övrigt fanns i plan I nergrävda anläggningar av relativt sent datum, vilka i varierande grad har stört de medeltida lagren.

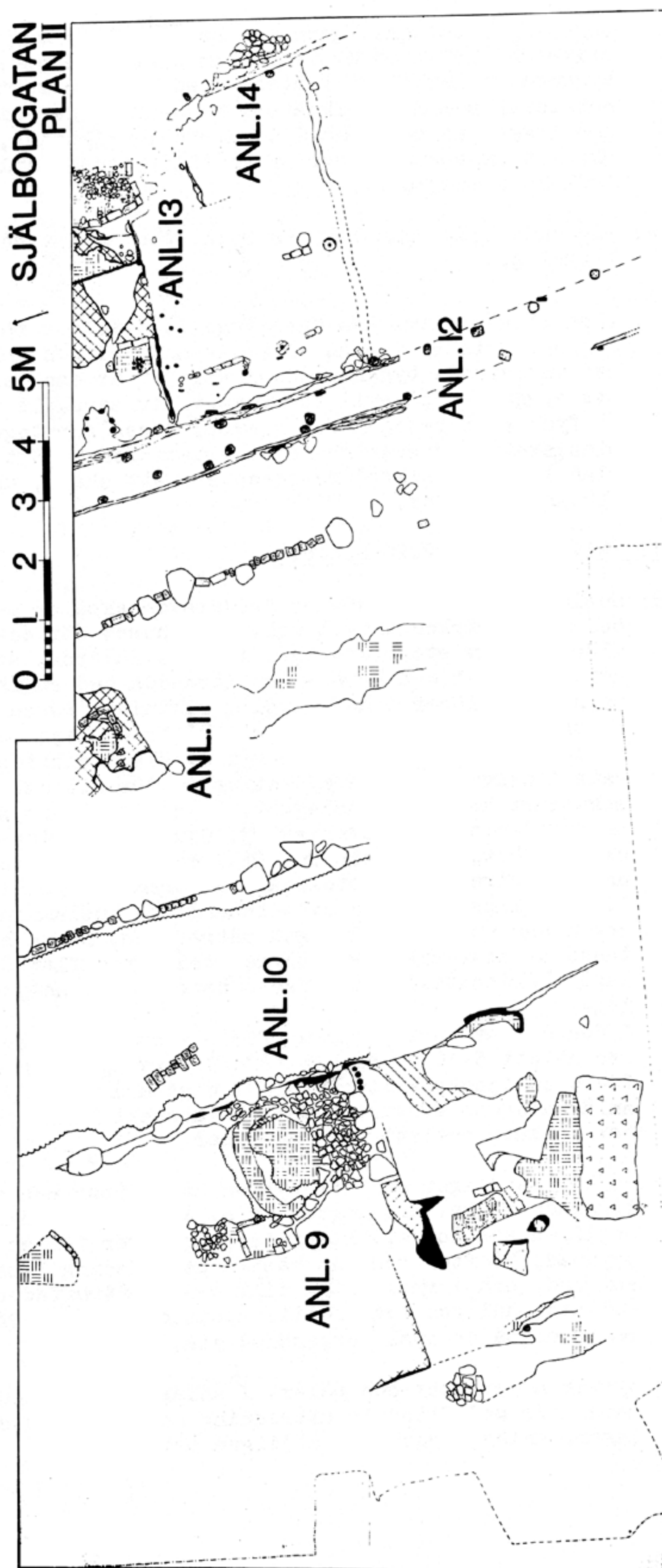
Själbodgatschaktet plan II (nivå: 3.2-2.6 m.ö.h.)

Anläggning 9: Huslämningar med härd och ugn. Endast den östra begränsningen har med säkerhet kunnat fastställas. Denna bestod av en rad större gråstenar med enstaka mellanliggande mindre stenar. En rektangulär tegelkonstruktion i huset kan möjligen tolkas som en härd. Invid husets östra vägg låg rester efter en ugnsliknande eldstad, som i botten hade ett lager av hårdbränd lera. Framför ugnen, som bör ha eldats från söder, låg en stenläggning. I ugnen påträffades järnslagg, vilket ger en antydan om dess användningsområde.

Anläggningen delades av en öst-västlig begränsningslinje, som möjligen representerade en mellanvägg. Vid undersökningen framgick, att huset blivit på- eller ombyggt vid minst ett tillfälle.

Anläggning 10: En gränd med stenpackningsbeläggning i flera lager. Överst fanns ett lager av större gråstenar och enstaka tegel vilken beläggning var tämligen oregelbundet lagd. Under detta ett lager, bestående av två varv av mindre gråstenar med enstaka större stenar insprängda som bindare. Därunder ytterligare ett lager av större gråstenar.

Anläggning 11: Huslämningar med tegelhärd. Väggarna bestod av större gråstenar med mellanliggande storstenstegel och mindre gråstenar. Även härden var uppförd av storstenstegel som lagts i lera. Byggnadens södra begränsning kunde inte fastställas. Huset har troligtvis genomgått en ombyggnad, varvid stolpstödsstenarna förskjutits något mot norr.

Anläggning 12: Träfodrad ränna, av marksektionen mot Själbodgatan att döma den yngsta ränna av flera som under medeltiden varit i bruk på platsen. Väggfodret, som hölls på plats av nerslagna pålar, bestod av horisontellt ställda plankor på rännans västra sida och av delar från en klinkbyggd båtssida på den östra. Rännan, som föll mot söder, hade i botten ett lager blålera som var täckt av små inflätade risknippen.

Fig 49. Rännan anläggning 12. Invid S:t Petri kyrka endast ett stenkast från utgrävningen har det funnits en källa med starkt framvällande färskvatten. Troligtvis har detta vatten letts via bl.a. denna ränna vidare ner i Rörsjön. Rännan har således inte varit någon avfallsränna. Detta förklarar leran och den omsorgsfulla risflätningen i botten samt det faktum att rännan inte innehöll några gödsellager.

Anläggning 13: Byggnadslämningar av flätverk, resvirke, skiftesverk och tegel. Längst i öster låg rester efter ett hus med en nord-sydlig vägg som var uppförd i skiftesverk på en syll och med en öst-västlig vägg uppförd i jordgrävt resvirke. Huset hade i norr en utskjutande ugnsliknande konstruktion av storstenstegel och lera med en gråstenspackning i botten. Ugnen och husets östra vägg var störda av den yngre priveten, anläggning 5. Strax väster om detta trähus låg en tillbyggnad av lerklinat flätverk med en konstruktion av tegel och lera, vilket tolkats som en härd. Söder om flätverksväggen låg en tegelrad i nord-sydlig riktning, som sannolikt är rester efter en tillbyggnad. Anläggningen visade tydliga brandspår.

Anläggning 14: Liggande trä, sannolikt en syll, med anslutande kullerstensläggning.

Fig 50. I de äldsta lagren påträffades en del barkflöten vilket visar att fisket varit viktigt även för den i stadens äldsta tid bofasta befolkningen. Jämför med 1300-tals huset i kvarteret Neptun där också fiskeredskap hittades.

Som sammanfattning kan man ange anläggningarna i plan II till preliminärt 1300-talets förra hälft. Byggnadsskicket i plan II är av en förvånansvärt enkel karaktär med varierande byggnadstekniker. Det är emellertid tydligt att byggnader på syll förekommit. Av särskilt intresse är de fynd av formtegel som gjorts. Exakta motsvarigheter till dessa formtegel finns nämligen i exteriören på S:t Petri kyrka. Plan II torde alltså representera ett skede, under vilket kyrkan uppfördes, vilket alltså motsvarar förra hälften av 1300-talet.

Själbodgatschaktet plan III (nivå: 2.6-2.2 m.ö.h.)

Anläggning 15: Huslämningar bestående av jordgrävda ekpålar med både stavverks- och flätverkskonstruktioner, fig 52 och fig 54. Till huset hörde också en rektangulär härd av storstenstegel i lera. Pålarna, som var trubbiga nertill, var i den övre änden försedda med en förtagning eller ränna, som löpte i nord-sydlig riktning. Dessa förtagningar var sannolikt tillkomna för att hålla fast en horisontell trälejd på vilken takstolen vilat.

Stavverket i anläggningens norra del bestod av klena ekbrädor, som spetsats i nederändan. Mycket talar för att det rör sig om sekundärt använda tunnlaggar. I anläggningens södra del fanns en antydan till flätverksvägg. Ojämna bevaringsförhållanden har medfört att stolparna till den östra väggen endast kunde registreras som stolphål med trämullsfyllning.

Till skillnad från de ovan beskrivna huslämningarna påträffades här också rester efter den norra gavelväggen. Denna bestod uteslutande av stavverk. Två större stenar med flat översida, som lagts horisontellt vid husets östra vägg, antydde ingångens läge. I den del av huset, som uppförts i stavverk, bestod golvlagren av ett 5-10 cm tjockt påfört torvaktigt lager och däröver ett 20-25 cm tjockt kulturlager. I nivå med torvlagret låg i anläggningens sydvästra del ett kompakt lager av träflis, vilket har tolkats som ett byggnadslager.

Anläggning 16: Påfört sandlager och ett system av stolpar och pålar samt liggande virke. Sandlagret

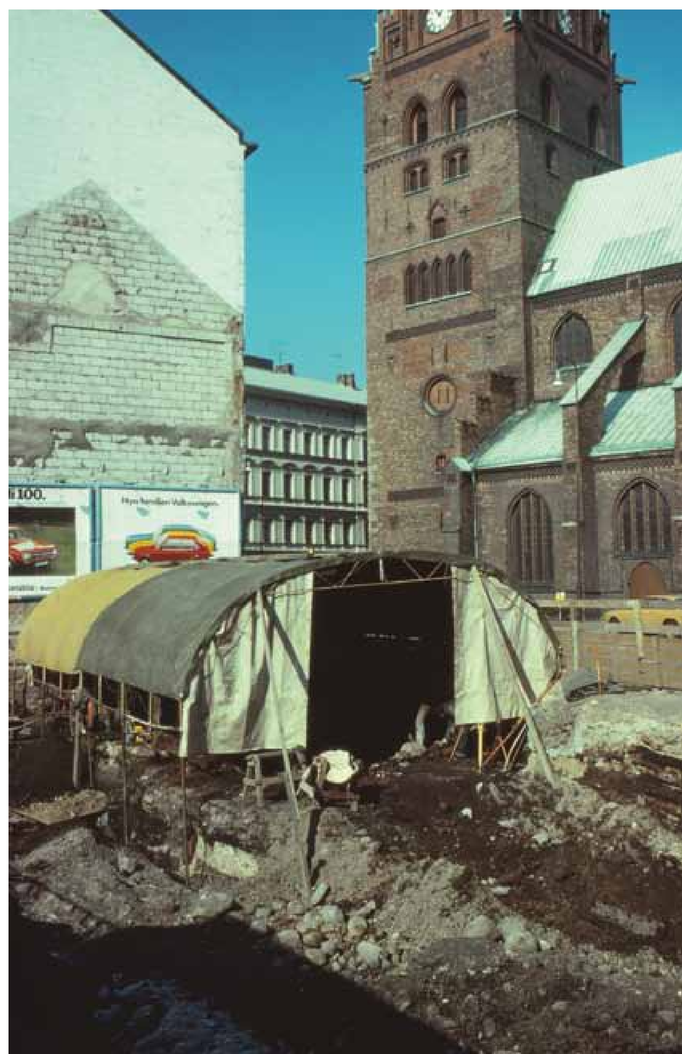
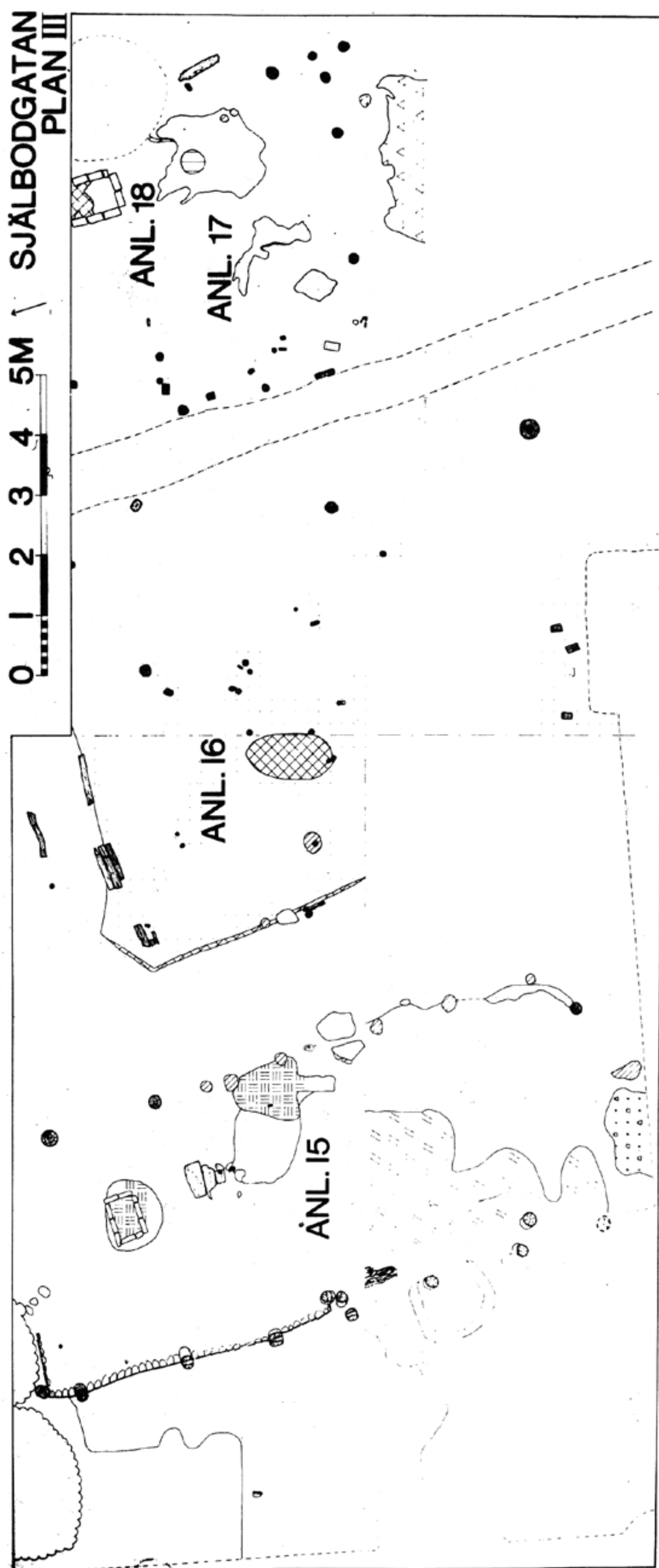

Fig 51. Då utgrävningen skedde på senhösten och vintern var man tvungen att gräva under tunneltält.

var av 40 - 45 cm tjocklek och kan möjligen ses som ett stabiliseringslager för en överlagrande byggnad. Utefter sandens västra begränsning löpte en markant sotrand och i anslutning till denna påträffades en stolpe, ett stolphål och två nedtill spetsade stavar. På sanden noterades också en oval, sotbemängd yta.

Anläggning 17: System av stolpar och pålar. I anläggningen fanns ett mindre sandlager med fläckvis utbredning och söder om den ett kalklager. Anläggningen hör möjligen samman med:

Anläggning 18: En rektangulär härd gjord av storstenstegel och lera.

Sammanfattningsvis kan plan III preliminärt dateras till 1200-talets senare hälft. En säkert dokumenterad byggnad har kunnat påvisas. De antydningar som finns om ytterligare byggnader är få men av så speciell karaktär (stavverksresterna i anläggning 16 och härden i anläggning 18) att det får anses som sannolikt att ytterligare hus förekommit. De bärande elementen i huset (husen) utgörs genomgående av jordgrävda stolpar och byggnadsskicket får karakteriseras som mycket enkelt, närmast primitivt.

Själbodgatschaktet plan IV (nivå: 2.2-1.9 m.ö.h.)

Anläggning 19: Huslämningar liknande anläggning 15, vilka bestått av jordgrävda ekpålar med stavverks- och flätverkskonstruktioner som väggar. Till huset hörde en ugn av sten och lera med tillhörande askrum, fig 66, samt troligen också en halvcirkelformad flätverkskonstruktion i anläggningens sydöstra hörn.

Stavverket i husets norra del bestod av klena ekbrädor (sannolikt tunnlaggar) som var tillspetsade i nederdelen och i husets södra del fanns rester efter flätverk.

Fig 52. Nederdelen och hörnpartiet till huset, anläggning 15. De mycket låga väggarna, som bestod av nedtill tillspetsade tunnlaggar, var nedgrävda i marken; således en mycket primitiv konstruktion.

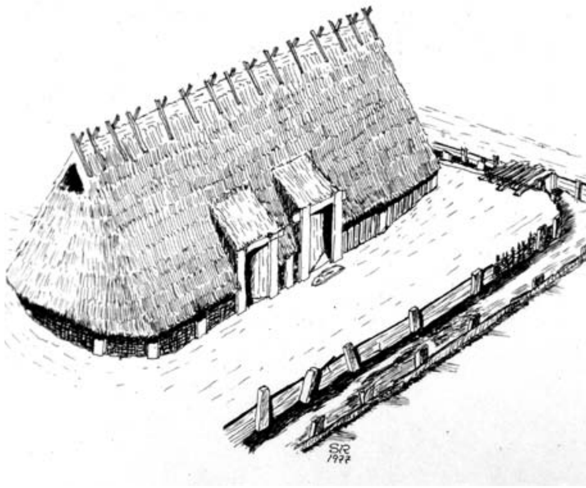

Fig 53. Ett av de äldsta husen vid Själbodgatan. Rekonstruktion av författaren.

I likhet med anläggning 15 har bevaringsförhållandena varit gynnsammast i anläggningens västra del, vilket medfört att av den östra väggen återstod endast stolparna. Ugnen, som eldats från norr, hade i botten ett lager av hårdbränd lera och under detta en gråstensläggning för värmemagasineringen. Ugnens askrum har vid ett tillfälle genomgått en ombyggnad. Flätverkskonstruktionen i anläggningens sydöstra hörn smalnade nedåt och är endast lerklinad på insidan. Konstruktionens syfte är okänt.

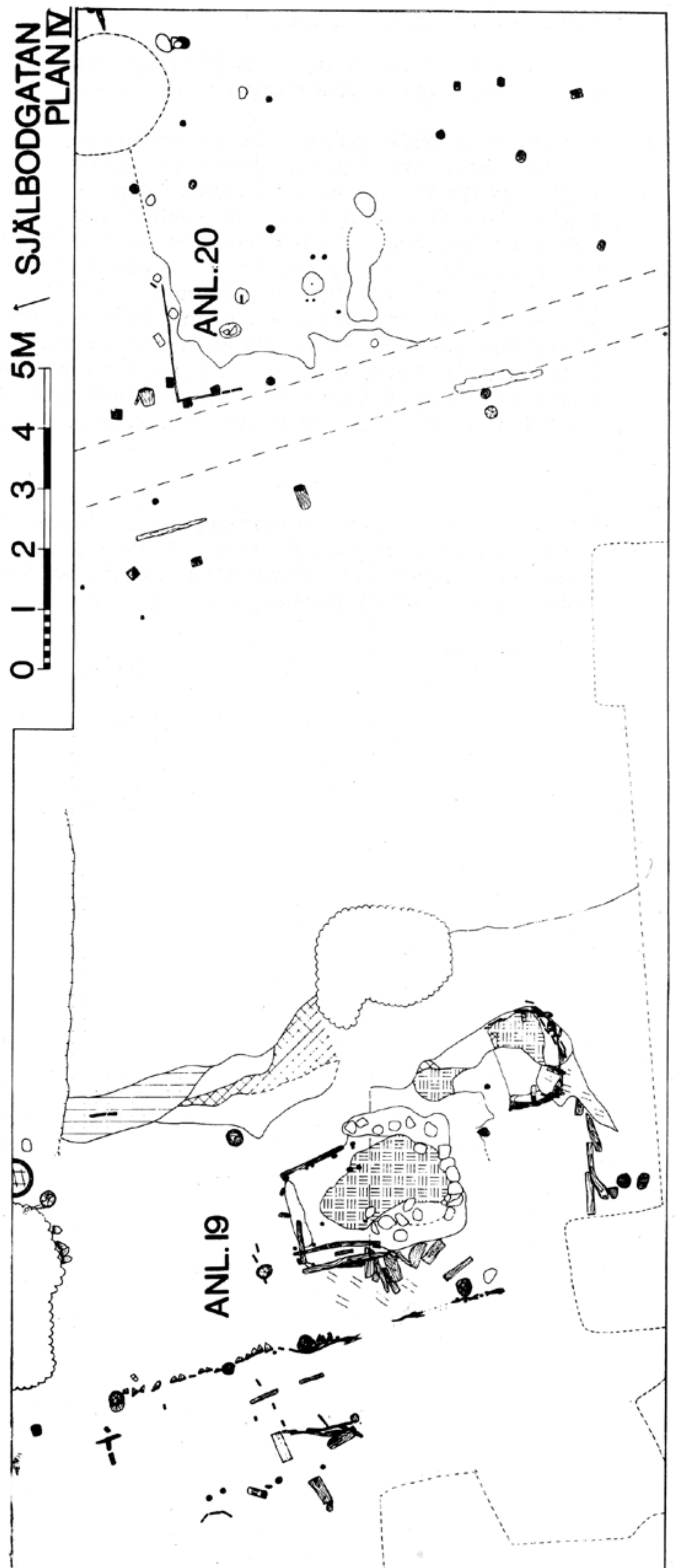
I den del av huset, som uppförts i stavverk, bestod golvlagren av ett c:a 5 cm tjockt torvaktigt lager och däröver av ett 5-8 cm tjockt kulturlager. Huset bar tydliga spår av brand. Vid byggnadens nordöstra hörn påträffades en latrintunna.

Anläggning 20: System av stolpar och pålar med rester av stavverkskonstruktion samt ett lerlager, delvis bränt. Stavarnas nederändor var tillspetsade. Mycket talar för att det rör sig om bebyggelselämningar. Dock har ingen härd kunnat konstateras. Möjligen skall anläggningen ses i samband med anläggning 17.

Sammanfattningsvis kan plan IV preliminärt dateras till 1200-talets senare hälft. Plan IV uppvisar två jordgrävda huskonstruktioner och likheterna med föregående plan är påfallande vad beträffar byggnadsteknik och bebyggelsetopografi. Det primitiva byggnadssättet är påtagligt. Bland fynden från plan IV kan nämnas en leksak i form av en stengodsryttare till häst samt en bronsljusstake.

Själbodgatschaktet plan V (nivå: 1.9-1.4 m.ö.h.)

Anläggning 21: En stavverkskonstruktion som sannolikt utgjort ett gärde, kanske vid en tomtgräns. De jordgrävda stavarna hade i några fall blivit snedhuggna i den nedre änden.

Anläggning 22: System av grävda rännor. De öst-västliga rännorna föll mot den nord-sydliga huvudrännan i schaktets östra del. Frånvaron av fynd i de öst-västliga rännorna tyder på att de an-

Fig 54. Den bevarade västra långsidans nederdel av huset anläggning 15.

lagts i dräneringssyfte, och förmodligen har detta också varit fallet med huvudrännan. Denna har senare vid ett flertal tillfällen grävts om och utnyttjats som avloppsränna (jämför t.ex. med anläggning 12). Huvudrännan, som faller mot söder, var däremot mycket fyndförande och bland fynden märks ett flertal läderskor och kannor av rödgods och svartgods. I den likaledes grävda fördjupningen i schaktets västra del påträffades ett laggat ämbar, fig 60, samt gråstensavslag. De fragmentariska resterna av flätverk visar hur rännans väggar varit uppbyggda.

Sammanfattningsvis kan man ange plan V:s preliminära datering till 1200-talets mitt. Plan V utgör markytan före och under den allra första bebyggelsens tillkomst där rännorna, liksom förekomsten av torv, ger en antydan om ett sankt område.

En efteranalys av von Conowgrävningen

Utgrävning i kvarteret von Conow åren 1975-1976 är en av de större utgrävningarna i Malmö innerstad och också den grävning som gett mest information om stadens absolut äldsta tid. Detta beror på det faktum att utgrävningsområdet ursprungligen legat i en sankmarkssvacka i terrängen varför det relativt snabbt bildats ett mycket tjockt kulturlager. Ofta är kulturlagren inom Malmös medeltida stadsområdes centrala delar mycket tunna, bara någon dryg meter i tjocklek. Orsaken till detta är att den äldsta stadsbebyggelsen var koncentrerad till sandrevelns högst belägna partier. Tjocka kulturlager bildades endast där svackor och lägre liggande markområden blivit uppfyllda av dels den växande stadens avfall, dels medvetna markhöjningar för att erhålla en bättre markmiljö. Vid större svackor i terrängen, som i fallet von Conow, har man givetvis inte bortschaktat rivningsmassor när man skulle uppföra nya byggnader. I stället har man utjämnat marken genom att fylla på jordmassor och på detta sätt har de nedre delarna av äldre bebyggelselämningar till stor del bevarats.

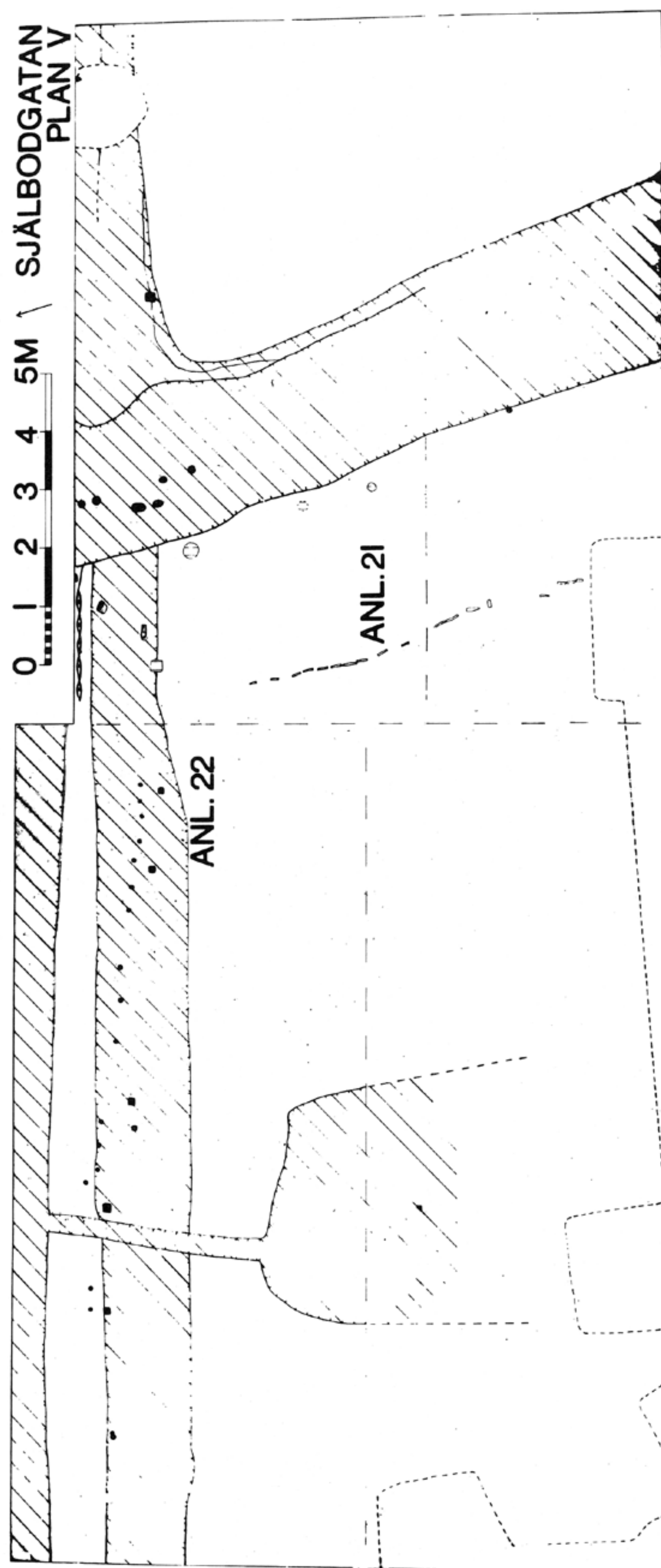
Fig 55. I utgrävningens äldre lager påträffades föremål från de mest skilda sociala miljöer. Från enkla närmast fiskarhus till olika praktsaker, som t.ex. den här lilla ljusstaken i brons. Vaxljus var en dyr vara.

Denna utgrävning i von Conow har, sett i sökljuset av mer än fyra decennier av efterföljande arkeologiska undersökningar inne i det medeltida Malmö, varit den enda utgrävning som på ett påtagligt sätt gett oss detaljerad information av den äldsta stadsbebyggelsen öster om Stortorget. Den var därför otroligt viktig eftersom det östra cityområdet helt schaktades bort under 1960- och 1970-talen utan några arkeologiska undersökningar. Utgrävningen har alltså haft en mycket stor betydelse eftersom den gett oss en mer exaktare bild av Malmö stads absolut äldsta skede vid mitten av 1200-talet. Den representerar det äldsta, tydligt avläsbara källmaterialet från staden Malmö som vi i dag äger. Området ligger också som en direkt granne med den äldsta kyrkan i staden Malmö, S:t Nicolai kyrka vilken omtalas år 1269, föregångaren till den nuvarande S:t Petri kyrka. Det var i kvarteren i direkt anslutning till denna äldsta kyrka som staden Malmö uppstod, troligtvis grundad av ärkebiskop Jacob Erlandsen i slutet av 1250-talet.

Utgrävningen i von Conow avslöjade hur man i stadens absoluta initialskede stakat ut en gata som fortfarande finns kvar, Själbodgatan. Den äldsta aktiviteten i utgrävningsområdet har nämligen varit grävandet av en med flätverksstaket avskärmad ränna. Rännan har, förutom att markera

Fig 56. Malmös äldsta påträffade leksak. Denna ryttare på sin tyvärr skadade häst är gjord i stengods och har således importerats hit över havet. Ryttaren påträffades i de äldsta jordlagren.

gräns mellan den nyanlagda gatan och de samtidigt söder om denna utstakade tomterna också tjänat som avloppsränna, eller snarare som en vattenränna. I området vid S:t Petri kyrka har det nämligen

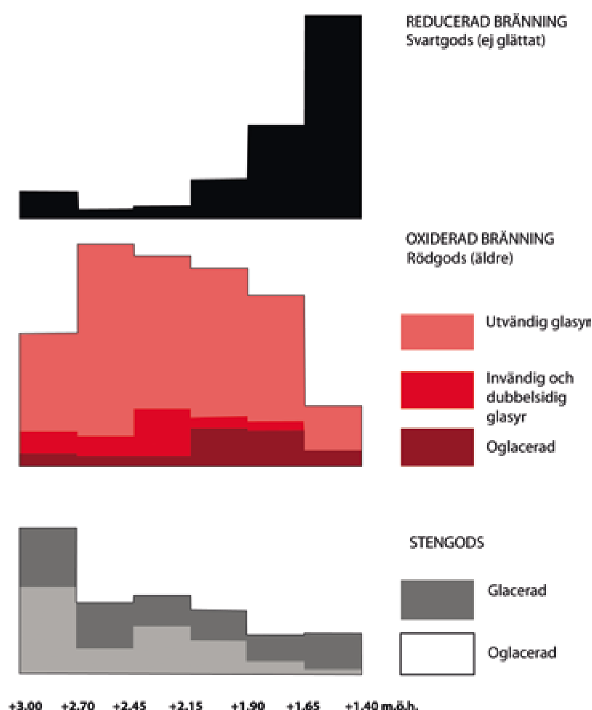

Fig 57. Keramikfördelningen på olika nivåer.
Den stratigrafiska spridningen av olika keramiktyper i den nordöstra kvadranten av schaktet mot Själbodgatan visas i tabellen ovan. Diagrammet baserar sig på de olika typernas samlade keramikvikt uträknat i procent. De nedre bilderna visar överst typiska stengodsföremål, nederst blyglacerade keramik av typen äldre rödgods. Som framgår av diagrammet dominerar svartgodset nästan totalt i de lägst liggande lagren, dvs. under de äldsta bebyggelsefaserna. Svartgodset har troligtvis varit en tämligen billig vara som relativt lätt har kunnat tillverkas i Malmö och dess närhet.

funnits en kraftig färskvattenkälla och vattnet från denna har runnit ner i rännan utmed Själbodgatan och sedan vidare i en ränna som gått söderut i kvarteret von Conow för att till slut mynna i den s.k. *"Kragevigen"*, Kråkviken.

Stående i denna ränna påträffades som sagt ett större, mycket välbevarat laggkärl, fig 60. Kärlet var gjort av en avsågad, halv tunna på vilken man satt två smidda järnhandtag. Innehållet utgjordes av ett tjockt kalklager. Uppenbart hade kärlet använts vid murningsarbete. Då det påträffades vid en av de äldsta anläggningarna på platsen från mitten av 1200-talet och då omgivande bebyggelse definitivt har varit i fullständig avsaknad av uppmurade konstruktioner måste man ställa sig frågan vad det varit för byggnads uppförande till vilken man använt sig av detta arbetsredskap? En kanske inte alltför vild hypotes är att det är uppförandet av den första tegelkyrkan på nuvarande S:t Petri kyrkas plats på andra sidan Själbodgatan endast trettio meter från fyndplatsen som lämnat detta spår efter sig. Laggkärlet är nu konserverat på Malmö museum, fig 60.

Under mitten av 1200-talet har man lagt ut Själbodgatan. Inte lång tid efter det att den första rän-

Fig 58. Den första exploateringen av tomten vid mitten av 1200-talet har inneburit anläggandet av denna ränna, anläggning 22, som gränsmarkering mot Själbodgatan till vänster på bilden.

Fig 59. Rännan på fig 58 ses här parallellt med schaktväggen. Från denna löper en ränna söderut. Denna ränna, som är något yngre än gaturännan då den skär denna, måste också ha markerat en tomtgräns eftersom man kunde följa den uppåt i jordlagren i olika byggnadsfaser.

nan grävts som gränsmarkering byggdes ett hus på platsen, anläggning 19. Detta hus var ytterst primitivt, i princip är det frågan om ett mindre "långhus" i form av en grophuskonstruktion med väggarna nedgrävda en halv meter i marken. Man ska dock inte förledas att tro att detta varit ett enklare skjul. Underdelen till en stor bakugn med framförvarande utrymme för aska och eventuellt också en eldhärd har funnits mitt i byggnaden. Detta visar på en permanent bostad, om än i mycket enkelt utförande.

Huset, anläggning 19, har eldhärjats och ett nästan likadant hus, anläggning 15, har uppförts på exakt samma plats. Detta tyder på att en tomtreglering blivit genomförd, troligtvis redan när man grävde för de första vattendikena, anläggningarna 21-22. En dendrokronologisk datering av stolpar till huset anläggning 19 visar att detta uppförts år 1278. Då det endast hunnit avsättas ett drygt deci-

Fig 60. I rännan på fig 59 hade man placerat detta ämbar gjort av en halv tunna. Två vridna järnhandtag har satts på detta bärredskap. När ämbaret kastats i rännan har det varit fyllt med kalk vilket tyder på att ett tegelmurningsarbete pågått i direkt närhet till platsen. Eftersom ämbaret påträffats i den äldsta anläggningen, daterad till mitten av 1200-talet kan det ha varit använt vid uppförandet av den äldsta stadskyrkan på den angränsande tomten norr om Själbodgatan.

meter tjockt kulturlager mellan ursprunglig markyta och detta hus bör stadsetableringen ha skett endast mycket kort tid före detta datum. Kulturlagertillväxten i området har ju varit avsevärt snabb vad det gäller de äldsta lagerbildningarna. Här har vi således ett starkt belägg för att Malmö som stad faktiskt uppstått på 1250-talet, en datering som en analys av det skrivna källmaterialet också pekar på. Detta kommer att redovisas längre fram i boken.

I de nedre lagren från von Conow påträffades endast mycket primitiva hus. Fynd av fiskeflöten visar att de bofasta antingen som fast arbete eller som bisyssla under höstarnas fiskesäsonger livnärt sig på sillfisket. Det är då förvånande att bland fynden notera speciellt två föremål som sticker ut från mängden. En leksaksryttare i keramik, fig 56 och en liten ljusstake i brons, fig 55 är föremål som definitivt inte hör hemma i en sådan simplare miljö. Leksaksryttaren är tillverkad av stengods och således importerad till Malmö och ljusstaken är ett föremål som hört hemma i en förmögnare miljö. Frågan är bara hur de hamnat på denna plats? Är det någon som bott i området som ägt föremålen eller har de av en slump dumpats här? Det får vi tyvärr aldrig veta.

Fig 61. En av husstolparna med urtag för en horisontell trälejd. Stolpen har dendrodaterats till år 1278.

En bildkatalog till utgrävningen i kvarteret von Conow åren 1975-1976

Fig 62. Utgrävningen av källaren vid Kalendegatan, se plan I. Hålet i mitten till vänster är den nedgrävda tunna som dränerat källaren vid den här befintliga källarnedgången från gårdssidan.

Fig 63. Tvärsnitt taget genom dräneringstunnan till byggnaden på föregående bild.

Fig 64. Översikt över det medeltida tegelhuset vid Själbodgatan, plan I, anläggning 3. Vid utschaktning inne på tomten bakom detta hus framkom senare ytterligare en grund till ett medeltida tegelhus med källare. Författaren i bakgrunden.

Fig 65. Kulturlagerdjupet på utgrävningsplatsen ut mot Själbodgatan är det största som påträffats inom det medeltida Malmö. Detta beror på att området legat i en svacka i den urspungliga sandreveln.

Fig 66. Bakugnskonstruktionen i huset, anläggning 19. Botten i den i planform ovala ugnen var täckt av kullersten. På bilden är lerlagret efter ugnskappan helt borttagen. I bakgrunden ask- och härdplatsen framför ugnen.

Fig 67. Ask- och eldhärden framför den bakugn som ses på fig 66.

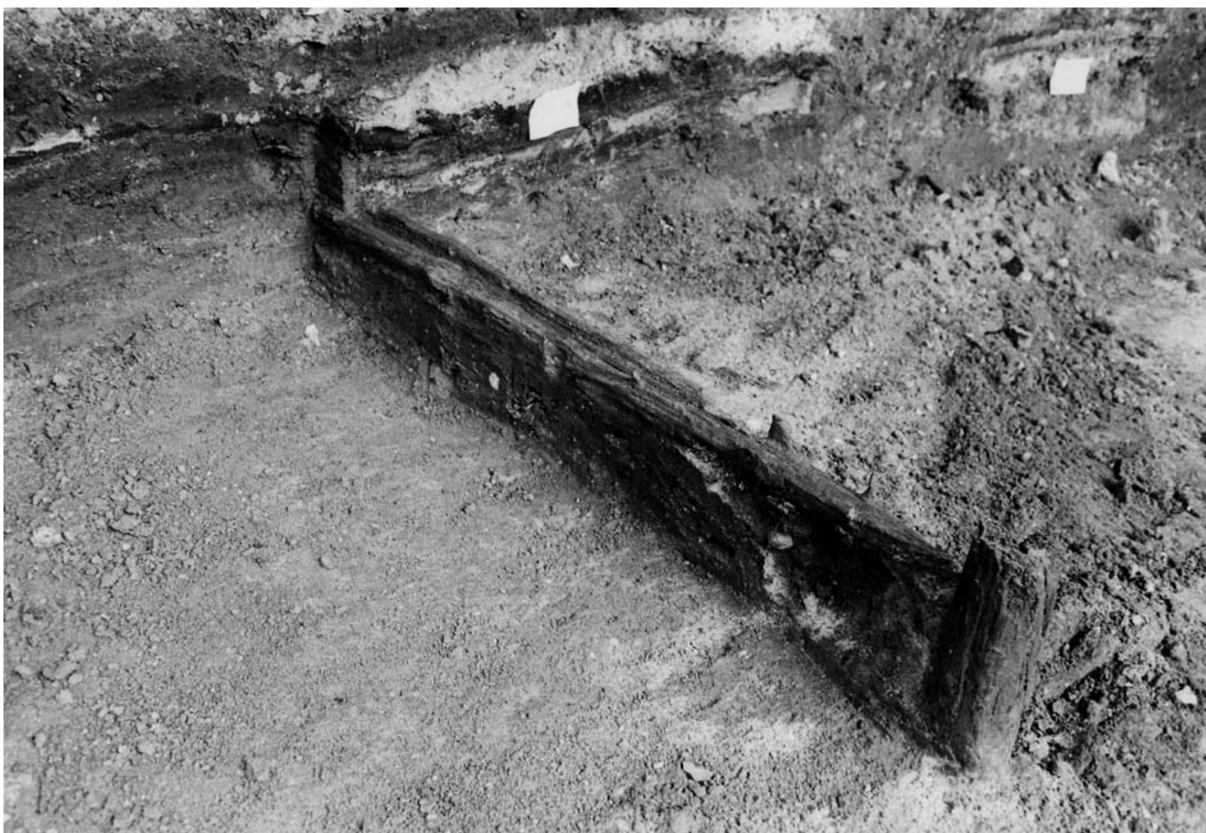

Fig 68. Rest efter en s.k. bulverkskonstruktion, dvs. liggande träplankor som fyllnad mellan jordgrävda stolpar. Den bortre plankan är avsågad för analys genom årsringsdatering. Huset visade sig vara från år 1278.

Fig 69. Flätverkshägnaden ut mot Själbodgatan. Detta är den äldsta hittills påvisbara organiska lämningen från Malmös medeltida stad, troligen från 1250-talet. Hägnet har stått invid den ränna som ligger i bildens förgrund.

Fig 70. Utgrävningsytan uppdelades i rutor på 2x2 meter och dessa grävdes med ett spadsticks höjd åt gången. Jorden kastades upp på hackbord där den genomgicks och fynd togs tillvara. Detta sätt att arbeta gav många markprofiler vilka var väsentliga för att förstå lagerkronologin och den därmed sammanhängande tidskronologin.

Övre Malmö - en medeltida kyrkby på Söderslätt

De medeltida byarna på Söderslätt

Söderslätt, belägen i sydvästra Skåne, är ett av landskapets bördigaste områden. Landsbyarna ligger tätt; kyrkorna likaså.[1] Allt tyder på att detta mönster med täta bebyggelsekoncentrationer funnits redan under förhistorisk tid. Dock har inte den förhistoriska bebyggelsen legat koncentrerat till de platser där de medeltida byarna ligger. Stora ytomfattande utgrävningar i Malmöområdet har visat att dessa senare byar uppstått först i slutet av 900-talet - början av 1000-talet.

Kyrkbyn Övre Malmö, föregångaren till staden Malmö, har varit en av dessa medeltida byar på Söderslätt. För att bättre kunna förstå denna äldsta bebyggelse som burit namnet Malmö måste vi därför se närmare på just medeltidens bystrukturer i den blivande stadens närområde. Genom bl.a. studier av det bevarade, äldre kartmaterialet men också av äldre skriftmaterial kan en mängd information plockas fram som ger en bild över en kyrkby som sedan länge varit försvunnen.

Hur avläsa bebyggelsetendenser i en dåtida bygd? Så länge arkeologin existerat som vetenskap, så länge har också arkeologiska fyndkartor alltid använts i avsikt att försöka visa på bebyggelse eller bosättningskoncentrationer under olika forntida epoker. Metoden är emellertid behäftad med så många felkällor att man i merparten av fallen delvis kan ifrågasätta värdet av denna. Speciellt gäller detta när man ska studera större geografiska områden. Det man får fram är endast ytterst svaga tendenser, underbyggda av ett ringa källmaterial i form av påträffade föremål i förhållande till den totala mängd av samma typ av källmaterial som en gång funnits eller som fortfarande finns kvar dolt i jorden. Dessutom är merparten av föremålen insamlade som lösfynd i de områden vars jordbruksmarker odlats mest intensivt. I områden där plogen inte kommit till användning, i exempelvis strandområden, skogsmarker och sankmarker, blir bilden helt förvrängd. Först då man bevisligen har en insamlad större del av den faktiska mängden speciella lämningar eller föremål från ett område kan man också i detalj börja granska den mera sammanhängande bebyggelsebilden.

Försök har gjorts att med arkeologiska fyndkartor visa på Söderslätts bebyggelsebild under den yngre järnåldern, men då metoden i allra högsta grad är behäftad med ovan nämnda fel, kan man inte få fram en alltför säker bild.[2] De medeltida kyrkorna är däremot historiska lämningar som nästan till 100% är kända från i varje fall 1100-talet och början av 1200-talet. Låt oss därför se på det resultat som författaren kommit fram till genom att använda sig av detta mera säkra tidigmedeltida kyrkomaterial.

Fig 72 visar en karta över den medeltida kyrkotätheten i Skåne. Stadskyrkorna är dock inte medtagna.[3] Ju närmare kyrkorna ligger varandra desto större mätvärden har de fått. På kartan framträder ett flertal områden som i analysen har visat på höga värden. Hököpingeområdet söder om Malmö fig

Fig 71. Tre bronsåldershögar i Tygelsjö utmed den bronsålderväg som löper över Söderslätts kustområden.

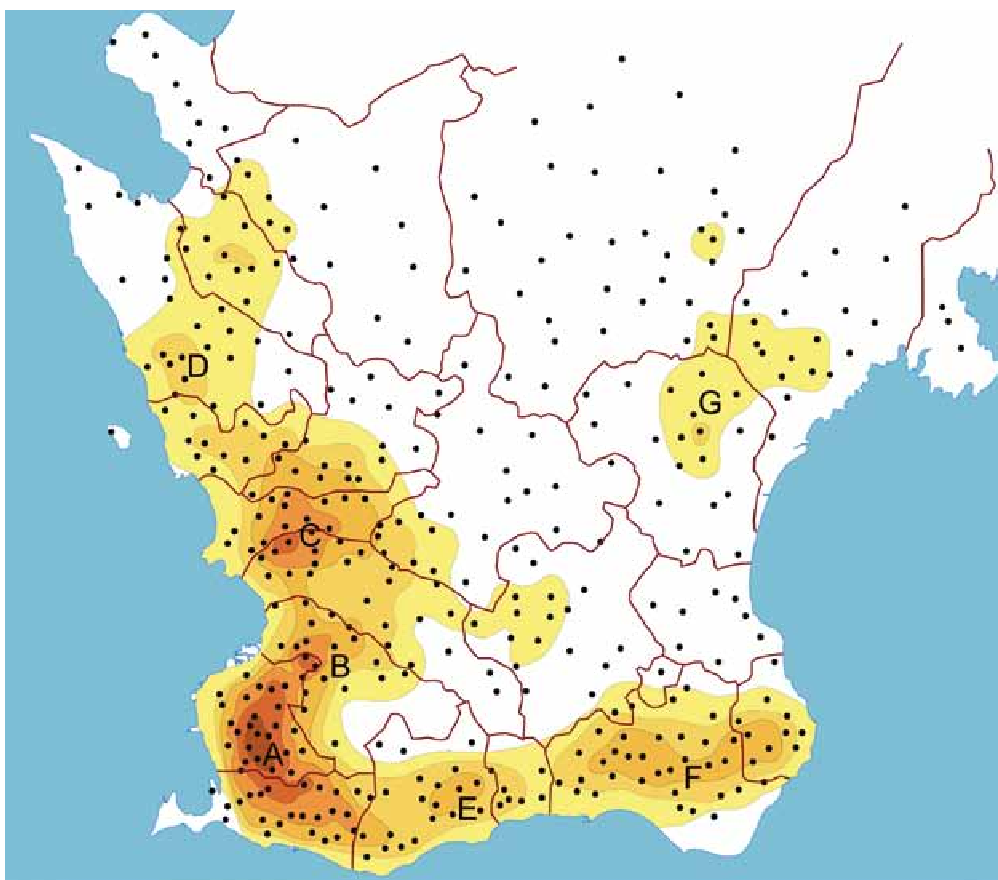

Fig 72. Den medeltida kyrkotätheten i Skåne. Ju mörkare område desto tätare med kyrkor och desto större befolkning. Häradsgränserna är markerade. Analys av författaren år 1984.

72:A uppvisar de högsta värdena. Det är faktiskt så att det inte på någon annan plats i hela Skåne kan uppmätas ett högre värde än för just de tre intill varandra liggande kyrkbyarna Glostorp (med Bastorp), Hököpinge och Södra Åkarp. Även om det inte framgår av kartan, intar Hököpinge här en särställning med det högsta mätvärdet. Detta är faktiskt så högt att något motsvarande inte finns varken i hela Danmark eller Sverige vilket avslöjats genom den större geografiska analys som författaren tidigare gjort.[4]

Strax innanför Lommabukten norr om Malmö finns också ett område med hög kyrkotäthet. Detta är centralbygden för Bara härad, fig 72:B. Kyrkbyarna Knästorp, Uppåkra, Brågarp, Tottarp, Mölleberga och Särslöv inringar här ett centralområde. Längre norrut bildar Kävlingeån ett brett vattenflöde rakt genom en annan centralbygd, fig 72:C. Ån är emellertid samtidigt häradsgräns mellan Torna härad söder om ån och Harjagers härad norr om ån. I Torna härad verkar området kring kyrkbyarna Stävie, Västra Hoby och Håstad inta en särställning; i Harjagers härad är det området kring de två kyrkbyarna Hög och Kävlinge som innehar denna centrala placering.

I kartans övre del återfinns ett område vid kusten innanför Helsingborg och Råå som uppvisar en något högre kyrkotäthet, nämligen området runt kyrkbyarna Välluv, Bårslöv och Fjärestad, samtliga i Luggude härad, fig 72:D. Fäster vi blickarna mot den skånska sydkusten noteras ett smalt band med relativt tätt placerade kyrkbyar. Vid Västra Vemmenhög och Svenstorp bildas emellertid ett betydligt tätare område med ett flertal närliggande kyrkbyar. Detta är centralbygden för Vemmenhögs härad, fig 72:E. Längre österut, på Österlen framträder en tydligt utdragen centralbygd, fig 72:F och även en smärre bygdekoncentration finns kring Kristianstad, fig 72:G.

Samtliga häradsgränser utom två är dragna genom områden som på kartan uppvisar minimal kyrkotäthet. Utmed häradsgränsen i Kävlingeån norr om Lund ligger två huvudbygder på ömse sidor om ån. Den rika bygden på Söderslätt söder om Malmö är skuren mitt av genom gränsen mellan Oxie och Skytts härader. På kartan syns också tydligt hur centralbygderna A och B är utdragna parallellt med Öresundskusten. Med utgångspunkt från bronsåldershögarnas placering i dessa två områden framkastade Per Edvin Sköld redan på 1960-talet teorin om att en landsväg redan under förhistorisk tid löpt invid dessa gravhögar parallellt med kusten.[5] Vid arkeologiska undersökningar i Malmöområdet har det kommit fram fakta

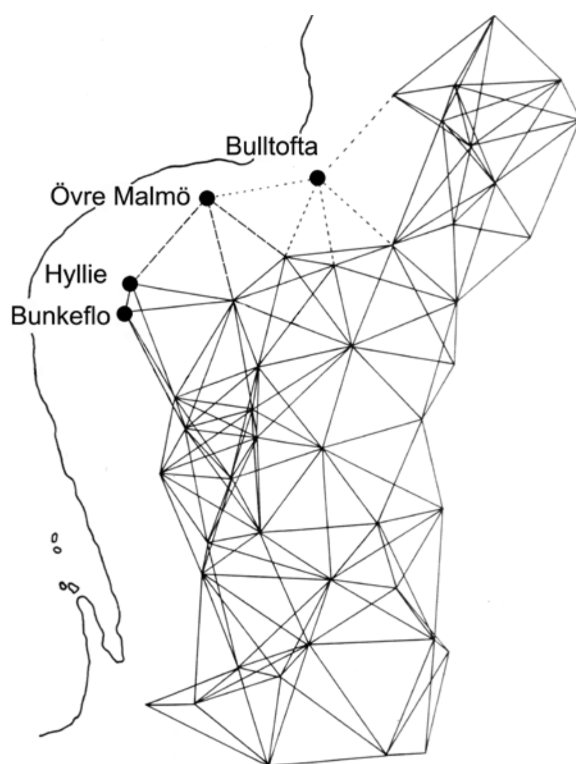

Fig 73. De olika kyrkbyarnas närhet till varandra. Ju tätare med streck ju närmare ligger byarna.

som stödjer denna teori.[6] Bl.a. har det intill vägen, och begränsade av denna, påträffats urnegravfält från yngre bronsålder men också bebyggelse från yngre järnålder. I senare tid har fler efterforskningar också gjorts rörande denna forntida väg.[7]

Detaljstuderar vi nu den västra delen av Söderslätt utifrån dragningen av de äldre socken- och bygränserna framträder den bild som visas på fig 74. Man räknar med att merparten av den bybebyggelse (de s.k. bygatorna) som ses på kartan har sina anor tillbaka till runt 1000 e.Kr. Ett flertal utgrävningar i många bygator på Söderslätt har gett denna bakre datering.[8] Den bild som kartan visar upp är något märklig. Själva bygatorna ligger långt in från kusten medan byarnas jordar som smala tarmar når ut till Öresund. Under medeltiden och fram till 1700-talet har alltså en sträcka på upp till fyra-fem kilometer mellan kusten och själva bebyggelsen i princip varit helt öde. Detta kan kanske tolkas så att när dessa byar etablerades för tusen år sedan var kustområdet farligt för fast bosättning men samtidigt så attraktivt att man ville att byjordarna skulle nå ända ut till Öresund.

Det ska i detta sammanhang också noteras att bebyggelsebilden är helt olika norr om Västra Klagstorp än vad fallet är söder därom. I söder är nämligen samtliga kustbyar kyrkbyar (med undantag från sätesgården Pile i Tygelsjö), medan i området norr om Västra Klagstorp både kyrkbyar och vanliga byar når ut till kusten.

Tre kyrkbyars bygator skiljer ut sig genom att vara placerade betydligt närmare Öresund än de övriga: Övre Malmö (se byns placering på fig 75:1), Hyllie och Bunkeflo. På kyrkotäthetskartan fig 72 ligger dessa tre kyrksocknar också utanför den förtätning av kyrkor som finns längre in från kusten. Kartan på fig 74 visar också att dessa tre kyrkbyar bör vara avstyckade från större inlandsområden, vilka ursprungligen från kusten sträckt sig in i landet fram till den ovan nämnda gamla bronsåldersvägen mellan Hököpinge och Lund.[9]

Det verkar alltså som om att dessa tre kyrkbyar tillkommit under ett senare skede i förhållande till inlandsbyarna och att de därför hamnat lite för sig själva närmare kusten. Man kan grafiskt belysa denna isolering på ett annat sätt, fig 73. Från varje kyrkby har dragits linjer till de kyrkbyar som ligger inom en radie av 5 km från respektive kyrkby. Ju fler streck ju tätare med kyrkor. På denna "streckkarta" framgår tydligt att Bunkeflo, Hyllie och Övre Malmö ligger så placerade att de har mycket liten närkontakt med andra kyrkbyar. Det kan i

Fig 74. Bystrukturen i den västra delen av Söderslätt. Kyrkor är markerade med röda eller svarta punkter.

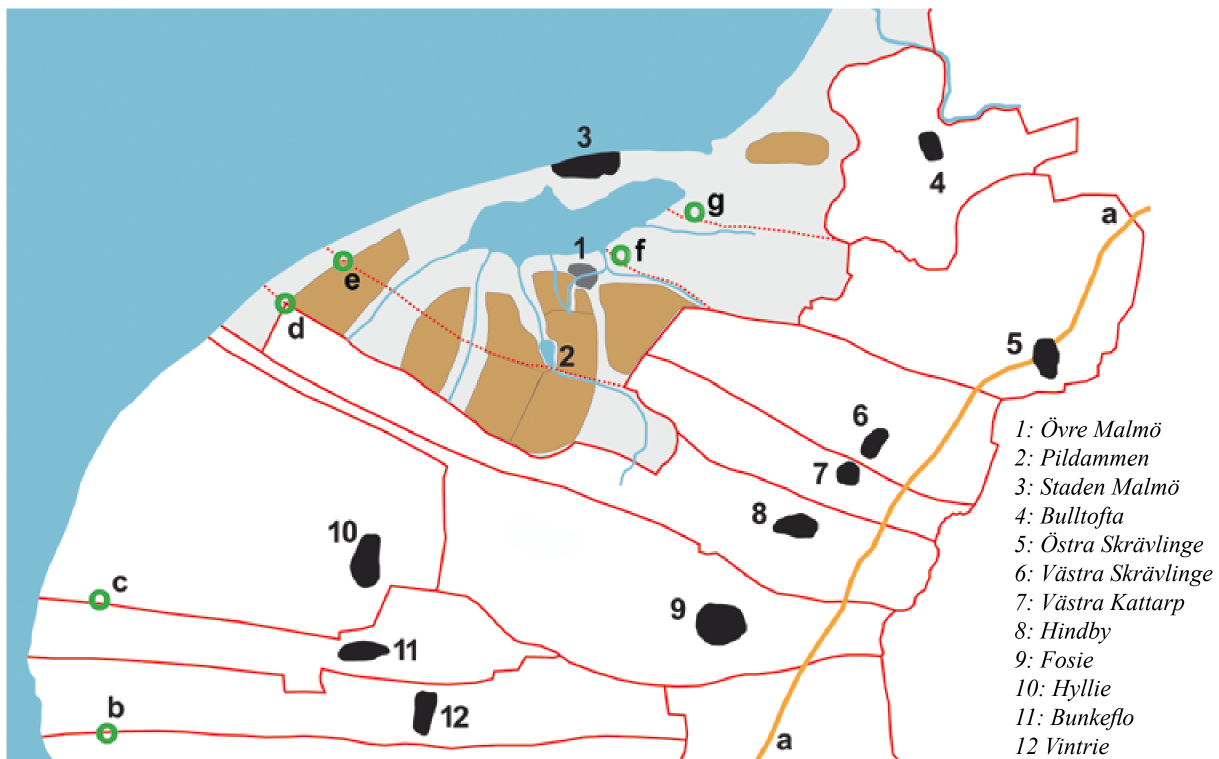

Fig 75. Malmöområdets byar enligt lantmäterikartor från sent 1600- och tidigt 1700-tal. Bronsåldersvägen är markerad med beteckningen a-a. Sammanställning av författaren år 2015.

detta sammanhang också konstateras att det mellan Övre Malmö och Burlöv lämnats ett stort, öppet och bördigt område som inte täckts av någon kyrkby. Bulltofta landsby skulle mycket väl ha kunnat fylla upp detta till synes något ologiska tomrum. Någon medeltida kyrka i Bulltofta känner vi emellertid inte till. Har Bulltofta haft en speciell särprägel under tidig medeltid eller är det så att en eventuell kyrka här redan tidigt försvunnit?

Kartan fig 75 visar den nordvästra delen av Söderslätt runt det medeltida Malmö. För att illustrera situationen för själva det dåvarande Malmös jordar har här använts den äldsta jordakartan över Malmö, uppmätt år 1697. Kartsammanställningen ovan ger också intressanta upplysningar om från vilka gamla lands- och kyrkbyar som kyrkbyn Övre Malmö (fig 75:1) genom avstyckning fått sina jordar. Om man ska rekonstruera dessa avstyckade byars ursprungliga gränser underlättas arbetet genom ett antal noterbara terrängföreteelser. Inom Malmö stads markområde rinner nämligen ett antal större bäckar i väst-östlig riktning. En kontroll av kustområdet ner mot Falsterbohalvön visar att samtliga större bäckar med vattenflöden ut till Öresund också bildat gränser mellan olika byar. Det är därför rimligt att tänka sig att sådana större vattendrag i västlig riktning även inom Malmöområdet en gång har utgjort dylika bygränser. Likaså verkar det som om gravhögar vid Öresundskusten fått tjäna som riktmärken vid gränsdragning mellan de olika byarnas jordar. Inom Malmös område finns ett antal sådana forntida, kustnära gravhögar.

Den relativt breda Korrebäcken ovanför Pildammen (fig 75:2) bör således i ett äldre skede ha bildat gräns mellan Hindby (fig 75:8) och V:a Kattarp (fig 75:7). Drar man ut linjen mot kusten hamnar man vid den forna bronsåldershögen vid Sånekulla (fig 75:e). Övre Malmö har dessutom erhållit mark från V:a Kattarp (fig 75:7) och V:a Skrävlinge (fig 75:6) samt från Östra Skrävlinge (fig 75:5). En syftlinje för den forna gränsen mellan V:a Skrävlinge och Östra Skrävlinge har varit dels en större bäck dels den gravhög som senare omtalats som Rackarebacken (fig 75:f). Övre Malmös norra gräns har troligtvis kommit att följa den bäck som föll ut i Rörsjön strax invid en befintlig förhistorisk gravhög (avrättningsbacken fig 75:g). Slutligen visar kartan att det knappast råder någon som helst tvekan om att den medeltida staden Malmö på 1200-talet anlagts ute på strandmarker, vilka före stadens etablering legat under Bulltofta by (fig 75:4). Denna notering ger helt ny information till frågan om uppkomsten av staden Malmö vid mitten av 1200-talet, vilket kommer att tas upp senare i boken.

Det medeltida Henrikstorp

I anslutning till Övre Malmö har det funnits ett större kungligt gods, Henrikstorp. Detta namngivna gods förekommer dock först i de handlingar

som rör kungens fogde Anders Mortensen och hans oegentligheter år 1418. Anders Mortensen, rådman i Malmö år 1392 och borgmästare i staden år 1400, titulerades året 1417 "herr", vilket tyder på att han blivit adlad av Erik av Pommern. Ett förfalskat kungabrev satte emellertid stopp för karriären.[10] Som kungens fogde innehade Anders Mortensen Henrikstorp som förläning, vilken egendom efter hans avrättning kom i kungens ägo och av denne år 1421 skänktes till Malmö stad. Kungsbrevet år 1421 berättar bl.a. följande:

Kungen skänkte staden till dess *"beste, gagn oc bestånd sculd then gardh, jordh ok grund Henrikxstorpp synnen Malmøghe liggende j Oxie hærith meth bygning, ager oc æng oc markæskæll oc all then gardhs tilliggelsse, engte vnden taghet, ee hwat thet helst heder eller ær, som ther nw tilligger eller til lighet haffuer, swo meghit som oss ther wtj rættelighe till fallet er aff brøde wæghne effter Anders Martenssøns døth, som wor foghet war j Malmoghe …"*

Christian I stadfäste år 1458 Erik av Pommerns donation: *"Wy Cristiern ... gøre alle widerlight, at for oss haue beræt wore ælskelighe borgemestere oc radhmen aff Malmøge, at Anders Mortenssøns arwinge, som fore sine misgerninger brænder war for Køpendhaffn, haffue ladhit kalle oc steffnd them nw i wor frawærelse for wort retterthing til Lund oc sæt ther dele pa them for en jordh, liggende vden fore Malmøge, som hedher Hinricstorp, som tilhørde for:ne Anders Mortenssøn oc kom vnder cronen effter hans dødh meth andre hans gotz oc eyedele for hans misgerninger oc stort reghenscap, som han jnne meth segh hathe, ok hans arffwinge wiste ey cronen fullest fore at gøre, oc koning Eric tha gaff for:ne borghemestere, radhmen oc menigheet j Malmøge for:ne jordh til ewinneligh eyghe ..."*.[11] Med brevet förbjöd också kungen Anders Mortensens arvingar att föra processen om Henrikstorp vidare.

Det sista omnämnandet av Henrikstorp sker år 1476 då det konstateras att *"Husfru Anne Sven Lagessöns änka haffuer bref uppå Hinricstorps bool hos Malmö uti Hindby"*.[12] Egendomen var uppenbarligen vid denna tid utarrenderad av Malmö stad.

Även om Henrikstorp inte namnges förrän år 1421 finns det vissa äldre indikationer på att det i anslutning till Övre Malmö funnits ett kungs- eller adelsgods långt tidigare. Den 15 juli 1327 tilldömde den danske kungen Valdemar III den svenske Erik Valdemarsson rätten till det gods i Danmark

Fig 76. Pildammsområdet. Längst ner invid rondellen är den troliga platsen för sätesgården Henrikstorp. Vid hitsidan om vattentornet intill Pildammens nuvarande strandkant var platsen för det medeltida kapellet med kyrkogård.

som hans mor Sofia fått som hemgift, nämligen *"i Skåne: Malmö och Trelleborg, tredjedelen av Övre Malmö"*.[13] En tredjedel av Övre Malmö var således vid denna tid troligtvis en samlad kunglig egendom. Då beslutet egentligen endast måste ha bekräftat en känd situation vid giftermålet redan år 1260, måste rimligtvis samma kungliga egendom funnits vid denna tidpunkt. Den kungliga rätten till Trelleborg och Malmö med ett samlat godskomplex i Övre Malmö bör alltså ha innefattats i 1260-års hemgift. Det torde därför inte vara alltför långsökt att misstänka att kungsgodset åren 1260, 1327 och 1421 egentligen är en och samma egendom; Henrikstorp.

Var har då själva sätesgården Henrikstorp legat? Platsen måste sökas inom borgmästarnas och rådmännens speciella jordegendom, kallad Rådmansvången. Brevet från året 1476 anger dessutom platsen mera i detalj till *"Hinricstorps bool hos Malmö uti Hindby"* dvs. till åkrarna söder om Korrebäckens flöde ovanför Pildammen (området strax under fig 75:2.) Dessa åkrar är nämligen de enda som kan överensstämma med Malmö stads domäner, Rådmansvångens utbredning och Hindbys äldre marker innan dessa inkorporerades med staden. Direkt norr om Korrebäckens utflöde i Pildammen finns dessutom på 1697-års karta ett större markområde som inte utlagts till åker. Kanske är detta platsen för själva sätesgården? Terrängläget stämmer här nämligen mycket väl med platsen för medeltida sätesgårdar på Söderslätt. I Hyllie, Bunkeflo och Fosie har författaren kunnat lokalisera rester efter sådana sätesgårdar. Ett gemensamt drag för

Fig 77. Vid Pildammens sydöstra sida fanns en inte odlad mark som kan ha vara platsen för det medeltida Henrikstorp. Detalj av Clas Bödkers karta 1697.

dem alla är att borgområdet varit kvadratiskt med omgivande vall och vallgrav samt att de legat på låglänt, vattensjuk mark. Innan Pildammen dämdes upp måste området vid dammens södra del ha varit just ett sådant våtmarksområde.

Det är strax norr om denna eventuella plats för sätesgården Henrikstorp som rester efter ett medeltida kapell, eller rättare sagt rester efter dess kyrkogård, kommit i dagen. Det kan därför vara på sin plats att nu se närmare på detta.

Pildammskapellet

År 1864 påträffades kristna gravar vid utvidgningen av Pildammen, belägen långt söder om den dåvarande stadsbebyggelsen. Detta fynd har i Malmöhistorisk litteratur fram i modern tid sammankopplats med medeltida uppgifter om en stad eller en landsby vid namn Övre Malmö, föregångaren till staden Malmö vid kusten. För både Anders Ulrik Isberg s:r och j:r blev Övre Malmö en stad; för den sistnämnde forskaren dessutom en stad med ansenligt omfång.[14] Utgångsmaterialet för Isberg var dels utgrävningsresultaten från år 1864, dels den karta över Malmö med tillhörande stadsjordar som Clas Bödker förfärdigat år 1697. På kartan återfinns i området runt Pildammarna ett flertal åkernamn, vilka lätt kan sätta fantasin i rörelse, nämligen *"Hospitalet", "Capellet", "Kyrkåkrarna" och "Gråbröder"*. Dessa åkrar blev för Anders Ulrik Isberg j:r själva bebyggelseområdet för staden Övre Malmö innan samhället pga. svenskarnas brandskattning året 1318 skulle ha flyttat ned till kusten.

Med forskningen fast och orubbligt förankrad till dessa teorier var det logiskt för Isberg j:r att år 1928 inför pressen hävda att ett vid denna tiden framkommet grävningsfynd härrörde från den försvunna staden. Under grävningsarbeten för nya elektriska anordningar vid Malmö/Ystadsjärnvägens korsning med Pildammsvägen - Carl Gustafs väg hade nämligen framkommit delar av en större grundmur i kallmurning.[15]

Hans Wåhlin och Knut Dahlberg visade emellertid år 1934 att det i själva verket inte existerade någon som helst handling, vari Övre Malmö framstår som en stadsbildning. Övre Malmö hade i stället, enligt de två forskarna, varit en helt vanlig kyrkby.[16] Wåhlin var den forskare som under 1930-talet gick till häftigast angrepp på Isberg s:r och j:rs historieforskning. Kritiken var i många fall ytterst berättigad, även om den hårda och stundtals föraktfulla tonen kan tyckas märklig så här långt efter stridens hetta.[17] Wåhlin nedvärderar t.ex. en så uppenbar sanningskälla som Isberg s:rs ögonvittnesskildring av de framgrävda gravarna år 1864, vilken skildring publicerats av honom i pressen år

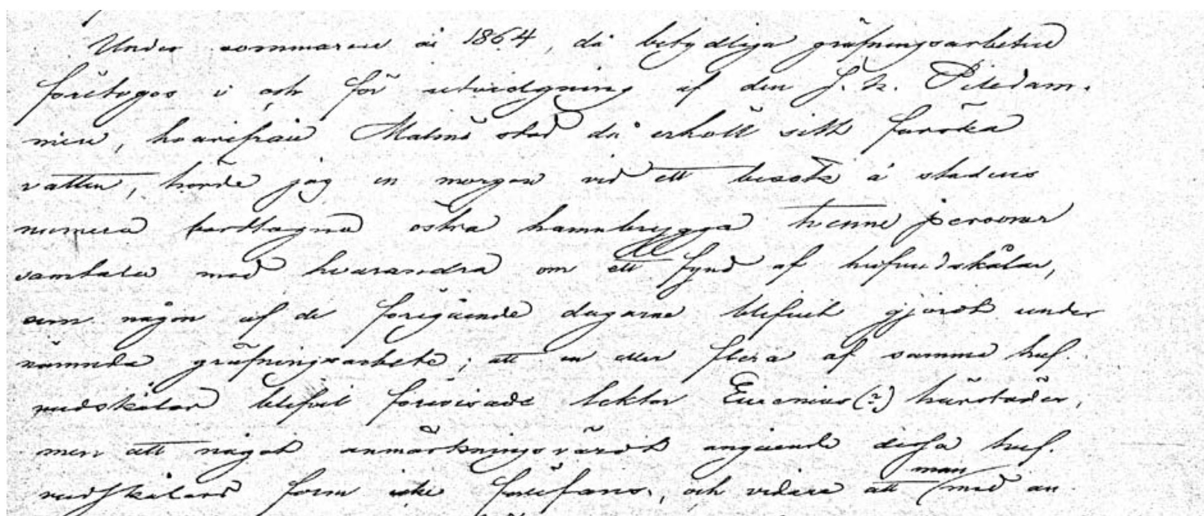

Under sommaren år 1864, då betydliga gräfningsarbeten
företogos i och för utvidgning af den s.k. Piledam-
men, hvarifrån Malmö stad då erhöll sitt färska
vatten, hörde jag en morgon vid ett besök å stadens
numera borttagna östra hamnbrygga trenne personer
samtala med hvarandra om ett fynd af hufvudskålar,
som någon af de föregående dagarne blifvit gjordt under
nämnda gräfningsarbete; att en eller flera af samma huf-
vudskålar blifvit [illegible]
men att något anmärkningsvärdt angående dessa huf-
vudskålar [illegible], och vidare att man med an-

Fig 78. Hans Wåhlin anklagade år 1934 Anders Ulrik Isberg j:r för att denne inte kunde presentera någon redogörelse av gravfynden vid Pildammarna år 1864. Författaren kunde dock på 1980-talet i Antikvarisk Topografiska Arkivet i Stockholm uppspåra en skriftlig redogörelse över denna utgrävning, författad av Anders Isberg s.r.

1889 och vari det klart framgår att en kyrkogård legat vid Pildammen.[18] Wåhlin skriver följande:

"Kapellets plats skulle väl kunna ganska exakt definieras med hjälp av fynden vid en grävning på 1860-talet, om någon tillräckligt noggrann redogörelse för denna grävning kunde uppspåras".[19]

Stadsarkivarie Lennart Tomner påpekade senare en detalj i det äldsta omnämnandet av Övre Malmö, vilken stödjer teorin om att det inte alls varit frågan om en stad utan om en vanlig by. Ca 1170 omtalas ett jordagods i *"Malmøi septima parte minus quam dimidius mansus soluens quatuordecjm solidos"* dvs. "*i Malmö en sjundedel mindre än ett halvt bol, givande fjorton örtugar*". Mansus står här som den latinska beteckningen för *"bol"*, dvs. en typisk storleksbeteckning för en fastighet i en medeltida landsby.[20] Samtidigt framkastade Einar Bager hypotesen om att det för Övre Malmös vidkommande kanske inte alls har varit frågan om ett samhälle inåt landet. I stället kan Övre och Nedre Malmö ha varit två orter vilka legat bredvid varandra vid kusten.[21] Därmed var man faktiskt tillbaka till ungefär samma tankegångar som redan Nils Gustaf Bruzelius med flera andra publicerat under 1800-talets förra hälft. Bruzelius skriver t.ex.: *"Denna Länets uråldriga hufudstad skall i äldre tider warit belägen på annat ställe, men hwarest kan icke med full wisshet bestämmas; ehuru flera anledningar synas bestyrka att den haft sitt läge omkring 1/8 mil wester ut från Slottet i den så kallade, staden tillhörige, westre wång, hwarest efter berättelse skall hafwa funnits lemningar af murar i jorden".*[22]

Innan vi går in på frågan om kyrkbyn Övre Malmös läge måste emellertid en närmare analys göras av vad det är för ett kapell vid Pildammen som varit uppe till diskussion bland de äldre Malmöforskarna. Nedan redovisas därför författarens påträffade material och vidare analys i denna fråga.

Kapellet i de arkeologiska källorna

Den redogörelse över utgrävningen på 1860-talet från Anders Ulrik Isberg s:rs hand som Hans Wåhlin så kritiskt efterlyste på 1930-talet har nu kommit fram. Författaren fann nämligen vid ett besök i Antikvarisk Topografiska Arkivet i Stockholm ett brev från Isberg s:r till dåvarande riksantikvarien Hans Hildebrand daterat 16 mars 1884, således fem år före den tidningsartikel vari grävningsfyndet rent allmänt omnämns. Brevet innehåller en detaljerad beskrivning av de fynd som påträffats vid grävningen år 1864, inte år 1862 som angivits i tidningsartikeln. Då brevet aldrig använts eller hänvisats till i Malmöhistoriska sammanhang - det kan med fog t.ex. ifrågasättas om Anders Ulrik Isberg j:r sett någon kopia av faderns brev - återges det här i sin helhet:

Malmö d. 16 mars 1884

Till Riksantiqvarien Herr Filosofie doktor H.O.H. Hildebrand Stockholm

Med anledning af de berättelser, som i tidningarna förekommit angående det i Helsingborg nyligen gjorda fyndet af en begrafningsplats från den första kristna tiden, anser jag följande böra komma till Herr Riksantiqvariens kännedom.

Under sommaren år 1864, då betydliga gräfningsarbeten företogos i och för utvidgning af den s.k. Piledammen, hvarifrån Malmö stad då erhöll sitt färska vatten, hörde jag en morgon vid ett besök i stadens numera borttagna östra hamnbrygga trenne personer samtala med hvarandra om ett fynd af hufvudskålar, som någon af de föregående dagarne blifvit gjordt under nämnda grävningsarbete; att en

Fig 79. Platsen för det medeltida kapellet. Det var när man år 1864 utökade Pildammen i området synligt på bilden som rester efter kapellets kyrkogård kom fram. I bakgrunden det primitiva vattentorn, snarare en vattenreservoar, som stod där i dag det Gamla vattentornet finns. Foto från år 1900.

eller flera af samma hufvudskålar blifvit förevisade lektor Eurenius(?) härstädes, men att något anmärkningsvärt angående dessa hufvudskålars form icke förefans, och vidare att man med anledning häraf icke fästat något afseende vid samme fynd. Med anledning af nämnda samtal beslöt jag att redan samma dag på ort och ställe sjelf taga reda på förhållandet. Så snart jag vid middagstid blef ledig från mina kontorsgöromål, togo jag mig ut till nämnda s.k. Piledam. Man höll då på med utgräfning af den nuvarande södra bassängen. På detta ställe fann jag flera arbetslag sysselsatta med nämnda arbete och utgjordes det ena af dessa af fångar från härvarande straff och arbetsfängelse. Detta lag var sysselsatt med utgräfning af bassängens norra del och sågs längre mot söder på betydligt avstånd från nämnda arbetslag flera andra bestående af arbetare från staden.

Det lag, jag först påträffade, var fångarnas. Jag vände mig till en af vakten och frågade, om man vid gräfningen påträffat några menniskoskelett. Förmannen för laget blef nu tillkallad, och erhöll jag af honom den upplysningen, att man de närmast föregående dagarne påträffat lik i "murade" grafvar, och att man påträffat minst 14 sådana grafvar. Man visade mig en mängd större kalkstensflisor, upplagda i en hög, och sades dessa hafva utgjort sidor och tak i samma grafvar. En dylik sten, fastsittande i det utgräfda schaktets västra vägg påpekades, och, då utgräfningen skedde i riktning från öster till vester, antog förmannen, att denna sten var fotstenen i en graf, sådan, som de förut påträffade. Följande dag skulle ett nytt schakt mot vester upptagas, och skulle där då visa sig, om nämnda förmans förmodan var riktig.

Vid middagstiden påföljande dag infann jag mig åter på stället. Man hade då ännu icke kommit ned till nämnda sten; men då jag icke hade tid att qvarstanna till ut på eftermiddagen, förmådde jag förmannen att låta borttaga nämnda sten. Det visade sig då, att innanför densamma fanns en graf, hvars botten utgjordes af fin sand, sidor och tak af större kalkstensflisor, och lågo därinne skelett af en fullvuxen menniska, på hvilken bröstkorgen var delvis sammanfallen. Borttagandet av jord på ömse sidor af grafven visade att kalkstensflisorna på yttre sidorna voro fogade med kalk. Hvilken kistans form var vid hufvudet fick jag ej fullkomligt af, då täckstenarne därstädes ej under min närvaro borttogos, men en inblick i grafven från den redan blottade delen deraf visade en indragning för hufvudet. Af de upplysningar, jag af arbetsförmannen erhöll, framgick tydligt, att de förut påträffade grafarne haft liknande byggnadsform.

Sistnämnda graf var den sista, som under arbetet påträffades. Den areal, som denna begrafningsplats upptog och för mig noggrannt utmärktes, blef av mig och min numera aflidna broder, landskamrer C. Isberg, en af de följande dagarne (en söndag) uppmätt, och befans densamma då, enligt de uppgifna gränserna, nära 40 fot i fyrkant. Strax norr om denna begrafningsplats fanns en mängd af mur- och taktegelstumpar äfvensom kalkgrus, men ej någon grundsten. Hvad gamla handlingar och kartor upplysa om förenämnda begrafningsplats och lämningarna efter en därinvid i forna dagar befintlig byggnad m.m. är följande.

Denna del af magistratens löningsjordar (rådmansvången) kallades ännu år 1697 "Capellet". Gränsande till "Capellet" lågo emot norr "Kyrkåkrarne" och "Gråbröder", hvilka sträckte sig mot norr enda fram, de förra till vägknuten vid Södra Förstaden, den senare (Gråbröder) till vägen, som ifrån nämnda vägknut går emot vester till det nuvarande Terningsholm. Dessa 3ne egotrakter (Capellet, Kyrkåkrarne och Gråbröder) motsvarar i det närmaste den plats, hvarpå det äldsta Malmö (Malmöghe superior) var beläget. På "Capellet" (kapellåkern) låg vid refor-

mationen ett redan då öde kapell, säkerligen förenämnda hvari reformatorn Claus Mortensen första gången predikade Lutherska läran för Malmöboarne. Detta kapell var omgifvet af en tegelstensmur, hvilken till en del kvarstod ännu år 1590, då den likväl nedbröts och jemte grundstenen bortfördes för att användas för stadens då pågående befästning. Dock funnos ännu i juni 1729 lemningar kvar af det forna kapellet. Då man vet, att det äldsta Malmö först år 1319 började öfvergifvas af sina innevånare, är det troligt att såväl kapellet som den dertill hörande kyrkogården ännu vid den tiden varit för sina ändamål begagnade, och att, i så fall, hvad kyrkogården angår, lik därstädes blifvit jordade i träkistor. En sådan del af kyrkogården med svaga spår af träkistor skall också hafva påträffats strax söder om förenämnda, men, då denna södra del af kyrkogården redan före min ankomst till stället var bortgräfd, kan jag ej lemna några upplysningar om densamma.

De hufvudskålar, som skola hafva förevisats lektor E., voro ej från den äldsta kristna begrafningsplatsen utan från en annan, som påträffats af stadens egna arbetare och låg ännu längre mot söder. På detta ställe, som äfven af mig besöktes, lågo skeletterne ej i kistor utan kastade det ena ofvanpå det andra och de öfversta på ringa djup under jordytan. Benen, som under arbetet med hackor och spadar sönderslogos, fördes jemte hufvudskålarna i skottkärror till den blifvande fördämningen emot söder och sydvest, der de utkastades som fyllningsämne.

Om sistnämnda begrafningsplats känner jag följande. Under pesten 1712 begrofvos de i smittan aflidna på åtskilliga ställen och utanför staden vanligen på fäladen söder om och i närheten af vägen mellan båda förstäderna. Dock finner man att ännu ett annat ställe dertill begagnades, neml. ofvannämnda, der, som det heter, "var en gammal kyrkogård", och hvarelst företrädesvis "värnaboarne" (här Södra förstadsboarne) begrofvo sina döda. Månne ej den vid Helsingborg funna begrafningsplatsen, der de döda förekomma kastade, förskrifver sig ifrån sistnämnda tid. Ett minne från någon af förenämnda äldsta kyrkogårdar är en vid gräfningen påträffad liksten, hvilken, försedd (med) ett djupt inhugget kors men utan inskription, blifvit lagd öfver den i sydöst belägna vattenslussen.

Herr Riksantiqvarie! Att förenämnda hittills af mig hemlighållits har sin grund deruti, att jag, sedan många år tillbaka sysselsatt med forskningar i härvarande arkiver i och för en tillämnad Malmö stads historia, velat reservera nämnda upptäckt åt densamma. Säkert är att af Malmö stads innevånare endast få hafva kännedom om ofvannämnda.

Med sann högaktning
A.U. Isberg
Jernvägskamrerare

Fig 80. Anders Ulrik Isberg s:r, den förste i Malmö som avgivit en detaljerad arkeologisk rapport.

En jämförelse mellan den tidigare kända tidningsartikeln från år 1889 och det av författaren nu återfunna brevet från år 1884 ger en hel del nya fakta. Lektor Eurenius, dvs. dåvarande chefen för Malmö museum, har tydligen erhållit kännedom om fyndet men han har inte vidtagit några åtgärder för att dokumentera detsamma samtidigt som Anders Ulrik Isberg s:r konstateras ha besökt platsen först vid grävningens slutskede. Beskrivningen gäller dessutom endast grävningsarbeten för den södra bassängen; en högst väsentlig uppgift eftersom Anders Ulrik Isberg j:r senare placerar kyrkogården inom det norra bassängområdet.[23] Grävningsarbetets bedrivande kan också rekonstrueras. Arbetet har gällt utvidgning av den södra bassängen åt öster mot väster för att erhålla det utseende dammen har än i dag. Grävningen har bedrivits från det torrare området i öster ut mot dammens befintliga strandkant i väster. Arbetslaget från fängelset arbetade i norr *"på betydligt avstånd"* från stadens arbetslag i söder. Dessutom fanns mellan de båda lagen ett område, beläget strax intill stenkammargravarna, vilket innehållit ett okänt antal skelett i träkistor vilka redan bortgrävts vid tidpunkten för Isbergs besök.

Situationen, som den kan utläsas av brevet, tyder alltså på att man vid Anders Ulrik Isberg s:rs besök höll på med de avslutande markarbetena invid södra dammens nordöstra hörn. Dessutom härstammar Isbergs uppgifter om att det strax norr om stenkammargravarna påträffats medeltida byggnadsavfall från hans egna observationer vilka

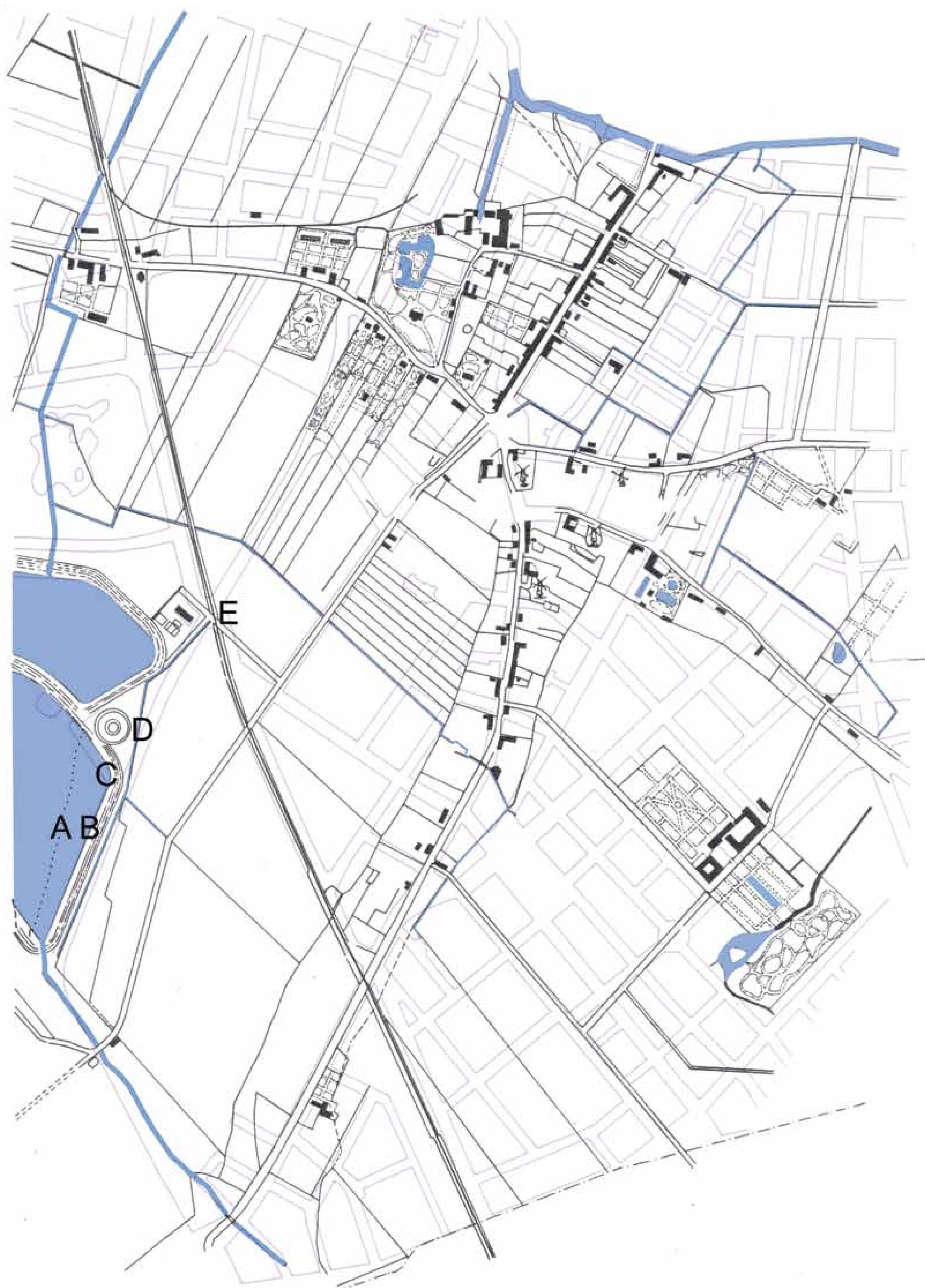

Fig 81. Karta över del av Malmö år 1850, upprättad av Rosengren med senare revideringar. Renritad av författaren 2014. På kartan har angivits speciella platser som omtalas i boken.

gjorts en tid efter det att den sista stenkammargraven framgrävts. Detta kan mycket väl betyda att byggnadsavfallet legat på område som ej direkt berörts av utgrävningen för själva bassängen. Kanske finns här fortfarande lämningar kvar under jord?

Vid grundmursfyndet år 1928 tillkallades Sten Kalling från Malmö museum, vilken också lämnat en skriftlig redogörelse över fyndet. I denna antyds emellertid inget om vare sig datering eller funktion: *"Den under grävningen blottade västra delen av stenmuren låg på västra sidan av banvallen och omkring 5 m. från järnvägsspåret samt omedelbart invid uppgången till Friluftsteatern och vid kanten av det år 1912 igenfyllda "Magistratsdiket". Murens sträckning var öst-västlig. Stenarna utgjordes av stora kullerstenar, lagda i dubbla rader och i tvenne skikt, det undre något framskjutande. Murens bredd omkr. 1 m., höjd omkr. 0,60 m. och synlig längd omkr. 5 m., murfoten belägen 1,6 m. under gatans nivå. Murens västra del låg invid det gamla "Magistratsdiket" tillhörande brofästet, av vilket några stenar syntes. Murens utsträckning åt öster ej möjlig att fastställa på grund av grävningsarbetets begränsade omfattning. Banvallens läge hindrar för övrigt varje grävning i syfte att närmare klarlägga murens sträckning åt detta håll.*"

Kartan fig 81 visar den situation som kan erhållas utifrån i dag tillgängligt källmaterial rörande just själva kapellområdet. Som underlag för kartan har använts den av Rosengren upprättade Malmökartan av år 1850. Denna karta har i början av 1900-talet genomgått revidering på vissa punkter, varvid man även inlagt den nuvarande utsträckningen av Pildammen. Kartan ger således en mycket exakt bild över det markområde som omfattats av 1864-års grävning, dvs. området mellan linjerna A och B. Då fångarna arbetade i den norra delen kan läget för kyrkogården och dess kapell inringas tämligen säkert, fig 81:C. Den reviderade kartan visar dessutom det exakta läge för det år 1928 omtalade *"Magistratsdiket"*, fig 81:D, järnvägens sträckning samt järnvägsövergången vid Vattenverksvägen. Grundmursfyndet från år 1928 har därför också kunnat inläggas exakt, fig 79:E.

Under 1970-talet var författaren speciellt intresserad av att undersöka markområdena i Pildammens närhet. Ett flertal schaktningar i området övervakades personligen. Inne på sjukhusområdets södra del kontrollerades markprofiler i samband med dels kvinnoklinikens tillbyggnad, dels vid en kulvertdragning. Under dessa schaktningar blottades långa markprofiler utan inblandning av yngre nedgrävningar. Endast ren matjord med en naturlig övergång till underliggande sterila lager kunde konstateras. Genom inhuggningar i profilerna eftersöktes daterbara fynd, speciellt keramik.

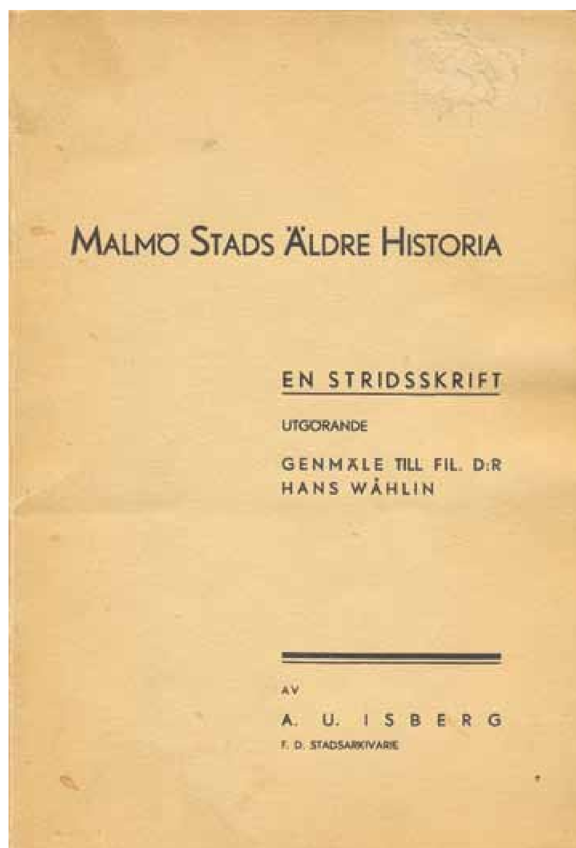

Fig 82. På 1930-talet blommade det upp en hätsk strid om bl.a. Övre Malmö. Anders Ulrik Isberg j:r blev refuserad i Malmö fornminnesförenings årsbok och gav då ut en egen stridsskrift i ämnet.

Påträffade fynd kunde dock tidsmässigt inte föras längre ner än till 1800-talet.

I samband med schaktningar för den på 1970-talet uppförda nya kirurgbyggnaden utförde museet schaktningskontroller men man fick här i stort samma "negativa" fyndbild. Samma resultat gällde för en rördragning längre norrut. Vid anläggandet av moderna installationer på gamla idrottsplatsen dränerades hela området söder om den gamla stadion, varvid museet hade personal på plats. Återigen kunde emellertid endast konstateras ett naturligt bildat matjordslager utan äldre fynd. På vissa områden kunde över detta jordlager iakttas avlagringar efter troligtvis markarbeten för den Baltiska utställningen år 1914. Samma "negativa" bebyggelsebild som vid idrottsplatsen fick vi vid kontroll av dräneringsarbeten öster om Pildammsvägen i samband med anläggande av tennisbanor.

Två schaktningsarbeten, vilka av författaren i förväg bedömdes vara av stort intresse, berörde under slutet av 1970-talet området i direkt närhet till grundmursfyndet år 1928. Vid uppsättande av ljussignaler i korsningen Pildammsvägen - Carl Gustafs väg erhölls på ett flertal platser mindre sträckor av ostörda markprofiler. Likaså kunde det doku-

menteras en lång, till större delen ostörd markprofil utmed den norra trottoarkanten till Carl Gustafs väg i samband med rördragning. Området visade sig i sen tid ha blivit kraftigt uppfyllt när man lagt ut den förhöjda vägbank, på vilken Pildammsvägen vilar. Det nedre, ursprungliga matjordslagret hade däremot fuktigare och mera organisk struktur än fallet varit i övriga här relaterade undersökningsområden. Avsaknaden av varje spår efter mänsklig aktivitet - förutom några få skärvor porslin och yngre rödgods - var emellertid total.

Kapellet i de arkivaliska källorna

Medeltida källor som med säkerhet kan knytas till kapellet vid Pildammen saknas helt. Vi ska långt in på 1500-talet innan sådant bevarat material förekommer. Einar Bager menade t.ex. att Reimar Kock, död år 1569, i sin krönika omnämner kapellet.[24] Reimar Kock skriver:

"Nicht lannge darna heft sick thogedragen thoenn Ellebagenn in Schone, datt ein Predigker in einer klenen Kerckenn heft anngeseenn in der Karcke an der Wannth ein seerr olth Gemelthe, welck by Mennsken Leuennde nicht gemaleth, dath ein Hupen Doctorn, welck alle blinnth werenn, vnd ein Hupenn Volckes, welck ock alle blinnth weren, wideden ijnn dehr Külen; item dat de Pauwest mit sinen dren Kronen alse ein Wulff mannck de Schape leep vnd varwörgede sie. Vann dussem Gemelthe heft dhe ghode Mann angehauen tho predigen vnnd sin alse dem gemehenen Manne de Ogenn upgedahenn, dat se kemen Kunde, dath ock in Vortijdenn werenn Lude gewehsen, welck desz Pauwestes und siner Vorwannthen Bouerije vnnd Bedroch geseenn heddenn".[25]

Reformatorn Claus Mortensen (ej namngiven av Kock) skulle således ha hämtat inspiration till sin predikan från i en *"klenen Kerckenn"* befintlig väggmålning, föreställande en skara blinda doktorer och andra människor och bredvid dessa påven, vilken likt en varg slukade fåren. Av berättelsen framgår emellertid inte vilket av de många kapell som Claus Mortensen använde sig av som åsyftas. Det kan röra sig om just Pildammskapellet, men kan även vara Helig Kors kapell strax utanför Västerport eller, varför inte, S:t Simon och Juda kapell inne i staden öster om Myntergården.[26] Krönikans uppgifter kan således inte direkt knytas till Pildammskapellet.

Först under slutet av 1500-talet, i varje fall först efter år 1575, omtalas helt säkert Pildammskapellet:

"Vdaff priuilegiis kand mand colligere, at der neffnis Offre Malmø, det er der, som nu er Raadmands Vaang synden for Malmø liggendis. Oc haffuer ieg numereret fra Synder Port oc til Raadmands Waangeleed, ere 1040 Passus (steg), oc fra Vaangeledit oc til den Capel, der som salig Her Claus først predickede Euangelium vdi Øffre Malmø, er 800 passus, som nu er inted andit end en slet marck."[27]

Året 1591 var man i gång med stora befästningsarbeten i Malmö. Befästningsräkenskaperna för detta år berättar att en del grundstenar hämtats från grundmurar i markerna utanför själva stadsbebyggelsen: *"Kostid paa stoere steen at opgraffue vdj Raadmendswaang som och ligger i forraad til samme Rundverk"* (dvs. försvarsverket vid Söderport).[28] För att uppföra några hospitalsbyggnader grävde man även upp grundstenar till kyrkogårdsmurar. Det kan emellertid ifrågasättas om dessa grundmurar har haft någonting med Pildammskapellet att göra. Som ska visas längre fram måste det nämligen ha funnits ytterligare en kyrkobyggnad vid området kring Rådmansvången och det kan ha varit grundstenarna till denna som bröts upp åren 1591-1592. Pildammskapellets grundstenar verkar nämligen ha legat orörda långt fram i tiden, vilket framgår av det faktum att kapellet år 1729 ännu stod kvar som ruin.[29] Samma år omtalas *"capellkyrkogården vid Pildammen"* men också att de boende på värnen utanför staden här begravt sina pestoffer år 1712.[30] Det ska dock noteras att varken kyrkogård eller kapell finns med på Clas Bödkers stora karta över Malmös jordar från år 1697.

Ska man ge en kort sammanfattning om kapellet vid Pildammen kan det konstateras att platsen för detta med mycket stor sannolikhet nu kan bestämmas. Kapellet har varit beläget på en svag höjdrygg med det sanka området till Pildammens föregångare strax väster därom. Vid arkeologiska kontroller har inte påträffats några spår efter någon profan medeltida bebyggelse i området kring det forna kapellet. I stället bör man se kapellet i relation till sätesgården Henrikstorp, troligen belägen strax söder om kapellområdet. Ett större antal påkostade stenkammargravar på en ytterst begränsad yta, 12x12 meter, antyder nämligen ett för kapellet alldeles speciellt herremannaintresse och patronatsförhållande. Gravarnas konstruktioner - stenkammargravar med kalkstensflisor som lock och sidoväggar samt med indragning för huvudet - ger oss en viss datering av dessa. Denna typ av gravar med en speciell nisch för huvudet kan t.ex. jämföras med gravkonstruktioner från tiden 1182-1202 i S:t Bendts kyrka i Ringsted.[31] Avsaknaden av tegel i gravarna antyder också att deras tillkomsttid ska sökas före 1200-talet.

Kyrkbyn Övre Malmö

De arkivaliska källorna

Kyrkbyn Övre Malmö omtalas för första gången på 1100-talet. När byn åter dyker upp i bevarat källmaterial hade redan staden Malmö etablerats,

Fig 83. Flygfoto över Triangelnområdet från öster år 1968. Här ser man tydligt de medeltida vägarna som utstrålar från själva Triangelnplatsen. Foto: Algot Larsson.

varför man skilde de båda samhällena åt genom att ange staden som det *"Nedre Malmö"* och byn som det *"Övre Malmö"*. År 1269 donerade således den rike ärkediakonen Erland Erlandsen i sitt testamente två mark pengar till kyrkan i Övre Malmö samt fyra mark pengar till kyrkan i Nedre Malmö. Under början av 1300-talet nämns Övre Malmö två gånger. Året 1303 omtalas prästen Nicolaus i *"Malmøghe Øfra"* och år 1306 donerade domprosten Andreas en gård i Övre Malmö till domkapitlet.[32]

I samband med den danska prinsessan Sofias giftermål med den svenske kungen Valdemar Birgersson året 1260, medförde bruden som hemgift de två köpstäderna Malmö och Trelleborg. De juridiska konsekvenserna av denna handling fick sitt efterspel under ett möte i Nyborg året 1327. Här bestämdes att Erik Valdemarsson, son till Sofia och Valdemar, skulle inneha rätten till Malmö, Trelleborg och tredje parten av Övre Malmö.

År 1334 omtalas åter byn, denna gång i samband med att riddaren Jens Uffesen i ärkebiskop Karls närvaro till Niels Hak pantsatte bl.a. åtta gårdar i Hyllie, stenhusgården inne i staden Malmö samt en gård i Övre Malmö. Samma egendomsförhållanden omtalas året 1385 när Niels Haks änka avyttrade godset.[33]

I Valdemar Atterdags privilegier för Malmö, utfärdade år 1360, omtalas skattelindring för egendom i Övre Malmö: *"Item at alle gotz eller garde, som ffor:de by haffwe j Øffre Malmøge eller her effter noger tith ffonge kwnne, skulle aldeles ware ffrij ffore alle thynge, jnne, stwdh, leding ok alle andre gelde, palegninge ok skatte, ehwad thet haelzst aer"*.[34]

Hösten 1381 samlades i Skåne representanter för de tyska städerna, Danmarks råd, städer och kyrka för att dryfta problem rörande de skånska slott, däribland slottet i Malmö, som kommit i tysk besittning. Man tog också upp problem rörande härjande sjörövare samt vissa klagomål som uppställts mot tyskarna. Från och med paragraf 8 i det efterlämnade dokumentet framför kyrkan sina klagomål, vilka slutar med att man i paragraf 10 omnämner kyrkan i Övre Malmö:

"8. Vortmer heft de archebiscop unde vele bunden klaghet over her Nyclaus Zeghevryd, unde de klaghe hebben ze heren Bartram Wolflam bescreven gheven.

9. Vortmer wolde de byscob den tegheden hebben van den visscheren van dem hering. Dat is oec ghetoghert up den zulven dach.

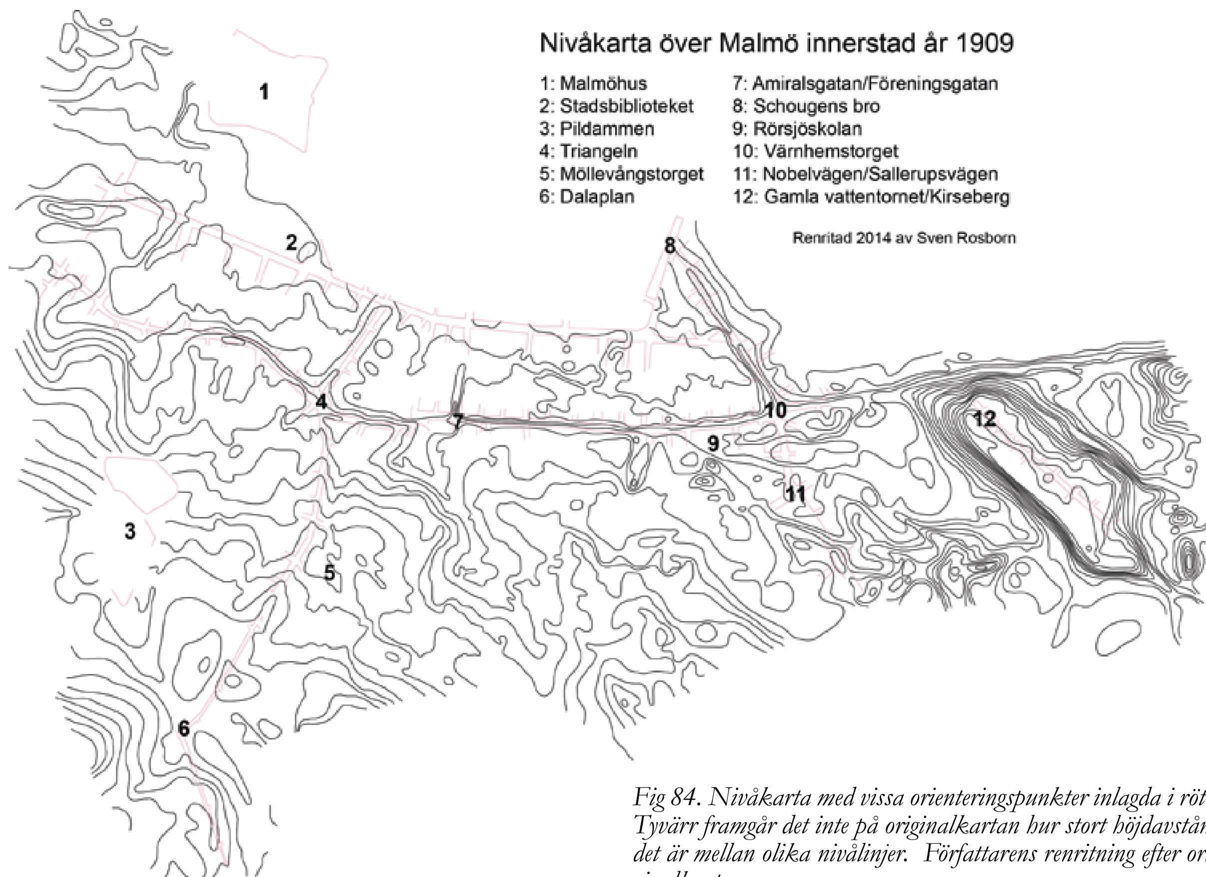

Fig 84. Nivåkarta med vissa orienteringspunkter inlagda i rött. Tyvärr framgår det inte på originalkartan hur stort höjdavståndet är mellan olika nivålinjer. Författarens renritning efter originalkartan.

10. Unde oec omme den ban over den coopman to dem Elleboghen van der kerken weghen to den overen Elleboghen, de ghebroken is. Is oec ghetogherd to dem neghesten daghe".[35]

Att man nedbrutit kyrkan i Övre Malmö kan ju tyckas märkligt. Vad har föranlett en sådan handling? Kyrkobyggnaden kan ju knappast ha varit ett fortifikatoriskt hot. Troligt är väl att tyskarna använt sig av byggnadsmaterialet till någon stabilare byggnad inne i staden; vilken vet vi dock inte.

Den sista gång som Övre Malmö omtalas hittar vi i Erik av Pommerns privilegiebrev av år 1415:

"Item thet alle the gotz oc gardhe, som the for:de bymen j Offre Malmø nw haue æller her æfter kune fonge, scule wære frij oc vndentaghnæ aff alle thunge, som ære innæ, studh oc ledhing, oc alle andre retzsle, palæggelse oc scat".[36]

Därefter försvinner för alltid Övre Malmö i det skriftliga källmaterialet.

****

Efter att under flera år haft en intensiv schaktningskontroll koncentrerad till området invid Pildammen, framstod vid slutet av 1970-talet hos författaren alltmer tankar på ett alternativt läge för kyrkbyn Övre Malmö. Den totala avsaknaden av kulturlager och äldre artefakter, trots intensiv schaktningsövervakning invid Pildammen, samt de nya rön som uppkommit vid författarens studier av den gamla vägstrukturen i Malmöområdet bidrog till detta.[37] Det hade nämligen visat sig att i en kyrkby på Söderslätt var det alltid minst tre huvudvägar som sammanstrålade. Ett läge för Övre Malmö vid Pildammen svarade på intet vis till denna bild. Genom Pildammsområdet löpte under slutet av 1600-talet endast en väg, vilken dessutom kan klassificeras som en närmast avtagsväg från den stora landsvägen söderut. Om man däremot placerar byn Övre Malmö vid knutpunkten Triangeln svarar detta läge helt till bilden av huvudvägar som korsas i själva bygatan. Invid Triangeln finns också ett äldre åkersystem som helt stämmer överens med en äldre byndbys markstrukturer. Något liknande har inte funnits invid Pildammskapellet.

Mycket talar således för att just Triangeln är platsen för kyrkbyn Övre Malmö. Låt oss därför titta lite närmare på detta område. Till vår hjälp ska vi bl.a. använda oss av den höjdterrängkarta över Malmö innerstad från före år 1909 som författaren återfann i en skräphög på undangömd plats i Malmö museum, fig 84. Denna gamla nivåkartering är intressant så till vida att den moderna bebyggelsen vid denna tid ännu inte alltför mycket kommit att påverka den ursprungliga topografin.

Kartan visar ett tydligt samband mellan terrängen och den gamla vägsträckningen i väst-östlig riktning som går genom Triangeln, dvs. den nu-

Fig 85. Malmö år 1705. Bilden återger ytterst schematiskt området söder om Malmös dåtida stadsbebyggelse. Tecknaren, som har befunnit sig i området kring nuvarande S:t Knuts torg, har bl.a. avbildat nuvarande Föreningsgatan som löper utmed hela bilden strax ovanför de två figurerna. Till vänster ses Södra Förstadsgatan som når fram till Söderport vid nuvarande Gustav Adolfs torg.

tida Föreningsgatan och Östra Rönneholmsvägen. Landsvägen följer en i landskapet kraftigt markerad brink, ursprunglig strandvall, ut mot ett stort sankt område i norr. Stora delar av detta låglänta område har utgjorts av de under senmedeltiden kända ”Östra” och ”Västra” sjöarna. Från dagens Värnhemstorg i öster har denna brink löpt tämligen rakt mot nuvarande korsningen Föreningsgatan - Kaptensgatan. Här kröker vägen något, fig 84:7, för att sedan återta sin raka sträckning fram till Triangeln. Vid schaktningskontroll för nya riksbankshuset på 1970-talet kunde författaren konstatera att den gamla landsvägens avvikelse åt söder i detta område kan förklaras av att en mindre vattenfylld sänka här utgjort ett naturligt hinder.

Västerut från Triangeln buktar sig i dag Östra Rönneholmsvägen, även denna vägdragning alltså ett minne efter den forna strandvallens läge. Än i dag kan denna vall tydligt skönjas i markanta höjdskillnader både vid Brogatan vid Triangeln och vid Fersens väg vid gamla Stadsteatern. Utmed denna landsväg mellan Värnhemstorget och Rönneholm har det legat ett flertal väl synliga gravhögar. Invid Rörsjöskolan vid Värnhemstorget låg en hög, vilken från 1400-talet använts som avrättningsplats men som med stor sannolikhet var från bronsåldern. Strax invid korsningen Föreningsgatan - Amiralsgatan fanns dessutom till inte för så länge sedan den s.k. ”Rackarebacken”, även denna en trolig bronsåldershög. Denna landsväg utgör således med stor sannolikhet en urgammal kustväg. Utmed den vidare sträckningen västerut finns en-

Fig 86. Detalj av Braun & Hogenbergs Öresundsbild med sin spegelvända Malmöbild från slutet av 1500-talet. Söder om staden ses möllorna och trädgårdarna.

Fig 87. Del av Clas Bödkers Malmökarta från år 1697. Jämför med kartan från år 1850 på fig 81. Renritad av författaren år 2014.

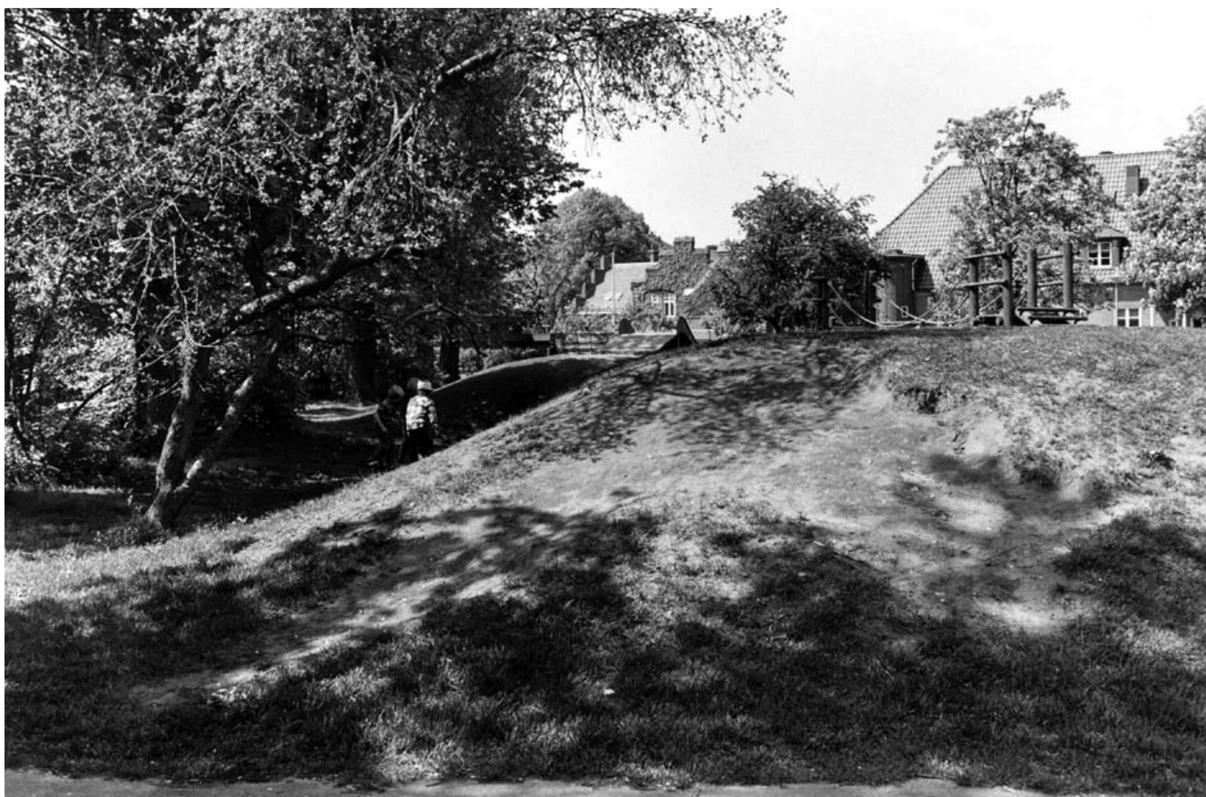

Fig 88. Avrättningskullen vid Rörsjöskolan, vilken utan antikvarisk kontroll bortschaktades år 2016.

bart inom Malmö stads område tre stenåldersdösar och fyra bronsåldershögar i direkta närhet till vägen. Åldern på denna väst-östliga landsväg torde alltså vara ansenlig.

Triangeln har också skurits av en landsväg i riktning norr-söder, löpande från Triangeln vidare inåt landet till bl.a Fosie kyrkby. Om vägsträckan mellan kusten och Triangeln, idag Södra Förstadsgatans norra del, funnits före 1200-talet kan dock ifrågasättas. Arkeologiska utgrävningar invid Södergatan nere i den medeltida staden antyder att Södergatan uppstått först under 1300-talets första hälft. Först efter det att staden Malmö vid mitten av 1200-talet etablerats ute vid kusten bör således denna vägsträckning söderut till den gamla bondbyn fått en större betydelse.

Från Triangeln utgår ytterligare en landsväg söderut vilken passerar förbi Pildammen, fig 87, och den går sedan vidare ner mot Hyllie kyrkby. Slutligen har det funnits en landsväg, vilken efter att ha följt landsvägen mot nuvarande Värnhemstorget efter ett hundratal meter vikt av mot Västra Skräv-

Fig 89. Erik Dahlberghs bild från år 1677 visar den danska belägringen av Malmö sedd från Triangelnområdet.

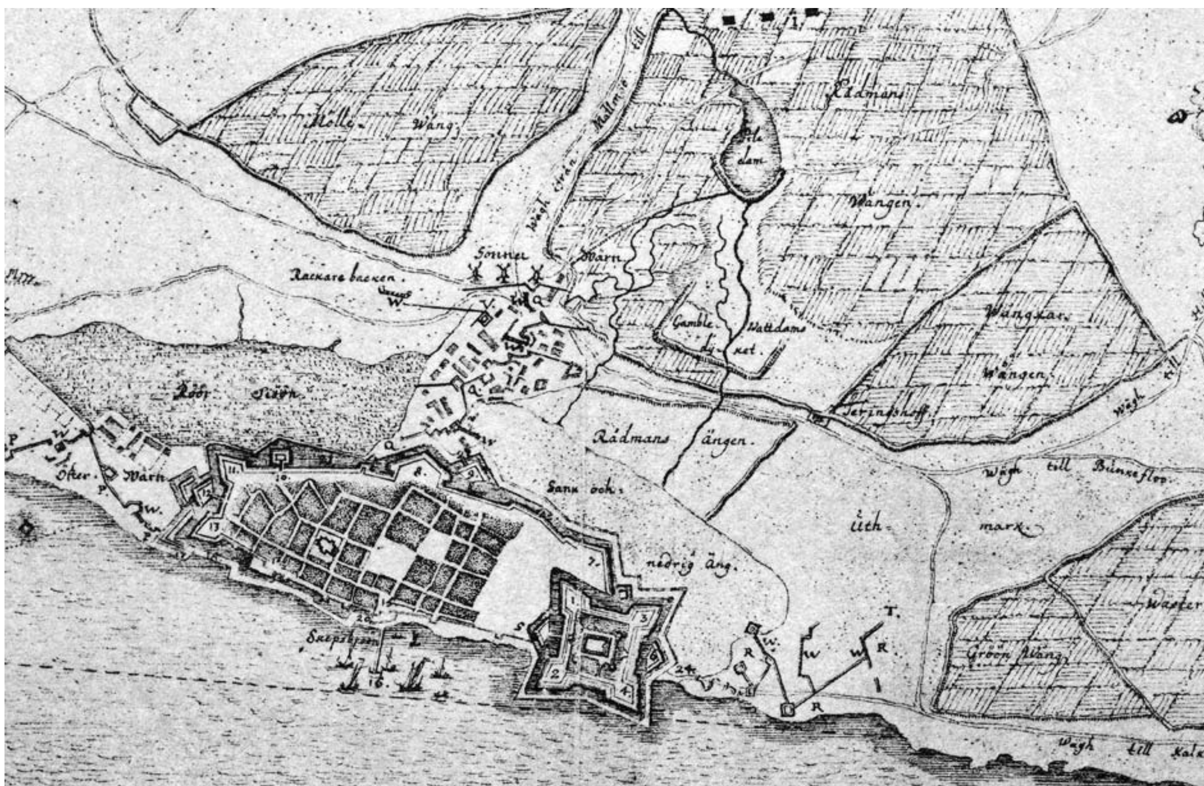

Fig 90. Erik Dahlberghs karta över Malmö vid den danska belägringen år 1677. Teckning i Kungliga Biblioteket.

linge kyrkby. Som framgår av fig 87 och av fig 92 är samtliga dessa landsvägar låsta av 1600-talets åkersystem. Konservatismen inom den äldre jordbrukshanteringen gör det därför högst sannolikt att dessa åkrar är identiska med åkrarna till kyrkbyn Övre Malmö.

Riklig förekomst av färskvatten var en viktig förutsättning för att en bebyggelse skulle kunna uppstå. Malmöområdets gamla byar verkar t.ex. samtliga ha uppstått under sen vikingatid i områden på god tillgång på öppet färskvatten.[38] Förhållandena vid Triangeln motsäger definitivt inte detta. Via främst äldre bildmaterial och äldre kartor får vi i dag en god föreställning om hur färskvattenförhållandena i området en gång såg ut.

Två bilder av Malmöområdet finns återgivna i Braun & Hogenbergs stora bildverk från slutet av 1500-talet. På en perspektivkarta över Öresund är sundets kuststäder intecknade. Som omtalats tidigare har de skånska städerna emellertid graverats spegelvända, fig 86. Men det märkliga är att vänder man Malmöbilden så att t.ex. Malmöhus hamnar på rätt plats visar det sig att S:t Petri kyrka då blir spegelvänd. Låt vara hur som helst med denna detalj, bilden visar att bakom staden inåt landet finns en ordentlig höjdsträckning.

Den andra Malmöbilden från detta praktverk visar Malmö mer i detalj, sett från söder, fig 7. Förlagan till bilden är tecknad år 1588. I förgrunden har inlagts fyra stycken vädermöllor vilka står på speciellt markerade kullar vid Triangelnområdet. Erik Dahlbergh valde året 1677 samma utgångspunkt, när han ritade förlagan till sitt kopparstick över danskarnas belägring av staden, fig 89. Alla dessa bilder visar att det vid Triangeln funnits ett kuperat och i förhållande till strandmarkerna högt beläget terrängavsnitt. Det var också här, invid Triangeln, som borgarna hade många av sina vindmöllor.

Clas Bödkers detaljerade karta från år 1697, fig 87, har den olägenheten att här inte är inritat alla vattenflöden i området. Endast Korrebäcken från Pildammen finns angiven. Ändå har Bödker tagit med mängder av vattendammar vilka givetvis måste ha haft rikligt med tillflöden av vatten. Han har också medtagit ängsmarker vilket gör det möjligt att rekonstruera bäckflödena. Tursamt nog finns en lite äldre karta över området vilken ger oss information om dessa bäckar. Erik Dahlbergh lät år 1677 göra en karta över området och på denna har han också lagt in vattenflödena, fig 90.

På en karta från slutet av 1700-talet finns angivet intressanta upplysningar om området vid Triangeln och den gamla landsvägen österut mot Värnhem, fig 91. Kartan har upprättats efter en år 1772 gjord ansökan av handlanden Carl Faxe att få anlägga en vattenkvarn mellan Pildammen och Rörsjön. Stadens äldste tillstyrkte förslaget och lantmätaren Carl Friedrich Rango uppgjorde en karta över det aktuella området. På kartan är dessutom antecknad för ärendet nödvändig in-

Fig 91. Carl Fredrik Rangos karta från år 1772 över området från nuvarande Triangeln till Kirseberget.

formation samt också i tabellform en noggrann avvägning av vissa punkter i terrängen. Markundersökningen har utförts den 15 april 1772 *"och först tillsågs, huruvida det öfverflödiga aflopps wattnet från Pil Damen. igenom wattendrag och några Dikes Gropars upprensande, emellan Ammelunds och kyrckiogårdslyckorne samt widare twärt öfwer stora Landswägen åt öster efter wägen och en gammal Dikes grop; kunde bequämligen och med säkerhet ledas uti Rörsiön som til en utmärckt wattn.horizont orubbad skall förblifwa. Till hwilcken ända --- rättande then här antecknade Hydrauliska afwägningen --- utvisar."*

Därefter är på kartan infogat ett avvägningsprotokoll vars data, omräknat till dagens höjdmått i meterangivelse, redovisas i tabellen här nedan.

En jämförelse mellan kartorna från åren 1677, 1697, 1772 och 1850 visar situationen med strömmande vatten kring det nuvarande området vid Triangeln. Detta, tillsammans med den detaljerade nivåkartan från år 1909, fig 84, där man ser bäckflödenas inskärning i topografin, ger oss en tydlig bild. Fig 92 visar en sammanställning över alla ihopsamlade data.

8.71 —	•9	Pildammens vattenyta
	•8	
	•7	
	•6	
5.41 —		Triangeln
5.01 —	•5	
3.83 —	•4	
3.53 —		
	•3	
2.38 —		Rörsjön
	•2	
	•1	
0.68 —		Fästningsgraven
0 ∾	•	Saltsjön ∾ ∾

Området väster om Triangeln har utgjort ett stort sammanhängande ängsmarksområde som på grund av vattensjuka marker inte kunnat uppodlas. Året 1697 anges dessutom området kring fig 92:A som *"Kilängen"*, alltså ett område med källsprång. På fig 92:B har också varit en framspringande källåder till vilken även kommit vatten från en troligtvis större källa, belägen ett hundratal meter söder om fig 92:C. Att detta sistnämnda vattenflöde dessutom delat sig i området fig 92:D antyds av den här inskurna topografin, men också av det faktum att det på 1697-års karta redovisats en vattendamm vid fig 92:E. Vid fig 92:F sammanstrålar detta vattenflöde med ett större sådant från de ursprungliga ängsmarkerna vid nuvarande Folkets Park, fig 92:G. Rosengrens karta från år 1850 redovisar utförligt detta vattenflöde, vid denna tidpunkt dock reglerat genom raka vattendiken. I sin nedre del går detta vattenflöde samman med bäcken från Triangeln fig 92:H. Det har således varit dessa båda sistnämnda bäckar som försett de många vattendammarna vid nuvarande Lugnet, beläget öster om Södra Förstadsgatan, med färskvatten.

Fig 92. Sammanställning av uppgifter från olika kartor över Triangelnområdet. Nivåkurvorna är hämtade från kartan på fig 84. Karta av författaren år 2014.

Väster om Triangeln har de många källorna gett upphov till ett flertal små vattenflöden. Mellan fig 92:B och fig 92:I har det t.ex. runnit en bäck, inritad av Erik Dahlbergh på 1677-års karta. Denna bäck har försett vattendammarna väster om Södra Förstadsgatan med färskvatten.

Att dessa bäckar och vattenflöden invid Triangeln förvisso gav riklig vattentillförsel framgår av texten på kartan från år 1772: *"Från pile Dammen huileken i förenämda Läge är liggande, faller altid besynnerligen höst och wår, en Considerabl myckenhet öfwerflödigt wattn, som mäst med wattn.drag och igenom en aflops grop intil wägen, bequämligen kan ledas, efter ofwannämde afwägning puncterna b, c, d och e uti Rörsiön hwarförutan twänne rinnande bäckar (f, g) samt ett wattn.drag (utmynnar)."*

Undersökningsrapporten avslutas med konstaterandet att vattenmängden skulle vara tillräcklig för att driva två par kvarnstenar.

Genom sammanställandet av terrängdata på kartan fig 92 får vi också en förklaring på varför landsvägen söderut från Triangeln på 1697-års karta försetts med dubbla körbanor. Det har helt enkelt varit i dessa områden som korsande vattendrag har kunnat försätta vägen i så miserabelt skick, kanske under höst och vinter, att alternativa vägbanor erfordrats.

Triangelnområdet har således en gång varit ett område med omväxlande höjdpartier och låglänt, vattensjuk terräng. Ett flertal vattendrag har genomkorsat området. Intill en troligtvis mycket gammal vägkorsning har funnits två mindre åkrar; *"Gråbröder"* och *"Kyrkåkrarna"* och lite längre bort *"Hospitalet"*. På lite längre distans från vägkorsningen har större åkrar funnits; *"Möllevången"* och *"Capellet", fig 92*. Gränslinjen mellan *"Kyrkåkrarna"* och *"Capellet"* har utgjorts av en bäck. Vägkorsningen, rinnande vatten och därintill några smärre åkrar indikerar tydligt att det är just i Triangelnområdet vi har att söka det försvunna Övre Malmös bygata. Så kan t.ex. nämnas att av alla gamla landsbyar i Malmöregionen har samtliga mindre näråkrar eller toftåkrar i direkt anslutning till bygatorna, vilka alla varit belägna kring vägkorsningar. *"Gråbröder"* och *"Kyrkåkrarna"* torde utan större tvekan vara den ursprungliga kyrkbyn Övre Malmös näråkrar.

På Rangos karta från år 1772 finns dessutom en uppgift som torde kunna skingra varje spår av tveksamhet vid konstaterandet att Övre Malmö legat vid Triangeln. På 1697-års karta ligger åkern *"Kyrkåkrarna"* direkt söder om platsen där vägarna möts. Året 1772 har emellertid åkern döpts om till *"Kyrkogårdslyckorna"*. Då någon egendom tillhörig kyrkan inte har funnits i området verkar denna nya beteckning totalt oförklarlig om den inte visar på just det faktum att man här vid grävningar påträffat skelett. Vad som hänt mellan åren 1697 och 1772 är att man utstakat nya tomter på de forna *"Kyrkåkrarna"* utmed den södra landsvägen och börjat bebygga dessa tomter. Vid denna bebyggelseetablering verkar det även ha skett en viss utjämning av terrängen. Det måste vara vid denna påbörjade exploatering av området som skelett från Övre Malmös kyrkogård blottats och området därför fått sitt nya namn: *"Kyrkogårdslyckorna"*.

De arkeologiska källorna

Äldre arkeologisk information från Triangelnområdet är minst sagt sparsamt förekommande. När området under slutet av 1800-talet och kring sekelskiftet började bebyggas med högre fastigheter har givetvis många stora grundgrävningar skett, men trots detta har inga fynd inrapporterats till museet. Man skulle av detta kanske kunna våga dra slutsatsen att exempelvis så iögonfallande fynd som människoskelett inte påträffats och att det följaktligen inte funnits någon kyrka vid Triangeln. Gör man detta känner man emellertid inte malmöborna! Vid samtliga, till museet inrapporterade skelettgrävningar, har det varit museimänniskor eller några andra sällsynta "forntidsfantaster" som anmält fynden och då oftast i grävningsarbetenas slutfas. Ju mer man hittar i jorden desto fortare bör man gräva bort det, är en gammal malmöitisk tradition som än i dag har hängivna anhängare. Författaren träffade en grovarbetare på 1970-talet som i slutet av 1950-talet varit med om att schakta för det stora varuhuset Domus, beläget på de gamla *"Kyrkåkrarna"*. Han berättade att man påträffat många skelett och då fått order att gräva på natten "så att museet inte får reda på det och försenar schaktningen." Så sent som vid bygget av Sheratonhotellet på 1980-talet ska man också ha påträffat skelett vilka snabbt forslades bort.

Det äldsta till museet inrapporterade grävningsfyndet från Triangelnområdet härstammar från ca 1910 och rör en grundgrävning för fastigheten i hörnet Föreningsgatan - Amiralsgatan i kvarteret Jasminen. Ett femtiotal fullständigt bevarade skelett liggande i öster-väster påträffades. Redan vid fyndets upptäckt misstänkte man emellertid att gravarna tillkommit i samband med någon epidemi. Det kan numera påvisas att gravarna härrör från pesten år 1712. Hans Ersgård har i samband med en redovisning om pestens fruktansvärda härjningar i Malmö redovisat en äldre karta på vilken en pestkyrkogård är intecknad just på platsen för exploateringen ca 1910.[39]

Som ett fynd från senare tid får också nästa, i tidsföljd dokumenterade undersökning klassifice-

ras. Grävningsuppgiften är visserligen odaterad men den bör kunna sättas till ca år 1920. I kvarteret Gråbjörnen, belägen strax norr om Triangeln, hade vid exploatering inrapportering skett till antikvarisk myndighet. Fynd av lerkärl, lerfat och en gjutform har noterats på en planritning. Fynden är emellertid i dag inte längre i behåll.

Vid grävning i Södra Förstadsgatan påträffades under 1930-talet enligt en tidningsartikel i Malmö museums arkiv på flera platser vattenledningsrör av trä på sträckan Davidhallsbron - Storgatan. Dessa långa, borrade träledningar har gått över Triangeln fram till Pildammen. Den äldsta uppgiften som kan knytas till ett vattenledningssystem i Malmö är från år 1587 då en *"Vandmester"* anställdes av staden. Det ska emellertid i detta sammanhang påminnas om att det funnits en äldre dammanläggning närmare kusten än själva Pildammen. Den är markerad som en uppdämd sjö på fig 87 och vallen är markerad på fig 90. Även från denna damm har borrade träledningar fört färskvatten in i staden. Då man på 1840-talet grävde en kanal in till Kockums verkstad vid nuvarande Davidhallstorg påträffades rester efter dessa gamla rännor.[40]

År 1939 nybebyggdes en tomt i kvarteret Laxen vid Triangelns norra sida. I museets arkiv finns ett antal fotografier och profilritningar från denna schaktning. Det visar sig att man för nybygget behövt schakta bort inte mindre än ett två meter tjockt lager av *"sandblandad mylla"* innan man nådde steril botten i form av sjösand. Området har således av människor blivit ganska ordentligt uppfyllt; frågan är bara när den äldsta bebyggelsen här har tillkommit?

Skämt eller allvar? Ja, detta är förvisso en rubrik som kan sättas över den utgrävning som refereras till i tidningen Arbetet år 1950. Vid pågående grävningar på Davidhallstorg fann man en medeltida öltunna på fyra meters djup samt runt denna rester efter en gammal källare som förmodades härstamma från 1300-talets senare del. Intendent A. Nilsson vid Malmö-Lunds antikvariska institution undersökte tillsammans med assistenten fru Knerfwing fyndplatsen. Tunnan hade en laggningsteknik som var okänd i Sverige. Fynd av rester efter en medeltida källare i detta område borde ju vara av stort intresse men tvivlen är många. Skulle uppgifterna ha varit sanna har källaren svårligen kunnat undgå att bli vattenfylld då Rörsjöns forna vattenyta legat högt över källargolvet. Datum för tidningsartikeln visade sig också vid kontroll vara av intresse; lördagen den 1 april!

Fig 93. Triangeln sett från Johanneskyrkans torn år 1972. Hela området på bilden fram till gatukorsningen var det område som på 1600-talet kallades för "Kyrkåkrarna". Här låg med stor sannolikhet kyrkan och kyrkogården i den medeltida byn Övre Malmö.

När och varför grundades staden Malmö?

Malmö och sillhandeln

Vilka har de grundläggande faktorerna varit som medfört att Malmö under 1200-talet etablerats som stad? Äldre Malmöhistoriker har hävdat att fisket spelat en väsentlig roll. Denna hypotes återspeglades i allra högsta grad redan hos Edward Wilhelm Berling när han år 1865 gav ut sin *"Malmö. Historisk öfverblick"*. I boken skriver Berling bl.a. följande:

"Utan twifwel har det ymniga sillfiske, som wid slutet af tolfte seklet förflyttade sig från Pommerns och Rygens kuster till Skåne efter att de nordtyska städerna hafwa warit en källa till uppblomstring och rikedom, äfwen gifwit den första anledningen till Malmös uppkomst, likasom detsamma under de trenne århundraden det egde bestånd wid Skånes sydwestra kuster, förblef en hufwudsaklig häfstång till stadens wälmåga och förkofran".[1]

För Anders Ulrik Isberg s:r var det ingen tvekan om vilken staden Malmös stora etableringsfaktor hade varit: *"1269 nämnes Malmö åter, denna gång under förhållanden, som för dess uppblomstring och tillväxt voro särdeles gynnsamma. Ett rikt sillfiske hade nemligen allt sedan ingången af sistnämnda århundrade egt rum i Öresund och utmed den skånska kusten, och hafvet utanför Malmö var numera (1269) ett af de ställen, der detta fiske var som mest inbringande. Handeln och rörelsen på den vid hafvet liggande sandbanken voro i följd häraf betydliga, och det lilla fiskläget återfinna vi förvandladt till en liten stad med egen kyrka ... Det rika sillfisket fortfor alltjemt och den vid hafvet liggande staden tilltog mer och mer i storlek och rikedom"*.[2]

Även Hans Wåhlin delade år 1936 sina föregångares uppfattning om sillfisket som den avgörande etableringsfaktorn: *"De skånska marknaderna i samband med det årliga sillfisket vid Skanör voro i gång åtminstone sedan 1100-talets slut, och runt Skånes kuster liksom på Själlands Öresundskust uppspirade andra, mer eller mindre legala, mer eller mindre regelbundet besökta marknadsplatser för sillfångst och handel. En av dem måste ha varit Malmö. Fisket och höstmarknaderna här torde ha pågått under åtskilliga år, innan en stadsgrundläggning sattes i verket ... Angående stadens grundläggning har icke en skriven rad bevarats, men i belysning av de nyss anförda rättsdoktrinerna kan man med tämligen stor säkerhet sluta sig till hur den skedde. Höstmarknaden vid Malmö hade tagit sådana dimensioner, att konungen fann skäligt att ordna förhållandena genom att anlägga och priviligiera en stad på platsen. Staden kommer icke till av sig själv, utan genom konungens beslut, och beslutet måste också tänkas innefatta elementära bestämmelser för stadens bebyggelse, i första hand uppgörandet av en stadsplan"*.[3]

Lennart Tomner menar år 1953 och år 1971 rent allmänt att förutsättningarna för uppkomsten av en stad som Malmö under 1200-talet hade sin bakgrund i det faktum att en rad tyska städer vid denna tid uppstått vid kusten, vilkas befolkning fordrade en ständig tillförsel av livsmedel. I Danmark fanns rika tillgångar genom den bördiga jorden och genom sundets rika sillstim, dvs. även jordbruksprodukter har kunnat spela en betydande roll i handelsverksamheten.[4]

För Ingvar Andersson år 1974 hade Malmö haft *"en märklig, i Skånes stadshistoria enastående utveckling. Förutsättningar utgjorde det gynnsamma läget, ett rikt uppland och tillströmningen av företagsamma borgare och utifrån kommande köpmän, som hellre uppsökte en för tiden "modern" stad än de primitivare förhållandena på Näset.*

Fig 94. Under medeltiden gick sillen till, inte minst i Öresund, och gav rikliga fångster och skapade en internationell handelsverksamhet. Från Olaus Magnus "Historia om de nordiska folken" från år 1555.

För den snabbt framåtgående staden visades tydligt intresse av centralmakten både under det svenska väldets tid och sedan Skåne återgått till Danmark".[5]

Det är ingen tvekan om att sillhandeln varit en av de viktigaste orsakerna till varför man etablerat en säsongspräglad aktivitet nere på den långsmala sandrevel där staden Malmö senare skulle uppstå. Många arkeologiska undersökningar utmed den ursprungliga sandreveln har avslöjat säkra spår av denna verksamhet. Spåren består av s.k. lerbottnar, en i sig självt märklig företeelse.

Lerbottnar är gropar, nedgrävda i sanden, vilkas botten och sidor är täckta av ett tunt lager mycket fin lera. Författaren var den förste som avslöjade sådana lerbottnar inne i Malmös medeltida stadsområde. Vid en ledningsgrävning utmed Östergatans norra sida mitt emot S:t Petri kyrka framkom i början av 1970-talet en mängd av dessa lerbottnar. Samtliga var nedgrävda i sanden innan något kulturlager hade bildats på platsen. Detta var en förvånande men också förbryllande upptäckt. Vid denna tid hade man runt omkring i de skånska kuststäderna börjat finna denna typ av lämningar, alla tillhörande stadiet strax innan städernas etablering under medeltiden. Det var således inget märkligt i själva förekomsten av lerbottnar även i Malmö - det som förvånade författaren var hur man kunnat tillverka dessa och varför man gjort det.

Lerbottnarna i Östergatan var av olika storlekar, alla med rundad form mellan den sluttande väggen och bottenplanet. Lerlagren var i tjocklek väldigt tunna; tjockleken kunde gå ner till enbart ca ½ cm. Ytstorleken varierade från någon kvadratmeter till ett fåtal kvadratmeter. I ledningsschaktets vägg kunde man tydligt se att de var anlagda under olika perioder eftersom yngre nedgrävningar skurit sönder äldre.

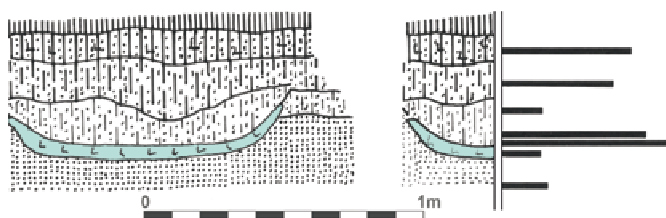

Fig 95. Sektion genom jordlager med en lerbotten invid Västergatan i Malmö. Staplarna visar fosfathalten på olika nivåer av sektionen. Uppmätning av författaren.

Denna lera finns inte naturligt i ytlagren ute på Malmös strandmarker. Den har således forslats dit i ett alldeles bestämt syfte. Lerbottnarnas konstruktion är märklig. Man har grävt en grop i den lösa sanden varför gropen fått naturligt rundade hörn. Sedan har väggar och botten täckts med lera. Denna är dels väldigt tunn, dels är ovansidan mycket slät. Något sådant kan definitivt inte göras av människohand. Författaren menade redan på 1970-talet att dessa lager måste vara uppkomna efter det att man slammat upp leran i vatten och sedan fyllt gropen varefter leran avsatt sig utmed gropens sidor.

Fig 96. Lerbottnar finns utmed alla de platser vid bl.a. Öresund där tidigt sillfiske ägt rum. Dessa lerlager är inte sällan mycket tunna. Bildens pilar visar på en mycket tunn lerbotten som författaren undersökte år 2009 på Lilla Hammars näs vid Höllviken.

Genom en mer noggrann undersökning av innehållet i dessa gropar vid Östergatan kunde författaren påvisa att det fanns mycket rester efter fiskben. I övrigt var groparna igenfyllda av sandblandad jord utan några föremål. Detta var givetvis ett klart belägg för att groparna tillkommit vid en tid innan nedsmutsning och kulturlager uppstått på platsen.

Författaren fick år 1980 vid en grävning invid Västergatan möjlighet att ta en vertikal serie med fosfatprover i en sektion genom en lerbotten, fig 95. Dessa prover visade på en kraftig förhöjning av fosfater i lerbottnens nedre delar. Då innehållet i dessa lerbottnar består av humusblandad sand har alla organiska rester försvunnit, undantaget de fiskben som man kan finna i lerbottnarnas lägre liggande partier där bevaringsförhållandena troligtvis varit något bättre än i de övre lagren. Hur ska man tolka dessa fiskben och de förhöjda fosfatvärdena?

Ingmar Billberg har år 1993 beskrivit lerbottensfenomenet på ett bra sätt och han hänvisar här till den forskardebatt som under speciellt 1980-talet fanns rörande lerbottnarna.[6] Vissa hävdade att dessa lerklädda gropar varit behållare vari man saltat sillen innan den lades i tunnor. Detta har emellertid geologen Ronnie Liljegren menat vara fel eftersom saltet i så fall skulle ha löst upp leran. En annan teori är att groparna varit en uppsamlingsplats för fiskrenset för att man av detta skulle utvinna tranolja. Efter en tid upplöses fisken och de fetare partiklarna, oljan flyter då upp till ytan och kan skummas av och på så sätt tas tillvara.

Ett senare inlägg i lerbottenfrågan står Lars Ersgård för i samband med en arkeologisk undersökning i kvarteret Liljan i Malmö.[7] Utgrävningsområdet låg i direkt anslutning till Västergatan, en del av medeltidens *"lange Adelgade"*. Ersgård hade redan tidigare menat att groparna inte alls har någonting med fisk att göra utan är en form av ägomarkeringar; att man hade rätt att befinna sig på platsen. Teorierna är således många kring fenomenet lerbottnar. Henrik Axrud har år 2015 på ett förtjänstfullt sätt redovisat historiken och problematiken kring lerbottnarna.[8]

Under utgrävningen i kvarteret Liljan påträffades mängder med lerbottnar. Man menade sig kunna urskilja två tidsfaser, en från slutet av 1100-talet, den andra till 1200-talet. Man menade sig också kunna konstatera att det funnits trälock över groparna. Då man inte omtalar hur man kunnat se dessa uppenbart förmultnade trälock och eftersom boken om utgrävningen är mycket dålig i redovisning av kontrollerbara arkeologiska fakta, får trälocksteorin lämnas därhän. Däremot är den osteologiska analysen av innehållet i lerbottnarnas fyllning redovisad. Innehållet i inte mindre än 49 lerbottnar har undersökts av Annica Cardell. Hon lanserar samtidigt en ny teori. Kanske kan förklaringen på olika storlekar av lergropar förklaras av att man använt dem vid utsortering av fisken. De smärre fiskarna för sig, de större för sig.[9]

Med tanke på de s.k. "trälocken" som ska ha påträffats undrar man hur dessa avtecknat sig. Kan de t.ex. inte ha utgjort spår efter golv? Författaren tänker osökt på den nedgrävning i sanden med ett på sina ställen tunt lerlager i botten som han år 1971 påträffade vid utgrävning av Kompanihusets källare, fig 98. Gropen var nedgrävd i bottensanden innan något kulturlager hade skapats. Den tillhörde

Fig 97. Efter det att författaren fann de första lerbottnarna i Malmö år 1971 har ett flertal liknande kunnat dokumenteras. Spridningen visar det område som fungerat under det säsongsmässiga fisket innan stadens uppkomst. Efter det att Tommy Nyberg sammanställde kartan ovan runt år 1990 har ytterligare lerbottnar framkommit men de ändrar inte på helhetsbilden. Det är invid och strax söder om "den lange Adelgade" som fiskhanteringen ägt rum.

Fig 98. Vid utgrävning i Kompanihusets källare, ett 1500-tals hus granne med Malmö rådhus, påträffade författaren år 1971 denna byggnadsrest i form av ett i sanden nedgrävt hus vilket i sitt understa lager hade ett mycket tunt lerlager och däröver två trämullslager vilka tolkats som trägolvsnivåer.

således den första bebyggelsen i området. Bottnen var täckt av en mycket tunn lerlins och däröver av brunaktigt mullager, rester efter ett troligt trägolv. Efter en tid har ytterligare ett trägolv lagts ovanpå och under tiden hade en viss igensandning skett, ett tecken på en periodvis användning.

Lerbottnarnas utbredning över den långa sandreveln har sammanställts av Tommy Nyberg, fig 97.[10] Groparna finns på ömse sidor om och även ute på den lange Adelgade, dvs. nuvarande Västergatan, Adelgatan och Östergatan. Hur långt de sträckt sig väster om Slottsgatan vet vi inte, några utgrävningar har inte skett i detta område. Dessutom måste merparten av kulturlagren här vara bortschaktade vid anläggandet av 1600-talets befästningsverk. Hur långt lerbottnarna sträckt sig öster om Drottningtorget är också okänt pga. dessa befästningsverk. Kartan är också missvisande vad gäller utbredning söder om Östergatan. Kvarteren här bortschaktades utan arkeologisk undersökning runt år 1970.

Begreppet lerbottnar är något diffus. Många av de mindre bottnarna har ett mycket tunt lerlager som måste vara avsatt genom slamning av lera. Andra, större gropar, har betydligt tjockare lerlager; man skulle i vissa fall kunna tolka dem som golv i mindre grophus. De har alla dock det gemensamt att de ingått i någon form av fiskhantering före stadsbebyggelsens etablering.

När man talat om staden Malmös uppkomst har det i stort helt rört sig om sillfisket som den dominerande faktorn. Ingvar Andersson antydde emellertid år 1974 att stadens ytterst hastiga utveckling är enastående för Skånes vidkommande, att läget varit avgörande, att köpmän plötsligt insett stadens betydelse och flyttat hit samt att stadens väl och ve uppenbart intresserat centralmakten. Andersson har också med detta visat att andra faktorer än sillfisket måste ha påverkat utvecklingen. Rimligt är därför, till skillnad från tidigare forskare, att skilja mellan sillfisket och andra faktorer av betydelse för själva stadens grundande. Den fasta bebyggelsen måste ha uppkommit på grund av mycket speciella omständigheter.

Den hittills i stort sätt helt enarådande hypotesen om att Malmö grundats pga. sillfisket och handeln med fisk gör automatiskt en fråga ytterst brännande, en fråga som ingen av tidigare forskare ställt. Varför utvecklades Malmö under perioden från mitten av 1200-talet till 1310-talet med en hastighet som gör att staden i slutet av denna mycket korta period klart måste ha distanserat de sedan då länge etablerade städer utmed den skånska Öresundskusten? Dessa städers huvudnäringar har ju bevisligen varit just fisket. Påbörjandet på 1310-talet av S:t Petri kyrkas enormt omfattande byggnad kan nämligen endast tolkas så att det i Malmö vid denna tid funnits en mycket stor mängd bofasta och rika innevånare samt att handelsverksamheten uppenbart blomstrat. Paralleller kan här dras med t.ex. Köpenhamn, vars Vor Frue kirke vid början av 1300-talet uppförts med exakt liknande arkitektur och storlek som S:t Petri kyrka.

Staden Malmö kan i det i dag tillgängliga arkeologiska materialet med största sannolikhet inte

föras längre tillbaka än till mitten av 1200-talet. Arkeologiska källor ger via den s.k. årsringsdateringen, eller dendrokronologin, en tidpunkt för stadsbebyggelsens uppkomst till något före år 1278. Dessa tidiga träprover kommer, som omtalats tidigare, från rester av hus påträffade i de absolut äldsta kulturlagren vid utgrävningen i kvarteret von Conow direkt söder om S:t Petri kyrka. Med hänsyn till lagerbildningsprocessens uppskattade hastighet utifrån denna centralt belägna utgrävningsplats har författaren kunnat sätta tidpunkten för den äldsta bebyggelsen och gaturegleringen på denna plats till rimligtvis runt 1200-talets mitt.

I den äldsta stadsplan som har kunnat rekonstrueras fram utifrån arkeologiska resultat, verkar *"Ferjebron"* och den invid denna träbrygga befintliga borganläggningen *"Flynderborg"* ha bildat en sammanhängande enhet, dvs. borgen har skyddat en fast landningsplats. Från detta skyddsområde verkar staden, att döma av gatunätets utseende, ha utvecklats åt öster uppe på den högre strandbrink som löpte utmed stranden. En hypotes blir då att borgen och bryggan kan ha utgjort primärfunktioner i den fasta strandbebyggelsens allra äldsta skede.

Fig 99. Jacob Erlandsens sigill från år 1254. Ärkebiskopen sitter på sin stol med biskopskräklan i vänster hand och med den högra handen höjd till gudomlig hälsning.

Bebyggelsens tidiga utsträckning österut indikerar dessutom kontakter mot Lund snarare än kontakter med omgivande byar inåt landet i söder eller utmed kusten åt väster.

Vad har då orsaken varit till att en säsongsmässig fiskehandelsplats plötsligt och mycket snabbt utvecklats till en av Skånes större städer? Författaren kommer nedan att lyfta fram ett skriftligt källmaterial som aldrig tidigare kopplats samman med Malmös äldsta historia. Det hela rör sig om ett politiskt maktspel i Danmark under 1250-talet.

Malmö, ärkebiskopens färjestad?

"De mange akter fra 1250érne virker næsten som en art himmelbreve, der daler ned gennem rummet og mætter historikerens videbegærlighed, mens han for tiden før og efter maa nøjes med oplysninger, der langtfra kan tilfredsstille hans professionelle nysgerrighed.

Aktstykkerne udmærker sig paa anden maade. Det gaar ofte saadan, at en betydningsfuld kilde reduceres til andenhaandsviden og tredieklassesstof, naar den har været udsat for et bombardement fra kildekritikkens side. Akterne fra disse aar staar prøven igennem. At finde blot en oprindelig fejl er vistnok umuligt. En anden ting er, at de indeholder inkonsekvenser og viser udtalt tendens, men de representerer jo ogsaa aktuel politik".[11]

Orden är historikern Niels Skyum-Nielsens när han år 1963 i boken *"Kirkekampen i Danmark 1241-1290"* försöker teckna den inrikespolitiska fejd som härjade Danmark efter kung Valdemar Sejrs död år 1241. Turerna i denna kamp är förvisso invecklade och stridspunkterna många. Som författaren nedan ska söka påvisa, kan troligtvis vissa akter sammankopplas med Malmös uppkomst som stadssamhälle. Det är därför viktigt att här också ge en allmän översikt över denna stora konflikt, där kyrka stod mot kung, vissa adelsmän och uppviglade bönder. Märkligt nog har de uppgifter av rent skånskt bebyggelsetopografiskt intresse som under denna strid då och då dyker upp av tidigare forskare rönt föga uppmärksamhet.[12]

Under Valdemar Sejrs regeringstid levde kungamakt och kyrka i till synes endräkt; ett förhållande som drastiskt ändrades någon tid efter kungens död år 1241. I tidigare forskning har härvid året 1245 nämnts som en brytningspunkt. Detta år samlades rikets biskopar med ärkebiskop Uffe i spetsen till ett koncilium i Odense, vid vilket tillfälle man antog ett gemensamt handlingsprogram för att hindra de som i framtiden eventuellt försökte påföra kyrkan och dess män våldshandlingar eller reducera dess frihet. Niels Skyum-Nielsen påvisar emellertid att det aktuella dokumentet är en direkt kopia av en äldre förebild från utlandet, varför dess text varken har speciell anknytning till Danmark, inte heller är

riktad mot speciella intressegrupper i detta rike. Efter källmaterialens vittnesbörd kan endast en - men å andra sidan en nog så allvarlig - konflikt mellan kyrkan och kung Erik föras tillbaka till året 1245.

Sommaren detta år tvingades Roskildebiskopen, vilken tillika var kungens kansler, att gå i landsflykt efter att ha kommit i onåd hos regenten. Biskopen Niels Stigsen ska enligt kungen ha traktat efter hans liv, rike och gods. Enligt ”Lundaårsboken” för året 1245 påpekas däremot att biskopen inte flydde men väl förjagades från sitt stift. Hur det nu än är med denna sak blev resultatet bl.a. att kungen började beslagta vissa av Roskildebiskopens egendomar, däribland Köpenhamn med borgen *”Havn”*. År 1249 härjades dock denna borg och stad av lübeckarnas krigståg. Året innan hade kungen börjat få bekymmer med ytterligare en av kyrkans tjänare, domprosten i Lund Jacob Erlandsen. När Roskildebiskopen Niels Stigsen dog år 1249, blev frågan om biskopsstolens besättande aktuell. Att just Jacob Erlandsen kom att bli den utkorade, i strid med kungens egen kandidat, stärkte inte eventuella försoningssträvanden mellan kung och kyrka.

Jacob Erlandsen vistades åren 1247 och 1249-1250 vid kurian i Rom. Med stor sannolikhet var det därför påven själv som avgjorde biskopsvalet i Roskilde. Kungens känslor över valutgången är lätta att inse. I samband med Jacob Erlandsens hemfärd inträffade emellertid mycket lägligt kungamordet i Slien den 10 augusti 1250. Kungamördaren, kungens bror Abel, verkar snabbt ha accepterat Jacob och Roskildebiskopen har återfått sina egendomar, däribland även Köpenhamn. Jacob Erlandsen hade således genom Eriks frånfälle, erhållit en maktposition, från vilken kampen om kyrkans oavhängighet gentemot den världsliga makten kunde föras mera framgångsrikt än tidigare. Detta stämde ytterst väl med den vid denna tid utbredda, allmänna kyrkopolitiken runt om i Europa. Den nyutnämnda Roskildebiskopens omutbara trohet till påven och dennes kyrkopolitik skulle komma att bli ödesdiger för Danmark under lång tid framöver.

I mitten av december 1252 dog ärkebisp Uffe. Dödsfallet inträffade strax innan kung Kristoffer, vilken efterträtt brodern Abel som stupat i strid, av just kyrkans överhuvud skulle krönas på juldagen. Biskop Eskil av Slesvig fick nu i stället assistera vid den högtidliga akten. Vid de följande valhandlingarna vid ärkebiskopsvalet uppträdde kungen med anspråk på att få sin man accepterad som ärkebiskop. Därav blev intet. I stället valde valkommissionens tre kapitelbröder med två röster mot en Jacob Erlandsen till ny ärkebiskop. En delegation sändes till påven för att mottaga godkännelse av valet och

Fig 100. Köpenhamns äldsta privilegiebrev. Det har också kvar Jacob Erlandsens sigill med biskopens bild. Att sigill blivit bevarade under originalhandlingar av denna typ är sällsynt. Det unika med brevet är att det inte är en kung utan en biskop som utfärdat stadslagen i Köpenhamn.

hemföra *”palliet”*, dvs. värdighetstecknet, till den nye kyrklige ledaren. I mellantiden berättar emellertid källorna om skärpta motsättningar mellan Jacob Erlandsen och kung Kristoffer. Kungen led i ett fältslag år 1253 nederlag mot sina brorssöner vid Skelskör på Själland, lyckades fly mot Köpenhamn men möttes här endast av stängda stadsportar. Roskildebiskopen vägrade öppna för rikets regent.[13]

Trots att Jacob Erlandsen av påven utsågs till ny ärkebiskop redan i augusti 1253 och följaktligen före årets utgång officiellt skulle ha kunnat lämna Roskildestiftet och etablera sig i Lund, dröjde detta till april 1254. Som en av sina sista officiella ämbetshandlingar i Roskilde stift utfärdade Jacob Erlandsen den 13 mars 1254 Köpenhamns stadsrätt, en av Nordens äldsta i sitt slag. Denna stadsrätt klargjorde att kungen intet hade med stadens framtida styrelse att göra. Överenskommelserna i stadsrätten var endast mellan biskop och borgare. Vissa paragrafer kan i sina direkta och strama utformningar ses som en agitation mot kungen och de världsliga herremännen. Paragraf 6 nämner t.ex. att:

”Ingen Indbygger i Køpmannæhafn er pligtig at gøre nogen Leding til Skibs, til Hest eller under Vaaben, uden for at forsvare Biskoppens Gods, dersom der gøres noget

Angreb paa dette, og dog kun saa nær Staden, at man kan komme frem og tilbage paa samme Dag ...”

Striden om ledungsplikten, dvs. krigsplikten, för alla i riket när kungen kallade, skulle senare komma att bli en av huvudpunkterna i kampen mellan kung och kyrka. I paragraf 13 lovade dessutom borgerskapet med ed att i framtiden inte avhända sig fastigheter i Köpenhamn till *”nogen Fyrste eller Ridder eller til saadanne Herrers Folk, som sædvanlig kaldes Herræmæn, med mindre Biskoppens Samtykke er erhvervet, og Grundejendommen paa lovlig Vis har været ham tilbudt.”* Inga kungliga eller adliga intressen skulle i framtiden få möjlighet att göra sig gällande i Köpenhamn.[14]

Köpenhamns stadsrätt intar en särställning bland de äldsta bevarade stadsrätterna i Norden. Normalt var kungen den laggivande och stadsrätterna ska i första hand ses som direktiv och påbud för vilkas upprätthållande städerna hade att svara inför kungen eller hans man på platsen, nämligen fogden. I Köpenhamns stadsrätt är kungen medvetet utmanövrerad av kyrkan. Han var helt enkelt inte ens tillfrågad. Det heter nämligen i inledningen: *”Derfor har vi Jacob af Guds Naade Biskop af Roskilde villet afskære ethvert Emne for Tvist om den Ret, Sædvane og Vedtægt, som hidtil er overholdt og i Fremtiden skal overholdes mellem os og vore Efterfølgere, hver til sin Tid, paa den ene Side og Køpmannæhafns Borgerskab paa den anden.”* Privilegiebrevet var således för Jacob Erlandsen ett sätt att, genom samförstånd med borgarna i Köpenhamn, söka förankra stadens lojalitet till kyrkan.[15] Köpenhamn kom härigenom att bli en mycket viktig stödjepunkt för den nye ärkebiskopen i Lund; en maktposition belägen mellan hans tidigare högsäte i Roskilde och den nya, osäkra tillvaron i Lund.

Det kan antas att Köpenhamns stadsrätt år 1254 är stadens första, på papper eller pergament nedskrivna, även om en hel del av dess bestämmelser redan tidigare måste ha använts enligt traditionspraxis. Det är därför av intresse att det i paragraf 2 om färjning över Öresund inte nämnes någon tilläggsplats på den skånska sidan: *”Dersom Hr. Biskoppen paa Embeds Vegne i egen Person vil drage til Skaane, skal Borgerne holde ham med et Skib med 12 Mand paa egen Bekostning”.* Finns inte här en liten, men givetvis ytterst osäker, antydan om att staden Malmö vid denna tidpunkt inte existerade? Redan året 1275 beviljade ju t.ex. biskop Peder av Roskilde Köpenhamns innevånare tullfrihet på handeln och färjetrafiken med Malmö, dvs. vid denna tidpunkt inskrivs orten Malmö närmast som ett stadsbegrepp i Köpenhamns privilegier.

Strax efter sin ankomst till Lund palmsöndagen 1254 tog den nye ärkebiskopen initiativet till ett försök att reformera gällande rättsprinciper vad det gällde den skånska kyrkorätten. I ett tal till folket, dvs. till tingmännen vid Lunds landsting, noterade Jacob Erlandsen att han ofta hört klagomål över att kyrkans ombudsmän och fogdar i kyrkliga frågor plågade folket på ett orättvist sätt. Därför, menade han, borde man revidera kyrkorätten från ca 1171 genom att se till att vissa av de bördor som pålagts i denna lag i efterhand genom sedvänja, borttogs. Ärendet hänsköts till två av kungens män för utredning. Dessa förkastade emellertid förslaget och tinget godkände sedan detta ställningstagande.

Fig 101. Efter Valdemar Sejrs död år 1241 uppstod en maktkamp mellan hans tre söner. Den äldste, Erik, blev kung men han mördades troligtvis på order av sin bror Abel och hans kropp kastades i vattnet. Detalj av samtida takmålning i S:t Bendts kyrka i Ringsted där man i vattnet ser kroppen efter den mördade kungen.

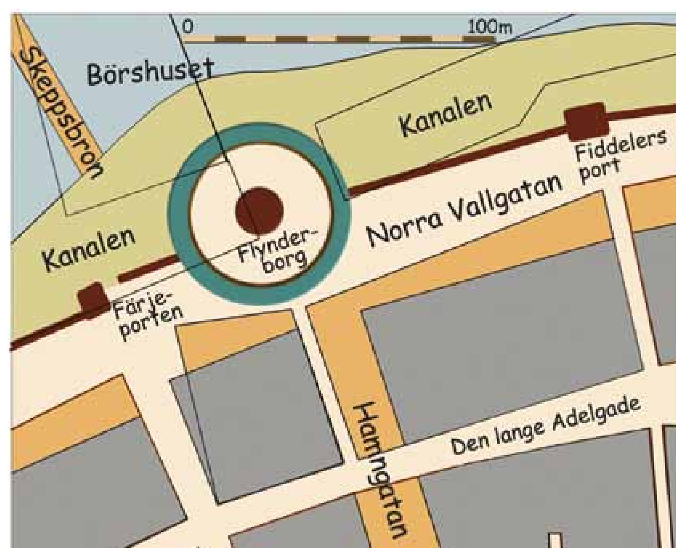
Fig 102. Ovan ses borgen i Nyborg på Fyn där en herredag hölls år 1256 och där kungen anklagade ärkebiskopen för att ha anlagt en köpstad och borg på strandmark.
Nedan visas placeringen av Malmös äldsta borg "Flynderborg" utifrån författarens rekonstruktion, se också fig 368.

Genom sitt förslag har Jacob Erlandsen troligtvis försökt vinna en stor del av den skånska bondebefolkningen till sig. En av punkterna som han sökte få reviderad var orättvisor inom rättsväsendet, där de fattigare inte kunde hävda sin rätt gentemot de rikare.[16] På tinget satt kungens män och - får man förmoda - en stor del av lantadeln och de rikare skånska bönderna, men även representanter för menige man. Det var kanske de sistnämnda som följde Jacob Erlandsens sak och därför ville få saken förd till påvens avgörande. Dessa blev emellertid nedröstade.[17]

Striden mellan kung och ärkebiskop

Kung Kristoffer hade genom sina mäns agitation förorsakat Jacob Erlandsen ett kännbart nederlag. I augusti 1254 lär han dessutom, enligt kyrkliga källor, vid härens möte i Slesvig ha uttalat våldsamma hotelser mot biskoparnas personer, så också vid ett möte i Vordingborg på Själland år 1255. För att diskutera skyddsåtgärder möttes därför kyrkans män den 5 mars 1256 i Vejle i Jylland. Här bestämdes vilka åtgärder som skulle följas om kungen tillfogade någon biskop kroppsligt våld. Samma dag hade emellertid kungen kallat till riksmöte i Nyborg på Fyn. De kyrkliga ledarna kunde först den 10 mars ansluta till detta möte. I de beskyllningar som kungen nu inför folket överöste ärkebiskopen med möter vi, förutom de tidigare kända stridsämnena, för första gången även andra sådana av mera lokal karaktär. Då agitationen främst var riktad mot Jacob Erlandsens person, rörde de åberopade missförhållandena lokaliteter inom ärkestiftet, dvs. huvudsakligen Skåne, åstadkomna efter april 1254.

Kungen ställde sig i Nyborg frågande inför de byggnads- och befästningsarbeten som ärkebiskopen låtit utföra. Regenten klagade dessutom över att Jacob Erlandsen tillägnat sig rätten till *"forstranden"*, dvs. havsstranden, som var en exklusiv

kunglig rättighet. Ärkebispen hade även lagt beslag på vrakrätten och uppkrävde tull, han hade anlagt köpstäder trots att detta var kungens rättighet och slutligen uppkrävde ärkebiskopen 40-marks böter av bönderna i kyrkans landsbyar och lade här beslag på arvegods där ingen arvinge fanns.[18]

Strax efter mötet i Nyborg möttes åter de stridande, denna gång i Vordingborg. Om detta möte har samtida lundensiska källor följande att berätta:

"Kort tid efter kom de vendiske herrer Borvin, Nils og Jærmer til den herre kongen i Vordingborg; ti frost og is havde hindret dem i at kunne komme straks efter hans første indbydelse. Da ærkebispen hørte dette, drog han sammesteds hen, ti han ønskede, så vidt det stod til ham, at forsone kongens sind, og håbede, at dette let kunde opnås gennem de nævnte herrer, der var hans frænder. Men den herre kongen var ikke mindre hidsig til sinds denne gang end den forrige, og han rettede i deres nærværelse følgende klager mod ham: … han har bygget tre borge; han har opført en købstad på kirkens grund; han tiltager sig stranden ud for kirkens grund og oppebærer told og vraggods af de pladser, der findes der; han har opkastet sig til dommer i kongens sager; han kræver på kirkens godser retten til 40 marks bøder for sig; han tager i sin tjeneste sådanne kirkens mænd, der er bundne til andre skipæn; han tilstår kirkens mænd frihed for leding ...".[19]

Mötet i Vordingborg kunde inte ena parterna. Efter ett krigståg tillsammans kom kung och ärkebiskop till Lund samma år, dvs. sensommaren 1256. Här utsågs en kommission med representanter från båda parter, vilken skulle söka lösa tvisten. Nu möter oss i bevarat källmaterial en detaljerad svarsskrivelse från ärkebiskopen på alla de frågor kungen ställt. Vi ska nedan återge punkterna som berör borgar, vrakrätt, forstrand, köpstad och böter:

"11. Han har bygget tre borge. - Svar: Vi har ingen borg bygget, men vi har, således som vi på tro og love er pligtige til, stræbt at vedligeholde og forbedre de huse, vi

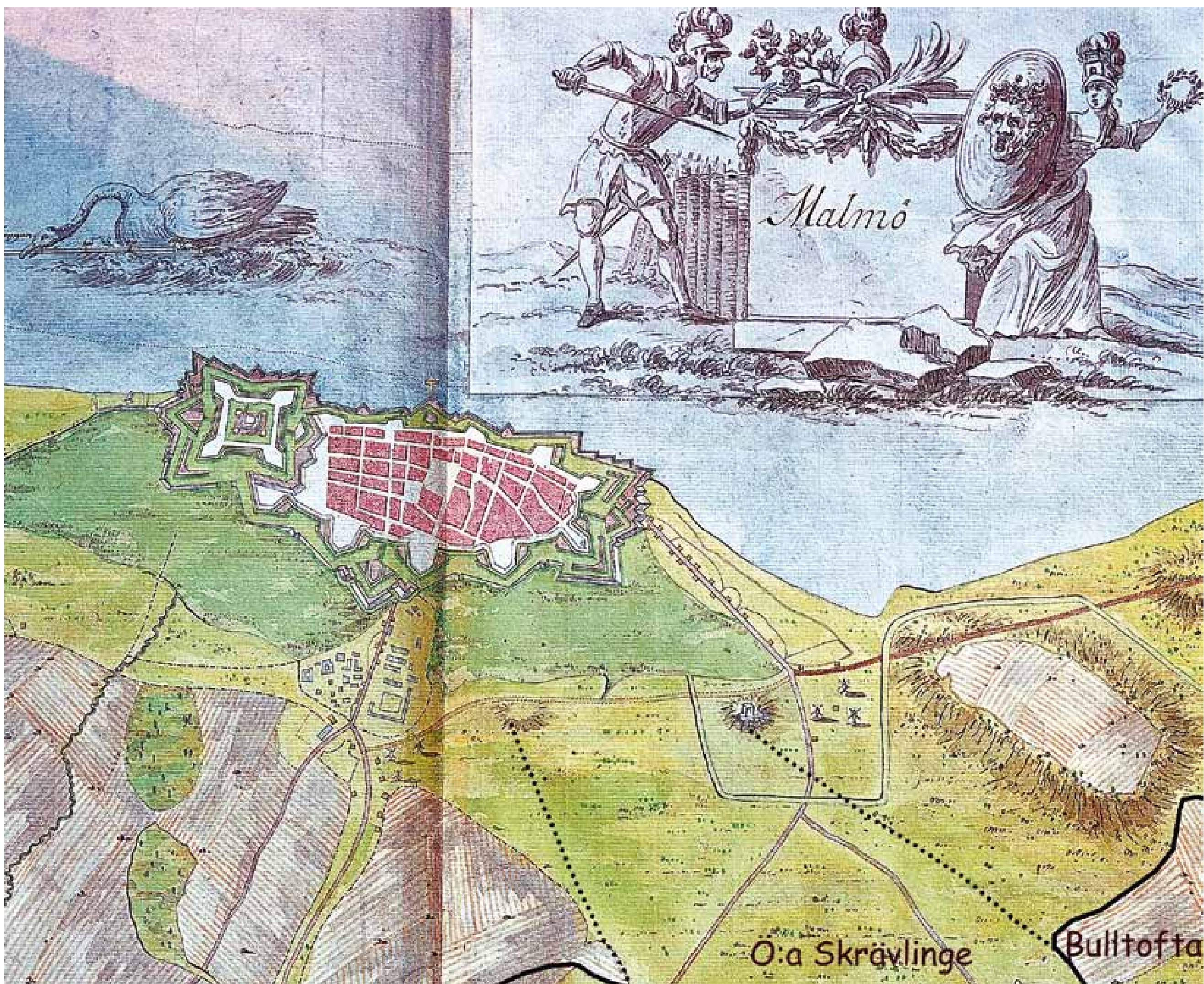

Fig 103. Karta från tidigt 1700-tal som bl.a. visar det parti av Malmös strandjordar som måste ha tillhört Bulltofta by innan stadens tillkomst vid mitten av 1200-talet. Notera de två stora gravhögarna vilka troligtvis tjänat som riktmärken för gränser mellan olika byar. Författaren har lagt in de rekonstruerade bygränserna med streckade linjer. Gränsen mellan Ö:a Skrävlinge och Bulltoftas jordar har följt den lilla bäck som bl.a. gått fram över det nuvarande Ellstorpsområdet nära Värnhem.

har modtaget fra tidligere tid, hvad der ingen volder men uden dem, der drives af nag til kirken.

12. Hermed er også det punkt afgjort, at han opfører en købstad. Ti prælaterne er forpligtede til at styre kirkens ejendomme således, at de lægger vind på at leve ikke ved at plyndre og tynge de fattige, men ved at skaffe sig retmæssige indtægter.

13. Han tilriver sig forstranden og kræver told og vragret deraf. - Svar: Efter god gammel hævd er det Lundekirkens ret at nyde sådant, hvor dens egen grund når ud til havet, men denne ret er bleven den frarøvet ved kongens fogeders hensynsløshed. Derfor mener vi, at disse med rette er ramte af bandlysnings dom. Kirken kan altså ikke siges at tilrive sig, hvad den med rette ejer.

15. Han tiltager sig de 40 marks sager. - Svar: Overfor kirkens landboer mener han at have ret hertil, navnlig da, hvor hele byen er kirkens. Dette kan gælde for svar på mangt og meget".[20]

Knappt hade emellertid kommissionen börjat sitt arbete förrän drottning Margrete och hennes fader Sambir, hertig av Pommern, lyckades uppnå medling och försoning *"i den grad, at ikke et eneste punkt syntes at blive tilovers til yderligere klagemål"*, som lundakällorna skriver. Säg emellertid den vänskap som varar för evigt! I april 1257 blossade stridigheterna åter upp, nu med delvis nya och färska anklagelser från kungens sida. Kungen tog sig friheten att på landstinget i Lund fråntaga kyrkan alla de privilegier och rättigheter som tidigare var skänkta av rikets kungar samt klargjorde att alla ärkebiskopens riddare och andra män inom 14 dagar inför kungen skulle svära trohetsed. Jacob Erlandsen hade åter lidit nederlag.

I början av sommaren 1257 försökte Birger Jarl av Sverige att medla i konflikten. Detta skedde vid mötena i Fjällgime och Ettarp i Halland. Av ärkebispens svar framgår att det återigen var bl.a. frågorna om rätten till vrak och danefä (herrelöst gods) på kyrkans grund och jord som var aktuella. Däremot återfinnes inte längre frågan om en köpstads anläggande, i varje fall inte i klartext. Mötet slutade i total oenighet.

Därmed är vi framme vid det sista utförligt bevarade inlägget i striden. Kungen har tillskrivit ärkebiskopen och begärt svar på ett flertal frågor. Dessa är följande:

1. Om ärkebiskopens män.
2. Om vrakrätt i Halland och Skåne.
3. Om danefä.
4. Om 40 marks saker.
5. Om kyrkor och regelbundna prebenden.
6. Om kungens män, deras orättvisa betungande.
7. Om att han förbjuder biskopens köpstäder att tjäna kungen.
8. Om att hindra leding och mycket annat.
9. Om att han i Nyborg lovat vara landet god och huld.
10. Om skrå.

Jacob Erlandsen svarar bl.a. följande:

"Svaret på det forste punkt lyder så: ... Derfor plejer vi også at bemande de bispelige skibe med vore mænd, og selv er de vante til at bære denne byrde for egen regning og på egen bekostning, hvad de ikke vilde gøre, hvis det var andre, og ikke os, der stundom med grund kunde fritage dem for den. Dertil kommer, at Lundekirken på flere steder, ja på mange, har verdslig domsret, og på disse steder må der alltid være nogle tilstede, der kan sidde til doms. Den ejer også faste borge, som på grund af den uafbrudte fare for fjendtligt indfald kræver værn og besætting ...

Till det andet punkt siger vi: Overalt hvor kirken har ejendomme, der ligger ud til havet, ejer den efter vor mening også kysten, der på folkesproget hedder forstrand, og har ret til alt, hvad der skyller op på denne kyst, og som hedder vrag, uanset, at det hist og her holdes anderledes på grund af de mænds ligegyldighed, hvem vore rettigheder har været overladte.

På det tredje og fjerde punkt svarer vi, at i byer og på steder, hvor vi helt og fuldt ejer verdslig domsmagt, der har ifølge god gammel hævd kirken ret til danefæ og til 40 marks sager, nemlig hærværk, manddrab og fredsbrud ....

Til det sjette og syvende punkt siger vi, at om nogen uretmæssig stævning af borgerne i Trelleborg har vi intet hørt; men hvis en sådan muligvis af en eller anden grund en gang skulde have fundet sted, da vil vi, så vidt det står til os, bringe alt tilbage i lovmæssig og tilbørlig stand.".[21]

Sammanfattningsvis kan konstateras att kungen anklagat ärkebispen för att ha lagt under sig delar av kungligt s.k. regale, dvs. egendomsrätt. Hela tiden har det varit frågan om hätska utfall mot Jacob Erlandsens person, dvs. anklagelseakternas innehåll bör anspela på den tid Jacob Erlandsen som ärkebiskop varit kyrkans överhuvud, således tiden från år 1254. I varje fall torde det vara helt klart att intet av stridspunkterna kan föras tillbaka till Valdemar Sejrs tid, dvs. före år 1241. Under denne kung verkar nämligen relationerna mellan kung och kyrka ha varit fria från större orosmoment och tvedräkt.

Under Jacob Erlandsens tid fram till mars 1256 har kyrkan alltså inom troligtvis ärkestiftets gränser – dvs. i huvudsak Skåne och Bornholm - anlagt tre stycken borgar och uppfört en köpstad på kyrkans grund (det talas i de första kungliga anklagelserna även om köpstäder, dvs. i pluralis, men senare endast om en köpstad). Kyrkan har dessutom lagt under sig rätten till forstranden och här avkrävt vrakrätt och uppburit tull. I ärkebiskopens svar på kungens alla anklagelser har år 1256 de ovan nämnda motsättningarna placerats direkt efter varandra, punkterna 11-13. Man får en känsla av att det kan

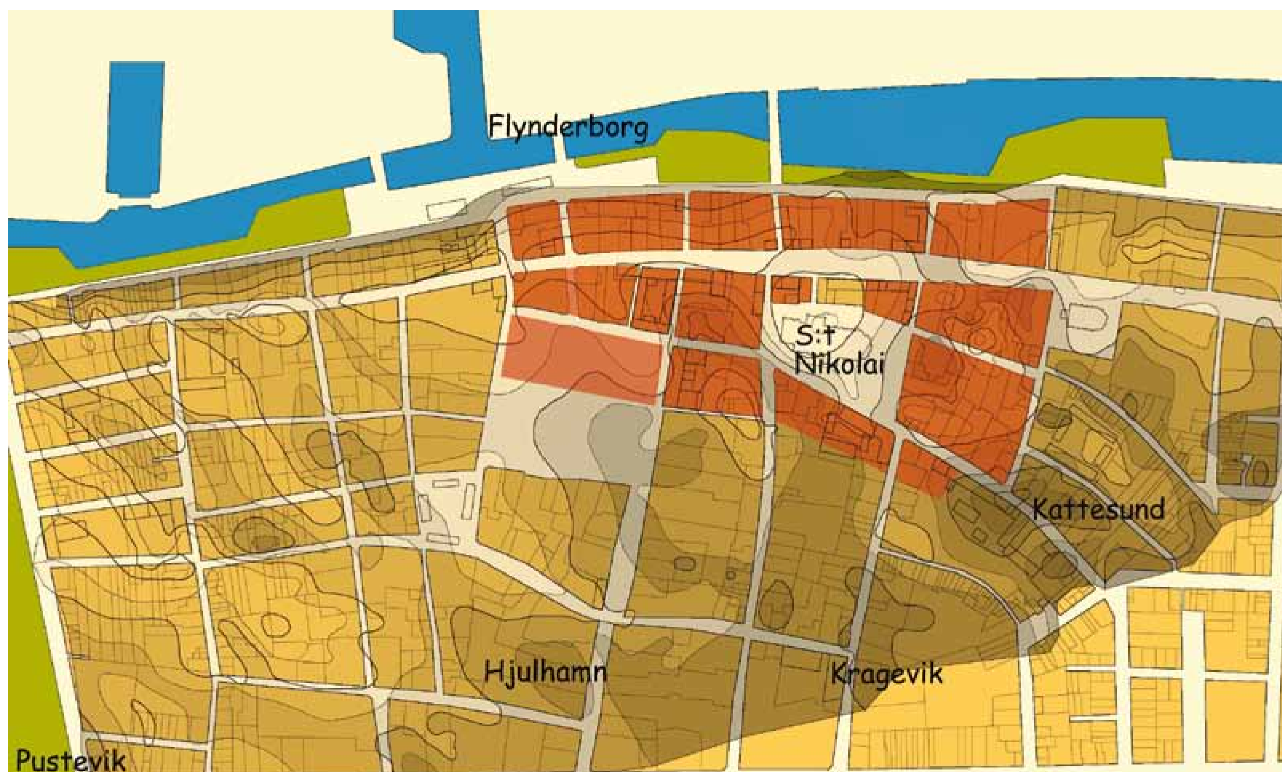

Fig 104. Kartan är en sammanställning av författaren över den ursprungliga marktopografin i Malmö city innan staden etablerades vid mitten av 1200-talet. Ju mörkare partier desto lägre och vattensjukare marker. Höjden mellan kurvorna är en halv meter. De fyra namngivna vikarna, vilka från sjöområdet söder om staden har gått in i sandreveln, avtecknar sig som mörkare partier. Underlaget till kartan är Anders Ulrik Isberg s:rs karta år 1876. Med rött har markerats den äldsta stadsbebyggelsen och den äldsta stadskyrkan S:t Nikolai samt platsen för borgen Flynderborg.

ha funnits någon form av samband mellan dessa anklagelsepunkter. Ärkebiskopen har alltså anlagt en köpstad på en strandmark där hans landsby nått ut till kusten. Den omtalade tulluppbörden på forstranden får ju också en rimlig förklaring om den omtvistade köpstaden med borg byggts upp just på denna forstrand. Uppgiften om strandtull bör således antyda intäkter från sillfisket.

Vad det gäller de tre anlagda borgarna, bemöter ärkebiskopen anklagelserna med konstaterandet att han endast förbättrat redan existerande befästningar. Två av dessa borgar bör vara dels ärkebispens borg i staden Åhus i östra Skåne, dels hans borg Hammershus på Bornholm. Bornholm låg ju i ärkebiskopens stift. Kvarstår då ett frågetecken om var den tredje omtvistade borgen legat. För att uppbära tull på en forstrand fordras att kyrkans fogde kontinuerligt funnits på platsen. Denne har rimligtvis haft någon form av försvarsbyggnad till sitt förfogande. I ett försök att identifiera den omtalade köpstaden, ska man alltså söka efter en stad som haft en borg på forstranden och som avstyckats från en inne i landet liggande landsby, tillhörig ärkebiskopen, vars jordar ursprungligen nått ut till vattnet.

Vilken är då den köpstad som ärkebiskopen kan ha grundlagt och som striden på 1250-talet delvis gäller? De tänkbara skånska städerna inom det dåtida ärkestiftet är Åhus, Ystad, Trelleborg eller Malmö. Av dessa kan Åhus uppkomst som stadssamhälle med säkerhet föras tillbaka till tiden klart före 1200-talets mitt. Staden låg redan då under ärkebiskopen i Lund. Likaså kan med stor sannolikhet Trelleborg - som ju omtalas som ärkebispens stad året 1257 - sägas ha anlagts före den här aktuella perioden. Bl.a. hade Trelleborgs medeltida tegelkyrka S:t Nicolai en tegelarkitektur som helt svarar till början av 1200-talet. Kvar blir då de två städerna Ystad eller Malmö. Av dessa är det endast Malmö som uppfyller kraven om strandborg och om mark som helt ägts av kyrkan.

Vad kan ha varit det viktigaste motivet för Jacob Erlandsen att anlägga en stad ute vid kusten? Ärkebispen svarar visserligen angående köpstadens tillkomst, att det var kyrkans plikt att styra dess egendomar så att man fick intäkter. Sillfisket har här givetvis spelat en stor roll. Är dock detta verkligen hela sanningen? Författaren menar att huvudmotivet, som givetvis inte kunnat åberopas offentligt, kan ha varit rent kommunikationsmässigt. De flesta av ärkestiftets kontakt- och förbindelsenät med andra viktiga kyrkliga centra inom och utom det danska riket gick över vatten. Färdvägen Lund-Köpenhamn-Roskilde måste således ha gått över Öresunds södra del medan färdvägen Lund-

Fig 105. Den inre borgen på Hammershus på norra Bornholm är uppförd av sten och kan dateras till mitten av 1100-talet. Borgen ägdes av ärkebiskopen i Lund som under början av 1200-talet byggde ut den med en förborg i tegel.

Hammershus på Bornholm (kyrkan ägde tre av öns fyra härader) har gått från det av kyrkan vid denna tid bevisligen ägda Trelleborg över södra Östersjön. Lunds ärkestifts kontakter med ärkestiftet i Uppsala, över vilket ärkebiskop Eskil i Lund på 1150-talet fått överhögheten, bör ha gått utmed den svenska östkusten med kyrkans stad Åhus som den viktiga hamnstaden i Skåne. Speciellt under de orostider som präglade Danmark efter Valdemar Sejrs död, har kyrkan säkert haft anledning att i görligaste mån söka säkra sina förbindelselänkar över vattnen, dvs. slå vakt om sina egna hamnstäder.

Malmö - ärkebiskopens stad?

Är det då Malmö som striden gällt vid mitten av 1250-talet? Mycket talar för detta. En indikation är det faktum att Jacob Erlandsen strax innan han tillträdde ärkebiskopstjänsten i Lund omsorgsfullt säkrat Köpenhamn till kyrkan. Jacob Erlandsen har inte varit okunnig om de svårigheter som väntade honom i Skåne. Ska privilegiebrevet för Köpenhamn ses mot den bakgrund att Jacob Erlandsen genom pakten mellan honom och Köpenhamns borgare har erhållit en stödjepunkt med fast borg att användas i en osäker framtid? Ja, i så fall är det i högsta grad naturligt att tänka sig att ärkebiskopen snabbt skaffat sig en säker ankringsplats även på den skånska sidan av Öresund.

Ytterligare indikationer på kyrkan som grundläggare av Malmö kan anges. I den stadstopografiska rekonstruktion som författaren gjorde redan på 1980-talet har till stadens äldre skede kunnat kopplas en borg belägen på stranden invid den medeltida Skeppsbron, fig 102. Från denna brygga har staden utvecklats mot öster parallellt med stranden en bit från densamma. Den äldsta stadsbebyggelsen har alltså sträckt sig österut dvs. i riktning mot Lund. Staden har dessutom i sitt äldsta skede inte haft någon viktigare förbindelseled inåt landet. Att döma av det äldsta gatunätets uppbyggnad i Malmö har kontakterna med de omgivande landsbyarna söderut först fått större betydelse en bit in på 1300-talet. Det är nämligen vid detta senare skede som den breda Södergatan, dvs. *"den syndre Adelgade"*, tillkommer. Denna breda gata når inte fram till huvudgatan utmed stranden utan har kopplats till en betydligt smalare gata, nuvarande Kansligatan, vilket visar att Södergatan tillhör ett yngre skede i stadens historia.

Inga av staden Malmös äldre omnämnanden ger tyvärr ett exakt grundläggningsdatum för staden. Utgrävningarna i kvarteret von Conow söder om S:t Petri kyrka har emellertid visat att den äldsta bebyggelsen i detta centrala område ska tidsplaceras till 1200-talets mitt. I kung Valdemars jordebok från ca 1230 omtalas inte Malmö vilken den borde ha gjort om den då hade existerat. Staden nämns inte heller i Köpenhamns privilegiebrev från året 1254. Kustorten Malmös äldsta omnämnande sker först i den norske kungen Håkon Håkonsons saga under året 1259:

"Medens Håkon Håkonson lå ved Købmannehavn, lod han tage en kogge ved Malmhaugar, som hr Jon, broder til ærkebisp Jacob, ejede. Der var om bord mænd, der havde været i Jarmirs følge. Kong Håkon lod Danerne selv fælde deres dom, om dette var ransmænd eller købmænd. De sagde straks, at det var de værste ransmænd; nogle blev da halshuggede, og andre straffede på anden vis". Andra källor tillägger att *"kong Håkon beholdt koggen og brugte den siden til hestekogge"*.[22]

Håkon Håkonsson hade dragit till Danmark med hela sin flotta för att hjälpa den mördade kung Kristoffers änka att slå ned den tyska invasionshär som hertig Jarmir tillsammans med den danska kyrkan hade fört in i landet. Att kungen utanför Malmö, kanske på Malmö redd, lagt beslag på ett av kyrkans skepp, passar väl in i den ovan skisserade tankegången om att Malmö vid denna tid var en av ärkebiskopens städer och inte i kungens besittning. Om kungens fogde och dennes män funnits på plats i Malmö vore det orimligt att tänka sig att den norske kungen skulle ha handlat så mot sin danske bundsförvant och inte låtit kungens fogde själv sköta detta.

En av de mera intressanta indikationerna på att Malmö kan vara den stad som omtalas under 1250-talets strid är emellertid följande. I processakterna framgår det att ärkebispen anlagt köpstaden på sin egen grund och att han upptar tull och vrakrätt på de av kyrkans marker som når ut till havet. Det omtalas också i detta sammanhang att kyrkan tar upp 40 marks böter av bönderna i sina landsbyar. Det gäller således att vid försöken att lokalisera den omtalade köpstaden som ärkebiskopen grundat finna en skånsk kuststad som är avstyckad från en landsby, vilken helt har ägts av ärkebispen. Det visar sig då att Malmö är den enda av de aktuella städerna som kan uppvisa detta.

Författaren har tidigare gjort en omfattande analys över situationen för Malmös jordar i relation till de omgivande byarnas jordarealer. Den äldsta kända, detaljerade kartan över Malmö och dess omgivande jordar är utförd år 1697. Eftersom staden Malmö vid kusten är yngre än bybildningarna runt staden har dessa vid Malmös uppkomst fått lämna jord till den nya staden. Denna avstyckning kan givetvis endast ha skett om ägoförhållandena varit sådana att någon ägt en hel by, dvs. att byn legat under kungen eller kyrkan.

Granskar man nu situationen utifrån frågeställningen vilken by som lämnat sin strandmark åt Malmö erhålls en nog så talande bild, se kartan fig 75. Här har författaren kunnat rekonstruera fram de troliga bygränserna innan staden Malmö

Fig 106. Borgen i Åhus på Skånes östkust uppfördes av ärkebiskopen i samband med att staden Åhus kom i ärkebiskopens ägo vid mitten av 1100-talet. Här ses själva huvudbyggnaden.

uppstod. Kartan visar att staden ute vid havet bör ha uppstått på Bulltofta bys strandmarker. För att svara till anklagelserna på 1250-talet måste Bulltofta emellertid helt ha ägts av ärkebiskopen. Att så varit fallet framgår också av ett medeltida brev. Den 23 april 1434 avtalades nämligen följande mellan ärkebiskop Peder och kung Erik av Pommern:

"Då hava vi med beråd, håg, samtycke och god vilja (med) *vårt elskelige Kapitel i Lund gjort ett endräkteligt skifte med värdig, mäktig furste och käre nådigste herre, förbenämnte kung Erik med Guds nåde etc. i så måtto att förbenämnte vår nådige herr kung Erik med Guds nåde och riket skulle hava och behålla av oss och vår kyrka i Lunds bordegods en vattenmölla som kallas Seye mölla i Burlöv socken i Bara härad liggande i alla måtto som hon bebyggd är med all redskap, med grund och jord, ström, damm och damsband och med allt annat till forbenämnte möllas tillhörighet, intet undantaget; och där till skall hans Nåde och riket hava och behålla av oss och vår kyrka en ganze hel by som kallas Bultoffta synnan vid den samme mölla i Skreblinge socken i Oxie härad liggande med grund, jord, rum, hus, byggning, åker, äng, mossar, fiskevatten, fägång stedning vått och torrt och med alla andra till forbenämnte by Bultofftas tilliggelser, intet undantaget innen markeskälet, utan ehvar det helst påfinnes kan och ehvad det helst är elliest nämnes till evärdelig ägo skullandes, undan taget våra andliga saker och vad gods i förbenämnte Bultoffta ligger som icke till vårt förbenämnte ärkebiskopsbord nu hörer ..."*.[23]

Bulltofta har således före år 1434 ägts av ärkebiskopen i Lund. I brevet år 1434 omtalas att det varit frågan om en hel by, med undantag av något - med största sannolikhet endast enstaka - gods som inte legat till själva ärkebiskopsbordet.

Den 23 augusti 1346 stadfäste ärkebispen i Lund kaniken Niels Bunkeflos instiftelse av det av honom inrättade altaret i Lunds domkyrka, till vilket skulle höra två gårdar i Kvarnby, en gård i Östra Gårdstånga, en gård i Remmarlöv samt "*fremdeles en gård, som jeg ejer i Nedre Malmö, som Lars Bager nu bebor og en anden af mine gårde, som jeg ejer i Bulltofta, der begge yder godt tolv mark i nye skånske penninger om året*".[24]

Den 9 mars 1358 testamenterade kantorn i Lund Bennike Henriksen av Åhus "*til samme mit kantorembede en mig tilhørende gård i Stora Hammar og en i Bulltofta i hvilken Niels Kul bor ...*".[25]

Hur det nu än är med frågan om vem som ägt detta mindre antal av byn Bulltoftas totala gårdsinnehav, torde det vara fullt klarlagt att ärkebispen före år 1434 ägt så mycket av byn att han kunnat omnämna den som *"sin hela by"*. Därmed uppfylls väsentliga krav om man ska våga sammankoppla Malmös uppkomst med kungens på 1250-talet framförda anklagelser om att ärkebispen anlagt en köpstad på sin grund.

Är Malmö grundlagt av ärkebisp Jacob Erlandsen åren strax efter hans tillträde som ärkebiskop i april 1254 för att kunna slå vakt om kyrkans rätt till fiskeintäkterna i Öresund? Är staden också anlagd för att säkra kyrkans kommunikationslinje över södra Öresund? Är borgen vid stranden invid Skeppsbron, senare omnämnd som *"Flynderborg"*, en av de tre borgar som ärkebispen ska ha anlagt? Har denna borg haft som primär funktion att på skånska sidan skydda kyrkans förbindelse Köpenhamn - Lund? Det är högst troligt att så är fallet.

Avslutningsvis ska endast omtalas två faktorer som ytterligare kan indikera att Malmö ursprungligen varit kyrkans stad. När den danska prinsessan Sofie år 1260 skulle gifta sig med kung Valdemar Birgersson av Sverige erhöll hon som hemgift Malmö och Trelleborg av kungen.[26] Trelleborg var bevisligen ärkebiskopens stad varför gåvan knappast kan ha varit giltig. Ärkebiskop Jacob Erlandsen hade redan år 1259 blivit tillfångatagen av kung Kristoffer. Han lyckades emellertid fly varefter kyrkan organiserade en invasion av nordtyska trupper över Bornholm in i Själland.[27] Vid tidpunkten för giftermålet var således den danske kungen involverad i ett inbördeskrig mot mäktiga fiender. Genom att tillse att två av ärkebispens städer i Skåne genom hemgiften kom under den svenska kronans ägo och ekonomiska intressesfär, försökte kanske den danske kungen att vinna en mäktig bundsförvant till sig mot den upproriske ärkebispen och hans tillhängare.

Den andra indikationen på att staden Malmö kan ha grundlagts av kyrkan är Malmös äldsta sigill. Detta är bevarat i ett avtryck från år 1350. Sigillet avbildar en typisk romansk kyrka med en tornspira som rider på långhuset. Den nuvarande S:t Petri kyrka började uppföras under 1310-talet varför kyrkan på sigillet bör vara en avbildning av den kyrka som bevisligen genom de skrivna källorna existerade i staden Malmö år 1269. Sigillstampen är således troligtvis Malmös äldsta i sitt slag. Att avbilda kyrkor på stadssigillen är emellertid fullständigt unikt. Om emellertid Malmö vid sigillstampens tillverkningstid varit en av kyrkans städer blir det hela helt logiskt.

Den äldsta stadskyrkan

Fig 107. Einar Bagers rekonstruktion av Malmös äldsta kyrka.

Inledning

S:t Petri kyrka i Malmö är i dag den enda kvarstående medeltida kyrkobyggnaden inom det tidiga stadsområdet. Den är också en av de tre äldsta bevarade byggnaderna i staden. De övriga är Tunnelkomplexet vid Adelgatan - Kansligatan från sent 1200-tal samt Kalendehuset vid Kalendegatan från början av 1300-talet. Som ett väldigt gotiskt monument reser sig kyrkobyggnaden fortfarande majestätiskt trots sin numera omgivande höga bebyggelse. Under medeltiden har kyrkans slanka murar med sina utskjutande strävbågar och sitt höga torn stått i skarp kontrast till omgivande byggnader i enbart envånings- och tvåvåningars höjd. Den var en symbol för den medeltida kristna religionens dominans både i politiska hänseenden såväl som i vanliga människors vardag.

Givetvis finns många beskrivningar av kyrkan, de äldsta av resenärer som tillfälligt vistats i staden. Kyrkan var ju en sevärdhet som ingen besökare ville missa. Tyvärr finns dock inga beskrivningar från medeltiden. Den äldsta bevarade är den beskrivning som Mogens Madsen levererade ca år 1588 i samband med hopsamlandet av danskt material till tyskarna Georg Braun & Frans Hogenbergs stora praktverk om världens mest betydande städer. Även om denna Malmöbeskrivning är återgiven i sin helhet i början av boken är det här på plats att återväcka det textavsnitt som berör just S:t Petri kyrka:

"Icke långt från torget österut ligger ett tempel, som en gång invigts åt den hel. Petrus, synnerligen ansenligt till sin storlek och förnämligt, ehuru byggt av tegel med undantag av grunden. I väster ansluter sig därtill ett torn, vilket upptill kröns med en synnerligen hög pyramid, som är helt och hållet täckt av dels koppar-, dels blyplåt. Ja, även ovan koret höjer sig ett pyramidtorn, men det är mycket smalare och mycket lägre än det förra.

Detta tempel är den gemensamma sockenkyrkan för hela staden, fastän denna är så stor. Därför finns det också här flera präster i en enda socken än i någon annan sockenkyrka i Danmark.

Med templet är i öster förbundet ett kapell, som visserligen icke är stort men livligt besökt. I detta ägde fordom gudstjänster rum, nu tjänstgör det som allmänt bibliotek för nämnda kyrkas tjänare, vilka här, som jag sagt, äro flera till antalet och vid denna tid åtnjuta särskilt beröm för sin lärdom. Dessutom finns mitt i koret ett enda altare – något annat finns nämligen ej i hela templet; strax efter år 1527 hade ju de för påvereligionen avsedda prästerna fått försvinna jämte mässornas högtidligheter".[1]

Denna beskrivning åsyftar den nuvarande kyrkobyggnaden men denna har inte varit den äldsta kyrkan i staden Malmö. Den kyrka som står i dag har anor tillbaka till början av 1300-talet. Redan tidigare omtalas dock en kyrka i Malmö. Det äldsta omnämnandet är år 1269 då ärkediakonen Erland Erlandsen donerade två mark pengar till kyrkan i Övre Malmö och fyra mark pengar till kyrkan i Nedre Malmö. Kyrkbyn Övre Malmö har legat vid nuvarande Triangeln och staden Nedre Malmö låg i området kring nuvarande S:t Petri kyrka.[2] Var låg då kyrkan i Nedre Malmö? Einar Bager har tidigt antytt, utan att ha några egentliga belägg, att staden Malmös äldsta kyrka skulle sökas på platsen för den nuvarande S:t Petri kyrka. Han menade

Fig 108. Malmö stads äldsta sigill visar något för en medeltida köpstad så ovanligt som en detaljerad bild av en kyrka.

Fig 109. Bilderna på denna sida: Två romanska kapitäl som blivit återanvända vid uppförandet av ett medeltidshus i den s.k. Dringenbergska gården i Malmö.

också att det faktiskt fanns en avbildning av denna kyrka. Stadens äldsta sigill visar nämligen en romansk kyrka med kor och absid samt med torn eller takryttare på långskeppets tak. Sigillets detaljrikedom kan mycket väl tyda på att sigillgravören studerat sitt motiv på plats i Malmö.

Den äldsta, bevarade byggnadsdelen från Malmö kan också knytas till en egendom tillhörig S:t Petri kyrka. På troligtvis 1300-talet byggdes invid stadens viktigare strandport, *"Ferjeporten"*, ett stort tegelhus med kryssvalvskällare. När kryssvalven uppfördes återanvändes några äldre, romanska stenkapitäl. En logisk plats för dessa kan ha varit i den äldsta kyrkan. Författaren har gått tillbaka i det skriftliga källmaterialet för gården ifråga och funnit att denna i början av 1400-talet tillhörde just S:t Petri kyrka. Kapitälen kan emellertid också komma från ett nedrivet kapell som legat i detta område. Då de är av sten skulle de passa med ett marknadskapell från sent 1100-tal.[3]

En annan iakttagelse som författaren gjort är det märkliga förhållandet att S:t Petri kyrkas huvudaltare är invigt till S:t Nikolaus. Så omtalas nämligen huvudaltaret i den stora och detaljerade byggnadsinventering som gjordes i Malmö år 1692. Ett flertal rådmän och timmermän vandrade då runt och gjorde noggranna anteckningar. Att detta helgon skulle ha hedersplatsen i S:t Petri kyrka rimmar dåligt med de tidiga uppgifter från bl.a. år 1346 då kyrkan mottog en stor donation av kaniken Niels Bunkeflo. Kyrkan omtalas då som *"ecclesia beatorum Petri et Pauli apostolorum in Malmöghe inferiori iuxta mare"*, dvs. *"apostlarna Sankt Petri och Sankt Pauli kyrka i Nedre Malmö vid havet"*.[4] Detta kan emellertid få sin förklaring av att den tidigare kyrkan på platsen varit vigd till S:t Nikolaus. Detta helgon var speciellt de sjöfarandes helgon, ett väl valt objekt i en framväxande sjöstad som Malmö. När man byggt den nya, stora kyrkan flyttades relikerna från det gamla högaltaret till det nya högaltaret medan däremot hela den nya gotiska skapelsen vigdes till två helt nya helgon.

Det fanns således starka indicier på att det legat en äldre kyrka på platsen för den nuvarande. Hur

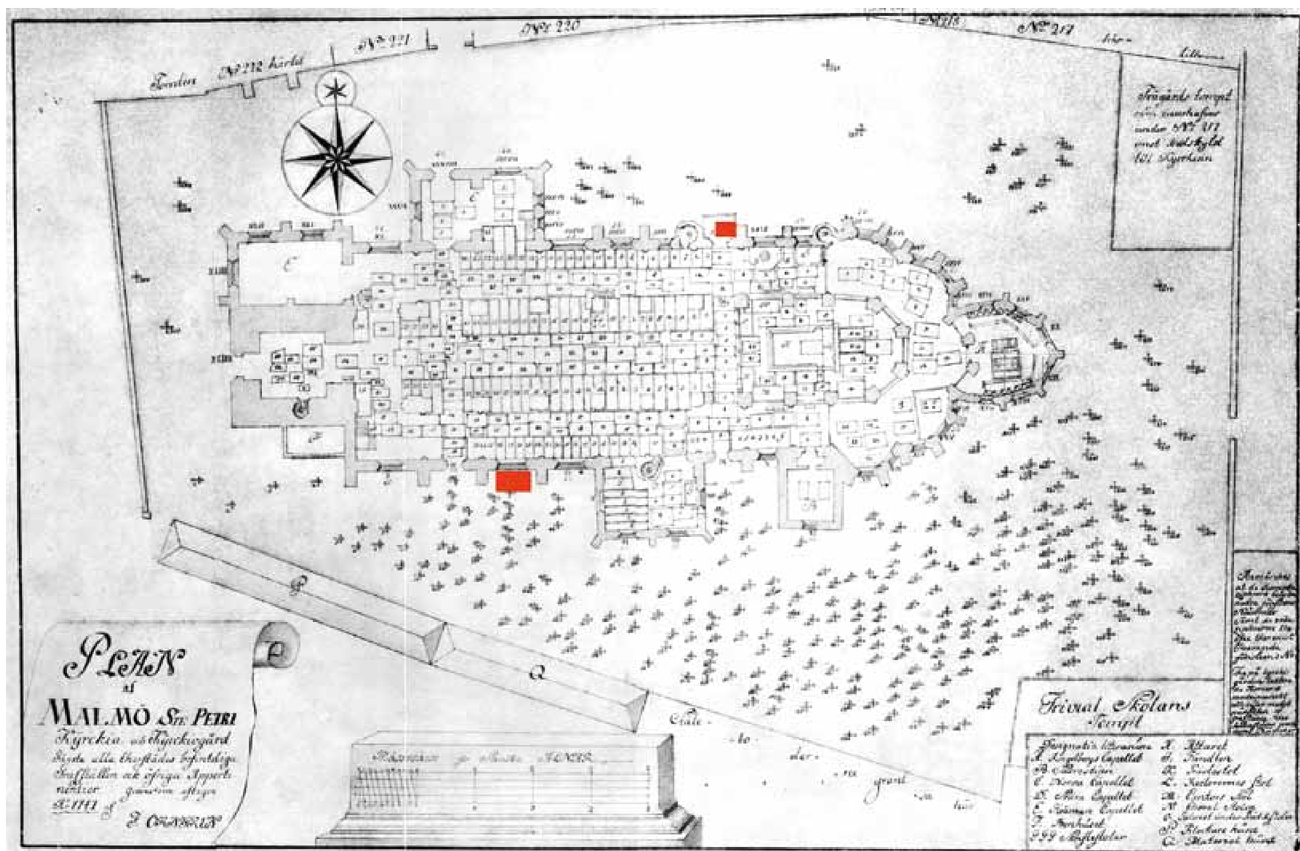

Fig 110. Jacob Örngrens karta över S:t Petri kyrka med kyrkogård från år 1747. Detta är den äldsta uppmätningen av kyrkan som finns bevarad. Med rött har markerats utgrävningsschakten åren 1980 och 1982.

skulle man då på ett säkert sätt kunna få denna, för Malmös äldsta bebyggelsehistoria så viktiga fråga besvarad? År 1971 hade Einar Bager ställt hoppet till den arkeologiska vetenskapen: *"Först genom grundundersökningar i S:t Petri kyrka kan måhända en gång denna fråga bli besvarad"*.[5] Det blev också medeltidsarkeologin som slutligen kunde leverera de eftersökta bevisen.

Kyrkogårdsgrävningen år 1980

Året 1976 påbörjade författaren en ingående analys av S:t Petri kyrkas murverk. De olika etapperna i kyrkans uppbyggande kunde härigenom för första gången klargöras. Man har, inte oväntat, i början av 1300-talet börjat kyrkbygget i öster med kor, koromgång och tvärskepp. Vid det fortsatta arbetet har först det norra sidoskeppet rests samt det åt norr belägna vapenhuset innan man påbörjat byggandet av mittskeppet och det södra sidoskeppet. Detta osymmetriska byggande verkar tämligen ologiskt, speciellt med tanke på att byggledningen härigenom ställdes inför ett provisoriskt lösande av snedbelastningar från redan uppförda valv i mittskeppet. Det logiska hade varit att man successivt under byggprocessen flyttat sig allt längre västerut utmed hela kyrkans bredd. Den enda tänkbara förklaringen på detta märkliga byggnadssätt måste vara att det i sydväst, på platsen för det tilltänkta mittskeppet och södra sidoskeppet, stått en äldre byggnad som i detta område utgjort ett hinder för det nya bygget. Samtidigt måste denna äldre byggnad ha använts vid byggandet av den nya kyrkan eftersom rivningen inte verkställts förrän under det nya kyrkbyggets slutfas. Författaren menar att det måste ha varit S:t Petri kyrkas föregångare, den äldre S:t Nikolai kyrka, som på detta sätt kommit att fungera som materialbod under den tid som den nya kyrkan restes runt omkring den gamla.[6] Denna föregångare skulle alltså ha legat på platsen för den sydvästra delen av den nuvarande kyrkan, fig 131.

Att byggnadsanalysen visat på en trolig plats för den äldre kyrkobyggnaden är sin sak, men hur få till stånd en utgrävning inne i kyrkan som skulle kunna säkra spåren efter denna kyrka? Detta skulle ju innebära nedmontering av bänkar och uppbrytande av stengolv, något som givetvis var fullt otänkbart. Jacob Örngrens plankarta över kyrkan med kyrkogård från året 1747, fig 110, ger dessutom inte något större hopp om att finna äldre murrester under kyrkans golv. De inritade gravstenarna ligger tätt i kyrkan och vittnar om intensiva, yngre begravningsaktiviteter inne i kyrkan, speciellt i kyrkogångarna. Endast på begränsade ytor

under bänkarna skulle det således kunna finnas hopp om att påträffa ostörda jordlager och äldre kyrkomursrester.[7]

Var det då omöjligt att söka föra till bevis att det legat en äldre kyrka på platsen? Nej, det fanns en enda möjlighet kvar, nämligen att gräva utanför S:t Petris södra sidoskeppsmur. Några bevarade murrester skulle vid ett sådant förfarande knappast påträffas. Utifrån författarens teori skulle man emellertid kunna lokalisera skelett som blivit söndergrävda vid anläggandet av den nuvarande kyrkans grundmur. Om så var fallet skulle säkra bevis föreligga för en äldre kyrkogård på platsen. Till en medeltida kyrkogård hörde nämligen alltid en kyrkobyggnad. På detta indirekta sätt var det således eventuellt möjligt att fastställa existensen av en föregångare till den nuvarande kyrkan.

Medel anskaffades år 1980 för en specialundersökning. Utgrävningsområdet bestämdes till platsen mellan två strävpelare strax utanför kyrkans södra sidoskeppsmur öster om den här befintliga portalen, fig 110. Kullerstensläggningen togs bort och 2½ veckors fältarbete tog sin början.[8]

Då utgrävningsschaktet gick ända in till S:t Petri kyrkas sydmur, fanns det under hela utgrävningen kontakt mellan olika lagerbildningar och de i kyrkans mur avläsbara byggnadsskeden. På fig 111 visas den del av S:t Petri kyrkas nedre mur som innan utgrävningen dolts under mark. Det framgick tämligen omgående att den granitsockel, som i dag bildar gräns mellan kyrkans tegelmur och dess gråstensgrund, tillkommit åren 1904-1906 under Wåhlins restaurering. Vid samma tidpunkt har också en hel del vittrade tegelstenar ovanför stensockeln utbytts mot nya tegel. Den nya stensockeln vilar på ett skift nyare tegelsten, vilka lagts i cement. Cementen dolde också delvis den ursprungliga gråstensmuren men slutade redan ca 15 cm under dagens marknivå i en ”cementtunga”, dvs. ett litet utskjutande parti, vilken indikerade markytans nivå vid Wåhlins restaureringen.[9] Under nivån för denna cement frilades successivt den ursprungliga gråstensmuren ju djupare utgrävningen kom. Denna stenmur har uppförts med en relativt slät sida utåt ända ner till 1300-talets marknivå. Håligheterna mellan stenarna har utfyllts med murbruk, vilket delvis förts upp över stenarna. Givetvis har under S:t Petris äldsta tid denna slätputsade grundstensyta legat fullt synlig ovan mark. Spåren efter markytan vid tidpunkten för kyrkbygget visade sig också tydligt. Ca 60 cm under den nuvarande markytan slutade nämligen den slätputsade muren. Här fanns istället en mängd i bruket synliga avtryck efter de kullerstenar som en gång tillhört kyrkogårdens äldsta kullerstensläggning närmast kyrkan, fig 112.

Via spåren i kyrkans frilagda mur kunde det således påvisas att kyrkogårdens markyta alltsedan kyrkobygget på 1300-talet fram till våra dagar höjt sig ca 60 cm. Dessa övre jordmassor visade på kraftigt omrörda lager med en stor myckenhet av spridda skelettdelar. En något diffust skönjbar fyndhorisont kunde påvisas ca 40 cm under markytan. Fynden bestod av ett antal tobakspi-

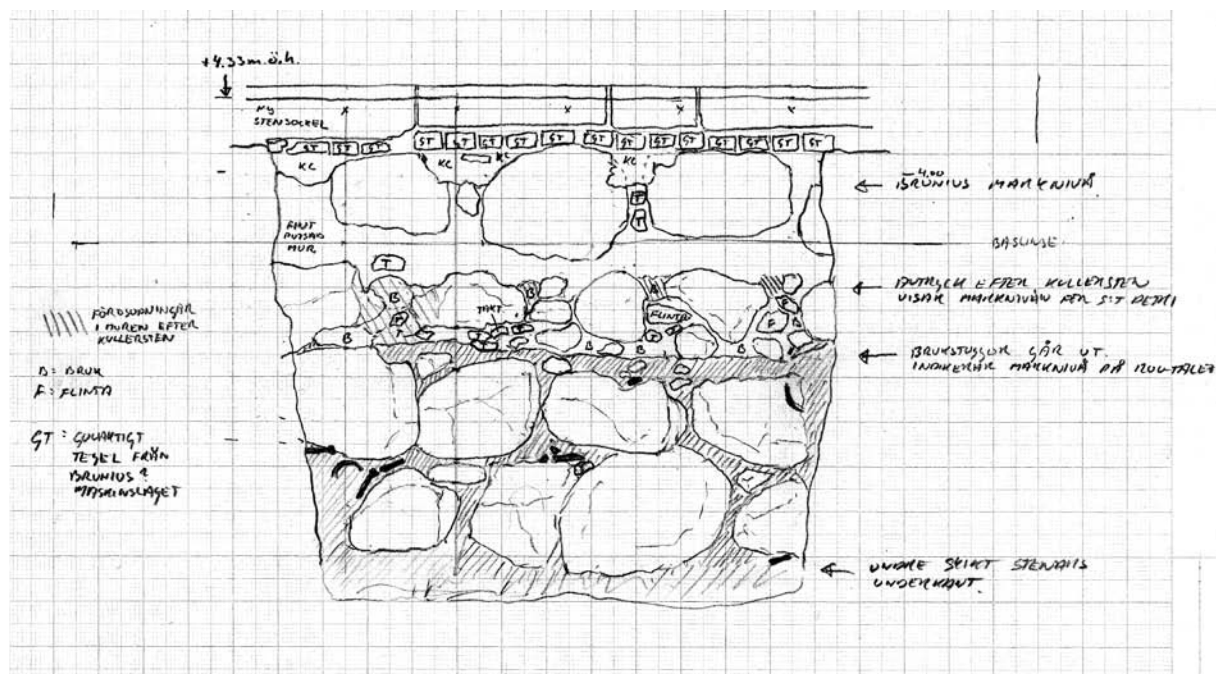

Fig 111. Uppmätning av S:t Petri kyrkas södra sidskeppsmurs utsida. När man byggde denna mur grundlade man den endast på två lager grundstenar, förvånansvärt nog knappt ens på tjälfritt djup. Uppmätning av författaren.

Fig 112. Kyrkans grundmur. Punkt A med sina utskjutande murbrukstungor representerar den marknivå som fanns i samband med murens uppförande. Punkt B visar gränsen mellan murning utan bruk och murbruksmurning. Här fanns också murbruksavtryck efter den äldsta stenläggningen upp mot muren. Man har alltså höjt kyrkogårdens marknivå något i samband med färdigställandet av kyrkan på 1300-talet. På bilden ses arkeolog Mait Molander.

pefragment utspridda över hela utgrävningsytan. Ett av fragmenten låg t.ex. strax intill kyrkomuren. Dessutom påträffades på denna nivå ett ben till en trefotsgryta i keramik av yngre typ. I schaktets sydöstra hörn framkom ett flertal spikar och fyra kistbeslag av yngre typ. Spikarna och kistbeslagen låg i ett sandigt jordlager; troligtvis en sentida störning. I denna fyndhorisont framgrävdes dessutom ett flertal tegelstensfragment efter medeltida storstenstegel. Kalkbruk på fragmenten visade att dessa ingått i en byggnadskonstruktion. På denna nivå återfanns också ett stort kritstensblock, vilket i sin ena sida var försedd med dropplistprofilering.

Den lagermässigt något diffusa fyndhorisonten ca 40 cm under nuvarande markyta bör kunna sammankopplas till någon reparation av kyrkan i senare tid, troligtvis under 1700-talet. Från skriftliga källor vet vi att under åren 1714, 1717 samt 1740-1741 utfördes omfattande exteriöra reparationer.[10] De påträffade tobakspipefragmenten svarar väl till denna epok. Kritstensblocket är i detta sammanhang intressant. S:t Petri kyrka av i dag är ju en renodlad tegelkyrka, helt i avsaknad av kritstensdetaljer i den yttre arkitekturen. Har kyrkan tidigare haft exempelvis dropplister eller takfotsprofilering av kritsten? En annan tänkbar förklaring på blockets förekomst på kyrkogården kan givetvis vara att det härstammar från något av de hus som en gång låg utmed Själbodgatans norra sida vilka alla var i kyrkans ägo.

Det kunde snabbt konstateras att stora delar av utgrävningsschaktet tyvärr var stört av yngre gravläggningar. Ytan från kyrkmuren och ca 60 cm ut i schaktet hade emellertid tursamt nog skonats från alltför sena nedgrävningar. På fig 113 visas de fyra individer vid vilkas gravläggning merparten av utgrävningsområdets äldre lagerbildningar skadats. Med stor sannolikhet rör det sig här om en familjegravplats. Individ A hade gravlagts i en träkista vilken avtecknade sig som brunfärgade ränder i jorden. Gravgropen hade inåt mot kyrkmuren säkrats med en träspont, vilken också denna gav sig till känna som en brunfärgad rand strax bredvid den norra kistväggen (ej inritad på planen). De vid utgrävningen frilagda skeletten genomgick efter fältarbetet en osteologisk undersökning.[11] Det kunde härvid konstateras att individen i grav A varit en man i vuxen ålder. Då kraniet inte framkom vid grävningen, har dock inte någon närmare åldersbestämning kunnat göras.

Direkt söder om individ A påträffades individ B, vilken troligtvis har varit en kvinna. Liksom för individ A saknades övre delen av skelettet. Könsbestämningen har fått ske efter den ringa storleken på lårbenens ändpartier och de bevarade skelettdelarnas allmänt gracila utseende. Några spår efter kista kunde inte påvisas kring denna individ. Teorin om att de framgrävda varit man och hustru baseras på det faktum att den senare begravningen skett direkt intill den äldre samt att man placerat de döda i stort sett i jämnhöjd med varandra.

På fig 113 har inte inlagts skeletten A och B:s fotpartier. Detta beror på utgrävningstekniska orsaker. Schaktets västra hälft utgrävdes i sin helhet med grävsked medan arbetet i den östra halvan kunde ske med grövre teknik utifrån de erfarenheter som vi fått i schaktgropens västra del. De två

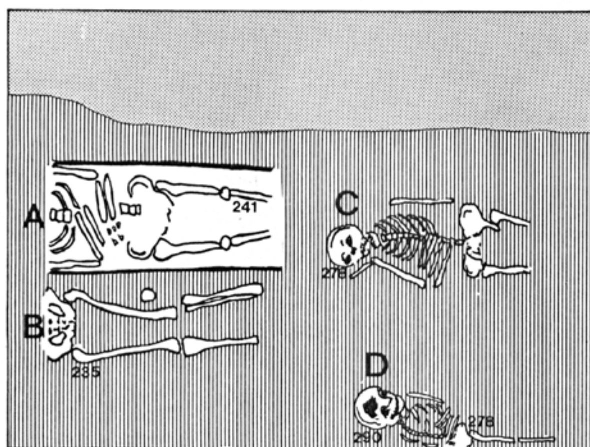

Fig 113. Planritning av de yngst påträffade gravarna A-D, troligtvis en familjegrav från före år 1747.

Fig 114. Grav C i familjegraven, det välbevarade skelettet efter en 30-35-årig kvinna.

skelett som på fig 113 inlagts öster om dubbelgraven låg i verkligheten direkt upp mot dubbelgravens fotparti utan att störa gravarna A och B. Individ C är en kvinna med dödsåldern 30-35 år. Individ D, vilken låg något högre än de övriga, var ett barn på 5-6 år.

Nedgrävningarna för gravarna A och B gick ned till ca 1,8 meter under den nuvarande markytan medan nedgrävningsdjupet för grav C låg på ca 1,4 meter och för grav D på ca 1,3 meter under markytan. Någon närmare datering av de gravlagda har inte kunnat göras. Gravarnas nedgrävningsnivåer antyder emellertid eftermedeltida begravningar. Då gravarna låg tämligen nära kyrkmuren bör de dock kunna föras tillbaka till tiden före Jacob Örngrens karta av år 1747. De omsorgsfullt inlagda gravmarkeringarna på denna karta visar nämligen att man vid denna tid inte anlade gravar närmare kyrkans yttermurar än ca tre meter.

Den således relativt sent anlagda ”familjegravens” placering minskade projektets från början snålt tilltagna utgrävningsyta med ca 70 %. Det skulle emellertid snart visa sig att utgrävningen av de alltjämt existerande äldre jordlagren mellan ”familjegraven” och kyrkans sydmur var av mycket stort värde. Strax över och strax under den marknivå som fanns vid kyrkmurens uppförande på 1300-talet påträffades mängder av byggnadsavfall bestående av tegelstensfragment, takpannefragment och murbruksklumpar. Tegelstensmängden minskade strax under 1300-talsnivån medan däremot taktegelfragmenten fortsatte att förekomma. Av takteglen i dessa lägre liggande lager var en stor

del tillverkade av gulbrännande lera. Byggnadsavfallslagret bör kunna sammanbindas med tidpunkten för S:t Petri kyrkas byggande.

Ca 1,20 meter under dagens markyta påträffades rester efter ett barnskelett, fig 115:E. Nu var vi under den äldsta marknivån och kyrkans grundmurskonstruktion hade på denna nivå övergått till kallmurade gråstenar. I jordfyllningen mellan gråstenarna kunde mängder med skelettdelar framgrävas långt in i grundmurens håligheter. Uppenbart har den återfyllnadsjord, vilken blivit packad mellan grundstenarna när S:t Petri kyrkas södra sidskeppsmur uppfördes, kommit från en äldre kyrkogård. Då återfyllnadsjorden i sin tur rimligtvis bör ha kommit från grundmursschaktet till den nuvarande S:t Petri kyrka, hade vi nu fått påtagliga spår efter en trolig äldre kyrka med kyrkogård på platsen. Vid uppmurandet av ett utjämningsskift mellan den kallmurade stengrunden och den överliggande i murbruk fogade stenmuren hade dessutom en hel underkäke råkat bli fastmurad, en nog så tydlig indikation på teorins riktighet. Fortfarande saknades dock de helt säkra bevisen på en äldre kyrkogård. Skelettdelarna kunde ju teoretiskt sett ha legat i påfyllnadsjord kommen från någon annan kyrkogård i det medeltida Malmö. En tämligen osannolik tanke men ändå en osäkerhet vid tolkningsarbetet.

Barnskelettet E var nedgrävt i byggnadsmassor av tegel och bruk tillkomna vid S:t Petri kyrkas byggande. Nedgrävningen har inte varit särskilt

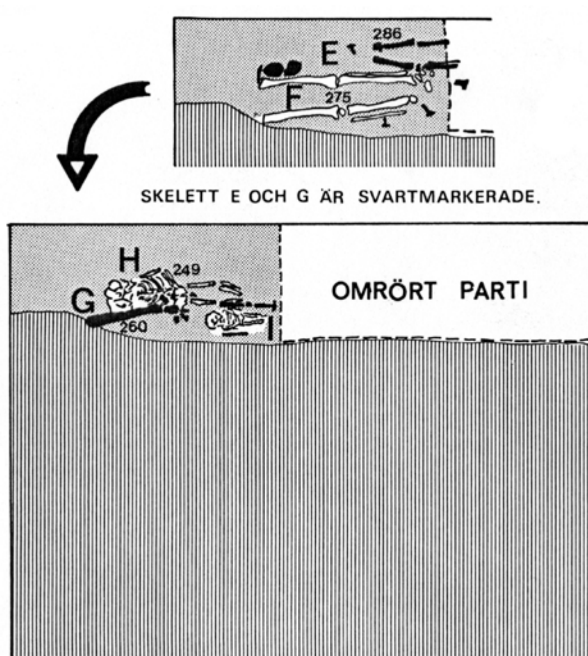

Fig 115. Planritning av gravarna E-I, av vilka många var barngravar. Merparten av utgrävningsområdet var stört av den yngre familjegraven, se fig 113.

Fig 116. Barngraven H direkt intill kyrkans grundmur var nästan helt intakt.

djup. Av skelettet återstod endast en krossad skalle samt fragment av extremitetsbenen. Åldern kunde bestämmas till 1-2 år. På samma gravläggningsnivå som skelett E kunde dessutom tillvaratas flera skadade barnsben, bl.a. ett fragment av *"os parietale"* och ett revben tillhörande ett spädbarn samt skelettdelar till en 5-10 års individ. Dessa spädbarnsgravars läge direkt intill kyrkomuren visar på den medeltida traditionen där spädbarn gärna begravdes utmed kyrkornas södra mur. Regnvattnet som rann utmed kyrkans tak skulle på detta sätt droppa på gravarna som en form av välsignande handling.

De djupare belägna jordlagren innehöll mycket lite daterande föremål; ett mynt, en blyplomb och en bottenbit till ett stengodskärl av Siegburgtyp av typisk 1300-tals form. Myntet, en silverpfennig från Güstrow eller Parchin i Tyskland präglad troligen under senare hälften av 1300-talet, låg strax intill kyrkomuren ca 1,25 meter under markytan på en nivå strax under S:t Petri kyrkas ursprungliga markyta. Myntet påträffades dock under sådana omständigheter att viss osäkerhet råder om lagertillhörighet. Blyplomben och stengodset påträffades i södra delen av schaktet, varför lagertillhörigheten här är än mer osäker.

Knappt tio centimeter under barnskelett E låg skelett F, fig 115. Endast de bakre extremiteterna kunde framgrävas då den övre delen av skelettet skadats av ett troligt jordras när gravarna A och B långt senare anlades strax intill. Runt skelettet påträffades fem stycken spikar; de enda bevarade och synliga resterna efter träkistan. Skelettdelarna anger en vuxen, troligtvis kvinnlig individ; närmare åldersbestämning har inte kunnat göras.

Ca tjugo centimeter under skelett F låg skelettfragment efter en vuxen individ; grav G. Höger skenben och fotben hade undgått förstörelse; någon könsbestämning av dessa fragment kunde givetvis inte göras. Höger överben hade troligtvis försvunnit i samband med gravarna A och B:s anläggande. I sitt ytterst fragmentariska tillstånd

utgjorde emellertid skelett G en viktig pusselbit i vårt försök att besvara frågan om existensen av en eventuell äldre kyrka och kyrkogård. Skelett F, vilket helt täckte området för grav G, var ju intakt i hela sin bredd, medan däremot vänsterbenen till skelett G blivit bortgrävda. Hade skelett G:s vänsterben grävts bort vid grundläggningen av den nuvarande kyrkans sydmur? Med en sannolikhet som gränsar till visshet har så varit fallet. Skelettets placering i förhållande till S:t Petri kyrkas utskjutande strävpelare erbjöd nämligen inte tillräcklig plats för hela skelettet. Att den döde gravlagts i närmast sittande ställning trodde vi inte på!

Skeletten invid kyrkomuren låg i lager på lager i djupled mycket nära varandra. Endast ca tio centimeter under skelett G kunde två barnskelett framgrävas; gravarna H och I. Båda skeletten härrörde från spädbarn. Runt skelett I kunde färgspår efter en träkista iakttagas. Rent lagerkronologiskt är barnbegravningarna äldre än grav G:s anläggande.

I den östra delen av utgrävningsschaktet framkom på en nivå knappt två meter under dagens markyta det slutliga helt säkra beviset på en äldre kyrkogård. Strax intill S:t Petri kyrkas grundstenar framgrävdes nämligen skelettet efter en kvinna på 30-40 år, fig 117:J. Kvinnan, vars högra hand låg uppdragen på bröstkorgen, kunde friläggas i sin helhet med undantag av de nedre extremitetsbenen. Vänstra delen av skelettet saknades emellertid. Brottytan gick exakt utmed nedgrävningsgränsen för S:t Petri kyrkas grundstenar. Kvinnan har legat i en träkista, vilket framgick av en brunfärgning i sanden samt av förekomsten av kistspik. Fler bevis på en äldre kyrka på platsen än denna grav, som ju är äldre än den nuvarande kyrkans södra sidoskeppsmur, behövdes inte. Teorin, efter vilken utgrävningen baserats,

Fig 118. Skelett från tiden före den nuvarande kyrkans tillkomst. Längst till höger det yngsta av de tre, grav J. Därefter grav K och längst till vänster kraniet till grav M.

hade således visat sig riktig. Men förväntningarna skulle infrias mer än så!

Vid markrensning intill skelett J:s huvudända blottades nämligen ytterligare ett kranie knappt tio centimeter under det förra. Denna grav, skelett K, tillhörde en kvinnlig individ vars dödsålder kunnat fastställas till 20-25 år. Endast en mindre del av skelettet saknades. Att grundgrävningsarbetena på 1300-talet inte stört detta skelett allt för mycket förklaras av att skelettet låg på ungefär samma nivå som grundmurens botten, varför nedgrävningskanten för grundstenarna här låg direkt intill dessa. Skelett K hade dessutom i förhållande till

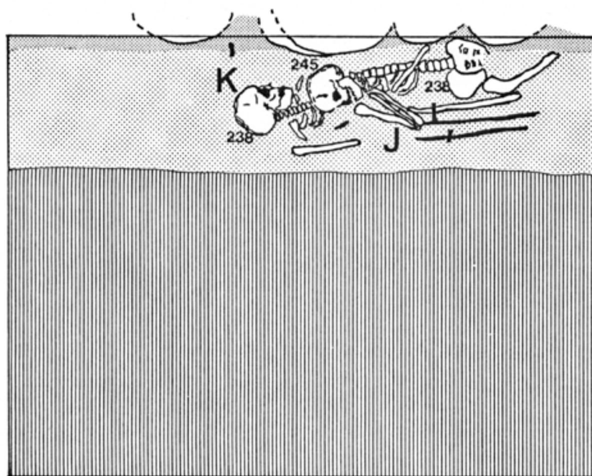

Fig 117. Planritning av de översta gravarna J-K. Dessa är äldre än den nuvarande kyrkan. Vid grävning för kyrkogrunden har man kapat skelettens vänstra sida.

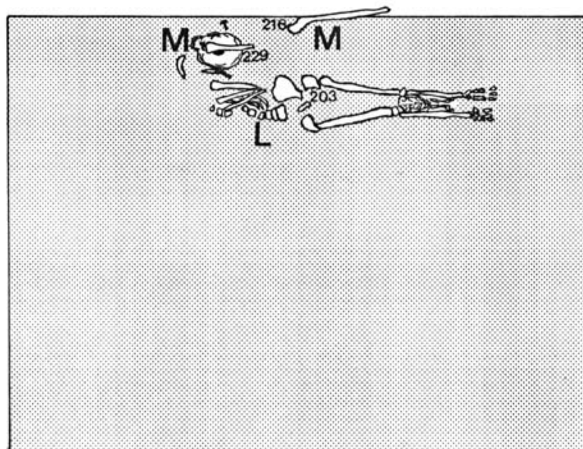

Fig 119. Planritning av gravarna L-M. Gravnivån låg under grundläggningsnivån för den nuvarande kyrkan. Grav M har blivit söndergrävd vid grävningen för grav L.

Fig 120. Tre skelett: till höger det vänstra lårbenet efter skelett M. Vänster därom kvinnan i grav L vars kranie saknades. Den 15-16-åriga kvinnan har dött i barnsäng. Mellan hennes fötter låg hennes nyfödda barn. Kraniet överst på bilden tillhör den äldre graven N.

skelett J hamnat ett tiotal cm längre ut från kyrkomuren. Även individ K har varit gravlagd i en kista, vilket avslöjades av en bevarad spik samt träfärgning runt den döde.

Direkt under skelett K framkom ytterligare en kvinnlig individ, fig 119:L. Åldern på denna kvinna var 15-16 år. Tillsammans med kvinnan hade gravlagts ett nyfött barn, vilket placerats mellan kvinnans ben. Fyndomständigheterna talar således för att den unga kvinnan dött i barnsäng. Kraniet, liksom högra överkroppens ben, saknades, vilket kan förklaras av att dessa partier legat så högt att de grävts bort i samband med individ K:s gravläggning. Inga spår efter kista kunde konstateras.

Vid den fortsatta utgrävningen blottades under de nu nämnda skeletten resterna efter ytterligare ett skelett, fig 119:M. Denna grav var endast bevarad i ytterst fragmentariskt tillstånd. Det vänstra lårbenet samt spår efter en kista var de enda intakta spåren. Till graven kan emellertid knytas ett antal lösa skelettdelar, bl.a. ett kranie, fyra halskotor samt fragment av extremitetsben. Uppenbart har skelett M blivit söndergrävt vid individ L:s gravläggning. Kraniet kunde bestämmas som kvinnligt och dödsåldern fastställdes till 25-30 år. Att kraniet inte tillhört skelett L framgår av att en bevarad underkäke till individ L inte passade till det lösfunna kraniet.

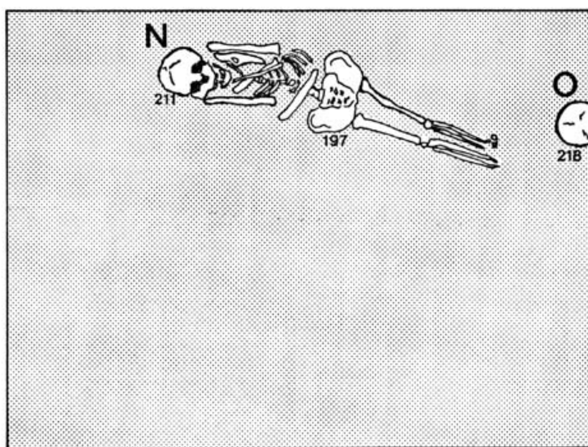

Fig 121. Planritning av de lägst liggande och därmed de äldsta påträffade gravarna N-O.

Utgrävningen hade nu nått ner till ett djup som låg under den nuvarande kyrkans grundmur. På en nivå ca. 2,30 meter under dagens markyta påträffades det lägst liggande skelettet, skelett N. En man på 35-40 år hade gravlagts med vänster arm uppdragen på bröstet medan den högra vilade på magen. Inga spår efter kista kunde dokumenteras. I stället tyder kroppens sneda ställning på en gravläggning i enbart svepning.

Avslutningsvis ska det också påpekas att det vid utgrävningens slutskede framkom ytterligare en grav invid skelett N:s fotparti, nämligen hjässpartiet till ett skelett, grav O, fig 121. I höjdläge låg detta skelett mellan grav L och M. Då endast en del av kraniet blivit synligt vid utgrävningen rubbades detta inte ur sitt läge.

Fig 122. Staden Malmös hittills äldste kände innevånare vilken påträffades i grav N, en man på 35-40 år.

Sammanfattningsvis kan således vad det gäller påträffade gravläggningar konstateras att följande begravningar skett efter varandra vid tidpunkter innan grundmuren till den nuvarande södra sidoskeppsväggen uppfördes (den äldsta först i listan):

1. Man, 35-40 år, utan kista (N)
2. Kvinna, 25-30 år, i kista (M)

3a. Kvinna, 15-16 år, utan kista (L)
3b. Foster tillsammans med 3a (L)

4. Kvinna, 20-25 år, i kista (K)
5. Kvinna, 30-40 år, i kista (J)
6. Spädbarn, i kista (I)
7. Spädbarn, i kista? (H)
8. Vuxen individ, i kista? (G)

Sammanfattas nu resultaten efter 1980-års utgrävning kan följande huvuddrag om kyrka och kyrkogård presenteras:

När man uppförde S:t Petri kyrkas södra sidoskepp låg markytan ca 60 cm under dagens marknivå. Merparten av uppfyllnaden av kyrkogårdsmarken har skett i sen tid; efter 1700-talet. Kyrkogårdens markyta har alltså fram till dess i stort bibehållit sin ursprungliga nivå, medan angränsande gator och kvartersmark runt kyrkogården under åren av olika anledningar successivt höjts.[12] Dels kan detta bero på det faktum att kyrkan anlagts på en höjd varför behov av uppfyllnad av terrängen inte funnits, dels på att kyrkogården genom kyrkogårdsmuren varit avskild från omgivande gator. När denna mur revs på 1800-talet har man i görligaste mån sökt utjämna nivån mellan gata och kyrkogårdsplan genom att påföra jordmassor på kyrkogården.

För att få ett begrepp om begravningsintensiteten togs samtliga påträffade människoben, även lösfynd, tillvara för vägning. Då de påträffade gravarna strax invid kyrkomuren visade sig vara tämligen intakta, bör merparten av de lösfunna människobenen komma från ramponerade gravar på platsen för den eftermedeltida ”familjegraven”. Då dessutom de yngre påfyllningsmassorna innehöll mycket lite ben kan man utgå ifrån att de framgrävda benmassorna är tämligen ”lokalbundna”. Benens vikt i de intaktare gravarna A-O uppgick till drygt 20 kg. Övriga lösfunna ben vägde totalt 39,5 kg dvs. de representerande ett minimum av ca 15 individer. Totalt utgör benmängden således ca 11 kg/m^2 kyrkogårdsmark; en mängd som vittnar

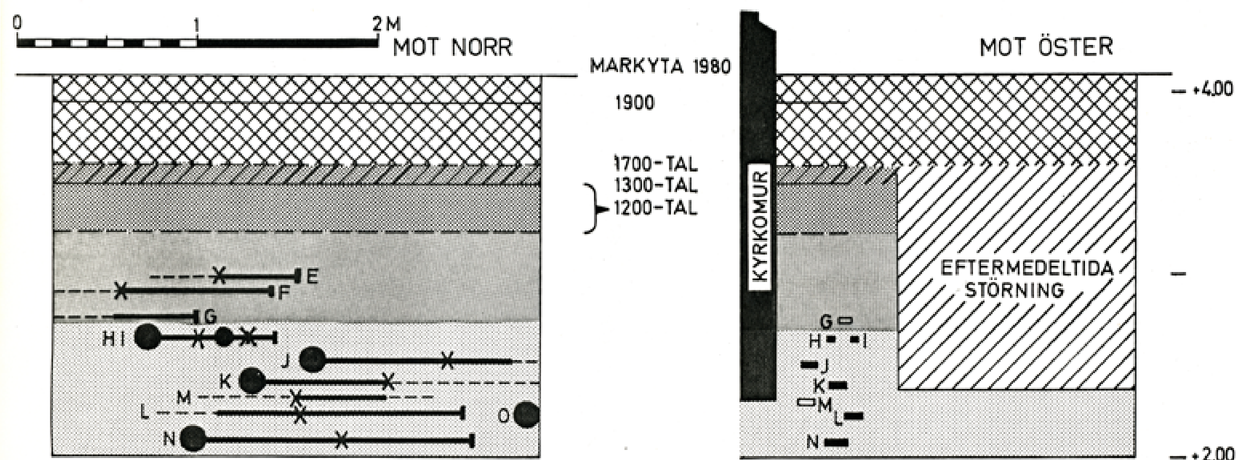

Fig 123. Läget av de medeltida skelett som är äldre än den nuvarande kyrkan. Längdprofilen till vänster visar hur tätt de ligger i höjdled. Tvärprofilen till höger visar tydligt hur alla ligger direkt under varandra vilket bevisar att de måste ha lagts nära den äldsta kyrkans sydmur.

om ett mycket stort utnyttjande av kyrkogårdsmarken strax invid kyrkomuren.

Intensiv begravningsaktivitet har emellertid inte varit specifikt enbart för området invid kyrkomuren. Vid en större utgrävning vid den forna kyrkogårdens sydvästra hörn året 1982 kunde lager på lager av skelett dokumenteras. Avsaknaden av fynd och anslutande murverk omöjliggjorde dock i detta fall någon närmare datering av gravarna. Då merparten av benen påträffades på relativt stort djup under dagens marknivå talar dock detta för att den övervägande merparten av skeletten härstammar från medeltiden. Det torde således inte vara något tvivel om att S:t Petris kyrkogård varit intensiv använd under medeltiden och att gravfriden därför för många gravar troligtvis inte varit speciellt lång.

Vad ger då 1980-års utgrävning för besked om de äldsta påvisbara mänskliga aktiviteterna på platsen? Helt klart är att det inte existerat någon bebyggelse i området före den äldsta kyrkogårdens tillkomst. Även om rena byggnadskonstruktioner genom gravgrävningarna skulle kunna ha spolierats, måste nämligen byggnadsavfallet, leran och lerkliningen samt inte minst det rena köksavfallet från en tidigare bosättning ha funnits kvar i jordmassorna. Med undantag av byggnadsavfallet från själva kyrkobyggandet var emellertid kyrkogårdsjorden helt fri från sådana inslag. Så kunde t.ex. av fyndmaterialet endast ett silvermynt, en blyplomb och fem smärre keramikskärvor klassas som mer eller mindre av medeltida ursprung. Kyrkogårdens etablering utgör således platsens äldsta exploateringsfas.

Genom utgrävningsschaktets ringa storlek kunde givetvis inte någon bild av begravningstendensen i horisontalled erhållas. En vertikalstudie av påträffade gravar är emellertid av största intresse, se fig 123. Det visar sig att samtliga döda från den äldsta kyrkogården, dvs. skeletten G-O, är gravlagda i stort sett rakt över varandra (den maximala differensen på ryggradernas sidlägen uppgår till endast 35 cm). Den eftermedeltida familjegraven har heller inte gått så djupt att det inte funnits möjligheter för äldre gravar att bli bevarade. Avsaknaden av gravar under denna familjegrav bör således tyda på att de gravar som tillhört den äldre kyrkogården endast inordnats utmed en given linje. Av fig 123 framgår också att gravarna i längdled inte förekommer i bestämda intervaller utan i stället ligger till synes utan ordning. Då avsevärd tid måste ha förflutet mellan grav N och grav G:s anläggande, måste den dokumenterade, statiska begravningslinjen i öster - väster förklaras av att gravarna anlagts i direkt närhet till ett fast, synligt riktmärke ovan jord. Det torde således inte råda något tvivel om att gravarna G-N anlagts direkt intill den äldsta kyrkans sydmur. Eventuellt finns rester efter denna äldre kyrkomur kvar inne i den nuvarande kyrkans grundmur. Av förklarliga skäl kunde vi inte gräva oss in under denna för att eventuellt finna rester efter den äldre grundmuren.

Utgrävningen året 1980 bevisade således förekomsten av en kyrkogård äldre än den nuvarande kyrkan. Genom gravarnas konstruktion och påvisbara s.k. relativa kronologi kan en viss minimibrukningstid uppställas för denna äldre kyrkogård. Av de åtta gravlagda var i tid efter varandra tre vuxna gravlagda i kista, två vuxna utan kista, samt en vuxen i osäker kista. Dessutom har två barngravar anlagts. Då flera gravar i vertikalled låg mycket nära varandra, utan att för den skull nämnvärt ha stört den äldre gravläggningen, kan kistorna troligtvis inte hunnit förmultna helt mellan olika

begravningstillfällen. En rimlig minimala gravfredningstid bör därför ha uppgått till ca 10-15 år. Dessa siffror skulle innebära en minsta brukningstid för den äldre kyrkogården på ca 90-120 år. Då det kan förutsättas att grundmuren till S:t Petri kyrkas södra sidskepp anlagts som sista etapp i det stora kyrkobygget under andra hälften av 1300-talet, innebär detta att den äldsta kyrkogården minst har omfattat 1200-talets senare hälft.

Kyrkogårdsgrävningen år 1982

År 1982 genomförde Mait Molander och författaren en utgrävning på norra sidan av S:t Petri kyrka, fig 110. Undersökningen skedde strax utanför det norra tvärskeppet. Här finns en ursprunglig portal som leder in i kyrkans norra tvärskepp. Betraktar man denna norra portal i dag ser man genast att dess proportioner är helt felaktiga. Här talar inte längre gotikens höga och smäckra formspråk. Den ursprungliga tröskeln måste således ligga betydligt lägre jämfört med den sekundäranvända 1600-1700-tals gravsten som i dag bildar tröskelsten. Endast genom arkeologin skulle klarhet i portalens hela utseende kunna vinnas. En utgrävning framför portalen skulle också kunna ge information om det i området för den nuvarande kyrkans och kyrkogårdens östra delar funnits profan bebyggelse äldre än kyrkogården. Om så varit fallet borde sådana lager kunna vara bevarade i ett område mitt framför en ursprunglig kyrkoingång. Detta var ju knappast en plats som man blockerat genom att använda som gravplats.[13]

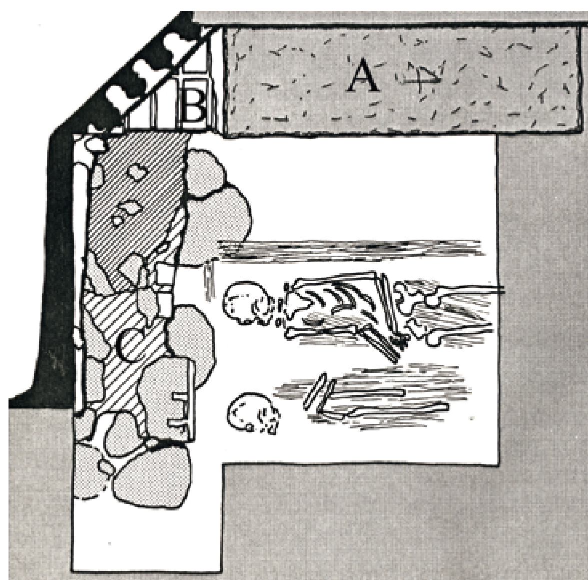

Fig 124. Planritning över utgrävningsschaktet, jämför med figuren 126. På planen är markerade de två skelett som ligger felvända.
A: Gravsten använd som nuvarande tröskelsten.
B: Den ursprungliga tegeltröskeln.
C: Grundmur till en raserad strävpelare.

Fig 125. Norra tvärskeppets portal. Detta är Malmös äldsta bevarade dörrportal, märkligt nog aldrig tidigare visad i någon trycksak.

Den gamla gravstenen som i dag är inmurad i tröskeln kunde inte tas bort, vilket medförde att en jordpelare under stenen förblev outgrävd. Dessutom berördes inte portalens västra del, då vi på ett mindre parti ville spara intakta lagerföljder in mot muren för eventuella framtida forskarinsatser. Utgrävningsytan var således kraftigt begränsad. Trots detta kunde nya intressanta fakta erhållas när det gäller den nuvarande kyrkans äldsta byggnadshistoria.

Vid friläggningen av portalens östra sida visade det sig att portalomfattningen först ca 60 cm under nuvarande marknivå slutade vid den ursprungliga tröskeln. Av portalens ursprungliga profiltegel var alltjämt tre skift i behåll strax under markytan, därefter följde en lagning av portalens nedre del med kraftigare, finhuggna granitsockelstenar. Vid stenarnas insättande har de fyra nedre skiften av portalens ursprungliga tegelomfattning huggits bort. På tröskelstenarna kunde dock fortfarande skönjas bruksavtryck efter de ursprungliga profilteglen. Insättandet av granitstenen har skett vid

en tidpunkt då markytan legat ca 40 cm lägre än i dag. Vissa fynd, bl.a. tobakspipefragment, antyder att reparationen skett redan under 1700-talet, alltså inte under den Wåhlinska restaureringen i början av 1900-talet.

Portalens ursprungliga tegeltröskel har bestått av två skift tegelstenar, lagda direkt på en kraftigt utskjutande kallmurad gråstensgrund. Det övre tegelskiftet uppvisade tydliga spår av mångårigt slitage. Genom denna tröskel och genom den utskjutande grundmuren kan det tidiga 1300-talets marknivå i området bestämmas till ca 80 cm under nuvarande markyta.

Det som vi förutsatt före utgrävningen, nämligen att det inte skulle finnas några gravar på platsen, visade sig dock vara fel. Sammanlagt påträffades fyra stycken gravlagda individer. Det begränsade antalet visar visserligen att platsen varit något olämplig i begravningshänseende, men likväl bör gravarna åtminstone under viss tid ha omöjliggjort användandet av den norra tvärskeppsportalen. Den kronologiskt äldsta graven låg på ett sådant djup att markytan vid gravläggningen minst bör ha legat strax över den ursprungliga tröskelhöjden. Endast halva graven kunde friläggas. En vuxen individ har här blivit begravd utan kista. Inga yngre fynd gjordes i fyllningen runt skelettet; däremot kunde ett fragment av ett 1300-tals krus samt fragment av s.k. äldre rödgods tas tillvara i anslutning till graven. Graven bör således ha tillkommit inte alltför lång tid efter det att portalen blivit färdigställd.

Fig 126. Utgrävningsschaktet vid den norra tvärskeppsportalen. På bilden ses benen till det överst påträffade skelettet. Jämför fotot med planen på fig 124.

Fig 127. Under senare tid har kyrkans gamla sockel bytts ut mot en granitsockel.

Drygt tjugo cm över den äldsta påvisbara graven låg nästa grav i tidsordningsföljd. I den bevarade jordpelaren under den sekundäranvända gravstenen kunde ett tydligt tvärsnitt genom graven dokumenteras, fig 126. Tidsmässigt kan graven placeras före portalgranitstenens insättande. Ytterligare två skelett frilades. Märkligt nog har de två individerna, troligtvis man och hustru, begravts med huvudena i öster. Detta trotsar allt kristet begravningssätt där den döde alltid gravläggs på rygg med huvudet i väster så att man på uppståndelsens dag ska se Kristus uppenbara sig i öster.

Vilken är då dateringen av dessa två felvända gravar? Påtagliga rester efter träet i kistorna samt förekomst av smärre keramikfragment av yngre rödgods i gravfyllningarna visar på eftermedeltida gravläggningar. När dessa gravar anlagts kan rimligtvis inte den norra tvärskeppsdörren längre ha använts. Rådfrågar vi Jacob Örngrens plankarta från år 1747 har man vid denna tid byggt ett mindre korsvirkeshus till skydd framför ingången. Uppenbart ska vi därför datera dessa, för ingången blockerande gravarna, till före denna tidpunkt.

Vid friläggandet av den intill portalens östra sida befintliga strävpelaren visade det sig att denna fått ny granitsockel under troligtvis den Wåhlinska restaureringen. Under den nya sockeln återfanns spår efter den äldre sockeln, vilken skjutit ut något i förhållande till den nya, fig 124. Vid utgrävningsarbetet strax intill strävpelaren, kunde emellertid under portalens tröskelnivå iakttas mängder med nästan pulvriserat tegel. Förklaringen på detta visade sig något djupare ner i jordlagren. På kraftiga grundstenar har man lagt ett utjämningslager av kalkbruk, på vilket man en gång påbörjat uppförandet av en strävpelare, fig 124:C. Denna hade emellertid blivit nedbruten, med undantag av det nedre tegelskiftet, vilket sedermera till stora delar krossats. Tydliga avtryck efter tegelstenarna i murbruket lämnar inga möjligheter fria till alternativa tolkningar. Muren har åt norr skjutit ut från kyrkomuren lika långt som den i dag befintliga strävpelaren. Under ett tämligen tidigt skede i S:t Petris uppförande har man alltså av någon anledning sett sig föranlåten att riva ned en redan påbörjad strävpelare för att uppföra en ny drygt 60 cm längre österut. Varför?

Vid uppmurandet av tvärskeppsgavelns nedre del, har man i ett första skede utgått ifrån att muren skulle stödjas av tre strävpelare; två i tvärskeppshörnen och en exakt mitt på muren. Det är grundfundamentet till denna centralt placerade strävpelare som nu påträffats. Själva mureriarbetet har påbörjats efter denna plan; dock kan i dag inte avgöras hur högt man hunnit uppföra den norra tvärskeppsmuren innan planerna ändrades. Vad som förändrar planerna är att trapptornet i det nordvästra tvärskeppshörnet tillkommit. Då trapptornet var bredare än den ursprungligt planerade strävpelaren måste också mittsträvpelaren förskjutas åt öster för att de båda väggfälten mellan strävpelarna skulle bli lika breda. Speciellt viktigt bör denna symmetri ha varit då i annat fall de dominerande tvärskeppsfönstren ut mot torget i norr skulle fått olika bredd. Konstaterandet att trapptornet inte funnits med i de ursprungliga byggplanerna öppnar intressanta frågeställningar om kyrkans primära, tilltänkta utseende. Detta kommer att tas upp i nästa kapitel som behandlar den nuvarande kyrkans olika byggnadsetapper.

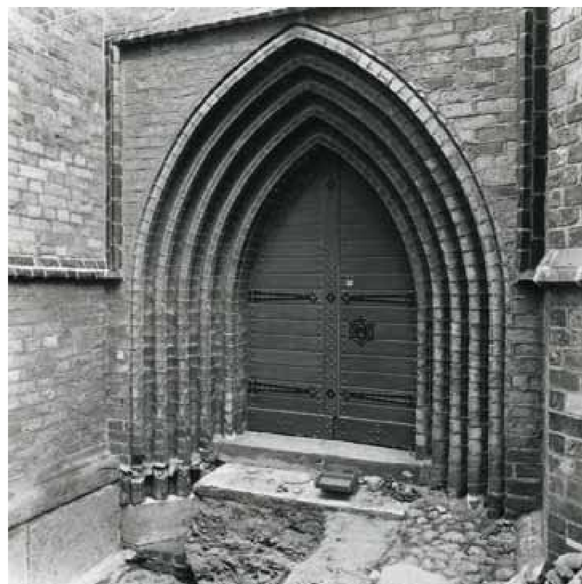

Fig 128. Utgrävningen gav en god uppfattning om vilka proportioner som den norra tvärskeppsportalen ursprungligen haft. Jämfört med utseendet i dag stämmer dessa bättre med gotikens höga portalomfattningar.

S:t Petri och Pauli kyrka

Inledning

"*S:t Petri i Malmö är inte bara Öresundsområdets märkligaste gotiska byggnad utan också en av Skandinaviens märkligaste byggnader i baltisk gotik. Detta är den uppfattning man möter i flertalet konsthistoriska översiktsverk, men trots detta föreligger hittills egentligen inget verkligt allvarligt menat försök att analysera byggnadens arkitektur.*"

Så skrev medeltidsforskaren Rikard Holmberg år 1977.[1] Anmärkningen var då, och är fortfarande år 2016, berättigad. Trots att S:t Petri kyrka förekommer i flera konsthistoriska verk, är kyrkans byggnadshistoria mycket styvmoderligt behandlad. Kyrkan finns med i Carl Georg Brunius "*Skånsk konsthistoria*" från år 1850 men det hittills i tryck grundläggande verket om S:t Petri torde vara den kortfattade historiken och vägledningen för besökare som domkyrkoarkitekten Theodor Wåhlin gav ut år 1919.[2] Samma år hade dåvarande stadsarkivarien Anders Ulrik Isberg j:r en omfattande utläggning om kyrkan i sin bok "*Malmö stads 600-års jubileum*" men här blandas fakta och rena fantasier i en enda röra där de medeltida avsnitten helt saknar relevanta källfakta.[3] Konsthistorikern Monica Rydbecks stora bok från år 1943 om valvslagningskonsten i skånska kyrkor omfattar även S:t Petri. Hon lägger här dock endast vikt vid valvribbornas skiftande utseende.[4]

Redan Theodor Wåhlin menade - med utgångspunkt från valvribbornas varierande form - att S:t Petris första byggnadsetapp omfattat kyrkans östra delar med koromgång, kor, tvärskepp samt de två östligaste valvtravéerna i mittskeppet och i sidoskeppen. Monica Rydbeck kompletterade sedan bilden genom att detaljstudera bl.a. valvribbornas skiftande utseende. Enligt henne skulle kyrkans olika byggnadsetapper kunna uppspaltas i följande faser:

Fig 129. S:t Petri och Pauli kyrka är Malmös bäst bevarade medeltida byggnadsklenod.

Fig 130. Det s.k. stjärnvalvet från början av 1300-talet i den nuvarande sakristian invid vapenhuset, tidigare i Vor Frues kapell vid stenckestenen, är ett av Skandinaviens äldsta i sitt slag.

1. Koromgången och tvärskeppen med sina valv uppförs. Valvribborna är likformigt profilerade från vederlag upp till hjässa, dock med vissa smärre skillnader i utformningen av tvärsnittsprofilerna. Koromgångens valvribbor har en päronformad mittled, flankerad av två hålkälar medan tvärskeppsribborna har en päronformad, i spetsen något utdragen, mittled mellan två rundstavar. Eftersom tvärskeppens ribbor har stora likheter med kor- och mittskeppsvalvens ribbor bör koromgångens valv vara de äldre. Därefter har tvärskepps- och korvalven byggts.

2. Efter det att kor och tvärskepp färdigställts uppförs de två östligaste mittskeppsvalven med anslutande sidoskeppsvalv. Detta framgår genom den likhet mellan dessa valvs ribbformer och valvribborna i koret. Vid valvhjässorna övergår de treklöverformade ribborna nämligen till en fyrkantig form.

3. Resterande del av mittskepp och sidoskepp uppbyggs. Längst i väster, över mittskeppet, uppförs ett torn. Detta rasar år 1420 och då krossas de västligaste valven och nya, s.k. stjärnvalv byggs.

År 1978 kunde författaren påvisa en del felaktigheter i den av Monica Rydbeck uppgjorda byggnadskronologin.[5] Detta gällde inte minst frågan om vid vilken tid stjärnvalven i kyrkans västliga del tillkommit. I den konsthistoriska forskningen har konstaterandet att dessa valv, som byggts först efter år 1420, haft stor betydelse eftersom man menat att dessa är de äldsta stjärnvalv som vi har i Skandinavien. Många kyrkomålningar har därför daterats utifrån detta. Sitter målningar på stjärnvalv kan de inte vara äldre än tidigt 1400-tal.

År 1978 kunde emellertid författaren helt kullkasta denna datering. Det visade sig nämligen att Monica Rydbeck vid förstudiet till sin avhandling inte noterat att det finns ytterligare ett stjärnvalv i S:t Petri kyrka, nämligen i sakristian vid det norra vapenhuset. Detta stjärnvalv har valvribbsprofiler som helt överensstämmer med korets, alltså från en tidpunkt från första hälften av 1300-talet. Förekomsten av de äldsta påvisbara stjärnvalven i Skandinavien hade således flyttats tillbaka närmare ett sekel.[6] I samband med denna upptäckt aktualiserades frågan om hur många byggnadsfaser som egentligen är noterbara i den nu befintliga kyrkobyggnaden. Vid kontrollstudier av murarna över kyrkans valv kunde författaren konstatera ett flertal sådana byggnadsetapper, långt flera än vad som tidigare var kända. Så visade t.ex. den södra tvärskeppsmuren tydligt att det skett ett byggnadsras redan under det äldsta byggskedet.

Einar Bager menade i sitt sökande efter S:t Petris föregångare att ”*byggnadsarbetet på den nuvarande S:t Petri planlagts så, att en på platsen befintlig äldre kyrka i det längsta skulle kunna begagnas*”.[7] Han hänvisar i detta sammanhang till Mariakyrkan i Lübeck. I

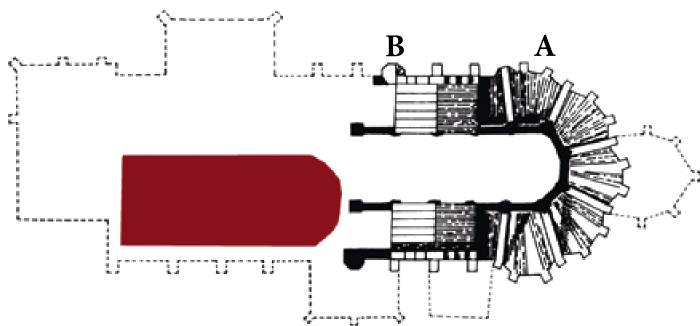

Fig 131. Kyrkan efter byggnadsfas 1. Den äldsta kyrkan markerad med rött.

denna kyrka lät man den gamla kyrkans romanska långhus stå kvar under en stor del av byggtiden för att tjäna som tillfällig gudstjänstlokal. Vid författarens företagna utgrävning söder om S:t Petri kyrkas sidoskepp har, som visats i föregående kapitel, den äldsta kyrkans placering kunnat fastställas, fig 131. Utifrån detta resultat men också genom en byggnadsarkeologisk studie av den nuvarande S:t

Fig 132. Vindeltrappan upp till koromgångens loft. Till vänster ses väggen till det norra kapellutsprånget, se fig 131:A. Vindeltrappan är Malmös i dag äldsta bevarade trappa.

Petri kyrka kan författaren nu nedan lägga fram en ny bild över kyrkans byggnadshistoria.

Nedan har S:t Petris äldsta byggnadshistoria uppdelats och redovisats i ett antal olika byggnadsfaser vilka tydligt avslöjas vid mera närgångna studier av kyrkans murverk.

Kyrkans byggnadshistoria

Byggnadsfas 1

Omfånget av denna byggnadsfas visas på fig 131. Vid uppförandet av den nya kyrkan startade man med kyrkans östra delar. Här skulle ju högaltaret

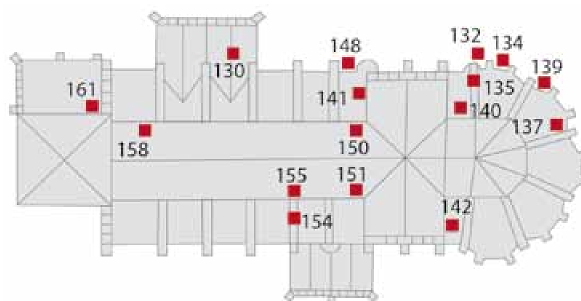

Fig 133. Orienteringsplan. Siffrorna hänvisar till var de olika figurnumrens bilder i kapitlet är tagna.

stå och eftersom det skulle ersätta högaltaret i den gamla kyrkan måste de dagliga mässorna vid detta gamla altare ostört kunna utföras fram till den tidpunkt då det nya koret med sitt altare var färdigt att invigas. Det nya huvudaltaret till S:t Petri kom härigenom att placeras en bit öster om den gamla kyrkan.

Rent konstruktivt var koromgången en förutsättning för att kunna föra upp den höga kordelen. De höga kormurarna blev nämligen på detta sätt stabiliserade halvvägs upp av omgångens murar och valv. Genom detta sidostöd skulle man kunna slå valv även över det höga koret utan att valvtrycket pressade korväggarna utåt med risk för att dessa rasade. Man har därför börjat det nya kyrkbygget med att föra upp koromgången. Arbetet har troligtvis börjat med det norra kapellutsprånget, fig 131:A. Två saker indikerar detta, dels vindeltrappan i muren upp till koromgångens vind, dels de djurfriser i tegel som finns vid takfoten just till det norra kapellutsprånget. Vid uppförandet av koromgångens valv har det givetvis varit en fördel att ha en trappa upp till loftet; alltså bör denna trappa ha ingått i den nya kyrkans först uppförda murparti.

Även de takfriser som uppåt avslutar det norra kapellets väggar antyder att man börjat bygget just här. På friserna finns 21 stycken små konsoler utformade som djurhuvuden; Malmös i dag äldsta bevarade offentliga konstverk. Dessa har formats,

Fig 134. En av de tre friserna med djurhuvuden i koromgångens norra kapellutsprång.

eller snarare skurits ut, medan leran i tegelstenen fortfarande var våt. Huvudena är mellan 10-15 cm höga och de finns endast på detta norra kapellutsprång – i resten av koromgången har man i stället för dessa konstnärligt utförda konsoler valt enkla profiltegel. Ett problem är att vi inte med säkerhet kan avgöra om dessa enkla profiltegel är medeltida eller om de tillkommit under Carl Georg Brunius restaurering vid mitten av 1800-talet. En teori har t.ex. framkastats att koromgången innan Brunius arbete varit helt täckt av liknande djurkonsoler men att teglen på kyrkans sydsida med åren blivit så hårt anfrätta av väder och vind att dessa bytts ut av Brunius.[8] Mot detta talar dock det faktum att yttermuren till koromgångens nordvästra valvtravé, alltså travéen strax väster om det norra kapellutskottet, saknar djurhuvuden och i stället har profiltegel av samma typ som koromgången i övrigt. Om nordsidan skulle ha legat bättre skyddad mot väder och vind skulle här också funnits bevarade djurhuvuden. Att så inte är fallet visar att det endast är detta norra kapell som fått denna speciella utsmyckning.

Fig 135. Författaren år 2015 på väg uppför Malmös äldsta bevarade trappa till koromgångens loft.

Det kan i detta sammanhang vara av intresse att konstatera att flera av djurhuvudena har försetts med kristna kors i pannorna. Dessutom har det mittersta huvudet en till hälften utplånad inskription vilken verkar börja med orden ”Christe domine”. Även bokstäverna AD kan eventuellt skönjas.[9] Tyvärr är det efterföljande årtalet utplånat. Tegeltillverkaren har just här råkat sätta sitt finger i den våta leran. Det är mycket möjligt att årtalet för S:t Petri grundläggning funnits här. De korsmärkta djurhuvudena och kapellets riktning mot norr kan ha haft till funktion att motverka ondskans krafter vilka enligt medeltida tro fanns i norr. Enligt en levande legend fram till 1800-talet tutade torn-

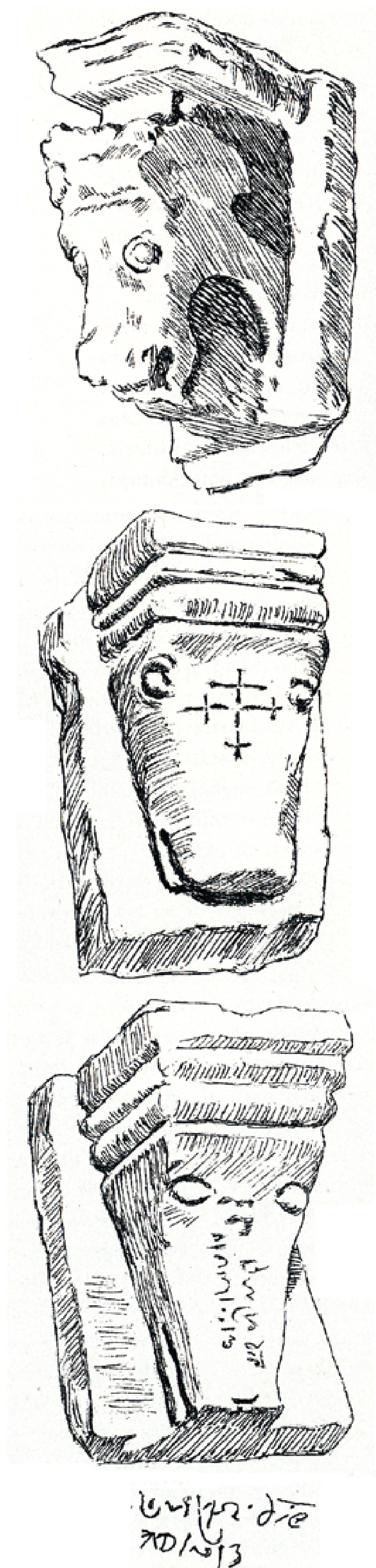

Fig 136. Einar Bagers avritningar av några av tegelskulpturerna i koromgången. Nederst den inristade latinska texten i ett av huvudena.

Fig 137. I samtliga kapellutsprång i koromgången kan man se att sidofönstren en gång varit betydligt större.

väktarna i S:t Petri kyrkas torn åt tre av de fyra väderstrecken, dock aldrig åt norr. Om de gjorde detta väckte man nämligen spökkon. Denna påstods vara en ko som blivit levande begravd när man lade grunden till kyrkan. Detta är självklart bara en gammal skröna men den kan kanske ha sitt upphov i djurfigurerna och en vag och genom århundradena förvanskad föreställning om att den första grundstenen en gång lagts här i norr. Givetvis är detta bara en tanke av författaren utan den minsta beviskraft men den passar in att nämnas i detta sammanhang.

I vart och ett av koromgångens kapellutskotts tre väggpartier finns ett stort fönster. Ursprungligen har alla dessa fönster varit lika breda men efter det att koromgången färdigställts har samtliga sidofönster i kapellutsprången gjorts väsentligt smalare, fig 137. Vad kan ha föranlett detta radikala ingrepp i arkitekturen mitt under byggets gång? Svaret finner vi på utsidan av kapellutsprången. Här finns nämligen, mellan kapellutsprången, de uppmurade strävpelare som bär upp de väldiga störtbågarna vilka ansluter mot mittskeppets övre väggpartier, fig 138. Dessa störtbågar har endast en funktion, att ta upp kor- och långhusvalvens sidotryck så att valven inte rasar. Strävpelarna som bär upp störtbågarna är emellertid inte samtida med koromgångens ytterväggar. De olika tegelskiften i mur- respektive strävpelare ligger nämligen inte

alltid på samma höjd, fig 139. Under byggets gång har man alltså varit tvungen att högst väsentligt ändra på kyrkans exteriöra utseende. Störtbågarna har tillkommit varför kapellutskottens sidofönster fått göras smalare eftersom strävpelarna till störtbågarna täckte en del av korkapellens sidoväggar. Som författaren kunnat påvisa är det en katastrof, hittills inte känd i forskningen kring S:t Petris historia, som är orsaken till denna förändring. Vi ska nu följa byggarbetena fram till denna katastrof.

Uppe på koromgångens loft kan man i korets högmurar se att dessa högmurar uppförts i två etapper. När kormurarna byggts till en höjd strax över de blivande valven i koromgången har arbetet temporärt upphört. I stället har man uppfört koromgångens valv. Detta avbrott avslöjas av att de vertikala avstånden mellan de s.k. bomhålen i kormurarna förändrats. Bomhål var utsparade hål i tegelmurarna i vilka man fäste in de provisoriska byggnadsställningarnas golvbjälkar. Efter det att man murat upp ett antal tegelskift, lade man in ett nytt ställningsgolv och på detta sätt arbetade man sig uppåt muren. Om plötsligt avståndet mellan dessa bomhålsnivåer förändrats kan detta tyda på att det skett ett avbrott i arbetet. I S:t Petri kan man t.o.m. se hur breda dessa byggnadsställningar varit. Fig 140 visar hörnet mellan kormuren och det norra tvärskeppet. Här har man säkrat de två längsgående träbjälkar som löpt utmed kormuren

Fig 138. S:t Petri kyrka saknade från början sina mycket karakteristiska och dominerande störtbågar.

Fig 139. Kapellmuren till vänster möter störtbågens pelare till höger. En del tegelskift ligger inte på samma höjd.

genom att placera dem i bomhål i den anslutande tvärskeppsmuren. Avståndet från det yttre bomhålet på bilden in till kormuren till vänster ger bredden på 1300-talets byggnadsställning till ca 90 cm.

Så stod då hela koromgången med sina takvalv färdig. Nu kunde man fortsätta att resa kormurarna till full höjd, dvs. till närmare trettio meter över markytan. Koromgången har medfört en stabilisering av den höga kormuren. Valvslagningen i det breda koret har dock fått vänta, först har tvärskeppens högmurar rests. Att kormurarna rests före tvärskeppsmurarna avslöjas genom två murdetaljer. De höga korfönstren har, till skillnad från tvärskeppsfönstren, smygar vars profiltegel fortsätter runt fönsteröppningarnas valvbågar. Konstruktionen är här identisk med koromgångens. Tvärskeppsfönstren smygar slutar däremot stumt upp mot fönstervalvbågarna.

Vid den utgrävning som Mait Molander och författaren år 1982 genomförde utanför det norra tvärskeppet visade det sig att strävpelaren mitt på tvärskeppet från början hade stått förskjutet något åt väster. Senare har man emellertid rivit ner pelaren och flyttat den en halv meter österut, se fig 124. Förklaringen på denna förändring kan vi finna trettio meter över markytan. I dag finns vindeltrap-

pan upp till tvärskeppsloftet som en utskjutande del i det norra tvärskeppets västra hörn, fig 131:B. Från trappan kommer man genom tvärskeppets gavelmur in på loftet. Här uppe finns emellertid en igenmurad dörröppning som en gång lett ut till en numera försvunnen vindeltrappa i tvärskeppshörnet, fig 141:B. Denna förändring av lofttrappan måste ha gjorts under byggets gång. Varför man ändrat planerna vet vi dock inte.

Så har då kyrkan stått där med en valvslagen koromgång och resta kor- och tvärskeppsmurar. Nu gick man igång med att slå tvärskeppsvalven. Detta har skett innan man tagit steget fullt ut och börjat slå de stora valven över koret. Arbetsgången avslöjas av att tvärskeppsvalven, till skillnad från korvalven, har valvribbor med en identisk utformade profilering som valvribborna i koromgången. Det är emellertid nu som katastrofen inträffat. Under arbetet med valvslagningen i det södra tvärskeppet har här de två kryssvalven gett vika och störtat till marken. En stor del av de övre södra tvärskeppsmurarna har också följt med i raset. Uppe på vinden till det södra sidoskeppet kan man

Fig 140. Koromgångens loft. Korets högmur till vänster möter det norra tvärskeppets högmur. Bomhålen i murarna visar var man en gång vid uppförandet fäst in byggnadsställningarna av trä. De två hålen bredvid varandra i tvärskeppsmuren visar bredden på träställningen.

Fig 141. Dörren från trapptornet (A) leder upp till det norra sidoskeppets loft. Den igenmurade dörröppningen (B) har en gång lett ut till ett trapptorn inne i tvärskeppet, en trappa som rivits ner redan när man byggde tvärskeppet.

se hur delar av den södra tvärskeppsmuren vid raset glidit åt söder och senare fått ersättas med en ny mur. Tyvärr har man nu byggt in stora delar av det södra sidoskeppsloftet med en träkonstruktion varvid tvärskeppsmuren dolts. När författaren var här upp på 1970-talet kunde man dock fortfarande studera hela denna mur. I den östra tvärskeppsmuren in mot koromgången kan man emellertid fortfarande på koromgångens loft se spåren efter detta ras, fig 142.

Byggnadsfas 2

Givetvis har tvärskeppets kollaps inneburit ett allvarligt avbräck i bygget. Den sandkulle som kyrkan uppfördes på har uppenbart inte varit lämpad för de höga, slanka och gotiskt formade kyrkoväggarna. Därtill kommer att vi i S:t Petrikyrkans östra delar har en märklig grundvattenssituation. I modern tid har man t.o.m. under vissa sommarmånader fått stänga av den södra delen av koromgången eftersom det trängt upp så mycket grundvatten över golvnivå att golvet blivit farligt att gå på pga. halkrisk. Sådana vattenflöden kan givetvis ha medverkat till att göra grunden instabil. Förklaringen på detta vattenfenomen ligger i den kraftiga

Fig 142. Den södra tvärskeppsmuren sedd från koromgångens loft. Med gult streck är markerat gränsen mellan nymurningen till vänster och den gamla muren efter det att tvärskeppet rasat.

källa med färskvatten som just invid S:t Petri haft sitt utflöde. Vattnet från denna har runnit söderut och har en gång bildat den s.k. "*Krageviken*" i dåvarande Rörsjön. Detta vattenflöde har kunnat konstateras vid flera utgrävningar i kyrkans direkta närhet. Så sent som in på 1800-talet fanns dessutom utanför S:t Petri kyrkogårds sydöstra hörn en gatubrunn som enligt mångas mening då gav det bästa källvattnet i Malmö.

Det är i skedet direkt efter tvärskeppsraset som man tagit beslutet att förstärka hela kyrkan med s.k. störtbågar och det är nu som kyrkan fått sitt karakteristiska exteriöra utseende. Med dessa yttre störtbågar har man säkrat valvtrycket mot söder, öster och norr. Åt väster var man emellertid också tvungen att bygga stödmurar innan man kunde våga sig på försöket att slå valv i tvärskeppet samt i koret. Det första pelarparet i långhuset direkt väster om tvärskeppet har därför rests och med mellanliggande valvbågar, s.k. arkadbågar, kopplats samman med tvärskeppets västra pelare. Detta framgår tydligt genom utformningen av dessa två arkadbågar. De har nämligen försetts med en rik profilering av samma typ som i koromgången. Någon liknande profilering finns inte i resterande del av långhusets arkadbågar, fig 144.

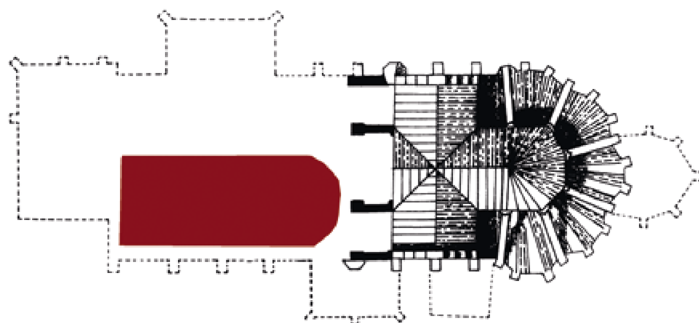

Fig 143. Kyrkan efter byggnadsfas 2. Valven över koret och tvärskeppet är slagna. Den äldsta kyrkan markerad med rött. Stödmurarna åt väster markerade med svart, jfr fig 144:A.

När tvärskeppets höga västpelare genom dessa åtgärder säkrats och efter det att det södra tvärskeppets murar efter raset återställts till full höjd och störtbågarna runt koret byggts, gick man igång med valvslagningen; först över tvärskeppen, sedan över koret. Arbetsgången framgår av utseendet på valvribbornas övre hjässpartier. I tvärskeppen går de profilerade ribborna ända upp i hjässan men i koret har man i den avslutande övre delen satt in vanliga fyrkantiga tegel. Detta är ett förenklat byggsätt med mindre antal handskurna profiltegel. Just S:t Petri kyrka är ett skolexempel på hur man kan följa de olika byggetapperna efter hur valvrib-

Fig 144. Mittskeppets arkadbågar med det södra tvärskeppet i bakgrunden. Arkadbågen A är under bygget uppförd som stöd för tvärskeppet medan arkadbågen B tillkommit senare. Detta avslöjas av bågen A:s rikare profilering.

Fig 145. De fyra medeltida dörröppningar som lett in i S:t Petri kyrka. Den äldsta portalen i det norra tvärskeppet har varit den mest påkostade (ovan till vänster). Den samtida tvärskeppsportalen åt söder har endast fått en ringa utsmyckning (ovan till höger). Den yngre portalen in till vapenhuset saknar märkligt nog helt utsmyckning (nedan till vänster). Den yngsta portalen in till det södra sidoskeppet saknar också helt utsmyckning (nedan till höger).

bornas profilering alltmer försvinner och ersätts av vanligt fyrkantstegel.

Denna tendens att frångå profiltegel ses också tydligt i dörröppningarnas utformning, fig 145. Det norra tvärskeppets dörromfattning, som troligtvis inte berördes av raset, är uppförd som en praktfull gotisk dörröppning med ett flertal skikt av profiltegel. I den södra tvärskeppsportalen, som troligtvis byggts upp på nytt efter raset, finns mycket lite profiltegel. Denna kraftiga förenkling av dörröppningarna återfinns sedan under resten av kyrkbygget i både vapenhuset och i det södra sidoskeppet.

Byggnadsfas 3

Det verkar som om kyrkbygget avstannat en tid efter det att man färdigställt byggnaden fram till och med tvärskeppet. Troligtvis har man rest en tillfällig trävägg åt väster för att därefter kunna inviga det nya högaltaret. Fram till denna stund hade under byggnadstiden den gamla kyrkan fungerat med sina dagliga altartjänster. Vid invigningen av den nya kyrkans huvudaltare skulle relikerna från den gamla kyrkans huvudaltare föras över. Detta har skett under en värdig ceremoni i närvaro av den skånska kyrkans överhuvud och med stor uppslutning av stadens befolkning. S:t Nikolaus reliker har tagits upp ur den gamla kyrkans altarskiva. I en högtidlig procession har sedan relikerna överförts till det nya högaltaret. Även om vi inte har några uppgifter om hur detta gått till i just S:t Petri kyrka känner vi bl.a. från våra medeltida landslagar väl till den medeltida proceduren vid invigningen av en ny kyrka.

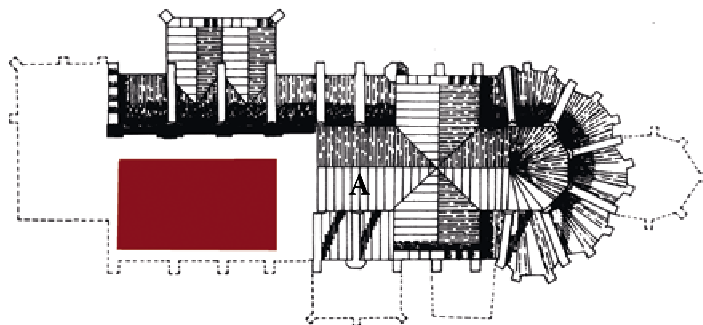

Fig 146. Kyrkan efter byggnadsfas 3. Långhuset till den äldsta kyrkan markerad med rött.

Ärkebiskopen har utanför den stängda kyrkdörren hållit ett tal till de församlade. Därefter har han i procession gått ett antal varv runt den nya kyrkan varvid man bestänkt murarna med det heliga vigvattnet. Med sin kräkla har så kyrkans överhuvud bankat på porten och stigit in i kyrkan. På golvet var utlagt en blandning av sand och aska, format som ett kors med korsarmarna riktade diagonalt mot kyrkans fyra hörn. Askan var i den medeltida kyrkliga ritualen jämförbar med ett botemedel. Med sin kräkla tecknade prästen i askan det grekiska och det latinska alfabetets bokstäver. På väggarna hade uppritats tolv kors. Biskopen smorde korsbilderna med s.k. ”*chrisma*”, en av de heliga oljorna. Därefter var det dags för den högtidligaste delen av ceremonin. Kyrkorummets heligaste plats, högaltaret, skulle invigas. I altarbordet av sten fanns fem kors inristade, representerade de sår som Kristus fick under sin dödskamp; såren i de genomstungna fötterna, i de sargade händerna och av spjutspetsen i bröstet. Det var med dessa

Fig 147. Ett antal medeltida textilier från S:t Petri kyrka har överlevt till våra dagar. Här ses t.ex. kyrkans skyddshelgon S:t Petrus med nyckeln till himmelriket och S:t Paulus med sitt svärd.

sår som vapen som Jesus besegrat döden. Biskopen har strukit de fem altarkorsen med två olika slags oljor, dels "*chrisman*" men också med den s.k. "*katekumenoljan*". Därefter har S:t Nikolaus relik nedlagts i en fördjupning i altarskivan och hålet i skivan blivit förseglat. Altaret har nu övergått till att genom kraften från reliken bli en martyr- eller helgongrav.

Det finns en del mycket tydliga indikationer på att uppförandet av S:t Petri och Pauli kyrka stannat upp efter det att koret och tvärskeppet blivit färdigbyggda. Det mest synliga belägget finns på den norra sidan av kyrkan. Här har man varit tvungen att avsevärt höja det norra sidoskeppets väggsockel strax väster om tvärskeppets utskjutande trapptorn, fig 133:148 och fig 148. Detta tyder på att kyrkogårdens markyta hunnit höjas innan byggnadsetapp 3 igångsatts. Inte bara markytan utan också golvytan inne i koret och koromgången har man givetvis tvingats höja till samma nivå. Detta framgår mycket tydligt av att ingången till vindeltrappan upp till koromgångens loft numera är väldigt låg. Den har från början varit mycket högre. Vid utgrävningen år 1982 framför den norra tvärskeppsportalen kunde det också konstateras att den ursprungliga marknivån legat drygt en halv meter lägre än dagens nivå.

Byggnadsfasen avslöjas också tydligt i mittskeppets två murar strax in mot tvärskeppet. Ovan mittskeppsvalvet ses nämligen här två s.k. förtagningar, dvs. medvetna vertikala avslut under en byggnadsetapp. Vartannat tegelskift är indraget i förhållande till de övriga. Detta har gjorts för att man vid det fortsatta, framtida byggarbetet inte skulle få en vertikal fog utan i stället en bättre anslutning mellan gammal och ny mur. Dessa två förtagningar sitter i de båda mittskeppsmurarna direkt väster om tvärskeppet, fig 150 och fig 151. I den norra mittskeppsmuren har man kommit helt fel; den nya muren vidare västerut ligger inte i liv med den gamla. Tittar vi på denna förtagning från utsidan ser man tydligt att man också kommit helt fel i de olika tegelskifteshöjderna mellan den äldre och den yngre muren. De medeltida murarna har emellertid elegant löst detta problem genom att spetsa teglen vid sammanfogningen, fig 149.

Vi har alltså en mycket tydlig bild av att det stora kyrkbygget stannat upp, troligtvis under en längre tid. Detta har skett när den östra delen av templet var klart och invigt. Givetvis kan man inte säga hur länge detta byggstopp varat men det kan ha varit frågan om flera år. När arbetet återupptogs kan det tyckas ha varit logiskt att mot väster successivt färdigställa kyrkan tvärsektion för tvärsektion. Så har emellertid inte skett. I stället har man in i det längsta sparat uppförandet av mittskeppets och det södra sidoskeppets västligaste del. Det finns, som omtalats, endast en rationell förklaring till att bygga på detta sätt. Något har under merparten av bygget fått ligga kvar och blockera detta sydvästra byggområde. Detta något måste ha varit den gamla kyrkobyggnaden.

Fig 148. De olika nivåskillnaderna på socklar invid det norra tvärskeppet visar på ett avbrott under kyrkans byggnadstid.

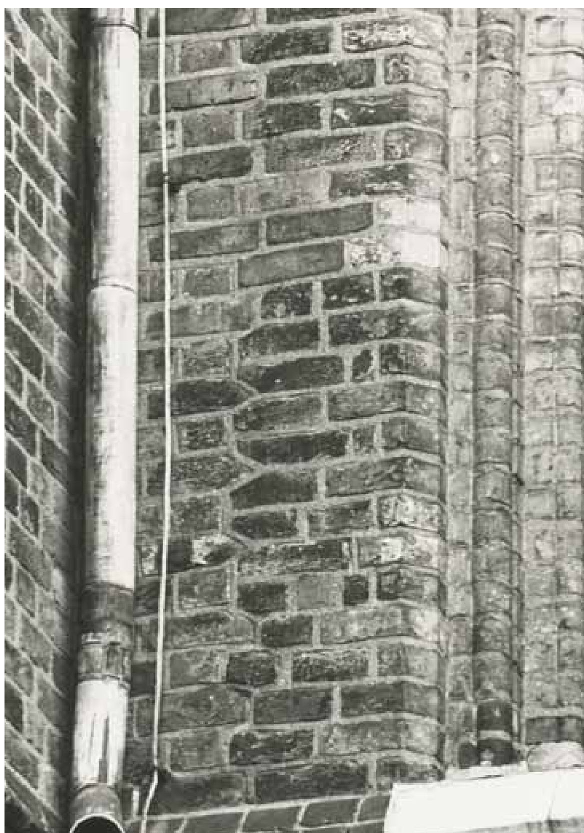

Fig 149. Efter det att tvärskeppet var byggt avbröts kyrkobygget. Bilderna visar hur man sedan vid det fortsatta arbetet med den norra långhusmuren kommit fel i skifteshöjderna. Bilden till vänster är en närbild av murpartiet A på bilden till höger.

I samband med invigningen av det nya huvudaltaret har det norra tvärskeppets portal fått bli en provisorisk huvudentré till den endast halvfärdiga kyrkan. Norr om kyrkogården låg stadens torggata, tingsplats och medeltida rådhus. Det är därför inte märkligt att denna tvärskeppsportal fått en påkostad utsmyckning jämfört med den vid samma tid fungerande portalen i den södra tvärskeppsmuren. Denna norra portal kom faktiskt, märkligt nog, att bli den enda mera påkostade, dekorativa ingången till kyrkan även efter det att kyrkan slutligen hade färdigställts.

Fig 150. Den norra mittskeppsmurens förtagning ovan valven strax väster om tvärskeppet. Se också fig 133:150.

Fig 151. Den södra mittskeppsmurens förtagning ovan valven strax väster om tvärskeppet. Se också fig 133:151.

En stor stadskyrka på 1300-talet fordrade ett vapenhus. Detta låg alltid i kyrkobyggnadens västliga del. Under S:t Petris byggnadsskede 3 uppfördes därför ett sådant vid kyrkans norra sida. Man kan säga att vapenhusen liturgiskt sett utgjorde ingenmansland mellan det jordiska livet och kyrkans heliga rum. Symboliskt utspelade sig här en kamp mellan det världsliga, dvs. det förgängliga, och det gudomliga. I vapenhusen fanns därför ett altare invid den östra väggen. Dessa altare försvann nästan samtliga i samband med reformationen på 1500-talet men i t.ex. Skanörs kyrka finns fortfarande altaret kvar i vapenhuset. Men varför kallades dessa ingångsbyggnader för vapenhus? En allmänt spridd förklaring är att det var här man lade ifrån sig sina vapen innan man gick in i kyrkan. Detta kan emellertid inte stämma. På landsbygden uppfördes många av vapenhusen under det sena 1300-talet eller det tidiga 1400-talet. Bönderna gick vid denna tid inte omkring med vapen i så stor mängd att det fordrade speciella magasinshus vid kyrkorna för att tillfälligt uppbevara dessa.

Vi ska i stället se begreppet ”vapen” just i det symboliska sambandet där vapenhuset bildar gränslandet mellan det världsliga och det andliga. Förklaringen finner vi t.ex. på bevarade medeltida väggmålningar på den östra muren över vapenhusens altare. Här avbildas nästan alltid Jesus som s.k. smärtoman. Själva Jesusbilden uppvisar nämligen de fem sår som ingick i lidandet; de genomstungna fötterna, händerna och lanssåret i bröstet. Dessa var enligt den kristna läran de fem vapen, ”*arma Christi*”, som Kristus besegrade djävulen och döden med. Här på altarväggen visas också ofta motivet med den s.k. Gregoriusmässan. Under en mässa som påven Gregorius I en gång höll, visade sig plötsligt den lidande men segrande Kristus inför den förbluffade påven. Från Jesus fem sår, hans ”vapen”, sprutade blodet ut i strida strålar. I vapenhus med bevarade medeltidsmålningar, i t.ex. Uppland, framgår dessutom tydligt kampen mellan det goda och det onda. Samtidigt som den östra muren ovanför altaret visade hur Kristus besegrar ondska och död, visar övriga väggar och

Fig 152. Den östra sidan av kapellet vid vapenhuset. Till vänster om den markerade förtagningen ses det planerade breda, randiga väggmönstret med omväxlande gult och rött tegel.

Fig 153. På denna bild syns till höger tydligt de smala ränderna av gulaktigt tegel på den övre delen av vapenhusmuren.

valv ofta fantasifulla djävulsbilder och mänsklig förgänglighet i form av det s.k. livets hjul.[10]

I Malmö S:t Petri kyrka har man inte nöjt sig med att bara ha ett vapenhusaltare utmed den östra vapenhusväggen; man har här också byggt ett stort kapell. Från 1500-talet vet vi att detta var vigt till Jungfru Maria. I detta kapell har altaret stått nedanför östväggens mycket praktfulla fönsterarrangemang med två relativt smala fönsteröppningar och över dessa ett runt fönster, fig 152. Kapellet kallades för "*Vor Frue kapell vid stenckestenen*". Det var här som vigvattenbehållaren i sten var insatt i väggen. Besökare skulle stänka lite av vattnet på sig innan man gick vidare in i kyrkan.

Detta pampiga vapenhus med sitt kapell var planerat att exteriört framhävas på ett speciellt sätt. När man uppfört det norra sidoskeppets yttermur och kommit fram till platsen för det blivande vapenhuset har man väntat lite med att föra upp detta. Bygget har emellertid förberetts genom att man byggt ut någon meter av den östra och den västra vapenhusväggen. I dessa små utskjutande väggstumpar ser vi att man velat ha hela vapenhuset i en färgglad mönstermurning. Dessa bevarade partier in mot sidoskeppet uppvisar nämligen murar bestående av växelvis röda och gula tegelstensband på vardera fyra skifts höjd, fig 152.

När man så efter en tids avbrott började bygga själva vapenhuset och dess kapell hade planerna ändrats. Endast den allra översta delen av vapenhuset fick denna mönstermurning. Dessutom med den skillnaden att nu vartannat skift lades med röda, vartannat med gula tegel. Hur ska man förklara denna förändring? Hur ska man dessutom förklara att man plötsligt fått tillgång till gulbränt tegel? Troligtvis har detta att göra med den äldre kyrkan på byggplatsen.

Leran till teglet för denna äldsta kyrka, men även till S:t Petris nybygge, måste ha tagits i direkt närhet till staden. I Lugnetområdet strax söder om det medeltida stadsområdet finns alltsedan 1600-talet dokumenterat stora mängder med grävda, större fiskdammar. Vid exploatering av området för nybebyggelse under 1970-talet kunde författaren själv undersöka en av dessa då igenfyllda dammar. Det visade sig att dessa varit djupa och nått ner till naturliga lerlager - lera av prima kvalitet för tegeltillverkning. Med en sannolikhet som gränsar till visshet är det därför i Lugnetområdet vi har haft lertäkterna som levererat råmaterialet till de medeltida tegelbruk som funnits inne i staden. De översta lerlagren har gett ett mera gulbrännande tegel jämfört med de djupare liggande lerlagren.[11] Det säger sig därför självt att när man på 1250-talet påbörjat ett av Malmös första tegelbyggerier, dvs. S:t Petris föregångare, har man därför vid bränning fått ett i huvudsak gulaktigt tegel.

Den plötsliga förekomsten av gulaktigt tegel när man skulle börja bygga vapenhuset kan alltså förklaras av att man börjat riva den gamla kyrkan på platsen. Man har emellertid ändrat sig. Endast den övre delen av vapenhuset med kapell har gjorts randigt och då enbart med vartannat skift i gult tegel. Tyder detta kanske på att man fått brist på det gulbrända teglet. Detta indikerar alltså att endast en mindre del av den gamla kyrkan med sitt gulbrända tegel rivits. Varför man valt att göra vapenhusets och kapellets väggar randiga endast i sin övre del kan också rimligtvis förklaras av den kyrkogårdsmur som fanns här strax utanför vapenhuset. Norr om kyrkogårdsmuren låg den medeltida torggatan. Muren har inneburit att från torget endast den övre delen av vapenhusmuren varit synlig, alltså bara den delen med mönstermurningen.

Att man i byggnadsfas 3 endast rivit den östra delen av den gamla kyrkan kan man också tydligt se i valvribbornas skiftande utseende i S:t Petris södra sidoskepp. Man har här till att börja med bara uppfört de två östliga traveérna, fig 146:A. Logiskt borde man, liksom man gjort i det norra sidoskeppet, ha uppfört hela det södra sidoskeppet. Delar av den gamla kyrkan blockerade uppen-

Fig 154. Valven i det södra sidoskeppet har olika ribbprofiler vilket visar på två olika byggetapper.

Fig 155. Mitt på den södra mittskeppsmuren, på samma plats som på fig 154 visar gränsen för två olika valvribbstyper, finns denna förtagning som uppkommit under två olika byggnadsetapper. Muren till höger är yngre än muren till vänster.

bart fortfarande bygget. Detta avbrott ses också tydligt i den södra mittskeppsmuren ovan valven. Här finns nämligen en förtagning i muren mellan den andra och den tredje travén i det södra sidskeppet, räknat från tvärskeppet, fig 133:155 och fig 155. Denna gräns stämmer med gränsen för valvribbornas skiftande utseende i det södra sidoskeppet, fig 154. De två östliga valvtraveérna har endast fyrkantstegel på ett mycket begränsat hjässparti, exakt som i korvalvet. Exakt samma utformning av valvribbor finns också i vapenhuset med sitt tillhörande kapell. Det var alltså i detta byggnadsskede som vapenhusets kapell fick sitt stjärnvalv. Det råder således ingen tvekan om att stjärnvalv existerat i Skandinavien redan under början av 1300-talet.

Först efter det att dessa valv kommit på plats har man slagit samtliga resterande valv i det norra sidoskeppet. Nu har man minskat profilteglen i ribborna och istället är merparten av ribborna uppförda med det vanliga fyrkantsteglet.

Byggnadsfas 4

Under denna byggnadsfas slutfördes uppförandet av S:t Petri enligt den ursprungliga byggnadsplanen. Nu hade den gamla kyrkan tjänat ut som materialbod och kvarstående del revs. I och med detta har man kunnat resa murarna till den resterande delen av mittskeppet och det södra sidoskeppet. Mittskeppets fönsteröppningar gör man betydligt bredare än de som tidigare byggts längre österut. Vid den slutliga valvslagningen har man nu i stort sett helt frångått profilerade valvribbor och endast använt sig av fyrkantstegel till ribborna.

Mittskeppet avslutades åt väster med ett torn som red på dess västra valvtravé. För att klara den stora tyngden från detta torn har man gjort mittskeppets västra pelarpar extra kraftiga. Än i dag finns tornets nedre, östra mur bevarad ovan valven. Här finns också en dörröppning genom vilken man från mittskeppet kunnat komma in i tornet. Det anmärkningsvärda är att denna dörröppning sitter längst ner i en valvsvickel, dvs. den har inte varit helt lätt att ta sig igenom, fig 158. Med tanke på att man under medeltiden många gånger per dygn skulle ta sig upp i tornet för att ringa i kyrkklockorna verkar placeringen helt omöjlig. Troligt-

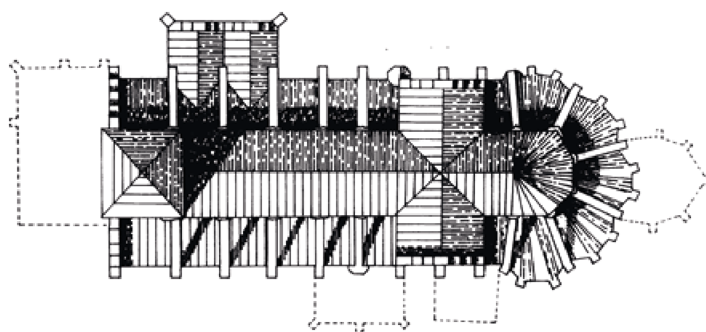

Fig 156. Kyrkan efter byggnadsfas 4. Den äldre kyrkan har nu helt rivits.

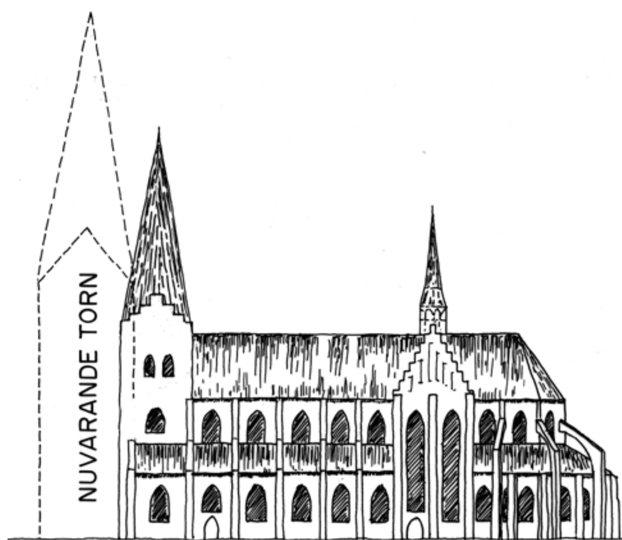

Fig 157. Författarens rekonstruktion av kyrkan innan tornraset år 1420.

vis har västtornet därför haft ett eget trapptorn och den bevarade dörröppningen har endast tjänat som förbindelse mellan torn och mittskeppsloft.

Denna byggnadsfas slutade på ett katastrofalt sätt. För andra gången i kyrkans historia skedde nämligen ett byggnadsras. Kyrkans västtorn störtade samman. Det medeltida rådhuset låg endast några tiotal meter norr om tornet. Här förvarades Malmös medeltida tänkebok "*Registrum ville Malmöyghe*" och givetvis finns denna dramatiska händelse noterad i boken, dock endast som en kortfattad notis. Texten berättar att tornet hastigt och tydligen utan förvarning kollapsat. Man har givetvis strax efter raset börjat uppföra ett nytt västtorn. Från början var planerna att bygga detta på samma plats som det gamla. Mittskeppsmurarna under tornet hade också rasat så dessa återuppfördes. Från utsidan kan man än i dag tydligt se denna mera slarvigt utförda uppmurning jämfört med det äldre mureriarbetet. Något som bevisar att man planerat detta nya torn på samma plats som det gamla är den förtagning som fortfarande är synlig på loftet i det nordöstra tornhörnet. Uppenbart har man velat förtjocka tornets östmur, se fig 158. Denna östra tilläggsmur kom dock aldrig att uppföras. Planerna för tornbygget hade ändrats. Därmed är vi framme vid byggnadsetapp 5.

Byggnadsfas 5 och 6

En stor fråga för byggledningen efter raset år 1420 måste givetvis ha varit varför västtornet rasat. Man har påbörjat återuppförandet av det nya tornet på samma plats över mittskeppet som det gamla tornet men mitt under detta arbete har beslut tagits att helt förändra tornplanerna. Nu uppförde man i stället från grunden ett helt nytt torn som sköt ut från kyrkans västgavel. Detta torn stod dock inte länge. I stadens minnesbok noterades år 1442 att tornet åter rasat. Orsaken till detta var, enligt minnesboken, murarnas försumlighet och inkompetens vilket skulle ha framgått under

Fig 158. En bevarad rest efter östmuren till det torn som störtade år 1420. Notera förtagningen direkt till vänster om dörrhålet. Detta visar att man efter raset påbörjat uppförandet av tornet på samma plats men med en planerad tjockare mur.

byggets gång: ”*såsom varje människa som betraktar det tydligen kan inse*”.[12]

Uppe på loftet till Krämarkapellet, vid det nuvarande tornets norra sida, kan man i tornmuren se spåren efter denna händelse. In mot mittskeppet finns nämligen här fortfarande en rest kvar efter det torn som år 1442 kollapsade. För att binda samman denna rest med det efter år 1442 återuppförda tornet har man lagt in väldiga stenblock i skarven mellan de båda tornmurarna. Liknande stenblock är också synliga på tornets sydsida, fig 159. Som byggnadsarkeolog blir man förvånad över detta tornras år 1442. Att ett torn som uppförts över en kyrkas mittskepp kan störta är i och för sig inte märkvärdigt. Tornet vilade ju till stora delar enbart på några genom förstoring förstärkta pelare. Om man däremot börjar bygga ett helt nytt torn utanför den gamla byggnadskroppen och dessutom gör detta massivt i bottenpartierna borde rasrisken vara minimal – inte minst med tanke på tornets väldiga bottenyta. Katastrofen år 1442 har varit omfattande, i princip hela tornet har fått nyuppföras från grunden utom några bevarade rester in mot mittskeppet. Det har alltså inte varit frågan om att endast en övre del av tornet rasat.

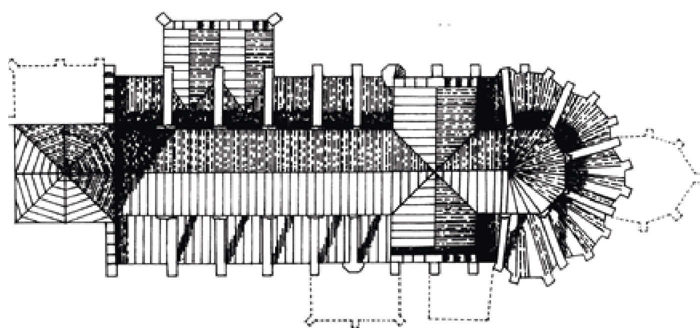

Fig 160. Kyrkan efter byggnadsfas 5.

Vad är det som förorsakat detta kapitala misslyckande? Ska vi tro noteringen i minnesboken var tornet slarvigt byggt. Detta bör endast kunna tolkas så att tornmurarnas tjocklek varit alltför ringa - något annat kan man inte utifrån bedöma ett torns bärighet på. Till detta kan man också lägga frågan hur snabbt man fört upp murarna, dvs. hur länge murbruket fått binda och bränna innan det belastades med stora tyngder. Ett exempel på just dessa faktorer kan vi faktiskt hämta från S:t Petris tvillingkyrka, Vor Frue kirke i Köpenhamn. Efter en förödande brand år 1728 beslöt man att bygga ett helt nytt västtorn, även detta, som i fallet i Malmö,

Fig 159. I kyrkans tornmur kan man tydligt se de stora stenblock som man lagt in efter tornraset år 1442 för att binda ihop den nya tornmuren med den gamla tornmuren.

Fig 161. Det norra sidoskeppets gavelröste med blinderingar sett från Krämarekapellets loft. Till höger en rest av muren efter det torn som uppfördes efter år 1420 men som rasade år 1442.

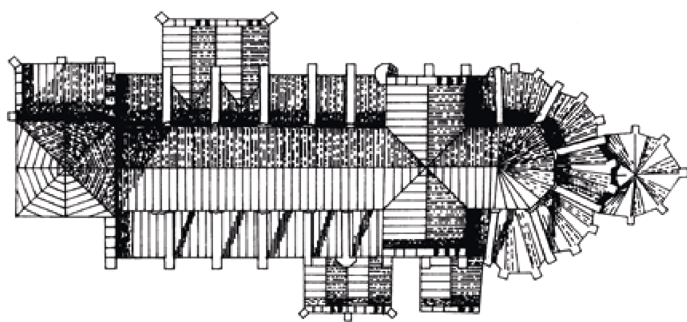

Fig 162. Kyrkan efter byggnadsfas 6.

utanför den gamla kyrkans byggnadskropp. Efter tre års bygge störtade emellertid tornet. Orsaken var att man använt sig av för tunna skalmurar och för färsk fyllnadskalk i murarnas inre, dvs. kalken hade inte varit färdigbränd. Man hade också murat alltför snabbt. Det bestämdes därför efter raset att byggnadsställningarna till det nya tornet i Köpenhamn endast fick lyftas 15 alnar om året.[13]

Vid tornraset i Malmö år 1442 skadades också det norra sidoskeppets gavelröste, dvs. dess övre del, så svårt att man varit tvingad att bygga upp röstet på nytt. Detta avslöjas på Krämarekapellets loft. På fotografiet fig 161 ser man att sidoskeppets gavelröste byggts upp mot den befintliga tornmuren utan någon förankring i denna. Alltså är röstet yngre än den tornmur som uppförts efter raset år 1420. Även på gavelröstets insida ser man en förtagning som visar att den äldre gaveln legat förskjuten något österut.

Fig 162 ovan visar det sista utbyggnadsskedet av S:t Petri kyrka. Under 1400-talet tillfördes kyrkobyggnaden ett flertal kapell vilka uppförts av rikare personer eller religiöst förankrade sammanslutningar. Om dessa kapell kommer det att berättas i nästa kapitel.

Dateringen av de olika byggnadsfaserna

Tyvärr saknas en exakt datering för S:t Petri kyrkas grundläggning. Först den 28 september 1346 möter vi kyrkan i ett bevarat dokument, då som S:t Petri och Pauli kyrka i Nedre Malmö invid havet (”*in malmoghe inferiori iuxta mare*”). Det är lundakaniken Niels Bunkeflo som för sin själs frälsning testamenterade en del av sin egendom till firandet av årsmässor i Malmö och Bunkeflo kyrkor.[14] Detta visar att kyrkan i Malmö då rimligtvis måste ha varit i full drift. Faktiskt har vi ett brev redan år 1332 där Niels Bunkeflo omtalas som innehavare av kyrkan i Malmö. Då Malmö endast hade en sockenkyrka under medeltiden, S:t Petri kyrka, måste detta omnämnande syfta på just S:t Petri.[15]

En jämförelse kommer längre fram att göras med Vor Frue kirke i Köpenhamn. Det är nämligen ingen som helst tvekan om att man ska se uppförandet av dessa två kyrkor i ett sammanhang. Högaltaret i Vor Frue kirke invigdes troligtvis år 1316. Det är därför av intresse att konsultera en Malmöuppgift från sent 1500-tal. I Henrik Smiths krönika finns nämligen följande anteckning: ”*1319 Vdi denne tid bygdis Malmø stad der, som hand nu ligger, tilforne laa Byen it andet sted.*”

Denna uppgift har av äldre forskare uppfattats som att vid samma tid som staden grundades måste S:t Petri kyrka också ha tillkommit. Så skrev t.ex. Carl Georg Brunius år 1850: ”*Staden Malmö blef 1319 nedflyttad till det ställe, hvarest den nu ligger, och dess nuvarande hufvudkyrka, helgad S. Petrus, blef samma år grundlagd*”.[16] Brunius sammanförde alltså årtalet för stadens påstådda grundande med S:t Petri kyrkas tillkomst. Han gör detta eftersom det på 1730-talet plötsligt dykt upp ett pergamentbrev på Stora Herrestads gård norr om Ystad vilket skulle vara skrivet av ärkebiskop Birger Gunnersen år 1514. I brevet omtalas händelser under Erik Menveds tid, bl.a. står det för året 1319: ”*samme aar, som Malmös kirke blef funderit*”. Lauritz Weibull har dock på ett säkert sätt kunnat konstatera att brevet är en förfalskning, skrivet mellan åren 1654 och 1729.[17]

Även om vi numera vet att staden Malmö nere vid havet redan fanns på 1260-talet, troligtvis grundad på 1250-talet av ärkebiskop Jakob Erlandsen, är den specifika uppgiften om året 1319 i Henrik Smiths 1500-tals krönika intressant. Invigningen av huvudaltaret till en så imponerande stadskyrka borde ha satt sina spår i människors medvetande. Dessutom ingick det i kyrkans ritualer att på årsdagen varje år påminna om en kyrkas invigningsdatum. När dessutom detta årtal ligger så nära året för Köpenhamnskyrkans invigning ökar sannolikheten för att det faktiskt kan vara sant att huvudaltaret i S:t Petri invigts just år 1319. Byggnadsfaserna 1 och 2 har därför med mycket stor sannolikhet ägt rum under 1310-talet.

År 1319 dog den danske kungen Erik Menved. Därmed kastades Danmark in i svåra politiska och ekonomiska stridigheter. Eriks bror Christoffer blev ny kung men han tvingades underteckna en handfästning som klart undergrävde hans makt gentemot stormännen. Danmarks ekonomi var körd i botten och år 1322 invaderades dessutom Skåne av svenska och tyska härar. Fred slöts visserligen men kungen tvingades fly från landet och han var borta under ett stort antal år. Tyskarna tog i princip över hela makten och situationen, i inte minst Skåne, blev till slut så katastrofal att skåningarna ville att den svenska kungen skulle lösköpa dem från en stor pant till tyskarna och på detta sätt införliva Skåne med Sverige.[18] I detta ytterst svåra

politiska läge stod man alltså i Malmö med endast delar till en påbörjad, helt ny stor stadskyrka.

Den stora ekonomiska krissituation som nu hade uppstått måste givetvis ha satt sina spår i ett så påkostat bygge som S:t Petri kyrka. Det är med denna historiska bakgrund som man kanske kan förklara det i kyrkomurarna avläsbara stoppet vilket skett mellan byggnadsfaserna 2 och 3. Redan Carl Georg Brunius uppfattar den politiska situationen som ett dråpslag för Danmark och Skåne men han kopplar däremot inte detta till själva kyrkobygget:

”*Men då denne konungs* (Erik Menved) *frånfälle inträffade i November 1319, således samma år detta stora företag börjades, och då under hans efterträdare Christofler II en olycksdiger tid inföll; så väcker det förvåning, att detta vidlyftiga arbete ej alldeles afstadnat. Det är nemligen bekant, att Danmark genom okloka förpantningar och inbördes oroligheter råkade under sistnämnde konung på branten af sin undergang.*”

Fig 163. S:t Petri kyrkas koromgång, tvärskepp och norra sidoskepp år 1844. Akvarell av C.S. Bennet.

Situationen har med all säkerhet varit en helt annan, något som alltså kan utläsas i kyrkans murar. Exakt när bygget återupptagits vet vi däremot inte. Troligtvis stod kyrkan färdig innan digerdöden slog till år 1349. Ofta antar man att ett stort kyrkbygge har tagit lång tid. Det behöver emellertid inte ha varit så, speciellt om vi talar om tegelbyggnader. Vi kan jämföra med S:t Petris tvillingkyrka Vor Frue kirke i Köpenhamn där en brand år 1728 totalförstörde kyrkan utom koret och koromgången. Resten av kyrkan var man tvungen att bygga upp från grunden. I februari 1730 kunde man börja. Redan i september 1732 var pelarna och murarna uppförda så att takarbetena kunde påbörjas. Uppförandet av tornet och allt interiört arbete startade också och pågick fram till hösten 1736. Arbetet med det stora tornet tog dock tid och det stod klart först år 1743. Den höga tornspiran tog sedan några år att göra färdig.[19]

På sex-sju år hade man alltså i Köpenhamn rest hela mittskeppet med sina pelare och dessutom slagit alla valv. Nu bör man nog räkna med att man på 1700-talet kanske kan ha haft mera effektiva byggmetoder än under medeltiden. Framför allt hade man tillgång till en större produktionsapparat eftersom kungen personligen var involverad i uppbyggnadsplanerna. Trots detta får vi en god bild över att byggtiden rimligtvis måste ha varit relativt begränsad även vid så stora arbeten som S:t Petri kyrkas byggande. Baserat på dessa uppgifter är det högst troligt att S:t Petri kyrka, trots ekonomisk dyrtid, stått i det närmaste helt färdig före mitten av 1300-talet. När ett stort prästmöte ägde rum i S:t Petri kyrka i Malmö på 1380-talet hade staden således sedan länge kunnat stoltsera med att ha en av Sydskandinaviens präktigaste stadskyrkor.

Samtida större kyrkobyggen vid Öresund

S:t Petri kyrka står som Malmös mäktigaste och märkligaste monument från en till synes blomstrande tid i stadens äldsta historia. Från att staden hade grundats på troligtvis 1250-talet måste expansionen närmast ha varit explosionsartad. På endast ett halvt sekel har Malmö gått från att vara en säsongspräglad fiskehandelsplats till en reglerad stadsbebyggelse med gator, kvarter, borg och sockenkyrka. Så ekonomiskt mäktig hade staden blivit att man i början av 1300-talet igångsatte ett av Sydskandinaviens riktigt stora kyrkobyggen.

Vid denna tid var det dock inte enbart i Malmö som man i Öresundsregionens städer förde upp stora tegelbasilikor. För att förstå den enorma ekonomiska kraft som runt 1300 utvecklades utmed Öresunds båda stränder ska författaren redovisa även dessa kyrkor. Sillfisket har givetvis haft stor betydelse för denna expansion men det är inte enbart fisket som kan ligga bakom det faktum att både Köpenhamn och Helsingborg nästan samtidigt som Malmö kom att satsa på enorma tegelkyrkor. I sillfiskets ”högborg”, Skanör, påbörjade man t.ex. en kyrka, S:t Olofs kyrka, i storlek en värdig medspelare till dessa nämnda kyrkor. Liksom i de övriga städerna hade man här redan en mindre, äldre kyrka men planerna var att denna skulle rivas och ersättas med en ny tegelkyrka i en storlek som svarade till de övriga stadskyrkor som då var under byggnad utmed sundet. Av denna nya kyrka hann man emellertid endast uppföra det enorma koret och det väldiga vapenhuset. Troligtvis var det digerdöden som i Skanör satte stopp för vidare kyrkbygge. Här, på den ödsliga strandmarken i Skånes sydvästra hörn, med en ekonomi helt baserad på höstfisket, avstannade alltså den stora satsningen på en ny kyrka medan kyrkorna i tre övriga sundsstäderna kunde slutföras.

Just denna jämförelse mellan de olika stadskyrkorna visar att vi måste leta efter fler faktorer än enbart sillfisket för att förklara den ekonomiska uppgången för dessa städer. Nedan kommer författaren därför att göra en översiktlig analys av Köpenhamns och Helsingörs kyrkor för att markera att dessa byggnadsverk i allra högsta grad tillsammans med Malmös S:t Petri kyrka är goda exponenter när man vill illustrera det ekonomiska uppsving i Öresundsområdet som har gjort sig gällande runt sekelskiftet 1300.

Vor Frue kirke i Köpenhamn

Vor Frue kirke är Köpenhamns domkyrka och har som sådan spelat en stor roll i stadens historia. Många ny- och ombyggnader har skett under årens lopp. Den nutida kyrkobyggnaden har t.ex. intet med den medeltida kyrkan att göra. Det var efter engelsmännens våldsamma terrorbombning med brandraketer av staden under belägringen år 1807 som Vor Frue kirke totalförstördes och efter detta uppbyggdes den nuvarande kyrkan.[20]

Enligt en avskrift från år 1473 gav ärkebiskop Absalon år 1185 en tredjedel av Köpenhamns korntionden till byggandet och utsmyckningen av Mariakyrkan (Vor Frue) i staden. I kyrkans minnesbok omtalas Peder Sunesen som kyrkans grundläggare. Peder var Absalons efterföljare som biskop i Roskilde. Åren 1208 och 1209 omtalas Vor Frue kirke samt kanikerna vid kyrkan. Detta visar att kyrkan inte varit en vanlig sockenkyrka utan haft en högre religiös status. Från början har kanikerna varit 6 men efter år 1422 var de 13 stycken. Under hela medeltiden var Vor Frue kirke underställd biskopen i Roskilde och efter det att Köpenhamns uni-

Fig 164. I Skanör påbörjade man under första hälften av 1300-talet en ombyggnad av S:t Olofs kyrka, en tegelkyrka från 1200-talet. Troligtvis har dock digerdöden vid mitten av århundradet för alltid stoppat arbetet med den nya kyrkan.

versitet grundats på 1470-talet var den intimt förknippad med detta lärosäte.

Den första kyrkan som uppfördes har givetvis varit i romansk stil. Troligtvis har man vid bygget använt sig av kritstensblock. Vid utgrävningar på platsen för kyrkans södra tillbyggnad har nämligen påträffats en del sådana tillhuggna block, några med bågformad yttersida. Dessa bör därför en gång ha suttit i en halvrund absid. Exempel på att man i Öresundsområdet under slutet av 1100-talet använt sig av kritsten finns också i S:t Olofs stadskyrka i Skanör. Här har författaren frilagt en i den norra långhusmuren inbyggd kritstensmur, tillhörande stadens äldsta kyrka från sent 1100-tal, föregångaren till 1200-talets tegelkyrka. När Absalon byggde sin borg i Köpenhamn på 1170-talet användes också kritsten som byggmaterial.

Förutom dessa kritstensblock från den äldsta Vor Frue kirke känner man från denna kyrka endast en s.k. tympanon, dvs. ett dörröverstycket, fig 165. På stenplattan har avbildats de fyra evangelisterna. Stenen har återanvänts vid 1300-talets kyrkobygge och då har man också tillfogat en latinsk text utmed dess kanter. Texten lyder: ”*anno dñi mcccxvi reedificabatur ista ecclesia prius quater per incendium devastata*”. Tyvärr är tympanonen numera försvunnen men den finns avbildad på ett kopparstick år 1668. Här står alltså att kyrkan år 1316 blev återuppbyggd efter att fyra gånger ha härjats av brand. Man har menat att två av dessa tidiga bränder kan ha inträffat under krigsåren 1249 och 1259.

I kyrkans minnesbok omtalas att ”I *Herrens år 1314 S. Kristine natt* (24 juli) *blev S. Marias kyrka i Havn ödelagt av ildebrand*”. Detta stämmer ju väl med inskriptionen på tympanonen. Inskriptionens årtal 1316 kan då ha varit det år då man återinvigt huvudaltaret, alltså inte det år då den nya kyrkan stod färdigbyggd. Under resten av medeltiden drabbades kyrkan av ytterligare olyckor. Tyvärr känner vi inte omfånget av dessa. Året 1386 ödelades t.ex. fyra av kyrkans bästa klockor av brand. Detta har tolkats så att kyrkan inte haft något torn utan att dessa klockor stått i en helt fristående klockstapel av trä. Detta resonemang är tämligen långsökt. Varför skulle en storstad som Köpenhamn inte ha klockor i tornet på sin huvudkyrka? Med stor sannolikhet har i stället kyrkans västtorn brandhärjats.

Några år senare var kyrkan i stort behov av reparation. Påven utsände år 1419 ett avlatsbrev till alla som ville besöka Vor Frue kirke i Köpenhamn. Intäkterna skulle gå till reparation av kyrkan. Ett liknande avlatsbrev utställdes också året 1433. Under den våldsamma stadsbranden den 20-23 oktober 1728 förstördes hela kyrkan utom korpartiet och S:t Rochi kapell. Invigningen av den nya kyrkan skedde år 1738 men då stod fortfarande byggnadsställningar kvar och tornet och sidokapellen var ännu inte färdigbyggda.

Om vi vill bilda oss en uppfattning om hur den kyrka såg ut som uppfördes på 1310-talet är vi hänvisade till en planuppmätning från år 1731, ett antal kopparstick från slutet av 1500-talet och 1600-talet samt till en år 1925 företagen större utgrävning på platsen för kyrkans forna koromgång. Inför kyrkans återuppförande på 1700-talet utarbetade J.F. Ramus en ritning över hur det nya templet skulle se ut. På ritningen har återgetts den gamla kyrkans då alltjämt existerande kor och koromgång med sina valv. Författaren har på fig 166 markerat detta byggnadsparti med rött. När Aage Roussell år 1945 gjorde sin byggnadsanalys över kyrkan utgick han från att även resterande del av kyrkans mitt- och sidoskepp på ritningen svarade till 1300-talets kyrka. Så kan emellertid inte ha varit fallet. Mittskeppspelarna är allt för klena jämfört med de då fortfarande bevarade korpelarna. Att mittskeppspelarna har varit betydligt kraftigare framgår också av en bild av mittskeppet från år 1709. J.F. Ramus har således ritat den planerade, nya kyrkodelen väster om det medeltida koret.

År 1611 utförde Johannes van Wick sin stora vy över Köpenhamn. Vor Frue kirke ses här från söder, fig 168. Huvuddragen finns med men i detaljer är bilden knappast tillförlitlig. Så har t.ex. koromgången fått ett plant tak vilket är omöjligt. Långhuset är indelat i fem valvtravéer men avslutas med ett till synes från sidoskeppen helt fristående västtorn vilket varit avsevärt smalare än bredden på mittskeppet. Ett så smalt torn till en så väldig höjd kan givetvis inte ha existerat. Här får man i stället jämföra med den bild av kyrkan som Peder Hansen Resen utförde år 1674, fig 169. På denna bild rider tornet på mittskeppets västra del och det är omgivet av sidoskeppen i norr och söder. Om man inräknar tornet i långhusets valvtravéer skulle detta ha haft sex stycken valv väster om de två som utgjort tvärskeppet. På Braun & Hogenbergs kopparstick från år 1588 ses kyrkan från väster, fig 170. Här har konstnären också tecknat tornet som ett avslut på långhuset och i liv med omgivande sidoskepp i norr och söder. Det finns således mycket som tyder på att 1300-talets kyrka inte haft ett åt väster utskjutande torn.

Fig 165. Det år 1668 avbildade tympanonet med årtalet 1316.

Det är alltså endast korpartiet och koromgången som det visas på 1731-års ritning som helt säkert skulle vara en bevarad rest efter den äldre kyrkan. I dag finns inget kvar av detta originalparti men tack vare en utgrävning i koromgången år 1925 kan man bekräfta ritningens trovärdhet. Tre av koromgångens östligaste, utskjutande kapellmurar kunde nämligen då friläggas. Väggarna var bevarade upp till knappt 1½ meter från det ursprungliga golvet. Här fanns också de profilerade hörnribbor som en gång fortsatt upp i valven. Vid utgrävningen påträffades även profiltegel som en gång suttit i koromgångens fönsteromfattningar. Även profiltegel från en troligtvis utvändig horisontell fris vid koromgångens takfot kunde tillvaratas.

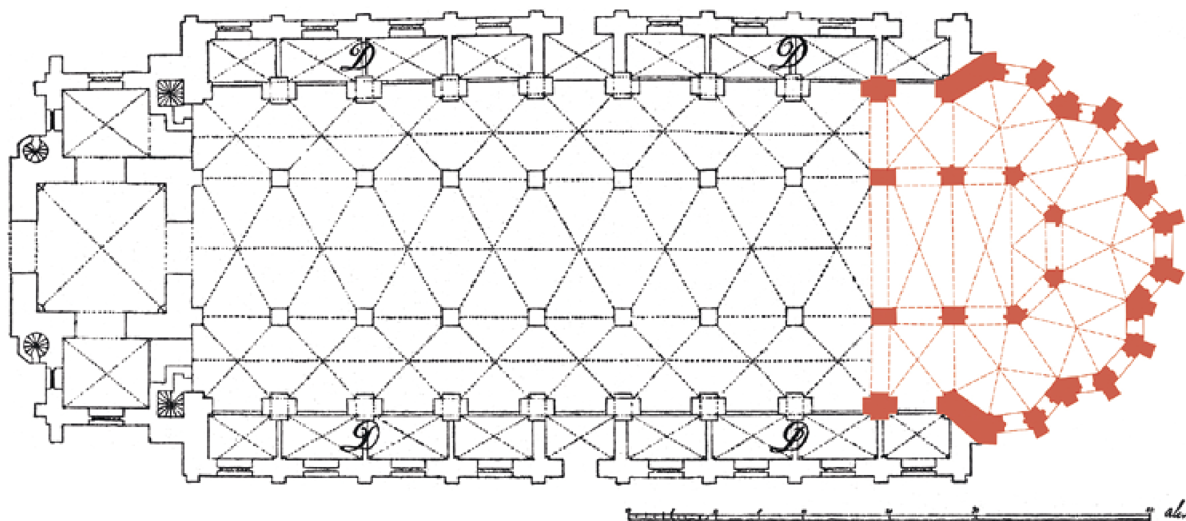

Fig 166. Vor Frue kirkes plan enligt J. F. Ramus ritning år 1731. Författaren har med rött lagt in de medeltida byggnadsdelarna.

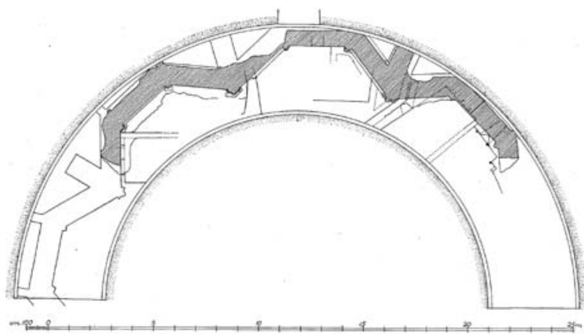

Fig 167. Vid en utgrävning år 1925 frilades stora partier av Vor Frue kirkes forna koromgång med kapellutsprång.

Redan forskaren Aage Rousell jämförde år 1945 Vor Frue kirke med S:t Petri kyrka i Malmö:

"Den smukke Plan (på Vor Frue kirke) har megen Lighed med S. Peders Kirkes i Malmø. Ogsaa Hovedmaalene er ensartede. Vor Frue er lidt længere, men Bredden er nøjagtig den samme."

Som omtalats ovan kan man dock utifrån 1731-års ritning endast jämföra kyrkans östligaste parti med S:t Petri kyrka. Vid författarens kontroll av detta byggnadsparti visar det sig att måtten är exakt lika med S:t Petris. Koromgången avslutas också i båda kyrkorna både i söder och norr av en smalare valvtravé innan tvärskeppet tar vid. Takfrisens utformning runt koromgången har också varit identisk i båda kyrkorna. Även om man inte vet exakt hur långt Vor Frues mittskepp har varit bör det utifrån exteriöra bilder av kyrkan ha haft sex valvtravéer om man inräknar tornet i dessa. Detta är exakt samma antal som i S:t Petri kyrka. Det finns därför ingen som helst tvekan om att vi här står inför två kyrkor, uppförda vid samma tid och efter exakt samma ritning eller arkitekt. År 1316 har troligtvis Vor Frues kirkes högaltare invigts. Detta ger en mycket viktig fingervisning om vid vilken tidpunkt vi också ska sätta S:t Petris huvudaltares invigning vilket utifrån vad som sagts tidigare troligtvis inträffat året 1319.

Fig 168. Vor Frue kirke på Johannes van Wicks kopparstick från år 1611.

Fig 169. Vor Frue kirke från Peder Hansen Resen år 1674.

S:ta Maria kyrka i Helsingborg

Vor Frue kirke i Köpenhamn har sedan länge i forskningssammanhang jämförts med S:t Petri kyrka. Jag vill emellertid ta in ytterligare en av Öresundsregionens äldre stadskyrkor i denna analys, nämligen S:ta Maria kyrka i Helsingborg. Denna kyrka glöms tyvärr ofta bort när man talar om Öresundsregionens kyrkor och den s.k. baltiska tegelgotik som de representerar.[21]

S:ta Maria kyrka har en mycket komplicerad byggnadshistoria. Enligt äldre forskare uppförde man den första kyrkan av sandsten under 1100-talets tredje fjärdedel. Omkring 1300 gjordes en tegeltillbyggnad åt väster. I övrigt känner man inte mycket till om denna äldsta kyrka. Kring år 1400 nedrevs det gamla koret och ett nytt kor med en koromgång byggdes upp samtidigt som ett tvärskepp uppfördes invid koret. Under 1400-talets första hälft rev man ner tvärskeppet och korets

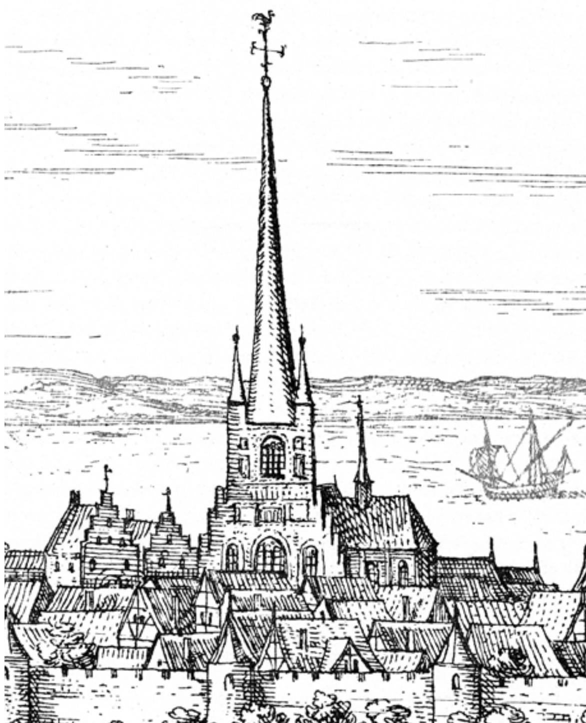

Fig 170. Vor Frue kirke sett från väster år 1588.

pelare och valven byggdes om. Sedan förhöjdes sidoskeppen varför fönstren in till mittskeppet murades igen. Kyrkan blev en vad man kallar pseudobasilika. Slutligen uppfördes västtornet runt år 1500. Allt detta enligt tidigare forskning.

Denna kedja av olika byggnadsetapper kan emellertid delvis ifrågasättas. Det är inte författarens avsikt att här nedan göra en grundlig genomgång av kyrkan sett med en byggnadsarkeologs ögon men huvuddragen av kyrkans byggnadshistoria kommer att skisseras. S:ta Maria måste nämligen tas med när man ska analysera de viktigare basilikorna utmed Öresund och också försöka sätta in dem i ett historiska sammanhang.

Att S:ta Marias byggnadshistoria börjat med en stenkyrka, uppförd av både finhuggna och tuktade sandstensblock är helt klarlagt. I de nedre delarna av murarna i den nuvarande kyrkans koromgång finns nämligen fortfarande kvar en mycket stor mängd av dessa återanvända kvaderstenar. Kvaderstenar finns också i västgavelns nedre delar. Uppförandet av denna kyrka måste ha att göra med det enorma sillfiske som började bedrivas utmed Öresund under den senare delen av 1100-talet i samband med den tyska Hansans grundande på 1150-talet. Den äldsta stadsbebyggelsen i Helsingborg låg uppe på klinten invid kungens mäktiga borg men snart flyttades handelscentrat pga. fisket ner på den smala strandbrinken. En ny stadsdel behövde en ny sockenkyrka; i detta fall S:ta Maria. Hur stor denna stenkyrka varit vet vi däremot tyvärr inget om.

Helsingborg vid stranden växte troligtvis snabbt och behovet av en större kyrka har snart gjort sig gällande. De äldre forskarna menar att man då endast byggt ut den existerande kyrkan åt väster. Detta är högst osannolikt. Eftersom den nya kyrkan skulle bli större, vara uppförd i en helt annan stil i form av en basilika, vara uppförd i tegel och stå som en värdig symbol för staden har man givetvis arbetat efter planerna på en total nybyggnad. Uppförandet av nya kyrkor på samma plats som den gamla började alltid med det liturgiskt viktigaste korpartiet. När man därför började att uppföra koromgången i S:ta Maria hade man rik tillgång av stenmaterial från den gamla kyrkan. Yttermuren i koromgången har därför i sin nedre del upp till en ansenlig höjd sekundäranvänt, äldre stenmaterial.

Problemet med att förstå S:ta Marias byggnadshistoria vad det gäller denna nya tegelkyrka är att den bevisligen blivit ombyggd ett antal gånger. Det sekundäranvända stenmaterialet i koromgången slutar t.ex. tvärt vid övergången till sidoskeppen i både norr och söder. Här finns alltså en tydlig byggnadsetapp. Troligtvis har man, liksom i S:t Petri i Malmö, först lagt ut koromgången och sedan koncentrerat sig på att föra upp koret i full höjd innan man fortsatt med kyrkans västra delar. Nästa byggnadsetapp har varit att bygga upp kyrkans mittskeppsmurar och sidoskeppsmurar, dock inte till den fulla längd västerut som de har idag. Detta avslöjas mycket tydligt genom en i nordisk arkitektur fullständigt unikt dekordetalj.

Utmed den norra mittskeppsmurens övre parti löper nämligen en tegelfris med en mycket annorlunda dekor, utförd i zigzag-mönster. Denna fris går dock inte utmed hela mittskeppet. Samma zigzagprofiler finns i de båda portaler som funnits i den norra sidoskeppsmuren. I dag är endast den

Fig 171. Skulpturer från den äldsta 1100-tals kyrkan vilka återanvänts i S:ta Marias södra sidoskeppsportal.

Fig 172. Norra långhusportalen i S:ta Maria kyrka i Helsingborg. Notera det märkliga zigzag-mönstret.

västra av dessa portaler synlig. Det finns således ingen anledning att inte se dessa portaler och denna mittskeppsfris som samtida byggnadselement. Över den numera igenmurade östra portalen finns ett igenmurat fönster som sträckt sig högre än den nuvarande norra sidoskeppsmuren, fig 174. Detta visar att tegelkyrkan i sitt äldsta skede här haft ett högt tvärskepp vars norra gavel legat i linje med sidoskepp och koromgång. Likheterna med Vor Frue kirke i Köpenhamn och S:t Petri kyrka i Malmö har alltså varit stora.

Tegelkyrkan har varit utsatt för brand. Detta framgår t.ex. av sandstenarna i koromgångens väggar vilka är brandskadade. När har då denna brand skett? I Vadstenaklostrets diarium, dvs. minnesbok, omtalas för den 30 juli 1418 att ”*dagen efter Sankt Olavs dag uppbrann hela staden Helsingborg jämte slottet och kyrkorna utom klostret*”.[22] Denna notis kan emellertid inte ha samröre med den del av staden som låg vid stranden nedanför den höga klinten. Den måste gälla stadsdelen uppe på klinten i närhet av borgen. Denna övre stadsdel hade flera kyrkor och här låg också ett kloster. Beviset för att den nedre staden skonats har vi just från S:ta Maria kyrka. En dendrokronologisk undersökning av trävirket i dess nuvarande takstol visar nämligen att detta huggits och uppsatts successivt under perioden 1393 till 1410, alltså före stadsbranden.[23] Hade kyrkan då eldhärjats hade takstolarna varit de första att förintas.

Dendrodateringarna gav också indirekt ett annat resultat. Vid en ombyggnad av kyrkans takstolar under medeltiden skulle man givetvis ha återanvänt sig av äldre virke. Takstolen är av ek och detta träslag håller i princip hur länge som helst. Vid provtagningen undersöktes inte mindre än 52 olika bjälkar över kor och långhus; samtliga låg inom tidsramen 1393-1410. Den totala bristen på äldre virke kan endast tyda på att antingen är hela kyrkan nybyggd eller så har en förödande brand härjat. Det första alternativet är omöjligt. En rik stad som Helsingborg skulle aldrig ha kvar en liten stenbyggd kyrka från 1100-talet så långt fram i medeltiden som till slutet av 1300-talet. Kvar står då endast brandalternativet

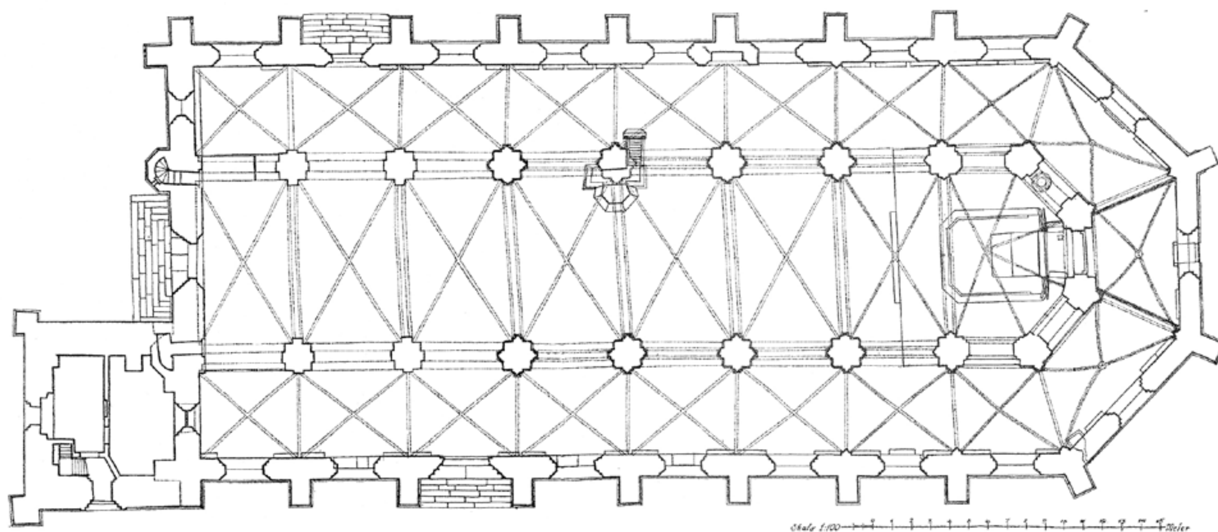

Fig 173. Planritning över S:ta Maria kyrka.

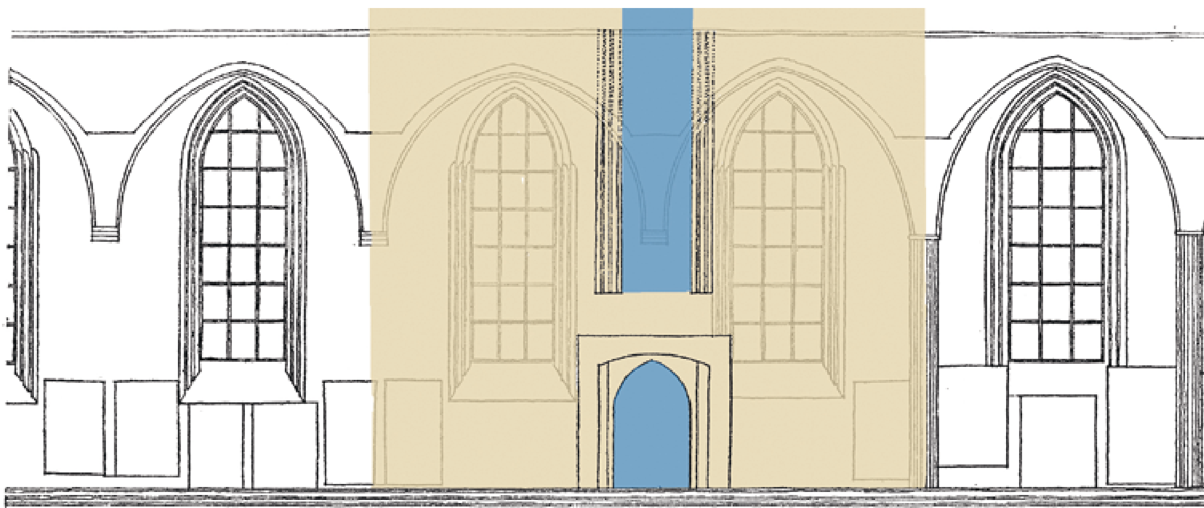

Fig 174. S:ta Maria kyrkas norra sidoskeppsmur. Med gult har författaren markerat det forna tvärskeppet (som varit högre än de nu bevarade resterna) och med blått detta tvärskepps enda höga fönster samt dess portal.

Tidpunkten stämmer väl med de oroliga händelser som drabbade Öresund just under denna tid. Under åren 1389-1397 blev de nordiska haven en skådeplats för ett grymt sjökrig. Svenskarnas tyske kung, Albrekt av Mecklenburg, tillfångatogs av danskarna och satt inspärrad på Lindholmens borg några mil utanför Malmö. Mecklenburg, vid södra Östersjökusten, sände då ut skepp för att med mat undsätta det av danskarna belägrade Stockholm. Samtidigt började man ett blodigt piratkrig. Varje år sände städerna Wismar och Rostock ut fler än hundra piratskepp med mer än 5.000 pirater ombord. Dessa pirater, de s.k. viktualiebröderna, härjade då Öresund så svårt att t.o.m. den årliga Skanörsmarknaden, norra Europas största marknad, fick ställas in.[24] Malmö ska ha blivit attackerad och delvis nedbränd och en kyrka ska dessutom ha blivit förstörd. Antydningar om att även Helsingborg drabbats finns. Kanske gäller den förstörda kyrkan inte Malmö utan S:ta Maria i Helsingborg.[25]

Den troliga branden i S:ta Maria kyrka under slutet av 1300-talet har medfört att man vid återuppförandet kraftigt förändrat kyrkans utseende. Tvärskeppet har tagits bort och sidoskeppsmurarna har förhöjts. Ett nytt pelarpar i mittskeppet har uppförts mitt i det gamla tvärskeppet. Kanske är det också nu som man utvidgat kyrkan något åt väster utan att därför fortsätta mittskeppets äldre zigzagformade tegelfris. Att det skett stora förändringar inne i kyrkan visas mycket tydligt genom årsringsanalysen. Här kan man nämligen nästan år från år följa återuppbyggnadsarbetet. Vintern 1393-1394 fällde man ekvirket till taksparrarna över kyrkans östra parti. Vintern 1396-1397 fälldes virket för taksparrarna över kyrkans mittparti och slutligen vintern 1409-1410 fälldes virket till taksparrarna i kyrkans västparti. Västtornet uppfördes först runt år 1500.

Vid vilken tidpunkt ska man då sätta nedrivningen av den äldsta stenkyrkan och påbörjandet

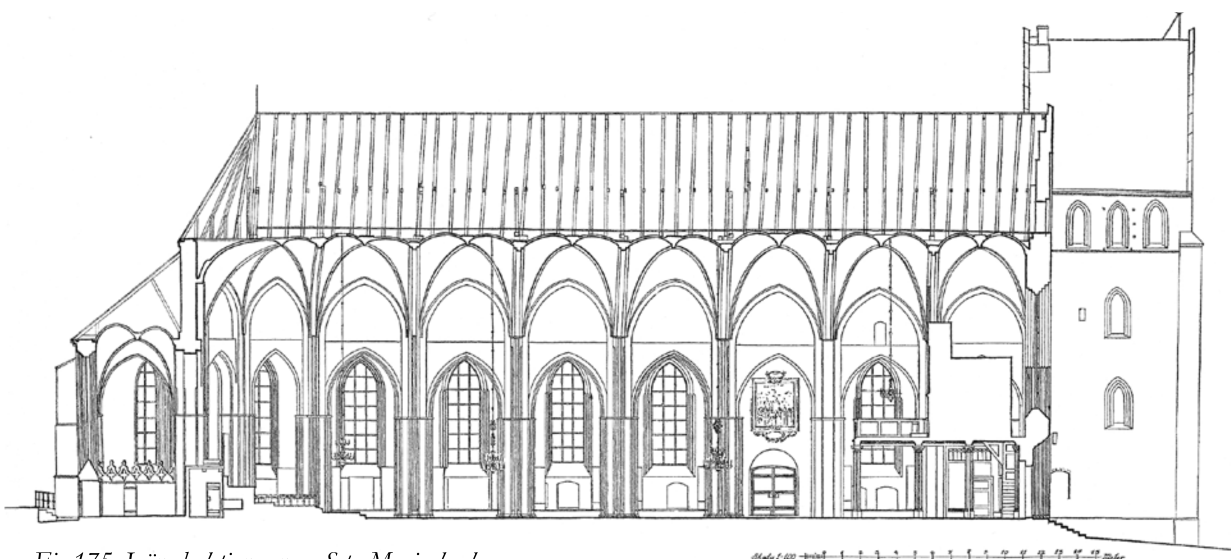

Fig 175. Längdsektion genom S:ta Maria kyrka.

av den nya tegelbasilikan? Jämför man med Vor Frue kirke och S:t Petri framstår S:ta Maria på en del punkter som närmast ett förstadie till dessa. Koromgången har inte fått sin utskjutande krans av kapell. Det märkliga zigzagmönstret har inte några andra tegelförebilder men går delvis tillbaka på den äldre stenarkitekturens former. Vardera tvärskeppsgaveln har endast haft ett, inte två, höga fönster vilket har lämnat stora murytor. Detta är alltså en "tyngre" arkitektur jämfört med den utpräglade gotiska stil med stora fönsteröppningar som är så typiska för de två andra kyrkorna. Författaren vill därför sätta S:ta Marias tillkomsttid till strax före Vor Frue och S:t Petri.

Sammanfattning

Öresunds medeltida stadskyrkor ger oss en unik möjlighet att se en Öresundsregion i kraftig ekonomisk framväxt runt år 1300. Det är tre tegelbasilikor som ger oss denna bild. S:ta Maria kyrka i Helsingborg verkar ha varit den första av dessa. Kyrkan saknar de senares kapellutsprång och en bevarad rest efter det norra tvärskeppet visar på en tegelarkitektur där fönsterytorna ännu inte upptar merparten av murytorna vilket senare skulle bli fallet i Köpenhamn och Malmö.

Helsingborg var kungens stad. Den mäktiga riksborgen dominerade stadsbilden, både vad det gällde den övre stadsdelen såväl som stadsdelen nere vid stranden. Det mäktiga kärntornet "Kärnan" med sina omgivande murar och i anslutning till dessa den stora rikssalen var alla omgivna av en enorm, tornförsedd försvarsmur som inhägnade ett stort markområde. Själva borgtornet Kärnan har påbörjats runt 1310, årsringsdateringar har visat att man vintern 1316 kommit en bra bit upp i höjden. När den väldiga muren runt borgplatån uppförts vet vi inte men vi kan utgå ifrån att det skett stora byggarbeten på platsen redan under slutet av 1200-talet. En så stor kunglig satsning måste ha satt sina spår även för resten av staden, speciellt i den ekonomiskt viktiga stadsdel som låg vid stranden nedanför borgen. Här finns troligtvis svaret till stadens expansion och behovet av en ny och större stadskyrka. Denna bild av stadens ökande betydelse stärks när man ser hur många, för Danmark och Skandinavien viktiga, politiska möten som hölls i Helsingborg under just Erik Menveds tid från år 1286 fram till hans död år 1319.[26]

Vid samma tid påbörjade kungen i Falsterbo i Öresunds södra del uppförandet av ett kungligt slott. Från början av 1200-talet hade den kungliga makten på Falsterbohalvön endast styrts från en tämligen enkel fogdeborg i Skanör. Nu uppfördes i Falsterbo en fyrkantig borg med borgtorn, rådssal och omgivande försvarsmur. Genom denna markerade kungen sin närvaro på Falsterbonäset på ett helt annat sätt än tidigare.

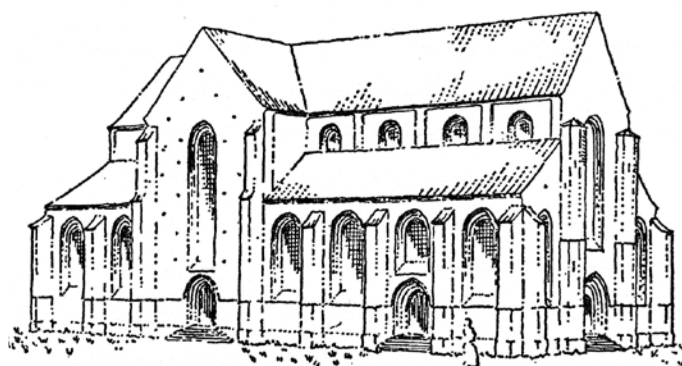

Fig 176. S:ta Maria kyrka i Helsingborg under 1300-talet. Rekonstruktion av G. W. Widmark år 1934.

På 1310-talet lades grunden till två tvillingkyrkor i Köpenhamn och Malmö. Dessa kom att i både storlek och arkitekturstil bli mera utvecklade än Helsingborgskyrkan. Förebilderna hämtades söderifrån där säkert de nordtyska städernas kyrkor varit inspirationskällor. Aage Rousell konstaterar att:

"*Planformen i Korpartiet med den omløbende Krans af polygonale Kapeller har sit Udspring i fransk Gotik. Den er dog ikke direkte overført, men synes at være vandret via Nederlandene til Mariakirken i Lybæk, hvis gotiske Korombygning var færdig 1291, og derfra videre til en Kreds af Kirker omkring Østersøen. Sammen med Cistercienserkirken i Doberan ved Rostock danner de to danske Kirker dog en særlig Gruppe, bl. a. ved at Arkaderækkerne er ført igennem over Tværskibet.*"

Efter Erik Menveds död år 1319 började det danska riket snabbt falla sönder och tyska hertigar och riddare dominerade nästan helt under 1320-talet. Krigshändelser och stora skattebördor drabbade danskarna. I detta sammanhang är det av intresse att se att bygget av S:t Petri kyrka i Malmö, strax efter den troliga invigningen av kor, koromgång och tvärskepp år 1319, verkar ha avstannat eller i varje fall kraftigt ha bromsats upp. 1320-talet blev en svår tid för Skåne. Situationen löstes inte på allvar förrän den svenske kungen köpte upp tyskarnas pant på landskapet år 1332.[27] Det har således varit i detta nyckfulla politiska landskap som Malmö S:t Petri kyrka fullbordats.

S:t Petri kyrkas kapell och altare

Den katolska kyrkans medeltida ekonomi baserades på i huvudsak två mycket stora intäktskällor, tiondet och donationer. Tiondet, som infördes i Danmark under första hälften av 1100-talet, var en stående skatt lagd på jordens gröda. Ute i Europa fördelades denna tiondel på fyra lika delar; på kyrkan, prästen, biskopen och de fattiga. I Danmark strök man emellertid de fattigas del.[1] Någon gröda hade man dessutom inte att lägga skatt på i städerna. Här var det istället donationer och ersättning för prästernas olika förrättningar som spelade huvudrollen i ekonomin.

Donationer av privata givare i form av fastigheter främst inne i staden gav en säker bas för kyrkans verksamhet. Vad dessa givare fick i gengäld var kyrkans löfte om att de lättare skulle komma genom den prövning som alla hade att genomgå efter döden, skärselden. Denna handelsideologi om att köpa sig fördelar stämmer väl med städernas köpmäns verksamhet som ju helt var baserad på pengars värde – nu omsatt till himmelsk valuta. En annan viktig intäktskälla var avlaten. Genom att besöka vissa kyrkor där påven eller högre kyrkliga dignitärer gett rättighet att insamla allmosor, kunde man bekosta ombyggnader eller andra större investeringar. Ett sådant exempel från Malmö är t.ex. den allmoserätt som helgeandsklostret i staden fick efter det att klostret i början av 1400-talet drabbats av förödande bränder.

Tyvärr har vi i stort sett inga bevarade skrivna källor från medeltiden som omtalar vid vilken tidpunkt privata donationer till S:t Petri kyrkas många kapell och altare har gjorts. Några spridda anteckningar från slutet av 1400-talet och runt 1500 - det är allt. Däremot finns intäkterna från alla dessa donationers egendomar noga antecknade i refor-

Fig 177. På denna teckning, gjord av Alexander Kastman vid mitten av 1700-talet, ses Helig Kors kapell till höger och S:ta Annas kapell till vänster om tvärskeppet.

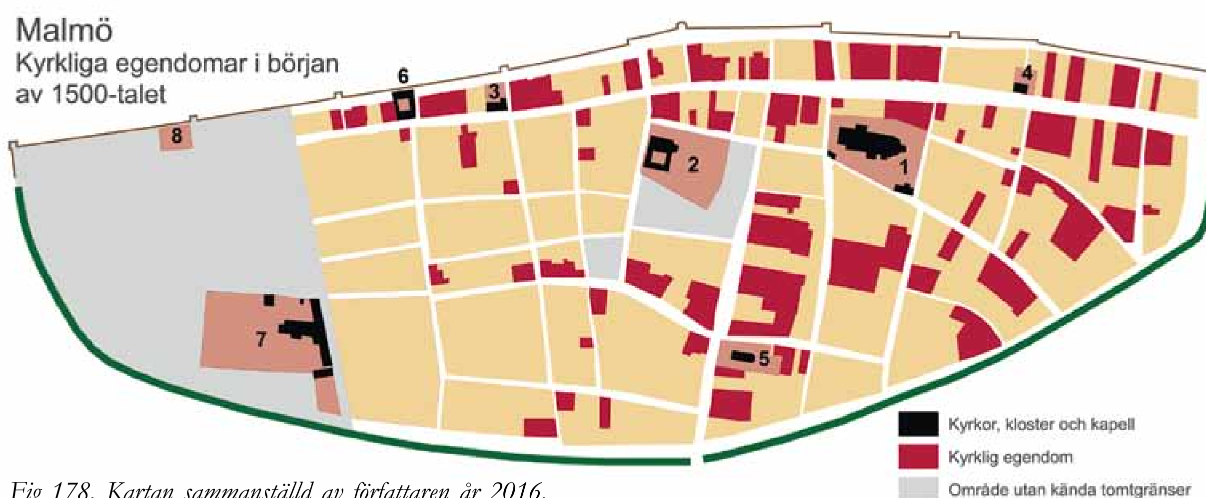

Fig 178. Kartan sammanställd av författaren år 2016. Kyrkliga institutioner markerade med siffror.

matorernas räkenskapsböcker från året 1532 och framåt. Och här står de fortfarande antecknade under sina respektive altare- och kapellhelgon – de nitiska malmöitiska lutheranerna hade ännu inte hunnit utradera detta katolska arv. I t.ex. räkenskaperna från året 1532 finns drygt 230 fastigheter i Malmö uppräknade under de olika altarna eller kapellen som funnits i S:t Petri kyrka.[2] På kartan ovan har endast markerats de fastigheter som kunnat lägesbestämmas. Kyrkans tomtinnehav i Malmö har alltså till och med varit större än vad kartbilden anger. Bilden ger dock en tydlig grafisk illustration över kyrkans enorma maktställning i slutet av medeltiden.[3]

En medeltida kyrkas viktigaste föremål var altarna och dopfunten, svarande till två av de sju heliga sakramenten, nämligen nattvarden och dopet. En kyrka hade alltid ett huvudaltare, i landsbykyrkorna alltid placerat längst i öster men i mera påkostade stadskyrkor, som S:t Petri i Malmö, kunde den omges av en koromgång som hade flera altare. Inte bara i koromgången fanns uppmurade altare, staden Malmös enda medeltida sockenkyrka hade många sådana på olika platser inne i kyrkan. Några altare har stått i speciellt uppbyggda kapell, andra har varit uppbyggda invid en vägg eller vid en pelare. När reformationen slog till i Malmö i slutet av 1520-talet omtalas i en då publicerad stridsskrift, författad av borgmästaren Jep Nielsen, att det i Malmö totalt funnits *"sextio altare eller flera"*.[4]

I den första kristna tiden var altarna utformade enbart som bord på vilka Jesus kärleksmåltid i form av nattvarden serverades de troende. Sedan den kristna martyrkulten började bli vanlig efter 300-talet, övergick altarna i de kyrkor där martyrerna vilade till att bli även gravsymboler. Krav ställdes nu på att altarna skulle uppbyggas av sten, inte av förgängligt trä. Martyren i altargraven blev en kontaktperson till Kristus, vilken man som hjälp kunde anlita under bönen. En martyr var en man eller kvinna som lidit och dött för sin kristna tro skull. Fastän dessa var många, räckte antalet inte till för att täcka behovet i alla de kyrkobyggnader som växte fram i samband med kristendomens snabba utbredning. I de kyrkor som saknade martyrgrav kunde man därför kompensera detta genom inskaffandet av en eller flera reliker, dvs. smärre jordiska kvarlevor från något känt helgon eller martyr. Den s.k. relikkulten hade nu sett dagens ljus och den skulle bli ett betydande inslag i den kristna kyrkan.

Ett medeltida altare kunde inte tas i bruk förrän det "laddats" med kraften av en relik. Redan

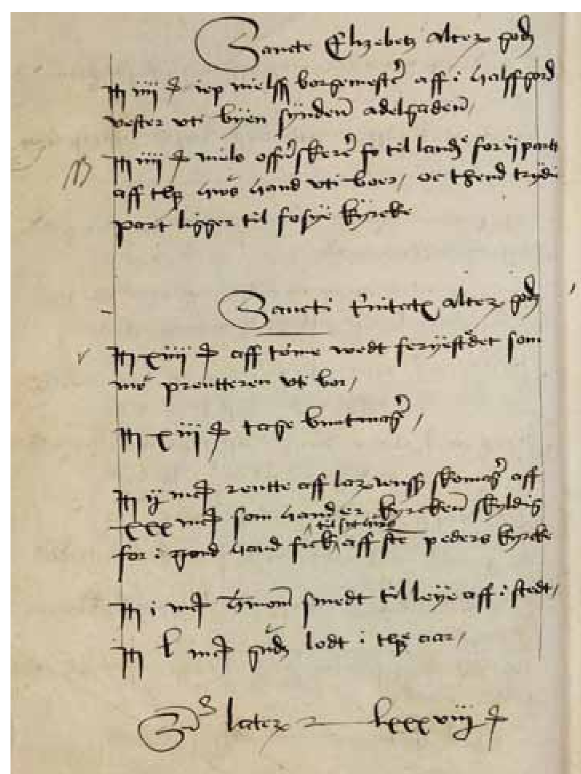

Fig 179. Blad ur S:t Petri kyrkas räkenskapsbok år 1532.

Fig 180. Medeltida altarskiva från Stehag kyrka med en urgröpning för en relikgömma.

vid ett stort prästmöte i Karthago året 401 hade detta bestämts även om det fanns exempel fram in i 1100-talet på altare som saknade reliker. Vid ett altares invigning nedlades det heliga föremålet i ett hål i altarskivan. Hålet täcktes sedan med ett lock gjort i samma stensort som altarbordet. En sådan liten relikgömma kallades för *”sepulcrum”*, en liten grav. Hade kyrkan förmånen att ha helgonreliker efter riktigt berömda helgon och bodde det i bygden en rik herreman kunde det hända att reliker, i stället för att gömmas undan i en stenskiva, lades i ett dyrbart skrin som sattes på altaret.

Helgonreliker var viktiga ingredienser i det medeltida religiösa livet, ja de spelar självklart en viktig roll även i dag inom den katolska kyrkan. Genom att framföra sina böner till de olika helgonen, kan och kunde man få en pålitlig budbärare som förde bönerna vidare till Gud Fader personligen.

Låt oss ta ett nordiskt exempel på hur man såg på denna överföring av böner via olika helgon till Gud Fader. I en dansk bön från år 1497 läser vi: *”Och bedje jag dig, kära moder S:ta Anna, att du ödmjukar dig och bedja för mig till din dotter jungfru Maria, att hon beder för mig till sin son, Jesus Kristus, att han för båda Edra böners skull värdigas bedja för mig till sin himmelske Fader, att han i nåd förlåter mig alla mina synder och all min ondska.”* [5]

Uppgiften ovan av Jep Nielsen om antalet altare i Malmö före reformationen förvånar. Troligtvis har den överdrivits något eftersom lutheranerna endast ansåg sig behöva ett huvudaltare för sina mässor. Malmö innanför vallarna hade vid slutet av medeltiden en sockenkyrka, två klosterkyrkor och fem kapell. Minimiantalet altare i varje kyrka var tre – huvudaltaret, jungfru Mariaaltaret som alltid stod i norra delen av långhuset samt ett altare i södra delen av samma långhus. Detta betyder att minst 24 obligatoriska altare har funnits i staden. Av de resterande har säkert S:t Petri kyrka stått för merparten. Vi känner 20 stycken av dessa. Tyvärr saknas nästan helt uppgifter om den exakta placeringen i kyrkan. De bevarade notiserna rör också nästan uteslutande uppgifter om de fastigheter som donerats till de namngivna altarna. Således ett tyvärr väldigt tunt bevarat källmaterial när det gäller information av mera kulturhistoriskt värde.

Genom de skrifter som de första reformatorerna kom ut med får vi en uppfattning om livet kring altarna, låt vara endast i negativ bemärkelse. Reformatorn Peder Laurensen författade *”Malmöbogen”* år 1529 och här står det t.ex. om mässor som man kunde betala en präst att hålla vid speciella altare:

”ikke aff thett wi gaa til kircke oc ligge bag en prest eller munck som staar for ett altere oc slar vd sin kram … Lange messer som the kalle aars messer, eller forgylte messer, opstandinde messer, thiende messer, leffne messer, siungne messer, messer for pestilentie (pest)*, for god lycke, rigdom, att offweruinde siine fiende, messer for hoffwed werck, tende werck, ryg werck, for kollde siwge etc. Messer for kiør, messer for hesthe, for gess, for svin …”*

Om de katolske prästerna heter det att: *”de drømme om een anden gwds ære, som henger alenest på … sang oc rob, att opfylde tempell och kircker mett forgyllte oc formaledhe wegge, mange opreiste altere, taffler oc smøckerij, forgylte stene ock nubbe, aff menige mandts penninge oc suedige arbeide …”*.

Alla altare i S:t Petri kyrka utom huvudaltaret försvann när Claus Mortensen blev kyrkoherde efter det att den katolske kyrkoherden Henrik Hansen tvingats avsäga sig sitt ämbete den 29 september 1529. Exakt två månader senare ledde Claus Mortensen pöbeln i en attack som drabbade alla kapell och altare. Mycket av inredningarna togs då tillvara och såldes på auktion men mycket förstördes också. En samtida franciskanermunk i Malmö berättar att *”de omstyrtede altre, jog præster bort og rev den hellige apostel Peters kirkes kapeller ned til grunden”*. Med detta menas att alla inventarier i kapellen försvann, alltså inte själva byggnaderna.[6]

S:t Petri kyrkas huvudaltare

Kyrkans huvudaltare var vigt till S:t Nikolaus. Detta kan ju verka märkligt med tanke på att kyr-

kan redan året 1346 omtalas som *"Eeclesia beatorum Petri et Pauli apostolorum"*.[7] Som har redovisats tidigare har detta emellertid att göra med att den nuvarande kyrkans föregångare från 1250-talet var vigt till sjömännens skyddshelgon, S:t Nikolaus. Vid invigningen av koret i S:t Petri i början av 1300-talet har S:t Nikolaus reliker i det gamla huvudaltarets relikgömma överflyttats till det nya högaltaret.

Detta huvudaltare drabbades genast av reformatorn Claus Mortensens förändringsiver: *"Her rejste den kætterske præst Claus et vanhelligt alter, nemlig et bord i stor højde fra jorden, hvor han i lang tid holdt sin nadver. Da dette til sidst var blevet ødelagt og det vanhellige alter rejst, som nu stunder* (står) *opstillet der, og også billederne og altertavlerne var blevet fuldstændig revet ned, skåret i stykker, ødelagt og opbrændt …"*.[8]

Detta har skett i samband med att Claus Mortensen blev kyrkoherde hösten 1529 Då har han ersatt den gamla altarskivan med en ny stenskiva. I den gamla fanns ju relikgömman – hålet där en relik av S:t Nikolaus var inlagd. I den gamla stenskivan har också funnits de obligatoriska fem korsen inhuggna, symbolerna för Jesus fem sår. Inga av dessa finns i det nuvarande altarbordet. Däremot finns reformatorn Claus Mortensens namn och bomärke inristat i stenskivan.[9]

År 1552 flyttades altaret då *"det stod tillförne till omak och obekvämt och med för höga trappsteg"*. Altaret hade tidigare stått något längre österut i koret och dessutom hade Claus Mortensen höjt upp det

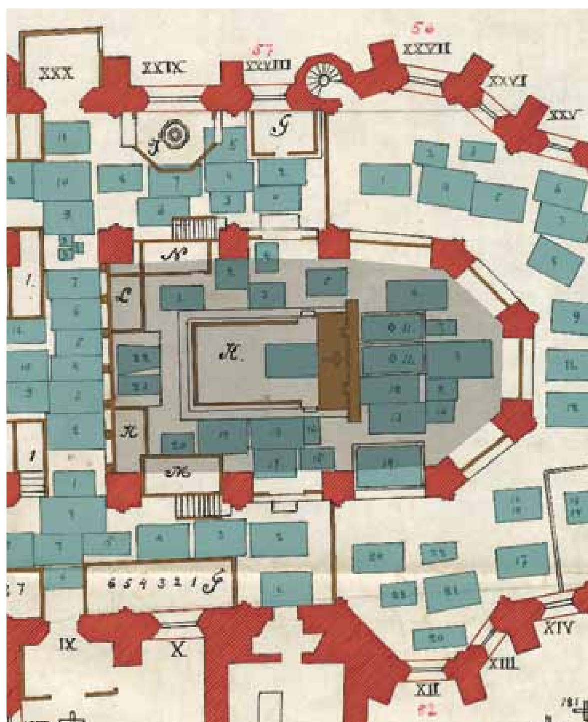

Fig 181. Med grått har markerats S:t Petri kyrkas kor med huvudaltare år 1747.

Fig 182. Kyrkans huvudaltare tillsammans med altaruppsatsen från år 1611, norra Europas högsta av trä.

högt över kyrkans golv. Detta altare var ju det enda kvarvarande av kyrkans alla tidigare altare och det skulle därför ges en så framträdande plats så nära menigheten som möjligt.

Kapellen innanför kyrkans västgavel

Om nu huvudaltaret är vigt till S:t Nikolaus – var har då altaret till kyrkans båda skyddshelgon S:t Petrus och S:t Paulus funnits? Dessa måste givetvis också ha tillbetts i den kyrka som bär deras namn. Deras altare är inte känt från bevarade källor men en inte alltför långsökt gissning är att vi ska söka det i kyrkans västra delar, i något av de kapell som fanns här och som ingick i den ursprungliga byggnaden. Fortfarande finns tydliga spår kvar efter de kapell som en gång avslutade kyrkobyggnaden mot väster. Det är bara att lyfta blicken mot valven så ser man detta tydligt.

De tre medeltida stjärnvalv som finns här längst i väster täcker mittskeppet, det södra sidoskeppet och det norra sidoskeppet. Före år 1420 låg kyrkans västtorn och red på mittskeppets västra valvtravé. Vid tornraset detta år störtade emellertid tornet åt nordväst varvid mittskeppets och det norra sidskeppets stjärnvalv gick förlorade. Man

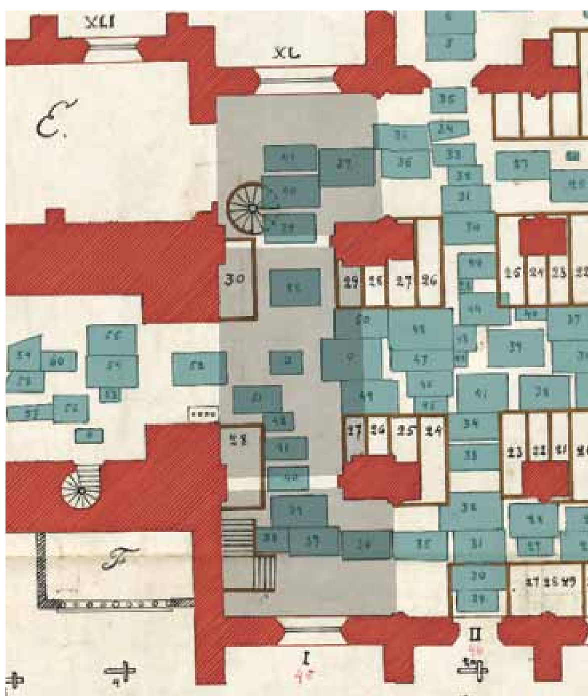

Fig 183. Med grått är markerat den äldsta kyrkans tre västliga kapell med dopkapellet i mitten.

byggde upp nya stjärnvalv men de har inte riktigt samma utseende som det äldre stjärnvalvet i det södra sidoskeppet.

Givetvis vet vi inte om de två vid raset förstörda valven varit stjärnvalv men det finns ingen anledning att anta att det inte skulle ha varit så. I det norra sidoskeppets avslutning mot väster måste t.ex. det obligatoriska Jungfru Mariaaltaret ha stått. S:t Petri kyrka har ju en koromgång vilket har omöjliggjort ett Mariaaltare framme i norra sidskeppet i anslutning till koret. I stället har Mariaaltaret placerats vid det norra sidoskeppets västra gavelmur. Likaså har i det södra sidoskeppet ett altare stått upp mot den västra gavelmuren. Denna placering måste ha varit reserverat för ett eller flera manliga helgon som dessutom haft betydelse för just den aktuella kyrkan. Med stor sannolikhet har detta därför varit platsen för Petrus och Paulus altare.

Fig 184. Kyrkans äldsta dopfunt, numera på Malmö museum, blev kraftigt skadad, troligtvis vid tornraset år 1420.

Vad har då utrymmet i mittskeppet längst i väster använts till? I dag finns ju kyrkans huvudingång här i väster. Genom västtornet kommer man in i kyrkan. Under medeltiden fanns det emellertid ingen dörröppning här. Mittskeppet var lika slutet mot väster som sidoskeppens kapell har varit. Vad för funktion har då detta mittkapell haft? Utan tvekan en funktion som avslöjas av ett sönderslaget stenföremål vilket både på ett turligt såväl som på ett märkligt sett överlevt till våra dagar. Jag tänker på Petrikyrkans äldsta dopfunt.

S:t Petri kyrka har två bevarade medeltida dopfuntar. Den äldsta är av en typ som konsthistorikerna benämner *”Fröjelfuntar”*. Endast bottenpartiet av cuppan är kvar, funtens sidor är sönderslagna. Trots att denna väldiga funt endast är bevarad som fragment finns det kvar en del av dess dekor. Två figurer har identifierats som kyrkans skyddshelgon S:t Petrus och S:t Paulus. Två håller upp handflatorna mot publiken. Konsthistoriker menar att denna handställning är en symbol för en av de sju

Fig 185. Stjärnvalvet över det nordvästra kapellet, det troliga kapellet till Jungfru Marias ära.

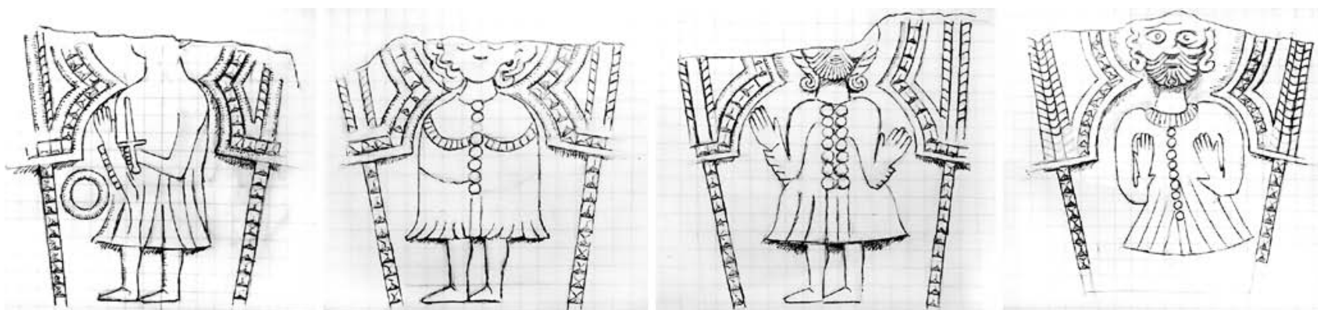

Fig 186. Heliga figurer på den äldsta dopfunten. Längst till vänster S:t Paulus med svärdet, längst till höger S:t Petrus. Teckningar av Einar Bager.

dygderna, nämligen tron - *"Fides"*. Redan år 790 beskrevs detta motiv i de religiösa böckerna: *"Om någon har någonting som tillhör djävulen, kasta det då till honom. Den som döps behöver inte något sådant. Därför står ni upp och håller upp era händer när jag befaller er att göra så …"*. Med denna handgest visade man alltså att man genom tron var fri från djävulen.[10] Man kan notera att S:t Petrus på funten vänder sina handflator in mot sin kropp medan den andra, inte identifierade personen vänder dem utåt, fig 186. Detta kan eventuellt symbolisera S:t Petrus högre statusvärde.

Fröjelfuntarna har fått sitt namn efter platsen Fröjel på Gotland där de en gång tillverkades. Dessa funtar exporterades till länderna kring södra Östersjön, ofta till köpstädernas förnäma gotiska tegelkyrkor. Funtarna är tillverkade på 1300-talet vilket ju stämmer väl överens med S:t Petri kyrkas byggnadshistoria.[11]

Varför är då S:t Petris funt så svårt skadad? Det finns egentligen endast en förklaring, den har krossats vid tornraset år 1420. Funtens väggar är så tjocka att endast en så stor olyckshändelse kan förklara skadorna. Funten har alltså stått i utrymmet direkt under det äldsta tornet. Här har kyrkans dopkapell varit inrättat. Denna plats stämmer också med det gängse mönstret för placering av dopfunten i medeltida kyrkor. Funten skulle alltid stå längst i väster, så nära ingången som möjligt. Det odöpta barnet var ju hedning och därför skulle vägen in i den heliga kyrkan vara så kort som möjligt mellan ingång och funt. I S:t Petri kyrka har ingången varit genom det norra vapenhuset direkt intill dopkapellet.

Efter tornraset har kyrkan köpt in en ny dopfunt, även denna av ett stort format i en stil som konsthistoriker kallar för *"Apostlafuntar"*. Denna konststil har daterats till början av 1400-talet vilket ju stämmer väl överens med tornraset år 1420. Även denna typ finns spridd i samma geografiska områden som Fröjelfuntarna. Funtarna har fått sitt namn av de apostelfigurer som i olika bågformade fält omger cuppan. På S:t Petris dopfunt kan man igenkänna S:t Petrus med himmelrikets nycklar och S:t Paulus med svärdet. Även denna funt är svårt skadad, dock inte med så omfattande skador som Fröjelfunten. Författaren menar att en så stor skada även här måste ha uppkommit på grund av någon dramatisk händelse. Fram till år 1442 hade man uppfört ett nytt västtorn men detta år störtade även det nya tornet. Är det inte i detta ras som den nya funten skadats? I så fall saknar vi en dopfunt mellan åren 1442 och 1601, det år då den nuvarande dopfunten kom till kyrkan.

Varför är då två kasserade dopfuntar bevarade? Detta hör antagligen samman med den symbolik

Fig 187. Kyrkans yngre medeltida dopfunt finns också numera på Malmö museum. Även denna är kraftigt skadad.

Fig 188. S:t Petris norra vapenhus med det öster därom liggande Vor Frue kapell vid stenckestenen. För att markera kapellet har man gett detta en mera påkostad gavelutsmyckning jämfört med gavelröstet över ingången till vapenhuset.

som inte minst under medeltiden var knuten till just dopfuntarna. Liksom vigvattnet vid altarna aldrig fick förkomma utan skulle hällas i speciella s.k. *"piscinor"* i kyrkans väggar så måste också dopfunten som behållare av det heliga dopvattnet ha haft en särbehandling. Dopet var ju ett av de sakrament, grundpelare, som hela den kristna kyrkan vilade på. År 1630 var det emellertid slut med att särbehandla gamla dopfuntar. I S:t Petris räkenskaper läser vi för detta år: *"Den 27 Julij giffuit Laurids Graffuer for den gammel Stenfundt at flötte fra den Norder Capell och under en Rende vden den söndre Kircke Dör. – 2 mark"*.[12]

Vor Frue kapell vid stenkestenen

Förutom ovan nämnda tre västliga kapell i S:t Petri kyrka har det också funnits ett ursprungligt kapell vid kyrkans huvudingång i det norra vapenhuset. Att detta varit ett ursprungligt kapell är det ingen tvekan om. Vapenhusets norra fasad ut mot den medeltida tingsplatsen och torggatan har t.ex. prytts av två gavelrösten med rik profilering. Dessa har emellertid olika utseende, det östra in mot kapellet har fått en mer påkostad utformning. En annan sak som framhäver denna östra del av vapenhuset är det praktfulla fönsterarrangemanget i den östra muren, se fig 152. Detta ska jämföras med den västra vapenhusväggens mycket enkla fönsterutformning. En tredje detalj som klart visar att vi här står inför ett viktigt kapell redan i den äldsta planlösningen är det påkostade stjärnvalv som bildar tak i kapellet. Detta valv har profiltegel vars form visar att det tillhör det tidiga 1300-talet.

I äldre litteratur har man menat att detta vapenhuskapell varit helgat åt Helig Lekamen. Einar Bager har emellertid på ett övertygande sätt visat att Helig Lekamens kapell legat i det nuvarande Krämarekapellet och att vi här i stället har att göra med *"Vor Frue kapell vid det norra vapenhus"*.[13] Det som för tidigare forskare komplicerat denna placering är att vi i kyrkan har att göra med två altare i den nordvästra delen av kyrkan vilka båda varit vigda till Vor Frue, dvs. till Jungfru Maria.

Vapenhusets kapell möter oss i bevarade handlingar tidigast året 1522: *"Först till wor froge Capelle hoess stenckkaret widt thet nörre Vabenhws, som her Atzer Cantor haffuer vti forswar. En gaard östen fore sancti Jörgen hooss kraagewigh som er Residenten till forne all-*

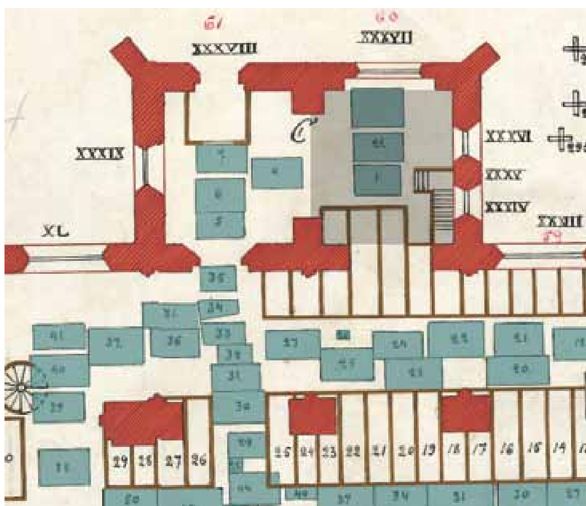

Fig 189. Kyrkans vapenhus med det öster därom med grått markerade Vor Frue kapell vid stenkestenen.

tere oc capelle”. Nästa uppgift är från år 1524 då borgaren i Malmö Pehr Ewertsen fick hyreskontrakt på en gård tillhörig *”Jungfru Marias capelle innan för then norre kirckedöör uthi Malmö bykyrckia”*.

Under den s.k. bildstormen i S:t Petri kyrka den 29 november 1529 förstörde Claus Mortensen som ledare för pöbeln en mängd saker i kyrkan. Två vittnen till händelserna berättar om vad som då hände i det norra vapenhuset:

”Wii efftsckreffne Peder Rafsen oc Henric Laurensen präster szom manghe aar woree oc haffue weritt oc boat ij Malmö giör witterligt … at then thiidtt Sancti Andree affthen nw halff andhetta ar forledhen siiden tha her Klaus böcker och hans parthij bröddhe wor frwe Capello vp oc altherett met andre althere ther wthii Santj Pedhers kyrcke ij Malmö, tha stod ther enn bogestoll mett enn kiiste eller skrin szom loghe sex bögher belenckede. Samme skrin eller kiistae wor althiid leest met enn godt oc fast laas thill then thiidt. Tha bleff samme kiiste eller skrijn opslaghen oc brudhen oc bort taghet hues ther wor wthij … oc soghe wii thz well siidhen meer enn eeth halfft aar ther effther, at samme skrijn eller kiistee wor saa opbrödhz oc stod ther huer mand tiilsyne hooss pilleren, szom capellen haffde werett”.[14]

Av dessa källor framgår det tydligt att kapellet legat invid vapenhusets norra kyrkdörr och bredvid stänkestenen, dvs. den urgröpta sten där vigvatten fanns som man skvätte på sig vid entrén i kyrkan. Kapellet, som det visas på plankartan från år 1747, fig 189, har inte varit avdelat mot vapenhusets ingångsrum med någon vägg. Eftersom Claus Mortensen bröt sig in i kapellet får man därför förmoda att kapellet avskärmats med ett trägaller.

Koromgångens kapell och övriga altare

De ovan omtalade kapellen var de kapell som vi utifrån den ursprungliga kyrkans bevarade arkitektur med säkerhet kan identifiera i relation till något eller några helgon. Kyrkan bör emellertid redan i sitt äldsta skede haft ytterligare fem kapell vilka samtliga ingått i koromgången. De utbuktningar i yttermurarna som finns här kan endast motiveras utifrån att de varit platsen för olika altare, fig 190 och fig 191. Dock vet vi inte vilka helgon som dessa altare varit helgade till. Under 1800-talet gjordes försök att bestämma de olika altarnas lägen. Man utgick då från tanken att man i det tidiga 1500-talets räkenskaper kanske antecknat dem i den ordning i vilken de stått utmed kyrkans väggar. Einar Bager har dock kunnat fastställa att så inte varit fallet.[15]

Förutom att altare stod i dessa nu omtalade kapell har det också funnits altare vid många pelare och väggar. De altare som vi känner från skriftliga källor och som man grovt kan lägesbestämma är följande (äldsta omnämnandet i parantes):

* S:ta Annas altare eller S:t Anna Kalente altare (1460) norden i koret.

* S:te Trinitatis altare eller Helig trefaldighets altare (1462) vid den norra sidan i kyrkan.

* S:te Birgittas altare uti tornet (1522).

* Vor Frue compassionis altare eller Pefflingealtaret (1521). Detta altare instiftades av borgmästaren Hans Michelsen under den tid han satt som

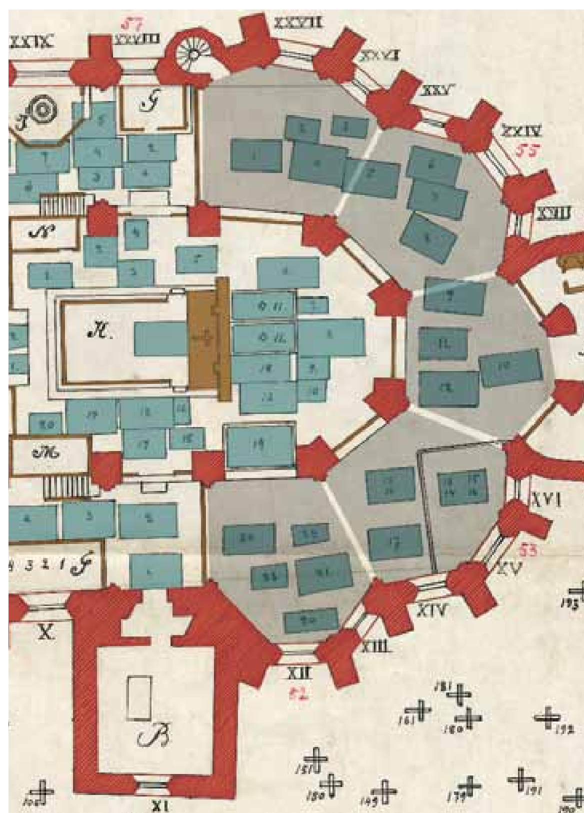

Fig 190. S:t Petri kyrkas koromgång med de fem ursprungliga kapellen markerade med grått. Vilka helgon som här ärats är dock okänt.

Fig 191. I kyrkans koromgång finns de murutsprång som en gång bildade ytterväggar i de forna kapellen.

rådsherre till Christian II, alltså tidigast år 1513. Av en notis år 1522 kan man lägesbestämma altaret: *"Item till vor froges altere compassionis kalles pefflynge altaret"*. Pebblingar var de skolelever som gick i Latinskolan och deras ingång i kyrkan var via dörren i det södra tvärskeppet. Altaret måste ha stått i närheten av denna dörr.

* Wor Frue alter *"i Malmös Sognekirke sönden fra:*

* *S:t Andree Alter sammesteds"*. Detta Vor Frue altare omtalas redan år 1509 och kan därför inte vara identiskt med Hans Michelsens altare ovan.

* S:t Mauritius altare (1452), *"sunte Mauricius altar, dat dar stet wesen negest der gewehrekammer* (vapenhuset?) *dore in der vorbenomeden kercken"*. Detta altare omtalas som Stettinerköpmännens nyinvigda altare i kyrkan.

Förutom ovanstående altare känner man ytterligare ett antal som inte kan lägesbestämmas:

* S:t Thomas altare (1558) dvs. smedernas altare.

* S:t Antonij altare (1499) dvs. bagarelagets altare.

* Jungfru Maria och sankt Johannes döparens altare (1475).

* S:te Barbara altare (1510).

* S:te Catharinas altare (1509).

* S:te Gertruds altare (1475).

* S:t Hans altare (1543).

* S:te Elizabets altare (1507).

* S:te Dorothe altare (1507).

* S:t Martini altare (1522).

* S:te Katherine de senis altare (1522).

* Vor Frue Rosarij altare (1522).

I slutet av medeltiden tillkom i S:t Petri kyrka fyra kapell som speciella tillbyggnader till den ursprungliga byggnadskroppen. I väster uppfördes då Krämarekapellet, öster om koromgången det Dringenbergska kapellet och i söder Helig kors kapell samt S:ta Annas kapell.

Helig kors kapell (sakristian)

Detta kapell låg upp mot det södra tvärskeppet, fig 192. Från början var det helt slutet med en ingång endast in till kyrkan men på 1700-talet upptogs en dörr från kapellet ut till kyrkogården. Kapellet revs år 1852 men teckningar av dess exteriör finns bevarade, t.ex. bilden fig 177. Med tanke på gavelröstenas utformning med de karakteristiska uppskjutande tinnarna ligger det nära till hands att göra en jämförelse med vapenhuset och Vor Frue kapell vid stenckestenen. Dessa är från 1300-talets första hälft. Einar Bager har hittat en uppgift från år 1600 där en glasmästare fick betalt för att *"it stort runt vindue kom i sacerstien"*.[16] Då sakristian på 1800-talsbilderna inte har något runt fönster måste en ombyggnad efter år 1600 ha skett. Ett ursprungligt runt fönster i sakristian visar på direkta paralleller med kapellfönstret i Vor Frue kapell vid stenckestenen, alltså ett stöd för en datering av kapellet till 1300-talet.

Det äldsta omnämnandet av kapellet är från år 1502 då präster och borgare samlades *"vdi sancti Pers kyrke i Malmoge i hellikors cappell"*. Efter reformationen användes kapellet till sakristia. Året 1536 fick en snickare i uppdrag att sätta upp panel på väggarna och sätta in bänkar samt att ta ner det gamla skåpet som stod där, kanske åsyftande på kapellets altarskåp.

Under hela kapellet har det funnits ett gravvalv som bestått av troligtvis två parallella tunnvalv. Detta omtalas år 1716: *"Till denna stora och hela grav under sakristian har man ingen annan ägare än kyrkan, varför alltid kyrkoherdarna här blivit begravda"*.[17] Vid en utgrävning för en ny åskledare blottades år 1949 rester efter denna underjordiska gravkammare: *"På ett par meters djup påträffades en mängd människoskelett, men dessutom sekelgamla mur- och golvrester."* Einar Bager var givetvis på plats och han kunde konstatera att utseendet på den valvpelare som

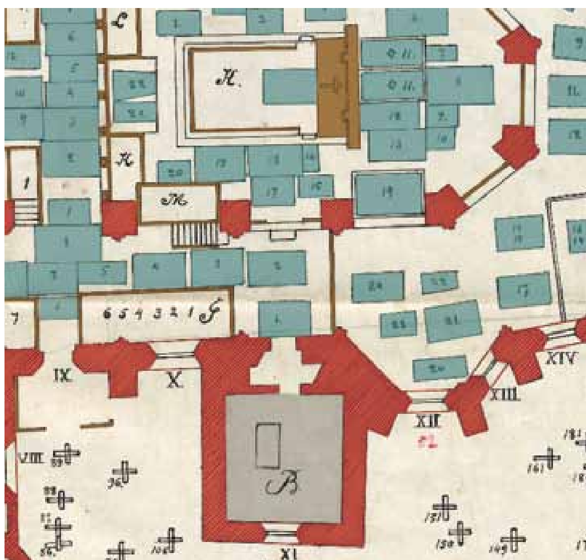

Fig 192. Med grått är markerat Helig Kors kapell vid det södra tvärskeppet på en plankarta från år 1747.

också påträffades, fig 193, var i formen identisk med den pelare han själv återfunnit i en tidigare dold källare i Rådhuskvarteret.[18] Av själva valvet till kapellkällaren fanns dock inget kvar.

De många skelettdelarna som påträffades året 1949 har sin förklaring av det som hände på platsen år 1784. Kyrkorådet hade då beslutat att nedriva det s.k. *"benhuset"* vid västtornets sydsida. Benhuset var den plats vari man kastade in de skelett som tömdes ur gravarna inne i kyrkan när dessa bytte ägare.[19] Här blandades således i en enda stor hög de världsliga resterna efter Malmös forna borgare. Nu var emellertid benhusets saga all: *"I stället för at låta reparera benhuset som nu åter är bristfälligt, beslöt Kyrkorådet at detsamma aldeles nedtages och the therwarande ben förflyttas i källaren under Sacristigen, som Kyrkorådet förut funnit böra igenfyllas och hvad änte kan återstå af samma källare får Kyrko-Inspectoren med torrt grus låta fylla samt i stället för stengolf lägga brädgolf i Sacristian"*.[20] Den tegelpelare som blottades år 1949 har en form som kan föra den tillbaks till tidigast det sena 1300-talet vilket alltså blir en bakre gräns för kapellets tillkomst. Det är uppenbart att kapellet uppförts för att tjänstgöra som ett gravkapell. Frågan är bara om det varit någon rikare borgare som stått bakom investeringen eller om det varit kyrkan själv som behövt en sakristia. Traditionen att gravvalvet inrymt tidigare kyrkoherdar har kanske haft fog för sig.

Den siste kyrkoherden som blev gravlagd under detta källarvalv var Niels Söffrensen. Han verkade från år 1649 som kyrkoherde i S:t Petri. År 1661 upplät Malmös magistrat gravplatsen till sin kyrkoherde och genast därefter lät Niels förfärdiga en marmorplatta med en latinsk inskrift. I översättning lyder texten:

Fig 193. Vid utgrävningen år 1949 frilades en tegelpelare i den forna kapellkällaren men också en stor mängd skelettdelar.

"Mäster Niels Söffrensen, kyrkoherde och prost i Malmö samt även kanik i Lund äger genom höglivliga magistratens i denna stad fromma välvilja laglig rätt till detta sitt och sin familjs vilorum, helgat åt fridfull och ostörd ro, såsom sin evärdeliga egendom år 1661."

Kyrkoherdens första hustru Margareta Nielsdotter blev den första i familjen som nedlades under sakristians källargolv den 19 oktober 1662. Själv dog den i Malmö namnkunnige kyrkoherden den 23 mars 1677.

Minnesstenen upptogs ur källaren i samband med att denna fylldes med ben från benhuset år 1784. Stenen inmurades i sakristians vägg men när denna revs flyttades stenen till sin nuvarande plats, i södra tvärskeppsväggen intill den forna ingången till Helig kors kapell och sakristian, fig 195.

Heliga tre kungars kapell

Detta kapell var en byggnad som uppförts i anslutning till S:t Petri kyrkas östra koromgång. Kapellet byggdes av myntmästaren Henrik Dringenberg och fick därför snart hans namn. Ursprungligen var det vigt åt de tre heliga kungar som besökte Jesus efter hans födelse. Henrik och hans hustru Abelle omtalas i Malmö första gången år 1451 då de av kungen fick 50 mark årligen av Malmö stads-

Fig 194. År 1968 framgrävdes rester efter det s.k. ”Benhuset” vid tornets sydsida. Foto: Göran Winge.

Fig 195. Minnesstenen över kyrkoherden Niels Söffrensen låg ursprungligen i Helig kors kapells källargolv men flyttades vid kapellets rasering in i kyrkan.

skatt. Detta tyder på att Henrik stått i kungens tjänst men först under året 1455, när Malmös kungliga myntmästare Hans Myndel dog, kan Henrik Dringenberg officiellt ha blivit ny myntmästare i staden. Han dog i slutet av år 1500 eller i början av följande år. Någon gång under slutet av 1400-talet måste således kapellet ha uppförts. Det första omnämnandet av kapellet ska ha gjorts redan år 1479, *”Her Henrich Capell”*. Uppgiften har dock inte kunnat styrkas.[21]

Kapellet har med stor sannolikhet inrättats som Henrik Dringenbergs och hans hustrus privata gravkapell. För att underhålla en präst i kapellet anslog paret ett antal fastigheter i Malmö vars årliga intäkter skulle betala omkostnaderna. I gåvan ingick den Dringenbergska familjens huvudgård vid Adelgatan, en gård öster om Myntergården samt 6 bodar vid Fergestredet (nuvarande norra delen av Frans Suellsgatan). Att det funnits en speciell prästtjänst till detta kapell framgår av en bevarad mässhake där både *”Heinrich Dringenberchs”* namn och hans vapen är inbroderade, fig 198.

Efter reformationen i Malmö år 1529 har de katolska mässorna i kapellet upphört och här har i stället kyrkans bibliotek fått sin plats. Malmö kom ju att stå i centrum för den danska reformationen och den danske kungen beviljade den 5 juni 1529 staden tillstånd att inrätta en speciell skola för lutheransk prästutbildning med *”tre eller fire lærde mend vdj, som læse och lære andre simpelle och enfoldige klærcke thend hellige scrifft”*.[22] Författaren menar att Dringenbergs kapell kom att tjäna som lokal för detta

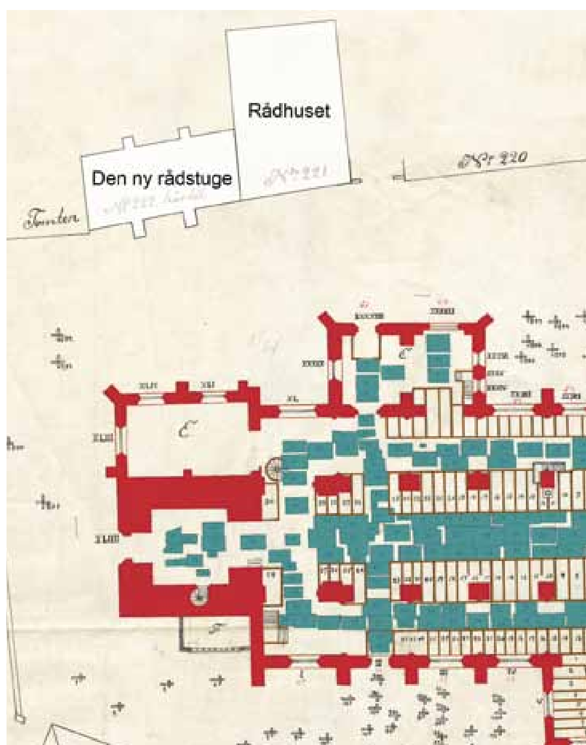

Fig 196. Rekonstruktion av placeringen för Malmös äldsta biblioteksbyggnad ("den nye rådstuge") och den medeltida rådhusbyggnaden utifrån plankartan år 1747.

prästseminarium. Till kapellet har man fört korstolar och inredning från antingen S:t Petri kyrkas kor eller också från helgeandsklostret som låg på nuvarande Stortorget. Det är också troligtvis nu som kyrkans bibliotek flyttats hit.

De äldsta uppgifterna om att kyrkans bibliotek befinner sig i det Dringenbergska kapellet har vi dock först år 1553. Däremot kan vi ana oss till var kyrkans bibliotek fanns under medeltiden. År 1517 hyrde nämligen Malmö stad *"den ny rådstuge"* av S:t Petri kyrka. Huset låg utanför kyrkogårdens nordvästra del med den södra långsidan ut mot kyrkogården. Gaveln i öster låg direkt upp mot det medeltida rådhuset, se fig 196. Stadskämnären Lyder van Freden betalade år 1517 hyran på huset till Hans Jensen skrivare. Vid följande års betalning stod Hans Jensen som kyrkvärd för S:t Petri, något som han givetvis också har varit redan året innan. Det var således kyrkan och inte staden som ägde denna byggnad. År 1517 omtalas dessutom att det fanns en dörr direkt från *"den ny rådstuge"* ut till kyrkogården: *"Item j mck Knwd Kleensmedt for j laas till then Ny Raadhwss* (den nya rådstugans) *dör vt till kirckegorden"*.[23] Denna kyrkans byggnad har varit ett tegelhus i två våningar med kryssvalv i ovanvåningen. Detta framgår av uppmätningsritningen av kyrkogården år 1747 där två utskjutande s.k. strävpelare finns på byggnadens södra långsida, fig 196. Huset, som varit relativt litet - endast 13,5 x 6,5 meter, hade en välvd källare. Det revs år 1811.

Likheten med den medeltida kyrkliga liberiebyggnaden (biblioteksbyggnaden) i Lund, vilken fortfarande existerar söder om domkyrkan, är påtaglig, fig 197. Denna är i två våningar och för att skydda böckerna har kryssvalv slagits som tak över ovanvåningen. Strävpelare på fasaden har tagit upp trycket från valven i ovanvåningen. Kryssvalv i ovanvåningar är mycket sällsynta och har här alltså endast tjänat som säkring mot brand. Även kyrkans lilla tegelhus i Malmö har haft detta ovanliga utseende med kryssvalv i ovanvåningen. Det är därför högst troligt att denna byggnad varit inrättad till S:t Petris bibliotek. Uppgiften från år 1517 att en dörr lett direkt in i huset från kyrkogården stöder också detta antagande. Huset måste ursprungligen ha haft en funktion som en tjänstelokal för kyrkan, inte som en hyresfastighet för privatboende.

När Henrik Dringenberg dog blev han begravd i sitt eget uppförda kapell. Detta framgår av kyrkans räkenskaper år 1581-1582 då hans barnbarn med samma namn skulle begrava sin dotter i kapellet: *"Henrick Dringeberg lod begraffue sin dotter vdj det östre Capell, som nu er Liberijet, siger sigh adt haffue det frijt formiddelst hans foreldre gamle Dringeberg lod fundere och bögge samme Capell och ligger der vdj selff begraffuen"*.[24] Här har kyrkans bokförare missuppfattat släktförhållandena. Henriks far var Peder Dringenberg medan det var hans farfar Henrik Dringenberg som var kapellbyggaren.

På 1700-talet förföll kapellet och det var ingen vacker syn som mötte resenären Johan Henrik Lidén år 1768 när han steg in i kapellet:

"Sedan jag avhört skriften till slut, besåg jag det bakom altaret belägne gamle munke kapell, som ännu äger de gamle munkstolarne i behåll, på vilka med järnkedjor ligga fastlåste (det må heta att fängsla lärdomen) 41 fo-

Fig 197. Den bevarade biblioteksbyggnaden från 1300-talet söder om domkyrkan i Lund.

Fig 198. Henrik Dringenbergs mässhake med hans namn och vapen är fortfarande bevarad i S:t Petri kyrka.

lianter såsom reliker av munkarnes bibliotek. De kunna anses som prov av de lärdas boksamlingar i Sverige för 200 år sedan. Detta rum är nu ett härligt hemvist för svalorna, som både på böcker och pulpeter till överflöd documenterat sin närvarelse".[25]

Om detta biblioteks fortsatta öden berättas att kyrkoherden Munthe år 1779 såg sig tvingad att ta hem kyrkans bibliotek till sig själv för att det inte skulle förfaras. Året 1791 fanns böckerna hemma hos Doctor Bring: *"1 st hylla hos Doctor Bring till 41 st. munckeböckers förwarande".* Därefter kom de tillbaka till kyrkan och förvarades i sakristian. År 1865 gjorde fornforskaren Mandelgren ett försök att få de av kyrkan illa behandlade böckerna till Malmö museum vilket lyckades först året 1870. Författaren eftersökte på 1970-talet böckerna på museet men upptäckte då till sin förskräckelse att de sedan länge förvarades på Malmö stadsbiblioteks takloft. Böckerna låg här separerade i papplådor men direkt under yttertaket i stekande värme och de var täckta med fågelsmuts. Han slog med hjälp av kyrkoantikvarien Mait Molander larm och en stor räddningsaktion påbörjades genast.[26]

Den 10 juli 1792 hölls auktion på nedtagning av det Dringenbergska kapellet och redan i augusti var detta nedbrutet och de forna dörrhålen in mot själva kyrkan lagade.[27] Den 6 september hölls auktion på tillvaratagna inventarier. Då såldes bl.a. de gamla korstolarna: *"2 st munckbänkar* (till) *Rydberg 3:-, 2 st dito* (till) *Trädgårdsmästaren Lindberg 2:27".*[28]

Byggnadens utseende framgår av en planritning av hela kyrkan från år 1747 samt av en uppmätning som gjordes år 1791 inför nedrivningen. Genom att lägga kapellet mot kyrkans koromgång har man kunnat utnyttja fyra av kyrkans ursprungliga yttre väggpelare. Till dessa kom ytterligare fem strävpelare runt kapellet vars funktion var att bära

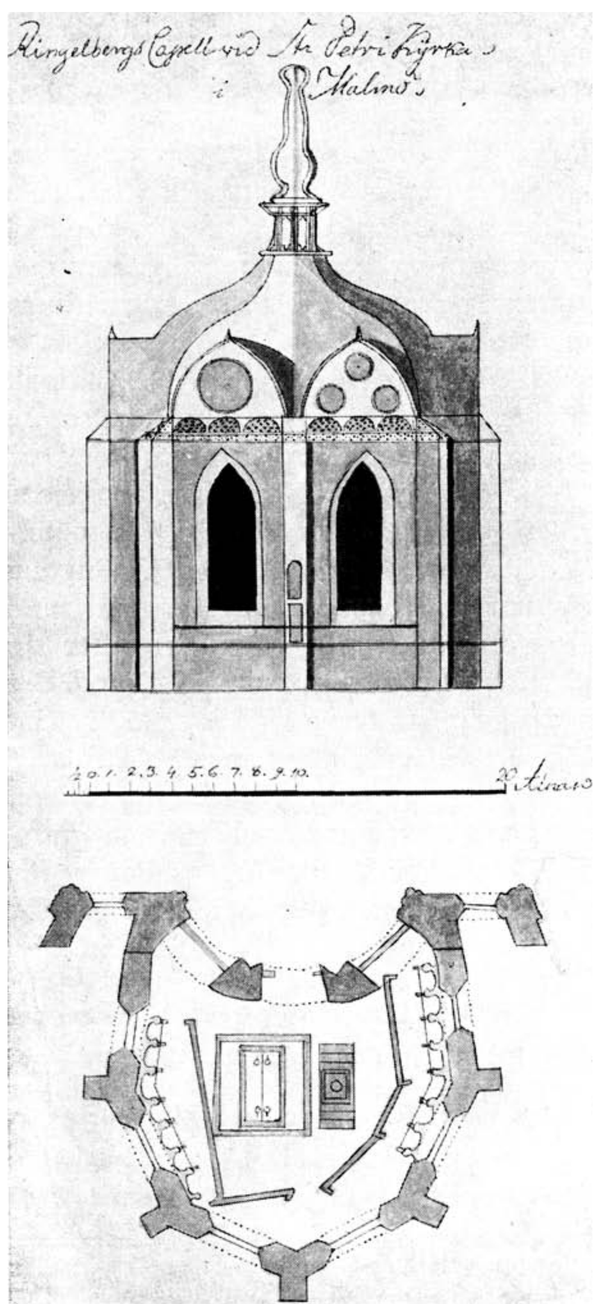

Fig 199. Uppmätning av Dringenbergska kapellet strax innan rivningen år 1792.

upp det 7-sidiga tegelvalv som bildat kapellets innertak. Henrik Dringenbergs ursprungliga grav, fig 200:2, var omgiven av ett träskrank och på norra och södra sidan fanns de senare insatta korstolarna med sina räcken och bokstöd i trä. Något förskjutet mot norr fanns ute på golvet en speciell markering, fig 200:1. Det verkar som om här funnits trappsteg som gått upp till en pelare. Vad är detta för något? Till denna företeelse kan man koppla följande märkliga historia. Vi ska börja med att redovisa vad några besökare sett i kapellet.

Carl Linné kom till Malmö på sin skånska resa år 1749 och han besökte den 12 juni S:t Petri kyrka. Här blev han visad till Dringenbergska kapellet: *"Bakom altaret var ett avstängt rum med gamla katedralmunkstolar, på vilkas pulpeter lågo 47 stora volumina, vardera med järnkedjor fästade i stolarna. Desse voro dels theologica, dels chronologica, dels lexica. En pelare stod här inne, vid vilkens fot en människoskalle var inmurad, där allenast os frontis var borta, att ihåligheten kunde med handen rannsakas, vilket ofelbart varit gjort till ett stänkelsekar".*[29]

Beskrivningen är märklig eftersom man kan förledas att tro att hålet med kraniet fanns vid pelarens fot, alltså vid golvet. Eftersom Linné menar att det har varit ett stänkekar, dvs. en behållare med vigvatten vars heliga vatten man stänkte på sig vid entrén, måste emellertid detta hål ha funnits i midjehöjd och inte nere vid golvet. De tre trappstegen som ses på planritningen förklarar emellertid troligtvis detta. Pelaren har stått upphöjd över själva kapellgolvet.

Resenären Abraham Hülphers besökte S:t Petri kyrka den 22 juli 1759 och han skriver bl.a.: *"Bakom altaret är ett kor och där innanför ett särskilt rum, vareste fordom varit ett munkkapell; vi funno här 43 stora volymer av tyska och latinska böcker av år 1418, 1558 fastlåsta med järnkedjor, 4 st. voro borttagna till ombindning, eljest voro större delen illa faren. Stolar eller bänkar voro runt omkring detta rum. Mitt på golvet sågs i en mur dödskalle ihålig efter en där inmurad levande munk".*[30]

Abraham talar alltså inte om en pelare utan om en mur mitt på golvet. Placeringen svarar väl till planritningens markering. I berättelsen meddelas också den gamla uppfattningen att man här murat in en människa. Ytterligare en beskrivning finns, nämligen av själva nedrivandet av pelaren. Ögonvittnet Abraham Ekerholm besökte själv rivningsplatsen torsdagen den 19 juli 1792. Han skriver:

"Ingenting nytt vet jag annars att berätta än att den pelaren, som understödde valvet i munkekapellet, som sades ligga en munk, vilken levandes blivit ditmurad, fanns endast idag då den helt och hållen blev nedriven fyra huvudskallar. Nu är det projekterat att lilla tornet på kyrkan skall nedertagas, på det de förbannade kyrkoförstörarna skall åtkomma penningar".[31]

Hur ska man kunna förklara denna märkliga pelare? Hade det varit en pelare som stött upp tak-

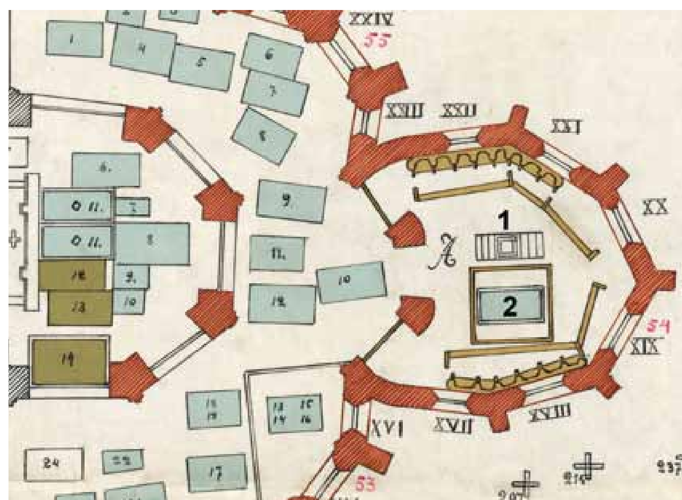

Fig 200. Dringenbergska kapellet år 1747. 1: Den märkliga pelaren 2: Henrik Dringenbergs grav.

Fig 201. Några av S:t Petris 1500-tals böcker under restaureringsarbetet på 1980-talet.

valvet borde den ha stått mitt i rummet. Den är emellertid förskjuten mot norr. Varför har man i en gömd nisch inne i tegelpelaren lagt in fyra skallar? Varför har man haft ett hål i pelaren så att man eventuellt har kunnat använda ett av dessa kranier som en vigvattenskål? Osökt går tankarna till någon form av ockult handling. Författaren har dock inget svar på gåtan.

Det hade däremot stadsarkivarien Anders Ulrik Isberg j:r. Han meddelar att hans farmor, som vid nedrivningstillfället var 9 år gammal, berättat att det hela inte alls rörde sig om fyra kranier utan om en inmurad mumifierad kvinna som stått i muren och i famnen hållit ett mumifierat barn. Kvinnan var *"iklädd en väl bevarad sidenklänning och sidenskor med silverspännen. Sedan första häpenheten lagt sig och de med rivningen sysselsatta arbetskarlarna övervunnit sin vidskeplighet, blev den genom raset uppkomna muröppningen utvidgad, liket framtogs och uppställdes emot muren."* Isberg fortsätter sin fantasifulla redovisning av en nioårings minnen och konstaterar att många trodde att kvinnan begått ett brott, andra att det var Dringenbergs hustru som blivit inmurad i balsamerat tillstånd. De döda ska ha jordats på kyrkogården och ett berg av blommor täckte snabbt graven.[32]

Genom Ekerholms mer trovärdiga ögonvittnesskildring vet vi att inget av detta är sant – att det endast är en skröna som medtagits av en stadsarkivarie i ett bokverk om Malmös historia som om det vore sanning.

Krämarekapellet [33]

Ett av det medeltida Malmös rikaste borgargillen var vantsnidarlaget eller, som det också hette, klädeshandlarnas lag, senare också krämarelaget. Ur dess grupp hämtades ofta personer till ledande befattningar inom stadens styrelse. Laget ägde

Fig 202. Krämarekapellet var ett av S:t Petri kyrkas mera påkostade medeltida kapell.

Fig 203. Under 1800-talet var Krämarekapellet inrymt till brandstation. Här ses brandporten till vänster om huvudingången. Bild från ca 1850 i "En rose från Malmö".

fortbestånd långt efter det att reformationen införts på 1520-talet. Så sent som år 1689 lät rådmannen Peter Hegardt, medlem i *"kledebolaget"*, begrava ett av sina barn i *"klädebocapellet"*. Endast medlemmar i detta klädebolag fick vid denna tid begrava sina barn i kapellet.[34] Som alla medeltida gillen var det religiösa inslaget stort; man uppförde ett eget kapell och man avlönade också en egen präst för att sköta de dagliga mässorna i kapellet. Gillet måste tidigt ha haft ett eget altare i S:t Petri kyrka men var detta stått vet vi inte.

I Malmös medeltida tänkebok *"Registrum ville Malmöyghe"* läser man för året 1442: *"Den 6 oktober 1442 instörtade S:t Petri kyrktorn i Malmö"*.[35] Eftersom Krämarekapellet ligger norr om det torn som började byggas efter året 1442 och kapellets sydvägg bildar tornets norra vägg har vi här en bakre gräns för kapellets datering. Rimligt är att uppförandet av det nya tornet tagit ett stort antal år och då det äldsta omnämnandet av kapellet är från år 1473 bör vi kunna datera kapellet till 1460-talet.[36]

Krämarekapellet har varit ett dubbelkapell. Här har funnits ett altare till den Heliga lekamens ära men också ett altare som varit vigt åt Jungfru Maria. När man byggde kapellet kom ingången att bli från kyrkans norra sidoskepp. Här stod emellertid det ursprungliga Jungfru Mariaaltaret, omtalat ovan. Detta altare var man således tvungen att flytta in i det nybyggda kapellet. Troligtvis har det fått sin plats i kapellets nordvästra hörn under en väggmålning av Maria och Jesusbarnet. Heliga lekamenaltaret har haft sin plats invid kapellets sydmur. Här har en gång stått ett väldigt altarskåp vars höjd fortfarande kan avläsas genom att den stora väggmålningen över Heliga lekamen, dvs. Jesus i vinpressen, slutar högt upp på väggen.

Vid den av Carl Georg Brunius företagna reparationen av S:t Petri kyrka vid mitten av 1800-talet var Krämarekapellet avskilt från den övriga kyrkan med en uppmurad vägg. Kapellet hade nämligen omändrats till spruthus, det vill säga det var här man förvarade stadens brandsläckningsutrustning. En upptagen port i kapellets västra gavelmur ledde in till brandstationen, fig 203. Vid Theodor Wåhlins restaurering åren 1904-1906 rev man emellertid ner väggen in mot kyrkan samtidigt som porten murades igen. Krämarekapellets golv grävdes upp och under kapellet inrättades en stor källare för kyrkans värmecentral.

Fyra stycken strävpelare sticker ut från kapellets fasad. Varje pelare har en nisch för en kritstens-

Fig 204. Fram till Theodor Wåhlins restaurering år 1904 var Krämarekapellet avskiljt från kyrkan med en tegelmur.

Fig 205. Krämarekapellets västgavel. Uppmätning av författaren.

skulptur vilka återger symboler för de fyra evangelisterna. Tre av dessa skulpturer finns fortfarande kvar, fig 206. Evangelisten Markus i form av en lejonsymbol har en gång suttit i nischen strax bredvid tornet men har av okänd anledning försvunnit. På den norra murens östra strävpelare finns den bevingade människan, symbolen för Matteus. Symbolen har sitt upphov i Matteus evangelium som börjar med Kristi mänskliga stamträd. På den mittersta strävpelaren finns symbolen för Johannes, det vill säga örnen. Evangelisten flyger liksom fågeln mot höjden med sitt evangeliums inledningsord. Hörnpelaren bär en skulptur som föreställer Lukas symbol, nämligen oxen. Lukas evangelium inleds med Sakarias offer, vilket karakteriseras av oxen, Gamla Testamentets offerdjur.[37] Samtliga figurer bär inskriptionsband. Fortfarande kan man här och var på dessa svagt urskilja bokstäver.

På kapellets västgavel finns en lång rad av helgonskulpturer, fig 205. Samtliga är utförda i kritsten. Helgonfigurerna är från norr räknat följande:

Sankt Laurentius som i vänstra handen håller en uppslagen bok och samtidigt stödjer sin högra hand på ett halster. Halstret är sankt Laurentius martyrsymbol. Laurentius stektes enligt legenden på ett halster. Eftersom domkyrkan i Lund var vigd åt sankt Laurentius har helgonet spelat en stor roll i ärkestiftets kyrkor i Skåne.

Jungfru Maria med Jesusbarnet är dubbelt så stor som övriga helgonbilder i sviten. Huvudet är försett med ett svårt skadat dok. Klädedräkten på övre delen av högra armen är väl bibehållen medan resten av skulpturen är mycket svårt skadad. Högra armens underdel har skjutit ut något och stött Jesusbarnets huvud. Av Jesusbarnet återstår i dag endast en avlång utväxt som lutar åt söder. Att skulpturen är större än de övriga helgonskulpturerna kan förklaras av att det i Krämarekapellet funnits ett kvinnoaltare vigt till Jungfru Maria, *"Wor Frue altare"*, vilket var ett av de viktigare medeltida altarna i S:t Petri kyrka.

Anna själv tredje är en välbevarad skulptur. Doket ligger långt fram i pannan och sträcker sig ned

Fig 206. Avgjutningar av evangelistsymbolerna på Krämarekapellets strävpelare: Matteus, Johannes och Lukas.

Fig 207. Originalskulpturen av S:t Katarina år 1977.

utmed den högra axeln. Vissa ansiktsdetaljer, bl.a. näsa, kinder och höger öga är alltjämt skönjbara. Jungfru Maria och Jesusbarnet vilar i helgonets vänstra hand. Anna själv tredje-motivet verkar ha blivit mycket omtyckt i Norden under 1400-talet. Ett flertal altare till jungfru Marias moder uppfördes i kyrkorna under detta århundrade. Sankta Annas rykte som beskyddarinna mot exempelvis pesten lär knappast ha minskat helgonets popularitet.

Sankt Paulus är också en välbevarad skulptur. Huvudet är försett med kortklippt frisyr och skägg.

Fig 208. Originalskulpturen av ärkeängeln Mikael år 1977.

Han stödjer sig i vänster hand på ett kraftigt tvåhandssvärd medan höger hand håller en uppslagen bok. Svärdet är Paulus främsta attribut, symbolen för helgonets martyrdöd. Som romersk medborgare kunde han inte korsfästas utan han avrättades med svärd.

Sankt Petrus står bredvid sankt Paulus. Att dessa två helgon blivit centralt placerade i sviten av helgon är lättförklarligt då kyrkan är helgad åt både Paulus och Petrus, *"Ecclesia beatorum Petri et Pauli apostolorum"*.[38] I vänster hand håller helgonet ett svårt skådat attribut, en rest efter en stor nyckel, passande till himmelrikets port. I äldre litteratur har skulpturen betecknats som *"pelarbärande helgon"* eller *"obestämbar bild"*.[39] Att det dock rör sig om Petrus är närmast självklart, dels genom den centrala placeringen, dels genom de fragment av nyckeln som fortfarande finns kvar. Men hur förklara pelaren till vänster om helgonet? Möjligen står vi här inför det s.k. tuppmotivet. På pelaren kan ha stått en tupp, ett djur som är intimt förknippat med Petrus och hans förnekelse av Jesus innan tuppen gol på morgonen.

Sankt Kristoffer håller i sin vänstra hand en stav med grenar och bär på sina axlar Jesusbarnet. Överkroppen är insvept i en mantel och benen är nedstuckna i flodens vågor. Av Jesus är alltjämt ansiktet med glorian synligt. Kristoffer bar enligt legenden Jesusbarnet över floden men barnets tyngd omöjliggjorde nästan överfarten. Tyngden uppkom genom att Kristus själv trycktes av bördan från alla världens synder. Namnet Kristoffer härleds av ordet *"Kristusbäraren"*.

Sankta Katarina är en relativt välbevarad kvinnoskulptur med krona, långt hår och gloria. I vänster armveck stödjer hon ett hjul och i höger hand finns ett svärd. Sankta Katarina var dotter till kung Costus av Cypern, vilket förklarar helgonets krona. Helgonets attribut – svärdet och hjulet – avspeglar på vilket sätt hon led martyrdöden. Efter att ha torterats med hjulet blev hon genom sin höga börd "skonad" med halshuggning.

Ärkeängeln Mikael avslutar helgonsviten i söder. Helgonet håller i sin vänstra hand sitt attribut, vågen med vågskålarna. Ärkeängeln Mikael kämpade med sina änglar en segerrik strid mot draken och helgonet symboliserar därför det ondas betvingare.

I samband med konserveringen av dessa kritstensfigurer år 1977 fick författaren tillsammans med konservatorerna möjlighet att närmare undersöka dem.[40] Då kunde det konstateras att figurerna delvis täcktes av ett flertal kalkskikt och att de övre var helt röda. Någon gång, troligtvis efter reformationen, har man bevisligen försökt

att genom färg ”kamouflera” skulpturerna. Under 1990-talet nedtog man samtliga skulpturer från Krämarekapellet. Man gjorde då direktavgjutningar av dessa ömtåliga och av väder och vind starkt skadade, medeltida konstverk. Författaren upptäckte ett antal år senare till sin förskräckelse att originalskulpturerna bara inlagts på golvet i S:a Sallerups prästgårds källare. Här hade några skadats genom att man trampat på dem. Efter att han slagit larm fördes skulpturerna till S:t Petri kyrkas tornloft där de i dag förvaras.

Det var under Theodor Wåhlins restaurering åren 1904-1906 som Krämarekapellets främsta kulturskatt avslöjades, nämligen målningarna på väggar och i takvalv. Dessa målningar har betecknats som varande bland de bäst bevarade senmedeltida målningarna i Norden.

Man kan spåra två olika tillkomstperioder för Krämarekapellets medeltida målningar. Den äldsta perioden från troligtvis 1460-talet återfinns på den norra och västra kapellväggen samt i de två takvalven. Även de båda figurer som finns på ömse sidor om själva stödmurarna in mot kyrkan är från denna tid. På den ena sidan ses en man sittande vid ett bord och på den andra sidan en man med ett smått groteskt utseende. Mannen är puckelryggig och bär på sina upplyfta händer upp valvbågen över ingången till kapellet.

De yngre målningarna representeras av de två enorma målningar som täcker södra kapellmuren. En av dessa är sankt Jörgensmålningen. Framtagna rester efter målningar under denna bild visar att denna stridsscen tillhör ett yngre skede i kapellets historia. Till detta yngre skede hör också motivet med *”Kristus i vinpressen”*. Eventuellt tillhör också målningen av sankt Laurentius på sydpelaren denna yngre period. Det är målningen av sankt Jörgen som daterar dessa yngre målningsarbeten. Som Einar Bager kunnat konstatera har målaren vid framställningen av sankt Jörgen haft en direkt förlaga i Albrecht Dürers framställning av samma motiv från cirka 1505. Reformationen i Malmö år 1529 sätter en främre tidsgräns för målningarna.[41]

Fig 209. Konsekrationskorsen har blivit förnyade; alltså har kapellet återinvigts, troligen i början av 1500-talet.

Att det förekommit en stor ombyggnad av kapellet redan under medeltiden framgår också av de här befintliga konsekrationskorsen, det vill säga invigningskors vilka är målade på väggarna. Konsekrationskorsen minner om de symboliska handlingar som utfördes då en kyrka, eller ett kapell, togs i bruk. Biskopen skulle vid invigningen stryka

Fig 210. Den stora målningen av S:t Jörgen på kapellets sydmur.

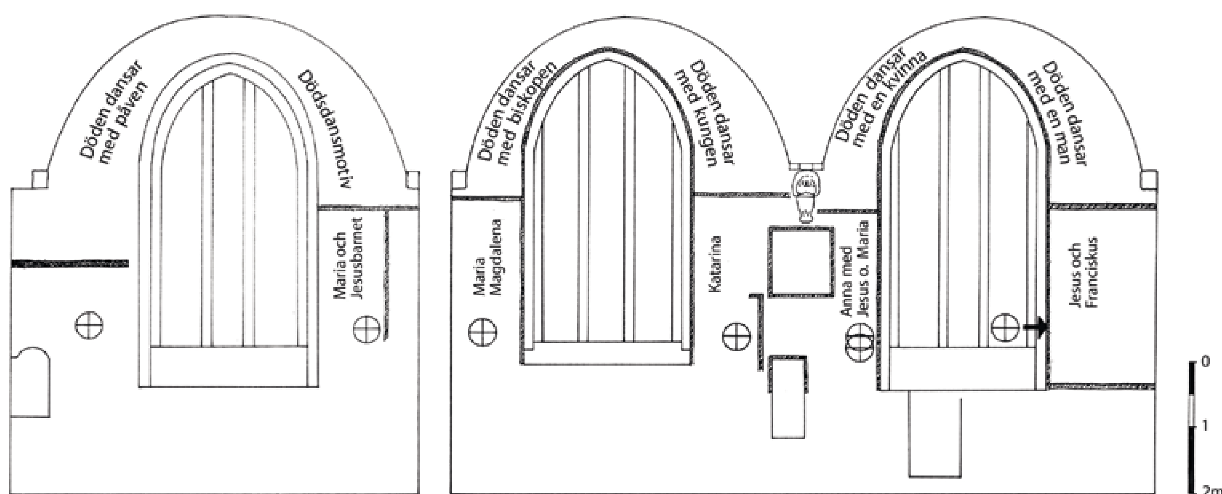

Fig 211. Krämarekapellets olika väggmålningsmotiv från 1460-talet. Till vänster den västra väggen, till höger den norra.

invigd, helig olja på korsen. En liten stege fanns till hands för att underlätta arbetet. Denna ritual beskrivs mycket tidigt i den romersk-katolska kyrkan. I en beskrivning från 1200-talet ges till exempel invigningskorsen trefaldigt symbolvärde. De skulle hålla onda makter borta, de skulle visa att kyrkan eller kapellet tillhörde Kristus och de skulle påminna om Kristi lidande. Oftast tändes ljus framför konsekrationskorsen, gärna i samband med årsdagen för invigningen. Om det skedde en genomgripande ombyggnad av kyrka eller kapell måste en ny invigning företagas.[42] I Krämarekapellet finns två ställen där tidigare målade kors blivit övermålade med nya kors vilket tyder på att en återinvigning företagits. Det är rimligt att sätta denna återinvigning i samband med de yngre målningarnas tillkomst.

På den norra och den västra kapellmuren avskiljer ett horisontellt målat, rött band väggmålningarna i två grupper. Under bandet finns helgonframställningar och över bandet det så kallade *”Dödsdansmotivet”*, fig 211. Det sistnämnda motivet utgör en skrämmande framställning över mänsklig förgängelse. *”Dance Macabre”*-motivet uppkom i Europa i början av 1400-talet.[43]

På den norra kapellmurens östra del avbildades fram till 1980-talet motivet med smärtomannen. Kristus stod här bakbunden vid en pelare, bröstkorgen var framåtpressad och han blickade över axeln mot Franciskus av Assisi. Av detta helgon återstår i dag nästan ingenting på grund av en uppkommen fuktskada på väggen. Endast den upplyfta högerhanden och delar av ansiktet kan skönjas. Handen bär stigmata, det vill säga här finns ett sår, representerande det ställe på kroppen där Kristus skadades vid uppspikningen på korset. Just stigmatiseringen utgör ett av helgonet Franciscus kännetecken.

Fig 212. På norrväggen, under en nisch där en stenplatta med namnet på kapellets ägare en gång bör ha varit uppsatt, finns troligtvis de två målare avbildade vilka dekorerat kapellet på 1460-talet.

Fig 213. I det östra takvalvet finns det stora motivet med Kristus som domare. Kristus sitter på regnbågen och har till vänster Jungfru Maria och till höger Johannes döparen. Målning från 1460-talet.

På den andra sidan om fönsteröppningen visas Anna själv tredje-motivet. Sankta Anna bär Jesusbarnet medan jungfru Maria står vid sidan om och håller Jesus i handen. Bredvid detta motiv finns sankta Katarina med hjulet och det stora svärdet. Norra väggen avslutas åt väster med en framställning av sankta Maria Magdalena, den stora botgörerskan. Maria bär en dräkt som väl svarar till dräktmodet vid mitten av 1400-talet. Med båda händerna håller hon det stora smörjelsekärlet. Maria Magdalena var ju en av de kvinnor som på påskmorgonen kom till Jesus grav för att smörja den döda kroppen.

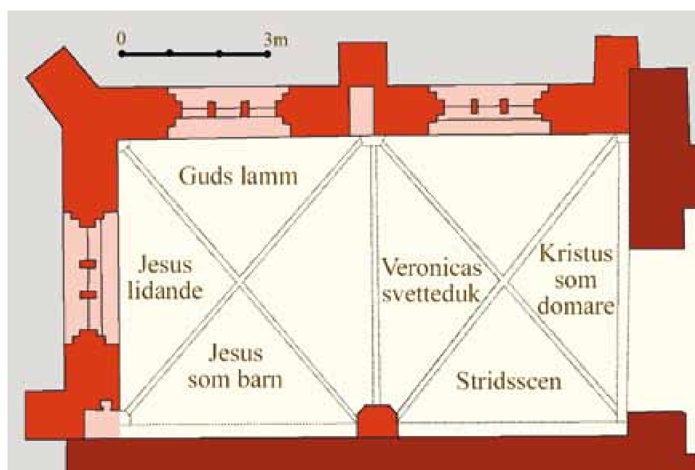

Fig 214. Huvudmotiven i Krämarekapellets valvmålningar.

På den västra gavelväggen finner vi strax norr om fönsteröppningen en framställning av Jungfru Maria med Jesusbarnet. Målningen är mycket svårt skadad, men delar av Marias klädedräkt är alltjämt synliga, så också Jesusbarnets nakna högerarm. Helgonbilden har med sin enhetliga, röda bakgrund varit den mest dominanta av helgonframställningarna. De övriga bilderna är nämligen samtliga omgivna av blad- och rankmotiv.

Till Krämarekapellets äldsta målningar hör också färgprakten i de två takvalven. Fig 213 visar ett av huvudmotiven, nämligen Kristus som domare. Kristus sitter här på sin tron i himlen. Tronen utgörs av regnbågen. Ur Kristus mun utgår ord som inom den västerländska kulturen kommit att utgöra grunden för både lag och evangelium. Lagen illustreras med ett svärd och evangelium med en lilja. Denna framställning av Kristus är mycket vanlig i kyrkomålningar från 1400-talet. Motivet sitter alltid i det östra valvet, normalt framme i kyrkans långhus. Det är därför helt naturligt att hitta

Fig 215. Under den stora Heliga lekamensmålningen på kapellets sydvägg har en gång stått Heliga lekamens stora altarskåp vilket förklarar varför denna målning finns högt uppe på väggen och nederdelen av väggen saknar målningar.

motivet här i Krämarekapellet också på det östra valvet.

Kristus uppvaktas på båda sidor av musicerande änglar. Till vänster om honom, på den norra sidan, finns Jungfru Maria. Den norra sidan i en kyrka var kvinnornas sida och här fanns alltid kvinnornas speciella skyddshelgon, den heliga jungfrun. Marias blottade bröst visas upp som en symbol för Jesusbarnet. Det ligger en naturlighet i bilden som är vanlig i 1400-talets kyrkomåleri; man skämdes inte för sådant som var naturligt. Nakna kvinnobröst var t.ex. ett sådant motiv. Under eller bredvid Maria finner man alltid en bild av paradiset. I Krämarekapellet har paradiset dock flagnat bort; färgen är inte längre kvar.

På andra sidan Kristus, på den södra sidan, återfinns alltid Johannes Döparen. Det var ju Johannes som i predikningar förebådade Jesus ankomst och det var Johannes som döpte Jesus i Jordanfloden. Han levde som eremit och därför är han alltid iklädd kläder som är gjorda av djurpälsar. Under eller bredvid Johannes fanns alltid helvetet eller skärselden, så också i Krämarekapellet.[44] En märklig detalj som författaren noterat är att alla som på målningen kommit till helvetet är glada. Detta stämmer inte med andra avbildningar från tiden av samma motiv.

De yngre målningarna i Krämarkapellet har också de största bildytorna. På den södra väggen finns motivet med Kristus i vinpressen. Direkta paralleller till detta motiv finns bland annat i Frankrike.[45] De franska motiven är beledsagade av text som klart berättar om vad figurerna representerar. Motivets innebörd kan utifrån detta tolkas på följande sätt, fig 215:

Redan under det gamla förbundets tid förbereddes Messias ankomst av patriarker och profeter (de grävande männen längst till vänster). Kristus är det sanna vinträdet, och, liksom druvan pressas i vinpressen, så pressas han frivilligt under lidandet för människornas skull (Jesus trycks av korset ned i vinpressen). Men lidandets frukt är den seger över synd och död som förmedlas till människorna av evangelisterna och kyrkans fäder (de fyra kyrkofäderna påven Gregorius I, biskoparna Ambrosius och Augustinus samt kardinalen Hieronymus tappar blodet på tunnor under vinpressen). De båda furstarna som hjälper till att flytta tunnorna är ursprungligen en dubblerad bild av kung Salomo. Tunnorna är egentligen på väg ner i vinkällaren,

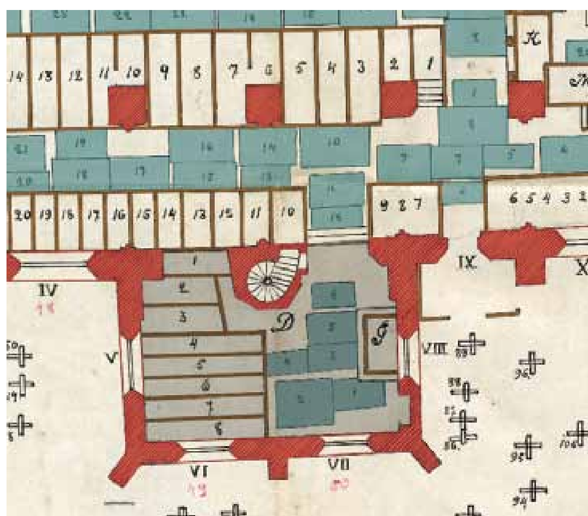

Fig 216. S:ta Annas kapell i S:t Petri kyrka år 1747.

vilken representerar kyrkan. Genom vinet blir sedan de troende delaktiga i nattvardens sakrament, det vill säga munken som i målningens övre högra hörn ger nattvarden till de troende.

På den södra kapellväggen finns också den monumentala målningen av sankt Jörgen och hans kamp mot draken, fig 210. Till höger ses den knäböjande prinsessan som riddaren kommer att rädda. Uppe till vänster ses den stad, från vars mur prinsessans föräldrar skådar kampen om deras dotter. Tyvärr är målningen här svårt skadad, något som också gäller Jörgenfigurens övre del.

Sankt Laurentius återfinns på den pelare som avdelar dessa två ovan omtalade monumentalmålningar. Bilden tillhör troligtvis kapellets yngre målningsperiod. Under sankt Laurentius finns två invigningskors, målade vid olika tillfällen.

S:ta Annas altare och kapell

Det altare i S:t Petri kyrka som hade det största fastighetsinnehavet till sitt förfogande var S:ta Annas altare. Altaret tillhörde det s.k. Kalendegillet. År 1464 får vi uppgift om var i kyrkan deras altare då stod: *” Jach Dauvid hak, riddere af Mangestort wederkenner at haffue sompt saalt och sompt giffwet intil hederlige klærke, prester i Calentegilde i Malmöge ok till theres altere, sankte Anne tilhörer, norden i koren i sankte Pethers kyrcke her same stetz eth stenhus …”*. Året efter donerar en adelskvinna gods till samma altare och då anges också *”nordan koret i sancti Pädhers kyrkia i Malmöe”*. År 1483 omtalas att en präst i Oxie *”skötte till stolbrodern i Calentegildet på sante Anna altares vægne nordan koret i sancti Päders kyrkie en gård …”*.[46]

Kalendegillet var ett gille eller en förening som i första hand skulle bestå av präster – eller som det också på andra platser kallades *”Kalandergille”*. Snart började man emellertid också ta in lekmän, både män och kvinnor, i sina sammankomster. Dessa gillen hade sina rötter långt bak i kristen tid men de växte sig starka under medeltiden. Ett huvudområde för dem var i Nedre-Sachsen. Det äldsta gillet vi känner omtalas i Laer i Westfalen år 1279 men först under 1300-talet blev de alltmer vanliga. Gillena skulle ta tillvara prästernas intressen. Namnet kommer av att man alltid hade sina sammankomster den första dagen i varje månad vilken enligt den romerska kalendern kallades för just Kallende.[47] Dessa sammankomster inleddes alltid med en gudstjänst. I Malmö har givetvis denna hållits i gillets eget kapell, S:ta Annas kapell. Därefter följde ett ofta omfattande gästabud. Dessa gillen överlevde reformationen, antagligen eftersom reformatorerna insåg deras värden när det gällde att marknadsföra men också att kontrollera införandet av den nya kristna läran. Peder Palladius blev utnämnd lutheransk biskop på Själland år 1537 och han kom att bli en av huvudaktörerna för den första generationen av lutheranska präster. Han skriver i sin *”Visitatsbog”* om Kalendegillena i Danmark:

”Eders Sognepræst og Sognedegnen skal søge til Kalente her i Herredet med andre Præster, at de kan altid vide, hvad de endrægtelig med andre skal lære Eder, og skikke

Fig 217. Borgmästaren Olof Perssons gravsten i S:ta Annas kapell. Stenen bär också senare ägares inskriptioner.

dem efter kongelig Majestæts Ordinans i alle Maader, som de vide at kunne rette dennem efter den Kalentebog, som jeg haver skrevet dem til gode." Först år 1643 avskaffade Christian IV *"alle Calenter, Laug og Gilder, som tilforn blant Geistlige hafuer veren brugelige"*.[48]

Kalendegillet hade alltså sitt eget altare i norra delen av koret i S:t Petri kyrka, vigt till jungfru Marias moder Anna. År 1464 fick de som gåva en stor stenhusgård endast ett stenkast söder om kyrkan. Huset finns fortfarande kvar, om än i ombyggt skick. Så betydelsefullt blev detta hus att det strede som gick från kyrkan söderut förbi huset kom att kallas *"Kalenthe Strædit"*. Detta namn känns från året 1476.[49] Detta är alltså Malmös äldsta bevarade gilleshus och det var här man åtminstone fram till reformationen på 1520-talet höll sina sammankomster och sina fester.[50]

Kalendegillet flyttade senare sitt altare till ett nybyggt kapell vid södra sidan av S:t Petri kyrka. Detta kapell, S:ta Annas kapell, förekommer i räkenskaper från 1530-talet och framåt men hur gammalt är det egentligen? En bortre gräns har vi i uppgiften att år 1483 fanns altaret fortfarande på sin gamla plats i norra delen av koret. Wilhelm Flensburg berättar på 1700-talet att byfogden Olof Persson grundat ett altare till S:ta Annas ära och att ett bevarat brev anger årtalet till 1500. Olof dog som borgmästare år 1515 och hans gravsten finns fortfarande bevarad och den ligger numera åter i just S:ta Annas kapell.[51]

Fig 218. På S:ta Annas kapells södra strävpelare finns denna långsmala nisch. Eftersom den inte är så djup har här antagligen funnits en stenplatta med motiv av S:ta Anna.

Fig 219. S:ta Annas kapells södra vägg med sina praktfulla blinderingar med blyglaserat tegel.

Institutioner och profana tegel-byggnader i det medeltida Malmö

För den i Malmös medeltida byggnader kanske tämligen oinvigde läsare har författaren sammanställt detta kapitel i en ren katalogform. Här finner du en kort information om många av de byggnader som är kända i det historiska källmaterialet och av vilka flera kan tillmätas särskild betydelse när man talar om Malmös medeltida historia. Notera att man förr använde beteckningen stenbyggnad/stenbodar i betydelsen tegelbyggnad/tegelbodar. Siffrorna i rubrikerna hänvisar till markeringarna på kartan, fig 221.

Kyrkliga institutioner och byggnader

1 "Ecclesie Malmøgh inferiori"

Omtalas redan i ärkediakonen Erland Erlandsens testamente den 21 okt 1269. Den exakta lokaliseringen är inte känd i det skriftliga källmaterialet. Författaren har dock genom utgrävning vid S:t Petri kyrka kunnat bestämma den som en föregångare till den nuvarande kyrkan.[1]

2 "Ecelesie Malmøge superiori"

Omtalas första gången i ärkediakonen Erland Erlandsens testamente den 21 okt 1269. Kyrkan har legat vid nuvarande Triangeln. Den nedbröts av tyskar strax före år 1381.[2] Området kallades året 1697 för *"Kyrkåkrarna"* och på 1770-talet för *"Kyrkogårdslyckorna"*.

3 "Petri et Pauli apostolorum"

Omtalas första gången i Niels Bunkeflos testamente den 28 sep 1346. Identisk med den nuvarande S:t Petri kyrka. Kyrkans äldsta delar kan dock härledas tillbaka till 1300-talets början.

4 Helgeandshuset och helgeandsklostret

Omtalas första gången år 1384. Kyrkan nedbrann två gånger i början av 1400-talet. På 1470-talet inrättades här ett kloster som underställdes klostret i Köpenhamn. En ny kyrkobyggnad verkar ha uppförts under slutet av 1400-talet.[3] År 1480 stadfäste påven upprättandet av helgeandsklostret i Malmö.[4] Hela klosteranläggningen nedbröts för Stortorgets utläggande omkring år 1538.[5] Institutionen lokaliserad till det nuvarande Stortorgets nordvästra del. Vid utgrävning år 1913 påträffades murrester efter en kryssvälvd källare strax söder om Kramer hotell. Källaren låg med långsidan i väst-öst med en inre bredd på ca fem meter. Vid samma tillfälle påträffades gravar söder om källaren. Vid utgrävning år 1937 drogs bl.a. ett ledningsschakt tvärs igenom klosterkyrkan. Vid senare års grävningar har också påträffats rester efter helgeandsklostret.[6]

5 S:t Jörgens kapell

Omtalas första gången år 1464.[7] Troliga rivningsarbeten pågick före år 1506. Året 1539 bodde en smed i kapellet och vid denna tidpunkt bör större delen av de forna kapellbyggnaderna fortfarande ha existerat.[8] År 1549 omtalas *"Sancti Jörgens Capell .. mett kirckegaard oc alldt mett thenn boed ther sönden fore"*. Strax därefter har anläggningen rivits.[9] Institutionen lokaliserad till g:a nr 393-396 i kv. S:t Jörgen. Exakt årtal för rivningen av själva kapellet är okänt. Trots att byggnaden bevisligen rivits före 1500-talets slut levde nämligen namnet S:t Jörgens kapell kvar. Murverk och kistor med skelett påträffade vid utgrävningar åren 1912 och 1916. Under 1990-talet har området totalundersökts i samband med exploatering.[10]

6 S:ta Gertruds kapell

Omtalas första gången år 1503 och sista gången år 1529.[11] Exakt lokalisering något osäker. Troligen har kapellet varit placerat på den s.k. S:t Gertruds gård, g:a nr 116 i kv. Fersen, omtalad första gången år 1532.[12] År 1549 omtalas här en tegelbyggnad.[13] Institutionen ägde troligen inte någon kyrkogård men då inga utgrävningar på tomten skett i modern tid är detta något osäkert. Obetydlig murrest som kan härröra från en medeltida byggnad påträffad vid en smärre grävning år 1930.[14] Vid grävning år 2007 i den angränsande S:t Gertruds-

Fig 220. Matthias Flensburgs Malmöbild från år 1804. Staden ses från Öresund och man kan identifiera ett flertal medeltida tegelhus genom deras trappgavlar.

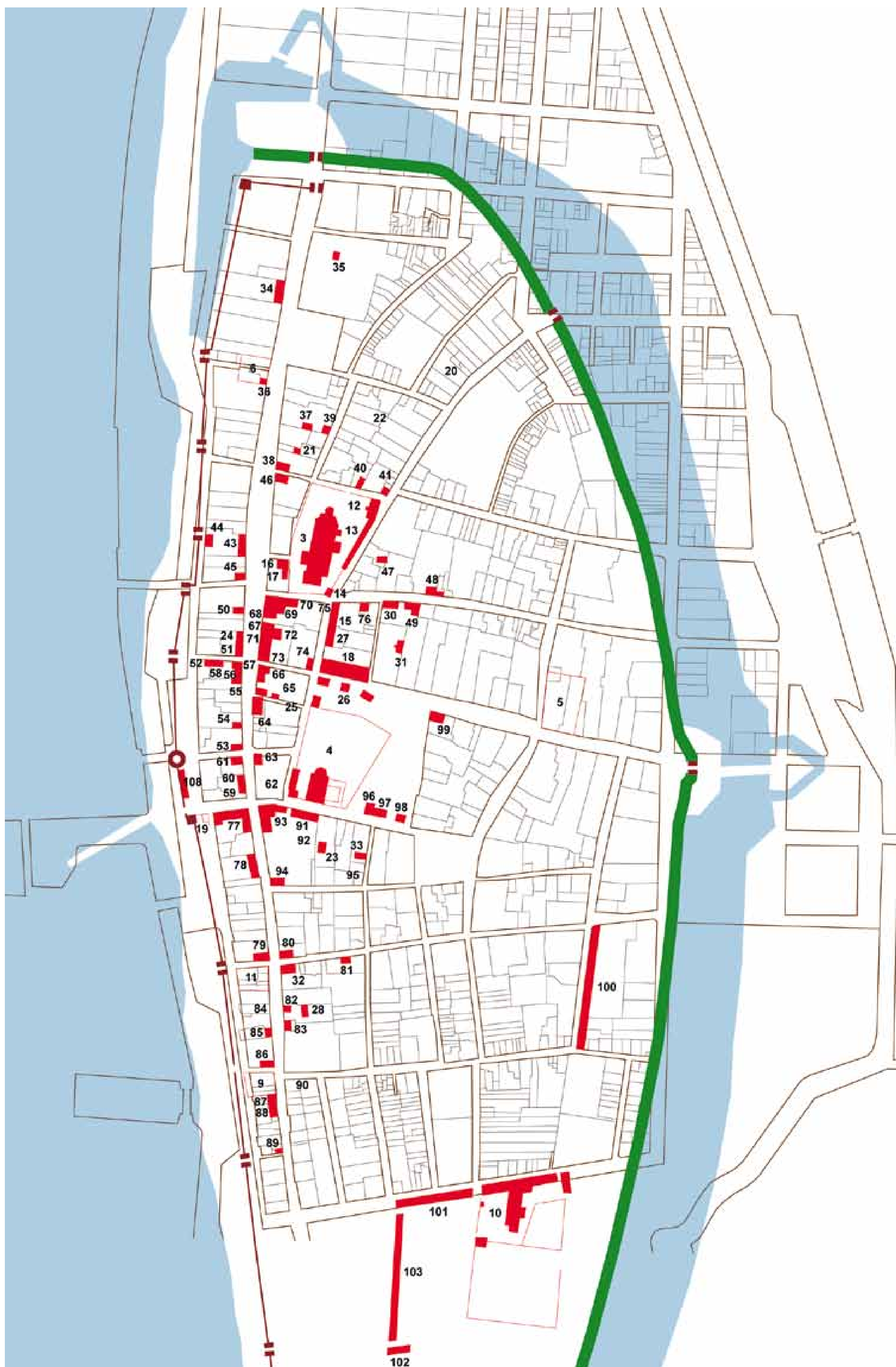

Fig 221. Siffrorna på kartan hänvisar till byggnader som omtalas i texten. Grundkartan är Anders Ulrik Isberg s:r karta 1876. Upprättad av författaren 1984.

gatan påträffades delar av en tegelmurad medeltida källare.

7 Helig Kors kapell

Omtalas första gången år 1522. En luthersk predikan hölls här året 1529. Kapellet nedbröts strax därefter i samband med att man utvidgade *"Myntergaarden"*.[15] Dessa uppgifter är de enda som omtalar kapellet. Hur kapellet sett ut kan vi därför inte göra oss en uppfattning om. Sannolikt har det varit frågan om ett enkelt marknadskapell på den marknadsplats som man vet fanns år 1360 väster om Korrebäcken direkt utanför Västerport. Lokaliserad till *"vden fore westre port wid Myntheregorden"*.[16]

8 S:ta Annas kapell

Omtalas som gåva från Erik av Pommern till franciskanerna år 1419. Kapellet omtalas endast i detta gåvobrev vilket berättar att kapellet legat vid havet; var exakt omtalas inte. Författaren har framfört en hypotes att detta kapell eventuellt kan vara identiskt med ett kapell i Lilla Hammar vid Höllviken. Genom denna gåva skulle franciskanerna ha kunnat bedriva sin tiggeriverksamhet vid sillmarknaden i Höllviken/Skanörområdet och tryggat ekonomin för ett blivande kloster i Malmö.[17]

9 Sanctorum Symonis et Jude kapell/kyrka

Detta kapell utgjorde först Malmös äldsta kända franciskanerkapell, sedan franciskanernas äldsta klosterkyrka. Omtalas första gången år 1412. I slutet av 1430-talet nämns *"ther radhet akther met gudz hiaelp at sanctorum Symonis et Jude kyrke skal mwres up til"*, dvs. det äldre kapellet hade rivits för att bereda plats för ny kyrka. Under 1450-talet omtalas *"ther som sanctorum Symonis et Jude capelle nw stonder"*, dvs. den nya klosterkyrkan är vid denna tid klar eller under byggnad.[18] Ett franciskanerkloster grundades enligt en 1530-tals uppgift i Malmö år 1419.[19] Lokaliserad till kv. Fiskens östra del, g:a nr 485-87.[20] Kyrkan riven någon gång mellan åren 1537-1543.[21] Skelett påträffade vid olika grävningar, bl.a. åren 1913 och 1948.[22]

10 Det yngre franciskanerklostret

År 1489 fick franciskanerna i Malmö påvens tillstånd att få flytta sitt kloster till en annan plats i staden. Den nya klosteranläggningen anlades i den nuvarande Kungsparkens sydöstra delar och delvis också ut i nuvarande Slottsgatan. Väster om klostret låg den stora kyrkogården. Den 10 okt 1528 skänkte Frederik I klostret som hospital till

Fig 222-223. S:t Gertrudsgatan i slutet av 1800-talet. Vid gatans västra sida låg S:ta Gertruds medeltida kapell och sjukhusbyggnader. Under utgrävning vid gatans mynning till Östergatan påträffades år 2007 en rest efter en medeltida källare.

staden och munkarna kördes ut.[23] Samtliga hospitalsbyggnader planerades att rivas år 1675. Den 28 sep 1673 uppgjordes en planuppmätning över hela anläggningen.[24] Kyrkogården användes långt fram i tiden till begravningar av fattigt folk. Vid mitten av 1800-talet grävdes många skelett upp och såldes av fattiga till den s.k. *"benstampen"*. Benmjölet användes sedan till gödningsmedel. Skelett även påträffade vid utgrävningar år 1968.[25]

11 Sankta Marie Magdalene kapell

Var ett kapell tillhörigt dominikanerorden. Kapellet i Malmö grundades någon gång mellan åren 1296-1333.[26] Själva kapellet omtalas som *"sancte Marie Magdalene capell"* när det året 1530 skänktes av kungen till staden för att användas som *"byssehwss"*.[27] Raserandet av kapellanläggningen har skett i minst tre etapper: i slutet av 1500-talet, under 1630-talet samt under 1670-talet.[28] Institutionen lokaliserad till kv. Skepparens östra del, g:a nr 473-476 samt 478. Vid grävningar på 1840-talet friIades skelett. Åren 1934-1938 och år 1953 frilades murrester och skelett. Grävningarna på 1930-talet skedde på initiativ av bl.a. Malmö fornminnesförening, Malmöforskaren Einar Bager och stadsarkivarien Leif Ljungberg.

Vid utgrävningar åren 1976-1977 frilades murar, tillstötande gatu- och kulturlager samt några skelett.[29] Med utgångspunkt från samtliga utgrävningsresultat är det möjligt att göra en i det närmaste fullständig planrekonstruktion av kapellanläggningen under medeltiden.

12 Latinskolan

Ett skolhus omtalas i Malmö första gången år 1445.[30] Byggnaden omtalas även året 1502 samt år 1556 då den genomgick en grundlig ombyggnad.[31] Huset förlängdes och nya gavelrösten uppmurades. Omtalas år 1692 som *"Latinske scholan grundmurat huus af 40 ahl:rs längdh ongefehr och 12 ahl breed, som beståer utj scholan i underwåningen, och ofuan på 5 st Camrar för Lärarne med Järn Ugnar, ej synnerlig wäl underhållne, läsa om sommaren neder i Scholan, om Winteren oppe på Camrarne"*.[32] Byggnaden revs år 1871. Tegelbyggnad i två våningar med källare. Tack vare ett omfattande skriftligt material från ombyggnaden på 1550-talet kan man rekonstruera även den äldsta skolbyggnaden. Det var året 1406 som påven Innocentius VII gav sitt tillstånd till inrättandet av en latinskola vid stadskyrkan i Malmö.[33] Lokaliserad till S:t Petri kyrkogårds sydöstra hörn.

13 Själbodarna

Omtalas året 1692 som själbodarna intill Latinskolan: *"Den första* (boden) *liten, odugligh. 12 st der jempte huer af sex stycken aldeles odugelige, de öfrige litet bettre, inga skårsteenar utan eldstäder, taken aldeles förderfuade"*. Av Örngrens karta från år 1747 framgår att de 13 bodarna tillsammans bildat en 58 meter lång husrad. Vid utgrävning år 1983 frilades en rest efter en av bodarnas gatumur. Boden hade varit uppförd med en tegelstens bred mur.[39] Lokaliserade till S:t Petri kyrkogårds södra sida vid kyrkogårdsmuren.

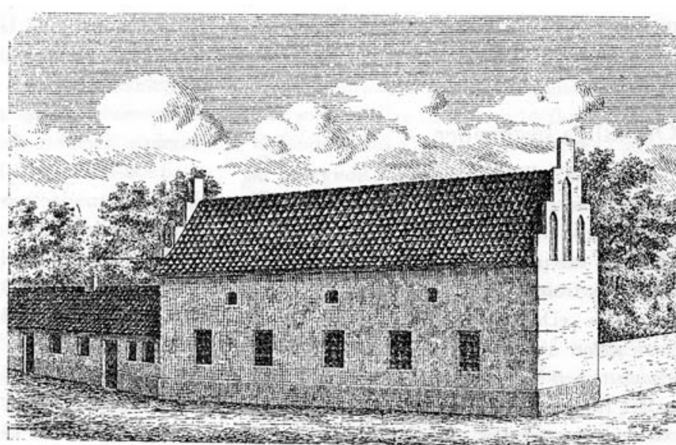
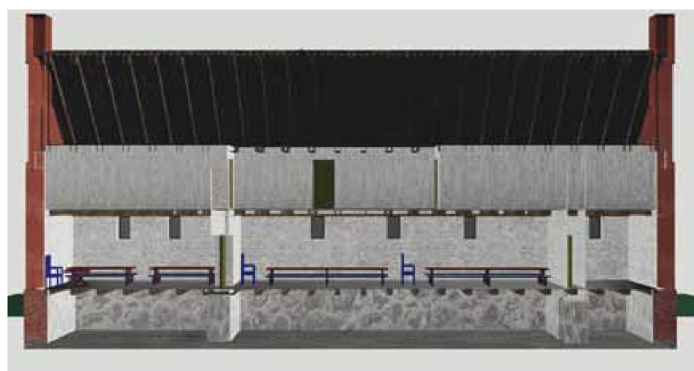

Fig 224-225. Malmö latinskola vid hörnet av Själbodgatan/Mäster Nilsgatan. Trägravyr från 1860-talet. Nedan samma byggnad i genomskärning sedd mot söder. Rekonstruktion år 2014 av projektet "Malmö 1692", baserat på detaljerade beskrivningar från 1500-talet.

14 Klockarehuset

Omtalas år 1549 som *"ett litet stenhus vid den sydvästra kyrkogårdsristen, som klockaren har"*.[40] Klockarehuset omtalas år 1692 som 21 fack långt och en våning högt, alltså ett mycket långt hus. Huruvida stenhuset vid denna tid fortfarande ingått i detta långa hus vet man dock inte.

15 Prästgården

Omtalas första gången år 1400 när *"Hannes Knoop, borgare i Malmö skänker sin gård i Malmö näst prästgården västan till och östan till näst Badstuegården"* till domkapitlet i Lund.[34] Prästgården orienteras vid mitten av 1500-talet till direkt väster om tre tegelbodar tillhöriga S:t Petri kyrka.[35] År 1556 omtalas i kyrkans räkenskaper *"item prästgården; en stenbod der öster for, item 2 stenboder som organisten har"*.[36] I samma räkenskaper för år 1558 nämns av dessa fyra fastigheter endast *"en stenbod östen for som prästgår-*

den var", dvs. prästgården har vid denna tid förlorat sin funktion. År 1567 inköpte staden en annan egendom till prästresidens, varvid staden troligtvis övertagit den gamla prästgården och använt denna som tjänstebostad. Året 1587 omtalas nämligen *"stenhuset … haver byens weijer til weijerhus"*.[37]

Byggnaden rasade år 1661 men återuppbyggdes. Omtalas år 1692 som *"Wegere boen udj breden udj Kierkestredet ifrån öster och till wester 19 ahl."* Byggnaden revs år 1841. Lokaliserad till g:a nr 357 i kv. S:t Knut. Vid utgrävningar i området år 1958 frilades välbevarade källarmurar i tegel. Fynd av ett profiltegel som ingått i en valvribba kan eventuellt ge en datering som för ner byggnaden i 1300-talet.[38]

Stadens byggnader

16 Det medeltida rådhuset

Omtalas första gången år 1353.[41] Upphörde att fungera som rådhus i början av 1530-talet och såldes då till borgmästaren Jörgen Kock.[42] Byggnaden revs år 1760. Lokaliserad till kv. Diskonten norr om S:t Petri kyrka, g:a nr 221. Rådhuset var en relativt liten byggnad med tjocka murar i två våningar med välvd källare.[43] Norr om det forna rådhuset låg året 1742 en 6 fack lång korsvirkeslänga. Själva tegelhuset omtalas vid denna tid som: *"Grundmurad, 2 loft hög och 10 fack lång. Under den samma är en välvd källare i gott stånd undantagandes nedergången som är förfallen. Ovan över källaren ett stort rum tjänligt till packhus med gluggar åt kyrkogården; däruti en bakugn ifrån brygghuset. En stuedörr åt gränden. Ovanöver tvenne loft som är något bristfälliga"*.[44]

Fig 226. Utgrävning år 1983 i Själbodgatans norra trottoar. Rest efter en tegelmur till Själbodarna (13) ses på bilden.

Rådhusets gavel finns med på den av Jacob Örngren uppgjorda planuppmätningen av S:t Petri kyrka med kyrkogård år 1747, se fig 110 och fig 196.[45] Åren 1517-1520 finns uppgifter om att man hyrde ut en del av rådhusets källare till en privatperson. Det omnämnes också bagarebodarna under rådhuset. I samma räkenskaper kan noteras att staden bekostat utbyte av kakelugnarna i rådhusets stora och lilla rådsstuga. Till rådhuset hörde under senmedeltiden en bakgård, vilken då användes som stadens materialgård.[46]

17 "Then ny raadstwe"/"thet ny raadhwss"

Omtalas första gången åren 1517-1518.[47] Byggnaden revs år 1811. Lokaliserad till området väster om det medeltida rådhuset, g:a nr 222, med sin östra gavel direkt upp mot rådhuset. En relativt liten byggnad - 13.5 x 6.5 meter - i två våningar med välvd källare.[48] Byggnadens södra långsida finns med på Jacob Örngrens kyrkokarta från året 1747, fig 110. På kartan är intecknat två strävpelare, vilket tyder på att byggnaden varit kryssvälvd i övervåningen. I början av 1500-talet hyrde staden byggnaden av S:t Petri kyrka. Vid samma tillfälle omtalas att man tillverkat en ny trädörr ut mot kyrkogården samt lagt nytt trätak däröver. En träränna för regnvattens avledande uppsattes också över *"then lille raadstwe"*, vilken troligtvis varit belägen i detta sidoannex till själva rådhuset.[49] År 1533 är byggnaden uppdelad i en östlig och en västlig del, vilka utarrenderats till privatpersoner.[50]

Uppenbart har byggnaden haft en ingång från kyrkogården. Författaren menar därför att huset kan ha fungerat som kyrkans bibliotek innan detta bibliotek efter reformationen flyttades till det Dringenbergska kapellet inne i S:t Petri kyrka. Kryssvalven på ovanvåningen visar nämligen att byggnaden måste ha haft en alldeles speciell funktion. Valv i ovanvåningen är inte kända från någon annan medeltida tegelbyggnad i Malmö. Dessa valv kan ha funnits för att fungera som ett speciellt brandskydd. En liknande medeltida biblioteksbyggnad med valv finns bevarad i det s.k. *"Liberiet"* invid Lunds domkyrka.

18 Det nya rådhuset

Omtalas första gången år 1546. Lokaliserat till g:a nr 402 i kv. S:t Knut. Tvåvånings byggnad med källare, försedd med två parallella tunnvalv. Källarvalven existerar fortfarande medan byggnaden för övrigt blivit kraftigt ombyggd under 1800-talet.[51] Källaren blev byggnadshistoriskt undersökt år 1917.[52] Den 28 januari 1544 lånade Malmö stad Jörgen Brendere 300 marck danske för att han skulle kunna återupptaga bränningar vid stadens tegelugn. Staden skulle i hyra för tegelugnen få 6000 tegel och 20 läster kalk om året. Den 5 mars

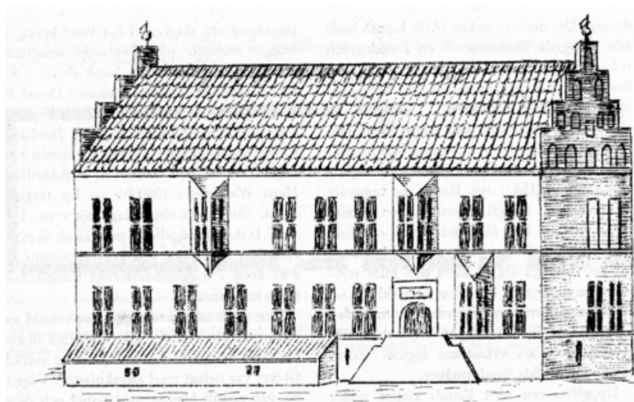

Fig 227. Malmö rådhus. Detalj av Mathias Flensburgs bild av Malmö Stortorg, utförd mellan åren 1792 och 1800.

1548 blev hyreskontraktet uppsagt. Avtalet bör ha tillkommit i samband med rådhusets byggande, vilket arbete således pågått från våren 1544 fram till vintern 1547-1548.[53]

19 ”Toldbode gaard”

Denna gård omtalas första gången år 1500 i en byteshandling emellan Kronan och staden. Blev samma år kunglig egendom. Lokaliserad till *”norden bag then gamble mynttemesteres gaardt wed stranden, doch byenns stræde emellom”*, dvs. g:a nr 420. Till gården hörde *”ith byes tornn, mwret aff grwnd … westen nest op til fergeporten”*.[54] Gården blev efter bytet *”toldbode gaard”*.[55]

Gilles- och lagsbyggnader

Redan i de äldsta privilegiebreven för Malmö finns omnämnt ett flertal olika hantverkarekategorier. Enligt 1353-års privilegiebrev fick rådmännen rätt att reglera stadens olika hantverksgrupper. Följden blev att hantverkarna slöt sig samman i lag, vars stadgar (skrå) stadfästes av borgmästare och råd. Följande hantverkarekategorier i Malmö fick under medeltiden på detta sätt stadfäst skrå:[56]

Repvindarelaget	6 sep 1412
Skinnarelaget	6 april 1429
Bagarelaget	28 juli 1430
Skräddarelaget	1432
Smedlaget	21 juni 1433
Skomakarelaget	1450
Bödkarelaget	1499

Man bör kunna utgå ifrån att samtliga lag ägt egna samlingslokaler. Endast nedan uppräknade fyra lagshus är emellertid kända. Av dessa har åtminstone skomakarelagets och skräddarelagets hus varit enbart av korsvirke.[57]

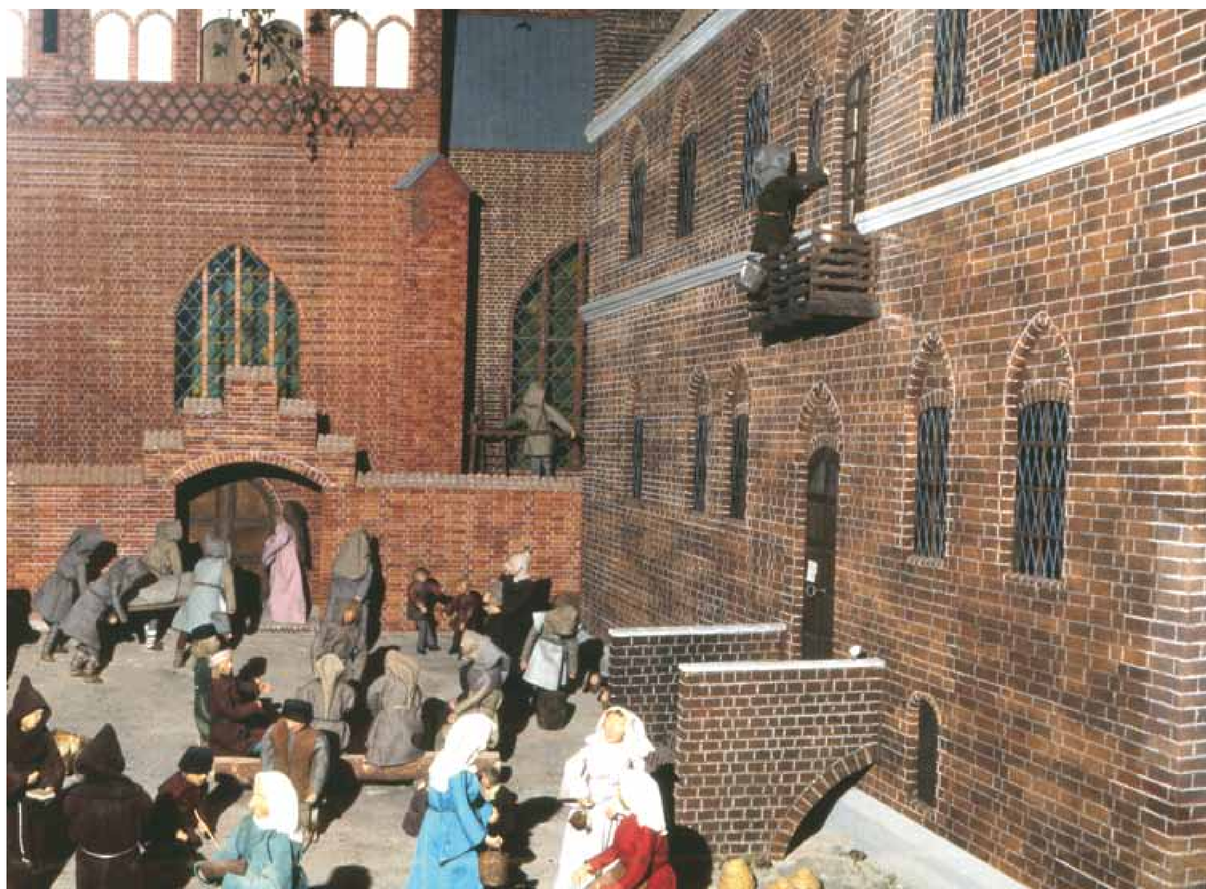

Fig 228. Författarens rekonstruktion över området invid det medeltida rådhuset. Till höger rådhuset och till vänster tingsplatsen. I bakgrunden S:t Petris vapenhus med kyrkans huvudingång. Modell på Malmö museer 1986.

Fig 229. Malmö rådhus innan ombyggnaden på 1860-talet då man förändrade fasadens utseende. I förgrunden ses vattenreservoaren vilken tillkom i slutet av 1500-talet då man började leda färskvatten från Pildammarna ner till staden.

20 Skomakarelagets hus

Laget fick sina äldsta kända privilegier år 1450. Lagsgården omtalas första gången år 1526. Gården såldes av laget år 1686. Byggnad i korsvirke utmed gatan. Omtalas år 1692 som *"9 faack twå lofft högt, afdeelt neden i huusset, en stugu, et köck 3 kamrar, ofwan på en stugu, twå kamrar, keller under tree faack"*.[58] Lokaliserad till g:a nr 87 i kv Hjorten.[59]

21 Smedlagets hus

Laget fick sina äldsta kända privilegier den 21 juni 1433. Lagshuset omtalas första gången år 1529. Laget bytte hus år 1572. Eventuellet var det forna lagshuset rivet redan året 1648.[60] Lokaliserat till det inre av gården g:a nr 136 i kv Magnus Smek.[61]

Fig 230. Rådhuset och Stortorget sedda från S:t Petri kyrkas torn i början av 1860-talet. Rådhuset har ännu inte genomgått den stora restaurering som i grund kom att förändra byggnaden både exteriört och interiört.

22 Skräddarelagets hus

Laget fick sina äldsta kända privilegier år 1432. Lagshuset omtalas första gången år 1539. Byggnaden bortsåldes av laget år 1685. Lokaliserad till det inre av gården g:a nr 152 i kv Erik Menved.[62]

23 Bagarelagets hus dvs. "Antoniigaarden"

Laget fick sina äldsta kända privilegier den 28 juli 1430. Lagshuset omtalas första gången år 1510 då en gård skänktes till heligandsklostret *"liggande næst vesten ved den Gaard, som Anders Vynther eyet og i boet, med Bod, Skur, Gaardsrum, Portrum og andet beleylighed etc. og strækker fornævnte Gaard sig af Nør i Sønder fra Adelgaden til s. Anthonii Gaard og Stenhus"*.[63] Tegelhuset låg inne på gården g:a nr 515-516 i kv Frans Suell.[64] Omtalas år 1692 som *"… thwert öfwer Garden … noch et gamble huus till en stall"*. Källarmur frilagd vid grävning i området år 1917.[65]

24 Helig lekamens hus

Omtalas första gången år 1517: *"thet steenhws oc gord, som ligger vesten nest optill Helliglegeme gord i Skomagerboderne"*. Samma år orienteras en strandmursport till *"bag wed Hellig legomme gord"*. År 1519 inhystes stadsgäster i huset och under sommaren samma år användes huset som stadens matsal till byggnadsarbetarna vid strandmursbygget.[66] Egendomen kan eventuellt ha varit lagshus för Helig lekamens lag eller vantsnidarelaget.[67]

25 "Den lille Rostockergård"

För Rostockerköpmännen omtalas för första gången den 5 okt 1452 att de höll köpmanskom-

pani i Malmö.[68] Den lille Rostockergårds äldsta omnämnande är dock från året 1444.[69] År 1449 omtalas gården placerad söder om två tegelbodar ut mot Adelgatan. En port vid Adelgatan och en gränd söder om densamma ledde in till gården.[70] År 1545 nämns denna gränd som löpande genom den lille Rostocksgården.[71] Lokaliserad till g:a nr 340 i kv Gripen. Eventuellt riven år 1719.[72]

26 Rostockergården

Omtalas till namn första gången år 1536 då Christian III beviljade staden rätt att nedbryta gården för Stortorgets utläggande under förutsättning att borgarna ersatte ägaren Erik Krumdige.[73] År 1546 omtalas att Erik Krumdige som ersättning för *"Rostockergården som nedbröts och utlades till det nya torget"* erhållit en fastighet invid Södergatans östra sida.[74] Rostockergården lokaliserad till Stortorgets nordöstra hörn. Vid utgrävningar åren 1877 och 1978 har lokaliserats två tegelbyggnader ut mot det forna *"Helligesthus kirckestrede"* som var en förlängning åt väster av den nuvarande Kyrkogatan. Dessutom har hittats en grund till ett stenhus mitt framför det nuvarande rådhuset samt längre söderut på torget ett strede med tillhörande bebyggelse i väst - östlig riktning.[75] Genom dessa påträffade bebyggelselämningar kan Rostockergården påvisas vara identisk med den egendom som riddaren Åge Axelsen (Thott) inköpt av Ås kloster och som omtalas 1 februari 1467.[76] Två stenhus var då belägna i egendomens nordöstra respektive nordvästra del ut mot ett strede. Age Axelsens intresse i gården kan följas tillbaka till den 30 april 1458 då han arrenderade densamma av Ås kloster. Vid detta tillfälle omnämns också att egendomen tidigare arrenderats av herr Peder Danmark.[77] Rester efter en grundmur till en källare påträffad vid utgrävning i nordöstra Stortorget år 2004, fig 231.

27 "Then lille Stettiniske gaard"

Stettinerköpmännen erhöll 5 oktober 1442 rätt att bilda ett köpmanskompani i Malmö samt att här ha ett eget hus. Samtidigt beviljades dem rätt att uppföra ett eget altare i S:t Petri kyrka.[78] Köpmännen hyrde fram till år 1475 av Lunds domkapitel en gård, vilken år 1478 omtalas som *"een gaard i Malmöe, liggande i Helig gesthuuses sträte wästan näst Malmoe prestegaard, hwilcken kallas then lille Stetiniske gaard"*.[79] Lokaliserad till g:a nr 356 i kv S:t Knut. Trolig korsvirkesbyggnad med gaveln mot gatan vilken under 1530-talet eventuellt användes till provisoriskt rådhus, eftersom det under slutet av 1500-talet benämns som *"det gamla rådhuset uti gården"*.[80]

28 Stettinerköpmännens yngre kompanihus

Den 21 september 1475 fick stettinerköpmännen ett nytt kompanihus i Malmö genom att arrendera en av Lunds domkapitels egendom i Malmö liggande *"wester j byen sønnen with athilgaden oc østen nest Radike Parkentins gord, som nw kalles Foghethe gorden … swo langt som gorden er bred til aff wester oc j øster met een murit kellere wnnen til, som tre lester øll kan wtj legges, met kellerehalss wt til gorden oc eet stegherhuss awen wppo oc eet annet hwss met fem spennerom"*.[81] År 1567 nämns *"Stettinsgarden"* men byggnaden var troligtvis riven redan i slutet av 1600-talet.[82] Lokaliserad till g:a nr 457 i kv Gråbröder.

Fig 231. Vid schaktningar år 2004 i nordöstra hörnet av Stortorget påträffades en rest efter en källare till ett av de tegelhus som ingått i den medeltida Rostockergården.

29 Det äldsta danska kompanihuset

Omtalas första och enda gången den 13 mars 1438 och var då nedbrutet.[83] Byggnaden låg på *"herreskabsjord"* dvs. på mark som tillhörde den danske kungen. Närmare lokalisering inte känd men det kan misstänkas att byggnaden legat i vägen för det av kungen år 1434 beordrade strandmursbygget. Uppges i äldre litteratur ha legat söder om Adelgatan vid Västerport.[84] Detta är emellertid en uppgift som inte verkar ha stöd i det bevarade skriftliga källmaterialet.

30 Det yngre danska kompanihuset

Omtalas första gången år 1498. Året 1539 betecknas det som *"det gamble danske compagni"*. Medeltida ovälvd källare finns i dag fortfarande kvar under

en del av den nuvarande gatubyggnaden. Lokaliserat till g:a nr 280 i kv Claus Mortensen.[85]

31 Det yngsta danska kompanihuset

Uppfört under slutet av 1530-talet enligt dendroanalys av takbjälkar. Byggdes som en adelsmans s.k. "sögningegård", dvs. hans stadsgård. Innan färdigställandet har det övertagits av det danska handelskompaniet i Malmö. Detta kompani fick år 1526 av kungen en öde jord *"sönden op til den Gaard, som kaldes Axellsgaard* (nr 80) *til at opbygge et Compagnie, hvor menige Kjöbmænd af alt Riget maa og skulle söge og holde köebmannds lagh"*. Gåvan utnyttjades aldrig. Byggnaden ägdes under 1630-talet av en privatperson. I slutet av 1600-talet användes den av svenska kronan som magasin. Man rev då trapptornet. Tack vare att huset stod som magasin fram till 1960-talet hade det inte förstörts vid olika renoveringar.

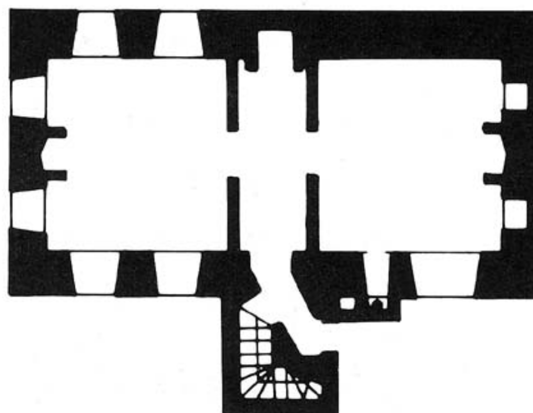
En tvåvånings tegelbyggnad med välvd källare och bottenvåning inne på tomten g:a nr 371 i kv Claus Mortensen. Blev restaurerad och byggnadsarkeologiskt undersökt under författarens ledning på 1970-talet. Författaren lyckades också utifrån utgrävning och murundersökningar rekonstruera det försvunna trapptornet vilket återuppfördes.[86]

Fig 232. Författaren tillsammans med Inger Lindskog och Bengt Hansen under utgrävning av Kompanihusets källargolv år 1972. Under golvet fanns ett tjockt kulturlager med byggnadslämningar från mitten av 1200-talet fram till 1400-talet.

Fig 233. Författarens uppmätning av Kompanihusets östra gavel och norra långsida. Det rekonstruerade trapptornet inritat.

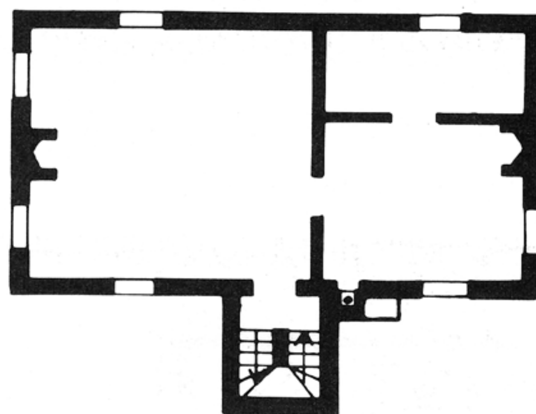

Fig 234. För att kunna rekonstruera och återuppföra Kompanihusets trapptorn gjorde författaren denna gipsmodell som murarna sedan hade att följa. Till höger författarens rekonstruktion av husets botten- och övervåning. I bottenvåningen har man planerat en s.k. parstugelösning medan övervåningen haft en s.k. trerumslösning. Dessa rumsdispositioner var mycket vanliga i Malmö på 1500-talet.

Vid utgrävning kunde det rivna trapptornets grund och källartrappa undersökas. Tack vare den välbevarade grunden och märken i murarna kunde trapptornet rekonstrueras och återuppföras. Till höger det underjordiska latrinvalvet.

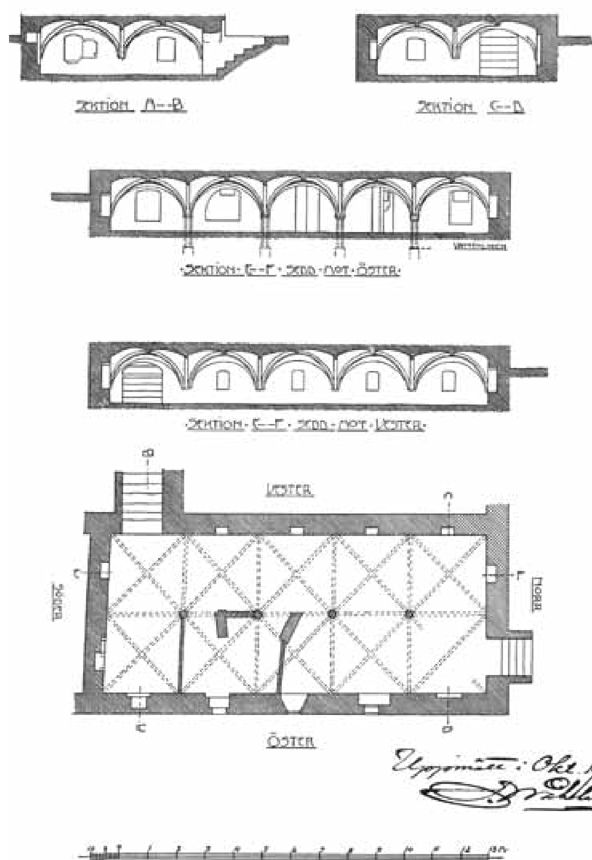

Fig 235. Källaren till Knutsgillets hus vid Västergatan, uppmätt av domkyrkoarkitekten Theodor Wåhlin.

32 S:t Knutsgillets lagshus

I stadens räkenskaper år 1518 omtalas *"Item xxiij s for jc tagsteen som kom paa raadhwset hwor behoff giordes ock somme paa Sancte Knwdtz kieldere"*.[87] Byggnaden omtalas också år 1537.[88] S:t Knutsgillet i Malmö omnämns emellertid redan under 1300-talet. När det nya rådhuset stod klart år 1546 fick gillet en del av källaren samt en stor sal i bottenvåningen.[89]

Byggnaden lokaliserad till det nordöstra hörnet av kv Gråbröder g:a nr 447-54, fig 13 och fig 235. Tvåvånings tegelbyggnad med kryssvalvskällare. Byggnaden revs år 1903. Vid utgrävningar åren 1975 och 1977 frilades rester efter den östra källarmuren. Byggnaden av medeltida ursprung. Efter formen på valvribborna bör åtminstone källarvalven kunna dateras till sent 1300-tal.[90]

33 Tyska kompanihuset

Omtalas första gången år 1460.[91] Det tyska kompaniet i Malmö ska emellertid ha bildats redan året 1329.[92] Borgmästaren Jörgen Kock omtalas som ägare av huset år 1546.[93] Som begreppet *"tyska kompanihuset"* omtalas byggnaden för sista gången år 1595.[94] Lokaliserad till g:a nr 511 i kv Frans Suell. Kompanihuset var en grundmurad, envånings byggnad utan källare (12x6 meter) och det låg med gaveln ut mot gränden.[95]

Tegelbyggnader i enskild ägo

34 "Niels Kuntzes hus"

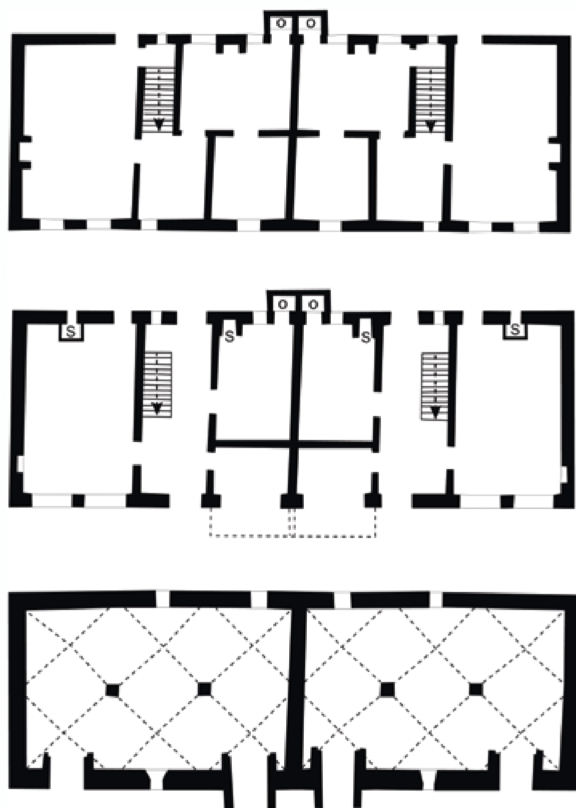
Omtalas första gången år 1541.[96] Tomten ägdes året 1532 och troligtvis redan tidigare av den rike borgmästaren Jep Nielsen och det är sannolikt han som under slutet av 1520- eller början av 1530-talen har uppfört tegelhuset.[97] Namnet har huset efter borgmästaren Niels Kuntze som gifte sig med Jep Nielsens dotter. Lokaliserat till g:a nr 26 i kv S:t Gertrud. Betydande rester efter ursprungshuset är fortfarande bevarat. Tvåvånings byggnad med kryssvalvskällare. Byggnaden inrättad som radhus med två likadana men spegelvända lägenheter som varit åtskilda av en tegelmur från källaren upp till loftet.[98] Vid uppförandet planerades för ytterligare minst en tvåvåningsbyggnad i tegel öster om det nuvarande huset, men denna byggnad kom aldrig till utförande. Huset restaurerat och i samband därmed byggnadsarkeologiskt undersökt av författaren på 1970-talet.[99]

35 "Thottska stenhuset"

Tegelhus beläget inne på gården g:a nr 39 i kv Carolus. Byggnaden fanns troligtvis redan år 1536 och var då en del av adelsmannens Thage Otsen Thotts s.k. *"sögningegård"*, dvs. hans bostad i Malmö vid hans tillfälliga besök i staden. Hu-

Fig 236. I början av 1970-talet genomgick Niels Kuntzes hus en utförlig och heltäckande byggnadsarkeologisk undersökning, ledd av författaren. På bilden assistent Bengt Hansen vid friläggning av gårdsmuren.

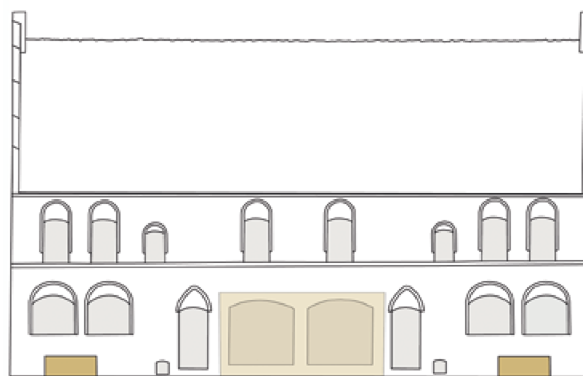

Fig 237. Ovan ses den ursprungliga planlösningen av Niels Kuntzes hus. Rekonstruktion av författaren. Till höger rekonstruktion av den ursprungliga gatufasaden. Med ljusbrun färg har markerats den utskjutande träbyggnad som stått framför de två handelsbodarna, vilka delvis gått in i huset. Nedan den frilagda gatufasaden på 1970-talet.

set omtalas sista gången år 1652.[100] Året 1735 är byggnaden riven. I senare litteratur har påpekats att källaren skulle ha fortsatt att existera efter det att själva huset blivit rivet.[101] Så kan emellertid inte ha varit fallet, då byggnaden legat mitt ute på gårdsplanen. Rester efter källaren framkom vid byggnadsschaktningar åren 1970-1971, varvid det kunde konstateras att källaren varit kryssvälvd.[102]

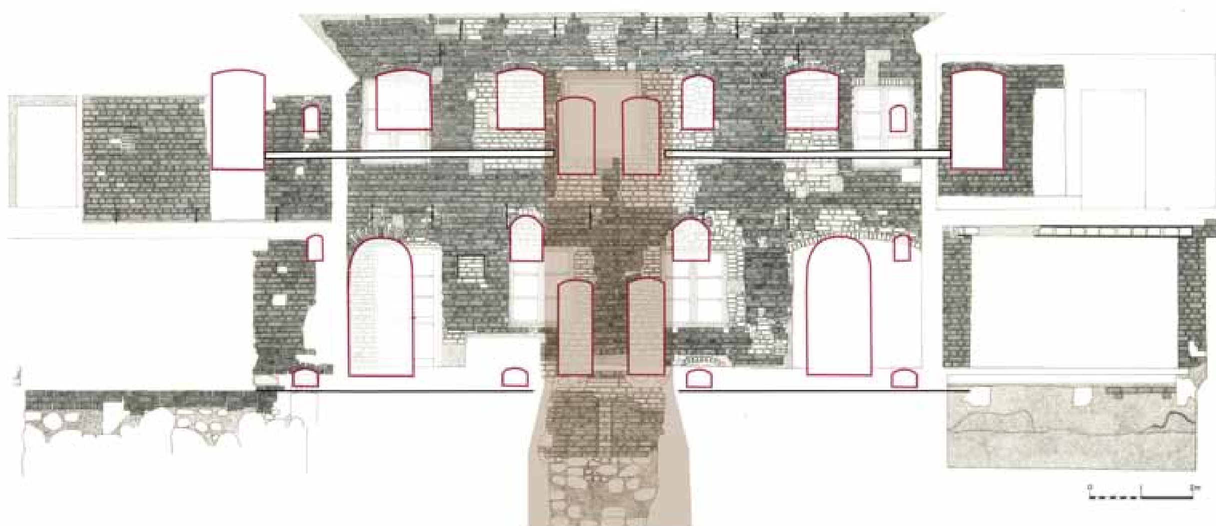
36 ”S:t Gertruds stenhusgård”

Lokaliserad till g:a nr 116 i kv Fersen.[103] Året 1583 omtalas gården som Jörgen Wilikis stenhusgård.[104] Byggnaden hade tillsammans med omgivande bebyggelse före reformationen ingått i S:t Gertruds kapellanläggning.

37 ”Kruseska källaren”

Byggnaden omtalas första gången omkring år 1600. Lokaliserad till de inre delarna av tomten g:a

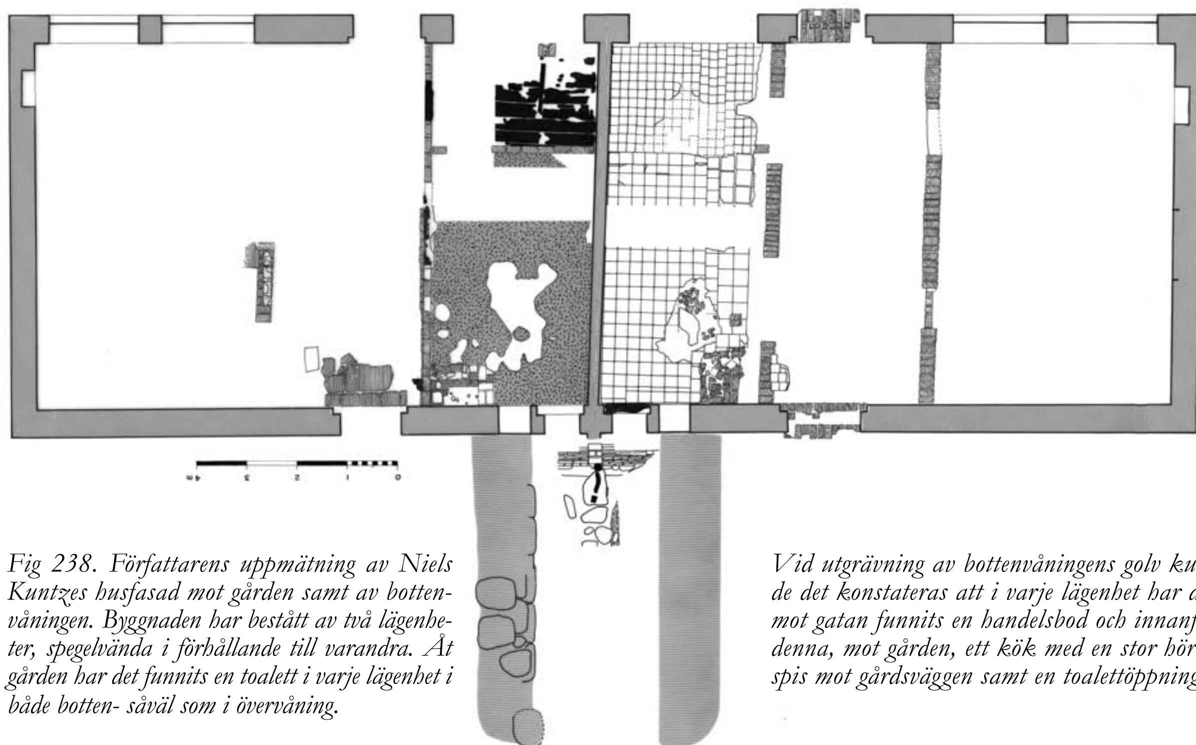

Fig 238. Författarens uppmätning av Niels Kuntzes husfasad mot gården samt av bottenvåningen. Byggnaden har bestått av två lägenheter, spegelvända i förhållande till varandra. Åt gården har det funnits en toalett i varje lägenhet i både botten- såväl som i övervåning.

Vid utgrävning av bottenvåningens golv kunde det konstateras att i varje lägenhet har det mot gatan funnits en handelsbod och innanför denna, mot gården, ett kök med en stor hörnspis mot gårdsväggen samt en toalettöppning.

nr 132-133 i kv Magnus Smek. Källaren riven år 1970. Källaren, med de inre måtten 7.2 x 6.0 meter, var kryssvälvd och den kan konsthistoriskt dateras till 1400-talets tidigare del. Den ursprungliga byggnadens utseende ovan mark är inte känd.[105] Byggnadsarkeologiskt undersökt i samband med rivningen.[106] En löjlig attrapp av källaren är uppförd i det nuvarande husets bottenvåning.[107]

38 ”Hans Ollsen guldsmeds hus”

Omtalas första gången år 1522.[108] Envånings, grundmurad byggnad med kryssvalvskällare och gavel mot gatan. Lokaliserad till g:a nr 138 i kv Magnus Smek. Byggnaden troligen från 1300-talet. En rest av källaren, dock utan valv, kvarstod till år 1967 då den revs i samband med den stora Caroli cityexploateringen, fig 239.[109]

39 Byggnad g:a nr 144 i kv Magnus Smek

Gathus omfattande en del av tomten mot väster. Omtalas år 1615.[110] Undersökt i samband med schaktningar år 1931. Murverk av storstenstegel. Endast källaren kvarstod vid undersökningstillfället. Ovälvd och med uppgång mot gatan.[111]

40 Byggnad g:a nr 160 i kv Erik Menved

Omtalas år 1692 som en byggnad *”af 9 faak 2 lofft högt, afdeelt uthj 1 stugu, 1 kammer, 1 köck, 1 port, 1 forstu, ofwanpå een sahl, een kammer. I gårdhen eett huus 2 lofft högt af 17 faack, der uthi är köck och bryghuus …”*, således en ganska ansenlig gård.[112] Vid grund-

grävning år 1910 frilades källarmurar uppförda i storstenstegel, troligtvis tillhörande ett med gaveln mot gatan vänt hus samt med källarförsedd byggnad bakom gathuset. På två fotografier ses bl.a. en sekundärt uppförd, medeltida mellanvägg med två nischer på ömse sidor om muren. Vid schaktningarna påträffades dessutom en nedgrävd skatt av ca femtio silvermynt från mitten av 1400-talet fram till Frederik I: s regering, död år 1533.[113] Skatten antyder, tillsammans med tvåvåningsbyggnaderna år 1692, en hög borgarstatus på gården.

41 Byggnad g:a nr 162 i kv Erik Menved

Omtalas år 1692 som en del av en större, norr därom belägen gård *"nock uth till gathen eett Steenhuus af 5 faack, der uti een stuge"*.[114] Gaveln har legat ut mot Mäster Nilsgatan.

42 "Tyge Christiernsens stenhus"

Borgmästaren Tyge Christiernsen, död år 1553, ibodde en gård lokaliserad till g:a nr ca 207-209 i kv Kronan mellan Prostgatan i öster och ett numera försvunnet strede i väster vid namn Tuli Spandemagers strede (g:a nr 209).[115] År 1549 omtalas *"itt steenhuuss mett noget gaardsrum wed byes mur, som Tyge Christiernssönn haffuer eiendomsbreff wppa"*.[116]

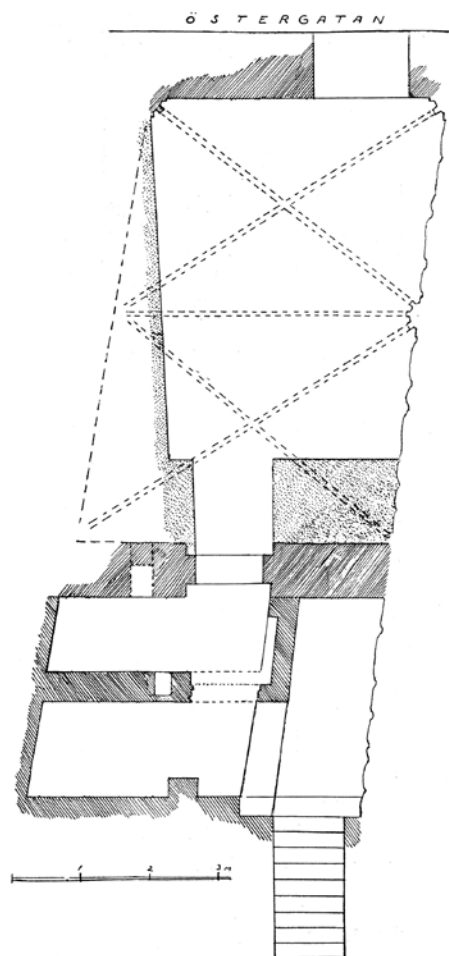
43 "Stenbodarna", g:a nr 213

År 1446 pantsatte rådman Peter Smeth till myntmästaren Hans Myndel i Malmö tre stycken bodar med källare och gårdsrum *"norden næst athelgathen, twert ower fra thinget"*. Tre år senare bortsåldes de tre bodarna.[117] År 1522 tillhörde *"two boder twert offuer som tingit war Norden till Adelgaden"* kyrkogodset och året 1543 noteras följande om dessa två bodar: *"En stenbod norden Adillgaden östen nest mester Jens bardsker som Christiern bager nu udj haffuer"* samt *"en stenbod nest östen optill under en bygning med for:ne bod, som Tage buntmager haffuer breff paa"*.[118] Lokaliserade till g:a nr 213 i kv Kronan. Omtalas år 1692 som *"Barckmans Ödeplatz fra öster til wester 37 allnar, fra söder til norr 58 allnar huorpa staar 2de öde Steen Murer"*.[119]

Dessa hus blev helt ödelagda av *"den store Ildebrand"* som härjade kvarterets östra del natten mellan den 10 och 11 oktober 1681. Branden började i en byggnad invid Prostgatan och då man inte effektivt nog kunde bekämpa och få kontroll på eldhärden, lät generalguvernör Ascheberg spränga intilliggande hus för att på detta sätt rädda staden. Eld hade emellertid då redan uppstått längre västerut i kvarteret, varvid med största sannolikhet de två medeltida tegelbodarna och tegelhuset *"Hemerige"* gick sin undergång till mötes.[120]

44 "Hemerige"

Den 13 juli 1472 sålde rådmannen Maven Jensen en gård som låg *"nordhen for tingeth her j Malmøe, som stonder eth steenhws oppa meth gardzrwmmeth sønnen fore, som holder j sine bredhe fra for:de steenhws ock swo sønner up j garden halff tiwende alen, jtem holder for:de gardzrwm j sine lengæ fra Henric Olssøns gootzs væsten nest liggende ock swo øster in til thet lille strædit tiwe alnaæ ock en allen …"* Tegelhuset omnämns dessutom ha en källare samt ingång i både norr och i söder. Till gården hörde också *"stenhwsit ower swigbwghen"*, dvs. ett porttorn, vilket bör ha varit beläget i slutet av det lilla stredet invid tegelhuset.[121]

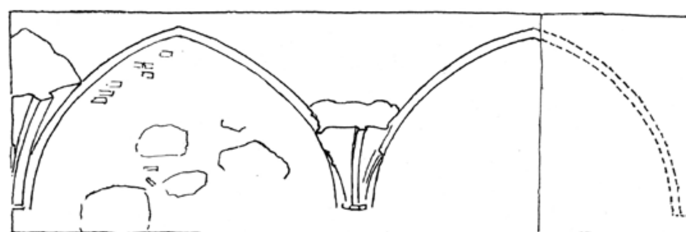

Fig 239. Medeltidskällaren till Hans Ollsen guldsmeds hus (38), uppmätt år 1953 av Einar Bager.

År 1522 nämns gården innehållande *"eth steenhws, ud met stranden kalles hymmerige"*.[122] Byggnaden lokaliserad till tomten invid det forna *"Himelrigsstredets"* nordvästra hörn, dvs. del av g:a nr 213 i kv Kronan. Byggnaden omnämns troligtvis på Michel Skovs spionkarta över Malmö år 1658 som *"ett*

stort hus, som staar ledigt rundt om och giör lige som en gade paa huer side".[123]

45 Byggnad g:a nr 216 i kv Kronan

Ett envånings tegelhus på hörnet mot Östergatan, i vilket Jens Ibsen Skomager bodde.[124] Omtalas år 1692 som *"Johan Felbreders huss til gaden 1 lofft högh fra öster til wester 10 alnar, 1 warm stuge, 1 köck, ofuen pa 1 lofft"*.[125]

46 "Aspegrenska gården"

Tegelhus som omtalas under slutet av 1500-talet. Hörnbyggnad ut mot Östergatan i två våningar. Byggnaden var år 1684 i både botten- och övervåning uppdelad i ett större gaturum och ett mindre, inre rum. Lokaliserad till g:a nr 217 i kv S:t Peter. Byggnaden revs år 1908. Delar av en mindre korsvirkeslänga tillvaratogs och är i dag insatta i det s.k. "Aspegrenska huset" på Lilla torg.[126]

47 Byggnad g:a nr 233 i kv von Conow

Rest efter tegelmurad källare utan valvanfang, påträffad vid utgrävning år 1975. Murarna var uppförda av storstenstegel. Nedgrävningen för huset var gjord från en marknivå motsvarande 1400-talet. Byggnadens närmare utseende ovan jord är okänd.[127] Fynd i källarens fyllnadslager anger rivningen till senast första hälften av 1600-talet. Byggnaden är inte känd i äldre källor och den nämns inte heller i 1692-års byggnadsinventering.

48 "Kalendehuset"

Gården kan i skriftliga källor föras ned till året 1392. Under tidigt 1400-tal ingick gården i det gods som kungen indrog till kronan efter Malmöfogden Anders Mortensens avrättning. År 1464 omtalas själva tegelhuset för första gången, då det som gåva skänktes till S:ta Annas altare norden koret i S:t Petri kyrka. Lokaliserad till g:a nr 272 i kv von Conow. Så sent som år 1971 trodde man att merparten av ursprungsbyggnaden var riven, men begränsade murverksundersökningar som författaren gjort har visat att stora delar av murarna, undantaget gatufasaden, alltjämt finns bevarade.

Tvåvånings tegelbyggnad med källare, vilken ursprungligen varit välvd. Söder om byggnaden har anslutit en envånings tegelbyggnad. Konsthistoriskt och byggnadsarkeologiskt daterad till mitten eller andra hälften av 1300-talet.[128]

49 Gården g:a nr 281 i kv Claus Mortensen

Består av en tvåvåningar hög tegelbyggnad ut mot Kalendegatan, vilken tidigare utgjort hörn-

Fig 240. Aspegrenska gården (46) under olika tidpunkter. Överst en rekonstruktion från projktetet "Malmö 1692". Gårdens gavelhus ses strax under S:t Petri kyrkas kor. I mitten Mäster Nilsgatan i slutet av 1800-talet och nederst samma vy under rivningen år 1908. Delar av korsvirkeshuset tillvaratogs och sattes på 1960-talet upp i en byggnad vid Lilla Torg.

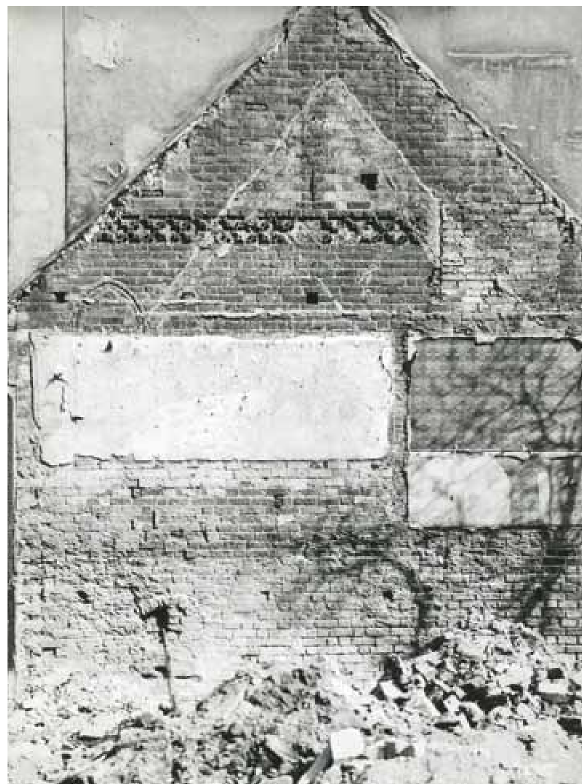

Fig 241. Kalendegatan med Kalendehuset (48). Huset blev tillbyggt med en tredje våning under 1800-talet. Fotot till höger visar husets sydgavel år 1911. På fotot kan man se detaljer som möjliggjort en rekonstruktion av huset.

byggnad mot ett numera försvunnet strede söder om gården, samt av en tvåvånings byggnad väster om hörnhuset och en numera försvunnen envånings byggnad norr om hörnhuset, fig 242. En relativt utförlig beskrivning finns bevarad av husen från år 1498. År 1539 omtalas *"een gaard udi vor stad Malmö synden nest thed gamble danske compenie (nr 30) och norden nest op til os elskelige her Movrits Olsens riders gaard."* Byggnaden restaurerad och byggnadsarkeologiskt undersökt av Einar Bager på 1950-talet och av författaren år 1973.[129]

50 "Lobeks klädebod"

Borgmästaren Gotschalk Lobek, död ca 1401, ägde bl.a. en grundmurad *"klædheboot norr om Adelgatan"*.[130] Den 23 april 1434 erhöll Lunds domkapitel av Erik av Pommern en gård *"norden Atelgathen mellem den Gaard som Gothskalk Lobek fordum aatte, og den Gaard, som kaldes Skultesgardh"*.[131] År

1434 omtalas arbeten på 10 famnar av strandmuren norr om kv Hans Michelsen varvid även omtalas att Skultes gård låg öster om ärkebiskopens gård. Lobeks gård lokaliserad till g:a nr 300 i kv Hans Michelsen.[132]

51 Byggnad g:a nr 304 i kv Hans Michelsen

Tegelhus omtalat den 21 augusti 1517 som *"thet steenhws oc gord, som ligger vesten nest optill Hellliglegeme gord i Skomagerboderne"*.[133] Skomagerboderne lokaliserade genom uppgift från bl.a. år 1521 vari nämns *"Sudere- eller skomagereboderne nordan till Adelgaden tvärt över de gamble klädeboder"*.[134] År 1692 nämnes gathuset som 17 alnar brett och *"2 lofft högh 1 warm stuge östen dörren och 1 westen dörren … ofuen pa et lofft"*.[135]

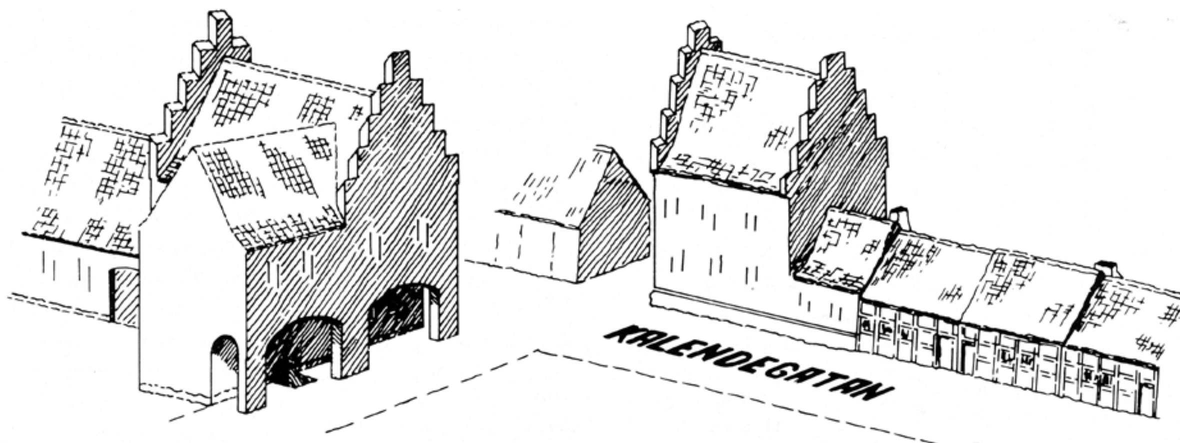

Fig 242. Kalendegatan under medeltiden. Till vänster gård g:a nr 281 (49) och tvärs över gatan Kalendehuset (48) som ett hörnhus mot ett försvunnet strede i norr och med sin envånings tillbyggnad av tegel i söder.

52 Byggnad g:a nr 307 i kv Skvalperup

Omtalas första gången år 1692 som *"... östen garden 1 forfaldet Stenhuss med en Skorsten udj"*.[136] Byggnaden medtagen på A.U. Isberg s:rs Malmökarta år 1876. En trappstegsgavel skymtar dessutom på några fotografier från 1870-talet, fig 243.

53 "Hans Jensens gård"

Omtalas 1527 som *"Hans Jensens stenhwss gardt som hand nw selff udj bor"*.[137] Lokaliserad till g:a nr 316 i kv Skvalperup. År 1692 omtalas ett gathus *"2 lofft högh fra öster til wester 38 alnar ... huar udi findess 3 warme Stufwer och 3 warme kamrer ofuen pa"*.[138]

54 Byggnad g:a nr 317 i kv Skvalperup

Gården omtalas året 1470 samt donerades till kyrkan året 1476. Omtalas år 1522 som *"een gordt Norden adelgaden Mattis haffre haffuer breff paa met eth steenhws Neder Indtill stranden paa baade sider"*.[139] Kan vara identisk med *"den Stenhusgaard norden Gaden i Malmøge tvært over Grydeboderne"* som omtalas den 30 mars 1444.[140]

55 "Anders skräddares hus"

Omnämns åren 1543 och 1549 i samband med arvshandlingar, bl.a. som *"stenhusitt, som faderen Anders Skreddere udj bode"*.[141] Gathuset omtalas år 1692 som *"2 lofft högh, fra öster till wester 10 alnar, 1 warm Stuge och 1 kamer uden warme"*.[142] Lokaliserat till g:a nr 322 i kv Skvalperup.[143]

Fig 243. Norra Vallgatan med S:t Petri kyrka i bakgrunden på 1860-talet. Till vänster ses ett litet trappgavelhus, g:a nr 307 (52).

56 Byggnad g:a nr 323 i kv Skvalperup

Omtalas år 1522 som *"een gordt Niels Offueskerers hwstre haffuer met eth steenhws Norden till Adelgadenn"*.[144] År 1692 omtalas huset som *"Magister Edberghs huss til gaden 2 lofft högh fra öster til wester 17 alnar. Westen dörren 1 warm stuge och östen dörren 1 dito uden warme, ofuen pa i kamer"*.[145]

57 Byggnad g:a nr 324 i kv Skvalperup

Vid mitten av 1500-talet omtalas denna gård som *"en Stenhuss gardt Norden Adelgaden paa thz Westre hiörnne udj Oluff Bageris strede* (Kansligatan) *som Hans Michelssenn Skindere haffuir Breff paa"*.[146] Omtalas året 1692 som *"Mester Mechelss huss til gaden fra öster til wester 2 lofft högt 9 alnar. 1 warm stuge, 1 kamrer ofuen pa som kand bringes der til, Som garden findess inttet bredere en 2 alnar och 8 alnar lång er det malthusset til stredet* (Kansligatan) *22 alnar 2 lofft högh, er bygt udj det huss 1 spisse kamer och köck och bagh til en stufve"*.[147]

58 "Lauritz skomagers hus"

Omnämnes vid mitten av 1500-talet som *"ett Stenhuss mett nogre bode udj Oluff Bagers strede som Lauritz Jenssen skomager haffuir eyedoms breff paa"*. Byggnaden låg vid denna tid till Helig lekamens jordagods.[148] Lokalisering ej exakt känd men bör vara g:a nr 325 i kv Skvalperup.

59 Byggnad g:a nr 331 i kv Mercurius

Byggnaden omtalas bl.a. i byggnadsinventeringen året 1692 som *"Anders Bandtholtz kram bodhe och packhuus 6 binninger uth til gadhen 4 uthj bredhen, steen huus 3 binninger til packhuus"*.[149]

60 "Lauritz hattemagers hus"

Tvåvånings tegelbyggnad med ovälvd källare. Lokaliserad till g:a nr 332 i kv Mercurius. Omfattande inre rivningsarbeten skedde utan antikvarisk kontroll år 1969, då bl.a. en stor del av byggnadens västgavel nedbröts. År 1981 blev byggnaden rökskadad vid brand och under den restaurering som då skedde kunde bl.a. konstateras att bottenvåningens ursprungliga, målade trätak alltjämt är intakt, fig 244.

Av husets ursprungliga utsmyckning återstår i dag ett kritstenslejon samt en inskriptionssten med texten *"Anno DM MDXXXII"* samt Lauritz hattemagers troliga bomärke och David Albritsens initialer.[150] I januari 1530 skedde skifte mellan Lauritz hattemagers hustru och hans barn. Då omtalas att barnen skulle ha ersättning för *"then bygning som theris moder bygde aff theris fæderne paa then gaardt, theris fader haffde brev vppa"*.[151] Tegelhuset bör således vara uppfört under slutet av 1520-talet, inskriptionen till trots.

61 "Gorris Boldickes hus"

Omtalas första gången år 1484 som hörnhuset vid *"Pråmmandstredet"*, del av nuvarande Hamnga-

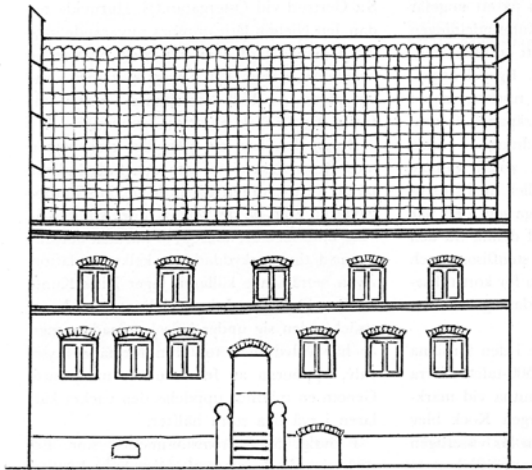

Fig 244. "Lauritz hattemagers hus" (60). Till vänster Einar Bagers rekonstruktionsteckning och under denna framtagning av 1500-tals målningar i bottenvåningens tak. Ovan: lejonet och inskriptionsstenen.

tan.[152] Huset ägdes av rådmannen Gorris Boldicke i slutet av 1500-talet.[153] Lokaliserat till g:a nr 333 i kv Mercurius. Källarmur med dörröppning frilagd vid utgrävning år 1977, varvid bl.a. det misstänktes att källaren troligen haft kryssvalv.[154] Samma år besiktigade författaren husets yttermurar under putsningsarbete, varvid kunde konstateras murar med glest placerad, horisontell kritstensmönstring. Spår efter kryssvalv bekräftades vid en år 2005 gjord murverksundersökning inne i källaren, fig 245.

62 Byggnad g:a nr 334 i kv Gripen

Nicolaus Agessen omnämns som borgmästare i Malmö någon gång före 1420-talet. Han skänkte då till helgeandskyrkan i Malmö sin tegelhusgård, belägen i närheten av samma kyrka. Eventuellt lokaliserad till rubricerad tomt.[155]

63 Byggnad g:a nr 336 i kv Gripen

Senmedeltida tegelbyggnad. Einar Bager har medtagit denna byggnad på sin karta över ett antal Malmöhus från 1500-talet.[156]

64 "Grydeboderne" och Kronomagasinet

Den 30 mars 1444 omtalas för första gången *"Grydeboderne"* belägna vid *"Gaden"*. År 1449 sålde Peter Smydh sin hustrus arvedel motsvarande 2/4 i *"två stenboder, hvilke er murede udaf Grunden … og de ligger i Malmøygæ i Grydeboder sønden til hos Adellgadhen … hos den lille Rostockergardh vesten næst paa Hjørnet. som man ager i Gaarden"*. Två år senare skedde en transaktion med resterande del av husen.[157]

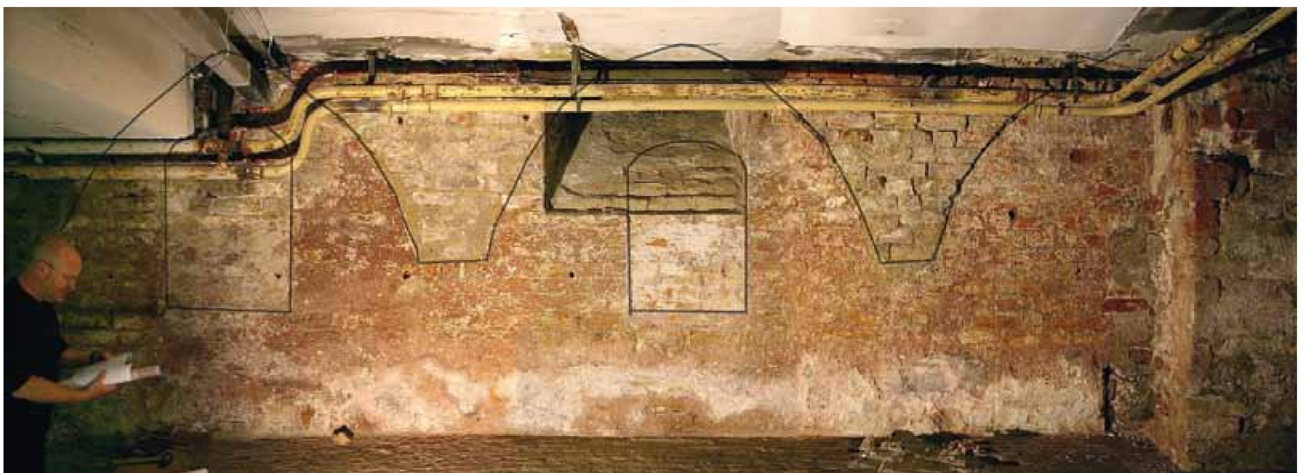
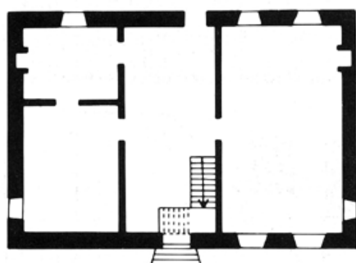
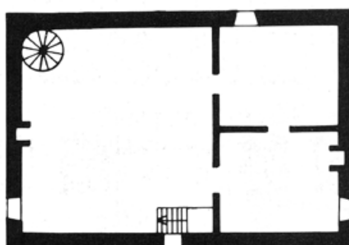
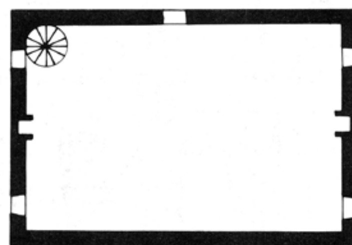

Fig 245. Den östra källarmuren i Gorris Boldickes hus (61) med spår efter kryssvalv och källargluggar. Stadsantikvarie Anders Reisnert till vänster på bilden.

Hörnbyggnaden omtalas den 29 januari 1509 som *"een steenbod och leerhuss ther sønnen vp till"*. Måtten anges till totalt 24 alnar i norr-söder samt bredden till åtta alnar i norr och drygt fem alnar i söder.[158] Lokaliserade till g:a nr 341 i kv Gripen.

"Grydeboderne" inköptes av borgmästaren Hans Michelsen och revs under början av 1520-talet.

Kronomagasinet, vars namn kommer från ett senare användningsområde, uppfördes som borgmästarens praktfulla privatbostad på platsen för *"Grydeboderne"*. Under byggnadstiden har Hans Michelsen bott i en gård i stadens sydvästra del.[159] Troligtvis hann han aldrig flytta in i nybygget innan flykten ur riket år 1523. Byggnaden riven år 1877.

65 "Palne Jensens stenbod"

I den förteckning över borgmästaren Hans Michelsens egendom som uppgjordes efter hans

Fig 246. Överst Kronomagasinets (64) planlösning efter äldre syneinstrument. Till vänster William Kleins teckning av huset och Adelgatan året 1862, sett från väster. Fotot nedan visar Adelgatan mot väster ca 1864. Det höga trappgavelhuset på vänster sida hitom Kronomagasinet är Jacob Nickelsens hus (72).

flykt år 1523, omtalas *"en steenboedt ligger bag Palne Jensszenns"*. Samtidigt omtalas att Palne Jensen köpt tegelboden av kungen. Tegelhuset låg väster om Peder Harckes gård, norr om det lilla hus Nicolaus Luzener byggt samt öster om det lilla Rostockerstredet.[160] Lokaliserad till g:a nr 343 (norra delen) i kv Gripen.

66 Byggnad g:a nr 343-344 i kv Gripen

En senmedeltida tegelhusbebyggelse vilken omtalas år 1543 som Sander Wentuns gård. Medtagen på Einar Bagers karta över ett antal tegelhus från 1500-talet.[161]

67 Byggnad g:a nr 346 i kv Svanen

Omnämns år 1527 i samband med en uppmätning av kvarterets norra sida som *"Michell Groes … aff vester i øster 10½ alne"*.[162] I byggnaden inhystes under 1500-talet ett boktryckeri. Utförlig beskrivning finns från år 1771. Tvåvånings byggnad med gavel mot Adelgatan. Ovälvd källare under hela byggnaden.[163]

68 Byggnad del av g:a nr 347 i kv Svanen

Omtalas första gången år 1394.[164] Tvåvånings byggnad med gaveln mot Adelgatan. Källaren försedd med valv.[165] Byggnaden riven år 1884.

69 Byggnad g:a nr 348 i kv Svanen

Tomten omtalas första gången året 1527 som *"Peder Guldsmitz … af vester oc i øster 17 alne"*.[166] Tvåvånings byggnad med gavel mot Adelgatan.[167] C.G. Brunius beskriver byggnaden år 1850 på följande sätt:

Fig 247. Adelgatan mot öster i slutet av 1600-talet. Tegelhuset närmast är Povel Fechtils hus (73), där bakom "De höje kledeboder" följt av Jacob Nickelsens stora tegelhus (72). Rekonstruktion: projektet "Malmö 1692".

"Vid Adelgatan och Jöran Ohlsgatan ligger ett tvåvåningshus, hvarunder finns en nära fyrkantig källare som håller 41 fot i ena och 39 ¾ i andra sidan. Fyra väggfasta och fyra fristående pelare, som förenas med rundbågar, fördela denna källare i tre lika stora gångar, som betäckas med höga tunnhvalf. Denna underbyggnad visar en ganska stor likhet med den krypta, som finnes i Skanörs kyrka".[168] Byggnaden revs år 1884.

Fig 248. Källarvalven i "De höje kledeboder" (71) utmed Adelgatan är Malmös äldsta bevarade profana byggnadrest.

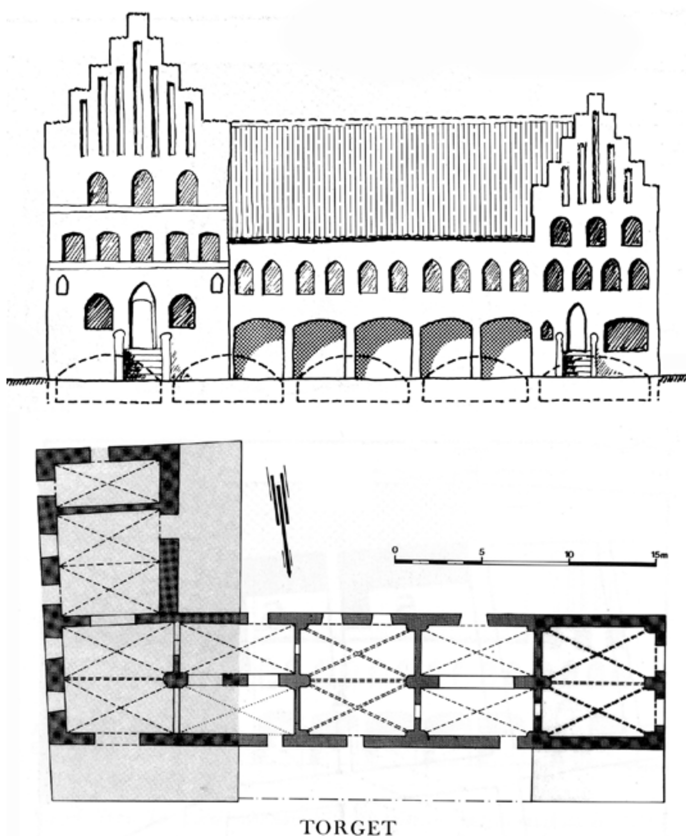

Fig 249. Den norra fasaden ut mot Adelgatan samt källarna till husen 71-73. Till vänster Jacob Nickelsens hus, till höger Povel Fechtils hus. Rekonstruktion av författaren år 1980.

Fig 250. Adelgatans sydsida i slutet av 1800-talet med Jacob Nickelsens hus i förgrunden.

70 "Jacob Guldsmeds hus"

Tomten omtalas året 1527 som *"Iacop Guldsmitz ... aff vester oc i øster 11 alne"*.[169] Lokaliserad till g:a nr 348 i kv Svanen. Byggnaden riven år 1884. Tillvaratagen kritstensfris daterar byggnaden till senmedeltiden. Tvåvånings byggnad med gavel mot Adelgatan och en långsida ut mot Göran Olsgatan. I den 31 meter långa byggnaden fanns tre stycken källare, varav de två södra var välvda. Troligen indikerar de olika källarna olika byggnader, vilka sedermera sammanslagits till en byggnad. Omtalas år 1692 som *"Echmannss gårdh uth till Östergaden ähr utj breden ifrån öster ock till wester 27 alnar* (vid denna tid således sammanslagen med nr 69 ovan), *utj lengden ifrån sönder ock till nåhr 50 alnar"*.[170]

71 "De höje kledeboder"

Lokaliserade till g:a nr 353 i kv Svanen. Benämndes under 1500-talet också som *"de höje kramboder"* och *"guldsmedsboderne"*.[171] Fem stycken kryssvälvda källare visar att det i en och samma, större tegelbyggnad funnits ett stort antal bodar, vilka ägts av olika personer. Källarvalven är dessutom slagna under olika perioder, de äldsta i slutet av 1200-talet.

72 "Jacob Nickelsens hus"

Huset ingår som en senare tillkommen byggnad i *"de höje kledeboder"*. Uppfört år 1519 att döma efter en numera försvunnen inskrift på byggnaden.[172] Betydande rester efter huset existerar fortfarande. Trevåningsbyggnad med gaveln mot Adelgatan.

73 "Povel Fechtils hus"

Huset ingår som en år 1530 tillkommen byggnad i *"de höje kledeboder"*. Betydande rester efter huset existerar fortfarande. Tvåvånings byggnad med gavel mot Adelgatan och en långsida ut mot Kansligatan. Vissa murverksundersökningar skedde år 1943.[173]

74 Byggnad g:a nr 354 i kv Svanen

Det omtalas den 21 augusti 1517 att Anders Harcke efter sin fader Hans Harcke ärvt *"thet steenhws met kiellernne, som ligger bag optill then gord som nw Henrich Sewennick selff utj boor"*.[174] Omtalas år 1692 som *"Johan Wesstens hus udh till Kiercke stredhet froen öster och till wester 20 ahlnar. Lengdhen udj stredhet from sönder och till norr 29 ahlnar, der wedh een stor stue och een lidhen medh kackelown udj. Udj forstuen et Kamer udthen warme. Oben uppaa twenne Kamrer och udthen warme, mens har wereet paa dhet enne tillföreens en Kackelown offuer stuven"*.[175]

75 Stenbodarna vid prästgården

Omtalas vid mitten av 1500-talet som *"iij stenboder östen nest prestegaarden som er till Orgemesteren* (organisten) *och andre kircketiennere att boo vdj"*.[176] Residenset för kyrkoherden vid S:t Petri kyrka låg år 1549 i fastigheten g:a nr 357 i kv S:t Knut, varför de tre tegelbodarna måste ha legat på tomten g:a nr

358 i samma kvarter.[177] Kraftiga grundstensmurar till dessa tegelbodar blev frilagda vid schaktningar i området år 1958.[178]

76 ”Kalendegatskällaren”

Källaren har ursprungligen ingått i ett grundmurat tvåvåningshus, g:a nr 360 i kv S:t Knut. Byggnaden är omtalad år 1708 och är troligtvis identisk med en s.k. *”sögningegård”* som omtalats år 1597.[179] Källaren påträffades av Einar Bager som lyckades få den bevarad och restaurerad trots en planerad totalexploatering av tomten. Kryssvalvskällaren bevarad till hälften. Restaurerad på 1950-talet.[180]

77 ”Dringenbergska gården”

Omtalas året 1463 som *”mynttemaesterens gotz”*. Lokaliserad till g:a nr 403 i kv Jörgen Kock.[181] Troligtvis omtalas tomten även två gånger året 1434 och en gång året 1439.[182] I kungsbrev av år 1500 kallas gården *”then gamble Mynthemesteres gaardt”*.[183] Gården låg till S:t Petri kyrka och omtalas år 1549 som *”en gaard som Meinort Harcke uti boer oc wor then gamble mönstemester Henrich Dringenbergs gaard, liigendis norden adelgaden paa hiörnitt uti thet store Fergestrede, som Meinort Harcke holder friit win oc bröd till kirchen oc skall therfore giffue 16 mark”*. Den Dringenbergska gården består i dag av byggnadslämningar efter fyra medeltida byggnader och en byggnad från 1500-talet:

Byggnad I omtalas första gången året 1690. Av den medeltida byggnaden återstod vid detta tillfälle endast den östra gaveln och kryssvalvskällaren. År 1846 raserades de medeltida murarna utom de två västligaste valven, vilka fortfarande existerar. Numera har man också rekonstruerat och byggt upp de övriga valven i källaren.

Byggnad II har legat med långsidan mot Frans Suellsgatan. I dag återstår endast smärre murfragment, bl.a. en källarmur och en gårdsmur åt väster. Muren uppförd av omväxlande kritsten, omväxlande tegelskift. Trolig datering till 1500-talet.

Byggnad III har legat med sin långsida mot Frans Suellsgatan. I dag återstår endast smärre fragment i huvudsak i källaren.

Byggnad IV har som hörnbyggnad legat med gaveln mot Västergatan. Omtalas troligtvis år 1439 som *”sancti Pethers kirke steenhws”*. Av huset återstår i dag endast medeltida källarmurar. Källaren har haft kryssvalv och uppgång mot gatan i söder.

Byggnad V omtalas år 1434 som *”thet waestre steenhus på garden met kellere ther vnder”*.[184] Byggnaden troligtvis riven i samband med uppförandet av ett nytt tegelhus under slutet av 1500-talet.

78 ”Rosenvingeska huset”

Byggnaden är i tidigare litteratur daterad till år 1534 efter en bevarad textplatta, fig 256. Dock bör huset vara något äldre. Lokaliserat till g:a nr 407-408 i kv Jörgen Kock. Större delen av det ursprungliga huset existerar fortfarande. Tvåvånings byggnad med ovälvd källare. Byggnaden inrättad som ett radhus med två spegelvända lägenheter. Stora likheter finns mellan Niels Kuntzes hus (34) och Rosenvingeska huset. Dock finns i det senare ett flertal väggnischer för skåp vilka nästan helt saknas i Niels Kuntzes hus. Detta kan bero på en viss åldersskillnad byggnaderna emellan. Renässansen verkar ha slagit igenom på allvar i Malmö under åren runt 1530. Med renässansen blev också bruket av fristående möbler vanligare.

I det västra gavelrummet i Rosenvingeska husets bottenvåning finns Malmös, efter Krämarekapellet i S:t Petri kyrka, bäst bevarade äldre väggmålningar. Målningarna visar olika figurframställningar insprängda i bladverksmönster. En speciellt blågrå konturteckning har använts. Snarlik målningsteknik och färgval har påträffats i taket till Lauritz hattemagers hus (60) och i sängkammaren i Jörgen

Fig 251. ”Kalendegatskällaren” (76) restaurerades och bevarades inbyggt i det nybyggda huset från tidigt 1960-tal.

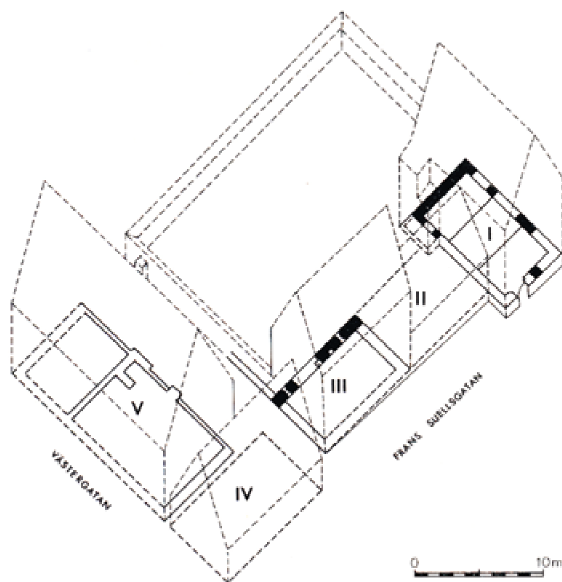

Fig 252. Dringenbergska gårdens (77) fem olika byggnader. Rekonstruktion av Rikard Holmberg år 1977.

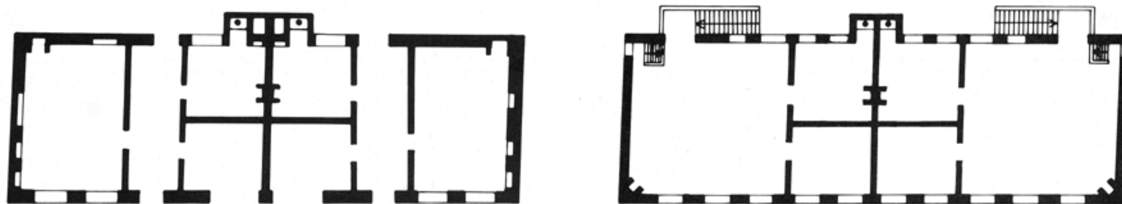

Fig 253. Rosenvingeska husets (78) ursprungliga planlösning. Rekonstruktion av författaren.

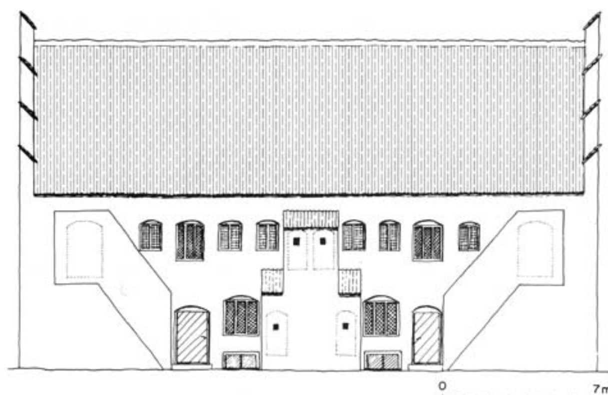

Fig 254-255. Rosenvingeska gårdsfasaden, rekonstruktion av författaren. Den målade murnischen till höger finns i bottenvåningens västra rum.

Fig 256. Inskriptionstavlan nedan sitter över gatufasadens västra ingång. Mogens Jensen Rosenvinges vapen till vänster. Till höger hustrun Anne Pedersdatters vapensköld med två liljor. I översättning från plattyskan lyder texten:

Ack människa, betänk din lott,
Hur Gud av jord dig skapat blott,
Hur döden smyger, tjuven lik,
Och rycker bort både arm och rik.

Fig 257. Dringenbergska gårdens (77) norra medeltidsbyggnad innehåller rester efter en kryssvalvskällare. I resterande del av källaren har de forna valven rekonstruerats i full skala.

Kocks hus (93). I Jörgen Kocks hus kan sovrumsmålningarna ha tillkommit i samband med Gustav Vasas besök i huset i augusti 1524.

Takbräder och även takbjälkar i Rosenvingeska husets västra bottenvåningsrum är klädda med fastklistrade papperstapeter vilka har kunnat dateras till 1570-talet. De är därmed de äldsta papperstapeter som bevarats i Skandinavien. Rosenvingeska huset är restaurerat och byggnadshistoriskt undersökt på 1950- och 1960-talen.[185]

79 Byggnad g:a nr 416 i kv Högvakten

Omtalas första gången året 1623. År 1682 hade källaren bjälktak.[186] Grundmurar frilagda vid grävningar åren 1960, 1977 och 1983, fig 317.[187] Källaren har ursprungligen haft kryssvalv och byggnaden har legat med gaveln mot Västergatan. Omtalas

Fig 258. Utgrävningen av den tomt på vilken "herr Axels stenhus" (80) och Axelgården låg blev en större arkeologisk insats i Malmö centrum år 2004. Fotot taget från Västergatan, under medeltiden en del av Malmös huvudgata "den lange Adelgade".

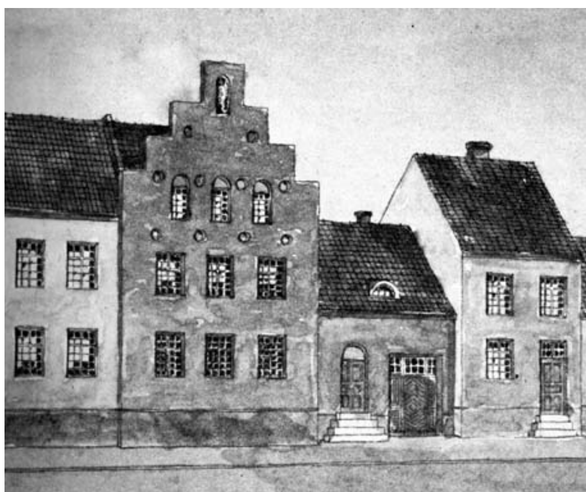

Fig 259. Det numera rivna medeltida tegelhuset vid Västergatan g:a nr 457 (82).

året 1692 som *"Bockhollaren Printz eget, uth til Westergadten gaflen 4 binninger eller fagh, noch 12 fagh wester til. Steenhusset ehr 32½ alnar, uti samme lengden ehr 9 fagh, norden till ehr 16 fagh huus"* dvs. det har varit frågan om två sammanbyggda stenhus.[188]

80 "Herr Axels stenhus"

Den 3 april 1433 utfärdades ett kungligt gåvobrev, vari kungen *"har givit Hr Axell Pedersen af Herdloff* R(idder), *en Gaard i Malmø. liggende østen sønden over Gaden fra Syworttebrødre Kloster, med al kongelig Rettighed, hvilken Gaard er hos sex oc siu-sindtyuge* (sex+sju*tjugo) *Alen lang sønder ud fra Adelgaden og langs ud med det vestre Tværstræde, og 90 Alen bred og noget mer øster ud fra det vestre Tvæstræde og langs ud med Adelgaden. Stenhuset, som staar paa Hjørnet mellem begge Gaderne, medregnet, og bag i Gaarden indtill begge Tværstræerne"*.[189] "Axelgården" ägdes under början av 1500-talet av Hans Michelsen men indrogs till kungen efter borgmästarens flykt år 1523. Axel Pedersens arvingar fordrade därefter gården tillbaka.[190] Tegelhuset lokaliserat till g:a nr 440 i kv Liljan, dvs. hörnet av Västergatan och Gråbrödersgatan. Hela gården omfattade en stor del av kvarteret.

81 Byggnad g:a nr 443 i kv Gråbröder

Omtalas år 1522 som *"eth steenhws met een gordt twert offuer then westre badtstwe"*.[191] År 1541 erhöll Jörgen Kock av kungen tegelboden *"som tilforn have ligget til Dalby Kloster, … i det gamle Badstuestrede, vesten Stredet, som Anne, Bernth Schyens, har i Leje"*.[192] I 1692-års inventering beskrivs huset på följande sätt: *"Gattuhuusset af 15 alnar som ähr grundh murat, en stugu Och sänghkammar, sampt en stor forstugu."*

82 Byggnad g:a nr 457 i kv Gråbröder

Numera riven tvåvånings byggnad med gaveln mot Västergatan. Avbildad på akvarell tillhörig Malmö museum, fig 259.[193] Byggnaden även medtagen på Isbergs Malmökarta av år 1876. Nederdelen av byggnadens östmur dokumenterad vid en arkeologisk utgrävning år 1985. Till huset har funnits ett bakgårdshus i tegel med möjlig kryssvalvskällare. Författaren kunde vid undersökningen notera att grundstenarna till den östra långmuren stack ut kraftigt från murlivet vilket visar att den medeltida marknivån i området måste ha legat ca 0,5-1,0 meter högre än i dag. Dessa stenar måste nämligen ursprungligen ha varit dolda under mark. I det närliggande hörnet av Gråbrödersgatan och Västergatan har påträffats gravar ca 0,30 cm under gatunivån vilket också visar att markytan tidigare varit åtminstone en meter högre. Efter medeltiden har således marken vid denna del av Västergatan schaktats ner betydligt.

83 Byggnad g:a nr 459 i kv Gråbröder

Året 1541 fick borgmästaren Jörgen Kock av kungen en gård,*"den gamle Fogedgaard kaldet, liggende vester der i Malmöe, sönden Adelgaden"*. Troligtvis lokaliserad till g:a nr 459. Vid en grävning framför tomten har påträffats två tegelmurade källarhalsar, vilket kan antyda att det varit frågan om en tegelbyggnad. En *"fogedebod"* omtalas i Malmö den 13 september 1482. Den 6 juli 1497 nämns *"Wår nådige Herre Konges foghedeebodt"*.[194]

84 "Lasse Skyttes gård"

Den 27 februari 1442 omtalas att: *"Jeg Anders Andersen av wapen i Sandby har solgt og oplader hæderlig Mand Hr Jachop Magensen Borgemester i Malmøge en "bruden" Kælder med Grund, som den staar paa, paa hvilken Kælder der fordum stod en stenbod, liggende mellem begge Klostrene i Malmøge norden Almeningxgaden i den Gaard, som Lasse Skytte fordum ejede og boede i, hvilken Kælder er den østre af de 2 øde Kældere, som ligger i fornævnte Gaard næst lughen"*.[195] Lokaliserad till ca g:a nr 479 i kv Skepparen.

85 "Klingenbergs gård"

Omtalas år 1522 som *"een gordt kalles Klyngenbierg. Först eth steenhws. Item eth hws som Jens Kock uti booer, item eth andit hws Anders Kock uti booer. Item two kiöpmandeboder Norden till oppe uti gordenn"*.[196] I samband med reformationen kom gården i Malmö hospitals ägo.[197] Tomten arkeologiskt undersökt år 2004.

Gotschalk Lobek dog ca 1401 och hans änka sålde då en gård kallad Klingenberg till sockenprästen i Fosie Henniicke Jensøn, vilken i sin tur donerade gården till Wor frue altare i S:t Petri kyrka.[198] Tegelhuset, och med det ett sammanbyggt hus, omtalas år 1692 som *"gattuhuusset af 24 alnar, 2ne Stugor en pa huar sida ohm porten, som hålles warme uthi, Sahlen och Nattstugen öfuer begge Stugorne."* Gården lokaliserad till g:a nr 480-81 i kv Skepparen.[199]

86 Byggnad g:a nr 483 i kv Skepparen

Omtalas år 1692 som *"Gattuhuusset af 16 alnar som ähr En stugu af 8 alnar, sänghkammar af 4 alnar. Porten*

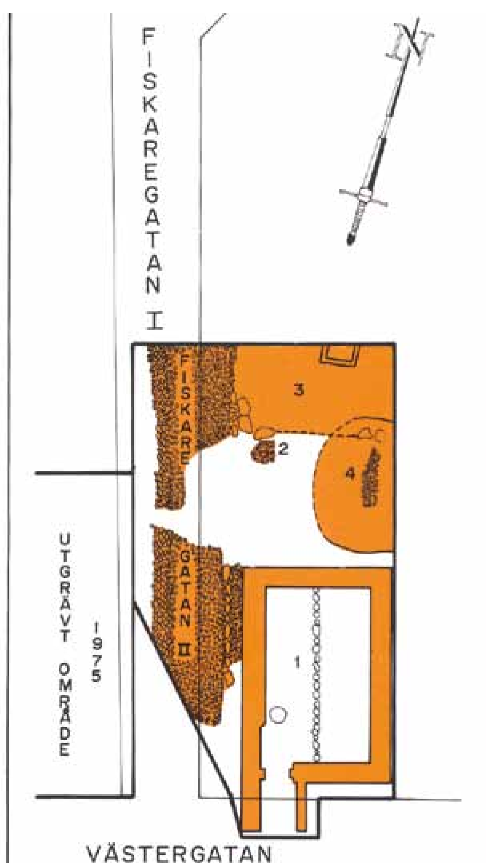

Fig 260. Utgrävningsschaktet vid Fiskargatan år 1978 med den lokaliserade källaren till "Claus Ottes hus" (89).

af 4 alnar wäster på huusset som ähr grundh murat, ähr af 25 alnar: forstugan jempte En Kammar som kan wärmas, Noch 2ne Kamrar som ingen wärme uthi ähr".[200]

87 "Domprost Folkvins gård"

År 1412 donerade domprost Folkvin till ett Helgalekamensaltare i Lunds domkyrka en gård invid och väster om franciskanernas kapell i Malmö. År 1522 omtalas *"Tree steenboder Vesten fore sanctorum symonis et Jude Cappelle Norden adelgaden met andre kiöpmandeboder oppe vti gorden oc hörer till hellilegomme altere i lwndt".*[201] Lokaliserade till g:a nr 488-489 i kv Fisken.

88 Byggnad g:a nr 489-490 i kv Fisken

Omtalas år 1692 som ett *"grundmurat gattuhuss af 16 alnar, en stugu och forstugu wästan j gården 18 alnar som ähr kammar och kiöck sampt Brygghuss, medh littet gårdhzrum".*[202]

89 "Claus Ottes hus"

En envånings hörnbyggnad vars källare frilades vid utgrävning år 1978. Byggnaden, på 7,0x5,0 meter, har legat med långsidan ut mot Fiskaregatan medan källaröppningen legat ut mot Adelgatan. Fastigheten kan i det arkivaliska materialet följas ned till åren 1517-1520.[203] Omtalas år 1692 som *"gattuhuseet af 12 alnar, dhen ena Stugu af 6 alnar, forstugun af 2 alnar, dhen andhra stugu af 4 alnar".* Byggnaden riven någon gång mellan åren 1699-1724. Källaren är i dag igenfylld och bevarad som en speciell fast fornlämning. Lokaliserad till g:a nr 494 i kv Fisken.

90 Dalby klosters stenbod

Den 28 juni 1541 fick borgmästaren Jörgen Kock av kungen bl.a. en tegelbod som fordum legat under Dalby kloster, belägen i *"Langert Strede* (Långgårdsgatan)*, vesten Stredet, som Orsla, Mats Schrifvers, har i Leje".*[204] Närmare lokalisering osäker.

91 Byggnad g:a nr 517 i kv Frans Suell

Omtalas första gången år 1560. Byggnaden revs år 1831. Tegelhus med ovälvd källare inrättad som radhus med tre lägenheter, troligen uppförd av Jörgen Kock på 1520-talet.[205]

92 "Jörgen Mynters smidie"

Omtalas första gången år 1560. Troligtvis en myntsmedja. Byggnaden lokaliserad till det inre av tomten g:a nr 517 i kv Frans Suell. Kan eventuellt vara identiskt med bagarelagets hus (nr 23).[206]

93 "Jörgen Kocks gård"

Uppförd åren 1522-1526 av myntmästaren och borgmästaren Jörgen Kock. Den ursprungliga gården omfattade en stor del av kvarterets nordöstra del. Tre av gårdens ursprungliga byggnader existerar fortfarande. Dessa är tvåvåningars byggnader med kryssvalvskällare.

Hörnbyggnaden och den södra längan är belägna på g:a nr 518 i kv Frans Suell medan längan väster om hörnhuset utmed Västergatan är beläget på g:a nr 519.

Hörnhuset har varit Jörgen Kocks bostad och huset var ett av Danmarks präktigaste borgarhus. Entrén har skett genom en centralt placerad dörr ut mot Västergatan, fig 263. I ovanvåningen har sovrummet legat ut mot trädgården. Ovanvåningen har varit sammankopplad med den södra längans övervåning som troligen har varit inredd till privat dagligstuga. I denna södra längas bottenvåning har troligtvis funnits en banklokal. Den västra längan ursprungligen inrättad som radhus med tre lägenheter varav den östra ingått i hörnhuset.[207]

I augusti 1524 bodde Gustav Vasa som gäst i huset under en vecka. Detta ger en främre gräns för hörnhusets färdigställande. Den södra längan har eventuellt inte varit färdigbyggd vid denna tidpunkt. Väggmålningar i bottenvåningen visar nämligen Jörgen Kocks adelsvapen vilket han fick först år 1526.

Gården restaurerad och byggnadsarkeologiskt undersökt på 1960-talet.

94 Byggnad g:a nr 525 i kv Frans Suell

Omtalas året 1692 som *"Jönss Rassmuson, ett Steenhuss, stuge, kammer medh warme, och köcken, ehr 9 fagh til sammanss, noch till Wästergadten 5 binninger eller fagh, en stuge warmt och portten".*[208]

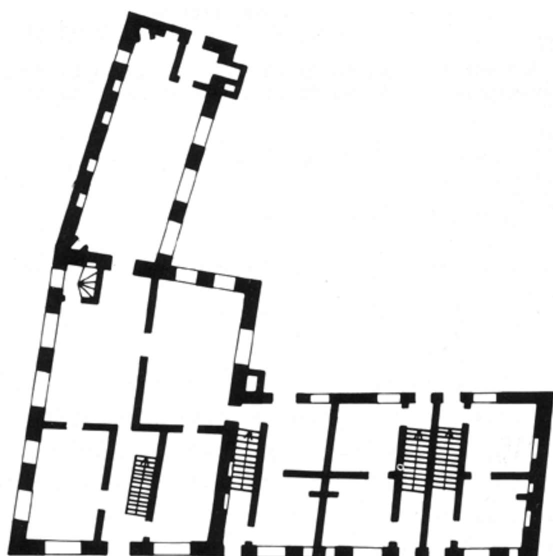

Fig 261. Bottenvåningen i Jörgen Kocks hus. Rekonstruktion av författaren år 1979.

Fig 262. Jörgen Kocks privata dagligstuga i den södra längans ovanvåning.

95 ”Companihiörnet”

Året 1559 anges en fastighet till *”öster aff Bernt Skynns strede* (Mäster Johans gatan) *tuertt emod thet steenhuus hiörne, salige Iörgen Kock aatte oc nu hans arffuinge tilhöre oc Jenns Bottere iboer, kallis Companij hiörnit”*.[209] Huset lokaliserat till g:a nr 533 i kv Frans Suell.

96-98 Byggnader vid forna Helligest strede

Utmed Stortorgets västra sida löpte under medeltiden ett strede, *”Helligest strede”, fig 282*. Stredet låg bl.a. i direkt anslutning till helgeandshusets västra sida, därav namnet. Vid grävningar har påträffats rester efter flera hus vid detta strede. Helgeandshuset, sedermera helgeandsklostret, upptog större delen av det nuvarande torgets nordvästra del. Vid ledningsgrävning år 1937 påträffades vid torgets sydvästra hörn en kraftig grundmur, 1,5 meter bred och med en dokumenterad längd på 6,5 meter. Den kraftiga grundmuren indikerar ett ursprungligt stenhus (nr 98). Den 8 mars 1456 omtalas tomten som en kålgård varför bebyggelsen och tegelhuset måste ha tillkommit efter denna tidpunkt.

Fig 263. Jörgen Kocks hus ursprungliga utseende ut mot Västergatan. Fasaderna har troligtvis varit rödmålade.

Strax norr om hörnhuset påträffades en kraftig grundmur i nord-sydlig riktning. Även denna stenhusrest dateras till efter år 1456 (nr 97). I direkt anslutning till denna bebyggelse påträffades också rester efter en igenfylld medeltidskällare, nr 96. Byggnaden har troligtvis haft en bredd på ca 7-8 meter och vänt gaveln mot gatan. Själva tomten, utan preciserad bebyggelse, kan föras tillbaka till år 1462 då den uppges vara i Lund kapitels ägo.[210]

99 "Jens Lauritzens hus"

Byggnaden omtalas år 1546 som *"Jens Lauritzens gård på Södergatan på hörnet vid torget, som han själv uppbyggt har och uti bor"*. Tvåvånings byggnad med gaveln mot Stortorget. Lokaliserad till g:a nr 604 i kv Oscar. Riven i slutet av 1800-talet.[211]

100 "De lange stenboder"

Omtalas år 1549 som *"the lannge steenboder sönndenn for byes tegellgaard"*.[212] I 1692-års inventering omtalas 10 stycken tegelbodar, vilka alla varit av samma uppbyggnad. Som exempel kan väljas beskrivningen för g:a nr 772: *"en bön högt, stenmurat, lengden til gathen 5 fag eller 12 alnar, der uthi stufwen, med ett litet cammer 3 fag med kackerugn uthi, och een liten eesse, forstufwen 2 fag."* Lokaliserade till g:a nr 761-773 i kv Väveriet.

101 "Östre stenboder"

Omtalas år 1667 i samband med rivning. Tegelbodarna lokaliserade till nuvarande Slottsgatan norr om det forna franciskanerklostret. Ägdes vid nedbrytandet av från söder räknat: Jep Laszesen Tömmermand (2 bodar), Hendrich Hansen Berentz (1 bod), Hendrich Hellesen (2 bodar) samt hospitalet (5 bodar). Hospitalets tegelbodar har varit 7 alnar breda, Hendrich Hellesens tegelbodar 7 respektive 14 alnar och de övriga 14 alnar i bredden ut mot gatan.[213] Hospitalets hus är troligtvis identiska med de fyra bodar som Tydemand Gerlagsen före reformationen på 1530-talet skänkte till Hellig Kors kapell utanför Västerport och som efter reformationen kom i hospitalets ägo.[214]

102 "Westre stenboder"

Omtalas år 1667 i samband med rivning. Tegelbodarna lokaliserade till nuvarande Kungsparken. De tre tegelbodarna samt tre ödeplatser där intill ägdes vid denna tidpunkt av Tommes Daabelsteen.[215]

103 "Jörgen Mönters stenboder"

År 1541 sker ett byte mellan kungen och Jörgen Kock varvid *"Jörgen Kockis stenboder"* omtalas. År 1583 sker värdering av fem bodar kallade *"Jörgen Mönters* (Kocks) *steenboder"*.[216] Året 1589 får vi utförligare uppgift om denna bodrad genom att Engelbrit Fris då erhöll *"tho steenboder udj the lange Jörgen Mynters steenboder, wester liggendis, och ere then 8 oc 9 bod, regnit fra det westre hiörne"*. Samma år erhålls en lägesbeskrivning för de två bodarna *"som löber i öster och wester och kaldis Jörgen Mynters boder, nest östen optil Hans Bagers steenbod och nest westen optil Hans Michilszöns steenboder aff Kiöbenhafn, och ere samme steenboder den ottende och den niende iblandt samme lange bodder fra det östre hiörne regnit, vester paa"*.[217] Dessa tegelbodar omtalas i samband med deras nedbrytning på 1660-talet som *"de norder steenboeder"* och ägs från väster till öster av: Anne salig Albret Cornelis (5 bodar), Dirich Albretsen (1 bod), Peder Hermandsen (1 bod), Jost Hermandsen Krutmeijer (6 bodar) samt Jakob Nielsen (1 bod). Summa 14 bodar. Tegelbodarna lokaliserade till nuvarande Kungsparken. Tegelbodarnas bredd mot gatan var 12½ aln.[218] Totalt har det funnits åtminstone 17 stycken tegelbodar i raden, vilket framgår av en uppgift i tingsboken år 1590.

Fig 264."Jens Lauritzens hus" (99), senare kallad Evald Larssons hörna, vid Södergatans mynning ut mot Stortorget.

104 "Jep Nielsens stenbodar"

Sex stycken grundmurade bodar i två våningar, vilka låg utmed strandmuren norr om kv. Mercurius. Uppförda i början av 1500-talet av borgmästaren Jep Nielsen.

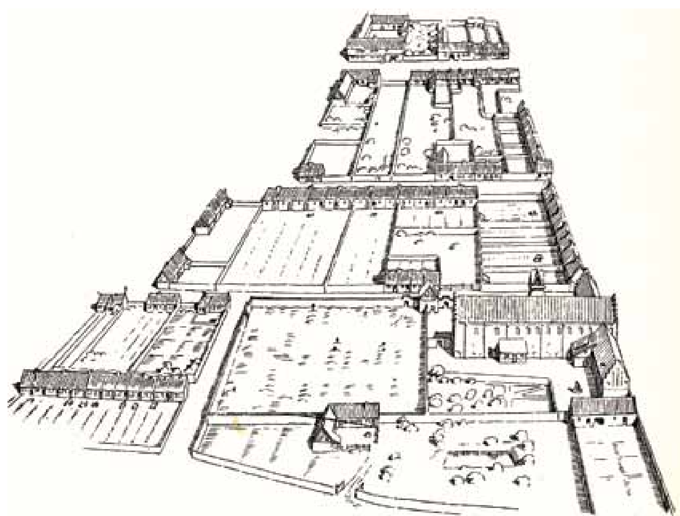

Fig 265. Einar Bagers rekonstruktion av bebyggelsen norr om franciskanerklostret i nuvarande Kungsparken i början av 1500-talet. Här ses bl.a. "Östre stenboder", "Vestre stenboder" samt "Jörgen Mönters stenboder".

Om ”Våra herrar de sjuka” och helgeandsklostret i Malmö

Helgeandshus och helgeandskloster

Tidigt inrättades runt omkring i det kristna Europa många helgeandshus, dvs. en form av barmhärtighetsinrättningar för sjuk- och åldringsvård. Dessa inrättningar kunde vara skapade på en mängd olika sätt, alla var dock baserade på vanliga människors vilja att hjälpa nödställda. Begreppet *”våra herrar de sjuka”* var en etablerad beteckning som återkommer i de olika regler som fanns för denna kristna barmhärtighetsrörelse kring helgeandshusen. Den kristna religionen markerade ju också samtidigt givmildhet, bl.a. som ett sätt att för givaren lättare ta sig genom skärseldens plågor.

Helgeandshus uppstod i Norden i samband med den kraftiga stadsexpansion som ägde rum här under 1200-talet. Underlagen för husens existens var främst baserat på en större befolkningsmängd. I städerna koncentrerades den största, fasta befolkningen per ytenhet; här fanns således ett behov för en organiserad sjukhjälp. De hastigt uppväxande städerna innebar säkerligen också mycket snabbt en segregation av befolkningen, vilket delvis måste ha inneburit en uppväxande slumbebyggelse med ett därtill hörande befolkningsskikt i fattigdom. Ett behov för åtminstone någon enklare form för organiserad fattigvård bör därför relativt tidigt ha uppstått. En viss centralstyrning av sjuk- och fattigvården fordrade emellertid stora kapitaltillskott för att täcka nybyggnadsinvesteringar och driftskostnader. I initialskedet har ju speciellt nybyggnadsinvesteringarna uppgått till ansenliga summor. Medel till dessa investeringar måste i första hand ha kommit från den stadsbefolkning som skulle tillgodogöra sig anläggningarna, dvs. helgeandshusen bör ha uppstått, inte i städernas initialskede, men väl strax efter det att städerna etablerats.[1]

Fig 266. Danmarks helgeandshus:
1: Roskilde 1253 2: Ribe ca 1250 3: Lund 1269 4: Assens 1295 5: Köpenhamn 1296 6: Flensburg 1327 7: Aarhus 1354 8: Slagelse 1372 9: Malmö 1384 10: Antvorskov 1389 11: Åhus 1393 12: Ystad 1398 13: Naestved 1398 14: Nakskov 1400 15: Landskrona 1415 16: Randers 1417 17: Aalborg 1431 18: Nyköbing 1440 19: Nyköbing 1447 20: Slesvig 1448 21: Vordingborg 1466 22: Horsens 1468 23: Viborg 1476(?) 24: Saxköbing 1483 25: Vä 1494 26: Falsterbo 1532
(Anm: Odense hade två helgeandshus, men författaren vet inte datum för det äldsta omnämnandet.)

Fig 267. Randers helgeandshus från sent 1400-tal är fortfarande ett imponerande byggnadsminnesmärke mitt i staden.

En förteckning över Danmarks medeltida helgeandshus i årskronologisk ordning (med hänsyn till det äldsta omnämnandet) ger kartan på fig 266.

Johannes Lindbæk och Gustav Stemann menade att initiativet till helgeandshusen kom från kyrkligt håll med biskoparna som de yttersta beskyddarna. Helt säkert löd helgeandshusen i Lund, Roskilde, Slesvig, Ribe, Aarhus och en av två anläggningar i Odense under biskop och domkapitel.[2] Från Roskilde, Ribe och Lund har man också de äldsta bevarade dokumenten som rör helgeandshus i Danmark. Från dessa kyrkliga centra skulle så anläggningarna ha kopierats i de runt om i landet uppväxande städerna.

Det äldsta kända helgeandshuset i Skandinavien är det som fanns före år 1253 i Roskilde. Detta låg då utanför staden men biskopen Jacob Erlandsen lät detta år flytta in verksamheten i staden. I urkundshandlingarna står det att det äldre huset var grundlagt och uppfört *"av de troendes allmosor för att härbärgera svaga och sjuka"*. Dock kunde antalet patienter på grund av medelsbrist endast uppgå till *"tolv eller däromkring"*. År 1253 skänkte i stället biskopen och ett antal kaniker några obebyggda tomter mitt inne i stadsbebyggelsen. För nybygget och den framtida driften fick man den till tomterna gränsande S:t Laurentiuskyrkan, dessutom 14 kyrksocknars årliga biskopstionde samt intäkterna från en mölla vid Roskildefjorden.[3]

Trots att de flesta städerna bör ha funnits redan under 1200-talet eller tidigare är källäget sådant att merparten av helgeandshusen omtalas först senare, endast ca 20% av husen omnämns på 1200-talet. Inte mindre än ca 73% av helgeandshusen känns först från perioden slutet av 1300-talet fram till det tidiga 1500-talet. Flera av denna senare kategori helgeandshus har dock helt säkert grundlagts betydligt tidigare än de datum som de bevarade dokumenten anger. Nedan ska t.ex. påvisas att anläggandet av Malmö helgeandshus, trots att huset först omtalas år 1384, bör ha skett redan under stadens äldsta tid i slutet av 1200-talet.

Under senmedeltiden genomgick en del av de nordiska helgeandshusen en genomgripande omorganisation. Det hände sig år 1451 att en grupp från helgeandshuset i Aalborg uppsökte det ståtliga helgeandsklostret i Rom och här bad om företräde inför dess stormästare, Petrus Mathei de Capoccinis. Inför stormästaren ansökte man om att klostret i Rom måtte bilda ett dotterkloster i det avlägsna Aalborg. Som arvtagare av institutionen i Rom skulle man få all det skydd som den katolska religionens maktcentrum kunde uppbringa. Härigenom stärkte man verksamhetens fortbestånd vid det forna helgeandshuset. Som ett vanligt sjukhus, om än med religiös inriktning, hade detta styrts av de världsliga borgmästarna, rådmännen och borgarna. Nu fick man som klosterinstitution en

helt annan dignitet. Låt vara att man varje år var tvungen att betala 12 rhingylden till moderklostret i Italien men priorn i det danska klostret fick för sin verksamhet behålla allt som därtill kunde insamlas av gåvor och allmosor. En gång vart tionde år skulle man också ha ett möte i Rom men klosterbröderna fick rätt att själva välja prior. Dock fick man inte bilda egna systerkloster som stod i beroendeställning till Aalborgklostret.

Med initiativet i Aalborg år 1451 skrevs ett nytt kapitel i de danska barmhärtighetsinrättningarnas historia. Genom att inordna verksamheterna i klosterrörelser med internationell status säkrades verksamheten. Dock dröjde det till året 1470 innan nästa danska kloster etableras, denna gång i Nakskov. Sedan gick det däremot betydligt snabbare. År 1474 invigdes klostret i Köpenhamn, år 1478 i Faaborg, år 1480 i Malmö och före år 1489 klostret i Randers. Orsaken till denna "ketchupeffekt" beror på ett initiativ från en man och hans hustru. Kung Christian I och Dorotea av Brandenburg var varmt religiösa och det var dessa som drev på helgeandsklostrens uppbyggnadsverksamhet. Samtidigt var Jens Mathiesen, kungens kaplan dvs. kristliga själasörjare, aktiv vid helgeandsklostret i Rom som dess prior. Året 1474 tituleras han dessutom som både påvens och kungens kaplan.[4]

Helgeandshuset i Malmö

Malmös helgeandshus kan alltså via bevarat skriftligt material beläggas första gången året 1384 då prästen Jonas nämns som dess föreståndare.[5] När har det då grundats? Tomtytan till den helgeandshusanläggning som framträder i det samtida senmedeltida källmaterialet är överraskande stor. Själva anläggningen skulle ha upptagit en yta på inte mindre än ca 9.000 kvadratmeter. Hur mycket av denna yta som ingått i det ursprungliga helgeandshuset är omöjligt att fastställa, men då anläggningen ligger centralt i ett säkert hårt exploaterat medeltida stadsområde måste helgeandshuset ha tillkommit strax efter stadens grundande, alltså vid en tid då exploateringstrycket ännu inte varit så stort. När kan då detta ha skett?

Den äldsta stadsbebyggelsen i Malmö har legat norr om det nuvarande Stortorget; från Frans Suellsgatan i väster till Kattesundsgatan i öster. Utgrävningsresultaten från kvarteret von Conow direkt söder om S:t Petri kyrka har visat att den medeltida gatusträckningen Helligesthus kirckestrede (vilken gick utmed den nuvarande norra delen av Stortorget), Kyrkogatan och Själbodgatan har utlagts och reglerats på orörd mark vid 1200-talets mitt. Bebyggelsen upp mot denna gata har i sitt första skede varit mycket enkel och simpel,

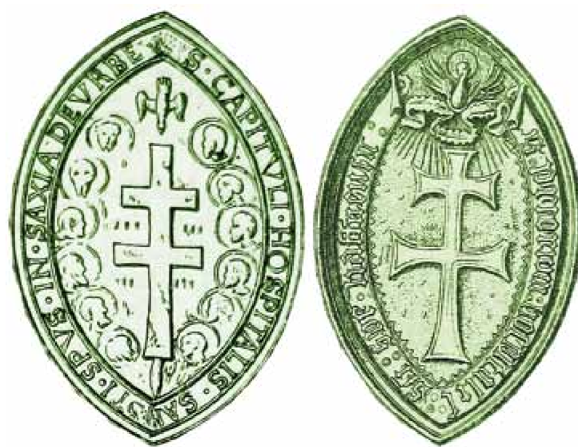

Fig 268. Typiska sigill från medeltida helgeandshus. Kännetecknade är dubbelkorset som kröns av en duva.

endast bestående av hus med jordgrävda stolpar. Utstakandet av denna gatusträckning vid mitten av 1200-talet ger en bakre gräns för helgeandshusets etablering; en främre ges av den topografiska bebyggelsebild som de många arkeologiska utgrävningarna i Malmö city gett. Det kan nämligen konstateras att det redan vid mitten av 1300-talet fanns en etablerad stadsbebyggelse över större delen av det område som var tättbebyggd stadsmark under början av 1500-talet, i huvudsak norr om sträckningen Baltzarsgatan – Skomakaregatan. På endast ett fåtal decennier under slutet av 1200-talet – början av 1300-talet måste det således ha skett en omfattande expansion av stadsbebyggelsen. Den väldiga S:t Petri kyrka påbörjades under 1310-talet men har föregåtts av en äldre kyrkobyggnad. Den nuvarande kyrkan visar tydligt på att en kraftig expansion av staden varit i gång redan i början av 1300-talet. Det säger sig självt att med en så enorm tomtyta som helgeandsinstitutionen haft i Malmös absolut mest centrala och äldsta stadsdel måste man redan i stadens initialskede ha införskaffat denna mark. En främre gräns för heligandshusets tillkomst bör därför kunna sättas till perioden mitten av 1200-talet – början av 1300-talet.

Helgeandshuset i Malmö måste alltså ha tillhört en av stadens äldsta mer eller mindre officiella institutioner. När sjukhuset grundades fanns helt enkelt fortfarande ett stort obebyggt markområde som kunde användas. Det kanske till och med kan vara så att den troliga grundläggaren av Malmö, ärkebiskop Jacob Erlandsen, haft ett finger med i spelet. Jacob grundade ju själv ett helgeandshus i sin och kyrkans stad Roskilde år 1253. Varför skulle då inte hans nya stad i Skåne ha en liknande inrättning? Om detta kan vi dock bara spekulera, sant är i varje fall att till själva sjukhuset i Malmö, som i alla helgeandshus, det alltsedan starten också funnits en kyrka. Denna kyrka omtalas dock första

Fig 269 och 270. Heligaandskirken i Köpenhamn ger trots ombyggnad en bra bild över hur även Malmös klosterkyrka kan ha sett ut. Nedan den bevarade stora bottenvåningssalen i klostrets sidolänga. Foton: Ib Rasmussen, Wikipedia.

gången relativt sent. År 1411 utfärdade biskopen Johannes av Laodicea ett brev där alla som besökte kyrkan i Malmös helgeandshus fick 40 dagars avlat. Besökare kunde alltså mot att skänka en liten penninggåva i kyrkan underlätta sin vistelse i den kommande skärselden. Det är också en sådan omtanke om den egna färden i dödsriket som gjorde att ärkebiskopen Peder i Lund år 1391 genom sitt testamente gav helgeandshuset i Malmö en större pengagåva.

Avlaten år 1411 hängde samman med att helgeandshuset i Malmö hade härjats av eld. Märkligt nog omtalas att kyrkan i löpet av tre år, ca 1408 fram till år 1411 drabbades av två katastrofala bränder.[6] En stor gåva till helgeandshuset är omtalad året 1420. Det är inte omöjligt att se denna i samband med just helgeandshusets iordningställande efter katastrofen, kanske i form av en invignings- och öppningsgåva. År 1460 innehade helgeandshuset en egen tegelgård i västra delarna av Malmö. Detta tyder på att man bedrev omfattande tegelbyggerier inom institutionen före eller kanske också under denna tid. Vad man byggt är dock okänt.[7]

Helgeandsklostret i Malmö

Det var kung Christian I som personligen år 1480 lade grunden för instiftandet av helgeandsklostret i Malmö. Hans önskemål var också, vilket borgmästare och rådmän godkände, att Malmöklostret skulle underställas Köpenhamnsklostret. Malmös borgerskap skulle dock få en viss insyn i klostrets arbete. Bl.a. hade man rätten att om så behövdes undervisa försumliga ordensbröder i syfte att bringa allt i gott skick.

Det var alltså priorn i Köpenhamn, Christiern Torkildsen, som också blev ytterst ansvarig för att

bygga upp Malmö helgeandskloster. Christiern reste därför genast till Rom för att få klostrets statuter godkända av stormästaren vid moderklostret. Som prior i Malmö utnämnde han två personer, Laurids Troelsen och Bo Pedersen. Varför två? Kanske var detta ett försök att garantera att det nya klostret inte skulle få en alltför mäktig ledare som, när väl klosteranläggningen var uppbyggd, kunde utgöra ett hot mot Köpenhamns ledarroll? Vi får inte glömma bort att Malmö och Köpenhamn vid denna tid räknades bland de främsta storstäderna i Norden. En viss konkurrens kan ha funnits. Under de första åren verkar också Malmöklostret ha haft vind i seglen. Ett flertal prominenta personer intogs i broderskapet, bl.a. år 1482 *"priorissan Gertrud med flera"*. Tyvärr vet vi inte vem denna kvinna var. Två år senare intogs som broder i klostret Aage Jepsen Sparre till Svaneholm, en man som senare skulle bli ärkebiskop i Lund.

Vargatider väntade emellertid för klostret i Malmö. En dag runt år 1484 öppnas klosterporten för en ny prior. Asser Ingversen var hans namn. Hur han såg ut vet vi inte men att det var en maktgalen och stridbar man som nu gjorde entré är höjt över alla tvivel.

Asser framstår i de skriftliga källorna som en bråkmakare. Enligt honom ville t.ex. sockenprästen i Lomma Henrik Vinter, sockenprästen Morten i Arrie (?), altaristen vid S:t Petri kyrka i Malmö Jens Kortarm och borgaren Olaf Andersen inte betala sin skuld till honom. Han påstod också att han inköpt ett *"vandlöb"*, dvs. ett kloak- eller vattendike, av staden men inte fått tillgång till detta. Av skeppsbyggare Albert hade han beställt ett skepp men fått ett dåligt sådant och Jakob Ulf hade sålt ett dåligt parti kläde till priorn. Till och med adelsmännen gick inte säkra för den stridslystne föreståndaren i Malmö. Henrik Aagesen Sparre anklagades för att ha lagt under sig en gård som tillhörde klostret. Asser lyckades t.o.m. att få de ovan nämnda personerna bannlysta av påven.

Även priorn i Köpenhamns kloster fick utstå kraftiga attacker från Asser. Köpenhamnsklostret skulle ju enligt kungen ha tillsynen och bestämmanderätten över Malmöklostret. Detta försökte Asser få upphävt. För att driva bl.a. denna sak begav han sig personligen till Rom vintern 1492/1493. Han utverkade här att några präster i Lübeck skulle undersöka och se till att bannlysningen av personerna i Malmö till fullo verkställdes. Han tog också upp ekonomiska frågor med påven. Helgeandsklostrets tillskyndare kung Christian I var död och Malmöklostrets ekonomi var enligt Asser inte den bästa. Klostret fick därför påven godkännande att insamla allmosor på, som Asser framförde det, *"den lilla ön Gotland"*.

Vid hemkomsten fortsatte Malmöpriorn sina bråk. Nu gällde det en toalett och en rännsten som han olovligt skulle ha byggt. År 1488 är måttet rågat och priorn i Köpenhamn Christiern Torkildsen avsatte Asser Ingversen. Denne svarade då med att åter bege sig till Rom för att resa sak mot Kö-

Fig 271. Det nordvästra hörnet av Stortorget på 1910-talet. Exakt där grävarbeten pågår låg helgeandsklostrets kyrka.

penhamnsklostrets föreståndare. Resultatet blev att stormästaren i heligandsorden i Rom hotade Christiern med bannlysning om han inte lämnade över de kungliga rättigheterna och gjorde Malmöklostret självständigt gentemot Köpenhamns kloster. Asser återvände till Malmö men fann här att klosterbröderna lämnat klostret. Asser klagade då åter via brev till Rom och i ett hårt brev år 1499 hotade heligandsordens stormästare Christiern Torkildsen med stränga straff. Samtidigt befalldes klosterbröderna att återvända till klostret inom 20 dagar annars blev de bannlysta. Tiden hade emellertid sprungit från Asser. Gemensamt gick många danska heligandskloster mot honom och han tvingades bort från Malmö. Efter våren 1500 är han för alltid försvunnen i de bevarade källorna.[8]

Det dagliga livet i Malmö helgeandskloster

Hur såg då dagen ut i Malmö helgeandskloster? Även om källorna tiger kan vi lätt jämföra med övriga helgeandskloster eftersom organisationen var densamma. Man steg upp mycket tidigt. I de kloster eller helgeandshus där det fanns både systrar och bröder var det systrarna som hjälpte till med den egentliga sjukvården. Det var också systrarnas plikt att tvätta alla sängkläder, ett arbete som var av stor omfattning. Teologen Jean Gerson berättar t.ex. runt år 1400 att han sett systrarna vid det stora helgeandshuset i Paris stå i vatten till knäna när de tvättade i Seine. Arbetet var hårt men trots detta serverades endast två måltider om dagen. Endast på söndagarna, tisdagarna och torsdagarna bjöds det kött. De kyrkliga fastetiderna hölls det strängt på. När matklockan ljöd skulle bröderna genast infinna sig i sjuksalen för att där betjäna ”våra Herrar de sjuka”. Först därefter fick de själva äta. Under måltiden skulle stillhet råda, endast högläsning ur någon religiös skrift förekom.

För klostrets bröder var det gemensam sovsal som gällde. Till och med klostrets föreståndare skulle dela bädd i den gemensamma sovsalen. Givetvis skiljde man på bröder och systrar. Inne i kyrkan skulle gudstjänsten framgå på ett högtidligt men stilla sätt. Samtal bröderna emellan skulle här bara vara viskande.

Bröder och systrar fick inte äga någonting. Om det efter någon klostermedlems död visade sig att denne haft personlig förmögenhet, skedde begravning som om det var frågan om en bannlyst, dvs. i oinvigd jord och utan några högtidligheter. Om broder och syster fann behag i varandra straffades detta också hårt. Första gången i hårt fängelse innanför klostermuren under ett år, andra gången på två år och tredje gången på livstid. Man skiljde på klosterbröder/klostersystrar och tjänare. Om

3.4.1913

Mera minnen från gamla Malmö.

Lämningar efter Helgeandshuset på Stortorget.

Vid grävning å Stortorget utmed hotell Kramers fasad har man träffat på en del lämningar av byggnadsmateriel, som förskriva sig från det gamla Helgeandshuset, vilket 1479 omändrades till Helgeandskloster.

Fynden bestå dels av s. k. munktegel, både i form av mursten och takpannor, dels av golvplattor av den sort, som allmänt användes i klosterbyggnader. Dessutom har man funnit några tegel av en valvbyggnad med framspringande fris, på vilka ännu en del av målningen är bibehållen.

Den byggnad, varav nu några få minnen kommit i dagen, uppfördes på 1300-talet. Den hade sin plats på Stortorgets norra sida och har på sin tid varit en av de mest betydande i Malmö. I detta kloster var det som Gustaf Vasa 1524 förde fredsunderhandlingar med konung Fredrik av Danmark och representanter för Hansastäderna.

På 1530-talet, sedan reformationen genomförts, användes det gamla klostret till rådhus och byggnaden nedrevs 1546, sedan det nya rådhuset tagits i bruk och Stortorget utlades.

Även en del skelettrester påträffades, minnen från klosterkyrkogården, som sträckt sig fram ända till Stortorgets mitt.

De gjorda fynden anses mycket intressanta, då det är ytterst få lämningar, som påträffats från den relativt korta tid som Malmö existerade under medeltiden.

broder eller syster slog ihjäl en tjänare skulle personen mista sin ordensdräkt och hans eller hennes vidare straff bestämmas av påven. Om tjänarna slog varandra eller skällde ut varandra gällde också mycket hårda regler. Då skulle de nakna föras genom klostret samtidigt som man piskade dem hårt. Därefter skulle de kastas ut genom porten.

Klostermedlemmar fick aldrig lämna klostret annat än efter priorns godkännande. Om man fick detta var man tvungen att gå i sällskap med annan klosterinnevånare. Dryckenskap fick över huvud taget aldrig förekomma i klostret.

Intressant är att ett kännetecken för klostren verkar ha varit rik tillgång till rinnande vatten. Ofta låg klostren vid stränderna till större floder som t.ex. Seine i Paris eller vid mindre vattenflöden. Hygienen och inte minst botemedlen med lavemang gjorde att detta var praktiskt betingade orsaker. Ofta fanns en badstuga inom klostermurarna och denna fordrade givetvis rikligt med vatten. Inne i kuststäderna kunde det vara svårt att få tillgång till rinnande vatten. Intressant är emellertid att i Malmö på den plats som klostret uppfördes uppenbart fanns en kraftigt framspringande sötvattenskälla. Från denna gick ett av stadens största s.k. vandlöb, dvs. vatten- och avloppsrännor, vidare söderut genom stadsbebyggelsens gator. Vandlöbet avgränsade klostrets område söderut. Det är troligtvis detta vandlöb som Asser Ingversen bråkat med staden om.[9]

Till helgeandshusen kom alltså de sjuka som var i nöd men ytterligare en kategori människor kunde också räkna med tillfälligt tak över huvudet, nämligen de många pilgrimer som under medeltiden vallfärdade till olika platser och kyrkor. För Malmö helgeandshus heter det t.ex. på 1470-talet: *"oc skulle fattige sywge folck oc sammeledis fattige weyfarende pelegrime haffue oc fange ther herberge i teris nöttorft oc nathwile"*.[10]

Varje dag hölls det fyra mässor i Malmö helgeandshus. Via donationer till kyrkan försökte de rika köpa sig en bättre tillvaro efter sin död. Genom att betala till helgeandshuset i Malmö blev givarens namn nämnt i de sju s.k. årstiderna, dvs. speciella mässor för de döda som sju gånger varje år hölls i kyrkan. Givarnas namn lästes då upp framför ett av kyrkans altare och på detta sätt påminde man Gud genom sitt dopnamn om att man varit givmild mot kyrkan. En av donatorerna, den rika Ingeborg Nilsdotter gav följande donationsbestämmelse året 1460: "*Der skal holdes 4 begaengelser om Aare tog Vor Frue Messe hver Lördag sungen for …. Alter og om Söndagen Vor Frue Lov Salve regina og Maria tocius sanctitatis … for mig og mine Husbonders Sjaele Aghe Star og Niels Knudssen af Skaberssegardh"*. Om inte gudstjänsterna upprätthölls i Malmö helgeandshus hade Ingeborg garderat sig. Under sådana betingelser skulle den donerade egendomen, en gård i västra Malmö, återgå till henne eller hennes släkt."[11]

Arkeologiska undersökningar på helgeandsområdet

Helgeandsklostret i Malmö försvann helt ovan jord i samband med utläggandet av det nuvarande Stortorget under perioden 1538-1545. Anläggningen har troligtvis upptagit ett område som täckte drygt 40% av det blivande torgets yta. Fortfarande finns påtagliga spår kvar under mark.

Redan de tidiga Malmöhistorikerna berättar om skelettfynd på Stortorget. Johan Otto Friberg omnämner t.ex. året 1842 att *"man vid grävningar uti torgets nordvästra hörn påträffat skelett"*.[12] Anders Ulrik Isberg j:r berättar år 1923 att helgeandsanläggningens kyrkogård sträckt sig *"i öster bort till nuv. Rundningen, där man i senare tid vid grävningar påträffat mänskoskelett"*.[13] Tyvärr har dessa notiser om begravningsplatsen inte följts upp av någon utförligare dokumentation.

År 1982 hade författaren utifrån arkivalier och arkeologiska fynd gjort en sammanställning av klostret och bebyggelsen på Stortorget.[14] Sedan dess har mer grävningsmaterial framkommit. Detta stödjer författarens rekonstruktion vad det gäller själva klosterkyrkans placering medan däremot kronologin för byggnaderna norr om kyrkan har ändrats. Nu kan man nämligen med säkerhet bestämma åldern på ett antal gravar i förhållande till byggnadslämningarna. Det stora problemet med arkeologin på Stortorget är att man under mer än hundra år visserligen grävt på många olika platser men endast i mindre schakt och med en dokumentation av väldigt ojämn kvalitet. Avsaknaden av större undersökningsytor försvårar arbetet med att skapa en sammanhängande bild över hur torgområdet såg ut under medeltiden.

Huvuddelen av kapitlet kommer att analysera själva klosterområdet i torgets nordvästra hörn. För att förstå klostrets närområde ges också en allmän bild över i huvudsak den södra delen av Stortorget utifrån vad arkivalier och utgrävningsresultat har att berätta. Tre utgrävningar i själva klosterområdet har tillkommit efter det att författaren år 1982 gjorde sin rekonstruktion av klostret. En mindre grävning utfördes år 1983 för grundläggning av en informationsplats och en grävning år 1984 omfattande mängder av mindre hål för trädplanteringar och ledningsbyten. Åren 2004-2005 utfördes så ett mera omfattande grävningsarbete med ett stort antal "titthål" över hela torgytan.[15]

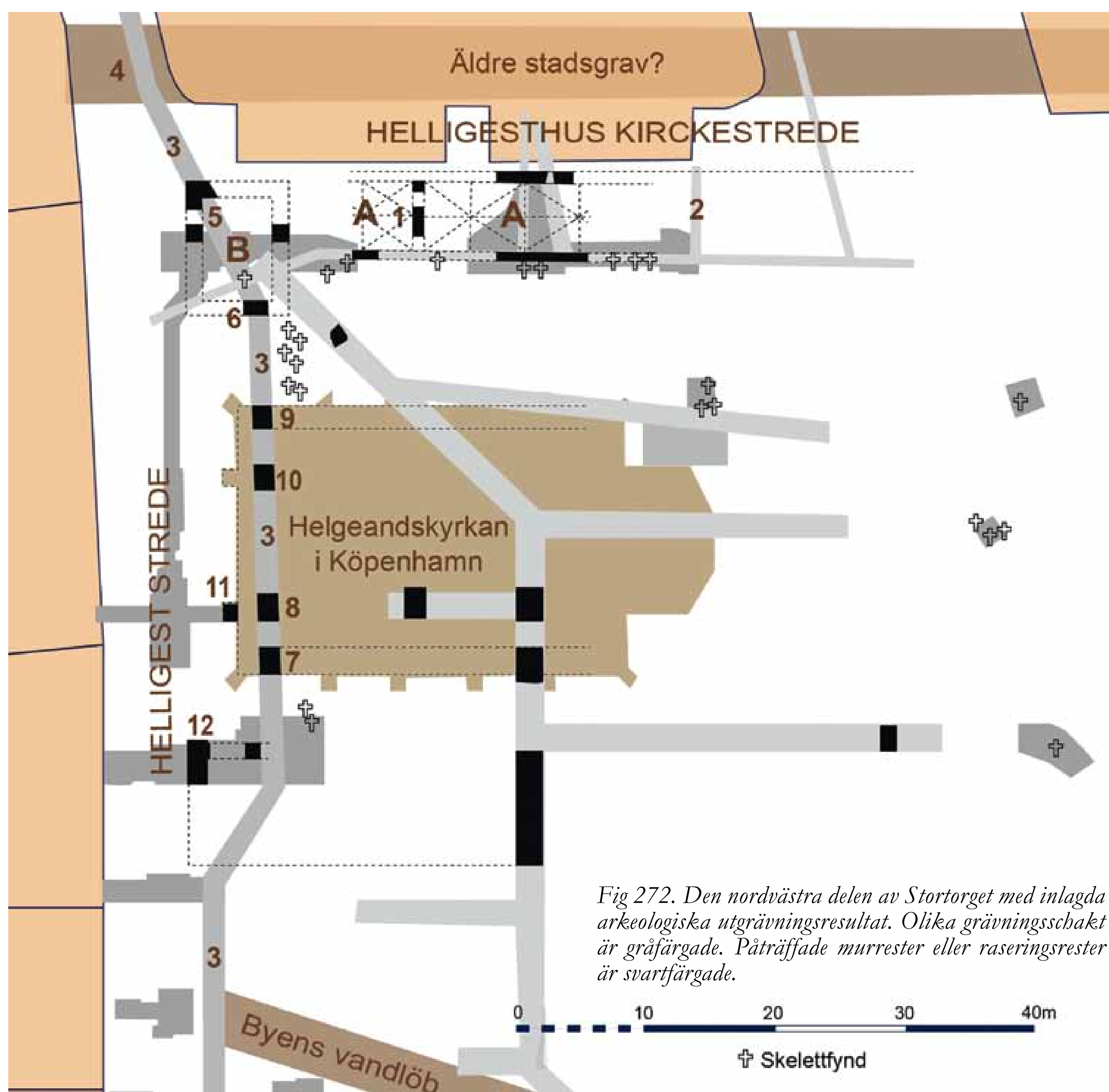

Fig 272. Den nordvästra delen av Stortorget med inlagda arkeologiska utgrävningsresultat. Olika grävningsschakt är gråfärgade. Påträffade murrester eller raseringsrester är svartfärgade.

Byggnader utmed Helligesthus kirckestrede

År 1913 övervakade Malmö fornminnesförening en ledningsgrävning framför hotell Kramer.[16] I översikten över föreningens samlingar år 1920 heter det bl.a. *"... blottades en del äldre murrester och hela området därutanför tycktes fyllt med tegel från raserade byggnader"*. Bland de tillvaratagna fynden kan nämnas ett ribbtegel med kvarsittande puts med en målad röd rand.[17] Ett viktigt resultat av föreningens arbete var också att ledningsschakten med däri påträffade grundmurar och skelett inlagts på en ritning, vilken alltjämt finns i behåll, fig 273. På ritningen har man också lagt in ett tvärsnitt av en källarmur, tagen genom en ramponerad källarglugg.

Den utförda grävningen år 1913 gav värdefull information om den byggnad, fig 272:A, som legat längst norrut på det medeltida helgeandsområdet. Byggnadens norra källarmur har noggrant dokumenterats, fig 273. Muren har varit minst 0.9 meter tjock och varit försedd med åtminstone en fönsterglugg. Gluggens bänk har ut mot Helligesthus kirckestrede i norr legat på ett maximalt djup av 0,5 meter under nuvarande torgyta. I denna norra gatumur påträffades också ett valvanfang, vilket visar att källaren varit kryssvälvd. Att döma av tvärsnittet genom fönsternischen verkar inte källaren att ha varit en s.k. halvkällare; merparten har alltså legat under marknivån. Denna marknivå bör nämligen vid klostrets brukningstid ha varit obetydligt lägre än i dag, att döma av djupet på påträffade skelett mätt från dagens torgyta.

Det ribbtegel med målad randdekor som påträffats i källarfyllningen skulle kunna härröra från det raserade källarvalvet. En kalkmålning i källaren passar emellertid dåligt med källarnas vanliga funktioner som lagringsrum. Snarare skulle troligtvis det påträffade profilteglet kunna sättas i sam-

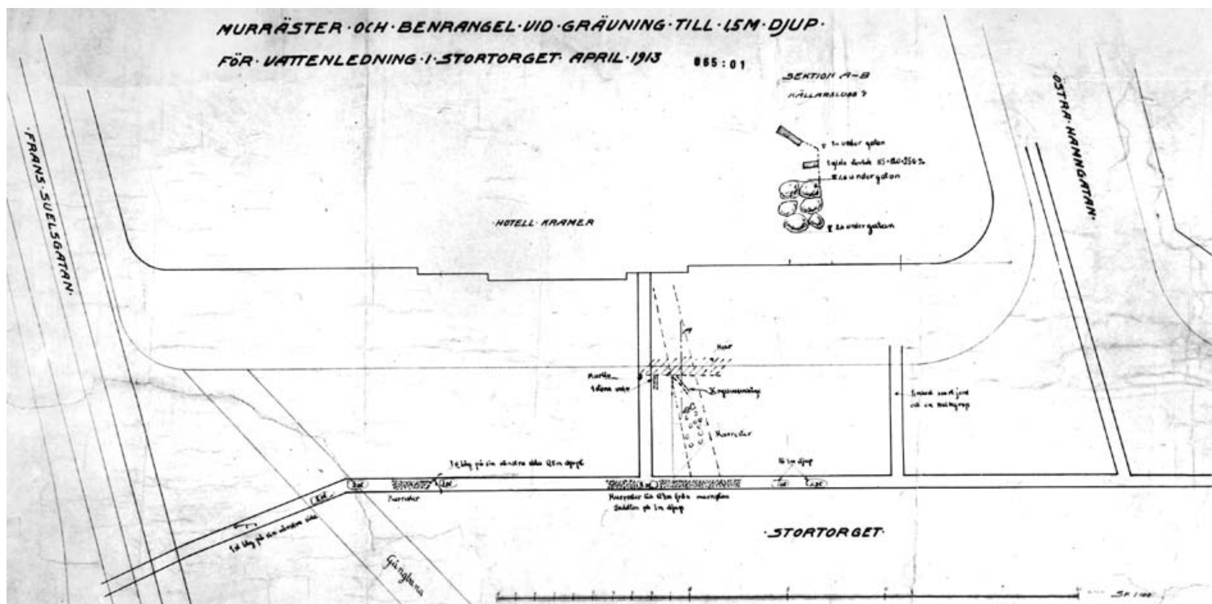

Fig 273. Planritning över kloakledningsarbetena framför Kramer hotell år 1913. Notera också tvärsnittet genom muren.

band med ett ursprungligt kryssvalv i byggnadens bottenvåning.

Med utgångspunkt från placeringen av den påträffade norra muren kan man sluta sig till att den medeltida gatan Helligesthus kirckestrede direkt norr om källarhuset haft en bredd på ca 5 meter. Vilken bredd har då själva huset haft? Författaren noterade år 1982, utifrån de resultat som då var tillgängliga, att här fanns en hel del frågetecken som inte var helt lätta att lösa. År 1913 upptogs nämligen också ett långt ledningsschakt vilket gick parallellt med hotell Kramer på 10,7–11,5 meters avstånd från hotellets södra fasad och ca 6 meter söder om den påträffade norra källarmuren, fig 273. I detta schakt blottades på långa partier *"murrester"*. Dessa lämningar har emellertid inte gått längre ner än ca 0,7 meter under torgets markyta. Under dessa byggnadslämningar skulle det dessutom på en meters djup ha påträffats skelett. Författaren menade år 1982 att byggnadens södra mur skulle ha kunnat legat norr om dessa gravar. Att rester efter denna mur inte påträffats vid grävningen kunde eventuellt förklaras av att man under t.ex. 1580-talet bortforslat mer än 635 vagnslass upp-

Fig 274. Utgrävningen år 2004 i byggnad A visade att huset rivits redan under medeltiden och att platsen sedan blivit kyrkogård.

grävda grundstenar från Stortorget att användas till befästningsarbetena vid dåvarande Österport.[18]

Med det då tillgängliga utgrävningsmaterialet utgick författaren år 1982 från att de angivna *”murresterna”* varit delar av en grundmur. Genom utgrävningarna åren 2004-2005 har det emellertid kunnat fastställas att det med stor sannolikhet har varit frågan om raseringsmassor. Därmed förändras helt rekonstruktionsbilden. Vid utgrävningen år 1913 påträffades gravar som låg under dessa ”*murrester*”. Genom nya fynd av skelett år 2004 och samtidigt gjorda markprofiler genom dessa gravar kunde det konstateras att gravarna dels var nedgrävda i raseringsmassor, dels att fyllnaderna i gravarna också utgjordes av raseringsmaterial, fig 275. Det stod nu helt klart att det från början stått en större källarbyggnad på platsen men att denna rivits och igenfyllts och att marken därefter tagits

Fig 275. Framgrävt skelett i byggnad A. Notera byggnadsavfallet av tegel och murbruk blandat med jord som man fyllt gravgropen med.

i bruk som kyrkogård. Allt detta har skett innan 1530-talet då Stortorget lades ut.

Bredden på detta källarhus har också kunnat påvisas genom en utgrävning år 1984. Då framkom nämligen en norr-södergående tvärmur som delat av denna källare, fig 272:1. Även den västra källardelen har haft kryssvalv. Strax norr om anfanget till detta har funnits en dörröppning som förbundit de två källarna, fig 276. Då en sådan dörröppning rimligtvis placerats där kryssvalvet är högst kan man beräkna bredden på valvtravéen och genom att addera denna söderut få en bredd på huset. Den södra långmuren hamnar ungefär på samma plats eller strax söder om den yta där ”murresterna” noterats år 1913. Byggnadens yttre bredd har således varit mellan 8-9 meter.

Kan man då fastställa någon ungefärlig längd på det källarförsedda huset, fig 272:A? Åt väster har grundmurar till en hörnbyggnad i tegel med källare frilagts vid ett flertal tillfällen, byggnad fig 272:B. Om källarbyggnaden nått helt fram till denna byggnad kan dock inte beläggas. Fynd av en grav inne i hörnbyggnaden 272:B visar dock att även detta hus rivits för att lämna plats för en kyrkogård, alltså bör hörnhuset vara samtida med byggnad A. En maximal gräns åt öster för hus A ges av utgrävningsresultatet år 1913. För ett av ledningsschakten (fig 272:2) har noterats *”endast svart jord och en kalkgrop”*, dvs. avsaknad av rase-

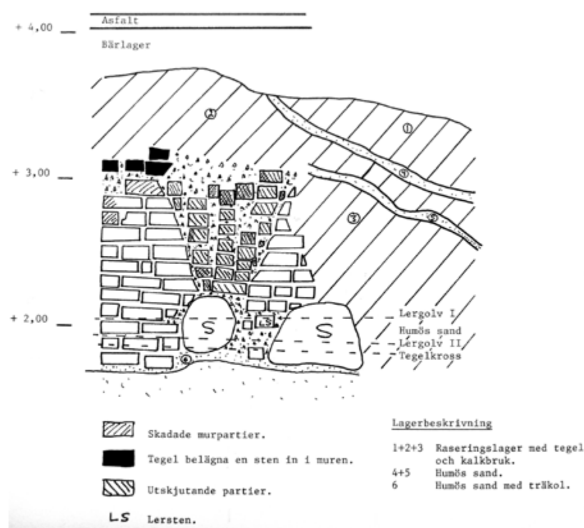

Fig 276. Valvanfang till den västra källardelen i byggnad A. På ritningen ovan slutar tegelväggen åt norr i en rak linje som markerar ena sidan av en dörröppning.

Fig 277. Utgrävningen år 2004 blottade rester efter byggnad B:s (fig 272) västra grundmur (A) och östra grundmur (B).

ringsmassor visar på ett tydligt sätt att källaren inte nått fram hit.

Klosterkyrkan

De två källarbyggnaderna utmed Helligesthus kirckestrede är de numera enda påvisbara byggnaderna före helgeandklostrets inrättande på 1470-talet. Till ett dåtida helgeandshus hörde emellertid alltid en kyrka. I Malmö omtalas en sådan år 1411 i samband med att kyrkan drabbats av en brand. Med stor sannolikhet har denna äldsta kyrka legat på samma plats där man senare uppförde en större klosterkyrka.

Under 1400-talet har de två källarbyggnaderna rivits och marken strax söder om Helliggesthus kirckestrede har blivit kyrkogård. Detta måste ha att göra med helgandshusets övergång till helgeandskloster. Ett kloster fordrade större byggnadskomplex och detta har det inte funnits plats till norr om den nya klosterkyrkan. Det är således söder om kyrkan vi ska söka efter de obligatoriska klosterlängorna.

År 1938 publicerade Sten Kalling en kortare redogörelse över en år 1937 på Stortorget företagen ledningsgrävning.[19] Schaktet drogs från Norra Vallgatan genom Frans Suellsgatan och ut på Stortorget, fig 272:3. Här gick schaktet utåt torget men vinklades längre söderut in mot Lilla torg vid vilket ledningsgrävningen avslutades.[20] Genom ett flertal fältuppmätningar, både profiler och planer, kunde en sammanhållen längdprofil erhållas och det var denna som i renritat skick blev publicerad år 1938, fig 278. Många av fältritningarna är fortfarande bevarade. Dessa visar att man vid renritningen på en del punkter ”förskönat” de påträffade lämningarna. Fältritningarna är således värdefulla vid en analys av vad det egentligen är för byggnadsrester som framkommit vid grävningen. Någon grundlig analys av vad som framkom vid ledningsgrävningen hade före år 1982 märkligt nog inte tidigare företagits vid studier i Malmö stads historia. Nedan redovisas därför de bebyggelselämningar som år 1937 kom fram i denna grävning.

Längst i norr gick ledningsgrävningen tvärs genom ett ca fem meter brett dike vilket löpt i väst-östlig riktning vid hotell Kramers södra sida, fig 272:4 och fig 278:A. På en fältritning har i dikets södra del samt utmed dess botten markerats ett svartare lager, troligtvis ett något fetare jordlager. Detta indikerar att diket varit öppet en längre tid. Anmärkningsvärt är också dikets stora bredd. Kanske rör det sig här om en av de första stadsgränsmarkeringarna.

Direkt söder om detta dike har 1937-års ledningsschakt skurit genom Helligesthus kirckestrede. Stredet har här haft en bredd på ca sex meter. Söder om stredet gick ledningsgrävning rakt genom källarhuset B, fig 278:C, fig 272:5 och fig 272:6. Källarens golv har legat drygt två meter un-

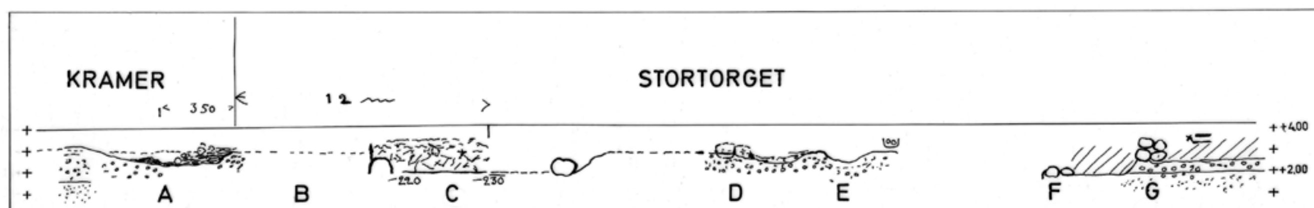

Fig 278. En sammanställning över schaktväggarna från norr till söder vid ledningsgrävningen år 1937.

der torgets markyta. Av planuppmätningen framgår att man vid ledningsarbetena gått genom källarmuren i dess nordvästra hörn. På planritningen, och även på profiluppmätningarna, sträcker sig den källarförsedda byggnaden ca 10 meter söderut.

Av schaktets vidare dragning söderut året 1937 framgår att detta måste ha skurit tvärs igenom helgeandsklostrets kyrkobyggnad vilken ju traditionsenligt legat orienterad väster-öster. Kyrkans ungefärliga läge i väst-östlig riktning kan nämligen bestämmas genom ett brev från år 1485 som berättar om en gård *"liggiandes i Malmöe sunnan för Heligh geisthuus kyrckia, östan wedh gaatan, som löper wästan före Heligh geisthuus* (alltså vid Helligest strede)*"*.[21] Kyrkan bör således med sin västgavel ha nått fram mot Helligest strede.

Hur avtecknar sig då den forna kyrkobyggnaden i grävningsmaterialet från år 1937? För att kunna tolka alla de murrester som påträffats söder om källarbyggnaden B är det lättast att börja längst i söder, dvs. bestämma platsen för kyrkans södra långmur. Ca 43 meter söder om Kramer hotell påträffades en kraftig grundmur, ca 1,5 meter bred, fig 278:G och fig 272:7. Ca en meter söder om denna mur påträffades skelett. Detta betyder att kyrkogårdens södra gräns måste sökas söder om dessa skelettfynd. Följaktligen skulle den eventuella misstanken att grundmuren var en rest efter den södra kyrkogårdsmuren vara eliminerad. Grundmurens kraftiga dimension talar således för att den tillhört själva kyrkobyggnaden.

Sätts nu den påträffade grundmuren som kyrkans sydmur gäller det att hitta nordmurens fundament samt dessutom fundament till eventuella sidoskepp på vardera sidan om kyrkans långhus. Vi vet att det fanns en stark relation mellan de två helgeandsklostren i Malmö och i Köpenhamn. Klosterkyrkan i Köpenhamn från slutet av 1400-talet är bevarad, om än i något förändrad form. Sannolikheten är stor att Malmös klosterkyrka, som ju var under uppförande samtidigt som Köpenhamns, haft ungefär samma utseende. I Köpenhamn har kyrkan både mittskepp och två sidoskepp.

Ca tre meter norr om det södra fundamentet har år 1937 dokumenterats ytterligare ett fundament, även detta ca 1,5 meter brett, fig 278:F och fig 272:8. 18 meter norr om det södra fundamentet finns också ett lika brett grundfundament, fig 278:D och fig 272:9. Ca tre meter söder om detta norra fundament är markerad en nedgrävning i bottensanden, ca två meter bred, fig 278:E. Denna nedgrävning kan sättas i samband med ett eventuellt fundament, fig 272:10, vars grundstenar upptagits när man på Stortorget grävt efter stenar till befästningsarbetena under 1500-talets slut.

Det är således högst troligt att dessa tre kraftiga grundmurar, samtliga ca 1,5 meter breda, samt den påträffade gropen tyder på en kyrkobyggnad av ett tämligen stort format. Avståndet mellan de yttre murarna uppgår till 21 meter. Innanför dessa har på ett avstånd av ca tre meter funnits murar, troligtvis efter pelare, vilka rimligtvis bör ha bildat gräns mellan mittskepp och sidoskepp. Mittskeppet skulle i så fall haft en bredd av ca nio meter.

Ytterligare en grävning har dragits tvärs genom denna förmodade klosterkyrka. År 1962 utfördes en ledningsdragning över Stortorget.[22] På en planritning över ledningsdragningen i den nordvästra delen av torget framgår att man här funnit kraftiga murfundament. Tre av dessa påträffade grundmurar passar väl in i klosterkyrkans södra mittskeppsmur och dess södra långsida, fig 279:1, 2 och 3. Dessutom påträffades söder om den förmodade kyrkan ett längre parti av murrester, fig 279:4. Tydligen har det funnits någon form av byggnad även söder om kyrkan.

På fig 272 har inlagts planen över Helligåndskirken i Köpenhamn. Det kan då noteras att denna har en total bredd på ca 22 meter samt att sido-

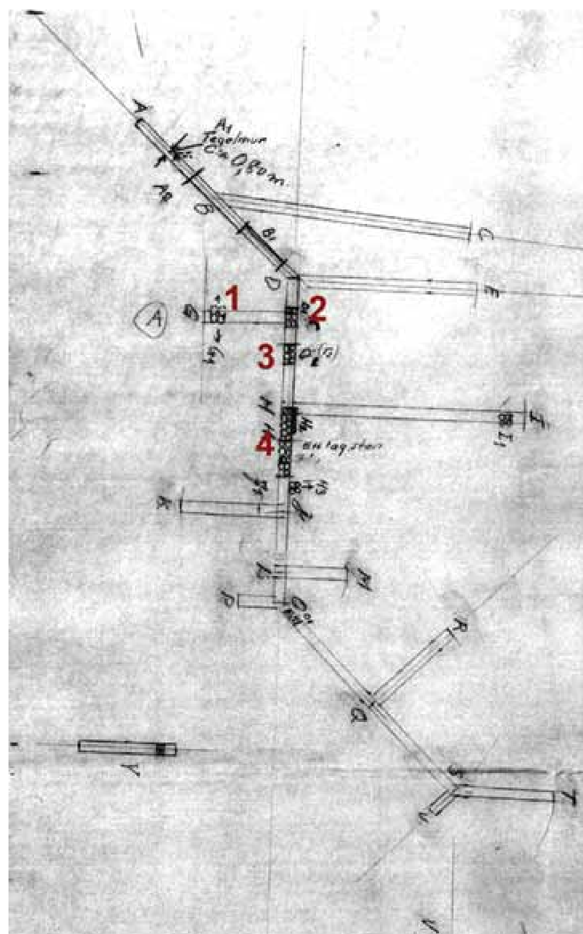

Fig 279. Planritning över ledningsschakten år 1962. Jämför med de gråfärgade schakten på fig 272. Påträffade grundstenar är markerade.

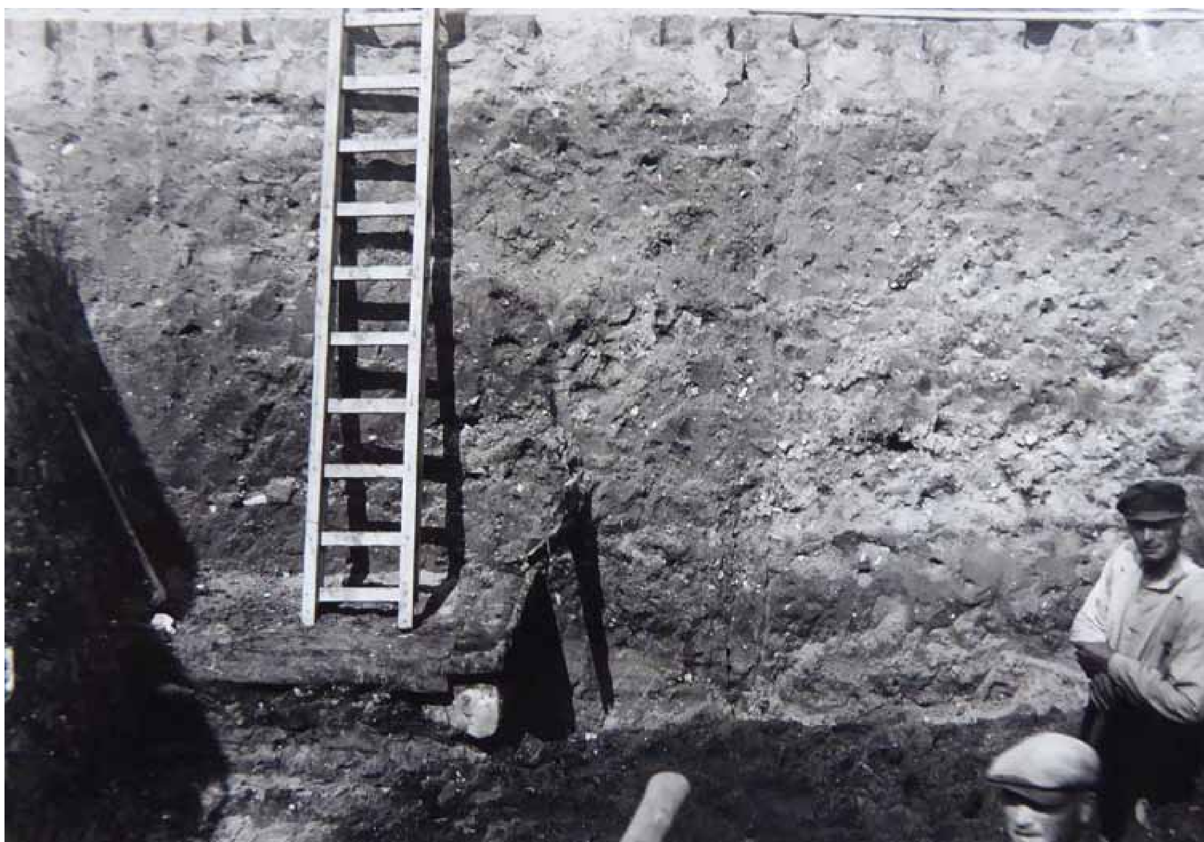

Fig 280. Den norra schaktväggen vid transformatorstationsgrävningen år 1937. Notera de intakta jordlagren utan spår efter bebyggelselämningar utom vad gäller träsyllen till vänster i bilden.

skeppens inre bredd uppgått till ca 3,5 meter och mittskeppet till ca 9 meter, således i det närmaste identiska mått jämfört med de i Malmö påträffade grundmurarna.[23] Malmökyrkans maximala längd åt öster bestäms av en utgrävning som år 1937 gjordes för en tranformatorstation.[24] Utgrävningen är dokumenterad genom ett antal ritningar och ett flertal fotografier, fig 280. Schaktet upptog en yta av 6,6 x 4,2 meter. I schaktets nordvästra hörn påträffades en träsyll med tapphål. Innanför ramen fanns en kullerstenssättning. Bottenramen frilades inte i sin helhet utan den fortsatte in i den västra och den norra schaktväggen. Ca tre meter öster om träramen noterades i den norra profilväggen en större nedgrävning i bottensanden, innehållande *"dynga, svartmylla och fiskfjäll"*.[25] Drygt två meter söder om träramen påträffades en tunna djupt nedgrävd i bottensanden. Troligtvis har ytterligare en tunna stått över den dokumenterade. I den södra schaktväggens västra del verkar dessutom ytterligare en tunna ha framkommit.

Schaktet för transformatorstationen avslöjade att detta område under medeltiden närmast haft karaktären av "bakgårdsområde". Tunnorna, träramen och *"dynggropen"* bör nämligen kunna sättas i samband med privetanläggningar (toaletter). Den totala avsaknaden av murar och murrester i de annars av fynden till synes ostörda medeltida jordlagren, visar att kyrkans kor i öster inte kan ha berört detta område.

Kyrkans västra gavel har som omtalats ovan legat ut mot Helligest strede. Eventuellt kan gaveln ha legat något indragen från stredet. Vid en utgrävning år 1984 frilades nämligen ett fragment av en mur som bör ha tillhört en strävpelare på kyrkans västgavel. Muren var avslutad åt väster och stack endast en tegelsten in i profilväggen mot norr, fig 281. De södra och östra murdelarna var bortschaktade. Som ses på planritningen, fig 272:11 ligger detta troliga strävpelarfundament i linje med kyrkans södra mittskeppsmur. Att kyrkan, liksom

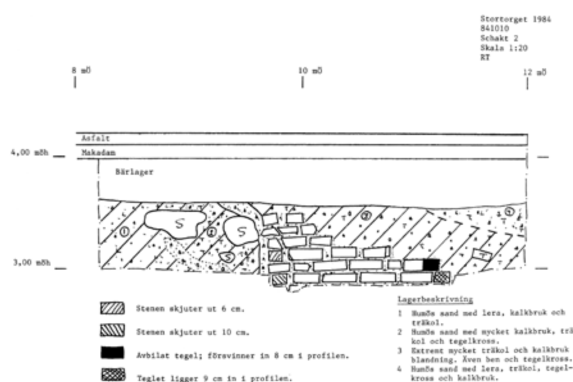

Fig 281. Uppmätning av en av kyrkans västra strävpelare år 1984. Sektionen sedd mot norr.

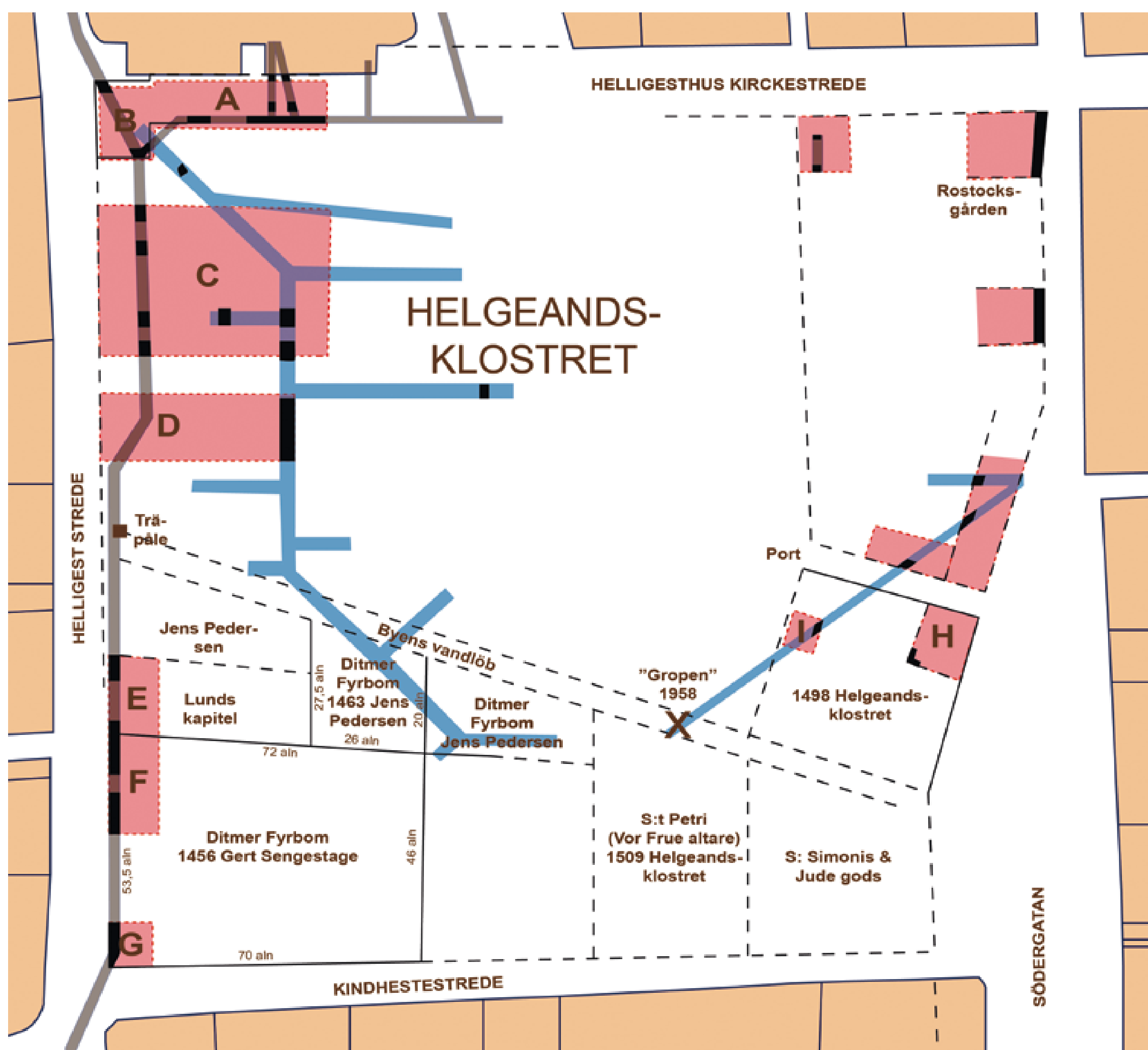

Fig 282. Stortorget med några av de större ledningsschakten inlagda. Rekonstruerad bebyggelse och tomtindelning efter författarens arkeologiska bearbetning av Einar Bagers skriftliga källuppgifter från år 1971.

systerkyrkan i Köpenhamn haft utstickande strävpelare finns belagt i de skriftliga källorna. År 1533 anställde Malmö en bysseskytt och denne fick som förmån en enklare bostad belägen mellan två strävpelare:

"Anno 1533 tiesdagen nest epther Georgij (29 april) sette Seuolt Boszeskiøtte borgemestere oc raadt syn tro tienste paa Malmøge byes vegne intil posche nw først kommendes oc schall wære redebon nat oc dag inden byes oc uden, huor som behott giørs fore en bøsze skiøtte, oc ther fore schall hand haue 30 m. til løn oc frij husz oc en liden bodested emellem 2 piller her hoes heligestes kircke".[26]

Helgeandsområdet söder och öster om kyrkan

År 2005 upptogs ett flertal schakt på platsen för det medeltida Helligest strede med angränsande tomtmark. Strax söder om helgeandskyrkan påträffades lämningar efter en byggnad, fig 272:12. Kulturlagren i detta relativt stora schakt visade sig dock vara mycket svårt ramponerade eller försvunna på grund av senare grävningar. Trots detta kunde ett orört parti mitt i schaktet friläggas, precis på gränsen till det forna Helligest strede, fig 283 och fig 284.[27]

Den äldsta tomtgränsen ut mot gatan har utgjorts av en grävd ränna som löpt i norr-söder. Tre olika gatunivåer kunde noteras genom påvisandet av tre, på olika nivåer, pålagda sättsandslager på vilka det en gång funnits kullerstensläggningar. Även lergolv till ett hus invid gatan påträffades. Keramikfynd ger en grov datering till 1200- eller 1300-tal för gatans utstakande.

Ett tegelhus har uppförts på platsen under troligtvis 1400-talet, fig 272:12. En bevarad men kraftigt förstörd grundstensmur till huset gick i väst-östlig riktning och kunde följas från gatan ca tio meter in i det forna kvarteret. Huset har vänt gaveln mot gatan. Gavelmurens grundstenar var dock helt borttagna men innanför dessa hade man anlagt en smal avloppsränna i tegel.

Fig 283. Utgrävning av grundmursrester ut mot det forna Helliggest strede, byggnad D på fig 282.

Fig 284. Samma schakt som ovan sett från väster med en avloppsränna i tegel löpande i nord-sydlig riktning inne i huset.

Uppenbart står vi här inför ett större tegelhus vars bredd man tyvärr inte kunde bestämma vid utgrävningen. År 1962 nedlades emellertid en ledning längre österut och här framkom då ett långt parti av grundstenar i norr-sydlig riktning.[28] Placeringen av dessa stämmer väl överens med en tänkbar bredd på detta gavelhus. Vi står alltså troligen här inför en större tegelbyggnad direkt söder om kyrkan. Mycket talar för att detta är rester efter den forna klosteranläggningen, fig 282:D.

Hur långt söderut har då klosterområdet sträckt sig? För att klargöra detta måste vi ta hjälp av de skriftliga källorna. En omfattande areal av det nuvarande sydvästra torgområdet låg av allt att döma tämligen öppet under mitten av 1400-talet. Marken ägdes av kungens fogde Ditmer Fyrbom, som tillika var borgmästare. I ett brev från året 1456 framgår att Ditmer till Gert Sengestage avyttrat en sin: *"kaalgaard ... sönden Heliegesthws ... og sönden naest Kapitels gods af Lund"*. Marken var en hörntomt vid dåvarande gatorna Helligest strede och Kindhestestrede. Brevet innehåller också en noggrann måttangivelse av den överlåtna tomten: *"holder af vester fra straedet og öster ud paa den nörre sida 70 alen og 2 alen, sönden til af vester og i öster 70 alen, östen til af nör og i sönder indtil det straede der naestt ligger 40 alen og 6 alen, vesten til af nör og i sönder ud med straedet 50 alen og 3½ alen"*.[29]

På fig 282 finns tomten inlagd. Denna har kunnat lägesbestämmas genom utgrävningsresultaten från ledningsschaktet år 1937. Längst i söder på Stortorget påträffades nämligen då en kraftig stengrund, fig 282:G. Bredden uppgick till 1,5-2,0 meter; övre kanten låg 1,5 meter under markytan och den dokumenterade nederkanten ca 2,6 meter under markytan. Grunden började ca 6 meter norr om Stortorgets södra husrad och gick parallellt med torgets västra husrad ca 7 meter från denna. Murens längd uppgick till ca 6.5 meter. På denna hörntomt har det alltså legat ett större tegelhus med troligtvis källare. Genom dessa murrester känner vi också bredden på det medeltida Helligest strede som löpt utmed det nuvarande torgets västra sida, men också bredden på Kindhestestredet som löpt utmed torgets södra sida.

Denna byggnad måste ha uppförts efter det att Gert Sengestage år 1456 köpt tomten som ju då omtalas endast som en kålgård. Vid åtminstone två ytterligare tillfällen har den forne ägaren Ditmer sålt till synes obebyggd jord i detta stadsområde. År 1463 sålde Ditmer till sin ämbetsbroder borgmästaren Jens Pedersen en jord som låg norr om Gert Sengestages inköpta jord, men öster om Lunds kapitels gods. Även vid detta tillfälle gjordes en noggrann måttbeskrivning. Tomten sträckte sig från: *"Kapitels gods og öster ud maalende 26 alen indtil den jord, hand og tilforn köbte af mig, item af sönder fra Geereth Siaengestages jord paa den östre ende og nör ud til Bys Vandlöb dernaest 20 alen 1½ kvarter, item vesten til fra Gerets jord og nör ud indtil fornaevnte Vandlöb 27½ alen"*.[30] Tomten är inlagd på fig 282. I brevet konstateras också att det öster om den inköpta tomten fanns ytterligare en obebyggd jord, vilken tidigare innehafts av Ditmer. Begränsningen åt öster för denna tomt är dock okänd.

Jens Pedersen har alltså genom köp kommit över en tomt inne i kvarteret. Denna mark gränsande i norr till *"byens vandlöb"*, ett vatten- eller avfallsdike som gått snett över nuvarande Stortorget, samt i söder till en del av Gert Sengestages jord. Åt väster har Jens tomt gränsat mot dels kapitlets gård i sydväst, dels mot Jens Pedersens egen gård i nordväst, fig 282. Detta framgår av brev från år 1462 respektive från år 1485. År 1462 heter det nämligen: *"Vi Capitel i Lund haffwe i leije ladhet ... Jens Petherssøn, burgemestere j Malmø, ok hans husfrwe, som han nw haffuer, husfrwe Abbelle, en wor gaard j Malmö, liggendis synden fore Heliggesthus kyrke, och östen wed gadhen"*.[31] År 1485 var borgmästaren död och hans hustru skänkte då till Lunds kapitel den jord som borgmästaren enligt ovan köpt av Ditmer år 1463: *"een ablaegard, swo lang … liggende j Malmöghe östen naest then gard, som min kaere husbonde haffde j leije aff for:de Lunde capittel, och synnen naest then gard wij vthi boedhe ..."*.[32] Då det i sistnämnda brev omtalas att borgmästarens forna gård och kapitlets gård låg intill varandra, tyder detta på att de båda legat söder om vandlöbet.[33]

Med utgångspunkt från arkivalier och utgrävningsresultat har vi alltså från det nuvarande torgets sydvästra hörn kunnat rekonstruera tomtgränserna norrut och på så sätt också nått fram till det omtalade *"byens vandlöb"*. Av måttuppgifterna att döma har detta vandlöb gått diagonalt över det nuvarande torget. Åt väster verkar vandlöbet ha nått fram till den punkt där man vid ledningsschaktet år 1937 påträffade en träpåle och en trolig rest efter ett dike, fig 282. Åt öster nådde vandlöbet fram till Södergatan strax norr om hörnet till Kindhestestredet. Vandlöbet har gått genom det område, vilket år 1958 berördes av en ledningsgrävning för den då uppförda offentliga toaletten. Här påträffades något som kallats *"gropen"*, en mer än tre meter djup nedgrävning med *"kulturgyttja"* och med rikliga mängder av läderavfall, fig 34. *"Gropen"* har med stor sannolikhet varit en genomskuren del av det medeltida "vandlöbet".[34] Väl framme vid Södergatan måste emellertid vandlöbet ha fortsatt vidare söderut och kan troligen sättas i samband med ett medeltida avfallsdike, vilket år 1978 påträffades direkt väster om Södergatan strax norr om det Flensburgska huset nära hörnet till Skomakaregatan. Detta dike gick något snett i förhållande till Södergatan.[35]

Tack vare tomtuppgifterna och en del arkeologiska noteringar kan vi alltså bestämma vandlöbets sträckning och därmed också klostrets sydgräns. Plötsligt kanske man bättre förstår priorn Assers till synes märkliga strid på 1490-talet om ett vattendike som staden vägrat lämna över till klostret.

Fig 285. Stortorget är en av Malmös största medeltida kyrkogårdar. Här ses två skelett framgrävda år 1983.

Klosterbyggnaderna söder om kyrkan har nämligen legat i direkt närhet till vandlöbet. Kanske har det dessutom inte varit ett kloakdike utan ett dike med färskvatten. I området har det nämligen funnits en framspringande källa i den ursprungliga sandreveln. Helgeandsklostret fordrade stora mängder av rent vatten för sin verksamhet.

Lokaliseringen av gravar vid olika utgrävningar visar att klostrets kyrkogård måste ha varit mycket omfattande. De gravar som är platsbestämda är markerade på fig 272. Till klosterområdet måste emellertid också ha hört en kålgård och en abildgård (fruktträdgård). Hur långt åt öster har då detta klosterområde sträckt sig? Det finns faktiskt medeltida tomtuppgifter som gör det möjligt att precisera klosterområdets sydöstliga del. År 1509 skedde nämligen ett tomtskifte mellan klostret och Vor Frue altare i S:t Petri kyrka. Tomten låg vid Kindhestestredets norra sida. Vi läser: *"skal vort kloster have en gaard af Her Oluf, Vor Frue Alter her i Malmö, som ligger her i byen, i det straede som kaldes Kynhaestaestraedit, og ligger samme gaard straks sönden naest op til samme Klosters grund"*.[36]

Bredvid denna tomt låg på hörnet ut mot Södergatan och Kindehestestredet en annan tomt tillhörig S:t Simonis et Judes gods vilken omtalas år 1532: *"Item 32 mrc aff 1 gord paa Syndergade norden kyndheste straedit som Hermond Smith uppaa bode"*, fig 282.[37] Norr om denna gård låg en annan vilken år 1498 tillhört tillsyningsmannen och föreståndaren till Helligesthus, broder Keldh. I brevet från år 1498 berättas också här om helgeandsklostrets utsträckning åt öster:

"Vi Frende Hemyngsz … har en gaard i leije af Broder Keldh Tilsyningsmand og Forstander till Helligesthus i Malmöghe ... hvilken gaard liggende … wde met sondhre

gaadhe norden naest S: Symonis et Jude gods, som min husfrue og ieg nu i boer, og holder bredeles ... mellendis 40 alen, item lenghelssen af öster fra gaden i vester indtil Helligestes Port mellendis 40 alen og ½ alen ...e ende 8 alen, item bredelssen ud med S: Symonis et Jude gods mellendis 23 alen ….” (Prickar anger luckor i originaltexten).[38]

Dessa olika tomtuppgifter gör det möjligt för oss att återskapa en tämligen säker senmedeltida tomtindelning. Angivna mått är omsatta i de sträckor som på fig 282 angetts med heldragna linjer. Utmed den norra sidan av tomten norr om hörntomten Kindhestestredet – Södergatan har det funnits en förbindelseväg från Södergatan in till *”Helligestes Port”*. Denna port har legat 40,5 alnar väster om Södergatan. Här har vi alltså ett klart belägg för klostrets sydöstra gräns.

Gustav Vasas besök i Helgeandsklostret

Den 24 augusti 1524 kom den unge Gustav Vasa till Malmö för fredsförhandlingar med den danske kungen Frederik I och den tyska Hansan. Han bodde i det då helt nybyggda palats som borgmästaren Jörgen Kock låtit uppföra endast ett stenkast från helgeandsklostret. Byggnaden är alltjämt bevarad. Dagen innan själva mötet hade de tyska hanseaterna och de danska riksråden sammanträtt i helgeandsklostret för att här diskutera hur själva ceremonielet under mötet skulle genomföras. Den 25 augusti möttes de höga herrarna i helgeandsklostrets kyrka för att åhöra mässan.

Fig 286. Den 25 augusti 1524 sammanträdde Gustav Vasa och Frederik I i helgeandsklostrets matsal. Foto: Wikipedia.

Frederik I var först på plats. Han leddes av biskopar och prelater fram till en ståtlig bänk klädd med gyllenduk och gylleduksklädda kuddar framför vilken var anordnad en på samma sätt prydd bönepall. Trots det korta avståndet till Jörgen Kocks hus kom Gustav Vasa ridande till mötet. Utanför kyrkan steg han av och möttes här av Frederik I varefter de båda kungarna gick in i kyrkan för att åhöra mässan.[39]

Efter gudstjänsten tågade alla till klostrets refektorium, matsal. I salen var uppsatt en ståtlig bänk belagd med gyllenduk och med en tronhimmel som tak, även den av gyllenduk. Här satte sig kungarna, var och en med sina rådsherrar bredvid sig. Det var en imponerande herremannaskara som nu samlats i helgeandsklostrets matsal. Kung Gustav Vasa hade med sig greve Johan av Hoya, hovmarskalken Jost Quadyz, riddaren Ture Jönsson Tre rosor, kanslern Laurentius Andreae, marsken Lars Siggesson Sparre med flera. I kung Frederik I:s sällskap fanns biskopen i Lund Aage Sparre och biskoparna Lage Urne från Roskilde, Jens Beldenak från Odense och Otto Bille från Aarhus men också kanslern Wolf van Utenhov, marsken Tyge Krabbe, riksråden Anders Bille och Albrekt Jepsen med flera. Tyska Hansan var representerad av flera framstående ledare däribland Lübecks borgmästare Thomas van Wickede som förde Hansan talan.[40]

Det stora problemet vid förhandlingen var vem som skulle äga Gotland. Om detta verkar det snabbt ha blivit en dispyt kungarna emellan och tyskarna gick då in med förslaget att de båda regenterna skulle utse sina egna talesmän vilka kunde föra förhandlingarna vidare. Detta accepterades och så kunde klostermötet avslutas. Sedan förhandlades det under flera dagar innan fredsvillkoren undertecknades.

Vid mötet i klostret utspelade sig enligt den svenske historieskrivaren Peder Svart, vilken fått berättelsen återgiven av kung Gustav, en dramatisk händelse:

”När de ginge aff Rådet, fick Kong. Götstaff see Herman Israell stondandes ther i wegen, talade han till honom, spöriandes hwar nu thet myckla goda war han hade honom tilsagt på sitt Creditiffue. Hwar äre nu the stora eeder och förplichtelser han honom sworit hade, item hwardt war nu kommit then widerlegning för hans krigxkonst? Hwar war nu brudskat? Tu skalt (sade han) *en gong få skam therföre tin arge förrädere. Och medh thet samma ramade han till sin dart* (kniv). *Dogh betoge Cancelleren och andre gode men honom följde, att ther skedde ingen skade. Men Herman Israell greet och flipade, seiandes sigh intedt kunna bätradt, icke heller något råda för Herraner”*.[41]

Malmömötet slutade med att Gustav Vasa återvände till Sverige men han kände sig lurad, inte minst när det gällde Gotlandsfrågan.

Arkivaliernas vittnesbörd i årsföljd

Nedan visas en uppställning i tidsföljd av kända tilldragelser i Malmös helgeandshus och helgeandsklosters historia. Här får man också en god bild av nedrivningen av klostret på 1530-talet. Stridigheterna av mera rent personlig karaktär inom klostrets ledning som utspelade sig under slutet av 1400-talet har inte medtagits.

1384 omtalas prästen Jonas i Malmös helgeandshus.[42]

1391 Helgeandshuset i Malmö får tillsammans med de tre hospitalen i Lund vardera en skilling grot.[43]

Ca 1408-1411 Helgeandshusets kyrka nedbränner fullständigt under två eldsvådor. År 1411 skänker biskop Johannes av Laodicaea 40 dagars avlat till de som hjälper till att bygga upp kyrkan.[44]

1420 äger helgeandshuset i Malmö 5 gårdar och 3 stenbodar som är skänkta av stadens borgmästare och rådmän samt av väpnaren Jens Esbernsen (Due) i Fosie.[45]

1460 omtalas helgeandshusets egen tegelgård, belägen västerut i Malmö.[46]

1460 erhåller helgeandshuset av Ingeborg Nielsdatter Gagge till Skabersjö en gård i Malmö norr om helgeandshusets tegelgård.[47]

1467 erhåller helgeandshuset av Ellne Nielsdatter Gagge till Assartorp en gård som gränsar till systerns ovan.[48]

1471 erhåller helgeandshuset en grund *"vest i Malmö sönden op til Adelgaden"*.[49]

1479-1480 omändras helgeandshuset till kloster bl.a. på inrådan av kung Christian I. Priorn i Köpenhamns helgeandskloster Christiern Torkildsen blir överhuvud även för Malmös klosteranläggning. Malmö råd får dock även i fortsättningen en viss inblick i rörelsen.[50]

148? Helgeandsklostrets prior Asser Ingversen köper ett *"vandlöb"* av Malmö stad.[51] Trots köpet vägrar staden att lämna ut "*vandlöbet*".

1493 Asser Ingversen uppsöker påven. Härvid framgår det i bevarade skrivelser att man bl.a. påbörjat uppförandet av en ny klosterkyrka men att medlen inte räckt till.[52] Säkerligen har priorn överdrivit för att erhålla så goda ekonomiska villkor som möjligt av kyrkans överhuvud, kanske är det endast frågan om en förändring av den gamla kyrkan.

1494 uppstår bråk om en *"rendesten"* och en *"privet"* som troligtvis Asser Ingversen olagligt skulle ha anlagt på främmande egendom.[53]

1502 erhåller helgeandsklostret en krambod av en rådman i Malmö.[54]

1507 erhåller helgeandsklostret av Magdalene Olufsdatter Brems en gård i Barsebäck.[55]

1509 sker ett byte mellan klostret och Malmö stad.[56]

1510 erhåller helgeandsklostret av släkten Sparre två gårdar i Malmö och en i Trelleborg. Minnesgudstjänster ska årligen hållas i ett kapell som låg söder om kyrkans kor.[57]

1516 erhåller helgeandsklostret av Birgitte Clausdatter Hansen en gård i Malmö. Minnesgudstjänster ska hållas i kapellet söder om koret.[58]

1520 erhåller helgeandsklostret av familjen Thott till Näs en gård i Malmö. I gengäld ska det varje lördag i evig tid hållas en mässa framför Heligkors altare söder om koret.[59]

1520 erhåller helgeandsklostret av kung Christian II Oxie sockenkyrka.[60]

1524 I augusti hålls förhandlingar mellan Frederik II, Gustav Vasa och de tyska sändebuden i helgeandsklostrets refektorium.[61]

1528 utverkar Jörgen Kock av Frederik I att få göra om *"hilgegest hus"* till rådhus, när väl klosterfolket frivilligt lämnat klostret.[62]

1529 får reformatorerna helgeandskyrkan för att där hålla predikningar. Man ringer bl.a. i *"heligests klocka"* för att ange tider för arbetsfolket.[63] Klosterfolket fördrivs från klostret.[64]

1533 *"Seuolt Bøszeskiøtte ... schall ... haue 30 m. til løn oc frij husz oc en liden bodested emellem 2 piller her hoes helligestes kircke"*.[65]

Kostnader för rivning av helgeandsklostret:

1536 *"Item en karll szom groff then steen opp ther laa udi forstwffuen ij helligest som vindwffuis posten bleff op mwrett mett* (i S:t Petri kyrkas tvärskepp) *- x sk.*

Item for V læss steen bleff agen fraa hellijgests oc till Sctj pedhers kircke.

Item Per Jude for hand reenszitt samme steen - 12 sk.

Item Her Oluff Klocker for 1 nøgel oc lassz til hellijgests kirckedör hand lodt ferdh - 1½ m".

1537 *"Her effther fölger thet som soldtt er kyrckens ij thet aar 1537:*

Item altere stenen ij Hellijgests, som Thale Tydskens kiøptte for - XXX m.

Item Citze Swendtz kiøpte en liden malmersten som laa ij Hellijgests kyrcke for - X m.

Bekostning paa klocker, seygerwerck, orewerck oc anden kyrckens ornament som ij helligests var ath forskicke til bykyrcken (S:t Petri) *oc graabrøder effter borgemesters och Raadtz befalning:*

Item først ii karlle som baare then kabbell fraa bykyrcken oc opp ij Helijgests torn ath winde the klocker nedt mett - 4 sk.

Item VI tømermendt en dag for the iii klocker the nedt toghe aff Hellijgests: oc samme dag oppskicke thennem igen ij S: Peders torn paa theris egen kost VI mark.

Item Oluff sneckere for ath hielppe hellijgests predicke stoell nedt oc orewerck andhet meere - 12 sk.

Gammal malmöbo lockade nyfikna till Stortorget

● Gatukontorets "olycksfall" visade sig bli en stor turistattraktion. Under tisdagen vallfärdade intresserade till Stortorget för att få en skymt av skeletten.

En turistattraktion av stora mått!

Det visade sig de tre skelett vara, som gatukontoret av "misstag" grävdeupp på stortorget i Malmö.

Fynden har rönt ett enormt intresse, och under tisdagen och onsdagen flockades turister och intresserade malmöbor runt gropen.

Det var meningen att det skulle bli ett fundament för en informationspelare.

Gatukontoret hade räknat med att behöva gräva 3 dm, men då marken gav vika fick man fortsätta att gräva och stötre av en ren slump på de tre skeletten. Lyckligtvis kom ett par arkeologer snabbt till platsen och lyckades hejda grävskopan innan något av fynden förstördes.

På Malmö museum är man mycket kritisk till gatukontorets sätt att sköta ärendet.

– Det var en ren tillfällighet att vi lyckades stoppa grävskopans framfart, säger intendent Sven Rosborn.

– Ett olycksfall i arbetet, det är bara att beklaga, parerar Sven Forsman på gatukontoret.

En stor turistattraktion visade sig i alla fall de tre skeletten bli. Både dubbla och tredubbla led av åskådare har ivrigt följt arkeologernas arbete. Även under onsdagen då skeletten redan var bortfraktade fanns det många nyfikna vid gropen. Tidigare utgrävningar har visat att det på 1400-talet låg ett kloster på Stortorget.

Klostret fungerade även som sjukhus och eftersom dåtidens sjukvård i stort sät tenbart bestod av mässor och böner, krävdes det en stor kyrkogård i anslutning till klostret.

Det är från den kyrkogården skeletten kommer och man kan räkna med att där ligger ytterligare ett tusental personer begravda under Malmö Stortorg.

Fig 287. Utgrävningen på Stortorget år 1983 drog stor publik. Denna artikel stod att läsa i tidningen Arbetet.

Item Anders sneckere ij ii dage paa szin egen kost till forne arbeijdh - 2 m.

Item Suend orgelist ij ii dage till samme arbeydh paa szin egen kost - 2 m.

Item Loduig for ii læss ath aghe fra Hellijgests - 4 sk.

Item Andhers sneckere for ath taghe then gamle predicke stoell nedt aff S:Peders kyrcke, oc sette then ny Hellijgests predickestoell op igen paa szin egen kost - 1 m.

Item Her Oluff prenter for ath tage thet gamlle seygeruerck nedt aff Graabröder, oc tage thet ny seygerwerck aff Hellijgests, oc setthet op ij graabröder, oc for ath stöbe ii sthore blylodt til samme werck - VI m.

Item ii karlle for ath taghe thet parnell aff hellijgests kyrckedör till bykyrckens behoff - 1 m.

Item VI karlle for ath hielppe the sthore sthole aff Hellig gests choor oc paa wognen oc aff, oc for the Malmersthene ath løfftte paa wognen oc aff - 1m.

Item en wognmand for 1/2 dag hand aagh tömmer oc sthole fra helliggests til bykircken - 12 s.

Item en wognmand for en heel dag haan aag tömmer oc sthole aff helliggests - 1½ m.

Item neste mondag efftter Catharine ii wognmendt for ii Malmersthene ath aghe fra Hellijgests till bykyrcken - 3 m.

Item ... for V Malmerstene ath legge ij S: Pedhers kyrcke oppe for chorett - 5 m.

Item en wognmand for en sthor kiiste fra Hellijgests till graabröders sackerstj - 4 sk.

Item wognmend for ath aghe then möllesteen ther stodt hoos hospitallet, till Hellijgests - 20 sk."

1538 *"Bekostning paa the ii store winduer uti korskircken utj sancte peders kircke oc thet andett lyjdhet wyndue som kallis smede wyndued:*

Item Först ii karlle vtj ii dage att tage then steen nedher som stoedh ij wynduene postene vtj helligests huer karll XII sk om daag - 3 m

Item for same steen bleff agen fran helligests oc tyll sancte peders kircke som war XI less sten oc ii sk lesset - XXVI sk".[66]

1538 22 nov *"Miichill Høg motte pantsette sitt breff, hand haffuer paa then gord sønden wid Helligestes till hederlig mand her Cristiern, abbed vdj Hellenkirke. Tha samtøckede borgemestere oc raad, at hand maa pantsette hannum samme breff at nyde oc bruge for eth friit, brugeligt pant vdj 2 neste tilkommendes aar, ock hues thet staar lenger, tha haffuer forne Per Hansen loffuet oc tillsagt, at thet skall were kircken ock hoszpitalidt vden all skade oc landigildet vbeskoret y alle maade".*[67]

Dominikanerna i Malmö

Om dominikanerna

Under 1200-talet växte sig en ny typ av religiös rörelse sig stark, de s.k. tiggarordnarna. Dessa symboliserades av ett kristet levnadssätt där man inte stängde in sig bakom klostermurar utan i stället i fattigdom och försakelse verkade ute bland folket. Franciskus fick sin tiggarorden (*"ordo fratrum minorum"*) godkänd av påven i sin första organisationsfas år 1210 och hans samtida Dominikus fick sin orden under påvens beskydd året 1216. Medan Franciskus och hans franciskaner, eller gråbröder, har sitt ursprung i Italien norr om Rom, blev spanjoren Dominikus tidigt engagerad i södra Frankrike. Efter honom har orden fått sitt namn, dominikanerorden, och medlemmarna kallades också för svartbröder.

Det var stora skillnader i uppbyggnaden av dessa två tiggarorganisationer eller som Ragnar Blomqvist formulerade det: *"Till sin personlighet var Dominikus en motsats till Franciskus. Vad denne gjorde i svärmiskt enfald och äkta ödmjukhet, det gjorde Dominikus av kallt beräknande världskännedom, parad med en glödande spanskt fanatism"*.[1] Mellan åren 1208-1229 deltog Dominikus i den svåra förföljelse mot albigenserna i Södra Frankrike vilka utmålats som kättare. Det var också vid denna tid som förföljelsen av andra icke rättrogna kristna tog sin början, den s.k. inkvisitionen. Dominikanerna kom att spela en väsentlig roll i detta förföljelsearbete. Tusentals oskyldiga kom att mördas under dessa aktioner.

Dominikus själv kom dock att delvis ändra sin syn på dessa förföljelser. Han ansåg inte längre att man kunde övertyga de *"avfallna"* med våld utan i stället skulle det ske genom undervisning och predikan. När därför hans orden skapades fick den namnet *"ordo fratrum praedicatorum"*, predikarbrödernas orden. En förutsättning för en dominikanermunk var att denne skulle ha en boklärd kunskap om kristendomen. Därför blev den nye brodern efter avlagda löften tvungen att uppsöka ett studiekonvent för vidare utbildning, vilken ofta ledde till en lektorsgrad. Först efter dessa studier blev han överförd till det konvent där hans insatser ansågs bäst behövliga. Förkunnelsen blev ett Kristi vapen, eller som påven Honorius III år 1217 beskrev dominikanerna: *"Kristi oövervinnliga atleter, beväpnade med trons sköld och frälsarens hjälm. Utan fruktan för de som kan slå ihjäl kroppen, litar ni ädelmodigt på Guds ord, som är skarpare än något tveeggat svärd emot trons fiender"*.[2]

En väsentlig skillnad mellan franciskanerna och dominikanerna var att de senare hade betydligt större rörelsefrihet. De var personligen inte direkt knutna till något kloster, *"stabilitas loci"*, utan ingick i ett konvent. Givetvis hade dessa konvent också sina samlingslokaler och gudstjänsthus men ordet "kloster" är egentligen i detta sammanhang ett oriktigt namn.[3]

Dominikanernas organisation har av vissa kommit att kallas *"medeltidens första demokrati"*. De enskilda munkarna hade stor bestämmanderätt. Varje år samlades deltagare från varje provins för att återvälja eller välja ny ledare, en provinsialprior. Varje konvent skulle till dessa möten sända dels sin prior, dels en av bröderna. Inom varje enskilt konvent var det dessutom munkarna själva som valde sin prior. Varje år insändes rapporter till provincialpriorn om ledarens duglighet. Han kunde alltså när som helst bli fråntagen ledarrollen om bröderna ansåg att han inte svarade till sin uppgift.

Efter det att novisen genomgått en skolutbildning vid något av de större konventen kunde han gå ut och predika. Dock var minimiåldern för detta ursprungligen satt till 30 år, den ålder man menade Jesus hade haft när han startade sin predikargärning. Senare ändrades åldern till 25 år.[4]

Man ser kanske ofta bilden av tiggarmunkar ute i folkvimlet med sina tiggarskålar. Detta är delvis en alltför ensidig bild. Dominikanerna predikade i sina kyrkor men man besökte också vanliga sockenkyrkor och höll här sina predikningar och även gudstjänster. När munkarna dessutom rörde sig utanför sitt konvent skulle de alltid uppträda i par. Alltså kan man förutsätta att de många kyrkorna på t.ex. Söderslätt utanför Malmö ofta hade dominikanermunkar som gästföreläsare. Denna typ av verksamhet ökade givetvis också religionskunskapen hos de enskilda sockenprästerna. Ett naturligt nattlogi var givetvis också i socknens prästgård.[5]

Åren 1204-1205 var Dominikus själv på besök i Danmark. Det är väl troligt att han vid detta tillfälle besökt ärkebiskopen i Lund. Det skulle dock dröja innan dominikanermunkar började slå sig ner här uppe i norr. År 1219 upptogs i Bologna två Skandinaver i orden, Simon från Sigtuna och Nicolaus från Lund. De sändes till Sigtuna men blev där avvisade av ärkebiskop Olof. Ett år senare inträdde i Verona dansken Salomon från Århus i orden. Dominikus sände honom genast till Danmark. I Flandern gick han ombord på ett skepp

Fig 288. Tiggarmunkarnas anläggningar:
Franciskaner:
1: Aalborg 2: Viborg 3: Randers 5: Horsens 7: Kolding 8: Ribe 9: Haderslev 10: Tönder 11: Flensburg 12: Slesvig 13: Husum 14: Odense 15: Svendborg 16: Helsingör 17: Kalundborg 19: Roskilde 20: Köpenhamn 21: Köge 23: Nästved 26: Nyköbing Falster 27: Nysted 28: Halmstad 31: Lund 32: Malmö 33: Ystad 34: Trelleborg
Dominikaner:
2: Viborg 4: Aarhus 8: Ribe 9: Haderslev 6: Vejle 12: Slesvig 14: Odense 16: Helsingör 18: Holbäck 19: Roskilde 22: Skelskör 23: Nästved 25: Vordingborg 24: Gavnö 28: Halmstad 29: Helsingborg 30: Åhus 31: Lund 32: Malmö

men en våldsam storm höll på att sätta stopp för resan. Till slut nådde Salomon Köpenhamn där han träffade ärkebiskop Andreas Sunesen. Lundabiskopen gav år 1222 dominikanerna en större tomt i Lund strax öster om domkyrkan för att de där skulle kunna bygga upp sitt första konvent i Skandinavien.[6]

På kartan ovan finns återgivet alla medeltida dominikanerkonvent i Danmark. I första skedet etablerade sig dominikanerna i biskopsstäderna:

Lund 1222
Ribe 1228
Roskilde 1231
Slesvig 1239
Odense ca 1240
Aarhus ca 1240
Viborg ca 1240
Haderslev ca 1250

Under andra hälften av 1200-talet etablerades konvent och kapell i städer även utanför de kyrkliga centren, nämligen i:

Åhus ca 1250
Vordingborg 1253
Halmstad I före 1264
Nästved ca 1266
Holbäck 1269-1275
Helsingborg 1269-1275
Malmö 1296-1333
Skelskör efter 1300
Vejle ca 1325
Halmstad II ca 1330
Gavnö 1400-1403
Helsingör 1425-1441[7]

Kartan visar tydligt att just 1200-talet är tiggarmunksordnarnas stora etableringsperiod.

Dominikanerna i Malmö

De skriftliga källorna

Dominikanerna i Malmö omtalas första gången år 1294 när kung Erik VI Menved utsände ett skyddsbrev: *"I skal vide, at vi tager de ærværdige mænd, prædikebrødrene fra staden Lund, når de beder om al-*

misser for deres hus i Malmø, under vor fred og beskyttelse for særlig at forsvare dem og strengt under trussel om vor nådes fortabelse forbyder, at nogen af vore fogeder i Malmø eller deres fuldmægtige eller en hvilken som helst anden drister sig til at besvære dem i nogen henseende".[8] Det finns ingen anledning att inte misstänka att detta munkarnas hus är identiskt med det som senare känns som dominikanernas hemvist i Malmö. Vi har alltså här belägg för att munkarna redan före året 1294 haft en fast institution i Malmö.

I ett kungsbrev av den 11 juni 1296 omtalas: *"given de fattiga predikarebröderna i Lund att få till de fattigas nytta hopsamla allmosor från Skanör, Falsterbo och Malmö".*[9] Dominikanernas verksamhet var uppbyggd kring predikan och tiggeri. Deras geografiska arbetsområden var reglerade, s.k. *"terminarium"*. Givetvis har den årliga höstmarknaden för sill, den s.k. Skånemarknaden, varit av mycket stort ekonomiskt intresse för orden. Denna fiskmarknad tog på allvar fart först i slutet av 1100-talet och redan omkring år 1230 omtalas svartbrödrarnas intresse i Falsterbo. De fick då kungens tillstånd att här bygga ett sjömärke.

Anläggningen i Malmö verkar emellertid tidigt ha blivit en bas för lundakonventets verksamhetsfält, *"terminering"*, utmed den skånska kusten. Man hade här inte bara ett hus utan också ett kapell. Trots denna satsning verkar det inte som om anläggningen i Malmö upphöjts till ett eget fullgott konvent utan att det under hela medeltiden stått under lundakonventets beskydd. Kanske har detta berott på att man i Lund inte ville gå miste om den säkert stora intäkt som Skånemarknaden innebar. Liknande kan ha varit fallet även för Dragör, en annan av de stora fiskehandelsplatserna utmed Öresund. Här omtalas också ett svartbrödrakapell vilket låg under Roskildekonventet. Inte heller detta uppnådde egen konventstatus.[10] Det kan också vara så att Malmöborgarna av någon anledning, liksom i de hanseatiska städerna, inte gärna omhuldat tanken på kyrkliga organisationer inne i staden. När ärkebiskop Jakob Gertsen den 17 april 1410 i sitt testamente betänker alla kloster och klosterordnar i ärkestiftet omtalas t.ex. ännu inget enda kloster i Malmö vilket får anses som märkligt utifrån den dåvarande stadens storlek.[11]

Går man lite längre bakåt i tiden, närmare bestämt till den 14 februari 1333, sålde borgaren i Malmö Niels Jakobsen till predikarbröderna i Lund fem bodar med tillhörande tomter i grannskapet av brödernas gård och kapell i Malmö. Donationsbrevet är så detaljerat att man utifrån detta kan bestämma tomtindelningen i det område som i väster direkt gränsat till kapellet. Brevtexten lyder i översättning från latinet:

"Niels Jakobsen, indbygger i Malmø, till alle, som ser dette brev, hilsen evindelig med Gud.

Alle skal vide, att jeg har solgt og til evig besiddelse skødet de fromme mænd, dominikanerbrødrene i Lund, alt mit rørlige og urørlige gods i samme brødres gård i Malmø, nemlig to boder, bygget op til brødrenes kapel mod øst med hele pladsen imod nord langs med brødrenes gårds bredde, og med den halve gydes bredde imod syd ved nævnte huse; endvidere 3 boder ved gaden imod syd og den halve gydes bredde mellem nævnte huse og Morten Sivertsens huse med pladsen i samme bredde, nemlig den halve gydes og de nævnte tre boders umiddelbart ved nævnte brødres kapel: derfor forpligter jeg mig med dette brev til att hjemle omtalte gods til nævnte brødre. Til vidnesbyrd herom er mit segl sammen med de gode mænds, mine medborgere rådmændene Arnold Mikkelsens, Niels Svendsens og Mads Bags segl hængt under dette brev. Givit i det herrens år 1333 på martyren St. Valentins dag".[12]

Med utgångspunkt från brevet - vilket faktiskt är det näst äldsta omnämnandet av rådmän i Malmö - samt av äldre tomtgränser hämtade från Anders Ulrik Isberg s:rs Malmökarta av år 1875, har på fig 289 inlagts en rekonstruktion av Niels Jakobsens egendom. Kapellområdet är här angivet som det framträder i det arkeologiska materialet och som det kommer att redovisas längre fram. Den *"gyde"* som omtalas var en gränd som uppenbart löpt från *"den lange Adelgade"* (Västergatan) ner till stranden. Ett antal sådana smala prång ner till stranden har med stor sannolikhet varit vanliga innan strandmurens uppförande i början av 1400-talet.

Tyvärr saknas skriftliga uppgifter som beskriver dominikanernas anläggning i Malmö. Denna brist på bevarade källor är emellertid inget specifikt för Malmö. Just dominikanerna har i Skandinavien efterlämnat förhållandevis få skriftliga spår efter sig. För Malmös vidkommande finns emellertid ett antal medeltida källor som i varje fall antecknar olika tomters läge i förhållande till svartbrödernas hemvist i staden.

Den 14 november 1385 donerade borgaren i Malmö Jens Ulfsen till kapitlet i Lund en halv gård, bebodd av honom själv och belägen vid södra sidan av *"gatan i Malmö"* (den lange Adelgade), ungefär mitt emot predikarebrödernas kapell. Den 3 april 1433 gav kung Erik av Pommern till riddaren herr Axel Pedersen Thott till Härlöv en gård i Malmö, liggande *"østen sønden over Gaden fra Szworttebrødre Kloster"*. Denna egendom var den s.k. *"Axelgården"* som låg på hörnet tvärs över Västergatan. Mer om denna gård i boken på sidan 329.

Längre västerut invid Västergatan låg från början av 1400-talet franciskanernas kloster. När därför Anders Andersen *"a wapn"* från Sandby den 27

februari 1442 sålde en egendom utmed Västergatan till borgmästaren i Malmö Jakob Mogensen heter det att den *”ligger mellan de bägge klostren norr om almeningxgaden”*.

Från slutet av 1400-talet finns det ytterligare två omnämnanden. Den 30 juni 1482 avhände sig mäster Mogens Kempe till Lunds domkyrkas byggnadsfond en gård i Malmö, bebodd av Jens Hvid, *”liggende vester i byen vdi thet stræde, som løber fra swartebrødress capell oc j sønder twert offuer fra grabrødres closters tegellade norden fore poa hiornet”*.[13]

Det strede som det här är frågan om är den nuvarande Gråbrödersgatan och Engelbrektsgatan. Gråbrödernas tegellada låg nämligen invid denna senare gata.[14] Samma tegellada omtalas också den 10 september 1482 då Jens Hvid, borgare i Malmö, till kaniken Mogens Kempe sålde en gård, i vilken han själv bodde, belägen *”vestenst oc synner j byen, nordhen nest grabrødræ closters teylaadhe vppa hiørnit stredhet j melløm oc swo wdh nor thet stredhit, som ligger nedher til swarte brødre capill.”*

Uppenbart har dominikanerna fram till 1500-talet haft en fungerande anläggning i Malmö. Ur arkivalierna kan också hämtas uppgift om vilket helgon som varit kapellets beskyddare. Genom ett kungsbrev av den 12 februari 1530 skänks till staden ett *”Marie Madalenas kapell”* att användas till *”byssehus”*.[15] Som vapenförråd omtalas flera gånger under 1600-talet det forna dominikanerkapellet, varför det är troligt att det är detta kapell som innefattas i gåvan år 1530.[16] Helgonnamnet svarar också väl till den förbindelse med klostret i Lund som funnits. Detta kloster var nämligen helgat åt just Maria Magdalena.[17]

Var låg dominikanerkapellet?

Redan år 1875, alltså långt innan några målinriktade utgrävningar utförts, ansåg Anders Ulrik Isberg s:r med stöd av arkivalierna att det i den östra delen av kvarteret Skepparen hade legat ett kloster med kapell tillhörande dominikanerna i Lund, fig 290:A. Enligt Isberg skulle sedermera Erik av Pommern år 1419 ha gett kapellet till franciskanerna.[18] Anders Ulrik Isberg j:r delade sin fars åsikt.[19] Dominikanerna skulle således från början av 1400-talet inte längre ha haft anledning att fortsätta administrationen av ett redan existerande kapell i den vid denna tid expanderande sundsstaden.

Mot denna uppfattning opponerade sig Hans Wåhlin år 1933.[20] Han ansåg att dominikanerkapellet varit beläget i kvarteret Fisken, fig 290:B, d.v.s. ett kvarter längre västerut och att det var franciskanerklostret som legat i kvarteret Skepparen, fig 290:A. Denna lägesförändring baserades på resultat från Wåhlins arkivstudier. På baksidan av en kartskiss över Malmö från 1580-talet fann Wåhlin belägget för sitt påstående. Här fanns nämligen en förteckning över portarna i stadsmuren och via denna kunde, enligt Wåhlin, dominikanerkapellet lokaliseras till kvarteret Fisken.

Anders Ulrik Isberg j:r skulle komma att försvara sin och faderns hypotes[21] men det var Einar

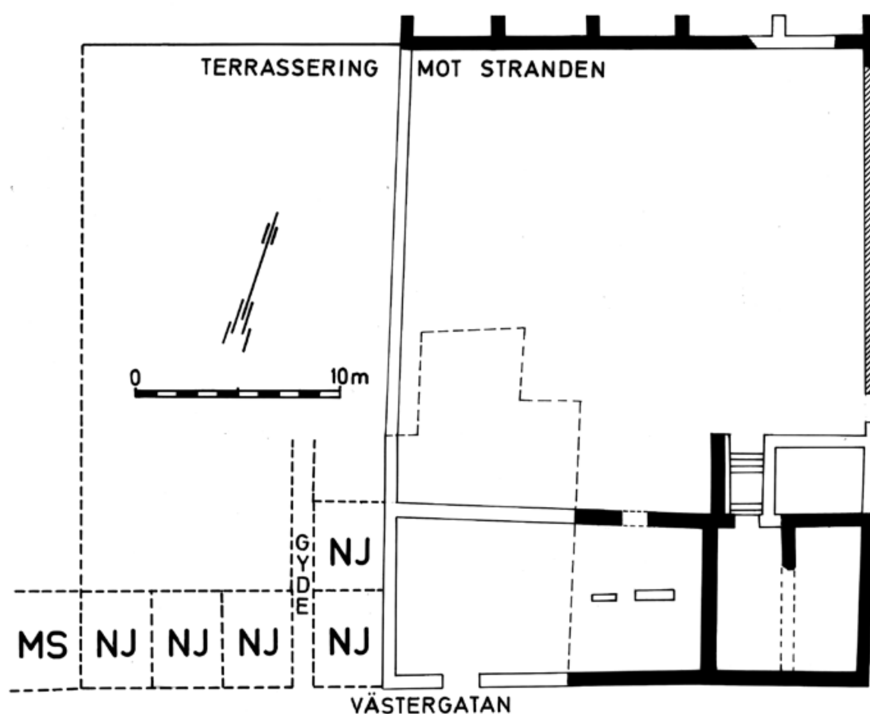

Fig 289. Sammanställning av utgrävnings- och skriftliga källors berättelser om dominikanerkapellet i Malmö. Tomterna väster om kapellet angivna utifrån uppgifter från brevet år 1333.

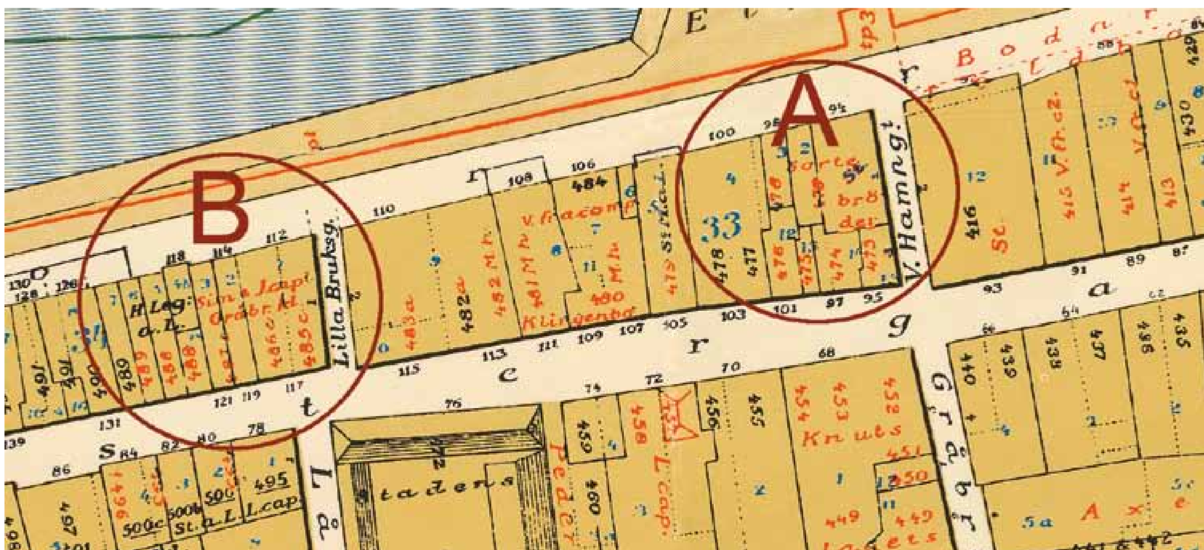

Fig 290. Anders Ulrik Isberg s:rs Malmökarta år 1876 med inlagda tomter. Rödmarkering anger kyrkliga egendomar under medeltiden. A: området för dominikanerkapellet B: området för det äldsta franciskanerklostret.

Bager som med en övertygande arkivalisk forskning bakom sig skulle bli den som visade att Hans Wåhlin haft fel.[22] Einar Bager följde i de bevarade handlingarna de olika fastigheterna bakåt i tiden. Detta kunde göras då vissa fastigheter hade att erlägga s.k. jordskyld till kyrkan. Härvid visade det sig att för gården 485-487 i kvarteret Fisken omtalas år 1543-1559: *"En gard vest norden Adelgaden, som Sanctorum Simonis et Jude kirke paastod"*.[23] I ett brev år 1494 omtalas: *"apostlarna Simons och Judas kyrka, vilken fordom var franciskanernas klosterkyrka";* [24] d.v.s. franciskanerklostret måste ha legat i kvarteret Fisken, fig 290:B.

Inför Einar Bagers argument erkände också Hans Wåhlin sin uppenbara feltolkning och medgav att dominikanerkapellet måste ha legat i kvarteret Skepparens östra del.[25] Einar Bager kunde med hjälp av ägarelängder definitivt fastslå att kapellet legat på denna plats och att det tillhört dominikanerna, åtminstone under senare hälften av 1400-talet, d.v.s. inte blivit givet till franciskanerna av Erik av Pommern år 1419.

De äldre forskningsinsatserna rörde uteslutande frågor om belägenheten av franciskanernas respektive dominikanernas hemvister i Malmö. Frågor om dominikanerkapellets forna utseende har aldrig tagits upp till diskussion, trots att det alltsedan 1930-talet funnits tillgängligt arkeologiskt material. Einar Bager skrev så sent som år 1971 i det stora verket om Malmös historia: *"Vid de noggranna undersökningar, som företogs här på 1930-talet, påträffades inga säkra spår efter den forna klosteranläggningen. Endast ett stort antal skelett i enkla träkistor vittnade om platsens tidigare historia"*.[26] Einar Bager har tydligen här endast haft vetskap om det material som framgrävdes åren 1931 och 1934. De senare utgrävningarna, icke minst byggschakten år 1938 och år 1953 kompletterar nämligen bilden väsentligt.

Utgrävningarna i kvarteret Skepparen under åren 1931-1938

Inledning

Året 1861 utkom skriften *"Om Malmö"* som var författad av Johan Falkman. I skriftens tredje bilaga redovisas en uppgift om ett grävningsfynd i nuvarande kvarteret Skepparen:

"När, för några få år sedan, grund skulle gräfvas till åtskilliga hus (N:ris 473, 474 m.fl.) vid Norra Vallgatan, påträffades lik vid lik, flera lag högt, och jag såg många ännu föga skadade ben och hufvudskallar. På en pennritning öfver norra delen af staden, som jag afttecknat i Danska Geheime Arkifvet och som är författad den 24 November 1658 af en Thott för att lemna Danskarne, som då tillämnade ett nattligt anfall på staden från sjösidan, nödiga upplysningar, är Gråbrödrakyrkans torn, på den af mig uppgifne plats, tydligt utmärkt. Under Carl XI:s krig begagnades det till laboratorium. Man beslöt derföre den 1 Juli 1676 att nedtaga deri varande urverk, men låta klockorna blifva hängande, emedan staden hade inkomst af dem; då dermed ringdes för lik. Den 15 Juli 1678 beslöt dock Magistraten låta nedbryta tornet för vissa, ej uppgifna orsakers skuld".[27]

Citatet ovan är det äldsta kända omnämnandet av grävningsfynd på platsen för Malmö medeltida dominikanerkapell, beläget på nuvarande hörntomten Västergatan - Gråbrödersgatan - Norra Vallgatan samt med en sträckning ut i nuvarande Gråbrödersgatan. Under 1930-talet företogs på platsen ett antal utgrävningar. Året 1931 utförde t.ex. Malmö fornminnesförening och Malmö mu-

seum en mindre provgrävning på tomt 14 ut mot Västergatan, fig 293. Initiativtagarna, tillika utgrävarna, var föreningens sekreterare Einar Bager och museets amanuens Sten Kalling. Ett flertal grundmurar samt en källarhörna till en medeltida byggnad påträffades.[28]

Utgrävningen fortsatte på angränsande tomter år 1934, men då till synes utan alltför stor hjälp av Malmö museum. Stadsarkivets personal visade däremot ett stort intresse; ingen mindre än den då nytillträdde stadsarkivarien Leif Ljungberg deltog personligen i utgrävningen, fig 292. Enligt uppgifter, hämtade ur Malmö fornminnesförenings årsskrift 1935 och 1936, beviljade fornminnesföreningen 300:- år 1933 i anslag för täckande av utgrävningskostnaderna på de tomter i kvarteret Skepparen som genom rivning av äldre byggnader blivit arkeologiskt tillgängliga. I april 1934 igångsattes utgrävningen och arbetet bedrevs ca 3 månader med hjälp av bl.a. intresserade föreningsmedlemmar. De vid utgrävningen året 1931 framkomna grundmurarna frilades helt, varvid den medeltida källarmuren kom att tolkas som ett fragment efter det på 1600-talet nedrivna *"Gråbröderstornet"*. Den västra muren och delar av den norra tornmuren frilades. Vid den norra muren framkom en till tornet hörande källartrappa av tegel. Senare verkställda utgrävningar blottade även delar av den södra muren samt det nordöstra tornhörnet, fig 291.

Ett löpschakt utlades i nord-sydlig riktning tvärs över hela kvarteret, varvid en mängd gravar frilades.[29] Framme vid Norra Vallgatan påträffades på ca två meters djup en kraftig grundmur, löpande i väst-östlig riktning. Till att börja med frilades endast ca sex meter av denna mur. Schaktet med grundmuren kom att i väster sträcka sig fram till ett på tomtens nordvästra hörn befintligt skjul.[30] I Malmö fornminnesförenings årsskrift 1935 uppges murens östra delar vara förstörda, ett resultat som senare kom att revideras.

Under våren 1935 återupptogs utgrävningarna i mindre omfattning. Utgrävningsområdet verkar därefter ha legat orört fram till år 1938 då grundschaktningarna för nybygget påbörjades. I samband med nybebyggelsen breddades också Gråbrödersgatan, varvid en del av det forna kapellområdet kom att ligga orört ute i gatan.

År 1974 låg dokumentmaterialet från de olika utgrävningarna blandade om varandra i Malmö museums arkiv. Uppsorteringsarbetet kan karakteriseras som ett för författaren långvarigt detektivarbete, då ritningsmaterialet mestadels inte försetts med datum eller lägesangivelser. Dessutom saknades från början samtligt fotomaterial. Författaren gjorde år 1975 ett upprop i fornminnesföreningens medlemsblad efter eventuella fotografier tagna av allmänheten.[31] En del fotografier ur stadsarkivarie Leif Ljungbergs privata fotoalbum inkom genom denna aktion till museet. År 1978 återfanns samtliga fotografier och negativ, pinsamt nog i en dammig låda undanstoppad på en otillgänglig plats i museets eget fuktiga och av smuts igengrodda fotoarkiv på slottsvinden.[32] Ett år senare kunde så författaren till museet förvärva Einar Bagers personliga uppmätningar från utgrävningarna samt en av stadsarkivarie Lennart Tomner på stadsarkivet uppspårad situationsplan över utgrävningen år 1931. Efter sex års arbete hade författaren alltså till slut lyckats samla merparten av dokumentmaterialet från kvarteret Skepparen där det förhoppningsvis för framtiden är placerat i säkert förvar, nämligen i Malmö museums antikvarisk-topografiska arkiv.

Dokumenteringsmaterialet från utgrävningarna i kvarteret Skepparen under 1930-talet utmärks av i många avseenden slarvigt utförande, t.ex. vid lägesangivelser. Trots denna dåliga kvalitet är det

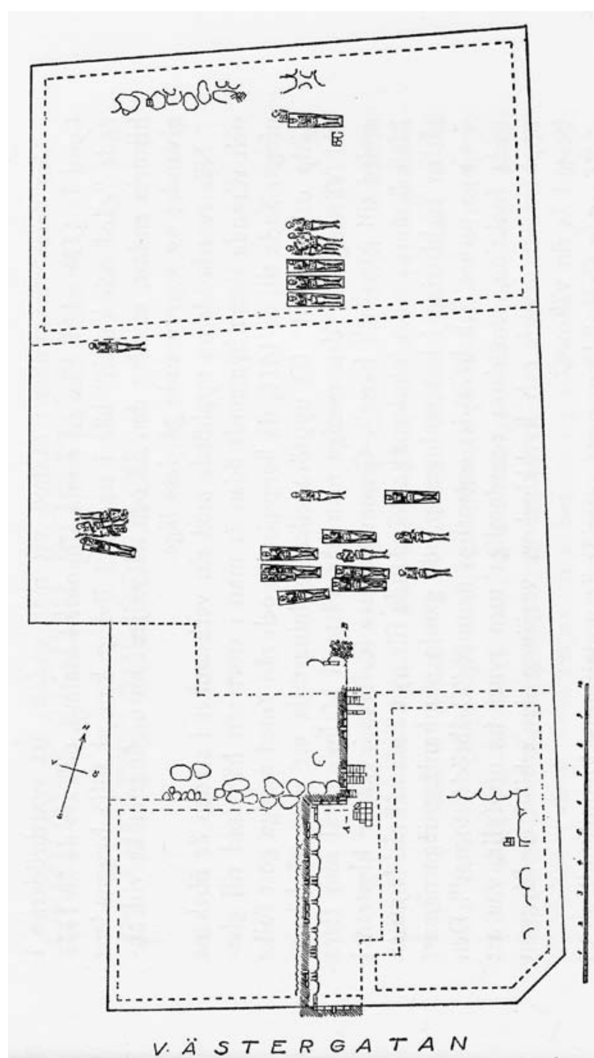

Fig 291. Sammanställning över utförda utgrävningar i kvarteret Skepparen åren 1934-1935.

Fig 292. *Einar Bager (stående) och Leif Ljungberg (sittande) under utgrävningen i kvarteret Skepparen i april 1934.*

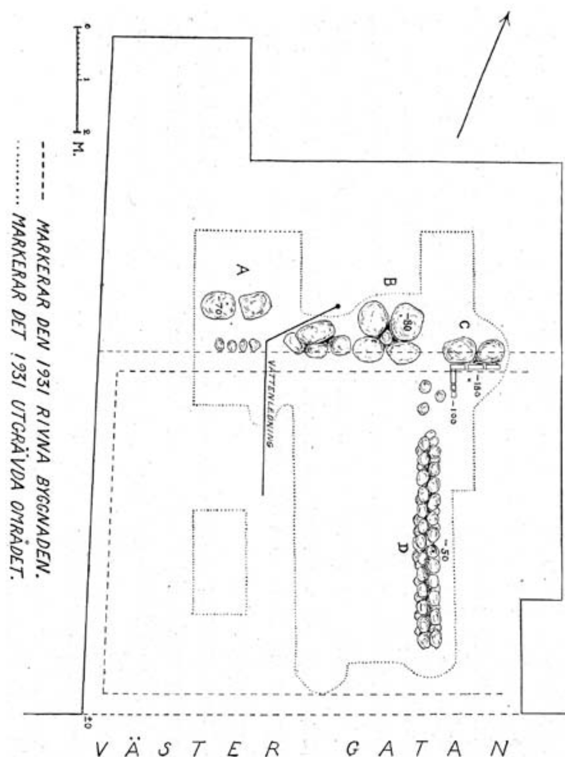

Fig 293. Plan över den begränsade utgrävningen i kvarteret Skepparen år 1931. De stora stenarna har ingått i kapellbyggnadens norra långmur.

viktigt att konstatera att dessa mer regelrätta arkeologiska utgrävningar är de första i sitt slag i Malmö. Den grund som här lades för medeltidsarkeologin i Malmö fick tyvärr inte några uppföljare förrän ett knappt fyrtiotal år senare.

"Byggnad A"

Vid den begränsade utgrävning som skedde i kvarteret Skepparen år 1931, fig 293, påträffades grundmurar till en byggnad som legat med långsidan mot Västergatan, här benämnd *"byggnad A"*. Merparten av de lokaliserade byggnadslämningarna skulle emellertid komma att framtagas först under de följande årens grävningar. Någon utförlig rapport över dessa senare utgrävningar har dock inte kunnat uppspåras. Trots att utgrävningen år 1931 endast omfattade mindre provschakt, har således denna grävning ett mycket stort forskningsvärde genom sin publicerade rapport.[33] Ur denna rapport kan bl.a. nedanstående fakta inhämtas.

Inne på tomten blottades på ett djup av c:a 70 cm under markytan ett flertal stora stenblock, vilka låg på en linje i det närmaste parallell med Västergatan. En del av grundmuren var skadad av en modern vattenledning. Tegel eller annat byggnadsmaterial i direkt kontakt med grundstenarna kunde inte konstateras. Genom senare tagna fotografier av muren framgår också helt klart att denna varit kallmurad, alltså utan murbruk.

I tomtens östra del frilades en tvärmur, vilken löpte vinkelrätt med ovan nämnda grundstensrad. Tvärmuren skiljde sig från långmuren genom att den bestod av stenar med obetydlig storlek som dessutom blivit föga omsorgsfullt lagda. Ovanpå grundmuren fanns spår efter tegel i kalkbruk. No-

Fig 294. Barnkistan i byggnad A, se fig 295. Den sandiga Malmöjorden gör det sällsynt att finna så välbevarade träföremål.

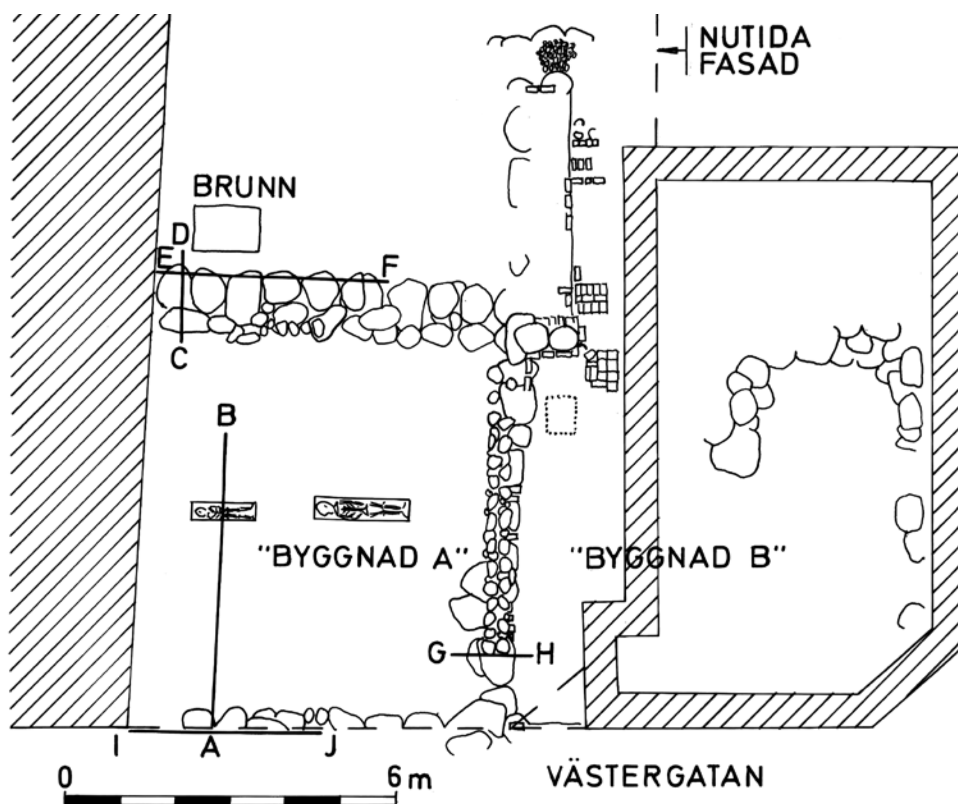

Fig 295. De under 1930-talet påträffade medeltida byggnadslämningarna mot Västergatan. Uppmätta fältprofiler är med bokstäver markerade på sin ungefärliga plats. Skrafferad yta = yngre källarmurar.

teras ska att tvärmuren kom i dagen redan på nivån 0.46 meter under marknivån. Då utgrävarna, att döma av ritningar och fotografier här inte gått mycket djupare, låg det nära till hands att tänka sig att den framgrävda muren vilade på grövre stenblock. Denna misstanke bekräftades också genom de senare utgrävningarna.

Öster om *"byggnad A"* har legat en byggnad med källare, här kallad *"byggnad B"*, fig 295. Bredden på *"byggnad B"* motsvarar bredden på *"byggnad A"*. Källarens inre murliv har bestått av ett tegelskal i kalkbruk. Det tegelmurade innerlivet kunde vid undersökningen år 1934 följas åtminstone ned till nivån c:a +2.10 m.ö.h. Formatet på tegelstenarna uppgick till c:a 28.0 cm x 12.0 x 8.5 cm, vilket är ett vanligt ungefärligt mått för medeltida tegelstenar.

En sammanställning av det kända dokumentmaterialet för *"byggnad A"* ger det resultat som visas på fig 295. Byggnadens norra långmursgrund visar sig ha varit i det närmaste helt intakt. I schaktkanten mot Västergatan frilades år 1938 stora delar av den södra långmursgrunden, samtidigt som de undre, grövre stenarna i den östra gavelmuren blottades. Grundläggningsdjupet för långmurarna har legat på c:a +2.30 m.ö.h.[34]

"Byggnad A:s" golvnivå måste givetvis ha legat över nivån för de kallmurade grundstenarna. Då det uppges att det ovanpå gavelmurens övre, smalare stengrund fanns rester efter tegel i kalkbruk, är det dessutom troligt att golvnivån legat ungefär i anslutning till denna nivå, alltså dvs. ca 3.70 m.ö.h. Hur stämmer då denna troliga golvnivå med de uppmätta markprofilernas lagermarkeringar?

Av fältritningarna har endast profilerna A-B och I-J på fig 295 försetts med förklarande lagermarkeringar. Profilen I-J bortfaller emellertid genast. Denna ligger nämligen i den södra långmurens längdriktning och följaktligen är de markerade lagren tillkomna först efter det att *"byggnad A"* blivit raserad. Profil A-B är emellertid av stort värde då den visar ett tvärsnitt genom *"byggnad A"*.

Profilen, fig 296, är lagd c:a 1.50 meter öster om den vid utgrävningen befintliga brandgaveln. Den uppvisar ett flertal i det närmaste horisontella lagerföljder samt nedgrävningsgränsen för *"byggnad A:s"* grundstenar. Upp till nivån +3.00 m.ö.h. återfinns grus och gul sand, fig 296:A. Över detta ligger ett lager som bestod av "ren sandmylla" upp till nivån +3.40 m.ö.h., fig 296:B. Ordet "ren" torde i detta sammanhang avse att lagret varit fritt från föremål. Påståendet grundar författaren utifrån det faktum att även överliggande lager markerats som sandmylla, men med fyndförekomst, fig 296:C. Det övre sandmyllelagret når upp till nivån +3.60 m.ö.h. varefter följer ett c:a 5-7 cm tjockt sand- och gruslager, fig 296:D. Gruslagret tunnar av åt söder och det är direkt under detta lager som nedgrävningsgränsen för den södra grundstensra-

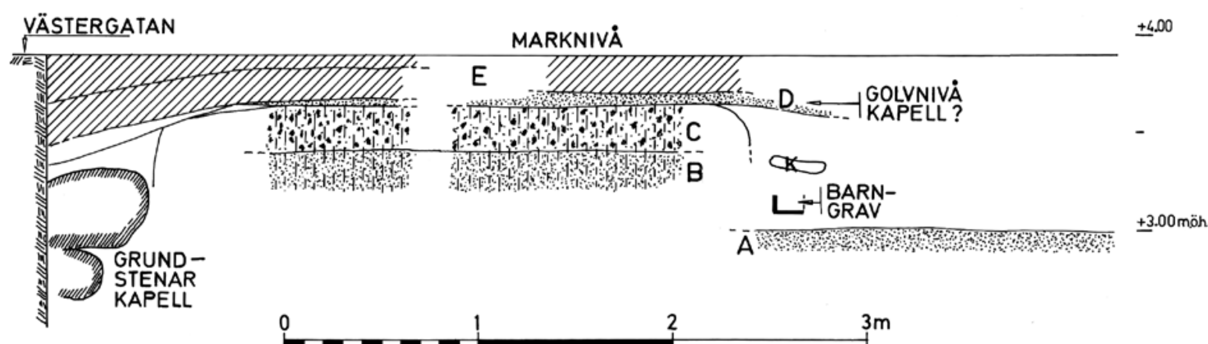

Fig 296. Profil A-B på planen fig 295. Författarens renritning efter fältoriginal.

den utgår. Från gruslagret och upp till markytan på +3.90 m.ö.h. är markerat två lager bestående av "blandad fyllning", fig 296:E. Båda lagren är tillkomna först efter *"byggnad A:s"* raserande.

Jämförs ovanstående profil med de lagerbeskrivningar som finns i rapporten för utgrävningen år 1931, noteras att lagerkaraktären i princip är densamma. År 1931 nämns överst ett lager lös fyllning, därefter ett fastare jordlager med yngre rödgods. Under detta lager kommer ett raseringslager, vilket sedan övergår till sandblandad mylla.

Det är uppenbart, att *"byggnad A:s"* golvnivå är att söka strax över gruslagret på nivån +3.60 m.ö.h. fig 296:D. Gruslagret är helt säkert rester efter ett stabiliseringslager för en golvbeklädnad. På profilen A-B, fig 296, är även inlagt rester efter en träkista som tillhört en barngrav. Kistbottnen ligger på +3.10 m.ö.h. Nedgrävningen för kistan utgår från gruslagrets underkant

För att kunna tolka *"byggnad A:s"* funktion är förekomsten av två gravar inne i själva byggnaden av största intresse. Att döma av tre under utgrävningarna gjorda översiktsplaner ligger gravarna på en linje i det närmaste mitt i byggnaden och i dess östra del.[35] Endast den västra graven finns medtagen på en detaljritning.[36] På denna har graven dessutom preciserats som en barngrav, vilket också tydligt framgår av storleken på planritningarna och på ett foto, fig 294.

"Byggnad B"

"Byggnad B" beskrivs i Malmö fornminnesförenings årsskrift 1935 på följande sätt: *"Därefter framgrävdes Gråbröderstornets* ("byggnad B:s") *västra vägg till en längd av c:a 6.5 meter och till en höjd av c:a 1.5 meter samt en del av norra väggen med en angränsande trappa jämte närliggande partier, där rester av tegelgolv anträffades. I hopp att råka murar i förbindelse med den södra delen av byggnaden utgrävdes områden öster och väster om trappans övre norra del, dock utan resultat"*.

Den sista meningen är obegriplig. Antagligen menas inte *"den södra delen av byggnaden"* utan den norra delen av byggnaden. Som framgår av t.ex. fig 294, fig 297 och fig 298 har nämligen trappan med sin västra trappmur dokumenterats, medan trappan mot öster har blivit förstörd genom anläggandet av en 1800-tals grund. *"Byggnad B"* har haft sin västra mur gemensam med den östra muren i *"byggnad A"*. Grundmuren har varit uppbyggd av obearbetade fältstenar med i murlivet till *"byggnad B"* inmurade storstenstegel lagda i kalkbruk.

"Byggnad B:s" begränsning åt söder finns endast medtagen på en fältritning.[37] Det inre murlivet har på denna ritning bara markerats med en enkel, rak linje. Söder om linjen finns beteckningen "tegelmur". På samma enkla sätt finns murlivet markerat på tre översiktsplaner. Att man inte närmare dokumenterat den södra muren beror säkert på det förhållande, att det inre murlivet låg nästan exakt i tomtgränsen, varför en utvidgning av schaktet söderut av praktiska skäl inte har kunnat genomföras. På fotografier syns tydligt att denna södra grundmur varit uppförd av storstenstegel, fig 299.

På samtliga översiktsplaner har grundstenar tillhörande *"byggnad B:s"* nordöstra hörn markerats. Det är dock uppenbart att endast en detaljritning legat till grund för dessa översikter.[38] Efter översikternas tillkomst har det, troligtvis år 1938, skett ytterligare friläggning av byggnadens grundmurar. Två detaljritningar visar nämligen betydligt fler grundstenar.[39] Dessa ritningar avslöjar också en tvärmur i riktning norr-söder, vilken alltså delat *"byggnad B:s"* källare på mitten.

Från källaren har alltså en trappa gått åt norr. I Malmö fornminnesförenings årsskrift 1936 finns publicerat en uppmätning som Einar Bager gjort av trappmurens inre, västra murliv, fig 298.[40] Dörrstapeln är här markerad mellan det andra och det tredje tegelskiftet nedifrån räknat. Följaktligen måste *"byggnad B:s"* källargolv ha legat under denna nivå. Tröskeln är inte mindre än 4 skift hög och själva källartrappan har haft en ovanligt flack lutningsvinkel. På c:a 2.6 meter har trappan endast höjt sig c:a 0.8 meter. Norr om trappmuren påträffades en kullerstensläggning vilken låg upp mot trappmu-

Fig 297. Byggnad B:s nordvästra källarhörn med en del av den frilagda källartrappan åt norr.

ren. Kullerstenarna låg här på c:a 0.50 meter under gatunivån, d.v.s. på c:a 3.40 m.ö.h. Denna nivå måste alltså ha varit kapellets gårdsnivå.

I en av de publicerade grävningsbeskrivningarna framgår det att rester efter ett tegelplattgolv påträffats i *"byggnad B"*.[41] På en av profilritningarna har inne i byggnaden angetts en brunn, vilken haft en bredd på ca 70 cm.[42] Profilen bör vara tagen strax öster om *"byggnad B:s"* nordvästra hörnparti. Den tämligen oansenliga brunnen skulle i så fall ha varit placerad strax innanför källaröppningen och med all sannolikhet haft funktionen som en dräneringsbrunn i källaren.

Murfundament mot Norra Vallgatan

Utmed den norra tomtgränsen framkom vid undersökningen en i kallmurning uppförd stengrund av tämligen kraftig dimension, fig 300. Grundstenarna finns till stor del uppmätta i skala 1:20, men här liksom i det övriga dokumentmaterialet brister delvis den exakta lägesbestämningen. Ett flertal översiktsplaner, utförda i skala 1:50, har emellertid avsevärt underlättat sammanställningsarbetet.

De spridda utgrävningsnoteringarna ger endast sparsamma upplysningar om murfundamentet. Stenar påträffades första gången året 1934. Då frilades endast sex längdmeter av grunden. Man antog att den ursprungligen fortsatt vidare österut, men att detta östra parti borttagits i samband med det senare anläggandet av det källarförsedda hörnhuset Norra Vallgatan - Gråbrödersgatan. Vid den fortsatta utgrävningen visade sig så inte vara fallet. Den medeltida stengrunden har nämligen haft ett större grundläggningsdjup än den sentida källaren.

Markprofilen, fig 300, är till stor hjälp för tolkningen av grundmurens uppbyggnad och dess

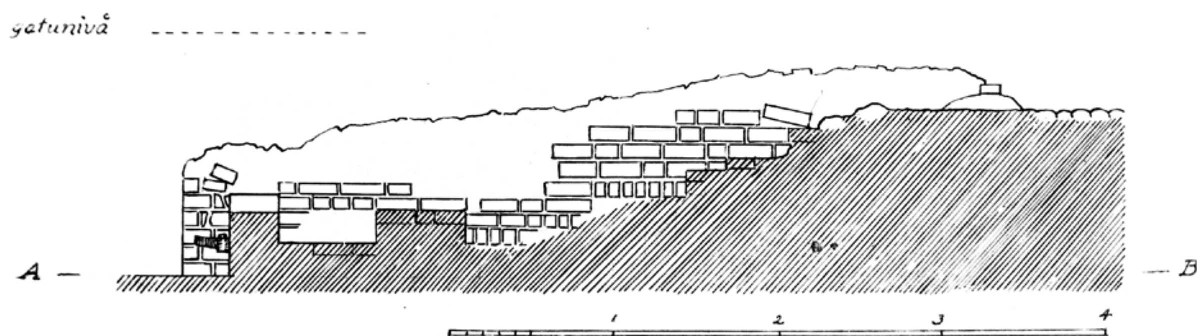

Fig 298. Källartrappans västra sidmur i byggnad "B". Uppmätning av Einar Bager.

funktion. Profilritningen har upprättats av författaren genom sammanslagning av tre olika markprofiler.[43] Sammanslagningen har varit möjlig att göra genom att dessa profiler i verkligheten låg mycket nära varandra i den nordvästra delen av utgrävningsområdet.

Profilen visar inga lager användbara för fastställandet av begravningsplatsens marknivå söder om murfundamentet. Ett tänkbart minimimått kan dock erhållas. Om man antar ett gravläggningsdjup på minst 60 cm, erhålls för den översta graven en marknivå på +3.4 m.ö.h., inlagd som en streckad linje på fig 300. Markytan skulle då komma på samma nivå som den kullerstensbeläggning, vilken påträffats strax norr om källartrappan till *"byggnad B"*. Den lägst liggande graven på fig 300 skulle med denna rekonstruerade marknivå ha haft ett djup på drygt en meter, ett mått som ju på intet sätt verkar oacceptabelt.

Den kallmurade grundmuren har en gång burit upp en tegelmur. Rester efter denna påträffades vid tomtens nordvästra hörn. Tegelmuren började på nivån +2.15 m.ö.h., d.v.s. inte mindre än 1.25 meter under mininivån för begravningsplatsens markyta. Då det inte är logiskt att anlägga en tegelkonstruktion under mark, måste den nedre delen av tegelmuren ha varit synlig från stranden i norr, d.v.s. markytan har här legat betydligt lägre än inne på själva begravningsplatsen.

På profilen, fig 300, har inte markerats någon nedgrävningsgräns för stengrunden. Norr om denna har emellertid på nivån +1.70 m.ö.h. inritats ett lager med svallade ben, fig 300:A. Detta lager når inte fram till grundstenarna utan övergår i ett lager med ren kalk, fig 300:B. Brottet i lagerbilden bör ha orsakats av nedgrävningen för grundstenarna. Markytan vid murens anläggande skulle således vara att söka över denna nivå, närmare bestämt i

Fig 299. Byggnad B sedd åt söder mot Västergatan. I förgrunden rester efter källartrappan. Tegelmuren till vänster är från 1800-talet.

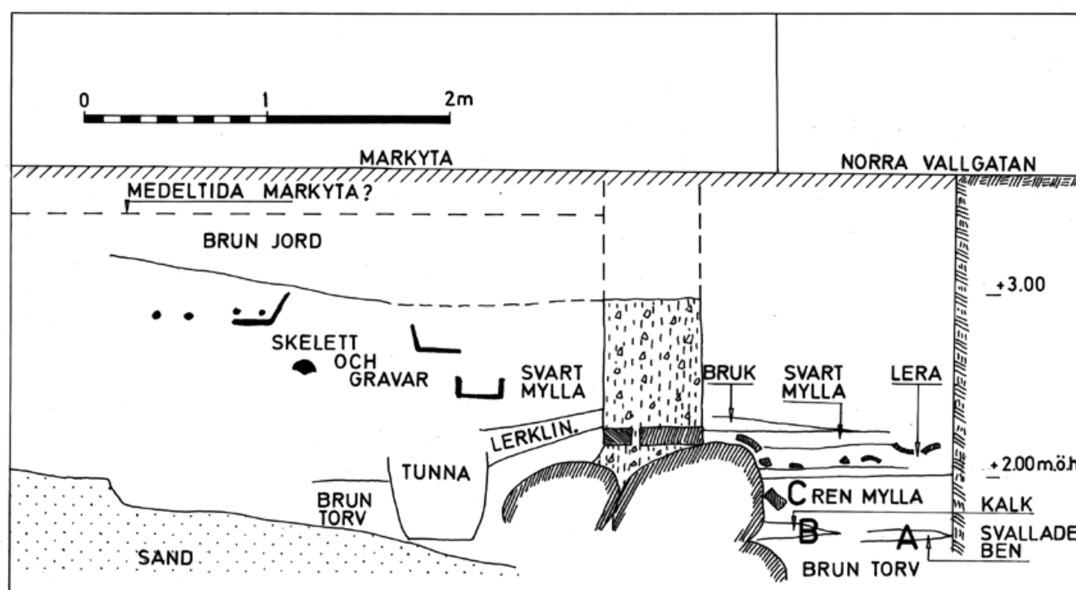

Fig 300. Markprofil sedd mot väster. I mitten terrasseringsmuren mellan kyrkogården till vänster och stranden till höger. Författarens renritning efter fältoriginal.

det lager som markerats som ren mylla, fig 300:C. Lagret med mylla och de lager som täcker detta går fram till grundstenarna och markerar därför nivå för markytan norr om muren när denna existerat.

Tegelmuren, som bildat tomtgräns i norr, har genom jordtrycket från den bakomvarande, högre belägna begravningsplatsen varit utsatt för en kraftig sidobelastning. Då en tämligen smal tegelkonstruktion knappast kan ta upp några större sidokrafter, måste det i konstruktionen finnas uppmurade stöd vilka stadgar den, dvs. förhindrar murens glidning eller stjälpning. Så har här också varit fallet. Fig 301 visar tydligt att det från själva muren med jämna mellanrum skjutit ut stenar åt norr. Dessa tolkades vid utgrävningarna på 1930-talet som rester efter grundmurar, vilka skulle ha fortsatt in under den nuvarande Norra Vallgatan. Så har inte varit fallet. Vad som här blottats är helt enkelt ett system av strävpelare, med vars hjälp man kunnat få begravningsplatsens terrasseringsmur att förbli på sin ursprungliga plats.

Profilen fig 301 är lagd i det närmaste parallell med murfundamentet strax norr om detta. Till vänster syns ett av strävpelarfundamenten i genomskärning. Nedgrävningsgränsen för detta fundament utgår från den sandblandade myllan, fig 301:C. Detta stämmer exakt med den ursprungliga marknivå som rekonstruerats fram utifrån fig 300. Den kraftiga störningen till höger markerar platsen för ytterligare ett strävpelarfundament, fig 301:D. Störningen har uppkommit i samband med borttagandet av grundstenarna. I botten finns ett gyttjelager, vilket visar att hålet stått öppet en tid efter raserandet. Byggnadsavfallet i lagren fig 301:E-F visar marknivån vid murens raserande.

Begravningsplatsen

Någon rapport över framgrävt skelettmaterial saknas tyvärr helt. En allmän beskrivning av de vid utgrävningarna påträffade gravarna finns emellertid i två tidningsartiklar:[44]

"Ofta kvarstå kistorna som mörka ränder i sanden och rostiga spikar markera hopfogningspunkterna. I andra fall förefaller det, som om man hade att göra med massgravar, där de döda lagts så tätt, att de skjuta över och under varandra. På ett ställe har man t.o.m. frångått den eljest allenarådande principen, att huvudet vilar i väster och placerat de döda växelvis i öster och i väster. Emellertid visa spridda skelettdelar och kranier i fyllningsjorden över kistorna, att området under längre tid använts som begravningsplats. De funna skeletten ha varit nära nog fullständigt fria från defekter. Endast två visade benbrott som vore illa läkta. Vad skelettfynden i övrigt angår kan nämnas, att man funnit ett kvinnligt sådant i kista, med ett litet barn i en särskild kista ställd ovanpå. Rester av kistor ha icke varit ovanliga, de ha i regel tecknat sig ganska väl."

Att döma av det arkiverade materialet har tyvärr blott ett fåtal gravar underkastats detaljuppmätning. Merparten av gravarna har istället endast inritats mycket schematiskt på översiktsplanerna. Då undersökningarna skedde i större och mindre provgropar täckande stora delar av området, betyder detta att de ytor som på de olika planritningarna är tomma på gravar i verkligheten inte har behövt sakna sådana. Dock är att märka att det gravlösa området strax norr om *"byggnad B:s"* källartrappa, fig 312, bör återge ett faktiskt förhållande, åtminstone att döma efter bevarade ritningar och fotografier. Denna avsaknad av gravar i detta område kan givetvis tolkas så att det strax norr om

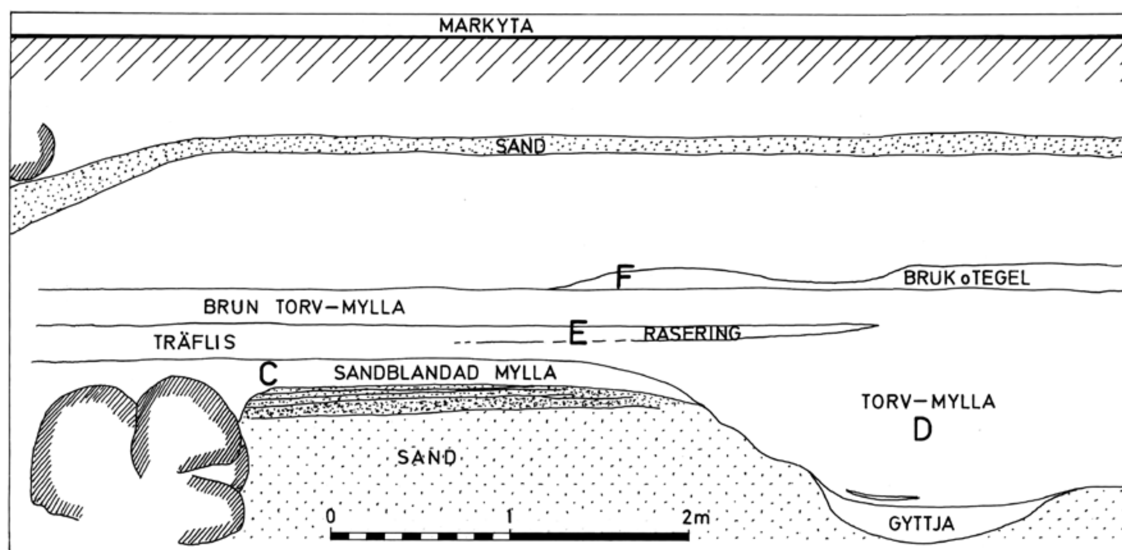

Fig 301. Markprofil sedd mot söder direkt norr om och framför terrasseringsmuren. Till vänster en av de utskjutande strävpelarnas fundament, till höger nedgrävningen för ytterligare en strävpelare. Författarens renritning efter fältoriginal.

källartrappan funnits en från gravar fri gångpassage, vilken lett fram till en dörröppning från begravningsplatsen ut till Gråbrödersgatan.

På några översiktsritningar och på en del profilritningar är noterat ett begränsat område mitt på den forna begravningsplatsen som fått beteckningen *"massgrav"*. Tyvärr finns det ingen beskrivning om huruvida respektive skelett låg väl samlat i graven eller om benen låg blandade. Man kan nämligen här inte frångå den möjligheten att "massgraven" uppstått vid senare tiders grävningar där man samlat ihop ben och sedan lagt dem i en enda grop. Troligtvis åsyftas dock ett flertal hela skelett. På ett fotografi taget över den östra schaktväggen ses i bortre delen den större och djupare nedgrävningen som innehållit denna massgrav, fig 305.

Uppskattningsvis 150 skelett uppges ha frilagts vid utgrävningarna på 1930-talet. Vad hände sedan med detta benmaterial? Merparten verkar ha forslats till en gemensam grav på Gamla kyrkogården.[45] I Malmö fornminnesförenings årsskrift 1935 omtalas emellertid att professor G. Beckman i Lund skulle ha ställt sig till förfogande för en vetenskaplig undersökning av det stora benmaterialet. Om detta skett är däremot okänt; någon rapport finns i varje fall inte bevarad. Slutligen kan nämnas att en mycket välbevarad kista i fält blev konserverad med vattenglas och efter stabilisering förd till Malmö museum. Här gick den emellertid snabbt förlorad p.g.a. alltför hastig uttorkning.[46]

Utgrävningen i kvarteret Skepparen år 1953

År 1953 revs bebyggelsen mot Norra Vallgatan strax väster om 1930-talets nybyggnadstomt, fig 306. Enligt en tidningsartikel från den 4 september 1953 samt några daterade fältritningar skedde själva grundgrävningen den 9 september - 19 oktober samma år.[47] På tomten hade det, att döma efter äldre fotografi, tidigare legat två byggnader; i öster ett tvåvåningshus och i väster en åtminstone trevåningsbyggnad troligtvis med källare.

Denna grundschaktningen verkar till stor del ha skett utan antikvarisk kontroll.[48] Uppmätningarna visar nämligen i huvudsak endast de stående schaktväggarna samt ett träpålsystem, vars pålar går djupt under schaktbottnens nivå. Schaktning-

Fig 302. Skelett från 1934-1935-års utgrävningar.

Fig 303. Skelett framkomna under 1934-1935-års utgrävningar.

Fig 304. Skelett framkomna under 1934-1935-års utgrävningar.

Fig 305. Schaktvägg mot öster. I bortre delen ses nedgrävningen till "massgraven". Hitom denna sticker ben och kranier fram i stor mängd, vittnande om en relativt intensiv begravningssituation.

arna för den nya gavelmuren i öster verkar dock ha skett med en viss antikvarisk kontroll. Här finns t.ex. på fältritningarna markerat en kraftig stenmur samt lägesangivelse för benförekomst, troligen påträffade människoben. I tidningsartikeln visas också i en bildserie hur flera skelett grävs fram och dokumenteras på ritningar. Detta uppmätningsarbete har emellertid inte lämnat spår efter sig i arkiven. Endast fotografier från skelettgrävningen är i dag bevarade. På dessa visas ett noggrant upplagt rutnät med snören och mätram, klara indikationer på att det funnits uppmätningsritningar som numera gått förlorade. Enligt tidningsartikeln utfördes det antikvariska arbetet av amanuens Börje Rosén från Historiska museet i Lund, men i detta museums arkiv finns inga handlingar bevarade.

Pålningskonstruktion mot Norra Vallgatan

Pålningssystemet är inlagt på fig 307 och visas också på fotografiet fig 309. Pålraderna går något snett i förhållande till kvarterets nuvarande norra gränslinje. I den publicerade beskrivningen av utgrävningen omtalas att pålarna var av ek, både fyrsidiga och runda samt att de var grovt tillhuggna.[49] Samtliga pålar var något oregelbundet ställda i dubbla rader. En del av den norra radens pålar var dessutom försedda med snedsträvor.

Diagrammet, fig 308, ger en sammanställning av de bevarade pålarnas längd ovanför den på +1.35 m.ö.h. belägna schaktbottnen. Bilden visar dessutom några pålars totala längd vid framgrävandet. Samtliga pålar har givetvis ursprungligen varit längre än då de påträffades. Endast tre stycken hade bevarats till relativt hög höjd: nr 3, 8 och 15 med respektive toppmått på +2.35, +2.45

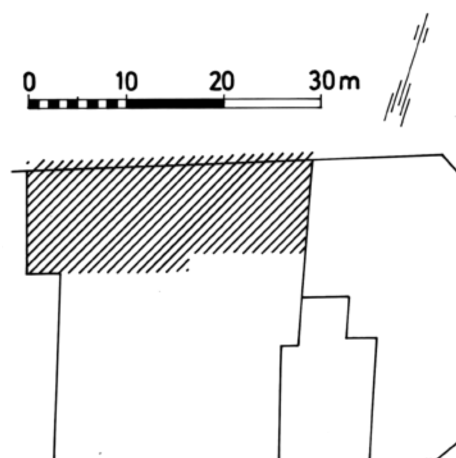

Fig 306. Schaktytan i kvarteret Skepparen år 1953.

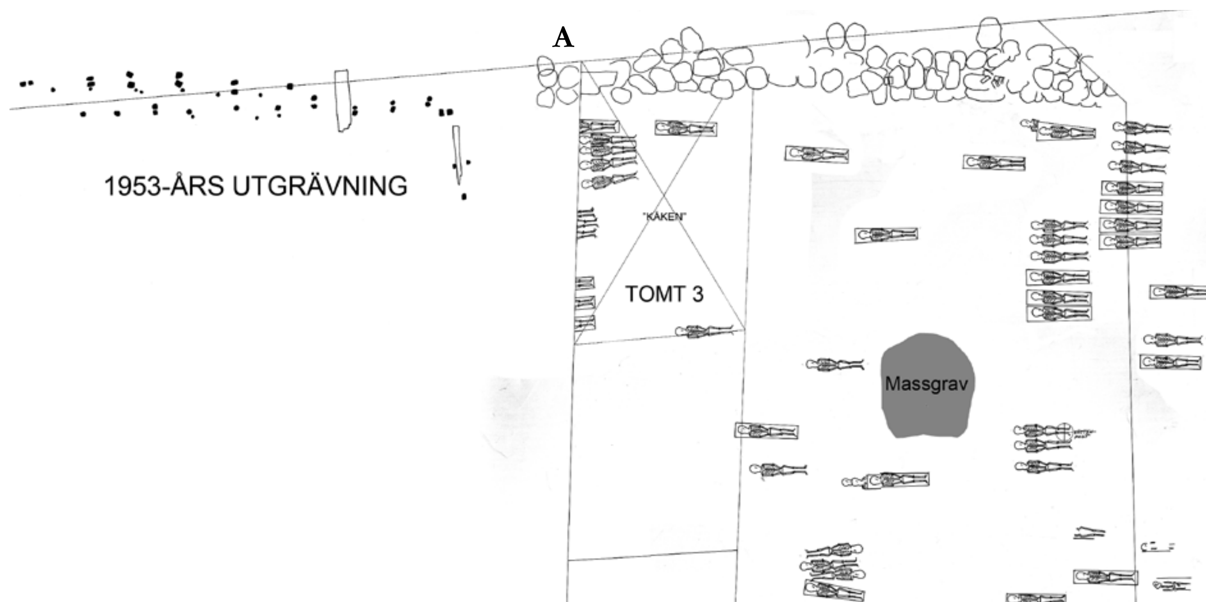

Fig 307. Sammanställning av utgrävningsresultaten från 1930-talet och från år 1953 vad det gäller kvarteret Skepparens nordöstra del. Utmed utgrävningsområdets övre del löper Norra Vallgatan. Författarens renritning efter fältoriginal.

och +2.38 m.ö.h.. I grävningsbeskrivningen finns en uppgift om att pålarnas toppar var avbrända. På ritningarna är emellertid endast pålarna nr 1 och nr 3 markerade som brända.[50] Ett visst frågetecken bör sättas inför denna uppgift. Dels hade man väntat sig att merparten av pålarna skulle ha varit nedbrända till ungefär samma nivå, dels kan det vara mycket svårt att i fält med säkerhet avgöra om sådana begränsade träytor som stolpar är brandskadade eller enbart utsatta för föruttnelse. Författaren har själv noterat dessa svårigheter vid åtskilliga utgrävningar när det gäller den dåligt konserverande Malmöjorden.

Pålningssystemet är med största sannolikhet rester efter en enkel träterrassering mot strandens lägre liggande partier. De dokumenterade snedsträvorna, av vilka en ses på fotografiet fig 309, har haft till uppgift att motverka att jordtrycket pressade pålar och däremellan liggande plankor utåt. Det enkla terrasseringsstödet av trä ska ses som en föregångare till den senare för dominikanerkapellet uppförda tegelmuren med sina strävpelare. Att det även för kapelltomten tidigare funnits en träterrassering antyds av en år 1938 påträffad påle invid terrasseringsmuren samt av en träpålningskonstruktion mot Gråbrödersgatan, vilken framkom vid utgrävning år 1976.

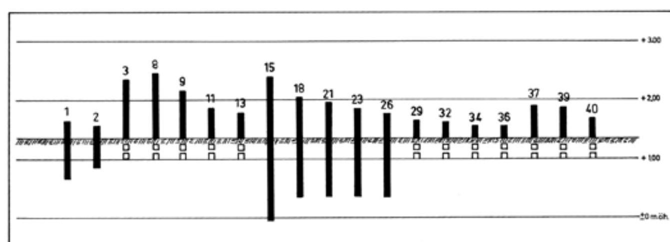

Fig 308. Diagram som visar trästolparnas höjd.

Murfundamentet mot Norra Vallgatan

I det nordöstra hörnet av 1953-års schakt, strax intill grannbyggnadens brandgavel, har noterats större stenar, vilka på en ritning markerats som "stengrund".[51] Ritningen är gjord i skala 1:20 men stengrunden är ytterst skissartad. På en översikts-

Fig 309. Det träpålsystemet utmed nuvarande Norra Vallgatan som framgrävdes år 1953.

plan i skala 1:100 har stengrunden detaljmarkerats som fem stycken större stenblock, se fig 307:A.[52] Tyvärr har, som ovan omtalats, alla detaljritningar över detta utgrävningsområde försvunnit. Endast fotografier verkar ha bevarats.

Eftersom uppgifter om ett murfundament finns på två olika översiktsritningar, bör man kunna utgå ifrån att denna grundmur verkligen existerat. Då osäkerhet råder om schaktets storlek invid brandgaveln, kan det dock inte tas för givet att stengrunden inte fortsatt ytterligare ett stycke längre västerut än som angivits på översiktsritningarna. Fram till huvudschaktet drygt fyra meter väster om brandgaveln har murfundamentet dock inte gått. I en uppmätning av den östra schaktväggen finns nämligen inte någon grundmur inlagd och inte heller antyder något av de många fotografier som tagits av denna profilvägg att man här skulle ha kapat en grundmur. Fotografierna visar i stället ett utmed hela profilen homogent jordlager.

Enligt beskrivningen i Malmö fornminnesförenings årsskrift 1954 återfanns invid den östra tomtgränsen några skelett. Några uppmätningar av gravar från denna utgrävning finns inte längre kvar i arkivet. Däremot finns ett antal fotografier bevarade. På ett av dessa syns ett ensamt skelett. Den dödes benpartier fortsätter in i den östra schaktväggen. Ett annat fotografi är taget i det sydöstra schakthörnet, fig 311. Fem stycken andra individer ligger här väl samlade och även dessa skeletts benpartier fortsätter in i profilväggen. De sex gravarna verkar således ligga i samma nord-sydliga linje c:a en meter ut i schaktet.

Tidningsartikeln om utgrävningen ger följande besked om gravarna:

Fig 310. Kranie med en huggskada, påträffad vid 1953-års utgrävning.

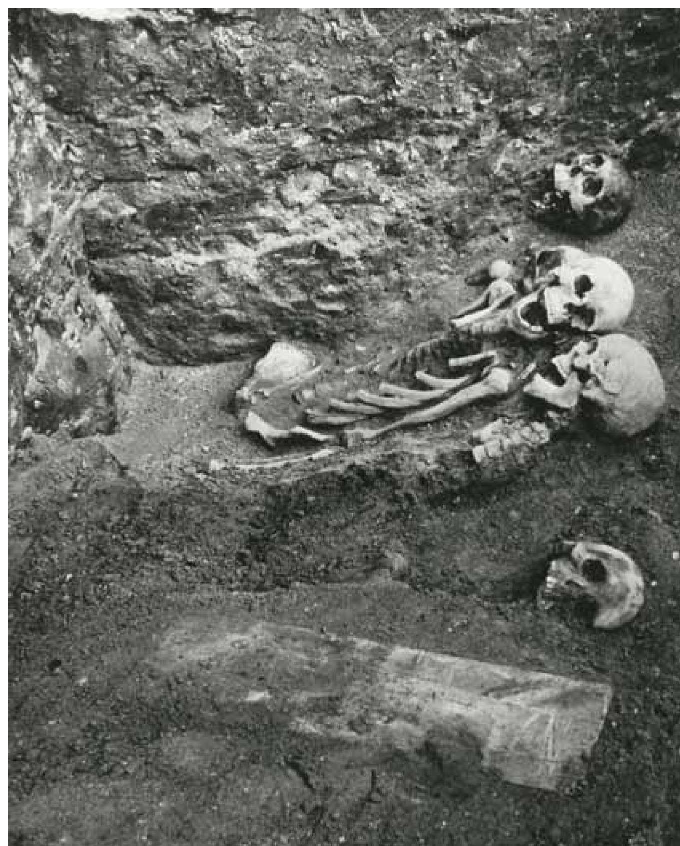

Fig 311 Frilagda gravar i den sydöstra delen av 1953-års utgrävningsschakt.

"Sammanlagt 26 skelett har nu grävts fram på den plats, som en gång i slutet av medeltiden och i början av nya tiden var gråbrödramunkarnas kyrkogård ... Till sist kommer arkeologen till fötterna, men här har en olycka hänt, ty fötterna saknas. De stympade benpiporna överst på bilden slutar omedelbart vid brandgaveln till intilliggande fastigheten och har tydligen huggits av då denna byggdes".[53]

Utgrävningarna i Gråbrödersgatan år 1977

Ett stort arbete med avloppsledningar i Gråbrödersgatan igångsattes år 1977. Författaren planlade detta utifrån den tidigare kända arkeologiska situationen i området. Schaktet skulle uppta större delen av gatans bredd. Eftersom delar av dominikanerkapellets tomt kommit att ligga orört ute i gatan genom den indragning av kvarterets Skepparens östra kvartersgräns som gjorts tidigare, var det därför stor chans att finna orörda lager på gatumarken.

Ett provhål i trottoaren gav genast resultat. Ett skelett kom i dagen strax under trottoarnivån. Detta bådade gott för fortsättningen. Utschaktningen började mitt ute i Norra Vallgatan. Då de nya avloppsrören skulle ligga på ett avsevärt djup kunde vi följa den forna marknivån från Öresunds vattennivå, dvs. den medeltida strandnivån och

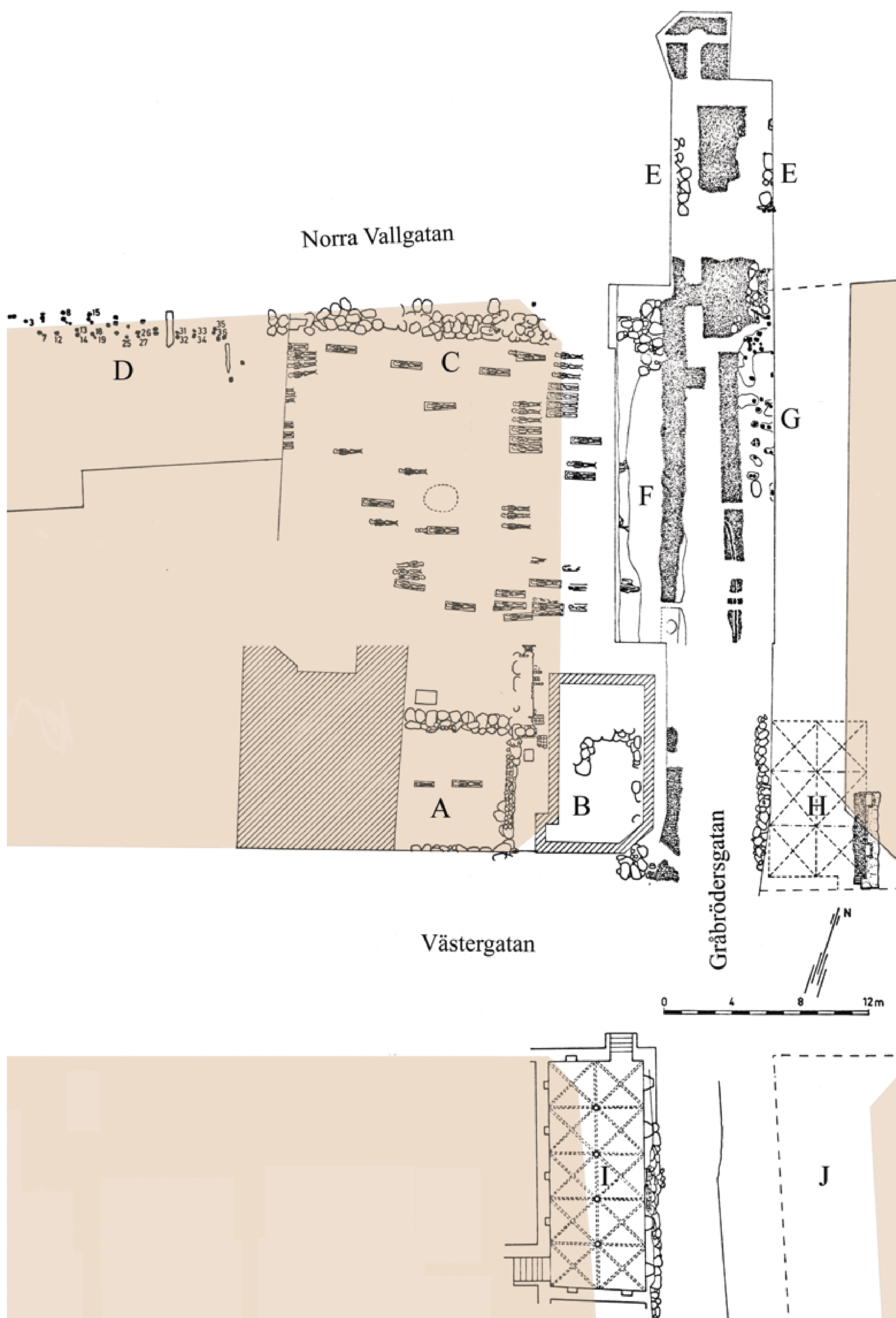

Fig 312. Resultatet av alla utgrävningar vilka visar dominikanerkapellet och dess närmiljö under medeltiden. Sammanslagning och renritning av författaren år 1984.

upp genom de tjocka, under århundraden påförda kulturlagren. Denna gatugrävning gav en mängd nödvändig information för att helt förstå dominikanerkapellet och dess medeltida närmiljö. En övre, stensatt gatubeläggning kunde följas på stora sträckor utmed Gråbrödersgatan och ut i Norra Vallgatan. Djupt under denna framkom den ursprungliga gatunivån i form av små knadderstenar vilka lagts ut som bärmaterial. Fig 313 visar ett avsnitt mitt ute i Norra Vallgatan. De två arkeologerna Ingmar Billberg och Thomas Romberg rensar här fram denna gatubeläggning. Bakom dem ses en del av fundamentet till strandmurens porttorn. Detta torn, *"Blommeporten"*, uppfördes i samband med strandmurens tillkomst i början av 1400-talet. Bilden visar tydligt hur den äldsta gatubeläggningen ligger under strandmuren och alltså är äldre än denna. I utgrävningsrapporten omtalas denna gatunivå på detta sätt:

"Anläggningen har tolkats som en medeltida gatubeläggning. Denna måste till att börja med endast ha utgjorts av det översta lagret i ett svallat småstenslager som överlagrade den rena bottensanden." Det omtalas också att det fanns flera småstenslager över varandra. Man har alltså ständigt bättrat på och hårdgjort beläggning. Det lägsta skiktet av knadderstenar innehöll rikligt med benavfall, gyttja och torv vilket visar på en ständigt översvämmad strandnivå.[54]

Då avloppsschaktet inte skulle komma att sträcka sig så långt åt väster att det skulle beröra kapellområdets östra del lyckades författaren få exploatören att ta upp ett bredare parti just vid kapellet, fig 312. Härvid kunde kapellområdets östra begränsning dokumenteras. Längst i norr påträffades terrasseringsmurens östra strävpelare. Vi fick också kontakt med kyrkogården och fem gravar kunde dokumenteras. Det visade sig dessutom att samtliga grundstenar till kyrkogårdens östra tegelmur var borttagna, troligtvis redan under 1500-talet, fig 312:F.

Efter det att gatan återställts påbörjades år 1980 ytterligare en stor schaktning på samma plats. Denna gång tog man åter upp hela korsningen Västergatan – Gråbrödersgatan för kompletterande anläggningsarbeten. Situationen var något kaotisk men då man i princip grävde i samma hål som man grävt upp tre år tidigare gick inga orörda kulturlager förlorade. Undantaget var ett litet område intill det forna sydöstra hörnet av kvarteret Skepparen. Här lyckades det oss att tillfälligt stoppa arbetet. Man hade nämligen kommit ner på grundstenarna till kapellanläggningens sydöstra tornhörn.

Fig 313. Utgrävningen år 1977 i Gråbrödersgatans mynning i Norra Vallgatan. På bilden framrensas en gatubeläggning från troligtvis slutet av 1200-talet.

Identifiering av bebyggelselämningarna

Arkeologisk datering av kapellet

Det samlade arkeologiska materialet från utgrävningarna kan tyvärr inte med tillräckligt önskvärd noggrannhet datera de framgrävda byggnadslämningarna. Vissa vägledningar för dateringen kan dock erhållas:

1. Under utgrävningen av *"byggnad A"* påträffades i raseringslager *"ett par formtegel, identiskt lika de i S:t Petri kyrkas norra portal från början av 1300-talet"*.[55] Den norra portal som åberopas är S:t Petris norra tvärskeppsportal med en mycket kraftig och särpräglad profileringstyp. Profilteglen från utgrävningen i kvarteret Skepparen har dock inte återfunnits i Malmö museums magasin.

2. I det samlade fyndmaterialet från 1930-talets utgrävningar finns en hel del keramik som på goda grunder kan sägas tillhöra 1300-talet. I en av de kortfattade grävningsbeskrivningarna omtalas också att *"flertalet till den äldsta gruppen hörande keramikfragment påträffades invid eller i omedelbar närhet av de blottade stora grundstenarna"*.[56]

3. Vid utgrävningarna i Gråbrödersgatan och Norra Vallgatan kunde det konstateras att den äldsta gatubeläggningen låg upp mot grundstenarna till kapellmuren i norr. Av fyndmaterialet att döma kan denna gatubeläggning mycket väl tillhöra det sena 1200-talet - tidiga 1300-talet.

Rekonstruktion av kapellområdet

På arkeologisk väg har det lyckats att erhålla en situationsplan över det medeltida dominikanerkapellet i Malmö, uppfört någon gång före år 1294, fig 289 och fig 312. Själva kapellbyggnaden, fig 312:A, har legat ut mot Västergatan med sin längdaxel parallell med gatan. Kapellets västra gavelmur har vid undersökningarna inte påträffats, troligen har resterna efter muren bortschaktats vid uppförandet av den nuvarande byggnaden år 1896. Murens forna läge kan trots detta med stor sannolikhet bestämmas. De arkivaliska uppgifterna från år 1692 samt längden på den vid Norra Vallgatan framgrävda terrasseringsmuren ger en väst-östlig längd på kapelltomten. Detta mått överensstämmer med en än i dag befintlig tomtgräns löpande från Västergatan norrut, en gräns som således torde vara utstakad redan under medeltiden.

Kapellet har haft en rektangulär form med de yttre måtten c:a 9x16 meter. Det är att förmoda att kapellbyggnaden haft två ingångar, dels en ut mot Västergatan, belägen i den södra långmuren, dels en i den norra långmuren i koret, vilken lett ut till begravningsplatsen norr om kapellet. Då inga rester efter dessa dörröppningar har påträffats är rekonstruktionen helt baserad på hypoteser, vilka har stöd i allmängiltiga förhållanden. Så t.ex. måste öppningen mot Västergatan ha varit en förutsättning för kapellet. Munkarna stod ju nära folket, givetvis med hägrande allmosor som lön för nedlagt predikoarbete. Den barngrav som påträffats i kapellets kor - alltså på hedersplatsen - visar ju också tydligt att kapellet varit öppet för allmänheten och för givmilda donatorer i den högre samhällsklassen.

Med undantag från några enstaka profiltegel saknas bland utgrävningsfynden helt arkitektoniska byggnadsdelar eller inredningsfragment. Att så är fallet måste skyllas det ringa kulturlagerdjup som råder på platsen. 1600-talets markyta ligger vid Västergatan på i stort sett samma nivå som 1300-talets. Vid kapellets nedbrytande har man således varit tvungen att bortföra i det närmaste samtliga rivningsmassor.

Den norra långväggens frilagda grundmur saknar utskjutande fundament för strävpelare. Den endast uppskattningsvis 1½-2 tegelstenar tjocka muren skulle utan en sådan konstruktion svårligen ha kunnat klara av de kraftiga snedbelastningar som en inre valvkonstruktion skulle ha gett upphov till. Slutsatsen blir att kapellets inre täckts av trätak och inte takvalv.

Öster om kapellet och sammanbyggt med detta låg en tornbyggnad med de yttre måtten c:a 8.5 x 8.5 meter, fig 312:B. Då detta torn, förutom själva kapellet, är den enda påvisbara, större byggnaden i hela anläggningen, måste det ha haft en speciell bostadsfunktion. Det var säkert här som bröderna åt, sov och i övrigt tillbringade den tid som inte gick åt för mässor och allmosors insamlande. Med tanke på tornets relativt små plandimensioner är det troligt att detta i höjdled endast bestått av källare samt två-tre våningar. Källaren har varit en s.k. halvkällare, d.v.s. större delen har legat ovan mark. Rester efter en tvärmur i källaren antyder att denna varit uppdelad i två rum.

Till tornet och kapellet bör det ha funnits ett köksutrymme. Det vore logiskt att tänka sig dessa tre bilda en sammanhängande enhet. Köket kan ha varit inhyst i en mindre byggnad som legat direkt norr om tornet. Av denna byggnad har dock endast den västra muren - som tillika varit sidomur för tornets källartrappa – blivit bevarad. Den mycket flacka och relativt långa källartrappan ger en antydan om en sådan mindre byggnad norr om tornet. Hade trappan legat under bar himmel hade givetvis en mycket brantare trappa varit befogad.

Större delen av kapelltomten har upptagits av begravningsplatsen, fig 312:C. Åt norr, öster och kanske åt väster har denna begränsats av en kraftig tegelmur. Av muren har endast fundamentet i norr

Fig 314. Den rekonstruerade kapelltomten inlagd på ett modernt flygfoto.

påträffats i bevarat skick. Utgrävningen i Gråbrödersgatan visade emellertid att också här en gång funnits en mur, men att grundstenarna till denna borttagits under sen tid, fig 312:F. Att kapelltomten även åt väster begränsats av en tegelmur är dock endast ett hypotetiskt antagande.

Kapellområdet har legat på strandbrinken med den södra sidan vid Västergatan uppe på brinkens högsta punkt och den norra sidan nere på stranden. Höjdskillnaden har därför varit stor. Vid utläggning av tomterna norr om Västergatan har man, i ett tidigt skede innan kapellet tillkom, med mängder av träpålar åstadkommit en terrassering åt norr som samtidigt bildat gräns mellan stadsmarken och stranden, fig 312:D. Denna gräns var också en juridisk gräns då kungen hade regale, besittningsrätt, på den s.k. *"forstranden"*. Dessa pålverk har påträffats på flera platser utmed Norra Vallgatan. Vid utgrävningen i Gråbrödersgatan avslöjades också att där gatorna gått ner till stranden har givetvis pålverken också fortsatt en bit upp i gatornas sluttning, se pålrad vid fig 312:G

I samband med anläggandet av begravningsplatsen har man i stället för ett pålverk som terrasseringsvägg uppfört en bastant tegelmur. Därefter har man fyllt upp med jord så att en horisontell markyta för begravningsplatsen har kunnat skapas. Denna norra mur har, för att klara detta stora jordtryck, försetts med sex stycken strävpelare. Brödernas egen ingång till kapellområdet har troligen legat i muren ut mot nuvarande Gråbrödersgatan, närmare bestämt intill den förmodade köksbyggnadens norra mur. Här verkar nämligen ha funnits en passage fri från gravläggningar. Då Gråbrödersgatan under medeltiden kraftigt sluttat åt norr, är det också endast här i söder som gatan och begravningsplatsen befunnit sig på samma nivå, en förutsättning för ett portläge.

Kapellområdets medeltida närmiljö

Hur såg under medeltiden det område ut som dominikanerkapellet gränsade till? Vid uppförandet av kapellanläggningen har man lagt samtliga byggnader i tomtens södra del. En tiggarmunksinstitution bör rimligtvis ha varit mån om att exponera den "publika" delen, dvs. man har lagt kapellet ut mot det av människor mest frekventerade området. Västergatan bör således redan i början av 1300-talet ha haft en hög status som förbindelselänk. Dess benämning *"Almenningsgadhen"* år 1442 anger för övrigt i viss mån en sådan väl grundlagd rangställning.[57]

Mitt emot kapelltomten, tvärs över Västergatan, låg en präktig tegelbyggnad med källare och två våningar, fig 312:I. Byggnaden tillhörde det medeltida Knutsgillet men omtalas först år 1537 som *"St Knudtz gaard"*.[58] Vid utgrävningar åren 1975 och 1977 blottades rester efter den norra gavelmuren och den östra långmuren, fig 316. Inga fynd för vägledning vid ett försök till närmare datering gjordes dock. Byggnaden revs år 1903 men innan detta skedde uppmättes och fotograferades källaren. Den kryssvälvda källaren har burits upp av åttakantiga stenpelare med enkelt utformade stenkapitäl. Sten i stället för tegel i dessa mittpelare och kapitäl gör att byggnadstiden bör sättas till före 1400-talet. Valvribbornas fyrkantsform med vid anfangen rundbågsform ger i jämförelse med t.ex. S:t Petri kyrkas valvkronologi en datering till sent 1300-tal. Väster om detta hörnhus av tegel har det funnits en rad med smala bodar – 8 stycken - vilka omtalas år 1616.[59] De smala bodarna har säkert varit en kvarleva av områdets ursprungliga tomtindelning och kan som sådan troligtvis jämföras med den bodbebyggelse som år 1333 fanns direkt väster om kapellet.

Mitt emot kapelltomten, tvärs över Gråbrödersgatan, låg en tegelbyggnad i hörnet mot Västergatan, fig 312:H. År 1977 kunde den västra källarlångmuren framgrävas, men p.g.a. yngre störningar fick vi ingen kontakt mellan murens och Gråbrödersgatans olika lager. Därför kunde vi utifrån arkeologin inte fastställa byggnadens närmare ålder. Källarbyggnaden beskrevs första gången år 1682 och hade då bjälktak.[60] Vid en utgrävning år 1960 framkom emellertid en del av den östra långmuren, varvid det kunde konstateras att källaren ursprungligen haft kryssvalv, fig 317. Byggnaden är medeltida, en påstående som bl.a. baseras på det faktum att inget s.k. renässansförband finns i de tegelmurar som påträffats.

I hörnet snett emot kapellet låg i kvarteret Liljan en medeltida tegelbyggnad som år 1433 tillhörde riddaren Axel Pedersen av Herdloff. Denna byggnad har med stor sannolikhet, likt Knutsgillets byggnad, vänt gaveln mot Västergatan och haft långsidan mot Gråbrödersgatan.[61]

Strax norr om kapelltomten uppfördes i början av 1400-talet strandmuren i tegel. Gråbrödersgatan slutade åt norr med ett porttorn, år 1559 omtalat i samband med att man orienterade en tomt som liggande mellan *"toldbodenn oc til Sortebrøddre portt"*, alltså sträckan mellan nuvarande Frans Suellsgatan och Gråbrödersgatan utmed Norra Vallgatan.[62] På 1580-talet kallades tornet för *"Blommeporten"*, (*"Blomme port met torn a meretrice"* dvs. uppkallad efter en sköka).[63] Som omtalats ovan blottades rester efter torngrunden vid utgrävningen år 1977, fig 312:E.

Fig 315. Modell över dominikanerkapellet med angränsande bebyggelse under medeltiden. Modellen utförd av modellbyggerska Cecilia Johansson på Malmö museum efter författarens anvisningar.

Dominikanerkapellet efter reformationen

Reformationen i Malmö under slutet av 1520-talet gick hårt åt den katolska kyrkans egendomar, inte minst vad det gäller tiggarmunkordnarnas. Dominikanerkapellet kom t.ex. vid denna tid i kronans ägo. År 1530 skänkte nämligen Frederik I dominikanerkapellet till staden: *"ath ij ere begerendis aff oss sancte Marie Magdalene capell vdj ethers bye till et bysse hwss"*.[64]

Vid den uppräkning av strandmurens torn och portar som finns angivet på baksidan av en ritningsskiss av staden från 1580-talet finns följande noterat invid Blommeporten: *"Sortebrødre closter armamentarium vrbis: ad hanc portam"*, dvs. *"Svartbrödraklostret, stadens vapenförråd, vid denna port"*.[65] Källorna berättar också att staden år 1602 betalt Olof Brun för att forsla *"de gamle harnisk till Graabrøder fra Raadhusit och* (som) *laa paa den gammel Raadstuffue"*. Vid denna tid har man ändrat benämningen från svartbröder till gråbröder. Det gamla gråbrödersklostret i nuvarande Kungsparken hade då varit i bruk så länge som hospital att man glömt bort ursprunget och i stället sammankopplat svartbrödrakapellet med gråbröderna.

Varför man hade harnesk förvarade på rådhuset är givetvis omöjligt att veta. Den 17 april 1612 var man tydligen åter i behov av skyddsrustningar i rådhuset. Då fick nämligen Jesper wognman köra hela tre vagnslass *"harnisk hand aag fra Graabrødre till Raadhusit"*.

Tornkällaren i kapellet omtalas år 1555 i samband med en bouppteckning. Morten Patinemager

var då skyldig *"Hiendrick i Siorte brøre kiellder 9 marc for 2 tønner øl"*.[66]

Raserandet av kapellanläggningen verkar, att döma efter bevarade arkivalier, ha skett under minst tre olika etapper: i slutet av 1500-talet, under 1630-talet samt under 1670-talet. För t.ex. åren 1588-1590 kan man ur stadens befästningsräkenskaper hämta följande upplysningar:

"1588 - loed ieg age den Mursteen fra Sorte brødere thil Østre port, thij der fattedis steen til huszene, som war 1.900 mursteen.

24/9 - for 10 kister kalch at age fra Sortebrødere til Østreport.

- Giffuit for 10.600 mursten at age fra Sortebrødre og til Østre port.

1589 10/5 Giffuit Hospitals vogne for 3.000 mursteen at age fra Sortebrødre og til Østre port, for huer tusind 2½ mark er 7½ mark.

- giffuit Tommis Jenszøn for 2 les mursteen at age fra Sortebrødre til Østre port 4 sk.

- giffuit for 27 les steen at age fra Sortebrødre og til Østre port - d:o 3 les, d:o 2 les mursteen.

- giffuit Hermen Slagter for 2 les mursteen at age fra Sortebrødre og til Østre port.

- giffuit Lauritz Gaas for 4 les mursteen at age fra Sortebrødre og til Skorsteenen vdj porthusit.

1590 27/10 - giffuit for 7 tusind og 3 hundre mursteen at age til Østre port, somme af Sortebrødre og somme fra hospitalit og somme fra stranden 19 m. 2 sk".[67]

År 1599 använde man sig av sten och kalk från kapellet för att i rådhuset kunna mura igen ett hål efter en skorsten.[68] Detta raseringsarbete måste väl betecknas som mindre omfattande jämfört med det arbete som kom till stånd år 1603. Det kan samtidigt noteras att från och med denna tid talas det inte längre om svartbröderkapellet utan i stället om gråbrödernas hemvist. Det hade nu gått så lång tid efter reformationens införande att man uppenbart helt glömt bort svartbrödrarnas tidigare närvaro i staden.

"- Bekostet paa den mur att bryde neder hoes Graabrødre - 8.000 mursten - hvilche sten som er brugt thill pillere under muren widt stranden. Giffuit 3 karle i 2½ dage - 4 mark 11 sk.

2 karle i 2 dage der rensit stenen - 1 mark 4 sk.

Peder Madtzøn wognmand for 30 less store sten, som hand hente i Graabrødre till grundwoll under pillerne".[69]

"Muren widt stranden" är identisk med den långa strandmuren från 1400-talet. Tydligen behövde delar av denna stöttas genom påmurade strävpelare. Orsakerna härtill kan ha varit flera. Ständigt återkommande högvattensperioder kan ha under-

Fig 316. Inmätning av den frilagda yttermuren till Knutsgillets medeltidshus vid Gråbrödersgatan.

Fig 317. Schaktning för nybebyggelse i kvarteret Högvakten år 1960. I bakgrunden Västergatan. Källarmuren efter det medeltida hörnhuset Västergatan - Gråbrödersgatan visar spår efter kryssvalvstak.

minerat muren, så också höjningen av jordlagren inne i staden som ökat jordtrycket på insidan.

Det är således en mängd tegel som från dominikanerkapellet transporterats till Österport och till strandmuren, åtminstone närmare 26.000 stycken. Hur mycket kan denna mängd på ett ungefär ha representerat av hela kapellanläggningen? Om man utgår från att den omgivande muren längst i söder varit minst tre meter hög, att muren varit 1½ sten tjock samt att muren löpt utmed tomtens östra, norra och södra gräns, erhålls enbart för denna mur en tegelåtgång som svarar till en stor del av ovan nämnda mängd. Vid utgrävningen av Gråbrödersgatan kunde dessutom konstateras att grundstenarna till den östra muren konsekvent borttagits (utom på någon meter i det nordöstra hörnet), ett förhållande som mycket väl kan stämma med arkivaliernas uppgifter om bortforslande av 60 *"les steen"*.

Året 1610 förhöjdes det gamla kapelltornet och det avslutades upptill av en träkonstruktion som borgaren Henrich Bölling *"haffuer bekostit træverkit och det ladit opsette paa det nye torn vdj sortebrödre"*. År 1611 berättas mer om detta torn:

"Det nye tornn på Graabrodre Closter med klocke och seierwerch (tornur) *formedelst mange got folckis hiellp och bistandt er opbygt och bekostit wedt goude mendt, som det till denne dag haffuer sig met umag och besuering antagit at lade opsette, den menige mand her vester udi Malmöe saauell som flere till gaffn och goude, och effterdi det er byen till zirat sampt des indbyggere till gaffn och beste…"*.[70]

I stadens kämnärsräkenskaper fram till år 1613 kan man i detalj följa detta torntillbygge. Hörntornet i svartbrödrakapellet tjänstgjorde också som klocktorn. Från år 1611 bodde dessutom Cornelius Jacobsen Klocker i tornet. Han tjänstgjorde både som gravgrävare vid hospitalskyrkogården i nuvarande Kungsparken och klockare vid likringningar.[71] År 1617 betalade staden Cornelius för inskaffandet av en ny kakelugn och också till nya fönster i tornstugan.[72]

År 1642 var uppenbart tornet i dåligt skick. Stadens råd sände då ut besiktningsmän till *"graabrödre torn och spir"*.[73] Nu omtalas minst två klockor i tornet men också *"vegtergangen"* uppe vid spiran. Uppenbart höll man under nattetid från tornet brandbevakning över den västra stadsdelen.

När revs då själva kapellbyggnaden? År 1634 kan vi notera att bevarade räkenskaper avslöjar ett större rivningsarbete:

"- fra grabrør -- først tagsten till Raadhusit it hunder och førretiue, noch bødelen it hunder och firszentiue, noch raakeren tu hunder, noch Albert Chalszøn dreng tu hunder, noch hente Jacob Biermandsøn firszentiue till bødelen, noch Jon Skreder 38, noch Hans Skolemester 21 tagsten. Summa ti hunder 39.

Noch mursten till stran it hunder och firszentiue, skampesten till at brolege med 33 les, som Jacob lod hente szmuasten, Anders Hansøn paa Syndergade 25 grunsten, B: Jost Ledebor 10 grunsten.

Noch temmer 15 egebielker till Sunderuern och gauff huer 4 j lenden aff bielkerne.

Noch tre jern støker it 11 sko lang, it 5 sko lang och it szaa tyg szom en øll oten. De tu støker uar got till at lade sauidt aff, szaa dit uar icke støff iern.

Noch tu steng aff uindeuid, szom bleff udbrøt der murstenen togs bort till stranporten …".[74]

Efter denna tid omtalas endast själva tornet i den forna kapellanläggningen. Det ligger därför nära till hands att koppla rivningsarbetena året 1634 till den gamla kapellbyggnaden. De många taktegel som nedtagits verkar bekräfta att en större byggnad rivits. Så också de 15 ekbjälkar, vilka kan ha ingått i kapellets innertak.

År 1636 drabbades Malmö av en häxinvasion. Stadens styrande kunde emellertid med stor frenesi slutligen göra sig av med problemet. Ett stort antal häxor infångades, dömdes och brändes på Kirseberget. En av dessa var Margareta Bödkers. Den 12 december detta år föll hennes dom. Hon satt då inspärrad i tornkällaren till svartbrödrakapellet: *"Mandagen den 15 aug er oplest en bekiendelse paa Malmö Bytingh, som Margrette böckers, huilcken for troldomszkunst war heffted och anholden, for 15 Mend bekiendte paa grabrödregaarden".*[75]

Den 11 mars 1673 bestämde magistraten att det vid kapellet skulle uppsättas en påle med förbud riktat till borgarna att på platsen avstjälpa orenlighet.[76] Under sommaren samma år skärptes förbudet med anledning av kung Karl XI:s väntade besök. Magistraten beslöt då att stadens gator och hus skulle snyggas upp, och *"dynghögen"* vid Gråböderstornet på Västergatan *"enteligen inplankes".*[77] Detta måste betyda att den forna begravningsplatsen vid denna tidpunkt låg helt öppen.

Den 30 juni 1676 noterades i rådhusrättens dombok att man skulle ta ner tornuret eftersom *"Graabrödztaarn skall brugis till ett laboratorium for Fyrwercherne"*. Stadens kämnär begärde emellertid några dagar senare få veta hur man skulle *"med Graabrödz Torns klocker forfaris. Een Fyrverpere, som der hafuer sitt laboratorium och elliest staden hafuer ett wist genant* (intäkt) *af samme klocker for huer lig som begrafuit blifver."*

Magistraten bestämde så den 11 juli 1678 att *"nedertaga Graabrödre Torn her i staden".*[78] En månad senare besiktigades tornet för slutvärdering.[79] Uppgifter om den exakta tidpunkten för rivningen finns inte, dock måste detta arbete ha utförts före år 1686. Detta år fick nämligen en borgare tillstånd att bygga på den då öde platsen.[80] I 1692-års byggnadsinventering är platsen för det forna tornet och kapellet indelat i fem stycken bebyggda tomter. Bredden på dessa utmed Västergatan var 8, 8, 8, 8 respektive 10 alnar. Ingen av dessa tomtgränser sammanfaller med platsen för den forna väggen mellan kapell och torn. Tomterna måste således ha blivit utstakade först efter det att båda dessa byggnader rivits.

Det ska här också noteras att på kartor från 1660- och 1670-talen har på den forna kapelltomten endast inritats ett till synes fristående torn, alltså en antydan om att själva kapellet försvunnit i ett tidigare rivningsskede.

Slutligen ska omnämnas de två avbildningar som finns av det forna dominikanertornet. På Dahlberghs stick över Karl X Gustafs intåg år 1658 skymtar ett torn med benämningen *"S. Francisci"*, fig 318. Tornet är - som så många andra byggnader på sticket - säkert både förstorat och förskönat. Den andra avbildningen av tornet är från samma år, 1658. Den ingår i Michel Skovs spionkarta. På denna mycket enkla skiss antyds att platsen runt tornet har varit öppen.

Fig 318. Erik Dahlberghs teckning av Karl X Gustafs intåg i Malmö år 1658. Tornet till höger om S:t Petri kyrka är "Gråbröderstornet" i kvarteret Skepparen.

Franciskanerna i Malmö

Om franciskanerna

”1419 grundades klostret (locus) i Malmö. Kung Erik, pomraren, gav bröderna ett hus (locum) och S:ta Annas kapell vid havet (apud mare). Men år 1487 reformerades detta konvent, och då erhöll bröderna några tomter för att bygga ett nytt kloster i västra delen av staden, delvis sträckande sig mot södra sidan och i norr och öster omgivna av allmänna gator. Följande år, 1488, fingo de av olika personer andra tomter, vettande mot stadsgraven, och annandag pingst 1489 drog de i procession in på detta ställe och höll gudstjänst där”.[1]

Så här beskrev franciskanermunken Peder Olsen från Roskilde under 1530-talet sin ordens historia vad det gäller Malmöklostret.[2] I en gammal klosterkrönika läser man om hur franciskanerna kom till Danmark:

”I det Herrens år 1232 kom de Små Brödre (franciskanermunkarna) *på deres bare ben för första gången till Danmark.”*

Så började franciskanernas långa historia här uppe i Skandinavien. Trots att det var en ung klosterorden som gjorde entré i Lund den där dagen år 1232 hade ryktet om den märkliga orden redan spritt sig i våra nejder. Nu stod här några ynkliga, barfotabröder i Lund med grova, bruna klosterkläder och simpla rep om midjan och begärde ödmjukt att få tala med den mäktige ärkebiskopen i Lund Uffe Thrugotsen. Säkert har Uffe med intresse studerat de män som denna dag stod inför honom. Kanske har han frågat vad de tre stora knutarna betydde som var och en hade på sitt midjerep. I så fall har han fått veta svaret. De fanns där för att minna om de tre reglerna i franciskanernas klosterlöfte: fattigdom, lydnad och kyskhet.

Ärkebiskopen beviljade genast ”*Guds små fattiga*” att bilda ett konvent, ett kloster, i staden. Sex år senare kunde detta kloster invigas.[3]

Franciskus föddes år 1181/1182 i staden Assisi norr om Rom. Hans mor var mycket religiös men fadern tänkte bara på affärer. Han var en av de rikaste klädeshandlarna i staden. Ofta var han på affärsresor i Frankrike. Franciskus fick lära sig franska och hans namn, Franciskus, betydde just *”fransmannen”*.

Som ung var Franciskus rik och förde ett sedeslöst liv. Han deltog i ett krig mellan städerna Assisi och Perugia, blev tillfångatagen och satt flera år i fängelse. En natt drömde han att faderns hus hade förvandlats till ett underbart palats, fyllt med vapen. I ett rum stod en vacker brud och väntade på sin brudgum. Förvånad frågade Franciskus vad detta betydde. En röst sa att detta var hans egna vapen men att kvinnan väntade på honom. Samtidigt uppmanade honom rösten:

”Franciskus, vart är du på väg? Återvänd hem! Där kommer det att uppenbaras för dig vad du har att göra.”

Plötsligt förstod Franciskus vem kvinnan var som han skulle gifta sig med. Det var ingen vacker varelse i kött och blod utan hennes namn var *”Fattigdom”*. För att förstå Jesus måste man frigöra sig från allt jordiskt; från rikedom, mat och kläder. Allt ska man ge till de fattiga och alltid förlåta någon man gjort orätt.

Fadern blev ursinnig. Franciskus klädde då av sig nästan helt naken, gick ut på torget och ropade till folket att Gud nu var hans riktige far och att hans förre far kunde ta tillbaka allt, även hans kläder. Sedan slängde han dem på marken. Av biskopens trädgårdsmästare fick Franciskus en smutsig mantel. Så hade han, den rikaste, firat sitt bröllop med *”Fru fattigdom”*.

Snart drogs ett antal lärjungar till den helige mannen. År 1209 besökte Franciskus påven Innocentius III för att få sin klosterorden godkänd.

Fig 319. Franciskus. Detalj av målning av Carlo Crivelli år 1491. Foto: Wikipedia.

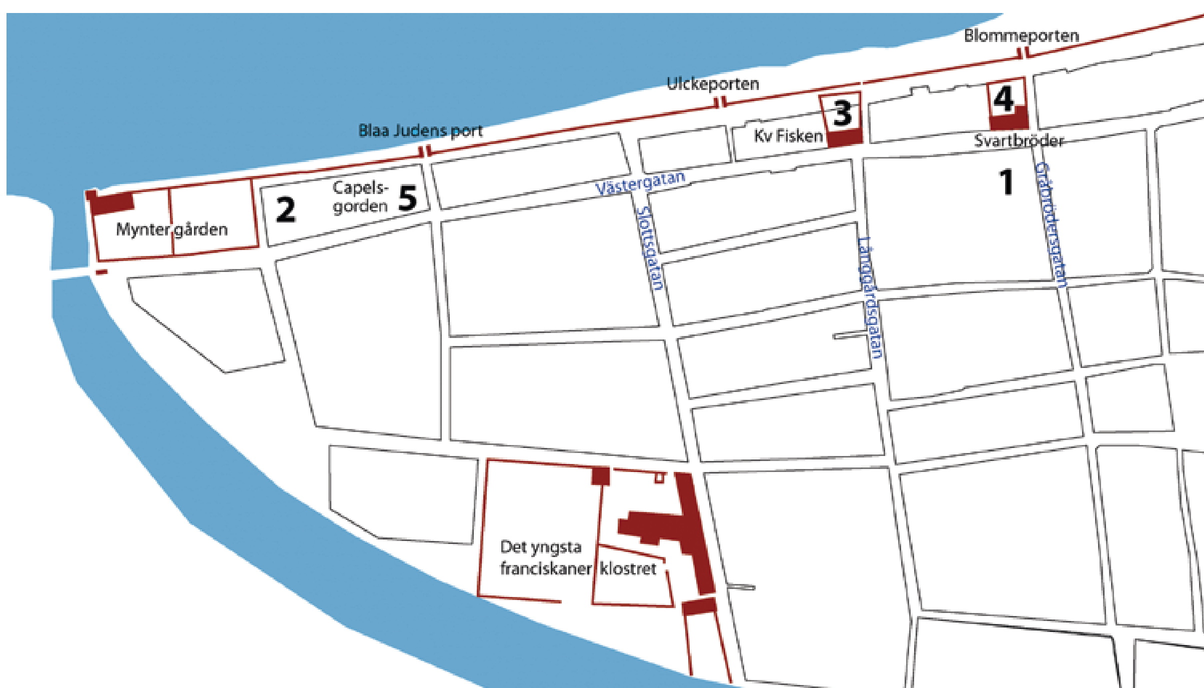

Fig 320. Kartan visar de olika platser som varit aktuella i diskussionerna om var i Malmö franciskanerna under medeltiden haft sina olika anläggningar.

Det var en arg och vrång påve som tog emot denne trashank.

"Låt mig vara i fred för din regel. Gå hellre tillbaka till dina svin och predika för dem så mycket du behagar", sa han.

Franciskus gick då genast ut och predikade i en stor svinstian i Rom, smörjde in sig med gödslet och återvände till påven för att visa att han lytt honom. Han fick sin orden godkänd![4]

Äldre forskningsresultat om Malmöklostret

Just franciskanernas Malmöhistoria var under 1930-talet ett mycket hett forskarämne. Franciskanerna är faktiskt i den historiska forskningen rörande Malmö den i särklass mest omdebatterade av de kyrkliga verksamheterna. Ja, man torde kunna säga att de resulterat i den mest uppslitande pennfäktningen rörande stadens arkivalier och äldre historia någonsin. Det är därför inte helt lätt att åter ta upp detta ämne.

Som har visats i det tidigare kapitlet om dominikanerkapellet, uppstod redan under början av 1600-talet oordning i beteckningen av de platser som tidigare hyst de olika medeltida tiggarmunkordnarnas institutioner i Malmö. Den anläggning som ursprungligen varit svartbrödrakapellet tillskrevs nu plötsligt gråbröderna (franciskanerna) och efter denna feltagning fick gatan intill svartbrödrakapellet namnet Gråbrödersgatan. Under 1800-talet antog forskaren Carl Sonnenstein-Wendt att ett stort område söder om svartbrödrakapellet en gång utgjort platsen för det yngsta franciskanerklostret,[5] fig 320:1, varför man vid namngivningen av stadens olika kvarter på 1860-talet ökade på förvirringen. Ett stort kvarter söder om Västergatan och det medeltida svartbrödrakapellet fick då det namn det än i dag bär, nämligen kvarteret Gråbröder.[6]

Den danske forskaren Vilhelm Lorenzen menade i början av 1900-talet att franciskanerna första gången omtalas i Malmö året 1414.[7] Först genom en kunglig gåva av S:ta Annas kapell vid stranden år 1419 blev klostret instiftat. Var detta första kloster låg förblev emellertid en öppen fråga för Lorenzen. Klostret flyttades dock snart till annan plats och erhåll härvid beteckningen Simon och Juda kapell. Platsen för detta nya kloster menade sig Lorenzen kunna identifiera genom ett år 1434 utfärdat brev, vari omtalas att klostret låg strax intill den längst västerut i staden blivande *"Myntergården"*, fig 320:2. Under slutet av 1400-talet skulle emellertid, enligt Lorenzen, klostret återigen ha flyttat, denna gång längre österut i staden varvid kyrkan placerades norr om stadens huvudgata, *"den lange Adelgade"*.

Anders Ulrik Isberg s:rs och j:rs uppfattningar om var franciskanerna haft sin hemvist utgick från antagandet att denna tiggarorden år 1415 innehaft ett kloster i staden, beläget i kvarteret Fiskens östra del, fig 320:3.[8] De menade dessutom att detta kloster troligen funnits redan år 1383 eftersom franciskaner redan vid denna tidpunkt skulle ha omtalats i Malmö. Genom trångboddhet och därav uppkommet behov av att utvidga anlägg-

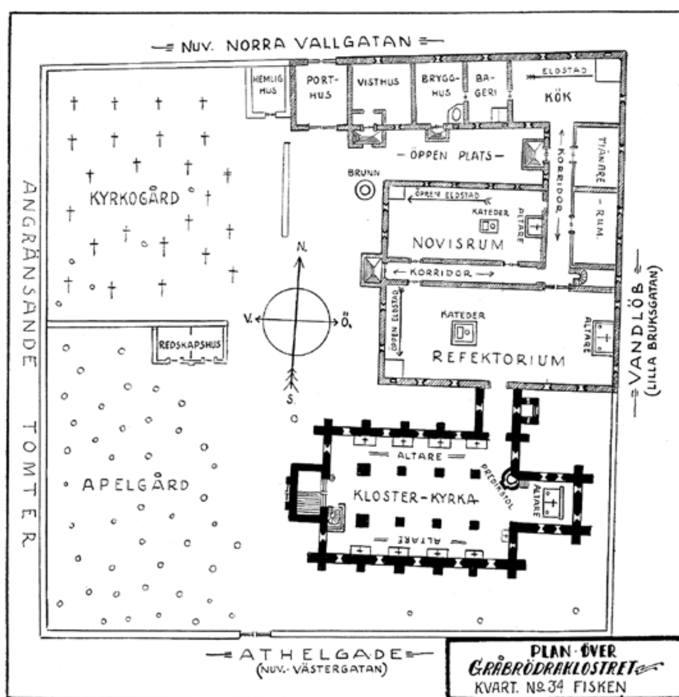

Fig 321. Anders Ulrik Isberg j:rs fantasirika föreställning om hur klostret i kvarteret Fisken en gång såg ut.

ningen, skulle munkarna, enligt de båda Isberg, år 1419 i kunglig gåva ha fått dominikanernas gamla kapell, helgat åt S:ta Anna, vilket kapell dominikanerna tydligen uppgivit. Franciskanerna bibehöll trots detta nyförvärv den gamla klosteranläggningen. Orden hade således, enligt de båda Isberg, i 1400-talets Malmö ägt ett kloster fördelat på två geografiskt helt skilda anläggningar. Efter en tid beslöt man sig så för att bygga ett större kloster, vilket uppfördes åren 1487-1489 i stadens sydvästra delar i nuvarande Kungsparken.

Malmöforskaren Hans Wåhlin gjorde år 1933 en djupdykning i arkivalierna och fann att den Isbergska rekonstruktionen inte höll måttet.[9] Något franciskanerkloster fanns sannolikt inte i Malmö år 1410, däremot kan ett franciskanerkapell beläggas från och med år 1412. Detta kapell (helgat åt S:t Anna?) skulle eventuellt kunna ha legat på samma plats som det senare klostret. Wåhlin angav platsen för detta kloster till kvarteret Skepparens östra delar, fig 320:4. Någon gång under perioden 1445-1455 omtalas ett befintligt kapell helgat åt Simon och Juda, vilket uppenbarligen varit beläget invid *"Myntergården"*, fig 320:2. Samtidigt omtalas det dock att man hade planer på att uppföra en ny kyrka till samma helgon. Enligt Wåhlin förverkligades sannolikt inte dessa planer, utan i stället fick franciskanerklostret överta de två helgonnamnen, troligtvis i samband med att det gamla Simon och Judakapellet revs. År 1489 flyttade så klostret till den nybyggda anläggningen i nuvarande Kungsparken.

År 1934 framlade Einar Bager sina forskningsresultat, av vilka framgår att franciskanernas kloster inte alls som Wåhlin påstått legat i kvarteret Skepparen utan i stället i kvarteret Fisken, fig 320:3, samt att detta kloster burit namnet Sanctorum Simonis et Jude kapell.[10] Föregående år hade emellertid Anders Ulrik Isberg j:r utkommit med en omfattande publikation, vari han på åtskilliga sidor redogjort för franciskanerna i Malmö. Nu var det inte enbart frågan om var dessa haft sin hemvist, nu redovisades detaljerade planritningar och rekonstruktionsskisser; ett falsarium av sällan skådat slag, fig 321.[11] Wåhlin kunde rädda sitt anseende genom att med utgångspunkt från Isbergs bok publicera den i särklass hårdaste kritik någonsin mot en Malmöhistoriker.[12] Här erkände Wåhlin också Bagers franciskanversion (och följaktligen också delvis Isbergs) som den rätta. Den reviderade Wåhlinska totalbilden för franciskanerkronologin framgår av en publikation år 1936. Enligt denna skulle S:t Annas kapell ha legat i kvarteret Fisken, fig 320:3. På 1410-talet uppläts detta kapell till franciskanerna som klosterkyrka. I närheten av *"Myntergården"* låg samtidigt Simon och Juda kapell, vilket kapell nedbröts någon gång under åren 1459-1488, fig 320:2.[13]

Einar Bager publicerade år 1939 en kort artikel där han förde fram mer material till diskussionen om franciskanernas äldsta tid i Malmö. Denna gång hade han gjort en analys av en speciell originaltext, hämtad från den medeltida minnesboken *"Registrum ville Malmöghe"*. Texten omtalar dels en del av strandmuren *"som stonder waesten i byaen ther radhet akther met gudz hiaelp at sanctorum Symonis et Jude kyrke skal mwres vp til"*, dels ett strandmursparti *"ther som sanctorum symonis et Jude capelle nw stonder"*.[14] Bager menade att dessa båda anteckningar inte införts samtidigt utan att den första tillkommit efter året 1437 och den senare kanske först på 1450-talet. Skrivstilarna kan nämligen, enligt Bager, knytas till handstilar från åren 1438 respektive 1456. Denna utgångspunkt gjorde det möjligt för Bager att lansera en ny teori rörande Simon och Juda kapell. Vid tidpunkten för det äldsta införandet hade redan den äldre kyrkan eller kapellet - vilken låg strax öster om *"Myntergården"* - nedbrutits och man planerade nu att ersätta detta kapell med en kyrka i kvarteret Fisken. Nedrivningen av kapellet kunde eventuellt bero på att detta hade legat i vägen för kungens då uppförda *"Myntergård"*. Det planerade kyrkbygget hade så slutförts när det senare omnämnandet sker. Vid denna senare tidpunkt hade det nyuppförda kapellet också övertagit det gamla kapellets namn. Hypotesen återkommer i Bagers stora verk år 1971.[15]

Upplevs det hela något förvillande? Turerna är verkligen många i det digra utredningsarbetet i försöken att finna fram till Malmöfranciskanernas bopålar. När författaren därför nu ger sig i kast med att klargöra frågan är det som om 1930-talets hätska och mycket oförsonliga kamp slår emot honom på ett obehagligt sätt.

Arkeologiska lämningar

Det mest elementära i frågan om franciskanernas olika förflyttningar i Malmö måste givetvis vara att söka utreda hur många olika anläggningar det totalt kan ha varit frågan om samt var dessa varit belägna. Platsen för det nya kloster som stod klart år 1489 är helt säkert fastställt; detta kloster låg i nuvarande Kungsparken med klosterkyrka och byggnader delvis ut i den nuvarande Slottsgatan. Från år 1968 och framåt har i parken då och då påträffats rester efter den till klostret hörande begravningsplatsen. Dock har ingen schaktning berört själva klosterbyggnaderna.

Franciskanerna flyttade till sitt nya kloster från sitt gamla kloster i kvarteret Fisken. Vad finns det

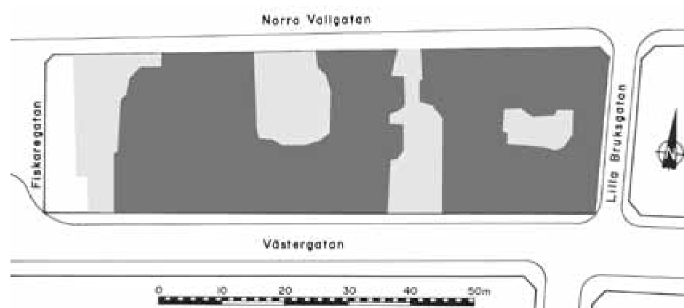

Fig 322. Inför totalexploateringen av kvarteret Fisken år 1983 var endast små ytor med medeltida kulturlager bevarade (ljusgrå färg). Där en gång klostret legat i kvarterets östra del var endast ett smärre gårdsparti bevarat.

för uppgifter om detta äldre kloster? Tyvärr inte många. Stadsarkivarie Anders Ulrik Isberg j:r utkom år 1933 med en bok där han ingående tar upp franciskanerklostret. Tyvärr är alltsamman grundat på vilda fantasier. Isberg verkar dessutom ha varit helt okunnig i skalor på ritningar. Lägger man t.ex. ut hans "kloster" på rätt plats i det aktuella kvarteret och vidare norrut fram till strandmuren skulle kyrkan med sidoskepp och mittskepp totalt endast bli ca 7 meter bred!

Arkeologiskt är tyvärr materialet från franciskaneranläggningen i kvarteret Fisken nästan obefintligt. Anders Ulrik Isberg j:r berättar följande år 1923:

"Vid senare tiders grävningar har det konstaterats, att den å dessa tomter uppförda klosterbyggnaden – ett kapell eller en kyrka – varit av rätt ansenlig omfattning och sträckt sig åtminstone 5 à 6 meter ut på Norra Vallgatan, där omkring en meter under nuv. markytan även delar av byggnadens stengolv påträffades; och det har likaledes befunnits, att klostret tillhörande kyrkogård haft sin sträckning över hela området, dock varit i huvudsak förlagd till tomterna n:r II och III, där flera människoskelett påträffades för 9 år sedan, då grundgrävningarna till den nuv. 4-våningsbyggnaden verkställdes. … Vid senare tiders grävningar å tomterna II och III (478) vid Norra Vallgatan har man även här påträffat människoskelett …".[16]

År 1983 revs den resterande delen av de äldre husen i kvarteret Fisken för att ge plats till den otroligt fula betongskapelse som i dag täcker hela kvarteret. Det visade sig då att på själva klostertomten fanns endast ett mindre orört område mitt inne i kvarteret, fig 323. På samma tomt påträffades i samband med grundläggningsarbeten år 1913 ett tjugotal skelett. Dessa var belägna strax under källargolven till de rivna husen. Benen låg på ganska varierande djup, somliga blott ett par decimeter under golven, andra upp till en meter.[17] År 1983 kunde elva skelett grävas fram men inget var bevarat i sin helhet. Däremot påträffades smärre

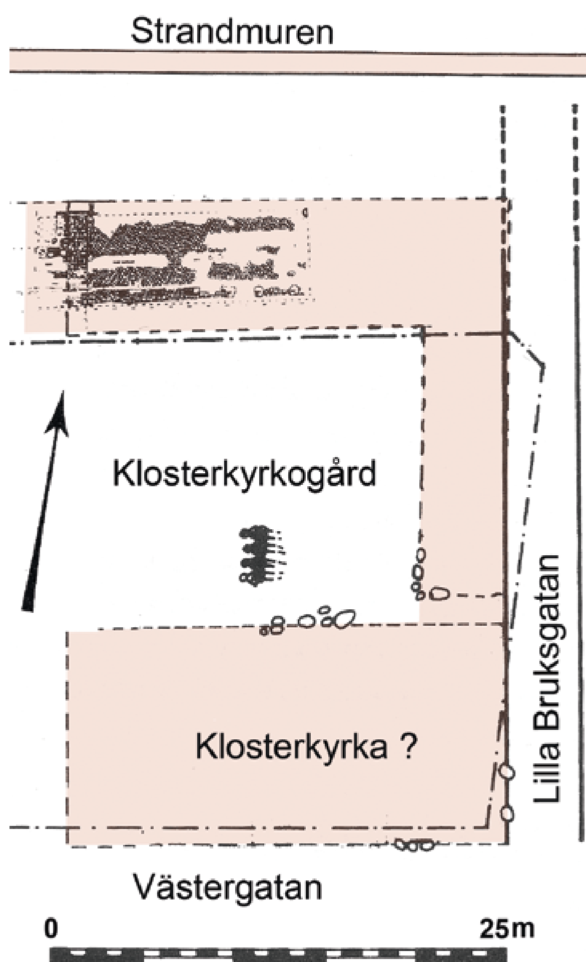

Fig 323. Här ses samtliga arkeologiska resultat från klosterområdet i kvarteret Fisken. Vad gäller grävningen i Norra Vallgatan norr om klosterkyrkogården, se fig 324.

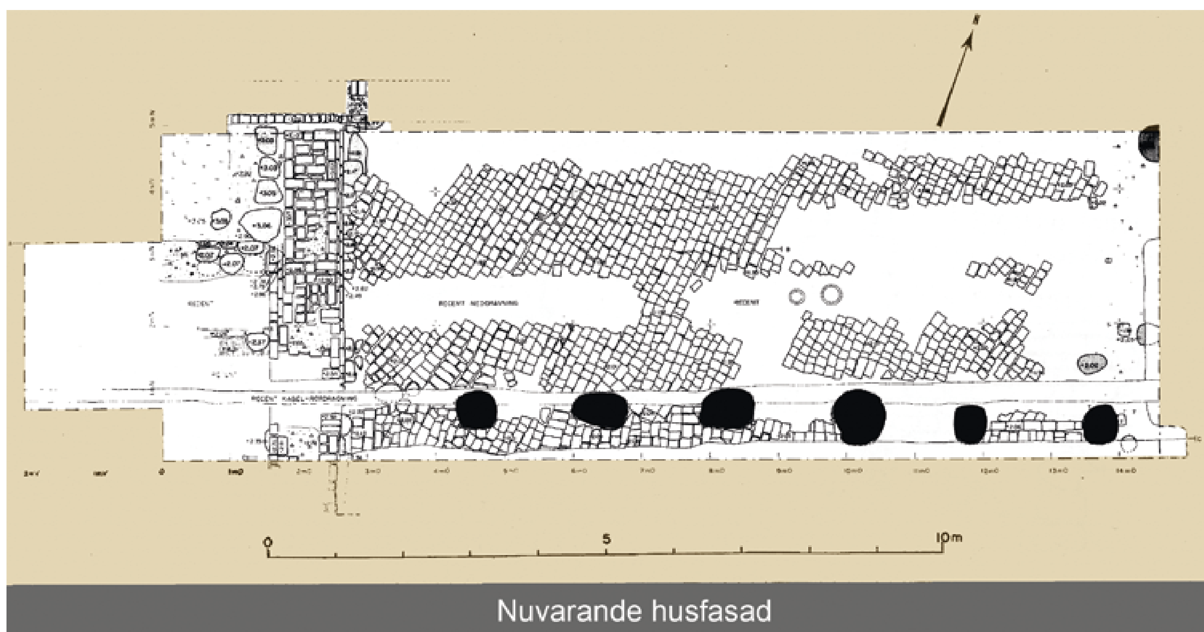

Fig 324. I Norra Vallgatan påträffades rester efter en s.k. halvkällare i franciskanerklostrets norra länga. De svarta områdena markerar flata stenar som lagts som stöd för pelare, troligtvis spår efter en klostergång i bottenvåningen.

grundmursrester till kapellets/kyrkans norra långmur och sydöstra hörn samt till den byggnad som legat ut mot Lilla Bruksgatan i öster, fig 323.[18]

År 1993 blottades vid en ledningsgrävning ute i Norra Vallgatan en välbevarad byggnadsrest, fig 324. På ett djup av ca 1,7 meter under marknivån framkom ett tegelgolv. I väster fanns en bred tvärmur av tegel medan den östra gavelmuren inte kunde dokumenteras då denna låg öster om schaktet. Byggnadens norra långsida kunde dock dokumenteras på ett litet parti och även dess södra långsida. Utmed golvets södra sida, ca 1,8 meter norr om den södra långsidomuren noterades ett antal stora flata gråstenar i golvet.[19] Dessa har markerats med svart på fig 324. Stenarna har varit underlag för antingen sten- eller träpelare. Då golvet ligger så lågt står vi troligtvis här inför en s.k. halvkällare. Pelarna skulle alltså kunna bilda stöd för en längsgående innervägg i bottenvåningen över källaren. Det är därför inte osannolikt att vi här har spår efter en enklare form av en s.k. klostergång vilken i bottenvåningen löpt runt den inre klostergården.

Franciskanerna i de skrivna källorna

Författaren har sist i detta kapitel i tidsföljd sammanställt alla originalkällor som rör franciskanerna i Malmö. Tittar vi på den information vi får från arkivalierna blir klosterbilden följande. Bröderna med sina gråa ordensdräkter och sina tiggarskålar omtalas första gången i Malmö år 1412. Direkt väster om deras vid denna tidpunkt namngivna kapell fanns en gård som detta år av ägaren domprosten Folkvin skänktes till ett i Lunds domkyrka upprättat Helig lekamens altare. År 1423 bekräftades åter denna donation rörande gården invid och väster om gråbrödernas hus i Malmö. Situationen är up-

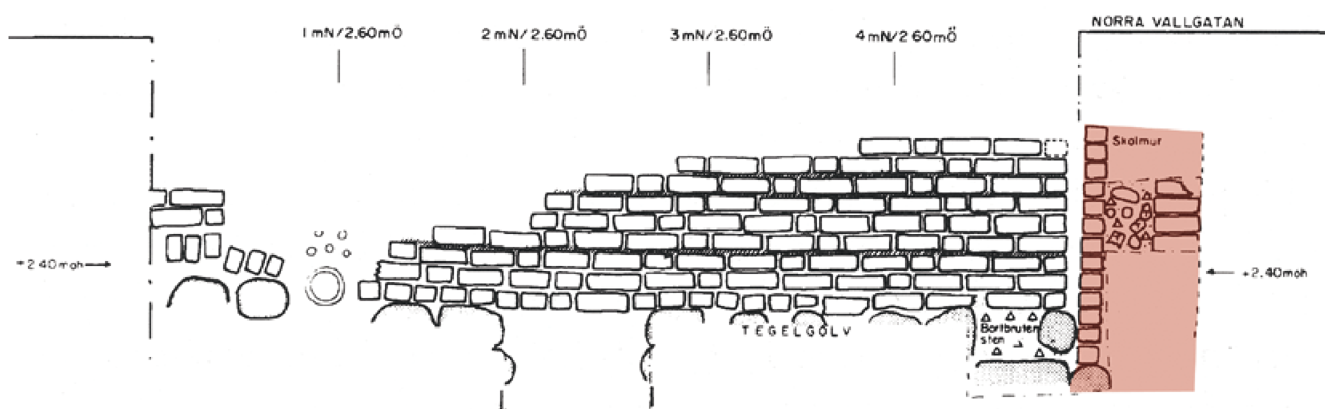

Fig 325. Uppmätning av tegelmuren som ses på fig 324. Muren ligger inte i förband med den norra långmuren (rödmarkerad) vilket visar att den norra längan sträckt sig längre åt väster än vad som framkommit i det upptagna schaktet.

penbart den samma år 1412 och år 1423; den enda skillnaden ligger i franciskaneranläggningens beteckning; d.v.s. *"kapell"* respektive *"hus"* (domus).

Uppgifterna i breven från åren 1412 och 1423 ger oss en utmärkt möjlighet att lägesbestämma kapellet. Märkligt nog har ingen tidigare forskare angripit problemet genom att granska ägostrukturen bland de olika franciskaneranläggningarnas närmaste grannar. Tomten direkt väster om 1412-års kapell blev uppenbart detta år en egendom under Helig lekamens altare i Lunds domkyrka. Ägoförhållandena passar perfekt för anläggningen i kvarteret Fiskens östra del. Tomterna g:a nr 488 m.fl. - dvs. de tomter som legat direkt väster om franciskanerklostret i detta kvarter - tillhörde vid reformationen Helig lekamens gods i Lund.[20] Det finns således inte någon tvekan om att franciskanerna redan åren 1412 och 1423 ägt en anläggning i kvarteret Fisken, samt att denna år 1412 omtalas som kapell och år 1423 som hus.

Det anmärkningsvärda är emellertid att detta klosters tempel kunde omtalas som kapell men också som kyrka. Under åren 1503 till 1529 gjordes t.ex. räkenskapsredovisningar för Simon och Juda kapell, vilket då otvetydigt åsyftar det forna klostrets helgedom. Beteckningen är här således *"kapell"*, inte *"kyrka"*. Likaså framstår kopplingen kapell och kloster mycket klart år 1508 när borgmästaren Hans Michelsen utfärdade ett köpebrev på en gård *"i det søndre Stræde ved gamle Graabrødrekloster som er sanctorum Simonis & Jude capelle."* I ett brev från ärkebiskop Johan Brostrup år 1494 omtalas däremot *"apostlarna Simons och Judas kyrka, vilken fordom var franciskanernas klosterkyrka"*.

Det stora problemet som vi står inför är också att det samtidigt existerat två kyrkliga inrättningar vigda till helgonparet Simon och Juda. Den 26 januari 1434 köpte kung Erik av Pommern av Metta Olaffsdatter, Herman Tomassens änka, en gård begränsad i söder av *"Athelgaden"*, i norr av stadens jord vid stranden, i väster av stadens västra mur och i öster av Jep Pedersens gård. Samma dag köpte också kungen av rådman Jep Pedersen *"den gård som denne själv bebor, belägen mellan Metta Hermands gård i väster och S. Symonis et Jude kyrkogård i öster samt mellan Athelgaden och stadens jord vid stranden"*.[21] Simon och Juda kyrkogård låg alltså som den tredje tomten från Västerport räknat, fig 320:2. Eftersom tomten direkt väster om kyrkogården tillhörde en privatperson har denna kyrkogård inget att göra med franciskaneranläggningen i kvarteret Fisken som ju i väster vid samma tid gränsade till Heliga Lekamens altare i Lund. Visserligen omtalas år 1434 endast Simon och Juda kyrkogård, men då en kyrkogård under medeltiden även måste ha inräknat ett tillhörande kapell eller en kyrka, kan man lugnt förutsätta att en sådan byggnad funnits samt att denna rimligtvis varit be-

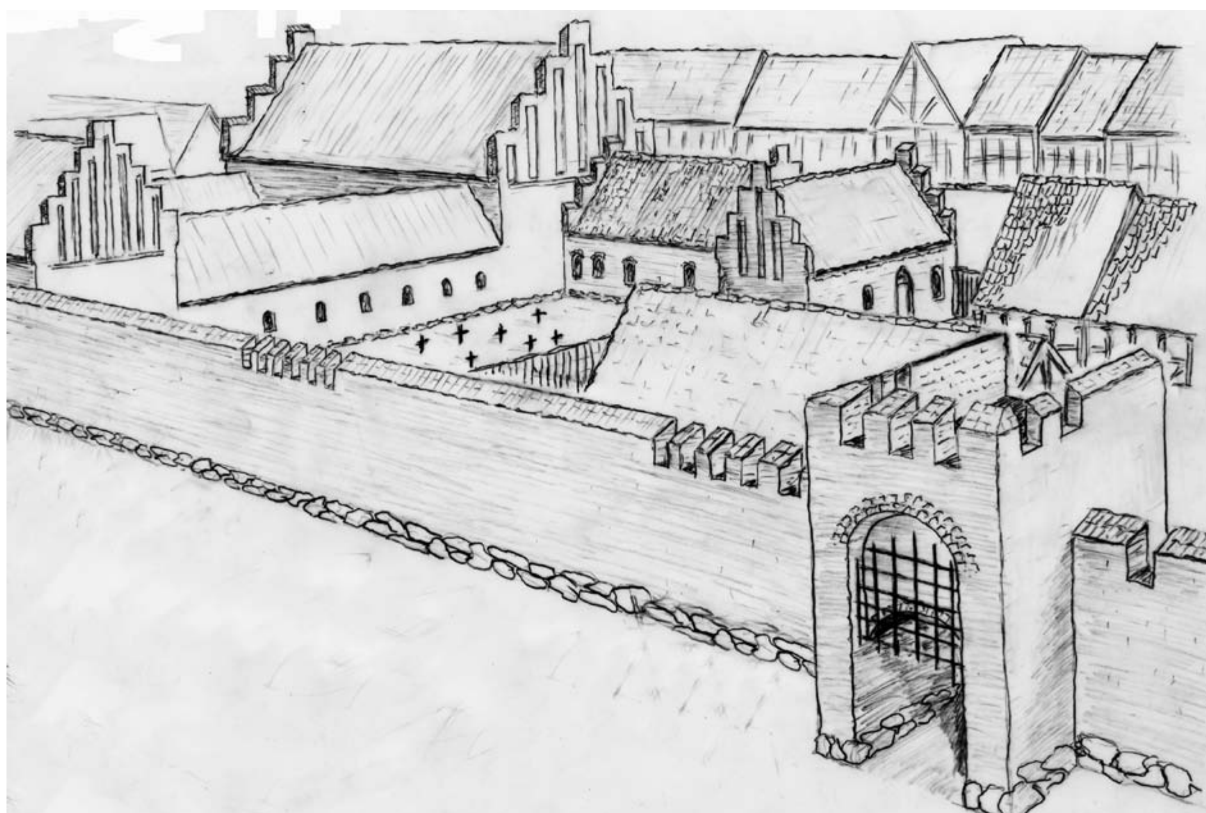

Fig 326. Författarens ytterst förenklade skiss över klostrets tänkbara utseende. Längst till vänster den norra klosterlängan ute i nuvarande Norra Vallgatan. Söder därom (till höger) kyrkan/kapellet. I förgrunden Ulckeporten vid Fiskaregatan.

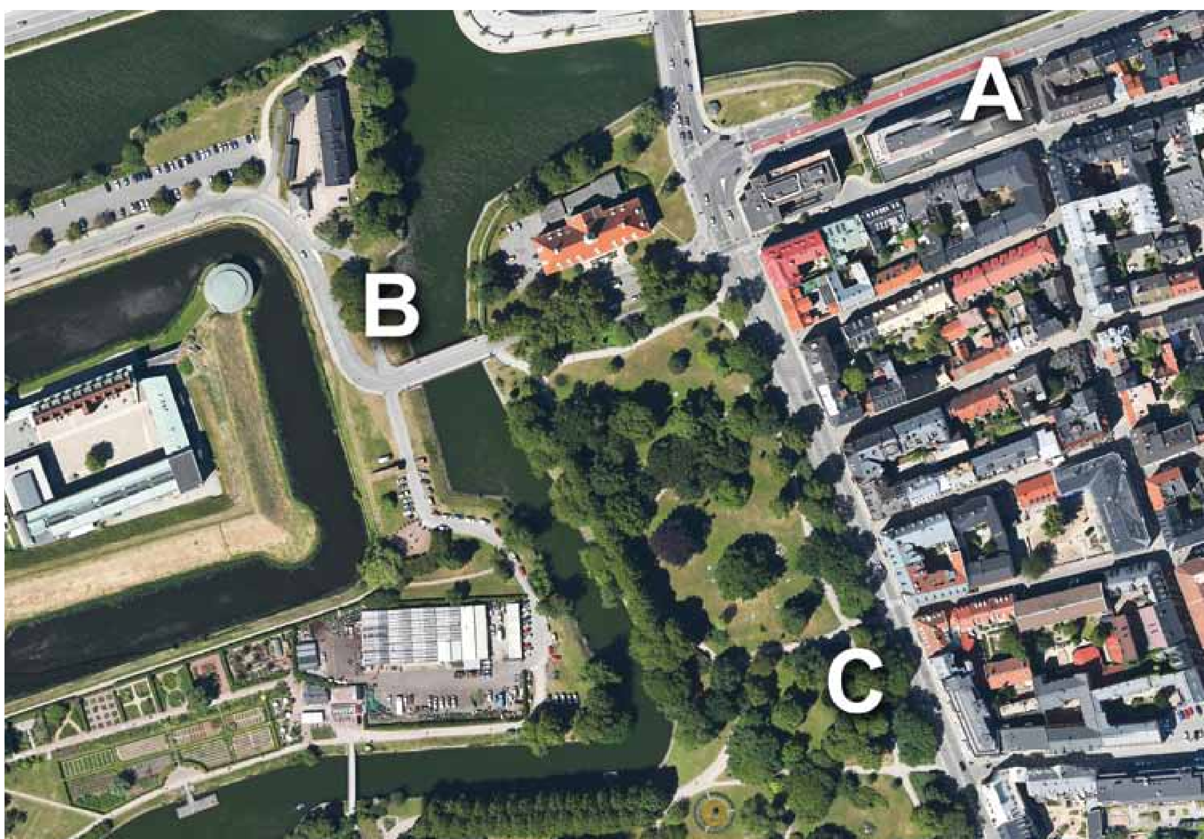

Fig 327. De tre olika institutioners läge vilka har haft samröre med franciskanerna i Malmö. A: Platsen för det äldsta klostret B: Platsen för Capelsgården C: Platsen för det yngsta klostret.

lägen öster om den omtalade kyrkogården.

Att vi haft två kyrkliga inrättningar vigda till Simon och Juda visar också det brev år 1459 då kungen till sin myntmästare i Malmö Henrik Dringenberg skänkte en grund *"nordan näst Sanctorum Simonis et Jude kapell"*.[22] Uppenbart fanns det mellan detta kapell och strandmuren i norr en tomt som kungen ägt. Vid samma tid existerade emellertid klostret i kvarteret Fisken och här gick klosterområdet ända fram till strandmuren. Det kapell till Simon och Juda som omtalas år 1459 måste således vara samma kyrkliga institution som det som år 1434 omtalas som vara beläget på den tredje tomten räknat från Västerport.

S:t Simon (Seloten eller Kananaios) och S:t Judas (Taddeus) var två av Jesus apostlar som i uppräkningen av apostlarna alltid nämns tillsammans. De båda led martyrdöden i Persien vilket kanske kan förklara varför det inte är mycket känt om dem. Innan sin död ska emellertid Judas ha förkunnat kristendomen i Armenien och där grundat den armeniska kyrkan. Deras helgondag är den 28 oktober. Varför franciskanerna valt detta helgonpar för huvudaltarna i de två kapellen är inte lätt att finna svar på. Kring speciellt S:t Judas utvecklades emellertid en tro att han var förbedjaren inför Kristus när det gällde människor i desperata omständigheter och också skyddshelgon för "hopplösa fall", den som du "ber om hjälp när allt annat har misslyckats". Detta stämmer ju väl överens med franciskanernas arbete med samhällets sjuka, gamla och utslagna.

Vi har således bevisligen att göra med två olika kyrkliga byggnader men båda har varit vigda till samma helgonpar. Redan detta är märkligt i en stad som inte har varit speciellt rik på kyrkliga institutioner. Då dessutom dessa helgonnamn är relativt ovanliga i samband med kyrkliga byggnader måste man utgå från att dessa båda kyrkliga inrättningar på något viss har haft ett inbördes sammanhang – något annat är omöjligt. Då en av de två institutionerna var franciskanernas klosterkyrka måste detta helgonval ha att göra exklusivt med just denna tiggarorden. Franciskanerna måste alltså ha samröre med båda de geografiskt åtskilda anläggningarna.

Vi har alltså påvisat en kontinuitet för franciskanerna i kvarteret Fisken från år 1412 fram till flyttningen året 1489. Då vi utan större tvekan kan utgå ifrån att det är franciskanerna som valt helgonnamnet Simon och Juda för sitt kloster i Malmö, måste detta namn rimligtvis också kunna knytas till deras institution före klostergrundandet, under den tid då man endast hade ett kapell i kvarteret Fisken, alltså från senast år 1412 och framåt. Hur ska då det kapell som år 1434 omtalas

ligga borta nära Västerport kunna inpassas i denna till synes väl säkrade kontinuitet för anläggningen i kvarteret Fisken? Låt mig först få ta upp frågan om när övergången från kapell till kloster kan ha skett.

År 1410 skrev ärkebiskop Jakob Gertsen sitt testamente och han skänkte då gåvor till alla de kloster som vid denna tidpunkt fanns i ärkestiftet.[23] Något franciskanerkloster i Malmö nämns inte i testamentet. Detta – tillsammans med kapelluppgiften från år 1412 - bör visa att det i Malmö vid denna tid ännu inte fanns någon klosterinstitution tillhörig franciskanerna. När har då denna övergång skett? År 1434 omtalas en gård belägen tvärt över från Gråbrödraklostret, en uppgift som visar att klosterinstiftandet bör ha skett någon gång mellan åren 1412 och 1434. Detta tidsintervall stämmer med en källa från 1530-talet som omtalar att klostret grundades år 1419 och att kung Erik av Pommern då också gav bröderna ett hus och S:t Annas kapell vid havet.

Endast drygt hundra år mellan händelse och nedtecknande, samt det faktum att uppgiftslämnaren själv tillhört franciskanorden och således haft möjlighet att ta del av dess traditions- och arkivmaterial, gör att källans riktighet inte bör kunna ifrågasättas. Med klargörandet ovan av franciskaneranläggningens kontinuitet från kapell till kloster i kvarteret Fisken uppkommer då genast ett flertal frågor, bl.a.:

1. Vad är det egentligen för ett kapell som kungen har patronatsrätt över och som han således kan skänka bort?

2. Varför fick franciskanerna detta extrakapell med byggnad i samband med att man troligtvis beslutat att övergå från kapell till klosterinstitution?

3. Varför blir aldrig den kungliga gåvan dvs. S:t Annas kapell med hus ett franciskanerkloster?

4. Varför försvinner i arkivalierna för alltid S:t Annas kapell efter detta enda omnämnande och överförande till franciskanerna?

Gåvan år 1419 kan inte åsyfta den anläggning som franciskanerna bevisligen ägde i kvarteret Fisken vid tidpunkten för gåvans utdelande. Samtidigt är den enda säkra lägesbestämningen av gåvan påståendet att kapellet legat vid havet (eller vid stranden). Kapellet ges också som kunglig gåva, dvs. helt otänkbart är det inte att kungen också var i besittning av andra jordar och egendomar i direkt anslutning till kapellet. Vi ska alltså söka ett kapell där dessa kriterier uppfylls. Tankarna går osökt till Simon och Juda kapell strax öster om Västerport.

Först måste ett försök till närmare lägesprecisering av detta kapell ske. Visserligen omtalas anläggningen vara belägen på den tredje tomten östan

Fig 328. Modell över författarens tidigare rekonstruktion över Myntergården. Med stor sannolikhet har emellertid borgen haft en större förborg i öster från vilken porttornet på bilden lett in till den inre borggården.

Västerport men hur stora har dessa tomter egentligen varit? Genom ett flertal utgrävningar tror vi oss i dag tämligen väl känna den borg eller kastell, *”Myntergården”*, som kungen lät uppföra på sina år 1434 inköpta tomter. I norr begränsades den av en del av strandmuren, i väster av den del av stadsmuren som löpte mellan Västertorn vid stranden och Västerport. Till Västerport anslöt den lange Adelgaden och utmed gatans norra sida fanns en hög borgmur. Vid utgrävning har också borgens östra mur lokaliserats och mitt på denna har funnits ett porttorn in till borggården, fig 328.[24]

Två faktorer indikerar emellertid att det troligtvis endast är en del av denna 1400-tals borg som vi i dag har kunskap om. För det första har utgrävningar verkställts på 1930-talet på ett tämligen stort parti öster om borgen vid uppförandet av den nya östra museilängan. Om det på den då avschaktade marken skulle ha funnits en kyrkogård, alltså området skulle ha innefattat den tredje tomten från Västerport år 1434, skulle gravar utan tvekan ha kommit i dagen och varit kända. Så är inte fallet. För det andra kan det konstateras att tillträdet till borgen skett genom ett porttorn ungefär mitt på den östra borggårdsmuren. Grundstenarna till porttornet frilades vid utgrävningar i början av 1900-talet. Att man inte placerat detta porttorn ut mot Adelgatan i söder antyder att även marken öster om porttornet tillhört kungen. Här skulle alltså ha varit platsen för *”Myntergårdens”* förborg. Att borgens medeltida tegelbebyggelse fortsatt österut finns faktiskt fortfarande en indikation på i bevarade slottsmurar. I den murgång som leder från slottsbyggnaden ut mot det östra kanontornet finns i marknivå ett valvanfang, en infästning i väggen till ett källartunnvalv som en

Fig 329. Insidan av skyttegången som från slottsbyggnaden leder till det nordöstra kanontornet. Utmed denna mur har legat en tegelbyggnad med en källare med tunnvalv. Infästningen till tunnvalvet och den därunder befintliga kritstensväggen är fortfarande synligt i muren. Detta visar att "Myntergården" sträckt sig längre österut än vad man tidigare trott.

gång suttit i en byggnad med långsidan utmed muren, fig 329.

Utan tvekan är det så att de två tomter som kungen köpte in år 1434 har omfattat en väldigt stor markareal. Hur stor vet vi inte men konstaterandet är viktigt när vi nu ska försöka att finna platsen för Simon och Juda kapell nära Västerport. För detta använder vi oss av 1500-talets skrivna källor. Den då omtalade s.k. *"Capelsgorden"* måste nämligen föras in i diskussionen. Einar Bager antog år 1939 att denna gård inte var platsen för ett kapell utan i stället använts som arbets- och förrådsplats till ett på annan plats beläget kapell. Författaren är av en helt annan uppfattning. *"Capelsgorden"* skulle nämligen med mycket stor sannolikhet kunna vara identisk med platsen för det år 1434 omtalade Simon och Judakapellet. Vad kan då 1500-talets källor berätta om *"Capelsgordens"* läge?

Två källor ger oss nödvändig vägledning. År 1549 omtalas en gård väster i staden *"som liiger westen nest wp till capels gorden, mett szin behøring, frij eyedom"*.[25] År 1558 omtalas att staden överlåter *"tiil euig tiide itt føie sticke stadszens jord, som van er att vere enn almindeliig bys gang emellom Sanct. Simonis ett Jude gord oc gods, som kallis Cappilgaarden, oc Anne Palnis y verre haffuer, oc Helliig trekongers capils iord oc gaard, som forne Peder Nielszen nu y verre oc breff paa haffuer, oc strecker siig samme bys jord oc gang fran adellgaden sønder aff oc nor vppaa langs emellom baade gaardene, indtil bys jord igenn tagher, bag norden optiil fornne gaarde …"*.[26]

Av dessa båda källor framgår således att *"Capelsgorden"* i väster gränsade till en gård och i öster till en gång mellan sig och en gård tillhörde Helig

Fig 330. Strandmuren har gått från "Myntergården" vidare österut. Under 1600-talet grävdes fästningskanalen på bilden och då försvann muren. Strax invid Hovrättsbyggnaden till höger låg "Blå Judens porttorn". Simon och Juda kapell och kyrkogård (den s.k. "Capelsgorden") låg väster om porttornet, troligtvis på det gröna området till vänster på fotot.

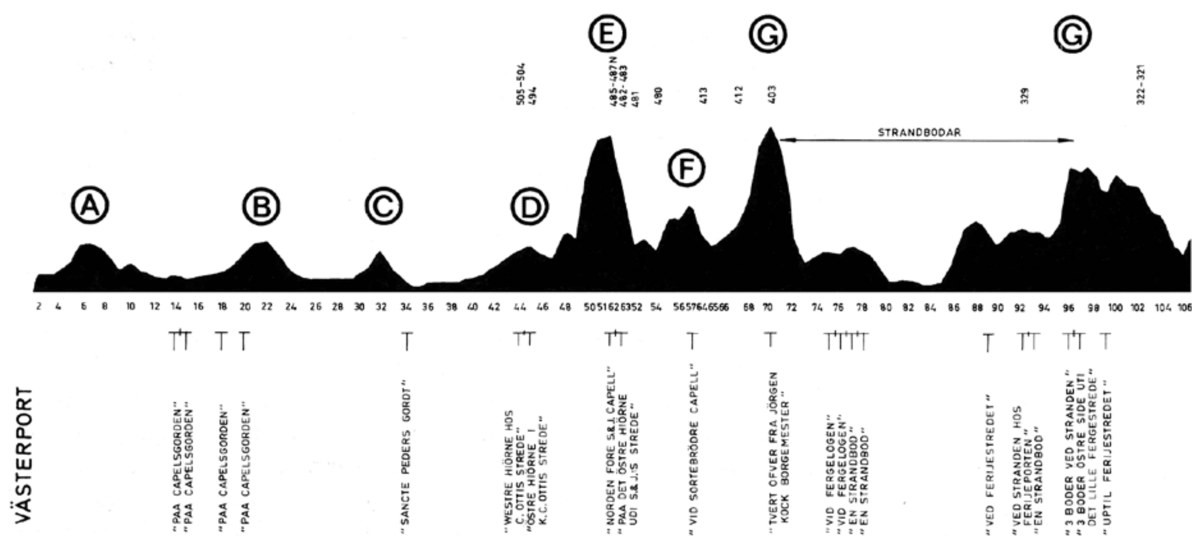

Fig 331. Författarens analys över de bosattas skattesatser år 1517 i kvarteren norr om "den lange Adelgade. Diagramtopparna visar de streden som från denna gata gått norrut till portarna i strandmuren: A=Stallgårdsporten, B=stredet till Blå Judens port, C=Slottsgatan, D=Fiskaregatan, E=Lilla Bruksgatan, F=Gråbrödersgatan och G=Frans Suellsgatan. Diagrammet visar att "Capelsgorden" legat väster om stredet till Blå Judens port.

Tre kungars kapellgods. Gången ledde fram till en stadens jord norr om de båda gårdarna. Dessutom nämns att *"Capelsgorden"* tillhörde Simon och Juda gods, en i sammanhanget högst väsentlig upplysning.

Eftersom dessa båda 1500-tals anteckningar är gjorda långt efter det att Malmöhus, som ersatte *"Myntergården"*, uppfördes på 1520-talet och då detta slott redan från början får förutsättas ha varit omgiven av den slottsgrav som än i dag finns, måste de två omtalade gårdarna ha legat öster om den nuvarande inre slottsgraven. Från 1650-talet känner vi via kartor placeringarna av strandmurens porttorn. *"Blaa Judens porttorn"* har legat strax väster om den gamla Hovrättsbyggnaden, fig 330. Från tornet måste det ha gått en körväg ner till den lange Adelgaden. Kan det vara denna körväg som omtalas som en "bys gang", dvs. en stadens gång, år 1559?

Författaren har genom analys av Lyder van Fredens bevarade kämnärsräkenskaper för åren 1517-1520 kommit fram till att hörntomterna invid de streden som från den lange Adelgaden gått ner till strandmurens porttorn genomgående ägdes av borgare med en betydligt högre skattesats än övriga i kvarteren bosatta. Just för området kring *"Blaa Judens port"* finns en sådan ansamling högre skattebetalare, vilket bör indikera förekomsten av ett strede ned till detta torn, fig 331.[27] I samma räkenskaper har dessutom speciellt angivits de skattebetalare som bor i *"Capelsgorden"*. I skattetabellerna finns samtliga dessa noterade i den räkenskapsdel som omfattar sträckan mellan Västerport och stredet vid *"Blaa Judens port"*. Inte mindre än fyra olika skattebetalare kan knytas till *"Capelsgorden"*, en omständighet som bör tala för en större anläggning. Detta stöds också av det faktum att *"Capelsgorden"* blivit speciellt namngiven i de annars på sekundärupplysningar så intetsägande skattelängderna.[28]

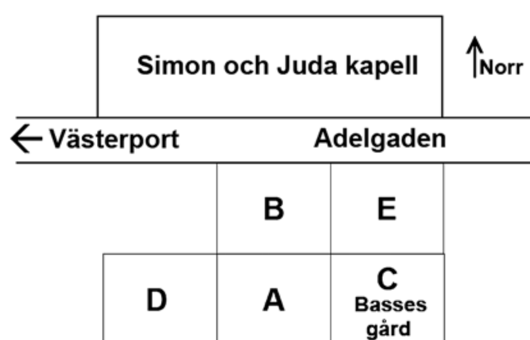
Ser man till de rent topografiska förutsättningarna finns det på sträckan mellan den lange Adelgaden och strandmuren endast ca femtio meters friyta på vilken *"Capelsgorden"* kan ha legat. Läget för strandmuren i området kring gamla hovrättsbyggnaden är nämligen väl känt då rester efter denna kom i dagen vid utökning på hovrättsbyggnadens baksida år 1954.

Vi ska nu söka föra *"Capelsgorden"* - omtalad år 1558 som Simon och Jude gods - bakåt i tiden. En sammankoppling av olika köpehandlingar från åren 1476-1490 ger vid handen att det år 1476 verkligen existerade ett Simon och Jude kapell i närheten av Västerport. Skissen på nästa sida visar de av författaren rekonstruerade ägoförhållandena enligt bevarade arkivalier. Dessa källor berättar följande:

År 1478 sålde Oluf Jenssøn en gård till Hans Skacke (A), belägen västerut i Malmö mitt emot Simon och Juda kapell söder om Adelgaden sunnan näst Marine Krumpers dotters gård (B), västan Johan Oxes gård (C) och östan herr Morten Perssens gård (D). Två år tidigare hade Peder Mikkelssøn sålt sin jord (E) söder om Adelgaden och norden Johan Oxes gård *"som kaldes Basses Gaard"*. Denna jord omtalades även år 1490 då Jakob Ulv blev ägare till jorden *"norden den gård som fordum kallades Basses Gaard"*, vilken var belägen i Malmö *"hindher"* Västerport och *"sunnan"* Adelgaden.[29]

Som Hans Wåhlin mycket riktigt påpekar kan

detta år 1478 omtalade Simon och Juda kapell inte knytas till området för Simon och Juda kapell i kvarteret Fisken. Avståndet mellan detta kvarter och Västerport är nämligen alltför stort, drygt en halv kilometer. Om Simon och Juda kapell i uppgiften ovan från år 1478 i stället kopplas samman med Simon och Juda gård och gods år 1558, blir sträckan till Västerport betydligt mindre. Vid den-

na tidpunkt, dvs. år 1478, var ju också bevisligen franciskanerklostret i bruk i kvarteret Fisken, varför man kan förutsätta att om egendomarna legat söder om kvarteret Fisken, dessa skulle ha lägesbestämts i förhållande till ett kloster, inte till ett kapell.

Vi går ytterligare bakåt i tiden och når året 1459. Detta år skänkte kungen till myntmästaren Henrik Dringenberg sin och kronans jord och grund i Malmö nordan näst Simon och Juda kapell. Här omtalas således en profan jord och grund, dvs. en tomt med byggnad eller gård, vilken legat mellan kapellet och strandmuren. Endast *”Capelsgorden”* kan sägas överensstämma med detta år 1459 omtalade kapell. *”Capelsgorden”* gränsade ju bevisligen i norr till en annan egendom, medan det andra alternativet - nämligen franciskanerklostret i kvarteret Fisken - inte kan inpassas i dessa ägoförhållanden. Att döma av åtminstone hyreshandlingar från åren 1532 och 1537 har nämligen klostret ägt all mark mellan den lange Adelgaden och strandmuren.

Utifrån vad som hittills sagts bör det således anses helt klart:

* att franciskanerna i Malmö år 1412 haft ett kapell i kvarteret Fisken. Kapellet har sedan kommit att ingå i ett kloster och detta kloster har gått ur bruk år 1489.

* att kapellet och senare klosterkyrkan varit helgad åt Simon och Juda. Kyrkan övergår efter klostrets avflyttande år 1489 till att enbart kallas kapell.

* att det år 1434 legat en kyrkogård och ett kapell mellan den senare omtalade *”Blaa Judens port”* och den nuvarande inre slottsgraven. Kyrkogården har troligtvis legat väster om kapellet.

* att detta kapell existerat åren 1434, 1459 och 1478 under namnet Simon och Juda kapell.

* att detta kapell före år 1459 i norr gränsat till ett av kungen ägt markområde på vilket en byggnad eller gård varit belägen.

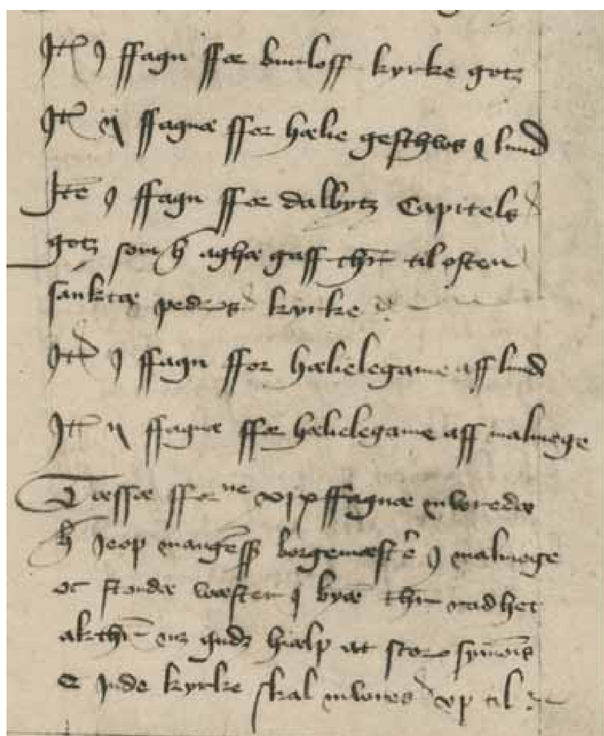
* att denna plats under 1500-talet kallades för *”Capelsgorden”* och att markområdet norr om denna gård vid denna tid ägdes av staden och utgjordes av en obebyggd tomt.

Därmed är vi framme vid frågan varför det existerat två kyrkliga inrättningar vigda till Simon och Juda. Det får förutsättas att franciskanerna varit initiativtagare till helgonvalet Simon och Juda - klosterkyrkan var ju bevisligen vigd åt dessa helgon - varför denna klosterorden också på något sätt bör ha varit involverade även i kapellet i närheten av Västerport. År 1412 ägde franciskanerna ett kapell i kvarteret Fisken. Erik av Pommern - klosterbefrämjare av till synes stort format - skänkte senare ett redan existerande kapell med byggnad åt bröderna för att på det sättet stötta tiggarmunkarnas övergång från kapell till klosterinstitution. Enligt en senare källa skulle detta ha skett år 1419.

Den primära frågan rörande gåvan år 1419 torde vara vad för egentligt behov som legat bakom? Franciskanerna ägde ju redan ett kapell i Malmö. Man kan tänka sig att franciskanerna permanent ville flytta från det kapell de redan hade i kvarteret Fisken. Då detta emellertid bevisligen inte skedde, bör ett annat alternativ medtas som högst tänkbart, ett alternativ som aldrig tidigare i tryck beaktats. Franciskanerna skulle helt enkelt ha varit i behov av ett ”reservkapell” under tiden för ombyggnaden av den gamla kapellanläggningen. En sådan ombyggnad måste ju ha ägt rum då denna anläggning omordnats till ett kloster. I kvarteret Fisken har franciskanerna inte haft en speciellt stor byggplats till sitt för fogande; tomtens djup har uppgått till endast ca 45 meter. Altartjänsten och mässorna skulle ju hållas oavsett ombyggnaden. Genom att flytta över huvudaltaret, dvs. Simon och Juda altare med dess reliker till ett annat kapell, kunde man emellertid gå i gång med rivandet och uppförandet av ett kloster. Det tillfälliga kapellet skiftade därvid namn till Simon och Juda kapell eftersom relikerna från det gamla kapellet måste ha förts över till reservkapellet.

Sammanfattas författarens hypotes om orsaken till varför det funnits två Simon och Judaanläggningar i Malmö blir bilden följande:

Franciskanerna har låtit sin gamla kapellinstitution övergå till klosteranläggning. Detta kan ha skett redan år 1419 men helt otänkbart är inte heller en något senare tidpunkt. Åtminstone se-

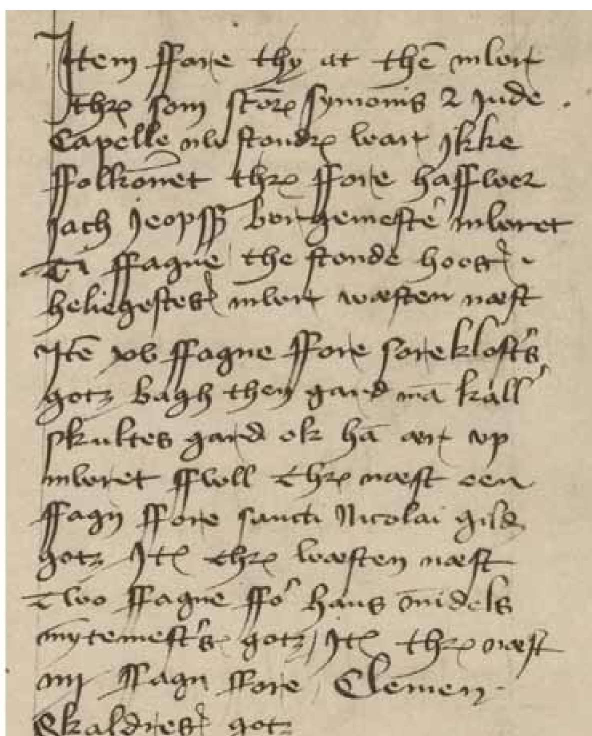

Fig 332. De två i ”Registrum” omtalade textavsnitten. Till vänster längst ner står: ”oc stondae waester j byæ ther radhet akther met guds hialp at sankt symone o jude kyrke skal mwres vp til”. Till höger högst upp står: ”Item ffore thy at then mwr thre som sctore Symoni ʒ Jude capelle nw stondre”.

nast under perioden 1434-1440 har franciskanerna överflyttat sina bopålar och sina altartjänster till det nya kapellet nära *”Myntergården”*. Orsaken till överflyttningen har varit att man vid denna tid var i gång med att uppföra åtminstone en ny klosterkyrka på det forna Simon och Judakapellets plats i kvarteret Fisken. Det trånga utrymmet på denna plats omöjliggjorde en utbyggnad i etapper med bibehållen altartjänst. Klosteranläggningen var färdigbyggd före 1450-talet, kanske redan före året 1442 att döma av en arkivalisk källa som omtalar en tomt belägen mellan de två tiggarmunksklostren i Malmö, dvs. mellan dominikanerna och franciskanerna. Franciskanerna har vid klostrets färdigställande lämnat sitt ”reservkapell”, över vilket de dock fortfarande hade äganderätt. Själva kapellbyggnaden har fått stå kvar till åtminstone efter år 1478. Detta kan kanske förklaras av att det till kapellet varit knutet en kyrkogård, vilken visserligen kan ha gått ur bruk vid franciskanernas övergivande, men vars existens ändå motiverade ett kapell på platsen, åtminstone under så lång tid som de gravlagdas minne vårdades.

S:ta Annas kapell vid havet

Var kommer då S:ta Annas kapell in i bilden? I början av 1500-talet omtalades det ju att Erik av Pommern år 1419 gett franciskanerna S:ta Anna kapell vid havet (”*apud mare*”). Tyvärr finns inte överlåtelsebrevet bevarat utan endast denna ytterst knapphändiga sammanfattning nedtecknad långt senare. Vi vet alltså inte orsaken till gåvan eller var kapellet legat. Vi kan däremot gissa oss till att gåvan varit avsedd att ge stöd till munkarnas arbete med att etablera ett kloster i Malmö. Har S:ta Annas kapell varit det kapell som franciskanerna tog över som reservkapell och då döpte om till Simon och Juda kapell?

Alla som forskat i ämnet har utgått från att gåvan har rört ett kapell i Malmö. Detta förhållande nämns emellertid inte alls. Det enda vi får veta är att kapellet låg vid havet. Visserligen stämmer det med att Simon och Juda kapell låg i direkt anslutning till stranden i Malmö men det kan faktiskt också vara så att den kungliga gåvan inte varit avsedd som stöd för ett fysiskt och tillfälligt platsbehov, utan för ett ekonomiskt stöd till det planerade klostret. Författaren vill därför kasta in ett möjligtvis tänkbart alternativ på var S:ta Annas kapell kan ha legat.[30]

Skånemarknaden, dvs. den fiskmarknad som avhölls varje år från mitten av augusti till slutet av oktober, var en medeltida intäktskälla av enorma mått. Marknaden innefattade många platser utmed Öresund och Skånes sydkuster. Den främsta marknadsplatsen var dock Falsterbohalvön. Tiggarmunkarna var givetvis väl etablerad på en sådan plats. Halmstad franciskanerkloster hade under senmedeltiden i Skanör ett *”capella cum domuncula”*. I Falsterbo hade borgmästare, råd och köpmän från

Stralsund senast ca 1448 låtit uppföra ett kapell där gudstjänst under marknadstiden hölls av franciskanermunkar från klostret i Stralsund.[31]

Låg kanske S:ta Annas kapell här nere vid det dåtida mest betydelsefulla ekonomiska centrat i Skandinavien? När det gäller den medeltida fiskmarknaden i sydvästra Skåne har man alltid i forskningssammanhang enbart koncentrerat sitt intresse till städerna Skanör och Falsterbo. Bevarat källmaterial berättar emellertid att sillfisket även bedrevs på båda sidor om Höllviken. I ett brev utfärdat av borgmästare och råd i Skanör den 25 april 1410 angående gränserna mellan staden och kungens jord omtalas att i kung Valdemars tid (här åsyftas rimligtvis Valdemar IV Atterdag) hade bodarna i Hööl (dvs. Höllviken) på båda sidor tillhört kungen och där hade kungens fogde, Bo Dörrsven, uppburit all bodskatt och rättighet som i Hööl kunde tillfalla kungen.[32] Kungen har alltså ägt och uppburit skatt av fiskebodar som funnits även på Lilla Hammars näs, dvs Höllvikens östra strand. Detta ofrånkomligt säkra arkivaliska belägg, bevittnat av de styrande i Skanör, sätter osökt även Lilla Hammars näs i centrum vad gäller sillhandeln i sydvästra Skåne.

Att medeltida fiskhandel även skett på detta näs och inte enbart ute vid Skanör/Falsterbo stöds nu också av de spår efter en medeltida lerbotten som författaren året 2009 påträffat vid en arkeologisk undersökning ute på näsets norra del. Lerbottnar är säkra arkeologiska belägg för kustknutna handelsaktiviteter under 1200-talet. Mängder med lerbottnar har t.ex. påträffats i Simrishamn, Skanör, Malmö och på Hallands Väderö. Lerbottnar kommer att tas upp längre fram i boken.

Ute på Lilla Hammars näs har det funnits ett medeltida kapell. Efter reformationen kom detta kapell i kungens ägo. År 1583 skänkte Frederik II kapellet till det dåvarande hospitalet i Malmö, dvs. det tidigare franciskanerklostret. Kapellet revs och teglet forslades till Malmö för att användas vid byggnadsarbeten i hospitalet. Den fråga man ställer sig är varför man vid reparationsarbeten i det tre mil avlägsna Malmö skulle göra sig omaket att hämta material så långt bort? Lilla Hammars by ligger väldigt isolerat långt ute vid den långgrunda kusten och transportvägen till Malmö har varit allt annat än lätt. Kan det vara så att förklaringen varit att kapellet är det samma som det S:ta Annas kapell som Erik av Pommern skänkte till franciskanerna år 1419? Kapellplatsen har lokaliserats och direkt intill finns en stor naturlig vattendamm vilken sedan gammalt benämnts *”Klosterdammen”*. Denna namnform är tämligen ologisk då det i området inte finns några eftermedeltida lämningar som skulle kunna ha anknytning till varken kloster el-

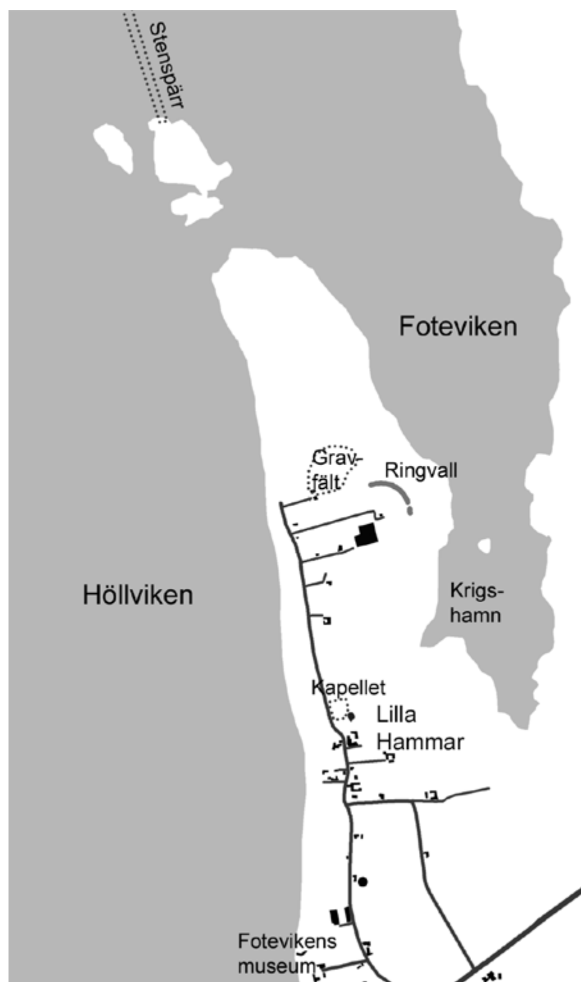

Fig 333. Överst en orienteringskarta över Lilla Hammars näs vid Höllviken. Kapellet har legat norr om själva byn Lilla Hammar. Nederst en detalj av en karta från år 1699 med dammen (”Klosterdammen”) och till vänster platsen för en ”Öde kiörka”.

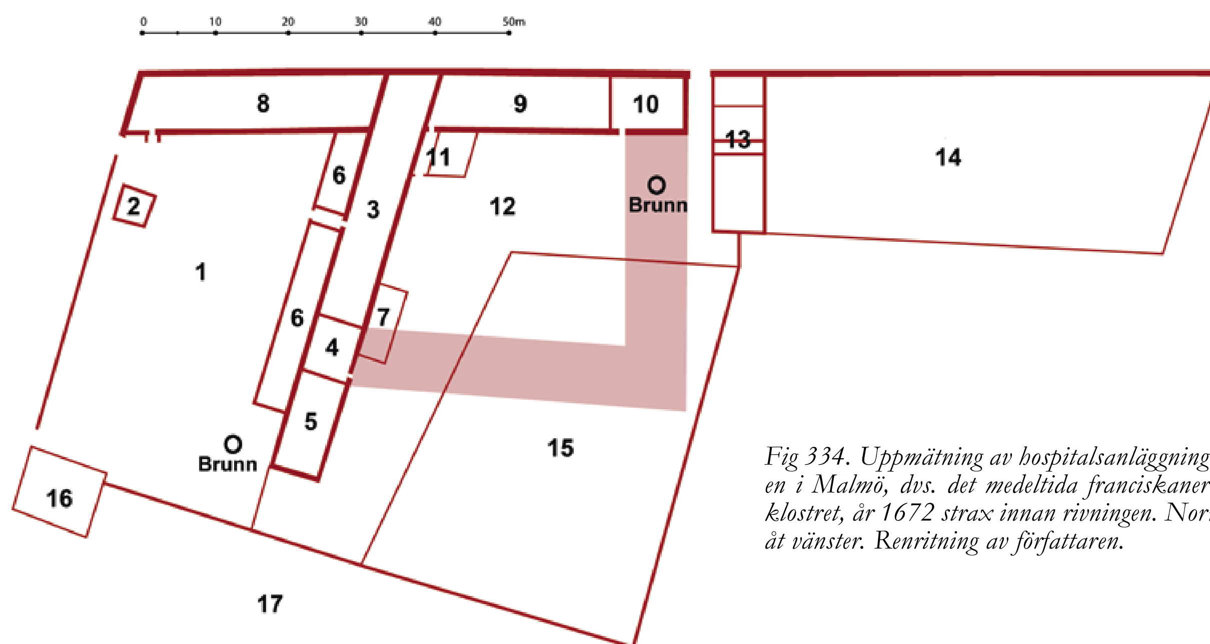

Fig 334. Uppmätning av hospitalsanläggningen i Malmö, dvs. det medeltida franciskanerklostret, år 1672 strax innan rivningen. Norr åt vänster. Renritning av författaren.

ler munkar. Av dokumentet år 1410 ovan framgår att kungen innehaft strandrätten på Lilla Hammars näs. Genom att år 1419 skänka ett av honom ägt kapell vid denna strand där den årliga fiskhandeln florerade skulle tiggarmunkarna i Malmö fått ett värdefullt, kontinuerligt ekonomiskt bidrag till sitt nya kloster. Kanske kan det vara så.

Den yngre klosteranläggningen

Franciskanernas yngsta klosteranläggning i Malmö uppfördes i slutet av 1400-talet i den sydvästra delen av dåtidens stad strax invid den här befintliga stadsvallen med sin vattengrav. På 1670-talet låg detta område i vägen för de då utbyggda fästningsverken kring Malmöhus. Slottets kanoner fordrade nämligen ett större, friare skottfält även in mot stadsbebyggelsen varför en stor del av denna direkt öster om fästningen revs, däribland det medeltida klostret som vid denna tid tjänstgjorde som ett hospital. Före rivningen gjordes år 1672 på riksrådet Claes Rålambs order en planuppmätning av detta hospital. Tyvärr beskrev man inte samtidigt anläggningen annat än med de noteringar som gjordes på själva planritningen. Nedan ska vi ta en rundvandring i 1672-års hospital.[33] Utifrån denna husesyn ska författaren sedan försöka rekonstruera en del av själva det medeltida klostret.

Hospitalsområdet begränsades i öster av den nuvarande Slottsgatan. Denna gata, eller *"strede"*, var under medeltiden betydligt smalare än i våra dagar. Vid klostrets uppförande på 1480-talet har man varit tvungen att dels anpassa byggnaderna till befintligt gatunät, dels till det religiösa kravet på att kyrkan skulle ligga i exakt väst-östlig riktning. Klosterkyrkans östra gavel ut mot stredet har därför fått en sned vinkel i förhållande till kyrkans långmurar. I norr avgränsades klosterområdet av en tegelmur som löpte utmed *"Vestre Hospitalstrede"* vilken var en fortsättning västerut av nuvarande Hospitalsgatan. Via en port kom man in på en stor öppen gård, den s.k. *"Ringgården"*, fig 334:1. Namnet kommer av den stora, inbyggda klockstapeln i trä som stod strax innanför porten. Denna klockstapel hade dock uppförts först år 1586, fig 334:2.

Väl inne på *"Ringgården"* kunde man välja att gå in i kyrkan vid gårdens södra sida eller in i den stora sjukhuslängan som låg utmed gårdens östra sida. Klosterkyrkan, fig 334:3, har på planritningen från år 1672 fått märkliga proportioner. Bredden uppgick till 14 alnar medan längden var hela 93 alnar. Ca 2/5 av denna längd var dock inrättade till två rum som inte har haft något med kyrkan att göra, nämligen ett *"Vedhus",* fig 334:4 samt en *"Lada"* fig 334:5. Om ladan vet man att det *"fordom brukats till spannemålshus"* och att det på 1580-talet varit en *"saltkällare"*. På kyrkans norra långsida låg kyrkans entré i form av ett vapenhus, på ömse sidor omgivet av lägre tegelbyggnader invid kyrkans långhus, fig 334:6. Även utmed kyrkans södra sida låg ett liknande lägre tegelhus, fig 334:7.

Åren 1583-1586 genomförde man större reparationer i kyrkan. En ny takstol ersatte den gamla. Det omtalas att taket i koret var välvt och av tegel medan den övriga kyrkodelen endast hade ett tunnvalv i trä. På loftet var inrättat ett spannmålsmagasin. I kyrkfönstren var insatta 36 glasrutor med vapenmärken över donatorer. Det är också nu som vi får en uppgift om vilket helgon som klosterkyrkan varit helgad till, nämligen S:t Hans.

Något sådant helgon finns inte men ofta förkortade man Johannes till Hans. Så t.ex. var den danske kungen Hans i slutet av 1400-talet egentligen kristnad till Johannes.

Utmed den nuvarande Slottsgatan låg den långa sjukhuslängan i två våningar norr om klosterkyrkan, fig 334:8. För att komma in i denna från *"Ringgården"* var man tvungen att passera genom ett litet skjul *"som een vern for sne och kuld for the fattige"*. Sjuksalen var stor, 14 x 56 alnar. Här fanns också den obligatoriska *"Dårekistan"*, ett mindre rum där man spärrade in vansinniga personer. Detta utrymme är emellertid inte medtaget på 1672-års planritning.

Sjukhuslängan har dock tidigare varit indelad i flera rum. *"Dårekistan"* omtalas år 1581 och var då belägen i längans norra del. Själva sjukstugan var vid denna tid indelad i dels en *"Stue"*, även kallad *"Borgerstuffuen"*, dels ett norr därom beläget *"Härbärge"*. År 1599 beskrivs dessa två rum som ett större, bebott av 34 patienter och ett mindre med 7 personer och 2-3 barn.

Genom en dörr i sjuksalens södra gavel kom man in i kyrkans kor. Här hade man inrättat en gång bakom altaret så att man från sjuksalen inte bara kunde nå själva kyrkan utan också den stora, södra längan. Denna länga var år 1672 indelad i *"Skrivarestugan"* i norr, fig 334:9, och *"Brygghuset"* i söder, fig 334:10. År 1659 omtalas i denna länga från norr räknat *"Skriffuer Stuffuen"* och *"Skriffuerens Kammare"*. Därefter följde utrymme för ett brygghus och ett bageri. I hörnet in mot kyrkan låg en korsvirkesbyggnad på 5 facks bredd, fig 334:11. Bredvid gången ut till gården låg anläggningens *"Kök"*. Denna byggnad hade dock uppförts först året 1584.

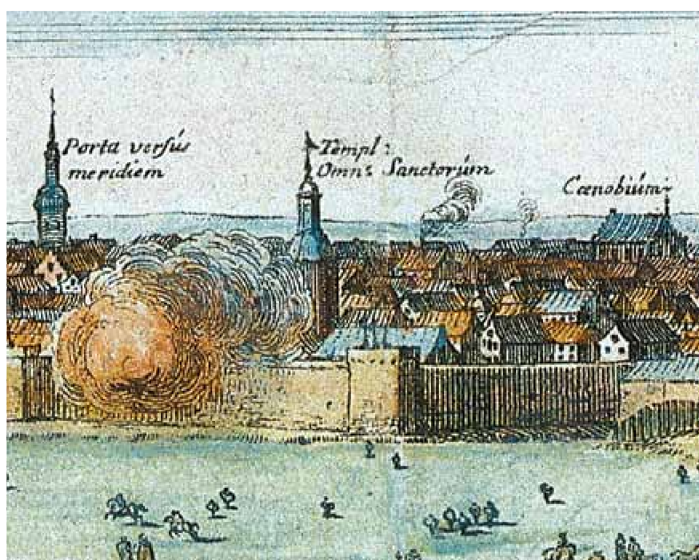

Fig 335. Detalj av Erik Dahlberghs kopparstick över Malmö år 1658 i Samuel Pufendorfs "De rebus a Carolo Gustavo gestis". Hospitalskyrkan är markerad som "Coenobium" (dvs. kloster).

Direkt utanför den södra längan fanns en port som ledde in på *"Mangården"*, fig 334:12. Söder om porten låg en korsvirkeslänga på 15/16 facks längd, fig 334:13. Byggnaden uppfördes år 1584 och kom då att inrymma *"Stall för hästar och oxar"* samt *"Lada"*. Mellan dessa gick en gång genom huset ut till *"Kålgården"* söder därom vilken sträckte sig ner till stadsvallen, fig 334:14. Mellan *"Kålgården"* och den nuvarande Slottsgatan löpte en tegelmur söderut till stadsvallen.

En stor *"Abildgaard"*, dvs. fruktträdgård upptog hospitalets sydvästra del, fig 334:15. I områdets nordvästra del, ut mot *"Vestre Hospitalstrede"* låg *"Hästmöllan"*, fig 334:16. Detta var en stor kvarn som drevs genom en s.k. hästvandring. Möllan hade byggts år 1569 och genom att mot betalning mala mjöl till borgarna fick hospitalet en säker inkomstkälla. En äldre hästmölla hade legat i kålgården söder om hospitalsbyggnaderna. Denna omtalas redan 1532 och har således troligtvis ingått i klostrets verksamhet. Väster om hospitalanläggningen låg slutligen den stora kyrkogården, omgiven av en tegelmur, fig 334:17. Detta var stadens största kyrkogård och mätte ca 130 alnar i fyrkant. Muren hade uppförts år 1585. 2400 tegelstenar och 111 dagsverken är noterade för detta arbete.

Det problem vi står inför när det gäller att försöka göra oss en bild av den ursprungliga klosteranläggningen är bristen på en detaljerad beskrivning av 1672-års planuppmätning men också det faktum att nästan inga äldre beskrivningar finns. Så har t.ex. Einar Bager missat en högst väsentlig detalj när han rekonstruerade hospitalet. Han låter nämligen de två längorna ut mot nuvarande Slottsgatan endast vara en våning höga. Detta skulle i allra högsta grad strida mot franciskanerklostrens allmänna utformning. De till klosterkyrkan anslutande tegelbyggnaderna var alltid i två våningar. Att så har varit fallet även i Malmö har vi faktiskt en berättelse från klostertiden att falla tillbaka på.

I boken *"Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark"* [34] som utkom på 1530-talet berättas ingående om händelserna i Malmöklostret i slutet av 1520-talet. Författare är Jacob Jensen, viceguardian i Malmöklostret. I berättelsen nämns ett antal rum. Munkarna fördrevs från klosterkyrkan men fick lov att hålla mässor i *"klædekammeret"*. Detta måste ha varit klostrets sakristia där mässkläderna förvarades. Troligtvis är denna kammare identisk med det utrymme som fanns bakom kyrkans altare.

Pöbeln bemäktigade sig också *"tjenernes gård"* och *"frukthaven"*. Med *"tjenernes gård"* menas mun-

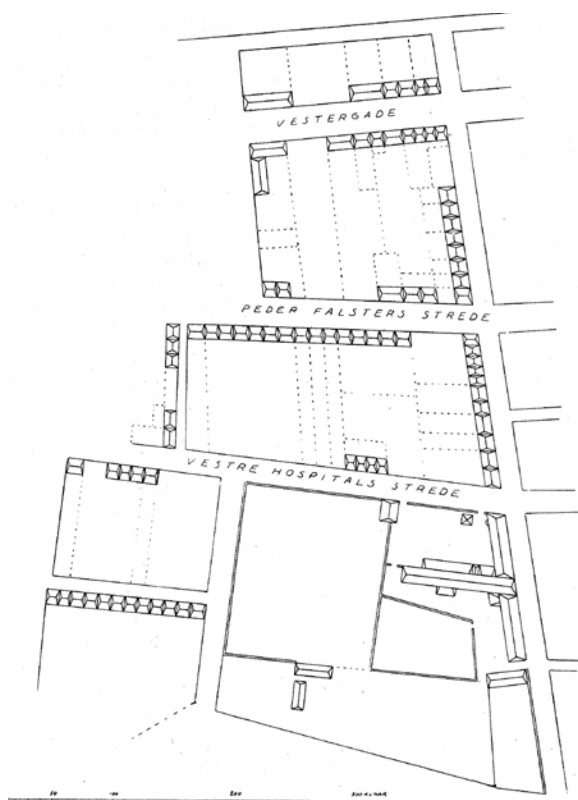

Fig 336. Einar Bagers rekonstruktion över hospitalet och den stadsdel som revs på 1670-talet.

karnas gårdsdel söder om klosterkyrkan. I maj 1530 bröt man sig in i den sydliga längan. Munkarna var då samlade i *"sovsalen"*. Guardianen mötte då själv pöbeln i *"spisesalen"*. Efter en stund *"gik han op i sovesalen for at kalde brødrene sammen. Men da han ikke ville have, at hans fader viceguardian skulle gå ned til dem, sagde denne, at han helst ville blive tilbage i sin celle. Hertil svarede brødrene og sagde: Hvis han ikke går ned med oss, går ingen af os derned. Følgelig gik alle brødrene ned til dem i spisesalen ..."* I det efterföljande får pöbeln nycklarna till *"ølkælderen og spisekammeret og bragte en masse mad og drikke op."*

Det är således ingen tvekan om att den södra längan varit i två våningar. Som brukligt i klosteranläggningar har munkarna haft sin sovsal med sina enskilda celler i övre våningen. I bottenvåningen har det funnits ett antal rum med matsalen som en viktig del. Med stor sannolikhet har det också för den norra längan varit frågan om två våningar.

Franciskanernas klosterkyrkor utmärkte sig genom att det fanns ett mittskepp men endast ett lägre sidoskepp. Detta har legat på den sidan om mittskeppet som vänt ut mot den publika delen. Så såg också Malmöklostret ut. Här fanns utmed kyrkans norra långsida en murad utbyggnad längs med kyrkans mittskepp. Malmökyrkan är däremot märkligt lång. År 1584 noteras att den avslutas åt väster med fönster i gaveln. Detta verkar märkligt då det i den västra delen låg ett vedhus och en lada. Troligtvis är det så att dessa två utrymmen endast varit envåningsbyggnader och inte alls ingått i själva kyrkorummet.

Ett kloster ska på en sida av klosterkyrkan ha en fyrlängad anläggning avsedd för munkarnas behov. Någon sådan fanns inte i Malmö. Det fattades två längor. Det är också anmärkningsvärt att klosterkyrkan endast hade tegelvalv över själva koret. Sammantaget tyder detta på att klostret aldrig blev färdigbyggt. Vi vet att det invigdes år 1489 efter en mycket kort byggtid. Frågan är om det inte bara var själva klosterkyrkans huvudaltare som invigdes detta år och att klostret ännu under många år varit en byggarbetsplats. På planen fig 334 har författaren med rödtonad markering hypotetiskt lagt in de två klosterlängor som saknas för att anläggningen ska svara upp mot ett dåtida kloster. En av brunnarna hamnar då mitt inne i den södra klosterlängan, vilket kanske är en medveten placering i en planerad byggnad som aldrig blev uppförd. Det var ju i den södra längan i ett kloster som köket alltid låg.

Franciskanerna och reformationen

År 1527 kom en präst, Claus Mortensen, till Malmö. Denne, ordinerad präst från Lund, hade begett sig till Köpenhamn för att där ta till sig Luthers lära. Han började predika i stadens stora Vor Frue kirke. Borgmästaren Jörgen Kock i Malmö, som i hemlighet hade blivit lutheran, lät hämta hem honom till staden. Claus Mortensen fick tillstånd att predika utanför staden vid kapellet invid den nuvarande Pildammen. Här drog han en så stor publik att kapellet inte räckte till varför markägarna klagade över nedtrampade grödor.

Stadens styrande, som var anhängare av reformationen, anhöll därför hos kungen att reformatorn skulle få använda Sankt Simon och Juda kapell, där tidigare det äldre franciskanerklostret varit. *"Der samledes der daglig en meget stor skare fra byen; her sang de deres sange og holdt efter lutheranernes skikk messer på dansk."* Även denna plats blev för trång och då fick Claus Mortensen tillåtelse att predika i S:t Petri kyrka.

Med kungens samtycke kunde reformationen få ett ordentligt fotfäste i Malmö. Efter en tillfällig flykt från staden återkom Mortensen på hösten 1529. Efter en bildstorm mot S:t Petri kyrka, där altare och helgonfigurer togs bort, hade reformationen erövrat Malmö. Stadens franciskaner blev nu Claus Mortensens nya måltavla. När klostrets viceguardianen Jacob en gång predikade i S:t Jörgens kapell vid Södergatan blev han antastad av en annan reformator Hans Spandemager som på gatan utanför kapellet samlat en större pöbelhop.

Dessa förföljde sedan broder Jacob ända fram till klostret.

Reformatorerna ansatte nu franciskanerna hårt. Deras pöbelhopar störde gudstjänsten i klosterkyrkan, de trängde upp på predikstolen och höll där sina egna predikningar. En gång drabbade de samman i klosterkyrkan så att munkarna och lutheranerna under samma gudstjänst växelvis steg upp i predikstolen för att predika, munkarna tre gånger och lutheranerna två.

Trakasserierna mot munkarna fortsatte. Planen hos stadens styrande var att helt köra ut munkarna och göra om klostret till hospital. Från det tidigare hospitalet, heligandsklostret på nuvarande Stortorget, hade nämligen munkarna blivit bortdrivna redan i november 1529. Pöbeln försökte nu på alla sätt få även franciskanermunkarna att lämna sitt kloster. Stenkastning, krossning av glasrutor, hot etc. ingick i detta tillvägagångssätt. Munkarna förbjöds att läsa de heliga skrifterna och speciella vakter utsattes för att hålla kontroll på att förbudet efterlevdes. En dag bröt man sig under Jörgen Kocks personliga ledning in i klostrets matsal och avkrävde under hot av varje broder att han skulle avsäga sig sin katolska tro och ansluta till luthersk tro. Alla bröderna nekade att göra detta.

Efter detta drevs munkarna ut ur sin klosterkyrka vilken Jörgen Kock upplät åt lutheranerna men munkarna tilläts av Kocken att hålla sina *"ogudaktiga mässor"* i klostrets klädkammare. Någon dag mellan den 8-14 maj 1530 attackeras så klostret av pöbeln. De kom in genom dörren till *"tjänarnas gård"*. Bröderna barrikaderade sig i sin sovsal men guardianen gick ut att möta pöbelhopen i matsalen. Till slut anslöt alla munkarna i matsalen och fick där beskedet att de genast skulle lämna klostret. Man vägrade och åberopade kungens brev. Frederik I hade nämligen år 1528 skänkt franciskanerklostret till borgarna i Malmö men endast under förutsättning att alla munkarna själva hade lämnat det utan att något tvång förekommit.

Pöbeln fråntog nu källarmästaren och klosterkocken sina nycklar till förråden. När borgmästaren Jens Fynbo krävde av guardianen att få alla klostrets nycklar blev han nekad detta. Munkarna inlåstes därför i matsalen. Under natten söp sig pöbeln fulla av klostrets öl och sjöng och dansade i kyrkan och i sovsalen. Nästa dag hade den lutheranska pöbeln tröttnat och trots sin kungs uttryckliga order drev man bort munkarna från klostret. Franciskanernas era i Malmö var slut.[35]

Årtal för franciskanerna i Malmö

Här redovisas alla de källor som har samröre med franciskanerna i Malmö:

1410 17/4 I sitt testamente betänker ärkebiskop Jakob Gertsen Ulfstand alla kloster i ärkestiftet men något franciskanerkloster i Malmö omtalas inte.[36]

1412 13/2 Ärkebiskopen Peder Mikkelsen Kruse bekräftar att domprosten Folkvin till det Helga lekamensaltare, som han inrättat i Lunds domkyrka, skänkt bl.a. en gård i Malmö, belägen invid och väster om gråbrödernas kapell.[37]

1414 21/3 Till S:t Petri kyrka i Malmö testamenterar Jens Nielsen till Torup en halv gård i *"Gråbrødra strätæ"*.[38] Det framgår dock inte med full säkerhet om denna egendom legat i Malmö.

1415 I ett gåvobrev, utfärdat av domprosten Folkvin i Lund omtalas franciskanerna i Malmö.[39]

1419 Bröderna får av Erik av Pommern S:t Annas kapell vid stranden (*"locum et capellam S.A. apud mare"*).[40]

1423 19/7 Efter det att Folkvin avlidit upphävs delvis hans donation av hans arvingar, dock bibehålls i altarstiftelsen bl.a. hans skänkta gård invid och väster om gråbrödernas hus (*"domus"*) i Malmö.[41]

1434 En gård omtalas *"sønden næst Adelgaden næsten tværs overfor Graabrødrekloster"*.

1434 26/1 Erik av Pommern köper av Metta Olaffsdatter, Herman Tomassens änka, en gård begränsad i söder av *"Athelgaden"*, i norr av stadens jord vid stranden, i väster av stadens västra mur och i öster av Jep Pedersens gård.[42] Samma dag köper kungen av rådman Jep Pedersen den gård som denne själv bebor, belägen mellan Metta Hermands gård i väster och S. Symonis et Jude kyrkogård i öster samt mellan Athelgaden och stadens jord vid stranden.[43]

1437 14/1 Franciskanerna omtalas som bosatta norr om Adelgatan.[44]

1440 Thrugillus (Troels), episcopus Tranquilliensis blev begravd i franciskanerklostret vid stranden.[45]

1442 27/2 Franciskanerna omtalas som bosatta norr om Adelgatan.[46]

1456 Franciskanerna i Danmark håller provincialkapitel i Malmö.[47]

1459 Kungen skänker en grund till myntmästaren Henrik Dringenberg *"nordan näst Sanctorum Simonis et Jude kapell"*.[48]

1469 Franciskanerna omtalas ha sitt kloster vid havet (*"conventus apud mare"*).[49]

1475 31/12 I ett köpebrev omtalas klostret norr om Adelgatan.[50]

1478 25/8 Oluf Jenssøn säljer till Hans Skacke, rådman i Malmö en gård belägen västerut i Malmö mitt emot Simonis et Jude kapell söder om Adelgaden.[51]

1487 3/9 Bröderna har redan några tomter för

nybygget av klostret: *"som wij ther till hawe skulle ath bygge och skicke wort closter wppa, efftherthij thet stedh wij nw hawe j for:de Malmøw er ey quempt till closter men for tranghet oc ondh lucht, som ther hoes hawes"*.[52] Vilhelm Lorenzen anger att detta framfördes på ett ordenskapitel i Köge.

1488 8/4 Det nya klostret står under byggnad.[53]

1487-1488? Kung Hans skänker mark till gråbröderna i Malmö.

1487 Niels Clausen Sparre till Elfsborg skänker till bröderna en obebyggd mark som ligger invid de som de tidigare fått vid den västra graven.

1489 12/11 Påven ger officiell tillåtelse att bröderna flyttar klostret till annat ställe i staden.[54]

1488 En gård omtalas *"sønden næst Adelgaden tvært overfor S. Simons og Judas Kapel"*.[55]

1488 Den dåvarande guardianen Laurentius Pedersen omtalar klostret som att det står under byggande.[56]

1489 Den 2 pingstdagen (8 juni) flyttar bröderna in i sitt nya kloster i samband med en högtidlig procession från det gamla till det nya klostret.

1494 16/1 Ärkebiskop Johan Brostrup omtalar bl.a. *"apostlarna Simons och Judas kyrka, vilken fordom var franciskanernas klosterkyrka"*.[57]

1503-1529 Från åren 1503 till 1529 görs räkenskapsredovisningar för Simon och Juda kapell i kvarteret Fisken. Beteckningen är således "kapell", inte "kyrka".[58]

1508 Borgmästaren Hans Michelsen utfärdar ett köpebrev på en gård *"i det søndre Stræde ved gamle Graabrødrekloster som er sanctorum Simonis & Jude capelle"*.[59]

1528 10/9 Kungen skänker gråbrödraklostret till ett hospital men först *"när de präster och bröder, som nu är i forne kloster, är alle ute"*.

1529 I de sista omtalade räkenskaperna för Simon och Juda kapell framgår att man sålt en stor del byggnadsmaterial: *"10 tolff alne thræ"* till mester Claus bardskär och *"3 tylther 10 alne sperre oc 2 tylther 6 alne stolpe, 50 lecthe, 1500 mursten oc 23 less kampersteen"* till Jörgen Kock.[60]

1530 maj Bröderna tvingades att lämna sitt kloster.[61]

1530-talet: Den anonyme franciskanermunken och författaren till *"De expulsione fratrum minorum"* berättar om *"Simons och Judas kyrka, som förr var franciskanernas hemvist"*.[62] Han berättar också att: *"1419 grundades klostret (locus) i Malmö, kung Erik, pomraren, gav bröderna ett hus (locum) och S:ta Annas kapell vid havet (apud mare). Men år 1487 reformerades detta konvent, och då erhöllo bröderna några tomter för att bygga ett nytt kloster i västra delen av staden, delvis sträckande sig mot södra sidan och i norr och öster omgivna av allmänna gator. Följande år, 1488, fingo de av olika personer andra tomter, vettande mot stadsgraven, och annandag pingst 1489 drogo de i procession in på detta ställe och höllo gudstjänst där"*.[63]

Fig 337. Hospitalet, dvs. det yngre franciskanerklostrets läge i förhållande till den nuvarande Kungsparken.

Spetälskesjukhuset S:t Jörgen i Malmö

Om spetälskan och danska spetälskesjukhus

Spetälskan var kanske en av medeltidens mest avskydda sjukdomar. År av lidande blev den drabbades lott, ett liv som död bland levande. Spetälskan är en sjukdom med lång dokumenterad historia; från Orienten spred den sig långsamt till Europa. Redan på 700-talet förekom i europeisk lagstiftning regler som de spetälska hade att efterleva. Det var emellertid först genom korstågen och hemvändande korstågshärar som plågan på allvar slog till. Vi är alltså inne i 1100-1200-talen.

En av de allra äldsta uppgifterna om spetälska i Norden finner vi i Lunds domkyrkas dödsbok. Någon gång mellan åren 1123 och 1131 har införts en notis om en *"Godvin den spetälske"* som avlidit den 5 oktober och som före sin död gett Laurentiklostret vid domkyrkan ett uns guld.[1] Redan tidigt hade man klart för sig att den fruktade sjukdomen var smittosam och att botemedel saknades. Det enda sättet att minska smittorisken var därför att isolera de sjuka. Från början fanns det dock inte något speciellt tvång på att de sjuka skulle uppsamlas på speciella vårdhem, något som framskymtar i ett påvebrev från år 1206.

En kvinna av högre stånd hade överenskommit med en välboren danerman om giftermål. Bröllopet ägde rum *"genom mellanman och fästegåva"* dvs. mannen har inte själv varit närvarande utan representerats genom ombud. För den ovetande jungfrun skulle det emellertid snart stå klart hur farligt det var att inte ha sett sin blivande man innan och under bröllopet. Efter en tid fick hon nämligen veta, att hennes okände man *"hade blivit drabbad av spetälska och därför hade hon känt äckel av hans kärlek"*. I sin stora nöd beslutade kvinnan att gå i kloster. Två abbotar tillkallades och i dessa vittnens närvaro påtog hon sig änkeslöjan och avgav kyskhetslöftet. Mannen blev emellertid förbittrad och *"efter det han hört, att kvinnan hade tagit änkeslöjan, sände han bud till henne, för att det lagliga äktenskapet skulle kunna följas av kroppslig förening"*. Kvinnan uppsökte då ärkebiskopen som i sin tur av påven fick beskedet att ingen kunde hindra en annan människa att gå i kloster, inte ens den person som man var gift med. Kvinnans påtagande av änkeslöjan hade således inte varit behövligt.[2]

Fig 338. S:t Elzear av Sabran var ett helgon som tog hand om och vårdade bl.a. spetälskesjuka. Skulptur från hans grav från år 1371 i Apt, Frankrike. Foto Wikipedia.

Ceremonin med iklädandet av sorgedräkten i vittnes närvaro visar med önskvärd tydlighet att den spetälske officiellt var dödförklarad. Detta stämmer också väl med uppgifter från kontinenten om hur man kunde gå till väga vid fastställandet av den fruktade sjukdomen. Den misstänkte undersöktes noga av läkare eller trovärdiga personer som redan hade spetälska. Alla kroppsdelar genomgick kontroll efter vissa regler och anvisningar. Om den sjuke bedömdes ha spetälska, kunde vissa makabra scener utspelas. I den sjukes närvaro hölls en dödsmässa. Efter gudstjänsten överöste prästen honom eller henne med tre skovlar mull.

Efter detta var patienten ohjälpligt förlorad. Arvsrätten försvann, förmögenheten och egendomen delades upp och den sjukes möjligheter att föra sin talan i domstol upphörde.[3] Exemplet ovan med den unga änkan visar att de spetälska så sent som i början av 1200-talet kunde röra sig relativt fritt i Norden och t.o.m. ingå giftermål. Vid denna tid hade ännu inte intagningstvånget på speciella skyddshem, s.k. hospital, slagit genom. Under 1200-talet skulle emellertid tvångsintagning bli alltmera vanlig här i Norden. Så sent som år 1294 stadgades det dock i Köpenhamns stadsrätt att: *"den som är slagen av spetälska, skall inte tvingas till att inträda i de spetälskas hus, så länge han undviker offentliga samkväm med andra"*.[4]

Hospital började att uppföras i Norden under 1100-talet. Det äldsta kända hospitalet låg i Viborg i Jylland och omtalas året 1159. Detta år överlät biskop Niels S:t Mikkels sockenkyrka till hospitalet och till de sjukas glädje.[5] Året 1171 utfärdade kung Valdemar den store ett skyddsbrev för hos-

pitalet i Kalundborg, den själländska staden vid Store Belt.[6] Valdemars son Knut VI ska under sin regenttid ha understött en mängd, tyvärr ej namngivna, hospital i Danmark.[7] Noggranna statistiska uppgifter om antalet hospital i Norden saknas för denna tid, varför jämförelser med övriga Europa är svåra att göra. År 1244 uppskattades t.ex. antalet spetälskesjukhus på kontinenten till inte mindre än 19 000. Siffran är stor och dessutom i allra högsta grad osäker, men flertalet av dessa vårdhem har varit små med plats för endast ca 10-12 patienter.[8]

Det äldsta kända hospitalet i Roskilde är den institution som framskymtar i herremannen Niels testamente från 1210-talet. Niels hade beslutat sig för att ge sig ut på en pilgrimsresa till det heliga landet. Respengar fick han genom försäljning av en del av sin egendom. Resten av förmögenheten testamenterade Niels som bot för sin själ till bl.a. hospitalet i Roskilde. År 1218 stadfäste Valdemar den unge brevets donationer, vilket tyder på att Niels inte överlevt sin botresa.[9]

Efter Roskildehospitalet kommer i den tidskronologiska raden av kända spetälskesjukhus i Norden två i Skåne: Lunds hospital, första gången omtalat år 1230, och hospitalet i Åhus, omtalat år 1252. Därefter följer i Skåne hospitalet i Tommarp (1285), Ystad (1410), Malmö (1464), Landskrona (1489) och Skanör. För den sistnämnda staden är hospitalet endast känt genom en karta från 1650-talet.[10]

Malmös hospital i skriftliga källor

Malmö stads medeltida spetälskesjukhus första kända omnämnande daterar sig alltså till året 1464.[11] Vi vet således inget om tidpunkten för dess tillkomst. Året 1487 var tydligen hospitalet fortfarande en uppsamlingsplats för spetälska i Malmö, i kung Hans privilegiebrev för Malmö stadgas nämligen detta år att den som drabbats av spetälska *"nødhes wdh at faare till sancte Jørgen"*.[12] Spetälskan var vid denna tid dock i avtagande och Malmöinstitutionen har troligtvis redan omkring år 1500 förlorat sin forna betydelse. Året 1506 redovisas i kapellets bevarade räkenskaper mängder med tegel och taktegel, vilka "lånats" ut till Malmöbor. Myntmästaren erhöll 4000 mursten till en byggnad på *"Myntergaarden"*, borgmästaren Pether Holthus 1000 taktegel och 600 mursten, Birgitthe Boldewins 1000 mursten, Hans Harcke 550 mursten, Jens Kellesmidh 100 mursten, Michell Smidh 100 mursten, sankt Gertruds föreståndare 200 mursten samt herr Pedher i Lomma 100 mursten och 60 stenar (antagligen grundstenar). Summa: 6650 murstenar, 1000 taktegel och 60 grundstenar.[13] Denna mängd byggnadsmaterial bör givetvis tyda

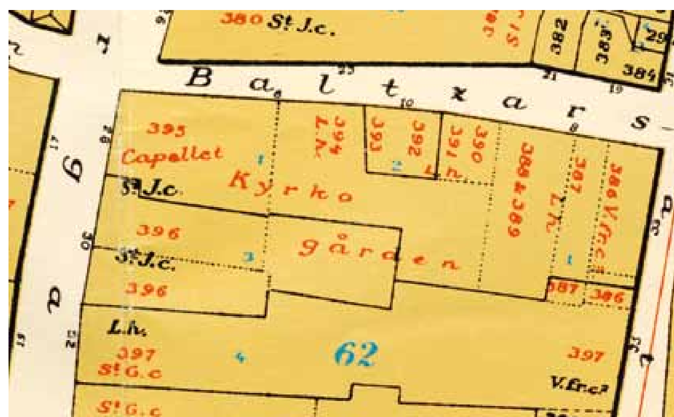

Fig 339. Detalj av Anders Ulrik Isberg s:rs karta från år 1876. Här har han markerat de tomter som ingått i hospitalsområdet.

på att någon byggnad inne på kapellområdet rivits.[14] Då själva kapellet och prästbostaden bevisligen fanns kvar riktas misstankarna mot den bebyggelse som hyst de intagna.

I Malmö stadsbok återkommer mellan åren 1503-1529 ständigt den årliga, ekonomiska redovisning som de två kyrkvärdarna till S:t Jörgen var skyldiga att ge stadens styrelse. Året 1529 noteras att Claus Bardskär, Jacob Matsen och Olof Snickare är skyldig kapellet pengar. Här finns också en post på byggmaterial som Claus och Jörgen Kock köpt men inte betalt:

"Item 10 tolff alne thræ oc 7 suendske dæler, mester Claus haffuer. Item Iørgen Kock er capellet schyldiig 3 tyltther 10 alne sperre oc 2 tyltther 6 alne stolpe, 50 lecthe, 1500 mursten oc 23 less kampersteen".[15] Detta rivningsmaterial, inte minst de många vagnslasterna med grundstenar och mängden tegelsten bör tyda på att det kan ha varit en del av själva kapellet som nu höll på att rivas. Att hela kapellet dock inte försvunnit vid denna tid ger senare skriftliga dokumenten belägg för.

Vad gäller inventarier i det medeltida kapellet är uppgifterna ytterst knapphändiga. Dock framskymtar några värdefulla kapellinventarier. År 1507 är förtecknat *"1 forgyldt kedæ till sancte Iørgens bellede* (beläte) *weger 9½ lod"* samt en *"smyde dwg"*, även den på 9½ lod. Denna duk beskrivs utförligare år 1509: *"ok een smydiæ dwg meth 26 stycke sølff store ock smaa"*.[16] *"Smyde dwgen"* var en duk från guld- och silversmederna på vilken det lades gåvor till kapellet.[17] År 1529 omtalas att man sålt *"4 messing liwsse stage"*. Dessa ljusstakar och andra inventarier har avyttrats efter det att de lutherska reformatorerna tagit över kapellet.

S:t Jörgens hospital har kommit att behandlas styvmoderligt i den Malmöitiska historieforskningen. Till en stor del beror detta givetvis på att källorna är ytterst fåtaliga. En sammanställning

om äldre resultat är emellertid här på sin plats att göra. Anders Ulrik Isberg s:r menade att *"kapellet låg på hörnet vid Södergatan å tomten 395, presteboligen vid samma gata, sönden nest kapellet, å norra delen af tomten 396, och kyrkogården inåt qvarteret"*.[18] Anders Ulrik Isberg j:r angav att det söder om presteboligen legat en gård vilken också tillhört S:t Jörgens kapell. Gården skulle ha omfattat södra delen av tomten g:a nr 396, se fig 339.[19]

Vid Einar Bagers omfattande genomgång av de historiska källorna kring den Lembkeska gården, g:a nr 395 på hörnet av Söder- och Baltzarsgatorna, konstateras helt kort om S:t Jörgens hospital *"hur denna anläggning en gång sett ut, därom veta vi nu ingenting"*.[20] När Otto Gröné år 1957 utkom med sitt stora verk om Malmös sjukvårdsinrättningar genom tiderna, omnämns S:t Jörgens hospital endast i förbigående.[21]

Det äldre arkeologiska materialet

I en av författaren uppspårad tidningsartikel från år 1912 berörs framgrävda rester efter S:t Jörgens kapell och kyrkogård. Det var Skånska Aftonbladets reporter som tillsammans med stadsarkivarie Anders Ulrik Isberg j:r hade begett sig till platsen där man höll på med en källargrävning i kvarterets nordvästra del:

"Man har vid grundgräfningar på järnhandelsfirman Rosengren och Riis fastighet, Södergatan 30, för några dagar sedan stött på kistor, skelettdelar och återstoden af en gammal mur. Stadsarkivarie Isberg underrättades om fynden och har företagit undersökningar på platsen … Källargräfningen mäter ett djup af mellan två och tre meter. På alla sidor omgifves den af murar, som förhindra att genom nya gräfningar skaffa sig bättre öfverblick af de byggnader, som en gång i världen reste sig här. Så mycket vet man emellertid som att det är rester af en till S:t Jörgens hospital hörande byggnad samt dess kyrkogård, man har påträffat. De rester af den gamla stiftelsen man nu funnit, torde ha tillhört den gamla prästgården. Det är en halfcirkelformad grundmwr af stora grundstenar och tegel. Byggnaden synes ha sträckt sig åt norr och varit rätt så ovanlig till sin konstruktion.

Kyrkogården har sträckt sig ett gott stycke in på den nu uppgräfda tomten. Man har anträffat ett tiotal grafvar, munktegel och tegelkross, som troligen fallit ned från kapellet. Kistorna voro enkla ekkistor och är relativt väl bevarade. Sidostyckena äro nämligen i godt behåll, ehuru locken o. bottenstyckena helt förklarligt

Fig 340. Södergatan år 1882 sedd mot söder vid korsningen Baltzarsgatan - Skomakaregatan. Lembkeska huset till vänster.

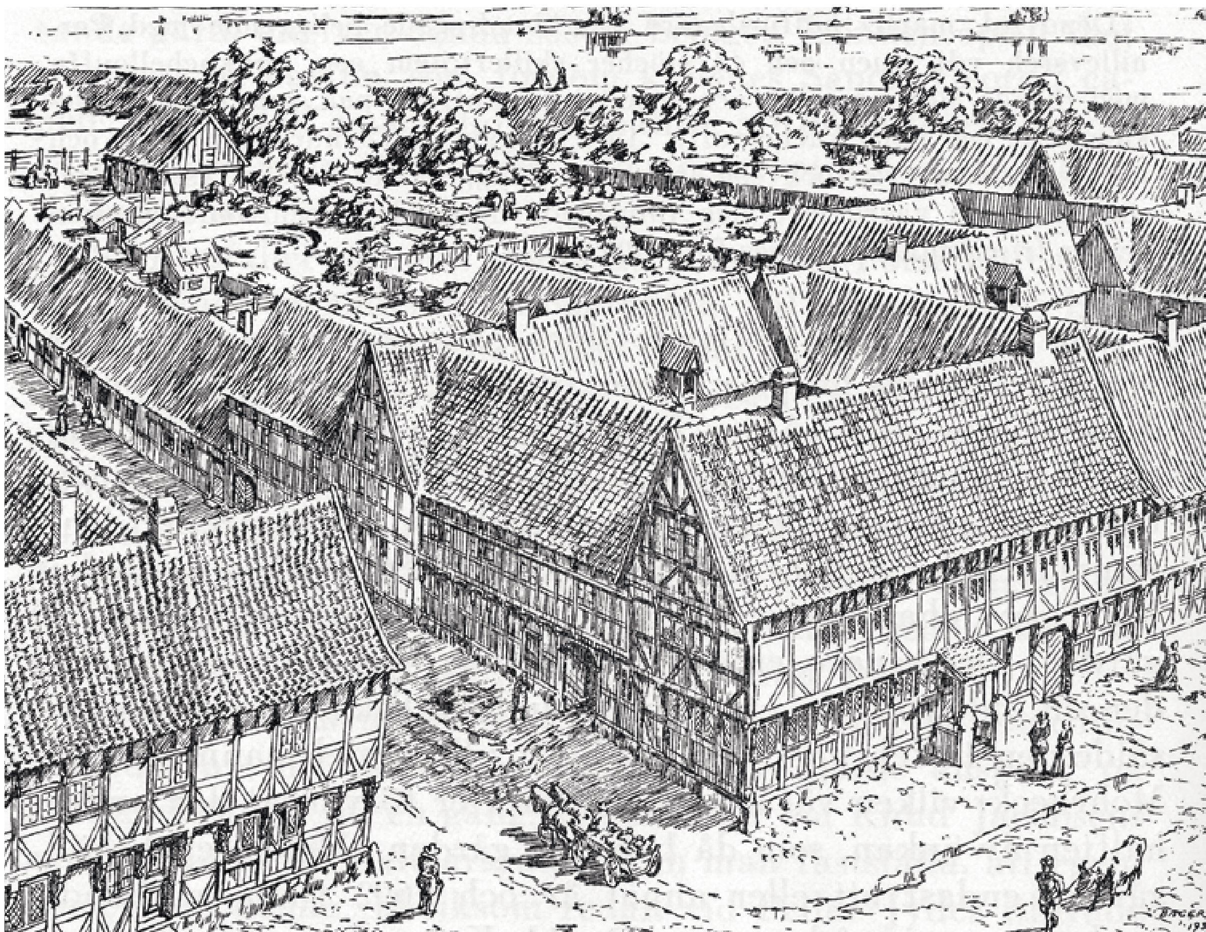

Fig 341. Einar Bagers rekonstruktion över kvarteret S:t Jörgen på 1700-talet. Den stora gården är den s.k. Lembkeska gården från mitten av 1500-talet vilken låg på det forna hospitalsområdet.

ruttnat bort. Skeletten har fått bröstkorgen intryckt men voro i öfrigt ej så illa medfarna".[22]

Anders Ulrik Isberg j:r glömde givetvis inte bort dessa fynd när han år 1923 författade sin stadshistoria. Här heter det: *"Vid de den 7-12 jan. 1912 å inre östra delen av fastigheten nr 396, Södergatan nr 24, verkställda grävningarna för grundläggningen till den nuvarande magasinsbyggnaden därstädes påträffades dels de östligaste grundstenarne till prästhuset (i nordvästra delen av magasinsbyggnadens tomt), dels sydost om grundstenarna några meter därifrån en "mödding", en illaluktande komposthög, allt två meter under markytan, och dels 800 millimeter djupare i grundvattnet en mängd delvis förmultnade kistor med väl bibehållna mansbenrangel, som upptogos, där så behövdes, och bortfördes. En kista med benrangel överlämnades till Malmö museum. Några skallar omhändertogos av statens historiska museum i Lund. En skalle, väl bibehållen, av en 40-års man tillvaratogs av författaren och är nu, efter vederbörlig preparering, placerad å en väggkonsol i författarens arbetsrum. Kistorna lågo i öster och väster och sträckte sig in på tomterna n:r 397 och 394".*[23] Det ska noteras att i Isbergs stadshistoria från år 1923 finns också andra grävningsnotiser från närliggande tomter.

Vid den stora uppsortering av utgrävningsarkivet på Malmö museum som författaren utförde åren 1974-1976, framkom många Malmöhistoriska godbitar, vilka av slarviga museimän under årtionden blandats om varandra som korten i ett stort antal kortlekar. Här låg förvisso mycket insamlat fältmaterial dolt, material som totalt fallit i glömska, bl.a. två intressanta utgrävningar på platsen för S:t Jörgens kapell. Den äldsta grävningsrapporten är daterad året 1912, alltså identisk med grävningen i tidningsartikeln ovan. Den yngsta grävningsrapporten är daterad till året 1916 och gäller en ledningsgrävning. Det framgår av dokumentet från år 1912 att stadsarkivarien nog inte varit helt sanningsenlig när han utpekade sig själv som undersökare av fyndplatsen. Grävningsdokumentationerna från båda dessa grävningar är nämligen utförda av intendenten Torsten Mårtensson och de är tillika av ypperlig kvalitet. Till skalenliga tuschritningar är bifogat både rapporter och fotografier. Vad mera kan begäras vid denna tid när stadsarkeologin ännu stod i sin linda. I Malmö fornminnesförenings tryck erhålls också upplysning om att Torsten Mårtensson arbetade på uppdrag av den vid denna tid unga föreningen.[24]

Det återfunna dokumentmaterialet rörande de två utgrävningarna åren 1912 respektive 1916 kastade givetvis på 1970-talet för författaren nytt ljus över S:t Jörgenhospitalets kapellbyggnad, dess troliga prästbostad och kyrkogården. Detta material har sedan kunnat sammanfogas med den totalutgrävning av tomterna som på 1990-talet gav en bild av hela det medeltida kapellområdet. Nedan ska vi därför se Malmöhospitalet i arkeologins sökljus.

I januari år 1912 påbörjades utschaktning för en källare inne på den inre gårdsplanen till tomt nr 3 i kvarteret 62 S:t Jörgen. Efter en tid uppmärksammade historiskt intresserade personer att man schaktade bort en äldre kyrkogård. Malmö fornminnesförening sände då sin kontrollant Torsten Mårtensson till platsen för att övervaka arbetet och dokumentera framkomna lämningar. Figur 343 visar den situationsplan som då upprättades. Den påträffade äldre grundmuren och gravarna är på originaluppmätningen rödfärgade. I sin rapport konstaterar Torsten Mårtensson själv att han inte varit med från schaktningens början. Då tomten var synnerligen trång och endast gränsade till Södergatan, är det att förmoda att schaktningen påbörjats längst in på tomten och att man först i slutskedet underrättat utomstående om de fynd som kommit fram. Detta skulle bl.a. förklara bristen på gravar på situationsplanens östra del.

Utmed tomtens norra del framkom vid schaktningen en grundmur, fig 343:a. Dess övre del låg ca en och en halv meter under marknivån. *”Dock hade under arbetet ett lager sten blivit bortfört, så att muren varit cirka 50 cm högre. Kvar stod ett stenskift, och ytterligare ett låg under källargolvets plan, djupet har alltså varit ung. 270 cm under markens yta. Muren bestod av stora stenar, mellan vilka dock fanns anmärkningsvärt litet kalkbruk, fyllnaden mellan stenarna bestod mest av jord. Bredden var mellan 120 och 140 cm. Muren gick i östlig riktning, men delade sig 4 m. från västväggen i tvenne grenar. Dessa bildade något mer än 90° vinkel mot varandra och utgingo symmetriskt från huvudmuren. Den södra grenen var 1½ m. lång och hade tvär avslutning, den norra, som blivit förstörd, hade till obekant längd fortsatt in i källarens norra vägg”.*[25]

Av de kistor Torsten Mårtensson hade tillfälle att själv undersöka fanns både barn- och vuxenkistor. Det råder osäkerhet om huruvida kistorna upptagits eller om de fortfarande fanns kvar under källargolvet. Torsten Mårtensson skriver nämligen: *”De längst västerut belägna lågo obetydligt under källarens golv (10 á 15 cm), de östligaste lågo djupare, ung 50 cm under detsamma (räknat från kistornas överkant). En kista, n, upptogs och konserverades.”* Barnkistor påträffades vid fig 343:b, k och l. Kistan vid fig 343:l togs upp och visade sig vara en rektangulär låda utan spår av någon botten.

Fig 342. Baltzarsgatan mot öster med Lembkeska gården. Foto från 1880-talet.

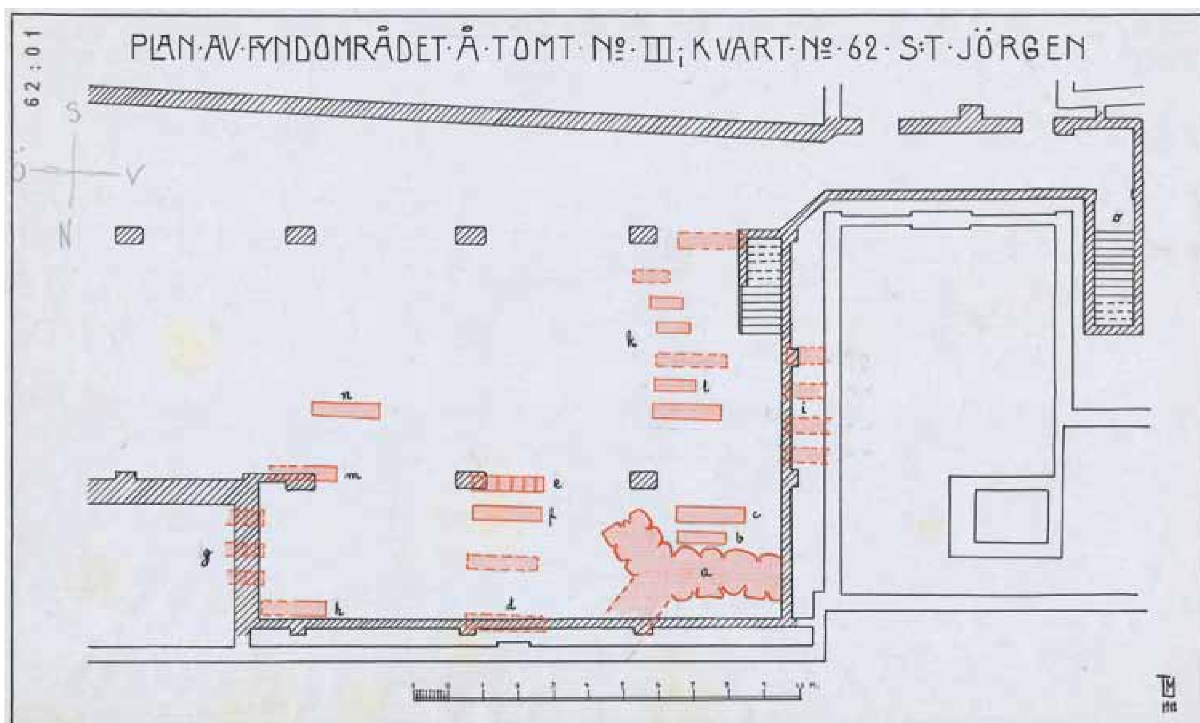

Fig 343. Situationsplan från år 1912 över påträffade kistor och del av det forna kapellkoret. Söder är uppåt.

Av kistor tillhöriga vuxna individer påträffades märkligt nog endast en med lock, fig 343:d. Kistan vid fig 343:e var en *"pinnkista med 5 st ribbor i stället för botten. Dessa voro inkilade ett stycke upp på sidorna; den, på vilken huvudet vilat, satt högre upp än de övriga. De vara gjorda av stavar, cirka 5 cm i bredd och 1.5 cm i höjd. Kistan var gjord av furu"*. Till rapporten är bifogat en ritning av kistan. Dylika *"pinnkistor"* påträffades också vid fig 343:d och g. Kistorna fig 343:h och fig 343:n hade däremot träbotten. Kistan fig 343:n beskrivs på följande sätt:

"Kistan vid n låg med överkanten ca ½ m under golvet; bottnen vilade på ett lager grå sand. Fotändan är lägre och smalare än huvudändan. Måttförhållandena äro följande: Längd 192 cm, bredd vid huvudändan 46 cm, vid fotändan 32 cm, höjd resp 36 cm och 26 cm. Bottnens undre yta ligger i jämnhöjd med långsidornas nederkant, de upptill bågformiga, avrundade gavelstyckena däremot sitta några cm innanför sidornas och bottnens ändkanter. Såväl botten som sidor äro var för sig gjorda i ett stycke, 2,5 á 3 cm tjocka, ytorna äro ganska grovt tilljämnade med yxhugg, långsidornas såväl över som underkanter avrundade. De olika delarna äro sammanfogade medelst grova järnspik. Kistan var ganska väl bibehållen. Bottnens och långsidornas ändkanter voro något trasiga, botten hade dessutom en längsgående spricka. Huvudändans gavelstycke hade blivit något utåtbuktat, fotändans gavelstycke hade bräckts och övre delen var böjd utåt. Kistan innehöll ett mansskelett".

Förutom kistgravar påträffades människoben utan kistor: *"Särskilt talrikt förekomma de vid o, där hela skelett syntes ligga i olika riktningar, somliga över varandra. De föreföllo dock ej vara kringkastade vid före-*

Fig 344. Träkista, samma som är markerad på fig 343:n, vilken framgrävdes år 1912.

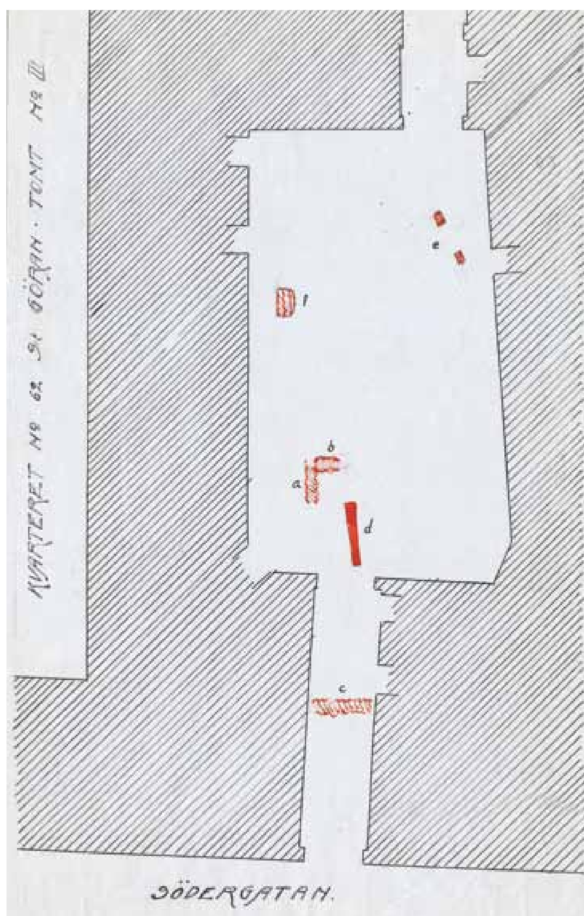

Fig 345. Plan över utgrävningen för kloakrör år 1916.

Fig 346. Golvbeläggningen i form av kullersten och tegel som man påträffade på området fig 345:d.

gående grävningar, käkar och andra delar lågo på sina ordinarie platser."

Under början av året 1916 företogs en grävning för nedläggande av kloakrör på den yttre gårdsplanen till samma fastighet som år 1912. Schaktet verkar ha gått från Södergatan genom porten och snett över gården i nordöstlig riktning. Dessutom har ett anslutande schakt upptagits i gårdsplanens sydvästra hörn. Djupet på ledningsschakten verkar ha legat på maximalt två meter, vilket gör att eventuella gravar i området har förblivit orörda, då dessa verkar ha legat på 2.5-3.0 meters djup. Även under denna kloakschakt utsändes Torsten Mårtensson som representant för Malmö fornminnesförening. Planen fig 345 är av hans hand.[26]

Inne på gården påträffades två grundmurar vilka bildade ett hörn, fig 345:a och b. Mur a *"bestod endast av en rad stenar, vilkas övre yta befann sig omk. 65 cm under markytan, dess undre 105 cm. Denna mur sades gå ända ut till gatan"*. Mur b:s övre och undre ytor låg 0.4 meter respektive 2.0 meter under marken. Muren fig 345:c har Torsten Mårtensson själv inte sett men skulle enligt arbetarnas utsago ha påträffats i porten i det läge och riktning som visas på planen.

Fig 345:d visar läget för ett golv av tegel, vilket framkommit strax innanför porten: *"Det låg 130 cm under markytan. Materialet var tegelbitar samt en och annan gråsten eller bit av en tegelpanna, vilka utan sammanbindande bruk lågo i leran. Endast i sydvästra kanten lågo de i någon ordning, för övrigt var golvet mycket ojämnt. Teglen voro slitna. Omedelbart ovanpå golvet funnos rester av multnat trä, och däröver ett 25 á 30 cm tjockt lager av lera. Kolrester sågos här och där på golvstenarna"*. Dessutom konstateras att *"överallt, där grävning företagits har påträffats ett golvlager av sönderslagen tegel c:a 70 cm under marken"*.

Av yngre fynd har Torsten Mårtensson medtagit fragment efter vattenledningsrännor i trä, fig 345:e samt en brunn, täckt med bräder, vilkens utsträckning inte kunnat fastställas, fig 345:f. Av speciellt intresse för hospitalsanläggningen torde uppgiften om skelett vara. Torsten Mårtensson skriver: *"Enligt arbetarnas berättelser har vid uppförandet av i huset intill (i norr) förts bort 3 lass skallar, som legat i kistor"*. Vid grundläggningsarbetena för denna norra byggnad har man tydligen varit nere på större djup än vid kloakgrävningen.

Det yngre arkeologiska materialet

Kapellbyggnaden

I slutet av 1900-talet revs bebyggelsen på den forna hospitalstomten och två stora totalutgrävningar ägde rum. Den första, som pågick i etapper åren 1989-1993, berörde området från Södergatan

in mot mer än hälften av kvarterets bredd. Resterande tomtyta undersöktes åren 2000-2001. Under den första utgrävningen frilades bl.a. resterna efter S:t Jörgens kapell och den stora kyrkogård som omgett detta. I den senare framkom en tidig bebyggelse av intresse för hospitalsproblematiken. I det här kapitlet kommer endast att beröras själva kapellet, kyrkogården samt eventuell bebyggelse tillhörigt hospitalet.[27]

Redan 1980 gjorde författaren en rekonstruktion av kapellområdet utifrån det då befintliga arkeologiska materialet. En jämförelse mellan den rekonstruktionen och de nu kända lämningarna visar en god överensstämmelse. Torsten Mårtensson hade ju år 1912 stött på strävpelaren till korets sydöstra hörn men han har på sin fältritning antagit att koret inte haft rätvinklig korvägg åt öster. När vi nu har facit i hand kan vi dock konstatera att så varit fallet.

Ett stort ingrepp som kraftigt reducerat de bevarade lämningarna av kapellet har varit bygget av det stora s.k. Butterickshuset i hörnet Södergatan/Baltzarsgatan vilket skedde i slutet av 1800-talet. Av kapellets långhus hade t.ex. genom detta sentida bygge endast vissa grundmursfragment samt ett likaledes fragmentariskt tegelgolv blivit bevarat.

Vid utgrävningen av kapellet på 1990-talet kunde man konstatera att, jämfört med de medeltida byggnadslämningar som bevarats till vår tid, det också måste ha funnits ett äldre kapell på platsen. Beviset för detta är att vissa gravar låg under de bevarade grundmurarna. Alltså måste dessa gravar ha varit äldre än murarna. Då det till en medeltida kyrkogård alltid måste ha hört en kyrko- eller kapellbyggnad utgör dessa gravar bevis på en försvunnen föregångare.

Gravar återfanns i princip under samtliga av de bevarade medeltida kapellmurarna, dvs. dessa gravar måste ha tillhörde det första kapellets kyrkogård, se fig 347. Har vi då några spår som visar hur detta äldsta kapell på platsen kan ha sett ut? De små grundmursfragmenten som kan ha tillhört detta äldre, mindre kapell är tyvärr alltför fåtaliga för att vi ska kunna göra oss en tydlig bild av byggnaden. Varför har vi då så få spår kvar efter detta äldre kapell? Att detta varit en stabil sten- eller tegelbyggnad är det ingen tvekan om. Förklaringen kan endast ligga i att man vid raserandet använt sig av det gamla kapellets material vid uppförandet av den nya och större kyrkan. Trots detta borde spår efter de äldre grundmurarna ha funnits men här kanske man måste sätta ett frågetecken rörande utgrävningstekniska aspekter. Bara detta faktum att ingen större grävningsrapport har gjorts över denna i särklass största medeltida grävning i Malmö lämnar en del frågetecken.[28]

När det gäller den kyrkobyggnad som uppfördes på den gamlas plats står vi inför resterna efter

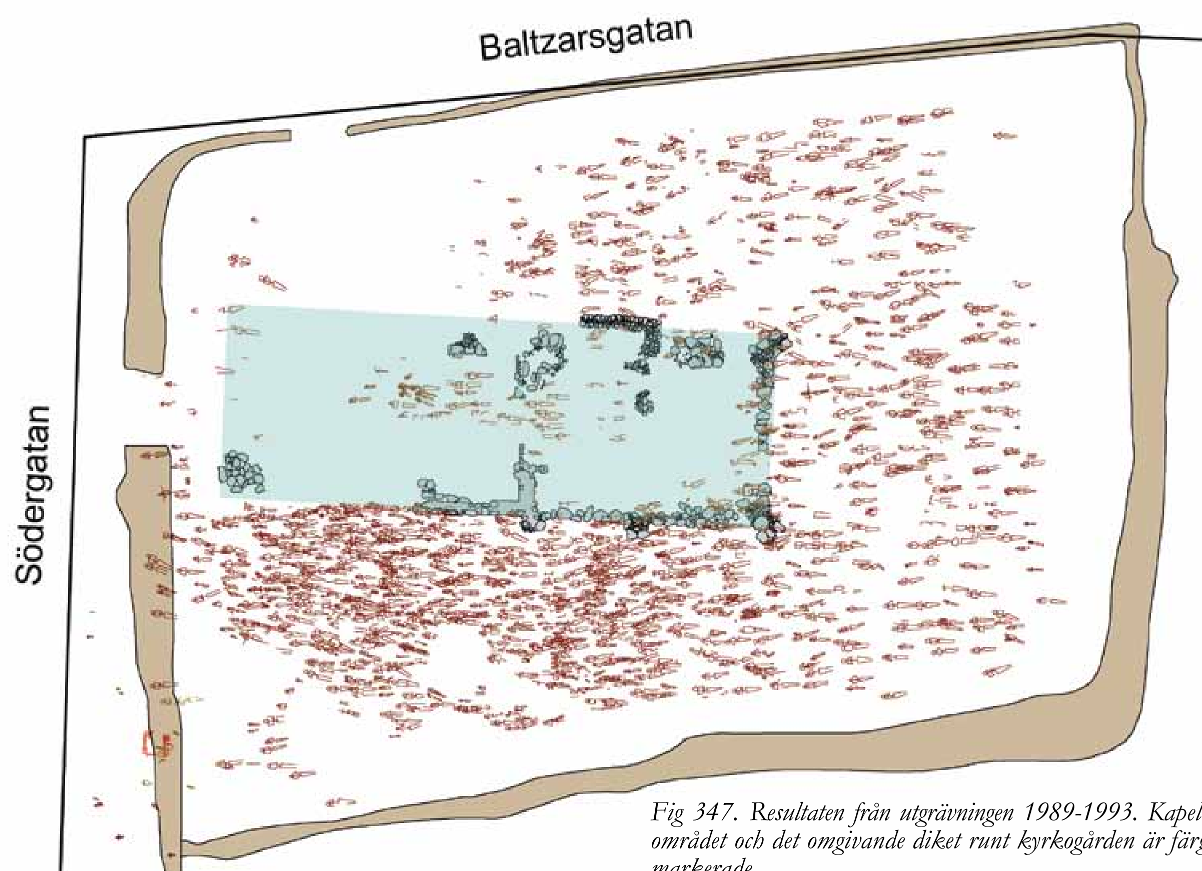

Fig 347. Resultaten från utgrävningen 1989-1993. Kapellområdet och det omgivande diket runt kyrkogården är färgmarkerade.

Fig 348. Den framgrävda grunden till kapellet sett från sydost.

en större kyrka. Koret kan vi tämligen säkert rekonstruera. Detta har varit ca 10x14 meter, således av avsevärd storlek. Koret har haft två kryssvalv. Den stora bredden har gjort att man till dessa valv varit tvungen att uppföra utvändiga strävpelare vilka skulle förhindra att valvtrycken vält murarna. Mot långhuset i väster har funnits en närmare fem meter bred triumfbågsöppning. Långhuset har märkligt nog varit något smalare än koret. Detta framgår av den bevarade södra långhusmuren närmast koret. Genast skulle man misstänka att denna långhusmur tillhört det äldsta kapellet. Att så inte är fallet visar några gravar som ligger under detta murfragment. Dessutom fanns i fyllnadsjorden till de påträffade grundmurarna mängder med lösa skelettrester vilka visar på en äldre kyrkogård på platsen.

I långhuset kunde man på ca tolv kvadratmeter frilägga ett orört parti av kapellets golvbeläggning. Denna bestod av både hela och kapade tegelstenar vilka lagts utan murbruksfogar på ett tjockt lager av sand. Flera tegelstenar hade på undersidan rester efter vidhängande kalkbruk. Detta visar att teglet var återanvänt. Det kan tyckas märkligt att

Fig 349. Rester efter kapellets långhusmur.

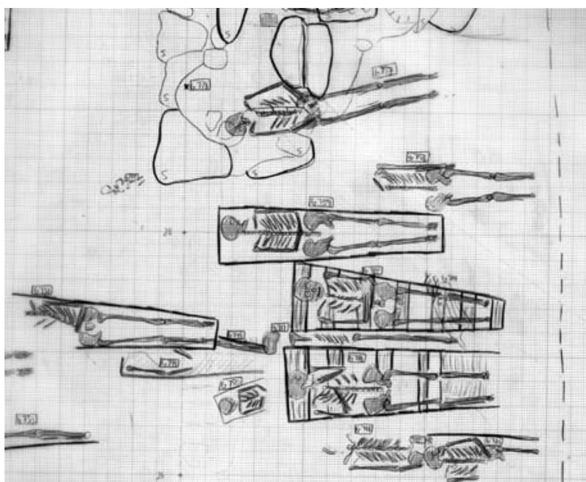

Fig 350. Detalj av en av många fältritningar över kyrkogården. Två av kistorna är s.k. spjälkistor, dvs. de har endast några träreglar som botten.

man inte fogstrukit tegelgolvet men å andra sidan var det praktiskt att ha lösa tegelstenar som golv när man skulle begrava inne i själva kyrkan. Som fig 347 visar fanns det ju ett flertal gravar inne i både långhuset och koret. Dock vet man inte med säkerhet om dessa tillhört hospitalets äldre eller yngre tid.

Kyrkogården

Kyrkogården har sträckt sig runt kapellet. Ytan har varit ca 40 x 60 meter. I nordväst och i väster saknas gravar. På hela detta tomtparti låg nämligen Butterickshusets forna källare. Utmed den norra sidan mot Baltzarsgatan fanns dock bevarade gravar i höjd med mitten av kapellet och vidare österut. Tätast låg gravarna utmed kapellets sydsida. Här påträffades de dessutom i flera lager över varandra, på sina håll upp till sex nivåer. Situationen svarar således väl till den som författaren kunde konstatera vad det gällde medeltida gravar utmed S:t Petri kyrkas sydmur. Ute på kyrkogården var nämligen under medeltiden sydsidan av en kyrka den mera attraktiva platsen att bli begravd på.

Totalt framgrävdes på S:t Jörgens kyrkogård 1530 mer eller mindre intakta skelett. Som vanligt på medeltida kyrkogårdar innehöll emellertid jordlagren mängder med skelettdelar från ramponerade gravar. Författaren har tidigare gjort en viktanalys av sådant skelettmaterial i direkt närhet till en medeltida kyrkomur.[29] Det visade sig då att den totala mängden gravar måste ha varit minst två gånger större än vad de intakta gravarna angav. Detta betyder att det på S:t Jörgens kyrkogård skulle ha begravts mer än fyratusen personer.

Genom att studera de dödas armställningar kan man få en grov datering av gravarna. Äldst är generellt sett de gravar där den döde begravts med armarna lagda parallellt med kroppen, typ A. Denna typ finns fram till mitten och slutet av 1200-talet. När den döde begravts med överarmarna parallellt med kroppen men med underarmarna vinklade över magen brukar man sätta dessa gravar från mitten av 1200-talet fram till slutet av 1300-talet. Den sista typen av armställningar är den där armarna lagts i kors över bröstet. Detta begravningssätt var i bruk från slutet av 1300-talet fram till reformationen på 1500-talet. Givetvis kan denna typologi endast ge vissa riktlinjer i frågan om en kyrkogårds datering. Vad det gäller S:t Jörgen i Malmö verkar det som om dess brukningstid skulle ha varit från sent 1200-tal fram till ca 1530, alltså drygt tvåhundra år.

I 36 av gravarna påträffades mynt. Då det endast låg ett mynt per grav i alla dessa utom i två bör man kunna koppla detta nedläggande av mynt med den begravningssed som är förknippad med Charonmynt. Den döde fick ett mynt med sig i graven, ofta inlagt i munnen, för att med det kunna betala mannen som skulle föra den avlidne över floden till dödsriket. Av gravmynten från S:t Jör-

Fig 351. Ett av skeletten med bevarad träkista.

Fig 352. Även denna döde har legat i en träkista. Kistan har förmultnat men den döde har öppen mun vilket visar på en kista. Innan trälocket förmultnat har kroppen hunnit ruttna och käkbenet har trillat ner.

gen har åtta stycken kunnat dateras till 1300-talet och fjorton till 1400-talet.

För att få en säkrare datering av S:t Jörgens hospitalanläggning är dendrodateringen av påträffade träkistor av största intresse. Staden Malmö grundlades ute på en sandrevel och detta har gjort att välbevarade trärester är sällsynta i områden som inte en gång utgjort vattensjuka svackor i terrängen. På platsen för S:t Jörgen har dessa gynnsamma förutsättningar till viss del funnits Detta kunde redan Torsten Mårtensson konstatera år 1912 när han påträffade relativt välbevarade kistor, varav en t.o.m. intogs till museet. Vid utgrävningarna i slutet av 1900-talet kunde man ta prover för årsringsdatering från totalt 27 gravar, dessutom flera prover från samma kista. Det visade sig nämligen att en del kistor hade varit tillverkade av återanvänt virke med olika huggningsår.

De träprover som gav säkrast resultat återges i tabellen. I de fall där provet är ek och saknar splint, dvs. de yttersta årsringslagren, ska man lägga på minst tjugo år. Det kan genast konstateras att dateringstekniken via armställningar är synnerligen grov. Den äldsta typen (A i tabellen) skulle ha använts fram till slutet av 1200-talet. På S:t Jörgens kyrkogård finns typen dock i gravar en bit in på 1300-talet.

G697	A	Ek	ingen splint, efter 1314
G1246	A	Ek	splint 1312 +- 5 år
G760	B	Tall	efter 1412
G868	B	Tall	1377 eller senare
G730	C	Ek	ingen splint, efter 1328?
G833	D	Gran	1412
G869	D	Ek	ingen splint, efter 1316?
G870	D	Ek	splint, 1333+- 5år
G942	D	Tall	1376
G1092	D	Ek	1316 +-5 år
G1245	D	Ek	ingen splint, efter 1317
G880	D?	Ek	ingen splint, efter 1301
G1241	?	Tall	efter 1238?

De äldsta någorlunda säkra dateringarna är från grav G1246 från perioden 1307-1317 samt G1092 från perioden 1311-1321. Vid denna tid fanns alltså bevisligen S:t Jörgenskapellet på denna plats.

Runt den äldsta kyrkogården hade man grävt ett dike på mellan drygt en meter till drygt två meters bredd, troligen försedd med en framförliggande, låg vall, fig 347. Åt väster har rännan vid ett tillfälle grävts om och flyttats något västerut. Denna västra ränna har haft ett ingångsparti genom vilken man kunnat komma in på kyrkogården och fram till kapellet.

Hospitalet utanför kyrkogården

I Malmös privilegiebrev av år 1487 omtalas att den som drabbats av spetälska *"nødhes wdh at faare till sancte Jørgen"*. Även om formuleringen är en standardfras så innebär det ändå att här måste ha funnits någon form av bostäder för de livslångt sjuka. Var på hospitalsområdet har detta eller dessa bostadshus legat? Hur har bebyggelsen sett ut? Vad det gäller den sista frågan vet vi hur boningshuset i hospitalet i Lund varit inrett. Detta medeltida hospital, beläget öster om själva staden, blev under 1930-1940-talen totalutgrävt. De mycket välbevarade lämningarna visade en kyrka med kyrkogård i söder, fig 353. Åt söder avgränsades hospitalsområdet av en mer än fyrtio meter lång och sex meter bred byggnad i skiftesverksteknik, dvs. stolpar med mellanrummen täckta av

liggande plankor. Ett tiotal rum kunde påvisas och i ett av dessa fanns en stor bakugn medan andra rum hade härdar på golvet.[30]

Var har då spetälskesjukhusets boningshus i Malmö legat? Hur stort område kan ha ingått i hospitalet förutom kapell och kyrkogård? Ingick det t.ex. mer mark österut än vad kyrkogården visar? Författaren ska med hjälp av bevarade skriftliga källor men också med hjälp av arkeologin söka finna svaret på frågan.

Året 1502 utfärdades ett skötebrev åt Påwel Persen, kyrkoherde i Hököpinge, över en tomt som ägdes av Heligest, belägen i *"Malmöe wäster till den gång af sancti Georgij kyrckegård"*.[31] Denna handling utgör det äldsta bevarade skriftliga belägget för S:t Jörgens kyrkogård. Genom att följa Påwel Persens namn i andra handlingar från åren 1499 och 1504 kan den år 1502 aktuella tomten lägesbestämmas inte endast till området direkt öster om kyrkogården utan även liggandes upp till Baltzarsgatan.[32] Uppenbart ägde inte Malmö hospital denna mark i slutet av medeltiden. Påwels tomt sträckte sig emellertid bara utmed Baltzarsgatan och gick inte på djupet in i kvarteret. Kan här ha funnits ett område tillhörigt hospitalet?

Under 1400-talets slut och början av 1500-talet ägdes marken och de olika tomterna utmed Baltzarsgatans södra sida mellan Södergatan och Kalendegatan av, räknat från väster, S:t Jörgens hospital, Heligest i Lund och tomten längst österut mot Kalendegatan av en privatperson. Genom att följa de olika tomterna utmed Baltzarsgatan i bevarat källmaterial från slutet av 1600-talet bakåt i tiden kan man fastslå att Heligest i Lund har ägt fastigheterna 387-392, en egendomssituation som också måste kunna föras ned till tiden före reformationens införande år 1529.

Tomternas sträckningar bakom gårdarna utmed Baltzarsgatan har emellertid varierat i storlek. Detta framgår när man år 1692 gör en totalinventering av stadens alla tomter, fig 354. Gårdarna beskrivs från väster på följande sätt:

"393: 4½ facks hus, litet gårdsrum med brunn. Uthyrdes av Heubleins änka. Odugligt.

392: 7 fack inklusive en port, litet gårdsrum med brunn. Uthyrdes av Heubleins änka. Odugligt.

391: 4 facks hus, litet gårdsrum med brunn. Uthyrdes av rådman Kröger.

390: 4 facks hus, litet gårdsrum med brunn. Uthyrdes av rådman Kröger."

Byggnaderna ut mot gatan i norr har således endast haft en mycket smal gårdsplats bakom sig. Fortsätter vi husraden österut blir läget ett helt annat. Då har nämligen varje tomt också en hageplats, dvs trädgård:

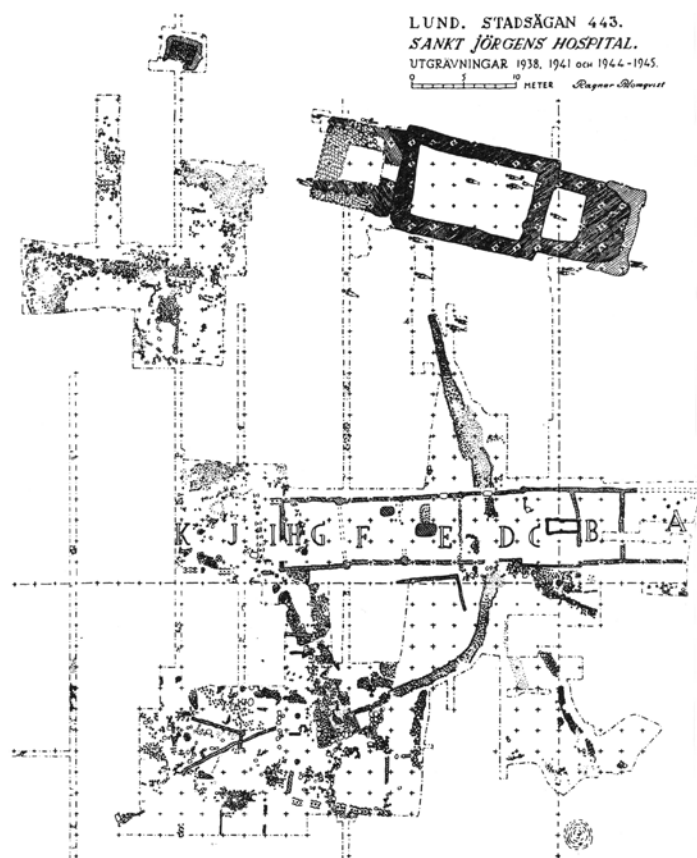

Fig 353. Plan över S:t Jörgens hospital i Lund. Den långa bostadslängan med sina många rum ligger här söder om kapellet och kyrkogården.

"389: 6 facks hus, liten hageplats. Uthyrdes av Hindrick Weijer. Huset gammalt och odugligt.

388: 5 facks hus, liten hageplats med brunn. Uthyrdes av Hindrick Weijer.

387: En ödeplats med en 5 facks gammal vägg mot gatan med hageplats. Tillhörde Anders Engelbrechtszen.

386: 7 facks hus, liten hageplats med gårdsrom och brunn. Tillhörde Röding …(?)"

Området bakom de mot Baltzargatan belägna småhustomterna 393-390 har således inte legat till Heligest i Lund utan har bildat ett sammanhängande markområde direkt öster om den gångväg som år 1502 omtalas ha bildat kyrkogårdens östra gräns. Studerar vi nu utgrävningsresultaten för detta område finner vi att det här under medeltiden legat två korsvirkeslängor i nord-sydlig sträckning parallellt med och endast på några meters avstånd från varandra. Den västra byggnaden har haft en längd på mer än femton meter, fig 354:1. Den fragmentariskt bevarade stensyllen visar att det varit frågan om ett enkelt hus i troligtvis korsvirke. Golvet har bestått av ett trägolv. Detta var förkolnat, ett otvetydigt bevis på att en brand härjat byggnaden. Efter branden har man lagt in ett nytt golv över brandlagret. Byggnaden har alltså återuppförts. Både i södra och norra delen av den

bevarade huslämningen påträffades rester efter en ugn. Denna byggnad måste ursprungligen ha uppförts först efter det att det östra kyrkogårdsdiket igenfyllts då den låg helt över detta igenfyllda dike.

Den östra huslängan, fig 354:2, var endast fragmentariskt bevarad men har varit av samma enkla konstruktion som den västra. Även här påträffades en ugn. Resterna efter denna bestod av en ca 2x1,5 meter stor lerplatta med täckande ler- och sotlager. Längden på byggnaden känner man inte då den söderut fortsatt in i schaktväggen till granntomten.

Dessa två byggnader har existerat under 1300-talet. Den inbördes dateringen är inte känd men den västra, långa byggnaden måste ha tillkommit en tid efter det att kyrkogårdens äldsta gränsdike gått ur bruk. Byggnadernas placering i förhållande till kyrkogården, deras placering inne i kvarteret med gavlarna åt norr samt att de ligger på ett markområde som inte gått ut till nuvarande Baltzarsgatan tyder på att vi här faktiskt kan stå inför hospitalets bostadshus för de sjuka. Ugnarna i husen visar också att dessa varit boningshus. Den ovanligt långa byggnadskroppen i den västra längan stämmer väl med hur hospitalboendet i Lund sett ut. Placeringen av byggnaderna längst in på kyrkogårdstomten i förhållande till Södergatan verkar också tala för en anläggning tillhörigt hospitalet. En bostad för spetälska var knappast något man lade ut mot en av stadens huvudgator.

Var låg då hospitalets södra gräns? Endast tre år efter reformationens införande i Malmö året 1529 bodde borgaren Rasmus Fynbo i *”presteboligen synden S:te Jörgens cappel”* och år 1537 hade Knut smed flyttat in i själva kapellet eller de delar av det som då fortfarande kvarstod. Uppenbart hade detta då degraderats till en smedja. Prästbostaden omtalas således liggande söder om kapellet. År 1532 betalade Sitze Svend skräddares hyra för den gård, tillhörig S:t Jörgens jordagods, *”som hon uti bor”*. Denna gård, vars tomt ägdes av S:t Jörgens kapell, kan genom senare omnämnande knytas till området direkt söder om prästbostaden.[33]

År 1539 omtalas flera personer som hyr olika delar av den forna hospitalsanläggningen.[34] Rasmus Fynbo bodde kvar i prästbostaden - *”en gordtt sönden nest Sancti Jörgens Capell”* - och i S:t Jörgens kapell bodde fortfarande Knut Smed. I slutet av 1530-talet ansåg dock Rasmus Fynbo att prästgårdens dåvarande hus var alltför bristfällig som bostad. År 1538 hade han nämligen lovat att i stället *”bygge eth hus II lofft högt aff gott ege tijmber oc muret ij mellem stolpe paa then gord hannd nu udj boer”*.[35]

På 1540-talet hade Malmö stad löst in en mängd fastigheter vilka låg i vägen för det blivande Stortorget, däribland den s.k. *”Brand Schriffers gård”*, vilken Stig Pors ägde.[36] Som ersättning för gården erhöll Stig Pors S:t Jörgens hospitalsområde. Den årliga hyran till altargodset, som då ägde den forna hospitalstomten, uppgick till 20 marck, vilka staden förband sig att betala för evig tid. År 1549 ges en närmare beskrivning av vad Stig Pors fått: *”Sancti Jörgens Capell haffuer Stiig Porsse mett kirckegaard oc*

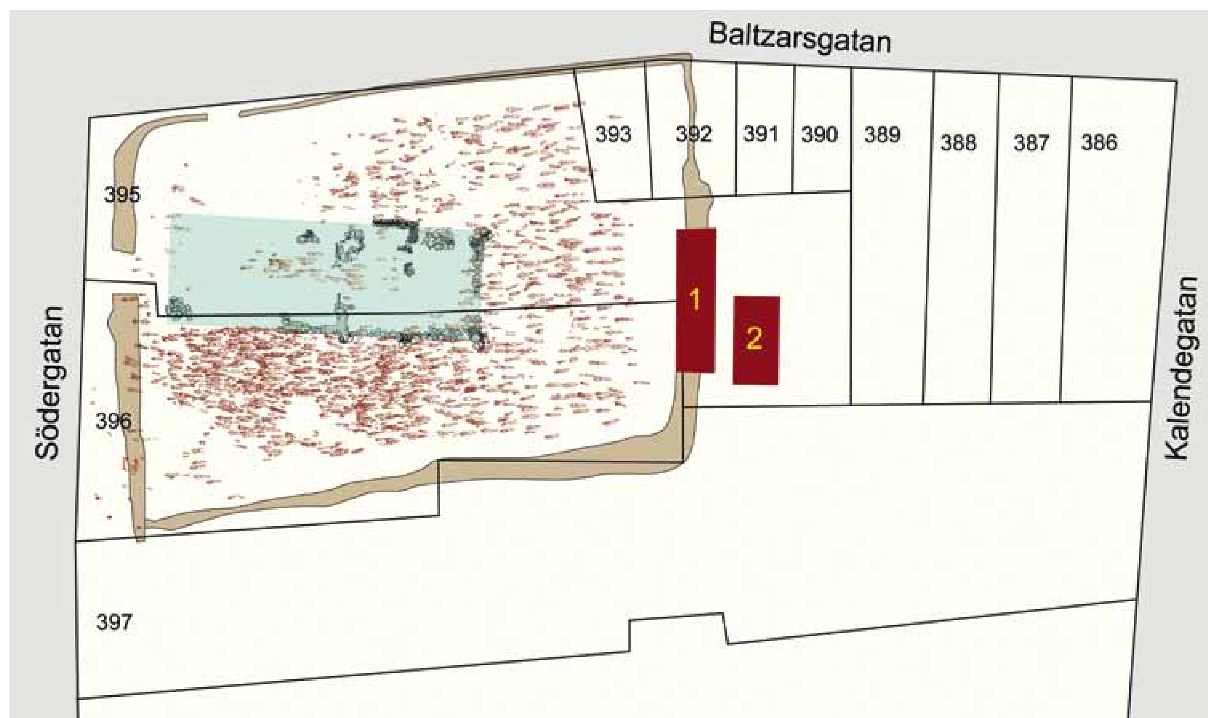

Fig 354. Utgrävda, medeltida lämningar samt den gamla tomtindelningen i kvarteret S:t Jörgens norra del. Markeringarna 1 och 2 visar på rester efter medeltida byggnader.

alldt mett thenn boed ther sönden fore som Hans Hackeblock uti bode (den forna prästgården) *oc thenn kaalhaffue som Christiern Bager hagde breff uppaa … -20 marck"*.[37] Denna kålhage bör vara det område längst österut på området där de två medeltidshusen en gång legat. Stig Pors egendom torde därför vara identisk med det forna hospitalsområdet i sin helhet. Genom att följa jordskylden på 20 marck framåt i tiden kan man via altargodsets räkenskaper konstatera att hospitalsområdet år 1559 fortfarande tillhörde Stig Pors, att jordskylden åren 1577 och 1594 redovisas som *"staden aff Sanct Jörgens Capell Sti Pors haffde, nu Peder Jude borgemester hafuer - 20m"*, samt att jordskylden sista gången redovisas år 1609. Därefter specificeras inte längre de gårdar, för vilka staden erhöll hyra.

Till hospitalet hörde ett flertal donerade gårdar runt om i staden. En av dessa låg direkt söder om hospitalet och innehades år 1532 av Sitze Svends. Sitze Svends man var före år 1503 kyrkvärd för S:t Jörgens kapell.[38] Då kyrkvärdarna gärna utsågs bland de som bodde i närheten av tillsyningsobjektet, är det möjligt att Sitze Svends redan före år 1503 varit bosatt i gården söder om hospitalet. I räkenskaperna kan Sitze Svends följas under åren 1537, 1543 och 1549, medan hon inte längre finns med året 1558.[39]

Sitze Svends bodde följaktligen som änka i sin gård även efter det att Stig Pors erhållit granngården i norr, dvs. det forna hospitalet. Någon gång under åren 1549-1558 övertog emellertid Stig Pors även hennes gård och år 1559 upptas han som betalande hyresgäst till altargodset: *"en gaar söndhen fore Ste Jörgens capell Citze Suendz haffde oc Stig Porse fick - 4m 4sk."* År 1571 sålde Stig Pors efterlevande Sitze Svends forna gård till borgmästaren Peder Jude. I köpebrevet anges tomtens exakta mått: *"… sönden optill St Jörgens Capells gaard, som strecker sig aff wester och i öster 53 alne och it quarter, paa den vestre ende 19 1/2 alne och paa den östre ende 12,5 alne och foruden thend gang bag af gaarden …"*.[40]

Malmöhospitalets etableringstid

När kung Hans gav Malmö sina privilegier år 1487 omtalades att de som drabbats av spetälska skulle åka ut till S:t Jörgen. Denna formulering är emellertid en standardfras som använts även i andra städers privilegiebrev. För Malmös vidkommande stämmer det dessutom inte alls eftersom S:t Jörgens hospital vid denna tid låg långt innanför stadens hank och stör.

Stadsbebyggelsen söder om hospitalet finns säkert belagd redan i början av 1400-talet. År 1446 förband sig t.ex. Jakop Maghensen, borgmästare i Malmö, att på sin grund uppföra en badstuga, i stället för den *"gammel Badstue"* som tidigare fanns på tomten. Denna tomt hyrde han av Heligest i Lund och den var belägen invid *"byens vandlöb östen det allmennigx straedae, som löber fra athelgaden til Söndreport …"*.[41] Vandlöbet finns omtalat fram till 1700-talet och låg på tomt 399 nära Södergatans avslut mot nuvarande Gustav Adolfs torg. Redan år 1446 låg således Söderport invid nuvarande Gustav Adolfs torg. Uppgiften om att det detta år fanns en äldre badstuga på platsen gör dessutom att stadsbebyggelsen i detta område rimligtvis bör kunna flyttas ytterligare ett par decennier tillbaka i tiden, åtminstone till början av 1400-talet.

I ett brev från ärkebiskop Magnus Nielsen den 4 januari 1389 bekräftar denne att ärlig man Albert Nielssøn, borgmästare i Malmö, skänkt till honom och ärkestiftet sin gård i Malmö stad utanför graven i södra delen av staden (*"extra fossata in parte australi"*). Då det endast funnits sankmarker utanför Söderport vid Gustav Adolfs torg måste den stadsgrav som omtalas ha legat längre norrut, vid nuvarande Skomakaregatan - Baltzarsgatan.[42] Rester efter denna stadsgrav har också påträffats

Fig 355. Att kyrkogården mest brukats till den vanliga befolkningen framgår inte minst av det stora antalet barngravar som påträffats.

Fig 356. Arkeologen Torkel Möllerströms rekonstruktion av Södergatan sett söderut i början av 1300-talet. Bakom det äldsta Söderport ses S:t Jörgens kapell. Till höger två spetälska med sina varningsstavar med påsatta klockor.

vid grävningar längre österut på Baltzarsgatan.[43] Borgmästarens skänkta gård måste således ha ingått i en bebyggelse av förortskaraktär direkt utanför själva staden.

En stor utgrävning skedde år 1978 på den s.k. ”Thörnschiärska gården” i kvarteret nr 49 Oscar invid Södergatan strax norr om Flensburgska huset, alltså norr om Skomakaregatan. Då kunde det klarläggas att stadsbebyggelsen redan vid mitten av 1300-talet varit etablerad på detta område, ett område som endast ligger ett fyrtiotal meter norr om hospitalet.[44] Än i dag blir Södergatan söderut betydligt smalare vid korsningen med Skomakaregatan – Baltzarsgatan. Detta indikerar en äldre stadsgräns som uppenbart varit i bruk så sent som år 1389. Direkt utanför denna stadsgrav har hospitalet legat.

Genom utgrävningarna har vi nu fått ytterligare några hållpunkter på stadens utvidgning söderut och när hospitalet etablerats. Två av gravarna på kyrkogården har grävts under 1310-talet. Detta tillsammans med andra faktorer som armställningar och viss daterbar keramik gör att hospitalet bör ha anlagts i slutet av 1200-talet, alltså strax efter stadens tillkomst på troligtvis 1250-talet. Man måste förutsätta att man vid stadens grundande inte lagt hospitalet i direkt anslutning till själva stadsbebyggelsen, alltså att Södergatan tillkommit först en bit in på 1300-talet. Detta ses också tydligt genom att den breda Södergatans forna sträckning över det nuvarande Stortorget i norr har smalnat av till den trånga Kansligatan som når ut till den lange Adelgade i norr, fig 282. Södergatans tillkomst har således skett först efter den lange Adelgades etablering på 1200-talet. Man har då kopplat den nya breda torggatan söderut, ”den syndre Adelgade”, till en redan befintlig smal gata, nuvarande Kansligatan, medeltidens Fiddlerstrede.

Spetälskan var på kraftig tillbakagång redan under slutet av 1300-talet. Något behov av att flytta spetälskesjukhuset när staden utvidgades åt söder vid denna tid har därför inte funnits. Hospitalet har alltmer övergått till rent församlingsliknande funktioner med en kyrkogård tillgänglig för alla. Av frekvensen begravda framgår att denna kyrkogård inte bara varit avsedda för sjuka och åldringar. Åtskilliga barngravar finns ju i utgrävningsmaterialet. S:t Jörgenskapellet har alltså nästan fått karaktären av en församlingskyrka. Vid denna tid, under senmedeltiden, har man också börjat uppföra en större tegelkyrka, troligtvis anpassad för ett helt annat behov än för spetälskesjuka.

Flynderborg - Malmös äldsta borg

Borgen i arkivalierna

År 1294 förbjöd Erik Menved i ett kungligt skyddsbrev sina fogdar i Malmö att hindra dominikanermunkarna från Lund att insamla allmosor.[1] Beteckningen fogdar i pluralis visar att troligtvis två kungliga ämbetsmän - *"gälkare"* eller *"advocatus"* - funnits i staden redan under slutet av 1200-talet. Den förste vid namn kände fogden i Malmö, Johannes Hvid, omtalas dock först år 1303. Året 1310 omnämns Erland, *"advocatus i Malmö"*.[2]

Fogdarna hade som kungens ställföreträdare i staden att se till och tillvarata kungens intressen, i första hand kontrollera att de kungliga stadsprivilegierna åtlyddes samt att den kungliga delen av intäkterna från fisket och fiskhandeln kom i rätta händer. Fogdarna representerade således en dominant maktfaktor i den högmedeltida staden, varför de rimligtvis till sitt förfogande måste ha haft en uppehållsplats med en viss försvarsfunktion.

I Stralsundsrecessen året 1368 omtalas *"de capitaneis in castris Copmanhavene, Schonöre, Ellenboghe, Werpinghe ...".*[3] Borgen i Köpenhamn var vid denna tid identiskt med den borg som Absalon grundlagt på 1160-talet, medan borgen i Skanör var identisk med den borg vars lämningar alltjämt finns kvar norr om Skanörs kyrka.[4] Uppgiften om ett *"castrum"* i Malmö år 1368 visar att det funnits en borg i staden vid denna tid, medan uppgiften om fogdar år 1294 gör det troligt att denna borg existerat redan vid 1200-talets slut.

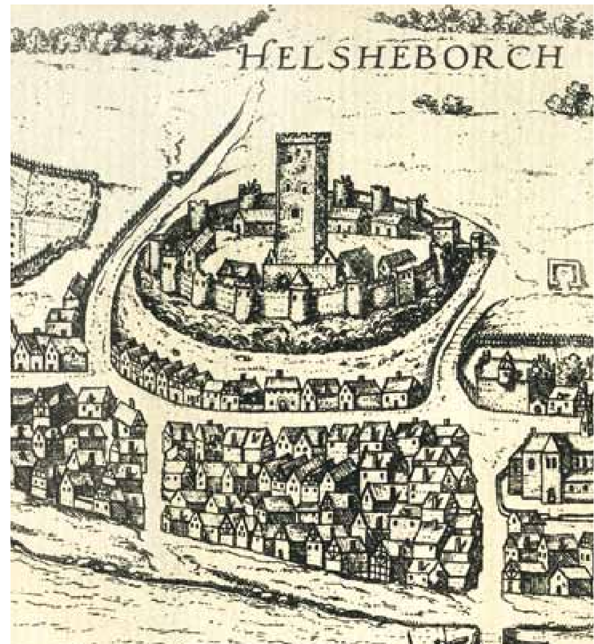
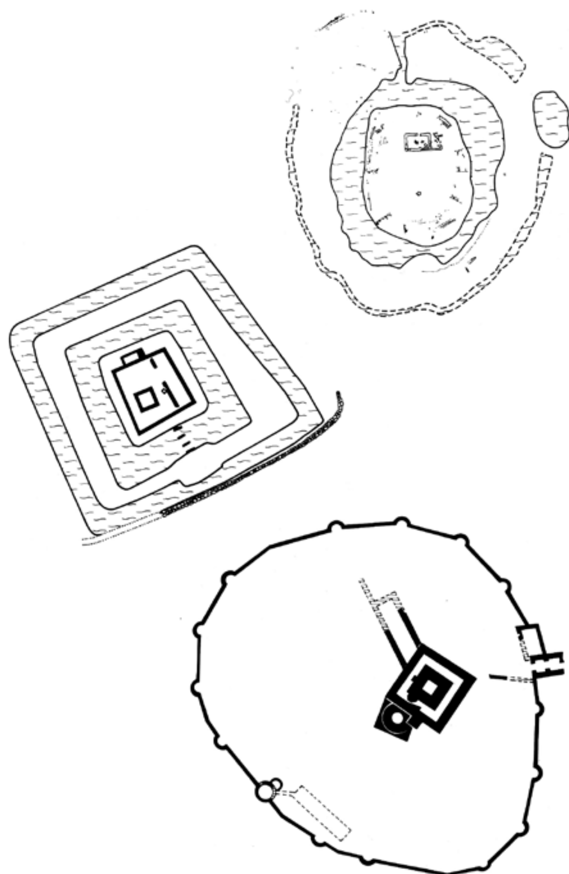

Fig 358. Helsingborg var den starkaste danska borgen utmed Öresundskusten. Här ses borgen på 1580-talet.

Fig 357. Planer över tre av de Öresundsborgar som omtalas på 1300-talet. Överst Skanörs borg, därefter Falsterbo borg och nederst Helsingborgs riksfäste. Obs: ej samma skalor.

Mellan åren 1368 och 1385 omtalas borgen i Malmö ett flertal gånger i de tyska s.k. recesshandlingarna, dvs. möteshandlingar Hansastäderna emellan. År 1369 överlät det danska riksrådet 2/3 delar av *"der Einnahmen aus den Schlössern Skanör, Falsterbo, Malmö und Helsingborg auf 16 Jahre, gieblt ihnen während dieser Zeit die genannten Sclösser in Verwahrung ..."*. År 1370 omtalas *"castrorum Schonöre, Falsterbode, Ellenboghen et Helzingborgh ..."*, följande år *"de slote Helzinborch, Ellenboghe, Schonore unde Falsterbode ... "*. I en annan handling från samma år omtalas *"uppe dessen vorescreven sloten Schonöre, Valsterbode unde tho den Elenboghen ..."*.

Från och med år 1375 införs för Malmöborgens vidkommande en ny beteckning. Det nämns då *"de helfte des slotes Helsinghemborg"* och de *"beyde slote Schonure unde Valsterbude"* men *"de helfte der bu tomme Ellenboghen"*. Tidigare forskare har av detta nya begrepp sett ett medvetet försök att i protokollen

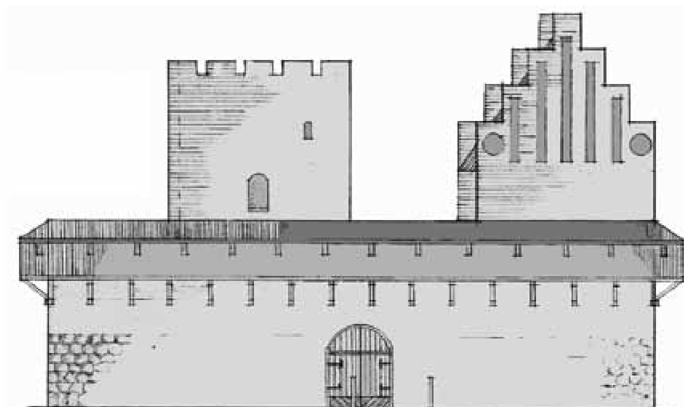

Fig 359. Falsterbo borg byggdes i slutet av 1200-talet. Försvaret var koncentrerat till en vattengrav, en ringmur och ett stort torn. Bredvid detta ett palatium, dvs. en bostadsdel värdig kungliga när de kom på besök. Rekonstruktion av författaren.

gradera de olika borgarna. *"Der bu tomme Ellenboghen"* skulle närmast kunna översättas med *"byggnaden i staden Ellenboghen"* dvs. det skulle inte åsyfta en borg i vanlig mening.[5] Mot denna hypotes kan emellertid anföras formuleringen i ett brev av den 30 maj 1378 vari nämns:

"4. Item der stede tolner mit dem rade der voghiden van den steden scolen alle voghedie bestellen tho Sconure, tho Valsterbode unde thome Ellenboghe, de buten den sloten ligget den Schonsehen markt over.

5. Item willen de stede de herden, da tho den sloten liggen, unde de bu tho dem Ellenboghen, Helsingborgh unde Sconure unde Valsterboden."

Av punkt fem ovan framgår att orden *"de bu"* högst troligt åsyftar alla i texten uppräknade borgar, alltså *"byggnaderna vid Ellenbogen, Helsingborg och Skanör och Falsterbo"*. Slutligen ska nämnas, att i det sista brev vari borgen i Malmö omtalas har man återigen använt den äldre formuleringen: *"de slote uppe Schone, also Helsingborch, Ellenbogen und Schonor und Falsterbode"*.[6]

Under perioden mellan år 1368 och år 1385 omtalas således borgen i Malmö ett flertal gånger med en något skiftande benämning, varav varianten *"castrum"* ofta förekommer. Det är faktiskt också endast under denna period som det framskymtar en befästning i Malmö före *"Myntergaarden"* år 1434. Orsaken härtill ska med stor sannolikhet ses helt med utgångspunkt från den politiska situation som vid denna tid rådde utmed Öresundskusten. De fyra städerna var nämligen i en fredsuppgörelse bortpantade på 15 år till tyskarna, varför tyskarnas primära intressen har rört de befästningar som kunde säkra deras maktposition över den inhemska befolkningen. Avsaknaden av andra arki-

Fig 360. Skanörs borg uppfördes redan runt år 1220. Den bestod av två vattengravar och en uppkastad borgkulle, omgiven av en träpalissad. Uppe på kullen fanns en mindre tegelbyggnad samt några korsvirkeshus. Borgen hade funktionen att tjäna som en fogeborg och hade som sådan ett tämligen enkelt försvar.

valiska källor som omtalar borgen i Malmö än just från denna period kan således knappast tas som belägg för att borgen i staden skulle ha varit av ringa betydelse, inte heller att den inte existerat redan under ett äldre skede i stadens historia. Arkivaliska uppgifter om t.ex. borgarna i Skanör och Falsterbo, vilka genom utgrävningar visat sig ha varit tämligen stora försvarsverk, liksom riksborgen i Helsingborg vars enorma tegeltorn kan föras tillbaka till 1310-talet, är ju även mycket sparsamt förekommande.[7]

Sammanfattningsvis kan således konstateras att:

A: Mellan åren 1368 och 1385 har det bevisligen existerat en borg i Malmö, vilken borg av de tyska herrarna tillsammans med befästningarna i Helsingborg, Skanör och Falsterbo varit värdig att benämnas *"castrum"*.

B: Omnämnande av kungliga fogdar (i pluralis) tyder på att kungen åtminstone redan år 1294 ansett Malmö som intäktskälla så givande att flera kungliga ämbetsmäns närvaro fordrades i staden. En kunglig försvarsanläggning bör därför rimligtvis ha funnits vid denna tid, en försvarsanläggning som antagligen har varit identisk med den senare omtalade borgen i staden.

Platsen för den äldsta borgen

Erik av Pommerns år 1434 anlagda borg i Malmö, den s.k. *"Myntergaarden"*, kan inte ha varit platsen för Malmös äldsta borg. Skälen för detta påstående är följande:

För att bygga *"Myntergaarden"* företog kungen åtminstone två kända tomtinköp. Tomterna gränsade åt stadens mur i väster och en kyrkogård i öster, åt *"den lange Adelgade"* i söder och åt *"forstranden"* i norr. Köpet har således inte inneburit en utvidgning av en äldre borganläggning.

Här inställer sig förvisso frågan varför kungen överger den under 1300-talet omtalade borgen och i stället bygger en helt ny borg på en helt ny plats i staden. Åtgärden ska troligtvis inte tolkas så att den äldre befästningen inte längre kunde svara upp till ett effektivt försvar, utan snarare så att den nya borgen, förutom rena försvarskrav, även skulle få andra och mera utrymmeskrävande funktioner än vad som tidigare varit fallet.

"Myntergaarden" omfattade en tämligen stor yta; den inre borggården var på närmare 2300 kvm med plats för en mängd ekonomilängor, verkstäder etc. Jämförelse kan t.ex. göras med den av Erik av Pommern också anlagda borgen *"Krogen"* i Helsingör. Likheten mellan dessa båda borgars planlösningar har ofta påpekats i den vetenskapliga litteraturen, medan andra samspelande faktorer dem emellan inte medtagits i diskussionen. Båda anlades av Erik av Pommern som fästen invid det strategiskt viktiga Öresund, den ena i norra och den andra i sundets södra del; bägge representerar ett övergivande av en äldre befästning (i Helsingör fanns tidigare borgen *"Flynderborg"*), bägge placerades i bebyggelsens utkanter och slutligen fick båda borgarna en viktig funktion utöver rena försvarsaspekter. Malmöborgen blev bas för Danmarks mynttillverkning med en stor hantverks- och arbetspersonal, medan Helsingörsborgen blev bas för indrivning av Öresundstullen med en troligtvis stor inkvartering av militär. Myntningen i Malmö startade i början av 1440-talet (helt säkert var den i gång år 1444, troligtvis redan år 1442).[8]

Det flacka landskap på den plats där staden Malmö kom att växa upp måste givetvis ha begränsat valet av både den äldsta borgens läge och dess utformning. Då höjd- eller terrängborgar av t.ex. typen *"Flynderborg"* i Helsingör av naturliga orsaker inte kunnat skapas i Malmö, har man här i stället varit hänvisad till försvarselement som vattengravar och träpalissader, alternativt någon form av murverk. Så har exempelvis fallen varit i Skanör och Falsterbo. Visserligen har man i t.ex. Skanör låtit uppkasta en hög borgkulle, men det väsentliga försvarselementet har varit de omgivande vattengravarna och träpalissaderna. Följaktligen borde man i Malmö ha haft liknande anordningar. Detta gör att borgens logiska placering har varit på strandmarken norr om *"den lange Adelgade"*.

Vid schaktningar i kvarteret S:t Gertrud strax väster om Drottningtorget framkom i början av 1970-talet rester efter ett större dike eller vattengrav samt dessutom tjocka kulturlager innehållande medeltida keramik. En större stengrund, vilken troligtvis en gång utgjort nederdelen till en privet (toalett), tömdes på sitt innehåll, varvid det kunde konstateras att anläggningen gått ur bruk i början av 1500-talet. Många föremål, bl.a. glasbägare och en byxpung av kinesiskt siden, visade på en hög social bostadsstandard i området under senmedeltiden. Förekomsten av s.k. lerbottnar i de nederst liggande lagren visade också på en mycket tidig markanvändning så här långt österut i staden.[9] En jämförelse med den äldsta kända Malmöbilden av Braun & Hogenberg från 1580-talet visar i området ett runt torn och dessutom en krenelerad mur inne bland bebyggelsen, fig 7. Einar Bager hade tidigare hävdat att detta runda torn eventuellt kunde vara en rest efter det medeltida slottet, men att tornet i verkligheten legat längre västerut i staden än vad som framgår av 1580-talets bild. Tecknaren skulle helt enkelt ha placerat tornet på fel sida om S:t Petri kyrka.[10] Författaren opponerade sig emellertid mot detta påstående år 1974 genom att på-

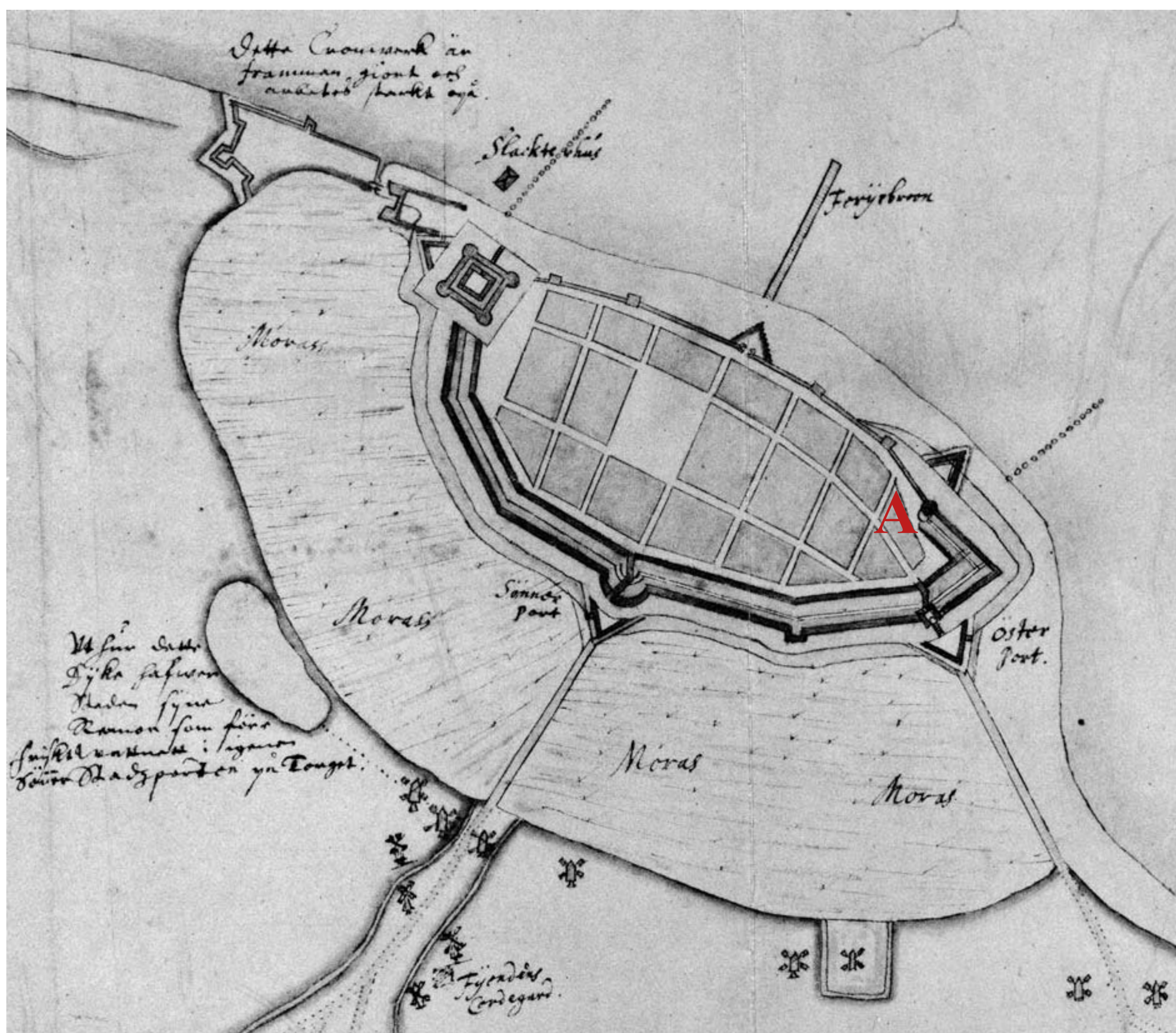

Fig 361. När den svenska armén under Gustaf Horn belägrade Malmö år 1644 gjorde Olof Hansson Örnehufvud denna spionkarta över staden. Vid punkten A är markerat något som kan tolkas som ett runt torn i strandmuren.

visa att även Erik Dahlbergh år 1677 i så fall skulle ha gjort samma fel. Även på Dahlberghs Malmöbild sedd från landsidan kan man nämligen skymta ett runt torn öster om S:t Petri kyrka. Dessutom menade Einar Bager att detta runda torn vid namn *"Flynderborg"* skulle ha nedbrutits till grunden redan året 1644, en omöjlighet om det ånyo avbildades år 1677. Författaren konstaterade dessutom att Olof Örnehuvud på sin spionplan över Malmö år 1644 just invid nuvarande kvarteret S:t Gertrud inlagt en rund markering som eventuellt kan åsyfta ett runt torn, fig 361:A.

Dessa omtalade detaljer gjorde att det enligt författarens dåvarande uppfattning inte var omöjligt att söka den äldsta borgens placering i den medeltida stadens östra delar. Först efter en närmare genomgång av det arkivalisk källmaterial, vilket inte varit publicerat, har författaren ändrat ståndpunkt i denna fråga. Den medeltida borgen bör i stället sökas längre västerut i staden, närmare bestämt till just tornet *"Flynderborg"*.

"Flynderborg" omtalas i bevarade arkivalier första gången år 1518, då man var i gång med att rasera delar av detsamma. *"Plankerna vid Flynderborg"* uppgrävdes följande år och denna glugg i strandbefästningslinjen tilltäpptes genom ett nyuppmurat strandmursparti. Att döma av detaljerade, bevarade räkenskaper över detta bygge kan man fastslå att det varit ett större murparti som då blivit uppfört. Själva tornet *"Flynderborg"* stod dock kvar en längre tid och nedrevs enligt Einar Bager först år 1644. Att man så sent som under början av 1500-talet ersatte palissaden med tegelmur tyder på, fortfarande enligt Einar Bager, att det här funnits ett starkare fäste som kompenserat det primitiva byggnadsmaterialet. Einar Bager menar också att detta *"Flynderborg"* kan vara avtecknat på en skiss av Niels Jörgensen, fig 363, och då som ett runt torn. Som omtalats ovan finns också på Braun & Hogenbergs Malmöbild från 1580-talet ett runt torn som enligt Einar Bager kan föreställa just *"Flynderborg"*.[11]

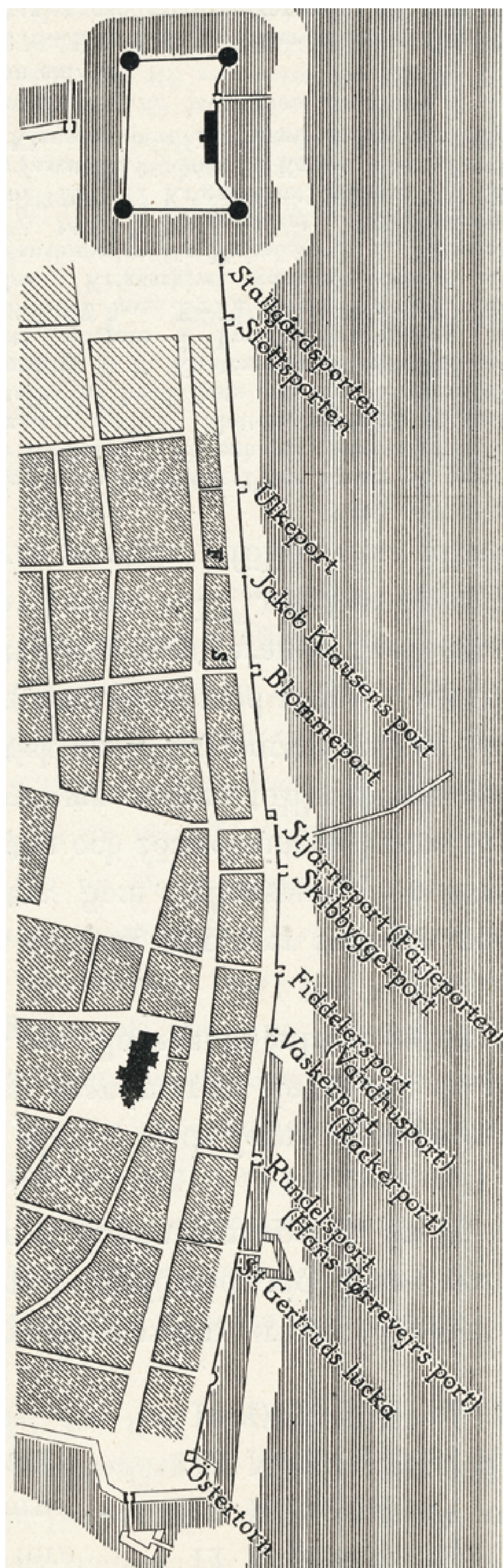

Fig 362. Hans Wåhlins översiktskarta över Malmös strandmur med angivande av torn och portar.

Författaren ska nedan dels ge en utförlig presentation av det källmaterial vari *"Flynderborg"* omtalas, dels göra en analys av de arbetsinsatser som gjordes invid *"Flynderborg"* åren 1517-1519. En jämförande studie i syfte att utröna storleken på tornet *"Flynderborg"* presenteras också,[12] likaså ett försök att genom äldre kartor finna borgens exakta placering i Malmö.

"Flynderborg" som tornbegrepp

"Flynderborg" omnämns första gången i Lyder van Fredens bevarade räkenskaper för åren 1517-1520. I räkenskapssammanhangen preciseras dock inte *"Flynderborg"* till ett torn. Först året 1613 möter vi i bevarade handlingar *"Flynderborg"* som en tornbeteckning: *"Brigitte Gurresis aff det torn flynderb:"*. Detta torn omtalas också i 1600-talsarkivalierna vara beläget *"bag til Birgitte Guresis"* dvs. det låg norr om fastigheten g:a nr 333 i kv. Mercurius.[13] Detta läge överensstämmer väl med en uppgift från år 1589 vari inte tornet men väl porten vid tornet omtalas: *"sex murede stenboder … liggendes vdmed stranden, oc streker sig aff vester fraa fergelaagen vdj øster till Flynderborg port …"*.[14] Mellan *"Flynderborg"* och Färjeporten låg alltså sex tegelbodar, vilket grovt anger tornets läge till strax väster om nuvarande Hamngatan.

Under fredstid hyrde staden ut tornen i strandförsvaret till olika borgare för att dessa torn skulle kunna användas som magasinslokaler. Genom bevarade räkenskaper från slutet av 1500-talet och början av 1600-talet framgår hur mycket man betalade i hyra för de på detta sätt upplåtna tornen. Som en jämförelse har summorna för några av de uthyrda strandtornen angivits i tabellen på nästa sida.

Av tabellen framgår med önskvärd tydlighet att *"Flynderborg"* betingat ett fyra gånger så högt hyresvärde som övriga torn, bortsett från tornet vid Kansligatan (dvs. *"Fiddelers port"* eller *"tornet vid Vandhuset"*), vilket i hyra gav dubbelt så mycket som resterande torn. Rimligtvis bör hyran ha stått i proportion till tornutrymmet, varför *"Flynderborg"* bör ha varit ett högst ansenligt torn i förhållande till de övriga. Att även *"tornet vid Vandhuset"* verkar ha varit en större byggnad är synnerligen intressant då detta torn existerade redan innan Erik av Pommern påbörjade strandmurens uppbyggande år 1434. År 1419 startade nämligen troligtvis byggandet av detta torn.[15]

Det finns ytterligare en källa ur vars innehåll man kan vaska fram antydningar om att *"Flynderborg"* varit ett torn av betydelse. I orostiderna under början av 1600-talet beslöt nämligen borgarna att igenmura ett flertal av portarna ut mot

	1587	1590	1597	1613	1623	1643
Flynderborg	16m	16m	---	1,5 dal	1,5 dal	4 dal(x)
Torn vid Kansligatan	4,5m	9m	---	1 dal	1 dal	2,5 dal(x)
Torn vid Bruksgatan	4m	4m	---	1 dal	1 dal	2,5 dal
Fisketornet	4m	---	4m	1 dal	---	---

(x) Upptaxerat detta år med hänvisning till att man, jämfört med äldre räkenskaper, tagit för lite i hyra.

stranden. För att stänga *"den port ved S:Giertruds"* åtgick 500 tegel, för att igenmura *"Thörreuers port"* förbrukades 200 tegelstenar och vid stängningen av *"Blommeporten"* använde man sig av 600 tegel. Även *"denn port bag Brigitte Gurreszist"* (*"Flynderborg"*) murades igen och här åtgick inte mindre än 700 tegel, den största mängd som har noterats vid dessa år 1611 företagna igenmurningsarbeten.[16]

"Flynderborg" på bild

Den äldsta planritningen eller snarare planskissen av Malmö är gjord av troligtvis Niels Jörgensen på 1580-talet. Ut mot stranden i norr har han endast markerat två torn varav det ena namngetts som *"fergeport"*, fig 363. Det andra tornet ligger strax öster om Färjeporten. Detta östliga torn har markerats med en cirkelrund krumelur. Jämfört med planskissens gatunät söder om *"den lange Adelgade"* skulle detta runda torn kunna lägesbestämmas till området invid Bruksgatan - Norra Vallgatan. Med utgångspunkt från det på planskissen medtagna Stortorgets placering kan dock konstateras att Färjeporten kommit för långt österut jämfört med torget. Förskjuts de båda tornen västerut, så att Färjeporten hamnar på den plats den bevisligen legat, hamnar det runda tornet invid nuvarande Hamngatan.

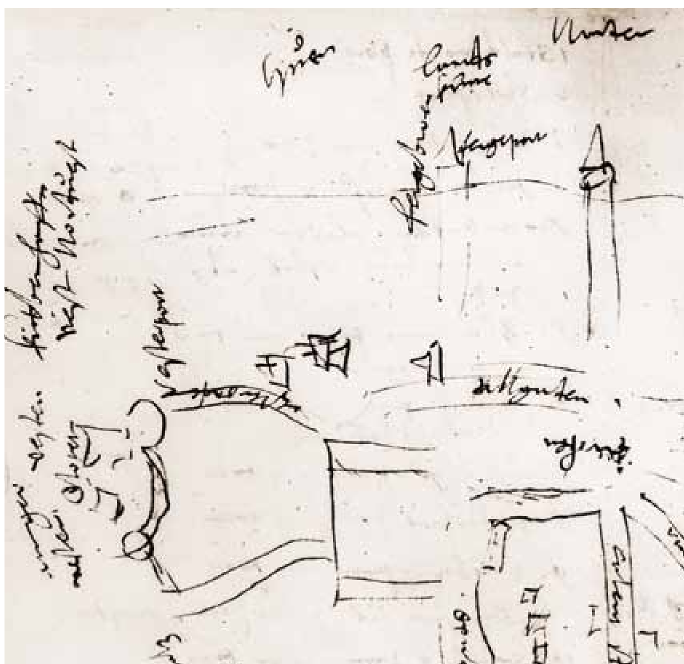

Fig 363. Detalj av Niels Jörgensens karta från 1580-talet. Överst ses två torn varav det högra är det runda "Flynderborg".

Att Niels Jörgensen utritat och namngett Färjeporten är inte speciellt märkvärdig eftersom denna port var huvudporten ut till stranden och till Färjebron. Med det andra tornet förhåller det sig emellertid annorlunda. Varför har endast ett torn av strandmurens sammanlagt sju stycken förutom tornet vid Färjeporten medtagits på bild? Den mest logiska förklaringen skulle vara att detta torn på ett eller annat sätt utmärkt sig framför de övriga. Einar Bager är den förste som framfört teorin att Niels Jörgensens runda torn skulle vara identiskt med tornet *"Flynderborg"*, vilket i sin tur genom den runda formen, vilken avviker gentemot de övriga fyrkantiga tornen, skulle kunna vara en rest efter 1300-talets borg.[17]

Det troligtvis runda tornets felaktiga placering på planskissen kan kanske förklara varför Braun & Hogenbergs stick visar ett runt torn strax öster om S:t Petri kyrka. Det borde nämligen inte vara orimligt att se ett samband mellan planskissen, Mogens Madsens Malmöbeskrivning och Braun & Hogenbergs Malmöstick, samtliga från 1580-talet. Konstnären bakom Malmösticket, Frans Hogenberg, besökte själv Danmark år 1588. Som omtalats i ett tidigare kapitel är det inte otänkbart att historikern Anders Sörensen Vedel då hjälpt Hogenberg att insamla uppgifter om de fyra skånska städer som skulle ingå i det tryckta verket. I Vedels efterlämnade samling finns nämligen två Malmöskisser (varav den ena är den ovan omtalade) samt en planskiss av Lund och en av Landskrona.[18] Kartskisserna kan ha legat som underlag till de utförda sticken, liksom fallet varit med den beskrivning av Malmö som i kopia finns bland Vedels papper.[19] Har kartskissen bildat underlag för stadssticket har vi också fått en rimlig förklaring på det runda tornets felaktiga placering.

Det runda tornet på Braun & Hogenbergs Malmöbild finns även med på den teckning av staden från landsidan som Erik Dahlbergh förfärdigade år 1677. Det kan emellertid inte uteslutas att Dahlbergh som förlaga till sin bild haft Braun &

Hogenbergs stick eller varianten av detta i David Meisners *"Thesaurus philopoliticus"* från 1623-1631; man kan faktiskt våga säga att så är högst troligt. Staden är sedd från exakt samma plats på de båda bilderna men stadsbebyggelsen har på Dahlberghs teckning blivit mera utdragen väster om S:t Petri kyrka och härigenom har bilden blivit mera verklighetsnära. Det runda tornet på Dahlberghs Malmöbild från år 1677 skulle således kunna vara kopierat från Braun & Hogenbergs original. Härigenom skulle man också ha förklarat det faktum att tornet existerar på 1677-års bild, ett torn som enligt Einar Bager nedrivits redan år 1644 eller enligt A.U. Isberg j:r nedrivits ca 1660.[20]

Från Erik Dahlberghs hand finns emellertid ytterligare en Malmöbild, Karl X Gustafs intåg i staden år 1658, fig 365. Staden ses här från sjösidan. Erik Dahlberghs originalteckning är numera förkommen men ett kopparstick efter teckningen finns i Samuel Pufendorfs bokverk *"De rebus a Carolo Gustavo gestis"*.[21] Med stor sannolikhet har teckningen utförts strax efter det svenska övertagandet året 1658. Väsentligt är emellertid att konstatera att då inga äldre avbildningar av staden från sjösidan verkar finnas, bör det i bilden inte finnas inblandat sekundära, inkopierade detaljer. Bilden ger vid en granskning också en känsla av säker detaljåtergivning, dvs. om man räknar bort överdrivna höjdproportioner. Huvudmotivet är slottet Malmöhus och här kan det påvisas mycket stora likheter mellan bildens slott med sina tillbyggnader och de alltjämt bevarade spåren i slottets murar efter äldre, till slottsbyggnaden en gång anslutande tillbyggnader. Mellan Malmöhus och Färjebron har strandmuren försetts med tre torn, vilket kan stämma med verkligheten. Först bortom Färjeporten och Färjebron går detaljerna i strandförsvaret förlorade.

Fig 364. På Braun och Hogenbergs bild ser man till höger om S:t Petri ett runt torn (A) och strax nedanför detta en krenelerad mur.

Hans Wåhlin påpekade år 1931 att många av byggnadsverken i 1658-års bild blivit felplacerade.[22] Detta är en felaktig slutsats. Snarare kan det konstateras att vyn mycket verklighetsnära återger bestämbara byggnaders inbördes läge. Endast S:t Petri kyrka har hamnat fel. Kyrkan skulle egentligen ha legat till vänster om rådhuset (*"Curia"*) och bakom ett uppskjutande runt torn. I stället placerades kyrkan till höger om rådhuset varvid tecknaren fått en bättre bildkomposition, vilket ytterligare framhävts genom att kyrkan vridits så att hela dess norra långsida blivit synlig, fig 390.

Thomas Munck af Rosenschöld fäste år 1972 uppmärksamheten på det på Dahlberghs strandbild avbildade runda tornet strax öster om Färjeporten, ett torn som enligt honom skulle kunna vara identiskt med *"Flynderborg"*. Enligt Einar Bager nedbröts visserligen detta torn till grunden år 1644 men Munck af Rosenschöld tog i stället fasta vid A.U. Isberg j:r:s uppgift att det endast varit tornets övre delar som nedbrutits detta år och att resterande del av tornet först försvann under 1660-talet.[23]

Som författaren ovan påpekat har i stort samtliga, utom S:t Petri kyrka, uppskjutande byggnader på Malmöbilden från år 1658 markerats på rätt plats i förhållande till varandra. Trots att det runda tornet ligger strax bortom Färjeporten, dvs. bortom den punkt där strandmursdetaljerna mer eller mindre försvinner, bör dess läge mycket väl kunna överensstämma med läget av *"Flynderborg"*. Höjden på tornet är säkert överdriven men om dess runda planform råder det ingen tvekan.

Det kan också konstateras att Anders Ulrik Isberg j:r haft rätt när han omtalar att *"Flynderborg"* inte mötte sitt öde året 1644. Visserligen omtalas i räkenskaperna för befästningarna år 1644 följande: *"Giffuit Rasmus Murmester for dett thornn bag til Birgitte Guresis att nedbryde efter Hans Suendsens fortingning 15 m"* men i stadens räkenskaper år 1649 är upptaget följande: *"Affgitt aff di Torne och boliger, som bleff neerbrut udi Suendschens Thid af voris egne undersaater:*

Peder Rasmusen Kledebomand aff det thaarn i Wandhuusstredet – 2½ marck. Brigitte Goresses aff det

Fig 365. På Erik Dahlberghs bild reser sig strax bortom Färjeporten ett högt, runt torn, "Flynderborg".

Torn Flönderboerne, som er satt udi jordeboggen for aarlig landgilde 4 dal; aff samme Torn nu icke giffuis meer end 1 dal; Johan bager aff en grund ved Flonderborn, som sal. Birgette Gurreses i brug haffde 3 m."

År 1649 upptogs uppenbart fortfarande hyra av tornet, om nu än i beskuret skick i förhållande till tidigare. Det runda tornet *"Flynderborg"* har således bevisligen existerat efter år 1644, om än i stympat skick, och kan så ha gjort även när Dahlbergh besökte staden året 1658.

Låt oss nu studera det äldre kartmaterial som kan ge mer information om tornet. Den första något så när säkra kartprojektionen av Malmö skriver sig till året 1652, fig 366. Här återfinner man bl.a. den långa strandmuren med markeringar av de olika tornen. På sträckan mellan nuvarande Frans Suellsgatan och Bruksgatan visas tre torn, vilka från väster räknat måste ha varit *"Flynderborg"*, tornet vid *"Vandhuset"* samt tornet vid *"Vaskerport"*. Kartan från år 1652 har sedan legat till grund för en karta som upprättades år 1658, vilken har titeln *"Malmö sådan staden såg ut när den kom till Sverige"*.[24] Vid denna tid fick Dahlbergh order att uppgöra en *"geometrisk delineation"* av staden. Resultatet, med inritade förslag till försvarsverksutbyggnader, är om möjligt än mer uträtad än tidigare projektion. Först genom 1670-talets kartmaterial återges i kartprojektionerna stadens oregelbundenheter till synes mera konsekvent. De Malmökartor, i flera varianter, vilka ritades mellan åren 1672 och 1675 ger t.ex. mycket trovärdiga intryck av noggrannhet. Som exempel på detta visas på fig 367 en karta från år 1673.[25] På dessa kartor finns fortfarande den medeltida strandmuren med sina tornmarkeringar inlagda.

För att få en jämförelse mellan den nutida bebyggelsen och 1600-talets bebyggelse har författaren sammanställt olika kartor med varandra, fig 368. Vid utläggningen av 1670-talets kartor har utgåtts från en given sträcka mellan två då och nu bestämbara punkter, nämligen Tunnelns 1500-tals hörn ut mot Kansligatan respektive Dringenbergska husets 1400-tals hörn ut mot Västergatan.

På fig 368 kan man på detta sätt följa området kring Hamngatan och dess olika utseende bakåt i

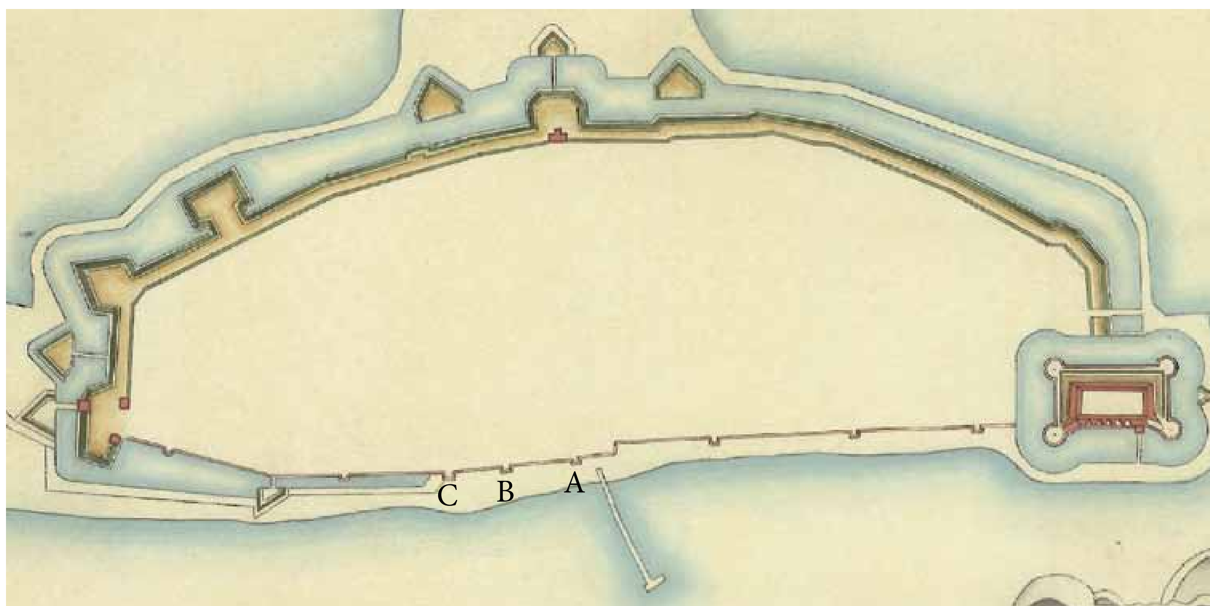

Fig 366. Karta över Malmö år 1652. Den medeltida strandmuren med sina torn är ordentligt utmärkt. A: "Flynderborg", B: "Tornet vid Vandhuset" C: "Vaskerport".

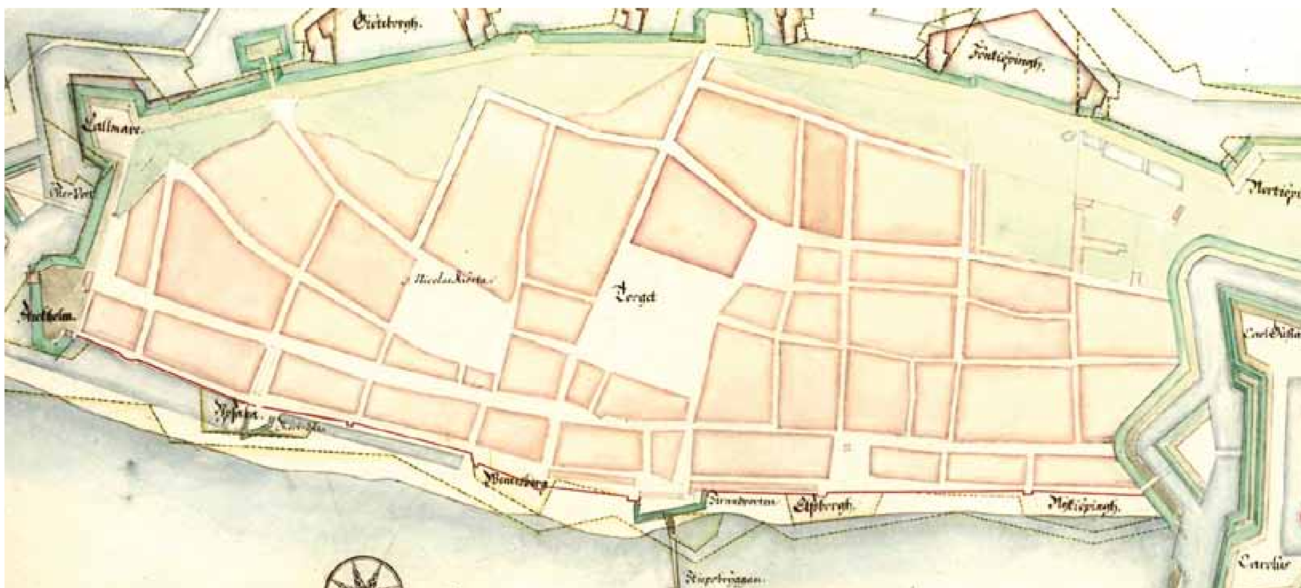

Fig 367. Karta över Malmö år 1673. Fortfarande är strandmuren och tornen synliga men de håller på att byggas in i de stora vallar som skulle ersätta de medeltida försvarsverken.

tiden. På kartan vid mitten av 1600-talet, fig 368:3, ser man längst till vänster Färjeporten, därefter *"tornet bakom Beritta Guresis"* (*"Flynderborg"*) samt längst österut *"tornet vid Vandhuset" (Fiddelers port)*. Framför *"Flynderborg"* har uppkastats en jordvall, i striderna år 1677 benämnd *"Strandportsskansen"*.[26] Denna skans medverkar onekligen till att *"Flynderborg"*, om man ser det från nordväst, verkar ligga innanför strandbefästningen, således exakt som på bilden av staden från sjösidan år 1658. På kartan från 1660-talet har dock *"Flynderborg"* fått en fyrkantig form. Detta förhållande kan emellertid tämligen enkelt bortförklaras med att samtliga torn på kartan endast erhållit en enhetlig, symbolisk markering.

"Flynderborg" som befästningstyp

Av det föregående har klargjorts att *"Flynderborg"* under slutet av 1500-talet och 1600-talet troligtvis varit en beteckning för en större, rund tornbyggnad, belägen norr om nuvarande Hamngatan. Tornets övre delar revs år 1644 medan de nedre troligtvis stod kvar in i svensk tid. Strax öster om *"Flynderborg"* låg tornet vid *"Vandhuset"*, ett jämfört med *"Flynderborg"* enligt räkenskaperna visserligen något mindre torn men ändå större än de övriga tornen i strandförsvaret.

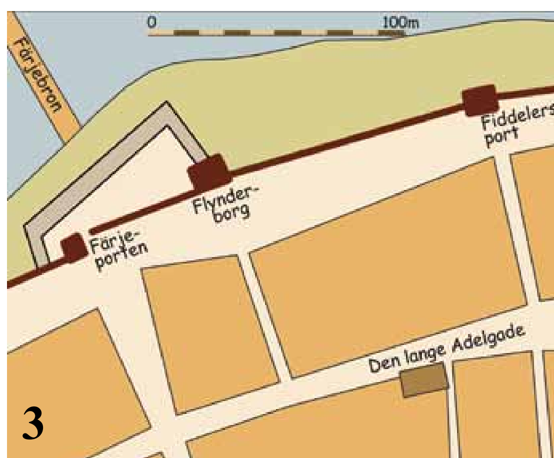
Einar Bager menar att arbetena med strandmursbygget knappast kan ha slutförts förrän åtminstone under slutet av 1510-talet, vilket framgår av bevarade räkenskaper för åren 1517-1520. Man ersatte vid denna tidpunkt *"planckerna ved Flynderborg"* med en tegelmur. Att palissadverket vid *"Flynderborg"* levt kvar så långt fram i tiden menar Einar Bager vara ett belägg för att just här fanns en kraftig försvarsanläggning vilken kompenserat den primitiva palissaden.[27] Någon teori om vad som, förutom tornet, skulle ha innefattats i denna äldre försvarsanläggning lämnas dock inte.

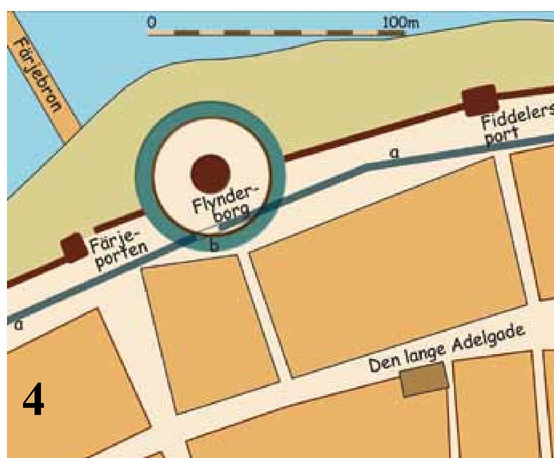
Den primära frågeställningen torde vara huruvida det runda tornet ursprungligen legat ensamt eller om det tillsammans med andra byggnader ingått i en befästning, vilken legat isolerad från stadsbebyggelsen. Ovan har omtalats att förutom tornet *"Flynderborg"* hade Birgitte Gurris även hyrt *"en grund ved Flondertorn"* för 3 marck. År 1643 omtalas i stadens räkenskaper: *"Brigitte Gursis aff det Torn Flynderborrig findes indschreffuit i jordebogen for 1 dal; endog der er indplancket et stöche aff byens grunde till samme torn, som Birritte Gorsis haffeer en gandsche hoeft thömmer, lechter och ildebrand derinde foruden tharnepladsen; bevises med sal. Knud Jacobsens Regenschat daterit 1590 at sal. Gorris Böldiche haffeer aarligen giffuit aff samme torn 4 dal; bör Birette Gorsis at giffue bemelte 4 dal …"*.

Av dessa två källor framgår det således att det till tornet *"Flynderborg"* hört en del av stadens jord, att detta område varit inplankat och inte stått öppet samt att det troligtvis inne på området, förutom tornet, legat ytterligare minst en byggnad. Redan på 1580-talet antyds att tornet *"Flynderborg"* inte varit speciellt lättillgängligt. I ett brev från Niels Jörgensen till Anders Sörensen Vedel räknar denne upp avståenden mellan stadens olika portar. Måtten är angivna i antal steg. I tabellen på nästa sida har de av Niels Jörgensen uppräknade portarna angetts ("Steglängden"). Här är också portarna noterade efter en annan förteckning som också finns bland Vedels efterlämnade papper, ("Portlängden"), även denna från 1580-talet.[28]

Steglängden	**Portlängden**
Vesterport	****
****	*Staldgaards port*
****	*Slots port*
Wlcke port	*Vlche port met torn*
Jachop Klaussens port	*Jacob Claussøns port*
Blomme port	*Blomme port met torn*
Sierrne port (faerie port)	*Sterne port met torn*
****	*Skebbygger port met torn*
Vandhuus port	*Fiddelers port met torn*
Racker port	*Vasker port met torn*
Hans Tørrewers port	*Rondels port met torn*
****	*S. gertruds loge*
****	*It Rondel*
****	*Noch en liden Rundel*
Øster Taarn	*Øster Torn met fengsel*

Vid sin stegning uteslöt Niels Jörgensen således några portar. Att *"Staldgaards port"* och *"Slots port"* inte finns med kan eventuellt förklaras av att Västerport, från vilken stegningen började, låg söder om och utanför slottsområdet. Stegvägen kan således här i väster ha gått utmed gatorna inne bland bebyggelsen varför de västligaste portarna vid slottet inte passerats. Niels Jörgensen har även uteslutit S:t Gertruds port (*"S. Gertruds loge"*), vilket kan förklaras av att det utanför strandmuren mellan *"Racker port"* och *"Øster Taarn"* strax norr om Österport funnits vattengravar som omöjliggjort en lättare stegning utmed stranden. Förvånansvärt är dock att *"Skebbygger port met torn"* (*"Flynderborg"*) inte kommit med i Niels Jörgensens uppräkning av portar. Av arkivaliska källor framgår ju att denna port varit bland de större i strandmuren. Författaren vågar därför påstå att avsaknaden av den större porten vid *"Flynderborg"* i stegningslistan från 1580-talet klart indikerar att denna port inte varit tillgänglig på samma sätt som övriga portar, dvs. till tornet har hört ett avskärmat område. Detta torn skulle således ha haft en helt annan karaktär än de övriga tornen i strandförsvaret.

Den utbyggnad norr om *"Flynderborg"* som markerats på 1650-talets kartor skulle därför, enligt författaren, kunna vara en rest efter ett ursprungligt, yttre befästningsvärn bestående av gravar och palissader i vilket det runda tornet tjänat som en inre försvarskärna. Först genom en sådan rekon-

Fig 368. Författarens sammanställningar över situationen i området kring Hamngatan från kartor under olika tider.
1: Den nutida kartbilden.
2: Situationen vid slutet av 1600-talet.
3: Platsen vid mitten av 1600-talet.
4: Författarens förslag på rekonstruktion av "Flynderborg" med omgivande vattengrav och palissadverk.

Fig 369. Området för "Flynderborg" i dag. Tornet har legat mitt i den nuvarande kanalen, nästan mitt under bron.

struktion blir Einar Bagers antydan om att de enkla träpalissaderna kompenserats av ett starkare värn en realitet. En jämförelse med alltjämt befintliga rester efter strandborgar utmed södra Öresundskusten stödjer denna teori. Ringvallarna vid Pile och Eskilstorp, troligtvis tidigmedeltida, har om de varit befästningar, haft ett försvar baserat på vattengravar och troliga palissader samt med ett troligt trätorn på en uppkastad kulle i mitten. Borgen i Skanör har också haft en rund form medan däremot borgen i Falsterbo och de båda befästa "sätesgårdarna" invid Pile ringborg i södra Malmö har haft en fyrkantsform - men i samtliga fall har de viktigaste försvarselementen legat på vattengravar och palissader.

I det äldsta kartmaterialet finns faktiskt en antydan om att just tornet *"Flynderborg"* kanske haft en liknande yttre försvarskedja. Spåren skulle vara följande:

Fig 368:3-4 visar att befästningslinjen vid *"Flynderborg"* skjutit ut på stranden i norr. Kustlinjen bildar samtidigt en utskjutande udde just framför *"Flynderborg"*. Tornet har härigenom kommit att få ett dominerande läge vid en plats där både kust och försvarslinje böjer av. På samma sätt som kustlinjen skjuter ut framför *"Flynderborg"*, på samma sätt bildar också kvarterslinjen söder om tornet en inbuktning mot söder. Då samma kvartersform finns på flera olika kartor från 1600-talet kan man våga förutsätta att denna skevhet i kvartersbildningen verkligen har existerat. Oregelbundenheten kan knappast ha uppkommit av sig självt utan antyder i stället att någonting här legat i vägen för att kvarterslinjen skulle bli rak nedanför strandbrinken. Författaren menar därför, vilket åskådliggjorts på fig 368:4, att den utbuktande strandlinjen och den samtidigt inbuktande gränsen för stadsbebyggelsen kan vara spår efter en tidig försvarskedja som funnit runt tornet *"Flynderborg"*. På rekonstruktionen har denna försvarskedja markerats med en rund form. Denna form är givetvis rent hypotetisk men är samtidigt den form som bäst passar i förhållande till angränsande kvarterslinjers äldre utformning.

När *"Flynderborg"* dyker upp i det skriftliga källmaterialet åren 1518-1519 är det först lång tid efter det att den nya borgen *"Myntergaarden"* uppförts. De eventuella vattengravarna är igenfyllda, endast palissaderna och åtminstone det runda tornet finns kvar. I Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper omnämns *"Flynderborg"* vid denna tid på det här sättet:

"1518:

Item vj s Swend Thömbermand selff anden for j daghes arbeyde the nedtoge Flynderborg som stod wed strandenn.

Item viij s ij arbeytzkarlle for ij dages arbeyde The opgroffwe stolpe och fodthrae ther sammestetz och toge ned thet skwer norden fore samme Flynderborg och sloge skalcke och lectthe paa hwszet ighen.

Item iiij s for söm som ther till kom.

1519:

Item xxvj s iiij karlle till löönn for ij dages arbeyde paa theres eghen kost, som opgroffwe plancker wed Flynderborg.

Item vj s till vogenleye for plancker som aages theen aff oc till Raadhuszet.

Item viij s ij karlle som samme plancker sönder hwgge oc nedbaare paa theres egenn kost.

Item viij s Anders Monszenn for xv lass planckier hand aagh fran Flynderborg oc till Trwils Baadtz gordt."

Formuleringarna i 1518-års räkenskaper är onekligen mycket intressanta när det gäller att göra sig en bild över platsen ifråga. Först omtalas att två man under en dag nedtog *"Flynderborg som stod wed strandenn"*, därefter att man tog bort skjulet norr om *"Flynderborg"* och satte nya *"skalcke"* (takstolstassar) och läkten på *"Flynderborg"*. *"Flynderborg"* benämns då som *"hwszet"*. Begreppet *"Flynderborg"* blir således i 1518-års räkenskaper helt obegripligt om det varit frågan om tornet *"Flynderborg"*. Två män kan inte på en dag ha brutit ner ett tegeltorn. Då räkenskaperna var avsedda att granskas av män med stor lokalkännedom måste lokaliseringen *"som stod wed strandenn"* åsyfta någon mindre del i den större anläggning som kallats *"Flynderborg"*. Arbetsinsatsens omfattning talar också för ett mycket begränsat timmermansarbete, troligtvis i anslutning till något palissadverk.

Intressant är också att tornet *"Flynderborg"* aldrig omtalas i dessa räkenskaper, speciellt som andra torn finns medtagna, exempelvis *"eth byes thornn"*, *"the boder wed tornet"* och *"hoss östre thornn"* etc. I stället omnämns *"hwszet"*. Då begreppet hus vid denna tid endast användes i betydelsen större tegelbyggnad, måste formuleringen uttolkas så att antingen har tornet haft karaktären av, förutom tornbyggnad, även en större tegelbyggnad eller så har det förutom tornet funnits en större tegelbyggnad inom det område som kallades för *"Flynderborg"*.

"Flynderborg" i det arkeologiska materialet

Som framgår av kartorna i fig 368 har det skett stora markförändringar genom tiderna på den plats där *"Flynderborg"* en gång stod. Stora partier av den forna strandmarken norr om strandmuren har söndergrävts redan på 1600-talet vid anläggandet av den breda fästningsgraven. Finns det i dag överhuvud taget något område där man eventuellt skulle kunna ha turen att stöta på ännu bevarade arkeologiska lämningar efter denna befästning?

Det kan tyvärr konstateras att större delen av *"Flynderborg"* för alltid gått förlorad för den medeltidsarkeologiska forskningen. De partier som eventuellt kan återstå är rester efter det eventuella vallgravssystemets södra del. Ett flertal ledningsgrävningar i Norra Vallgatan minskar emellertid möjligheterna att finna något. Då kulturlagren på platsen dock rimligtvis måste vara flera meter tjocka och då en eventuell vallgrav ytterligare ökar kulturlagerdjupet, vågar man kanske hoppas på att det fortfarande kan finnas intressant material att hämta upp från djupet vilket dock fordrar en väl fungerande arkeologisk verksamhet i Malmö som också kan vara beredd att rycka ut vid mindre gatugrävningar. Sådant sker inte längre i dag. Malmö hade fram till ca 2010 en av Skandinaviens bäst fungerande arkeologiska verksamheter. Denna verksamhet har nu helt avvecklats.

Endast en äldre ledningsschaktning genom det aktuella området med där tillvaratagna arkeologiska lösfynd är känd. År 1907 utlades en kloakledning utmed stora delar av Norra Vallgatan. Ett häfte med titeln *"Fynden från kloakgräfningen i Malmö 1907"* utkom år 1909. Här framgår att grävningen följdes av en anställd från museet samt att de rester efter strandmuren och dess porttorn som påträffades skulle uppmätas men av *"resultatet däraf föreligger icke ännu något"*.[29] Till denna stora avloppsschaktning kunde fram till år 1974 endast knytas den omtalade skriften samt en mängd lösfynd i museets magasin. Detta sistnämnda år började författaren att sortera upp handlingar i museets grävningsarkiv och dessutom att på andra platser uppspåra förkomna handlingar. Just från kloakgrävningen år 1907 kunde en hel del nytt material på detta sätt tillföras arkivet.

I museets fotoarkiv påträffade t.ex. författaren en uppklistrad längre tidningsartikel av Anders Ulrik Isberg j:r från augusti 1907. I denna artikel omtalas en mängd grävningsuppgifter som inte tidigare funnits i arkivet, bl.a. att man vid denna tidpunkt blottat *"Ulcketornet"* vid Fiskaregatan. Av en händelse påträffade författaren också i en samling papper i ett av museets skrymslen en bit kartong, vilken en gång använts som ritningspapper. Skissen, försedd med text, visar påträffade pålrader, fig 370. På baksidan är präntat: *"Situationsritning öfver fynd af pålar vid kloakgräfningen söder om Mälarbron*

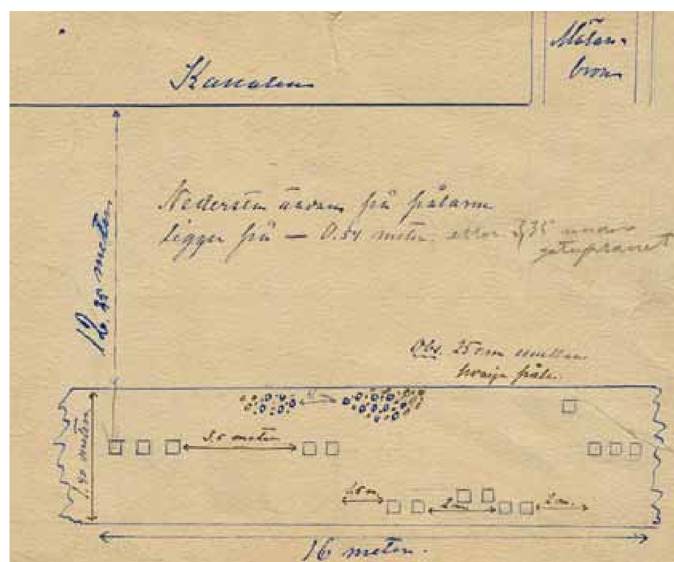

Fig 370. Uppmätningsskiss från den stora kloakgrävningen år 1907 med inlagda pålverk från troligtvis Flynderborg.

uppgjordt af drätselkammarens ingeniör Ivar Wendt 1. mars 1907".

I vatten- och avloppsverkets arkiv återfann författaren också originalritningen för de år 1907 gjorda markarbetena. Det visade sig härvid, inte oväntat, att kartongritningen mycket riktigt kunde knytas till ett bestämt parti av den långa kloakgrävningen. Ungefär samtidigt erhöll författaren kunskap om att man vid inventeringsarbeten i Stockholm påträffat benmaterial från just kloakgrävningen tillsammans med gamla brev i ärendet. Av dessa brev framgår det att den person som handhaft den antikvariska kontrollen varit ingen mindre än domkyrkoarkitekten Theodor Wåhlin. Wåhlin skriver t.ex. i mars 1907: *"Har idag påträffat ett tornrum e.d. fullpackadt med munktaktegel* (tornet vid Vandhuset). *Spridda taktegel, golfplattor, lerkärlsbitar, större och mindre, djurben och horn m.m. påträffas ymnigt. En stor del af benen ligger betydligt djupare än den gamla marklinjen. Denna markeras av en stensättning; på denna åter har samlat sig diverse smuts, därpå ligger kalk, murtegel och taktegel från den raserade muren och därpå fyllning för den nuvarande markhöjden. Den gamla stensättningen ligger 1.10 – 1.50 m. under nuvarande marken".*[30] Fortfarande återstår dock att finna uppmätningsritningarna av strandmursresterna, ritningar som troligtvis Theodor Wåhlin fått i uppdrag att utföra.

På fig 368:4 a-a har inlagts 1907-års grävning. Det inte fyllda området visar den plats på vilken man funnit pålrader. Sammanlagt 15 stycken pålar har medtagits på kartongritningen. Pålarna har tydligen samtliga gått ned till ca 0.54 m.ö.h. eller 3.35 meter under gatumark. Som framgår av fig 368:4 ligger pålarna i ett "ingenmansland" norr om stadsbebyggelsen men söder om strandmuren. Om pålarna tillhört exempelvis en terrasseringskonstruktion invid strandbrinken borde de ha legat betydligt längre söderut. Författaren menar därför att pålarna med stor sannolikhet måste vara rester efter befästningen *"Flynderborg".*

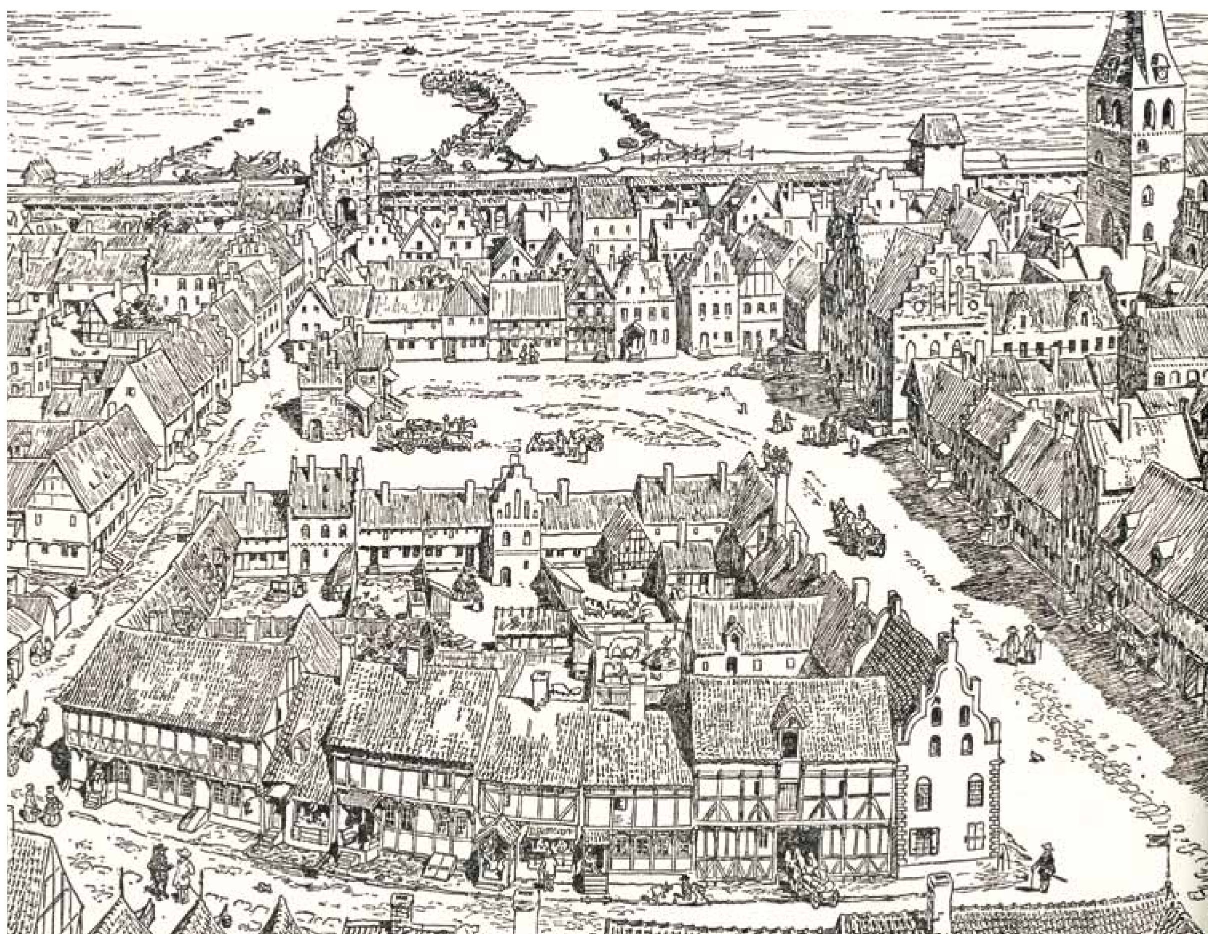

Fig 371. Malmöforskaren Einar Bager startade sin Malmöhistoriska forskning i slutet av 1920-talet. Då han var konstnär väcktes tidigt viljan att på bild återskapa de miljöer som han kunde avläsa i de gamla dokumenten på Malmö stadsarkiv. Bilden från år 1931 är en av de första försöken. Den är ofta återgiven i olika Malmötryck men Einar Bager berättade för författaren att han nästan ångrade att den publicerades, vilket skedde första gången i Sydsvenskan. Bager var nämligen i början av sin Malmöforskning och det finns felaktigheter i teckningen. Så har t.ex. det runda tornet Flynderborg placerats på Färjeportens plats. Det låg i stället längre till höger, invid nuvarande Hamngatan. Tornet har också försetts med en genomgående port vilket är fel.

Malmö stads medeltida befästningar

Varje medeltida skånsk stad hade fått sina privilegier av kungamakten. Det var alltså kungen som genom sin fogde upprätthöll den ordning som skulle gälla i staden utifrån reglerna i regentens utfärdade privilegiebrev. För kungamakten var det väsentligt att den årliga stadsskatten inbetalades till kronan men också att andra intäkter kom kungen till del. Dessutom skulle de skyldigheter uppfyllas som kungen hade rätt att kräva av borgarna. Varje stad hade sin egen lagstiftning vars bas utgick från bestämmelserna i kungarnas privilegiebrev. För de tidiga städerna var det därför viktigt att kunna avgränsa själva stadsområdet mot omlandet – inte i första hand som en försvarslinje utan som en tullgräns och en juridiskt odiskutabel gränsdragning.

Några starka försvarsverk i form av höga murar runt de äldsta skånska städerna fanns därför i stort sett inte. I stället var det frågan om grävda, enkla diken och uppkastade vallar med träpalissader i de fall där inte stadsbebyggelsen låg helt öppen. I t.ex. Skanör och Falsterbo verkar det inte ha funnits några befästningsanläggningar. Här var försvaret i stället koncentrerat till två kungliga borgar, en mindre i Skanör och en större i Falsterbo.[1] På samma sätt var det i Helsingborg. Både bebyggelsen nere på stranden och uppe på klinten var här helt öppna och försvaret var endast baserat på den mäktiga kungaborgen Kärnan.[2]

I Trelleborg omtalas visserligen stadsportar år 1451 men stadsgränsen mellan dessa portar har säkert bara markerats av en tämligen blygsam stadsvall. Först på en karta från mitten av 1700-talet är en vall inritad runt staden med texten *"en gammal vall varmed staden i förra tider synes varit inskansad"*.[3] Samma bild uppvisar Ystad där man noterar namnet "*Norreport*" i slutet av 1300-talet men först år 1574 omtalas *"den norra vallen"*.[4] För Simrishamns vidkommande är det på en karta från 1650-talet inritat en vall runt staden med beteckningen "*Alte Stadswallen*" men kartan har stora brister i exakthet varför valluppgiften kan ifrågasättas.[5] Vad gäller staden Vä söder om det senare Kristianstad noteras först år 1513 i kungligt brev att borgarna ska medverka i befästningsarbetet om staden skulle befästas med grav, mur eller plankverk.[6] Detta visar med önskvärd tydlighet på att det varit frågan om en helt öppen stadsbebyggelse.

När det gäller Lunds medeltida stadsbefästningar omtalas i den medeltida Roskildekrönikan att staden redan i början av 1100-talet omgavs med *"mur och vall"*. Uppgiften avser dock troligtvis inte en befästningskrans runt hela staden utan endast ett muromhägnat område runt själva domkyrkan. Denna domkyrkoborg var så stark att den vid svenskarnas anfall år 1452 kunde motstå en belägring. Utgrävning i Lunds stadsvall som del-

Fig 372. Lund har fortfarande kvar en liten bit av sin medeltida stadsvall. Även om den har varit något högre under medeltiden ger den en bra bild av hur enkla de medeltida skånska stadsbefästningarna har varit.

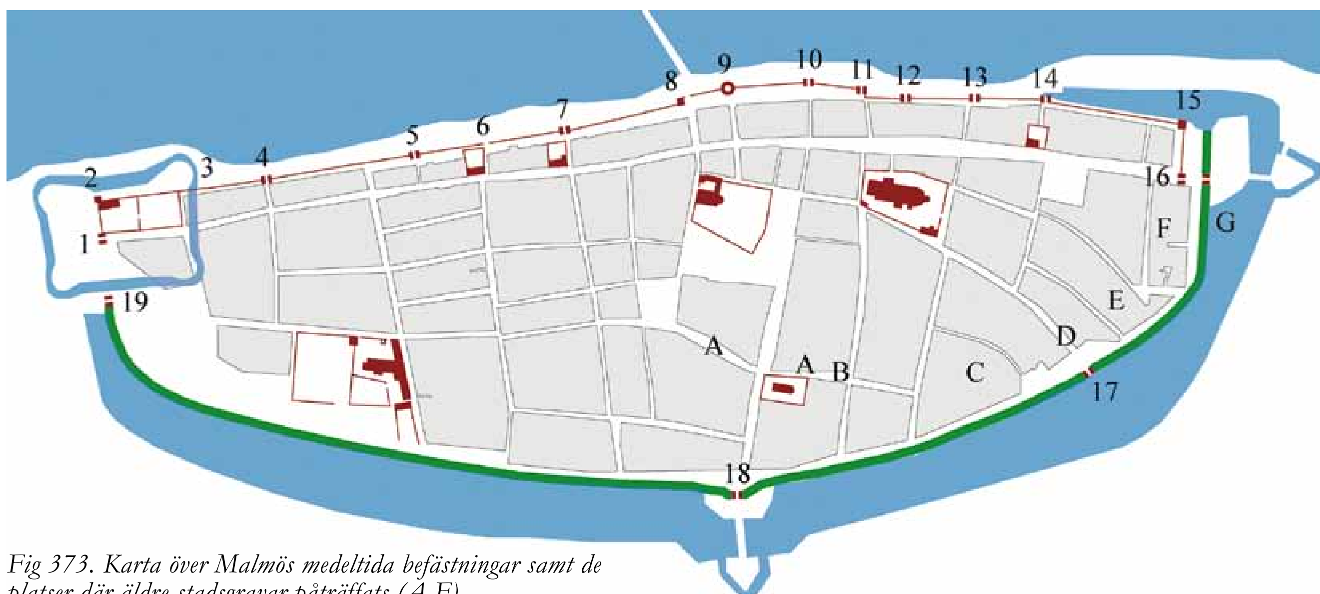

Fig 373. Karta över Malmös medeltida befästningar samt de platser där äldre stadsgravar påträffats (A-F).
1: Västerport 2: Västertorn 3: Stallgårdsporten
4: Slottsporten 5: Ulckeport 6: Jakob Klausens port
7: Blommeport 8: Ferjeporten 9: Flynderborg
10: Fiddlersport 11: Vaskerport 12: Porten norden för tinget 13: Hans Törrevejrs port 14: S:t Gertrud lucka
15: Östertorn 16: Österport 17: Herr Clausis rundell
18: Söderport 19: Det yngre Västerport.

vis fortfarande finns kvar, fig 372, har visat på en tillkomsttid först under 1300-talet. Kanske har den dock föregåtts av en enklare vallkonstruktion. När den tyske prästen Iwan med följe kom till ärkebiskop Ascer i Lund år 1127 berättar han att danska stadsbefästningar saknade murar och torn och i stället endast omgavs av träförskansningar och gravar.[7]

Den enda skånska medeltidsstad som redan före 1400-talet haft en stadsmur är ärkebiskopens stad Åhus. Än i dag existerar en sträcka av denna mur på ca 250 meter. Muren är uppförd av natursten men tyvärr är endast dess nederdel bevarad. Utanför muren har funnits en vallgrav. Utgrävningar har visat att muren uppförts i början av 1300-talet. Åhus medeltida stadsmur är således unik i Skåne då det endast är här som vi redan tidigt kan påvisa en mera kraftig stadsbefästning.[8]

Malmös medeltida försvar mot landsidan

Malmö avviker inte från denna bild över de medeltida skånska stadsbefästningarna – eller snarare avsaknaden av dessa. I den medeltida handskriften *"Modbogen"* från Malmö från mitten av 1400-talet berättas att *"ingen ska rida uti vor stads grav under 3 mark till staden"*. Detta tyder inte på någon djupare vallgrav. I Malmöborgaren Henrik Smiths krönika från mitten av 1500-talet berättas om borgmästaren Hans Michelsen som gick i landsflykt år 1523 att: *"denne Hans Mikkelsen lagde først de volde, som ligge omkring Malmø, hand begyndte och at forhøge gaderne och forbedre dem, huilcket Jørgen Kock borgmester siden forfulde. Samma Hans Mikkelsen giorde den østre siø, som ligger wden for Malmø"*.[9] Denna uppgift visar att man i början av 1500-talet var igång med att förstärka Malmös försvar mot landsidan. Däremot är

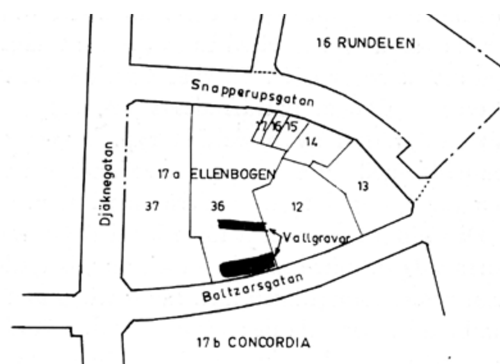
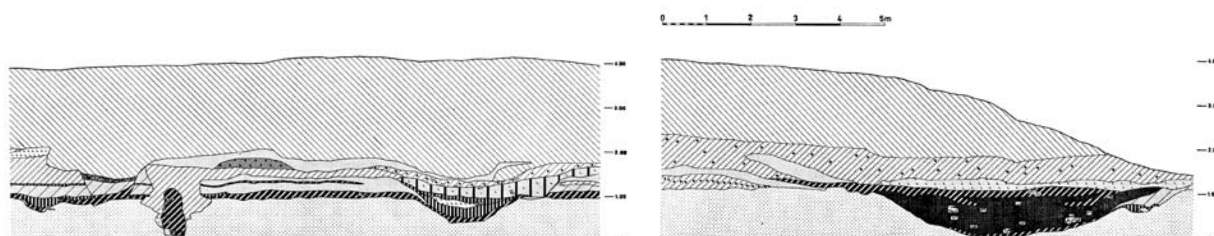

Fig 374. Utgrävningen i kvarteret Ellenbogen år 1969 då två äldre stadsdiken blottades, se också fig 373:C. Ovan platsen i kvarteret och nedan en profil genom de två dikena.

uppgiften att det var först nu som man byggde en stadsvall felaktig. De äldsta bevarade notiserna om gravar runt staden (”*fossata*”), vilka givetvis också förutsätter åtminstone enkla vallar, är nämligen redan från åren 1387 och 1389.[10] Brevet från år 1389 beskriver en gård som låg utanför stadsgraven i södra delen av staden. Då det utanför den södra stadsvallen på 1500-talet enbart fanns sankmarker måste denna 1300-talets vallgrav legat längre in i staden, med stor sannolikhet vid nuvarande sträckningen Skomakaregatan – Baltzarsgatan, fig 373:A.

Rester efter vallgravar äldre än 1500-talet har påträffats på flera platser i Malmö.[11] År 1969 genomfördes en byggschakt för exploateringen av stora delar av kvarteret Ellenbogen norr om Baltzarsgatan. Man påträffade då inne i kvarteret ett dike som tolkades som en eventuell rest efter en tidig stadsbegränsning, fig 374. Diket var endast ca 2,5 meter brett, dess botten låg på 0,6-0,7 m.ö.h.. Bottnen var fylld med gyttja, torv och gödsel. Tjugo meter söder om detta dike fanns ett större sådant. Bredden uppgick här till mellan 6-9 meter och dess botten låg på 0 m.ö.h. Även detta dike hade ett bottenlager av dy, torv och gödsel. Direkt innanför graven fanns rester efter en vall. Riktningen av dessa diken kunde lätt bestämmas då de avtecknade sig tydligt i den schaktbotten som grävmaskinerna lämnade efter sig. Även en markprofil genom dikena kunde mätas upp.

I grävningsrapporten omtalas att man i det norra diket inte påträffat några daterande föremål. I det södra visade sig ”*keramikbitar, kakelfragment och skorester vara av sent datum, sannolikt efter 1500.*” Med författarens personliga vetskap om hur antikvarisk kontroll i staden genomfördes vid denna tid har dock denna datering sina brister. Museets utsända personal kom nämligen ofta på plats först efter det att schaktningarna i princip var slutförda. Då såg man bara spåren efter vallgravarna i schaktbottnen och i en bevarad schaktvägg. Några arkeologiska utgrävningar i ordets rätta benämning existerade således inte.

Att detta södra dike inte skulle ha varit medeltida faller också på sin egen orimlighet. Källorna om ”*fossata*” som omtalats ovan gäller området strax väster om kvarteret Ellenbogen och det visar

Fig 376. Inför nybebyggelse i kvarteret Humle upptäcktes en medeltida stadsgrav i nord-sydlig riktning, fig 373:F. Här ses två profiler genom nederdelen av denna grav.

Fig 375. Vid utgrävning för Caroli city blottades en äldre stadsgrav, fig 373:E, vilken på bilden visar sig som en bred och mörk rand utmed hela utgrävningsschaktet.

Fig 377. Kanten av stadsgraven i kvarteret Humle hade försetts med en stödkonstruktion av uppstaplade grästorvor vilka ses på denna bild.

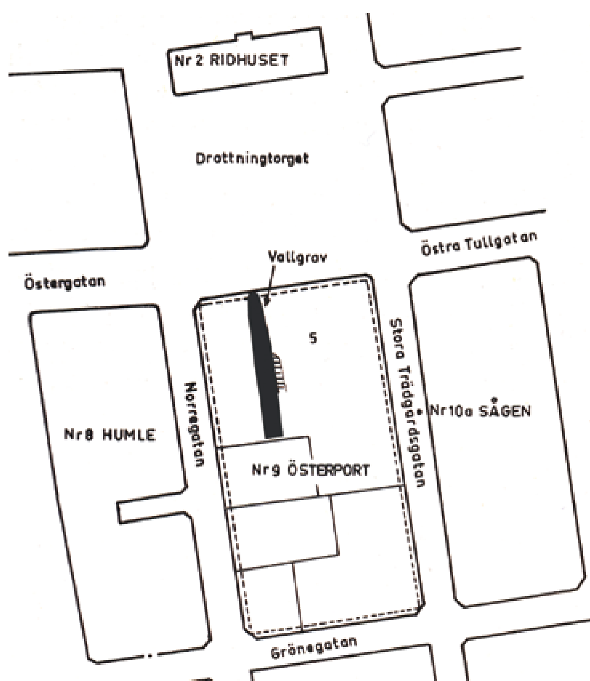

Fig 378. Vid utgrävningar åren 1969/1970 i kvarteret Österport påträffades välbevarade lämningar efter Malmös stadsgrav och stadsvall från det tidiga 1500-talet. Även 1600-talets Österport med vallgrav kunde dokumenteras.

att stadsgränsen redan under 1400-talet sträckte sig betydligt längre söderut. Redan vid denna tid låg alltså stadsgränsen på samma plats som den fanns när de äldsta bevarade kartorna upprättades under slutet av 1500-talet/1600-talet. Det påträffade stadsdiket från 1969-års grävning kan istället sammankopplas med den äldre stadsgrav som vid senare utgrävningar påträffats på flera platser.

År 1981 utfördes en djupgrävning på ett begränsat område i Baltzarsgatan, fig 373:B. Då avslöjades dyiga lager i botten av det djupa schaktet. Problemet var dock att gatans begränsade bredd omöjliggjorde framtagningen av en större markprofil där man tydligt kunnat se om dessa lager tillhörde en tidig stadsgrav. Författaren hade några år tidigare vid en grävning i Rundelsgatan fått kontakt med den troliga fortsättningen av denna medeltida stadsgrav vidare österut i staden, fig 373:D. Ledningsschaktet i gatan var dock också här begränsat men att det var frågan om ett kraftigt dike framgick tydligt. Vid schaktningar för nybebyggelse i kvarteret Jerusalem år 1978 framkom också på ett längre parti rester efter ett relativt brett stadsdike vars placering passar väl in i linjen för en äldre stadsgräns, fig 373:E och fig 375.

Vid nybebyggelse i kvarteret Humle år 1977 frilades mitt i kvarteret en stadsgrav som har löpt i norr-söder, fig 373:F. Denna har varit en föregångare till den vall och vattengrav som påträffades år 1969 lite längre österut i kvarteret Österport, fig 379, och där författaren efterföljande år kunde dokumentera ytterligare markprofiler genom här befintliga lämningar efter vall och vallgrav, fig 373:G och fig 380. Själva stadsvallen har varit ca tre meter hög och utanför denna fanns det en ca sex meter bred vallgrav. Denna vallgravs yttre skoning bestod av en uppkastad låg vall, gjord av grästorvor som hållits på plats av långa, spetsade ekpinnar. Som ses på fig 379 har denna mindre skoning haft till uppgift att stänga inne vallgravens vatten från det utanför liggande sank- och sjömarksområdet. Sjönk vattenytan här skulle det inte påverka vattennivån inne i vallgraven. Mitt i vallgraven hade man dessutom gjort en kraftig fördjupning, fig 379. Kanske har det här varit frågan om en dold svårighet för en angripare. Vid utgrävningen år 1970 kunde författaren även avtäcka grunden till 1600-talets porttorn Österport med sin tillhörande långa träbro över den på 1600-talet utvidgade, då mycket breda stadsgraven.

Malmös tämligen enkla avgränsning mot landsidan har således före början av 1500-talet knappast skiljt sig från övriga skånska städers – undantaget Åhus. Något kraftigare försvarsverk har det inte varit frågan om utan det har snarare varit ett hinder för att olagligen kunna föra in och ut varor. Det militära försvaret har haft en underordnad betydelse. Under troligtvis början av 1400-talet har ny stadsmark tillkommit i Malmös södra delar varför en ny stadsgrav anlagts. Året 1506 fördelades denna vattengrav i ett antal lika stora delar mellan stadens s.k. *"rotar"*: *"lodhe wy partthe* (dela) *byssens graffwer ffran østhre portth och till vesthre portth vdj ty* (tio) *partthe, swo ath hwer roodemesther wedh syn parth,*

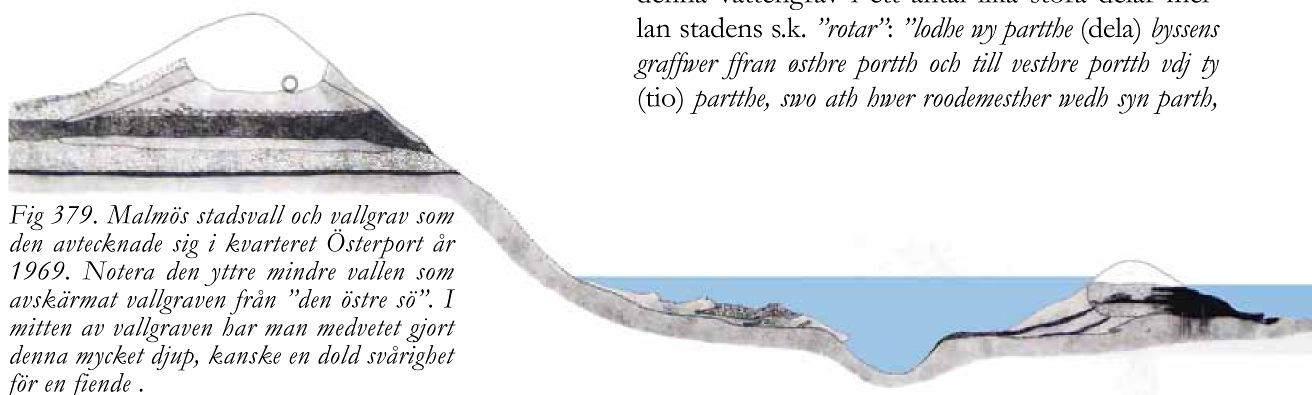

Fig 379. Malmös stadsvall och vallgrav som den avtecknade sig i kvarteret Österport år 1969. Notera den yttre mindre vallen som avskärmat vallgraven från "den östre sö". I mitten av vallgraven har man medvetet gjort denna mycket djup, kanske en dold svårighet för en fiende .

Fig 380. Författaren år 1970 i arbete med uppmätning av en markprofil genom 1500-talets stadsvall i kvarteret Österport.

om behow giøres, ath arbeydhe paa, och er i hwer partth 92 ffawnæ".[12]

Som omtalats ovan var det Henrik Smith som nämner att borgmästaren Hans Michelsen varit den förste att anlägga de vallar som i början av 1500-talet låg runt Malmö. Av det som sagts ovan kan detta arbete inte ha inneburit en utvidgning av själva stadsområdet utan endast varit en förstärkning av befintliga vallar och gravar mot landsidan. Borgmästaren anlade ju också den östra sjön dvs. han lät dämma upp och fördjupa det sankmarksområde som utgjorde det som senare kom att heta Rörsjön. Härigenom ökades skyddet mot ett anfall från landsidan.

Borgmästaren Hans Michelsen följde år 1523 troget sin kung Christian II i dennes landsflykt. Hans förstärkning av Malmös landförsvar har därför skett innan denna tidpunkt och arbetet har troligtvis också fortsatt efter det att han lämnat staden. Malmö belägrades år 1524 och direkt efter det att belägringen hävts erhöll Hans grävare ett uppdrag av stadens styrande, för vilket han skulle få 120 marck. Vid denna tid hade en arbetskarl ca 2 skilling om dagen och en arbetsledare 3-4 skilling, varför stadens utbetalning bör ha motsvarat ca 600-700 arbetsdagar. Även om uppdraget tyvärr aldrig preciserats i bevarade källor har det omfattat ett större grävningsarbete, rimligtvis för förstärkning eller reparation av en befästning i staden.[13]

Det var emellertid inte enbart ständig rensning av en igenslammad vallgrav och lagningar av nedraserade delar av stadsvallen som fordrade återkommande arbeten. Uppe på vallen stod en träpalissad, "*byens plankor*" och dessa omtalas ett flertal gånger. Under åren 1519-1520 nedtog man t.ex. "*the gamble plancher*" som stod invid *"Myntergården"* längst västerut i staden. Dessa plankor blev ersatta av en "*grundwoll"*. Året 1489 omtalas en jord belägen "*sønder i Byen hos plankerne*". Året 1519 arbetade Jörgen timmerman och en medhjälpare i tre och en halv dag med att "*opsette plancker mellom Syndre port och Vestre porth*".[14]

Den medeltida strandmuren

Hur har då stadsområdet avskärmats från själva stranden i norr? I privilegiebreven omtalas stranden – "forstranden" – som den aktivitetsplats där den internationella fiskhandeln utspelade sig under några få månader varje höst. Självklart har det varit viktigt att redan i stadens äldsta skede, från mitten av 1200-talet och framåt, ha haft en klar avgränsning mellan denna handelsplats och själva stadsområdet. Gränslinjen har redan från början markerats genom terrängens naturliga utformning. Mot norr har nämligen den sandrevel som staden byggts på bildat en brant strandbrink, på sina ställen upp till två meters höjd ner mot den lågt liggande stranden. Det är i just denna brant som vi

Fig 381. Koggarna var viktiga för Malmös utveckling som handelsstad. På 1990-talet hittades och utgrävdes utanför Skanör vraket efter världens största kända kogg, dessutom världens äldsta kända skepp som haft kanoner ombord. Skeppet byggdes runt år 1391 och kan ha ingått i vitaliebrödernas flotta. På initiativ av bl.a. författaren byggde Fotevikens Museum en fullskalekopia av skeppet i Malmö. Seglingsegenskaperna var mycket goda och bygget skrev därför delvis om den medeltida skeppshistorien.

finner en rad av kraftiga pålar djupt nerslagna i sanden. Under utgrävningar har denna pålrad kunnat följas från Slottsgatan i väster till Gråbrödersgatan i öster. Troligtvis har pålningen därför sträckt sig vidare utmed hela stadens strandlinje ända bort till det nuvarande Drottningtorget. Hur detta pålverk sett ut ovan mark vet vi ingenting om men att det bildat någon form av avskärmning mellan strand/stad är helt klart. Liksom vad det gäller dikena inåt land har dock denna gränsmarkering knappast varit avsedd som en befästningsdetalj, snarare då som ett sätt att på ett antal punkter koncentrera och kontrollera införsel och utförsel av varor mellan strand och stad.

I början av 1400-talet började man emellertid radikalt att förändra Malmö från en tidigare öppen stad till en befäst stad. Nu startade ett strandmursbygge av enormt stora dimensioner. Hela staden, från nuvarande Malmöhus i väster till nuvarande Drottningtorget i öster skulle på detta sätt skyddas mot anfall från havet. Detta bygge är så mycket märkligare om man betänker att staden inåt land endast hade simpla vallar och relativt smala vattengravar. Det direkta hotet mot staden kom uppenbart från havet.

Det som hände i början av 1400-talet, när ett beslut om strandmurens byggande togs, är unikt i jämförelse med Skånes övriga städer (förutom Åhus). En hög och stark tegelmur skulle plötsligt skydda staden. Uppförandet av Malmö stadsmur har märkligt nog inte tidigare setts i detta större geografiska perspektiv. Malmöforskningen har nöjt sig med att konstatera att Erik av Pommern år 1434 beordrat Malmöborna att bygga en strandmur. Inte ens detta påstående har varit rätt. Strandmursbygget pågick redan år 1419 som ska visas nedan. För att förstå Malmömurens tillkomst måste vi därför vidga vyerna och se detta omfattande bygge utifrån ett betydligt större perspektiv men även i ett politiskt sammanhang.

På 1390-talet drabbades Öresund av de s.k. vitaliebrödernas härjningar. Dessa organiserade pirater hade sina hemmahamnar i ett antal nordtyska Hansastäder. Attackerna riktades mot Danmark och danska intressen. Namnet på detta sällskap har sitt ursprung i de livsmedel som dessa tyska pirater sjövägen försökte förse Stockholm med under den tid som staden belägrades av den danska drottningen Margaretas trupper. Snart utvidgades dock piraternas verksamhet. Under ett knappt decennium var situationen på haven ohållbar för fredlig handel. Öresund drabbades svårt i detta krig. Året 1392 markerar början av den riktigt stora och utbredda piratverksamheten på Östersjön och i Öresund. All sådan verksamhet styrdes från pirathamnarna i Rostock och Wismar. Upp till 5000 sjörövare ombord på minst hundra skepp plågade från havet befolkningarna med mord och

förödelse. I augusti plundrade t.ex. dessa ”bröder” Öresund. I Skanör attackerades köpmännen. Trettiotvå borgare från Stralsund berättade om deras flykt från stranden, lämnande bakom sig sill, tyg och annat till ett värde 5350 Stralsunds marck.

Året därpå var det lika illa. Falsterbo och Skanör plundrades återigen. Utanför Malmö ankrade en stor flotta av piratskepp och enligt tyska rapporter gick man iland och brände i staden. Köpenhamn utsattes också för en attack men invånarna lyckades försvara sig mot angriparna. För att få stopp på dessa plundringar hölls ett stort Hansamöte och det beslutades att man skulle jaga piraterna med en flotta bestående av 36 stora koggar, varje bemannade med 100 soldater varav 20 skulle vara beväpnade med kraftfulla armborst. Varje kogg skulle åtföljas av snabba, årdrivna båtar. Trots dessa åtgärder dröjde det länge innan haven åter blev fredliga.[15]

I början av november 1412 mottog Erik av Pommern på Helsingborgs slott beskedet att hans styvmor drottning Margareta avlidit av pest ombord på sin kogg i Slesvig. Han var nu själv mäktig herre över Norden. Erik skulle fortsätta sin mosters kamp mot den tyska Hansan, den tidens största sjömakt i norra Europa. Dessutom hade han som nordisk unionskung redan från början troligtvis sin agenda klar – att göra Östersjön till ett närmast danskt innanhav. Öresund skulle komma att bli nyckeln i denna strategi. I detta område behövdes det byggas upp ett antal viktiga stödjepunkter.[16] Köpenhamn var en sådan.

Staden hade, alltsedan Valdemar den store vid mitten av 1100-talet skänkte den till biskop Absalon, varit i Roskildebiskoparnas ägo. De danska kungarna hade visserligen under årens lopp försökt att få över staden till kronan men misslyckats. När t.ex. drottning Margareta skulle få sin son Olof förklarad som kung hade hon varit tvungen att överge detta krav på kunglig överhöghet men nu var både sonen och drottningen döda. När därför den gamle Roskildebiskopen Peder Lodehat dog på senhösten 1416 tilltvingade sig Erik av Pommern med hot och list staden. Kronans förvärv av Köpenhamn fick en enormt stor betydelse. Tidigare hade Danmark, till skillnad från de större länderna i Europa, saknat en huvudstad. De danska kungarna hade ständigt suttit på hästryggen när hela hovet flyttade från ort till ort. Nu kunde allt koncentreras till en plats, inte minst gällde detta hela det danska rikets administration.[17]

Tyvärr finns det endast få källor bevarade som i detalj beskriver hur Köpenhamn var befäst före och under 1400-talet. Bilden verkar dock trots detta i stora drag vara tämligen klar. Staden har troligtvis under högmedeltiden varit en tämligen öppen stad, omgiven av endast en vallgrav och vall. Visserligen omtalas i stadens äldsta privilegiebrev från år 1254 en stadsmur men det är osäkert vad som egentligen menas med detta. I direkt anslut-

Fig 382. Erik av Pommern var en unionskung med stora planer på ett sammanhängande Norden men svenskarnas hållning omöjliggjorde detta. Bilden visar kungen på en av Kronborgsgobelängerna från sent 1500-tal.

ning till staden låg ju den mäktiga borgen Havn med sin ringmur och det kan vara denna borgmur som åsyftas. Senare forskning menar att det i stället var under 1400-talet som staden fick merparten av sin höga stadsmur med dess kraftiga tegeltorn. Det är faktiskt först år 1496 som man genom de bevarade skrifterna kan göra sig en mera detaljerad bild av stadens då mäktiga befästning.[18] Det finns emellertid ingen anledning att inte se början på denna tillkomst av en stadsmur redan under Erik av Pommerns tid. Samtidigt som kungen beordrade strandmursbygget i Malmö pågick alltså troligtvis också uppbyggandet av en enorm stadsmursbefästning kring Köpenhamn.

Kungens stora nordiska plan utgick från att Öresund skulle vara centrum i Norden. För att kunna upprätthålla kontrollen över de tre nordiska rikena fordrades krigsskepp. Att kungen intresserade sig för en stark sjökrigsmakt framgår t.ex. i slutet av hans regenttid när han ger sin kommendant Trud Hase på Visborgs slott i Visby en silversked som gåva. Inskriptionen på skeden lyder: *”Mitt hopp står till Gotland och havet”*.[19] I södra delen av Visby hade kungen anlagt en borg, en tydlig markering av Östersjön som en viktig del i kungens planer. Här i Visby kunde hans krigsskepp på Östersjön ha sin hemmahamn.

Också i Öresund verkar det som om kungen varit intresserad av en krigshamn. En sådan hamn fordrade en säker ankringsplats. I Öresund var det svårt att finna några sådana. Förutom det skydd som sundet mellan Själland och Amager gav vid Köpenhamn fanns det endast ytterligare en lämplig plats för en skyddad djuphamn - platsen invid det blivande Landskrona.

Landskrona fick sitt första privilegiebrev redan år 1413, året efter kungens trontillträde. Bygget av staden måste emellertid då redan ha varit i full gång. Året 1410 skänkte nämligen Erik en tomt

Fig 383. Medeltidens försvar var uppbyggt på att man genom murar kom högt över en angripare. Här ses en skulptur i Linköpings domkyrka av en medeltida ringmur. Soldaten håller en hakebössa, en tidig form för eldhandvapen.

och jord till ett blivande karmeliterkloster i staden och år 1412 omtalas rådet i Landskrona samt att engelska köpmän hade rätt att uppehålla sig där. Namnet Landskrona visar också hur viktig kungen ansåg hans nya stad var. ”Landet” i ordet ”Landskrona” åsyftar t.ex. troligtvis ”Norden”. På den äldsta mera detaljerade kartan över Danmark från 1420-talet är Landskrona namngivet som ”*Erics port*”, dvs. Eriks hamn. En nog så tydlig hänvisning till syftet bakom staden.[20]

Landskronas medeltida stadsplan raderades helt vid utläggandet av den nya staden under 1600-talet. Via två kartor som ritats innan denna förändring kom till stånd kan man emellertid göra sig en grov bild av hur staden sett ut, inte minst dess befästningar. Staden hade sju stadsportar och mellan dessa fanns en vall och vallgrav. Av de sju portarna låg fyra ut mot havet: *”Västerport”, ”Axels port”, ”S:ta Gertruds port”* och *”Mölleporten*”. Ett stort pro-

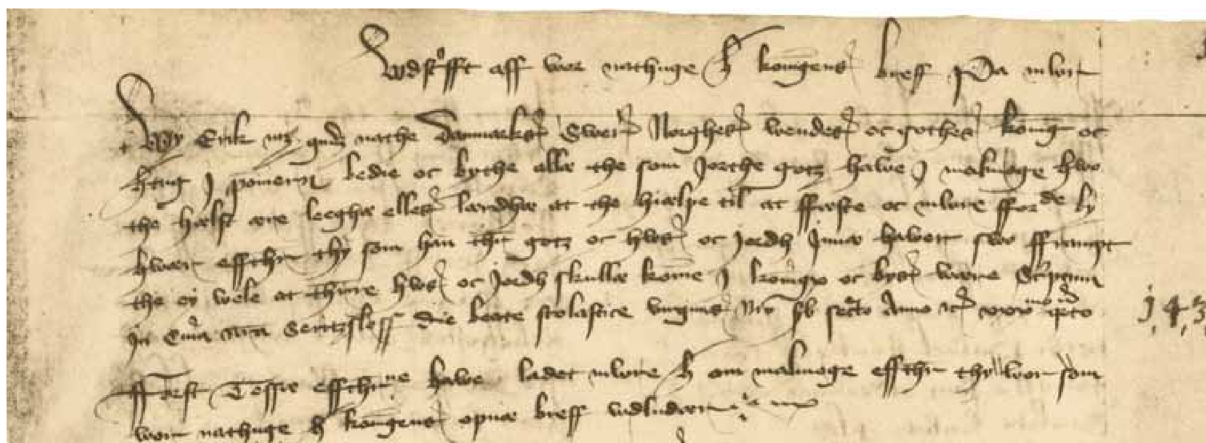

Fig 384. År 1434 utfärdade Erik av Pommern ett brev om strandmurens fortsatta byggande i Malmö. Bilden visar en avskrift av brevet i Malmös medeltida tänkebok.

blem för att förstå Landskronas medeltida topografi är emellertid det faktum att i stadens västra del raserades bebyggelsen och gatorna redan när Landskrona slott började uppföras på 1540-talet. På en karta från år 1644 har dock noterats att utmed sjösidan har staden också haft en strandmur. Några få dendrodateringar av utgrävningsfynd invid denna mur visar på en byggtid under 1460-talet.[21] Så geografiskt begränsade prover ger givetvis ingen helt säker datering av när själva bygget av muren påbörjats. I Malmö tog det t.ex. upp till hundra år för att kunna slutföra hela strandmursbygget. Det finns således en möjlighet att det även är Erik av Pommern som påbörjat strandmursbygget i Landskrona.

Invid Öresunds smalaste del, mellan Helsingborg och Helsingör, beslöt sig kungen för att i Helsingör bygga en helt ny borg, ”*Krogen*”. Den äldre borgen ”*Flynderborg*” med sin omgivande bebyggelse låg på en höjd nära stranden lite längre söderut. I samband med borgens flyttning utlades också en ny stad i dess skugga, det som i dag är Helsingörs gamla stadskärna. Uppförandet av ”*Krogen*” var ett led i det storstilade projekt som under många århundraden skulle gå under namnet Öresundstullen, signerat Erik av Pommern. Skepp som passerade Öresund hade här att erlägga tull direkt till den danske kungen. För att upprätthålla denna måste givetvis kungen i Helsingör ha haft ett starkt fäste och ett stort antal krigsskepp.

Det är i dessa storstilade, och för sin omvärld säkert fullständigt omtumlande planer, som tillkomsten av Malmös strandmur och den nya borgen ”*Myntergården*” i Malmö ska ses. Frågan är

Fig 385. En välbevarad rest av nederdelen till Malmös medeltida strandmur, blottad i Norra Vallgatan nära Hamngatan.

Fig 386. Ett parti av Malmös medeltida strandmur. Grundstenarna har fogats samman med släta murbruksytor vilket visar att de legat synliga ovan mark.

bara vilken funktion som kungen avsåg att Malmö skulle få. Helsingör var förutsättningen för den viktiga Öresundstullen, djuphamnen i Landskrona skulle troligtvis tjäna som hamn för bl.a. krigsskepp, Köpenhamn blev platsen för den kungliga administrationen och Visby för Östersjöflottan. Kanske var det så att kungen hade planer på att till ”*Myntergården*” i Malmö förlägga hela Danmarks mynttillverkning. Det var emellertid först under hans efterföljare på tronen, Christoffer av Bayern, som detta kom att genomföras.

Det brev som man i äldre Malmöhistorisk litteratur ständigt återkommer till i frågan om stadens strandmur är Erik av Pommerns befallning år 1434 att strandmuren i Malmö skulle uppföras. Alla tomtägare i staden skulle hjälpa till med strandmursbygget. Brevet lyder i nutida översättning: *”Vi, Erik …. bedje och bythe alla de som jordgods har i Malmö, vem det helst är, leeghæ eller lärde, att de hjälper till att ffæste oc mwre samme stad, var efter som han där gods och hus och jord innehar, så framt de ej vill att deras hus och jord skulle komma i konungs och stads ägo”*.[22] Som författaren kunnat påvisa redan år 1984 hade emellertid strandmursbygget påbörjats långt tidigare.[23] Året 1419 lånade staden pengar av S:t Petri kyrka för att kunna uppföra ett torn vid stranden samt en mur väster därom fram till ”bron vid avloppet”.[24] På 1500-talet innehade S:t Petri kyrka som pant av staden det senare så kallade ”*Fiddelers torn*”. Detta var beläget vid nuvarande Kansligatans mynning ut i Norra Vallgatan varför det är troligt att den år 1419 omtalade muren varit belägen norr om kvarteret Skvalperup. Detta styrks också av det faktum att här vid muren låg ”*Vandhuset*” vilket kan svara till den tidigare uppgiften om ”avloppet”. Erik av Pommerns brev år 1434 var således endast en begäran om att påskynda murbygget, inte att starta upp det.

Den strandmur som Malmöborgarna nu såg växa upp var en imponerande skapelse. Den lades på stranden strax nedanför den höga strandbrinken. Muren var tre tegelstenar bred och ca fem meter hög och löpte med vissa avbrott från ”*Västertorn*” vid nuvarande Malmöhus till ”*Östertorn*” strax invid det nuvarande Drottningtorget, en sträcka på ca 1450 meter. Arbetet måste ha inneburit en massiv och omfattande arbetsinsats. Lera skulle grävas upp vid nuvarande Lugnetområdet söder om staden och sedan transporteras till tegelugnarna som var belägna i stadens sydvästra delar. Här har leran formats till tegelformat, torkats och bränts. Mängder med virke har åtgått vid bränning av både tegel och kalk – kalken hämtades från Limhamn. För att täcka hela mursträckan har det fordrats mer än 1,5 miljoner handslagna tegelstenar.

Detaljerade uppgifter om vissa byggnadsarbeten på strandmuren har bevarats i Malmös medeltida tänkebok från 1430- och 1440-talen. Här är upptecknat en del av de fastighetsägare i staden som hade att bekosta delar av muren. Den 11 april 1435 slöt t.ex. Malmö ett avtal med ärkebiskopen i Lund om kyrkans skyldighet att delta i murbygget. Från Österport, fig 373:16, rakt norrut till stranden och det här befintliga "*Östertorn*", fig 373:15, skulle Lunds kapitel som betalning för sina fastigheter i staden (18 gårdar och 6 bodar) bekosta en längre mursträcka. För detta skulle kapitlet för framtiden bli fri "*for al Muring om Byen, Plankning og gravning om Byen*". Dock skulle alla de som arrenderade kapitlets hus fortfarande vara skyldiga att delta i det framtida bygget. För dessa sina gårdar och bodar i Malmö lovade Lunds kapitel att låta "*mure en Mur norden næst det östre Porthus i Malmøghe, 16 Famne lang og 9 alen höj og 3 Stene tyk*." Resten av denna murstäcka norr om Österport skulle bekostas av (siffrorna inom parantes anger antalet famnar mur): Roskilde stads kapitel (8), Nunneklostret i Lund (2), Jens Pedersen, köpman i Lund (3), "*Hæliene*" kloster i Lund (1) samt husfru Arlöf i Gislöf (1).[25] Totalt har det alltså rört sig om 31 famnar dvs. ca 39 meter.

Borgmästaren i Malmö Jacob Magensen ansvarade själv på plats för hela detta byggnadsarbete vid Österport. Det är troligtvis tack vare denne borgmästares omsorg med att dokumentera vad han svarat för vid murbygget som vi har detaljkunskaper om vissa murpartier och vilka som bekostat dessa. Magensen har som borgmästare haft ansvar för just dessa murpartier och han har velat försäkra sig om att det hela kom på pränt. Jämför man med den totala mursträckan motsvarar dock borgmästarens ansvarstagande endast en tämligen liten del. Endast uppbyggandet av totalt 145 famnar, dvs. ca 175 meter av den ca 1450 meter långa muren, är ju genom dessa noteringar kända.

Vi ska nu följa borgmästarens kontrollarbeten och börjar beskrivningen längst västerut i staden. En uppgift berättar om ett murparti som uppförts direkt öster om porten till "*Fiskarstredet*". Troligtvis rör det sig i detta fall om Fiskargatan vilken ledde fram till "*Ulcke port*", fig 373:5. Sex famnar strandmur uppfördes här och bekostades av rådman Peter Dwng medan övriga var Peder Nielsen av Eskilstorp (2), Peder Thorstensen (1) samt medel hämtade ur Niels Hansens altargods (1).

En notering berättar sedan om en murstump "*Wæsten i byen ther radhet akther met Gudz hiælp, at sanctorum Symonis et Jude kyrke skal mwres vp til*". Vi befinner oss nu norr om kvarteret Fisken vid gråbrödernas äldsta kloster i staden, fig 373:6. Följande betalade för detta murbygge: Fru Kirstine,

Fig 387. Den medeltida strandmuren har löpt fram på samma plats där vi i dag har Norra Vallgatan. På de flesta platser är dock endast de allra nedersta lagren av grundstenarna bevarade.

Fig 388. Vid anläggandet av en ny bro till Centralstationen år 2006 gjordes en större utgrävning i Norra Vallgatan. Grunden till strandmuren kunde då friläggas på en längre sträcka.

herr Truet Hases husfru (5), Per Skonings husfru (3), Tule Tygesen (2), Niss Jensen af Bälteberg (1), de på Peder Laghæbroders gård (1), Burlövs kyrka (1), Helige gest i Lund (2), Dalby kapitels gods (1), Helige lekamen i Lund (1) samt Helige lekamen i Malmö (2). Något senare fick detta murbygge kompletteras med igenmurandet av en 10 famnar lång lucka i muren strax väster om Helige gests mur.

Vi ska nu i strandmursnoteringarna förflytta oss längre österut. Roskilde kapitel omtalas år 1437 ha hjälpt staden genom att själva bekosta uppmurandet av en ”*ringmur*” utmed stranden nedanför kapitlets gård, vilken låg norr om ”*Adelgaden*” och kallades för ”*Strandgården*”. Gården är lokaliserad till norr om kvarteret Skvalperup (g:a nr 310), mellan fig 373:9-10. Muren höll 18 famnar i längd – motsvarande gårdens bredd – samt var nio alnar hög och tre tegelsten bred. Upp mot insidan av muren fick kapitlet rätt att uppföra en byggnad. Muren inlöstes år 1510 av staden.[26]

Lite längre österut uppfördes också vid samma tid på 1430-talet en längre mursträcka, mellan fig 373:11-12. Det hela skedde norr om *”Skultes gård”* (g:a nr 298) och vidare västerut till borgmästaren Jacob Magensens gård (g:a nr 300). Denna murstump bekostades av följande: Sorö kloster (15), S:t Knuts gille i Malmö (4), rådman Anders Pethersen (3) samt av borgmästare Powel Stenkelsen (3). Troligtvis har detta murbygge sedan fortsatt västerut på bekostnad av: Nikolaigillet i Malmö (1), myntmästaren Hans Myndel (2), Clemens Skaldres (3½) samt av rådmannen Olaff Bing (1). Här har borgmästaren Jacob Magensen själv fått lämna bidrag för att täcka kostnaden för 4 famnar av muren.

Strax öster om detta murparti uppfördes en mur, lokaliserad till *”tvärt ut från rådhuset, vid stranden bakom rådman Henric Olaffsens gård”* (g:a nr 214). Muren bekostades av från väster till öster: Jens Magensen i Tyringes barn (1½), Herman Horn (2), rådman Henric Olaffsen (2), Hennike Owesens altargods (1½) samt av Niels Bögh (1). Eftersom den sista delen av detta murparti sägs stå *”vesten næst loghen”*, dvs. ”väster intill porten” måste denna port vara den port som år 1472 omtalas vara belägen ”*norden for tingeth*”, fig 373:12. Lite längre österut, strax öster om S:t Gertruds ”*lughe*”, fig 373:14 restes under borgmästarens tillsyn en tio famnar lång mur. Muren bekostades av Jon Jensen i Gissleberga.

Endast ett av borgmästaren Jacob Magensens tillsyningsobjekt har det varit omöjligt för författaren att kunna lägesplacera. Detta låg norr om ett strandstrede och en där intill åt öster liggande gård tillhörig herr Knut Truetsen. Muren bekostades från väster till öster av: Helligests (12½), Hans Witzstad (2), S:t Petri kyrka (20), S:t Andreas kapell (2) samt av Jens Pedersen (1). Hans Witz-

stad uppförde dessutom en halv "*howmeyde*" och S:t Petri kyrka resterande hälft. "*Howmeyden*" kan eventuellt tolkas som en utskjutande överbyggnad över en port och i så fall skulle det kunna vara strandporten i Hans Kemenous strede, fig 373:12.

Vi saknar trots ovanstående listor alltså uppgifter om vilka som uppfört merparten av strandmuren. Att det inneburit en stor privat kostnad för fastighetsägarna är däremot helt klart. Det är därför tämligen obegripligt att långt efter det att Erik av Pommern avsatts blev den dåvarande kungen Christian I den 29 augusti 1452 uppvaktad av en delegation från Malmös borgmästare och rådmän som bad kungen att förnya Erik av Pommerns gamla brev från året 1434 där staden befalls att bekosta och uppföra en strandmur. Christian I beviljade detta förnyande för "*then tro thienste, som wore kære borghere j samme stæth oss her til oc sønderligh nw j winter modh wore oc righens fiende giort haffue*".[27] Kriget som omtalas var svensken Karl Knutsson Bondes härjningståg i Skåne. Denna uppvaktning hos kungen kan antagligen tolkas så att staden varit angelägen om att fortsätta uppförandet av strandmuren men att man sökt kungens stöd för att få trilskande fastighetsägare att betala sin del.

Även om troligtvis merparten av strandmuren uppförts under en relativt kort tid på 1400-talet har det funnits luckor i muren. Dessa har i avvaktan på fortsatt mureriarbeten blockerats med träpalissader. Först i början av 1500-talet ersattes de sista av dessa provisoriska skydd med ordentliga murar. I Malmö stadsbok noteras t.ex. att man strax före år 1505 har utfört ett sådant kompletteringsarbete. Den 9 maj detta år erkände nämligen Pether Holthws inför borgmästare, råd och rotemän att han var skyldig staden tegel och kalk till 20 famnar strandmur. Den skyldige lovade att inom tre år återgälda staden med totalt 10.000 tegelstenar samt fem läster kalk. Dessutom skulle staden på det fjärde året erhålla 4.000 tegelstenar som ränta.

Ett mindre strandmursarbete genomfördes året 1519. Denna gång gällde det uppförandet av en mur invid *"Fergebron"*. Muren har varit drygt 20 meter lång och den har troligtvis löpt mellan "*den lille strandlaagen*" (den lilla strandporten) och "*Flynderborg*". Muren bör ha ersatt ett på denna plats befintligt äldre palissadverk.[28]

År 1517 bekostade staden uppförandet av ett murparti invid S:t Gertruds kapell. Av materialåtgången kan längden på muren beräknas till mellan 70-100 meter.[29] Troligtvis var det sträckan mellan S:t Gertruds "*loge*", fig 373:14 och porttornet "*Hans Törrewers port*", fig 373:13, som först nu tillslöts. År 1475 omtalas inplankning av en del av detta område som då låg bakom "*bys plancker*", dvs. invid stadens träpallisad.[30] Vid samma tid omtalas "*then lange wald östhen fore sancte Gertrudtz capell*", alltså en vall öster om den nuvarande S:t Gertrudsgatan. Förflyttar vi oss längre fram i tiden, till året 1592, berättas om detta område att man då arbetade "*paa den Bys graff norden byen vdmed stranden fra østre rundeell langs i wester wd med stranden indthill S:Giertruds laage at graffue, er vdj sin lengd 46 raader* (1 rode = 10 fot). *Jorden, som bleff opgraffuen, bleff opløben paa den store østre rundeell, der bleff forhøigidt och forbedrit och een part bleff opførdt thill waern for stranden norden fore*".[31] Det var således uppenbart att Öresund här i nordöst inte gick ända fram till staden. Det verkar också som

Fig 389. Modell över Malmö sedd från Öresund ca 1500 gjord efter författarens rekonstruktioner. S:t Petri kyrka var en dominerande byggnad sett till sin omgivning. Partiet mellan de två vänstra porttornen motsvarar det parti som visas på fig 388.

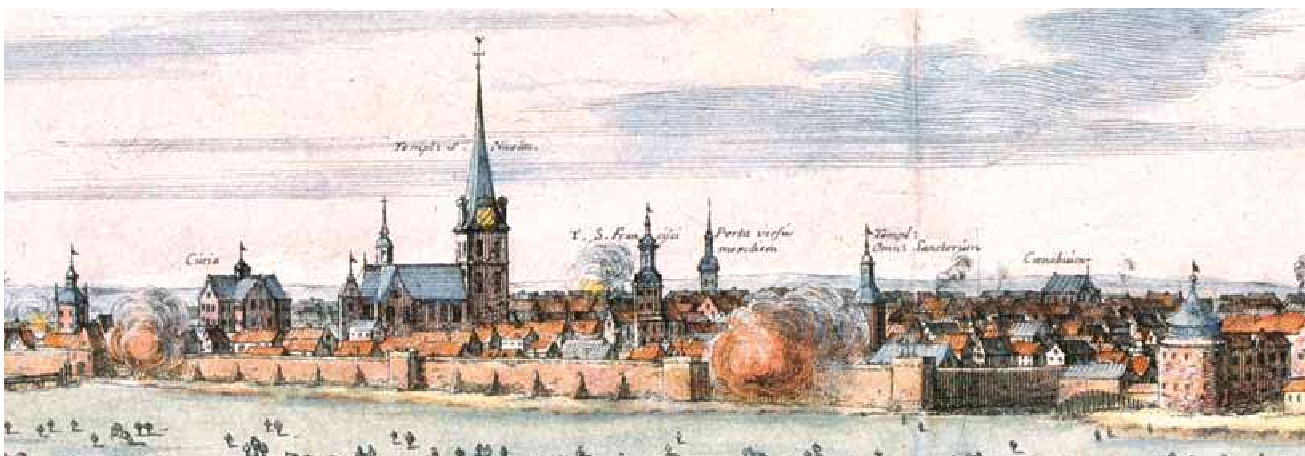

Fig 390. Detalj av Erik Dahlberghs Malmöbild år 1658. Tornen i strandmuren från höger till vänster är Slottsporten, Ulckeporten, Blommeporten och Ferjeporten.

om man aldrig uppförde någon strandmur i detta område. I stället har man här, från Östertorn och en bit västerut, grävt en vallgrav och kastat upp en vall. Strandmarkerna norr om denna vallgrav var tydligen dessutom oländig terräng vilket framgår i ett omnämnande år 1658: "*ett slemt hengedyne imod Østreport, medet farligt och slemt*".[32]

Strandmuren hade anlagts strax nedanför den höga strandbrinken, vilket innebar att muren löpte risk att undermineras av Öresunds vatten och vågor. År 1658 omtalas också att "*med stark nordvestlig storm är vattnet mycket högt, så det går upp till muren*". Förstärkningsarbeten skedde under hela 1600-talet genom uppförande av strävpelare på murens yttersida. År 1603 omtalas 30 lass stora sten som forslats fram till grundmurar under sådana strävpelare samt 8.000 tegelstenar som användes till själva pelarna.

Vid anläggandet av nya befästningsverk runt staden under slutet av 1600-talet har merparten av den medeltida strandmuren antingen nedbrutits eller också dolts inne i de nya vallarna. År 1692 existerade dock fortfarande strandmuren västerut i staden norr om kvarteret Skepparen.[33]

Grundmurar till strandmuren har frilagts vid ett flertal grävningar. Åren 1905-1907 lade man ner avloppsrör i Norra Vallgatan varvid dessa dels kom att ligga innanför, dels utanför den här befintliga strandmursgrunden.[34] Genom upprättade situationsritningar över dessa grävningar kan tämligen exakt läget för strandmuren anges, åtminstone för sträckan mellan nuvarande Slottsgatan och Bruksgatan.

År 1954 påträffades vid en utvidgning av den gamla hovrättsbyggnaden välbevarade rester efter strandmursfundamentet.[35] År 1937 blottades grundmursrester norr om Frans Suellsgatan och år 1976 norr om Gråbrödersgatan. Ett troligt strandmursfundament frilades på en kortare sträcka år 1975 i Bagersgatan.[36] År 1983 nedlades en gasledning utmed hela Norra Vallgatan. Långa partier av grunden till strandmuren kunde då dokumenteras, totalt 108 meter, fig 386 och 387. Framför Hamngatan återfanns t.ex. ett välbevarat parti av murens nedre tegelmurning.[37] Vid gatuomläggning för byggandet av ny bro mellan Norra Vallgatan och järnvägsstationen år 2006 kunde också strandmursfundamentet friläggas på en längre sträcka.[38]

Fig 391. Den medeltida vapenbild som en gång suttit över ingången till Fergeporten. Avritning av Einar Bager.

Portarna och försvarstornen i strandmuren

Malmös strandmur har haft ett stort antal portar och porttorn. Läget för dessa känner vi genom både skriftligt material såväl som kartmaterial från 1600-talet. Till detta ska också fogas det arkeologiska materialet.

Västerport, fig 373:1, omtalas för första gången år 1360.[39] Grunden till porttornet frilades när man på 1930-talet schaktade för de nya museibyggnaderna på Malmöhus slott. Från detta porttorn gick

en elva meter hög krenelerad tegelmur fram till strandtornet ”*Västertorn*” som för första gången omtalas år 1434, fig 373:2. Tornet har troligtvis varit samtida med Västerport. I den nuvarande slottsbyggnadens västgavel finns nämligen bevarade delar av förbindelsemuren mellan detta torn och stadsporten. Grundmurar till ”*Västertorn*” frilades vid grävningar på 1920-talet.[40]

Strax öster om slottet fanns *”Staldgaards port”*, vilken omtalas först på 1580-talet, fig 373:3.[41] Detta har varit en port som lett in till den östra delen av Malmöhus. År 1658 omtalas den som ”*porten lige for enden aff muren till byen*”.[42] Längre österut fanns ”*Slots port*” vilken omtalas på 1580-talet men då nämns inget torn över denna port, fig 373:4.[43] Enligt en Malmökarta från år 1652 finns emellertid ett torn markerat på portens troliga plats, dvs. strax nordväst om den nuvarande äldre hovrättsbyggnaden. År 1578 omtalas ”*Blaa Judens porth*”, en port som Anders Ulrik Isberg j:r identifierat som *”Slots port”*.[44] Enligt rustningslängden år 1555 bodde ”*then blaa jude*” i den åttonde roten, vilken omfattade norra sidan av Västergatan mellan slottet och Frans Suellsgatan. År 1658 var porten igenmurad.

Strax norr om den nuvarande Fiskargatan låg *”Ulcke port met torn”*, fig 373:5. Tornet omtalas på 1580-talet. Under åren 1577-1594 kallades porten också för ”*Fiskerporten*”. Stredet som ledde från ”*den lange Adelgade*”, nuvarande Västergatan, ner till tornet kallades åren 1577, 1593 och 1594 för ”*Fiskerstrædet*” men år 1652 som ”*Ulkestredit*”.[45] Betydande rester efter Ulcketornet påträffades vid avloppsschaktning år 1907.[46] Lite längre österut fanns i strandmuren en port utan torn. Denna port omtalas år 1517 som ”*een port hoss Sanctorum Symonis et Jude capell*”.[47] Porten låg norr om Lilla Bruksgatan och kallades i slutet av 1500-talet för ”*Jacob Claussøns port*”, fig 373:6. Denne Jacob innehade åren 1577-1594 en gård vid detta strede.[48]

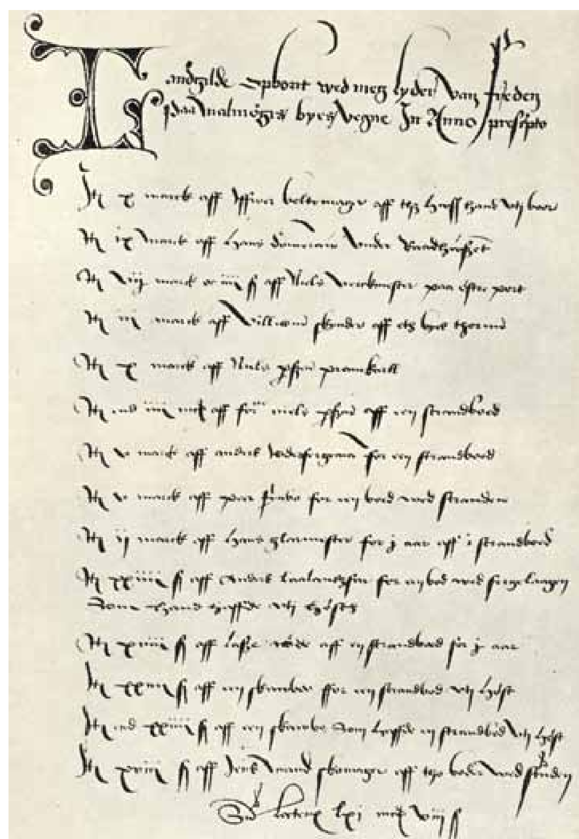

Fig 392. Lyder van Freden var kämnär i Malmö och hans räkenskapsbok från åren 1517-1520 är bevarad.

Vi förflyttar oss nu till den nuvarande Gråbrödersgatans mynning i Norra Vallgatan. Här låg ett porttorn som under 1580-talet omtalas som ”*Blomme port med torn*”, fig 373:7. I tillägg till denna uppgift finns noterat ”*a meretrice*” vilket tolkats som ”(uppkallat) efter en sköka”.[49] Uppgiftens sanningshalt kan dock ifrågasättas eftersom det enligt 1596-års skattelängd fanns en smed vid namn David Blomme som då ägde gården g:a nr 477 intill

Fig 393. Utsnitt av Braun och Hogenbergs bild år 1588. Tornen från höger till vänster är: Österport, Herr Clausis rundel, Söderport och det yngre Västerport.

porten. Året 1611 igenmurades porten och den var fortfarande stängd år 1658.[50] Vid utgrävning år 1976 frilades murrester efter detta torn.[51]

Den absolut viktigaste porten i Malmös strandmur var "*Fergeporten*", fig 373:8. Denna låg strax norr om nuvarande Frans Suellsgatan och ledde ut till Skeppsbron (*"Ferjebron"*), den långa bryggga som gick ca 150 meter ut i Öresund. Porten omtalas första gången år 1500 i samband med ett strandtorn som stod på en av staden tillhörig gård belägen "*vesten næst op til Fergeporten*".[52] År 1586 omtalas porten för "*Sierne port som oc kaldis færie port*". Vid samma tid heter den också "*Sterne port met torn*" och det berättas att det då fanns en tullbod i tornet.[53] Åren 1652 och 1658 omtalas porten som "*Strandporten*". Strandportsbyggnaden överläts av kronan till staden år 1827 och den revs vid mitten av 1800-talet för att lämna plats för husarernas vakthus och stadens tullhus.[54]

"*Fergelaagen*", dvs. "Färjeluckan" omtalas första gången året 1517. Porten var enligt en uppgift från år 1652 belägen 12 alnar öster om "*Strandporten*" och kallades då för "*den lille strandlaage*". Mellan de två portarna låg utmed strandmuren en tvåvåningsbyggnad, vilken år 1652 planerades att göras om till stadens vägarehus, dvs. det var här som stadens officiella våg skulle stå.[55] Öster om "*Fergelaagen*" finner vi så "*Flynderborg*", det runda, troliga borgtorn som utgjort Malmös äldsta borg från mitten av 1200-talet, fig 373:9. I början av 1500-talet kvarstod i princip endast tornet och det var placerat öster om "*sex murede stenboder … liggendes vdmed stranden, oc streker sig aff vester fraa fergelaagen vdj øster til Flynderborg port i lengden*".[56] Tornet kallas också senare för "*Skebbygger port met torn*".

Nästa porttorn österut var det s.k. "*Fiddlers port met torn*", vilket som tidigare nämnts uppförts av staden år 1419, fig 373:10. År 1537 omtalades detta torn som "*kirkens torn wed wandhusset, som Anders Snedker ibor*" och året 1566 kallades det för "*Sneckertornit*".[57] Tornet skiftade uppenbart namn i slutet av samma århundrade för år 1586 kallades porten för "*Vandhuuss port*" och ett år senare beboddes det av Söfren Feiler och därefter dröjde det inte länge förrän man kallade det för "*Søfren Feylers torn*".[58] Tornet uppges år 1649 ha "*nedbrutits udi svendschens tid*", dvs. under kriget åren 1644-1645 då svenskarna belägrade Malmö.

Norr om den nuvarande Bruksgatan låg "*Vasker port met torn*", fig 373:11. Första gången denna port omtalas är år 1519 och då som "*then port vtj Benctte Anders Perssz stræde*".[59] På 1580-talet kalllas också tornporten för "R*ackerport"*. Det var här som rackaren och nattmannen förde ut stadens avfall för att dumpa det på stranden nära porten.

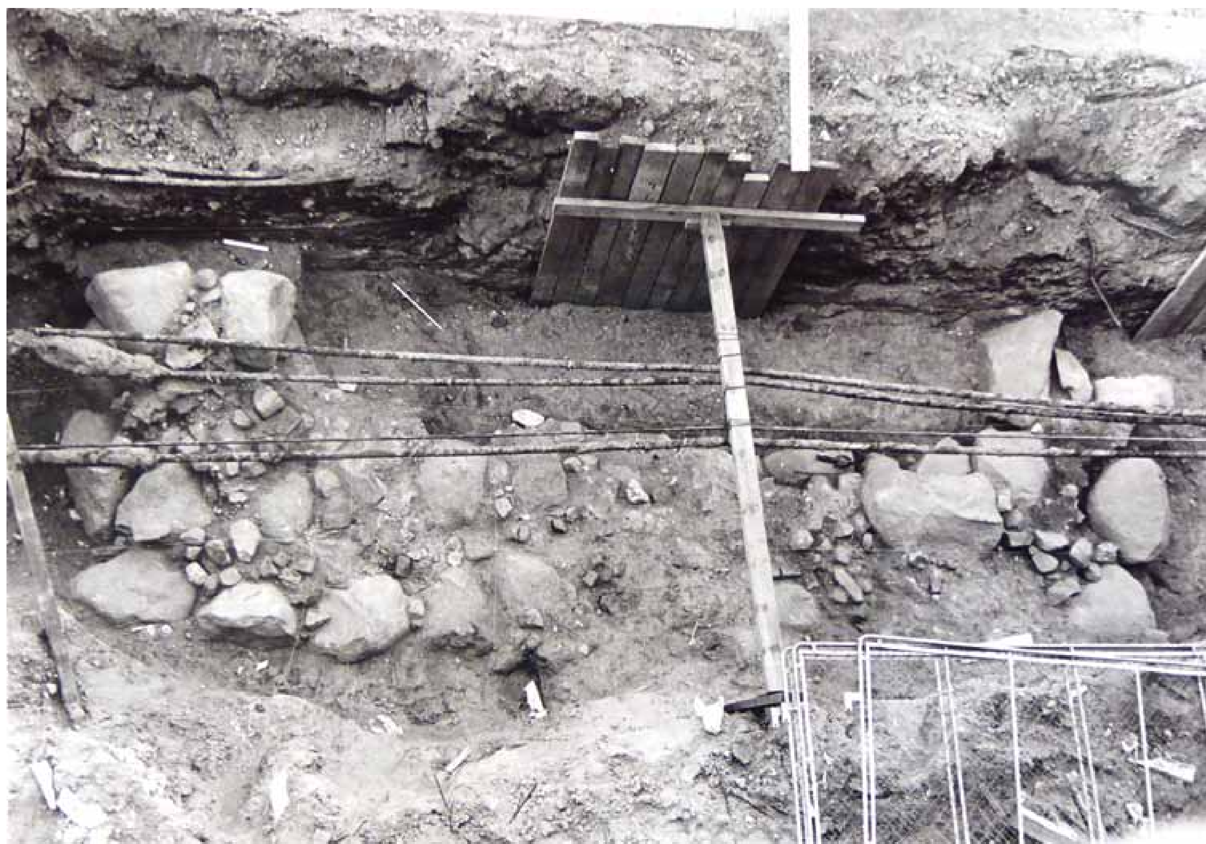

Fig 394. Vid en utgrävning på Drottningtorget år 1970 kunde författaren frilägga den södra grundmuren till Österports östra porttorn.

Året 1613 kallades tornet för ”*Anne Sporemagers torn*” och år 1643 ”*tornet bag Hans Waltersen*” med en tillförd marginalanteckning: ”*Ligger öde, giffver intet*”. Så sent som år 1658 kallas emellertid själva porten fortfarande för ”*Racherportz luge*”.[60]

”*Stenhuset øver swigbughen*” omtalas år 1472, fig 373:12. Benämningen är något kryptisk men avser troligtvis ett porttorn med en påbyggnad. Detta lägesbestäms också samtidigt till ”*norden for tingeth*”.[61] Tingsplatsen låg invid det gamla rådhuset norr om S:t Petri kyrkas norra vapenhus. Utifrån detta kan man bestämma porttornet till slutet av det s.k. ”*Himelrigsstredet*”. Samma strede kallades också senare för ”*Hans Kemmenous strede*” och året 1603 omtalas ”*den strandport i Hans Kemenous strede*”. Denna Hans Kemmenous är identisk med Hans Waltersen, som var stadens kämnär.[62] Lite längre österut, vid Prostgatans mynning i Norra Vallgatan, finner vi nästa strandtorn, ”*Hans tørrewers port*”, fig 373:13. Året 1611 var ”*Törreveirsporten*” igenmurad.[63] Åren 2000/2001 blottades vid schaktning delar av detta torn.[64]

Året 1475 nämns i bevarade skriftliga handlingar ”*Heligests torn*”, fig 373:14. Det låg då på forstranden. Från tornet utgick mot väster stadens träpalissad fram till ”*then looge* (lucka)*, som gangher i gemmen bys planker*”. Avståndet mellan torn och port var 86 alnar.[65] Tornet måste ha legat i området norr om S:t Gertruds kapell, och luckan måste vara identisk med den på 1430-1440-talen omtalade ”*S:t Gertruds lughe*”.[66] På 1580-talet kallas porttornet för ”*Rondels port med torn*”. Genom tornet kom man ut på den rundel (bastion) som uppkastats här på 1500-talet.

Därmed har vi på vår vandring utmed Malmös strandmur nått fram till det östligaste tornet, ”*Östertorn*”, beläget invid nuvarande Drottningtorget, fig 373:15. Mellan detta torn och det strax söder därom liggande Österport, fig 373:16, uppfördes år 1435, som tidigare nämnts, en stadsmur i tegel. Vid en utgrävning år 1970 kunde författaren frilägga rester efter porttornet Österport i den sydvästra delen av Drottningtorget. Dessa lämningar tolkades då som grunden till det porthus som omtalades år 1435 och från vilket man alltså byggt en mur norrut till ”*Östertorn*”. Vid omfattande grävningar på Drottningtorgets västra del åren 1973 och 1983 eftersöktes därför spår efter denna stadsmur men utan resultat. Varken rester efter stengrunden till muren eller nedgrävningar för densamma påträffades. Strandmuren har således troligtvis aldrig åt öster nått ända fram till Drottningtorget.

Fig 395. I Stege i Danmark finns ett av de få bevarade medeltida stadsporttornen i Skandinavien. Malmös många porttorn har troligtvis haft samma utformning.

Genom bevarade räkenskaper för befästningsarbeten på Österport under 1580-talet avslöjas vissa detaljer som emellertid kan kasta ljus över förhållandena vid det medeltida Österport. Två gamla murar mellan "*de begge östreporte*" revs då ner, dvs. portanläggningen har bestått av två porttorn förbundna genom en av två murar betäckt väg, en s.k. zwingeranläggning. År 1588 omtalas också mycket riktigt "*den gamble Swingeleport*". Man bröt då ner "*det gamle porthus*". Det porttorn som påträffades år 1970 har därför troligen varit en rest efter det yttersta porttornet i det medeltida Österport.[67] Ytterligare indikationer på att det funnits ett inre porttorn strax väster om Drottningtorget ger utgrävningarna i kvarteret Humle oss besked om, fig 373:F. Detta kvarter ligger strax sydväst om Drottningtorget. Här frilades, som tidigare omtalats, rester efter en medeltida vattengrav, vilken – om dess sträckning dras ut i rak linje norrut – hamnar strax väster om den år 1970 frilagda porttornsgrunden. Det är därför troligtvis här, ca trettio meter öster om det påträffade yttre Österport, som det inre porttornet en gång stått.

Detta inre, västliga porttorn måste således ha legat i nuvarande Östergatan strax öster om Humlegatan. Utmed Humlegatans östra sida har man nämligen funnit bebyggelse från 1300-talet och framåt. Tornet måste dessutom ha legat minst trettio meter öster om Bagersgatan. Tre tomter som tillhört kyrkliga inrättningar fanns nämligen här utmed Östergatans norra sida och de måste därför bevisligen ha existerat före reformationen i Malmö på 1520-talet.

Ytterligare en indikation på var det inre Österport en gång har legat får vi om vi försöker lägesbestämma "*Östertorn*" vid stranden. År 1586 upptecknade en Malmöbo, Niels Jörgensen, läget på alla strandmurens portar samt avståndet mellan dem. Avståndet angavs i antalet steg.[68] Sträckan mellan den s.k. "*Törrwers port*" och "*Östertorn*" har här preciserats till 240 steg, vilket med andra jämförbara mått blir ca 170 meter. "*Östertorn*" skulle då ha legat öster om den nuvarande Bagersgatan men inte ute på nuvarande Drottningtorget. Stegning är förvisso en något osäker mätmetod men även om hänsyn tas till stora toleranser når man inte fram till detta torg.

Det finns emellertid ytterligare en källa som anger "*Östertorns*" placering. År 1592 bekostade staden kullerstenssättning utmed strandmuren varvid avståndet mellan "*Östre torn till det lilla stredet vid Lauritz Michilsöns gård*" (g:a nr 209) uppgick till 231 famnar.[69] Då uppgifterna härstammar från noggrant förda räkenskaper kan man förutsätta relativt säkra måttuppgifter. "*Östertorn*" skulle utifrån dessa räkenskaper hamna drygt 25 meter öster om Bagersgatan, dvs. mitt inne i nuvarande kvarteret Lorens Bager, alltså strax väster om Drottningtorget.

"*Östertorn*" omtalas flera gånger i Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper åren 1517-1520, bl.a. år 1518 då Jens Muremester "*bötte mwren neder vdj thet östre thorn, ther till hent LXXX mwrsteen aff byes tegilgord*". På 1580-talet nämns tornet "*met fengsel*", år 1597 omtalas det som fångtorn, två våningar högt och täckt med taktegel. År 1613 slogs valv i tornet, varefter det användes som krutkammare. Inga exakta uppgifter finns vid vilken tidpunkt det brutits ner.

Åt landsidan fanns ett antal stadsportar inbyggda i den här befintliga stadsvallen. På Braun & Hogenbergs Malmöbild från slutet av 1580-talet ses ett porttorn halvt begravt i vallen, fig 393. Detta var den port som från nuvarande Rundelsgatan ledde ut ur staden. Runt tornet ses en bastion vilken år 1549 kallades för "*Herr Clausis rundell*". Själva porttornet omtalas år 1588 som "*den gamble port for her Clausis rundeel*". Porten var vid denna tid helt obrukbar eftersom man i början av 1500-talet anlagt den östra sjön utanför. Däremot var man detta år tvungen att sätta nya dörrar i porthålet "*så at svin skulle icke löbe der ind*".[70]

Det äldsta Söderport låg som tidigare omtalats i korsningen Baltzarsgatan – Södergatan. I början av 1400-talet har porten flyttats längre söderut i samband med stadsutvidgningen. Nu uppfördes i stället ett porttorn i Södergatans mynning till nuvarande Gustav Adolfs torg, fig 373:18. Detta nya läge omtalas första gången år 1446. Åren 1588-1589 pågick stora mureriarbeten på både Österport och Söderport. Vad det gäller Söderport har då det yttre porttorn nedrivits som finns återgivet på bilden från 1580-talet, fig 393, och ett helt nytt Söderport har uppförts. Inför detta bygge grävdes stora grundstenar och gammalt tegel upp på platsen för det forna helgeandsklostret på Stortorget och fördes till byggplatserna för både Österport och Söderport.

Vår rundvandring utmed Malmös medeltida stadsbefästningar har därmed nått fram till startpunkten vid *"Myntergården"* i väster. På 1550-talet flyttades på kungens order det medeltida Västerport en bit söderut, utanför den nyanlagda slottsgraven, fig 373:19. Här låg det fram till början av 1660-talet då porttornet revs ner.

Myntergården och Malmöhus

För den besökare som i dag närmar sig porttornet på Malmöhus kan vid en närmare betraktning den mäktiga slottsfasaden verka som ett lapptäcke. Här finns kritstenar blandade med tegel, här finns igenmurade muröppningar och rester efter avhuggna murar samtidigt som hela fasadens tegelstenar skiftar i olika färgnyanser – från gult till mörkrött. För en byggnadsarkeolog är studiet av en sådan mur en högtidsstund; en närmare analys kan göra att man här kan läsa olika etapper i slottets historia. För att förstå en sådan byggnadshistoria måste man emellertid kombinera en sådan studie av en fasad med undersökningar i övriga slottsmurar, med resultat från arkeologiska utgrävningar och inte minst efterforska vad arkivaliska källor kan berätta.

Intresset för Malmöhus historia började på allvar under 1900-talets första år. Det danska Nationalmuseet bekostade åren 1901-1905 en undersökning och uppmätning av de delar av slottet som härstammade från den danska tiden. Detta arbete utfördes av arkitekten Aage Langeland-Mathiesen. Han kom under många år att som danska Nationalmuseets utsände dokumentera ett stort antal monument och byggnader från den danska tiden i Skåne, Blekinge och Halland. Som assisten på Malmöhus hade han två för mord dömda fångar. Malmöhus tjänade vid den tiden nämligen fortfarande som fängelse. Resultatet av arbetet offentliggjordes år 1907 och detta kom i hög grad att påverka opinionen för Malmöhus bevarande och upprustning. Det var i sista stund. Intresset från svensk sida att behålla den danska historien i Skåne var närmast obefintlig. Planer fanns till och med på att helt riva ner det gamla slottet, fylla igen vallgraven och i stället bygga bostadshus på området.

År 1914 flyttade fångvården från Malmöhus till det nybyggda fängelset vid Lundavägen i Malmö. Röster höjdes då för att göra om det tomma slottet till museum. I mars 1915 inbjöd Malmö fornminnesförening allmänheten till en visning av och ett föredrag om Malmöhus. Föredragshållare var Aage Langeland-Mathiesen och han fick pga. den oväntade stora publiktillströmningen hålla sitt föredrag två gånger. Organisationen bakom upptagande av entréavgifter bröt helt samman då över 500 personer trängde på. Allmänhetens intresse för det gamla slottet var överväldigande.

Tack vare det danska Nationalmuseets initiativ vändes opinionen till förmån för ett bevarande av det danska kungaslottet. Sveriges riksdag beslöt år 1919 att bevilja ett anslag för en omfattande utredning om slottets historia och dess framtida upprustning. Lektorn Karl Berlin kom att leda detta stora arbete som inte bara innefattade undersökning av byggnaderna utan också utgrävningar på borggården. Under åren 1927-1928 påbörjades sedan den stora slottsrestaureringen under ledning av länsarkitekten Nils A. Blanck och arkitekten Erik Lundberg. Nu rekonstruerades stora delar av slottsbyggnaden till dess förmodade ursprungliga utseende. Bland annat gjordes byggnadsarkeologiska iakttagelser på slottets loftvåning som visade hur denna sett ut på 1500-talet med en lång skyttegång utmed hela den norra långsidan.

Efter en arkitekttävling år 1932 revs de gamla fängelselängorna och de nuvarande museibyggnaderna uppfördes. Under detta arbete påträffades ytterligare lämningar under jord efter det äldsta slottet. Tyvärr blev dessa arkeologiska undersökningar inte föremål för lika stort intresse som tidigare byggnadsundersökningar under Karl Berlins

Fig 396. Malmöhus norra slottsfasad speglar många olika skeden i slottets långa historia.

Fig 397. På 1930-talet frilades vid schaktningar på slottsholmen inför den nya museibyggnaden denna medeltida tegelbro över Korrebäcken, se också fig 398:1.

verksamhet. Bl.a. påträffades, nästan helt intakt, den medeltida tegelbron över den forna Korrebäcken, fig 397. I stället för att bevara denna i museets källare revs den unikt välbevarade bron eftersom man på denna plats enligt uppgjorda planer skulle inrätta ett museimagasin![1]

Erik av Pommerns borg

I Arild Hvitfelds omfattande Danmarkskrönika, skriven på 1590-talet, läser vi under året 1434: "*Dette Aar begyntis paa Malmø Slot at byggis*".[2] Det var detta år som kung Erik av Pommern startade bygget av en ny borg i Malmö, den s.k. "*Myntergården*". Det gamla fästet "*Flynderborg*" hade tjänat ut där det låg intryckt i stadsbebyggelsen, nu behövde kungen större plats. Därför köpte han av en rådman och en rådmansänka, båda boende i Malmö, två stora tomter i stadens nordvästra hörn i direkt anslutning till Västerport. Tomten längst västerut ägdes av Mätta Olaffsdotter vilket framgår av den redovisning hon gjorde inför borgmästare och rådmän på Malmö rådhus den 26 januari direkt efter försäljningen: "*Jeg Mætta Olaffsdatter, Hermand Tomassöns Efterlevend, Raadmand i Malmöge, kendes mig at have solgt og sködet Kong Erik en min Gaard, holdende fra Bys Mur og saa öster ud indtil Jæpp Pætherssöns Gaard og fra Athelgaden og saa nör ud indtil Bys Jord ved Stranden norden hos Athelgaden vester i Malmöge liggende, og kendes jeg mig at have oppebaaret Penge og fuldt Værd for den.*"

Vid samma tillfälle redovisade på Malmö rådhus Jep Pettersen ett liknande brev som gällde den egendom han sålt: "*Jeg Jæpp Pæthersen, Raadmand i Malmøge, har solgt og sködet Kong Erik min Gaard, jeg selv ibor, holdende fra Mætte Hermans Gaard og öster ud til s: Symonis et Jude Kirkegaard og fra Athelgaden og nör ud til Byens Jord ved Stranden i Malmøye liggande, og dertil al min Rettighed i det Taarn, som staar i det vestre nörre Hjörne ved Stranden i Malmöye, og uppebaarit Penge og fuldt Værd for alt det forskrevne*".[3]

De två breven ger en ögonblicksbild av hur det i början av 1400-talet såg ut i Malmö direkt innanför och norr om det dåtida Västerport. Den västra stadsporten låg där i dag entrébyggnaden till Malmö museum finns. Porttornets äldsta omnämnande finns i Valdemar Atterdags privilegiebrev till Malmö år 1360 och här preciseras området. I brevet står bl.a. att "*engen vdlænding hwerken jnffødhing schall bygge then tith market ær nogre bodher elles bygning vthen westre port elles Korres bek elles noghen købmanschap øwe wed then same bek*".[4] Det är således uppenbart att Korrebäcken, vilken rann upp i nuvarande Kulladalområdet i södra Malmö och sedan rann genom Pildammsområdet har haft sitt utlopp direkt utanför Västerport och här bildat en tidig stadsgräns. Vid grävning för det nya Malmö museum på 1930-talet påträffades grundmurarna till det medeltida Västerport, fig 398:2 men man fann också den ovan omtalade tegelbron över Korrebäcken direkt väster om porttornet.

Fig 398. Plan över de större utgrävningar som utförts på Malmöhus borggård. De nuvarande museibyggnaderna är angivna med rött. 1: Bro över Korrebäcken 2: Det medeltida porttornet Västerport 3: Myntergårdens västra borgmur 4: Myntergårdens södra borgmur 5: Myntergårdens östra borgmur 6: Entrétornet till Myntergårdens inre borggård 7: Medeltidsskällare .

Denna bro bestod av två parallellt med varandra löpande tegelmurar vilka bevarats i 12,5 meters längd. Endast murpartierna vid de båda landfästena var borttagna. Avståndet mellan dessa murar var 5,5 meter. I brons mitt fanns en i tegel murad trumma som ledde vattnet under körbanan. Innanför de två sidomurarna påträffades två plankrader med träplanken ställda på högkant vilka man tolkade som en eventuell föregångare av trä till tegelbron. Som framgår av utgrävningsfotot har själva öppningen för vattengenomsläppet varit tämligen smal. Detta kan eventuellt hänga samman med att bron samtidigt fungerat som en sluss. Under sommartid var det nämligen ur försvarssynpunkt viktigt att inte det stora sjöområde torrlades vilket åt söder avgränsade staden från landsbygden. I stadsräkenskaperna åren 1517-1520 omtalas en sluss vid Österport men också ”*vatn slwszenn vden vestre port*”.[5]

Grundmurarna till det strandtorn som omtalas år 1434 har påträffats vid grävningar utanför den norra slottsfasaden, fig 400:1. Eftersom detta torn stod kvar fram till 1530-talet avtecknar sig spåren efter det fortfarande i den norra slottsfasaden, fig 399 och fig 400:2. Mellan strandtornet och Västerport har den höga stadsmur i tegel löpt som år 1434 omtalas som ”*bys mur*”. Vid utgrävning av slottsbyggnadens västra källare på 1910-talet blottades en i norr-söder gående grundmur i källarens västra del, fig 400:3 Denna tolkades då som en rest efter den äldsta stadsmuren. Påståendet kan troligtvis inte stämma. Muren skulle nämligen i så fall ha anslutit till det yttersta hörnet av strandtornet på så sätt att hela tornet legat helt utanför muren vilket inte känns rätt. Då dessutom ingen fortsättning på grundmuren hittats på borggården utanför slottskällaren kan därför grunden i stället eventuellt ha tillhört ett hus äldre än *”Myntergården”*.

Den äldsta västra stadsmuren, vilken gått mellan Västerport och strandtornet, ingår därför tro-

Fig 399. I den nuvarande slottsfasaden ses fortfarande spåren efter det medeltida strandtornet, jämför med fig 400.

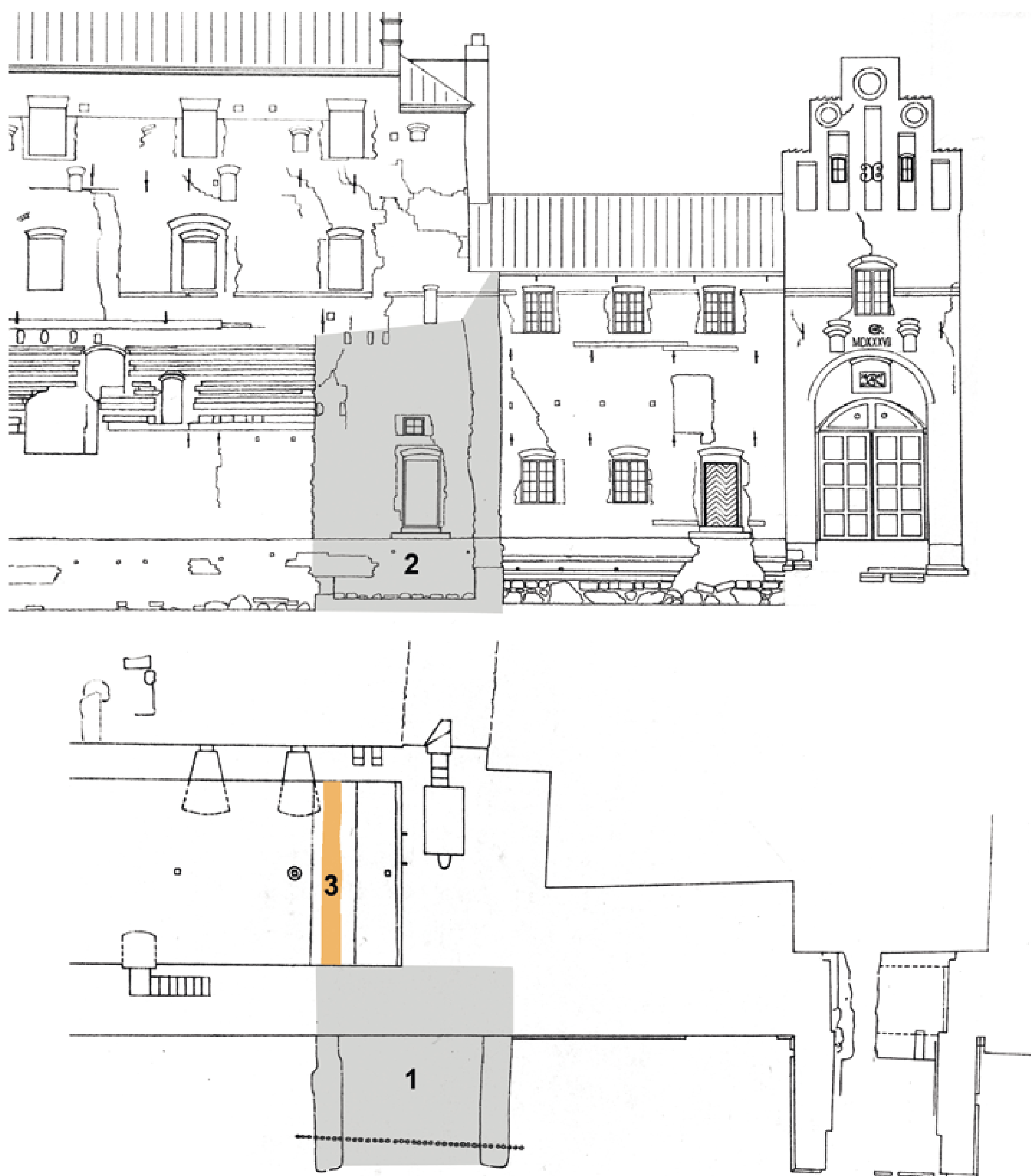

Fig 400. Karl Berlins uppmätningar år 1919. Överst slottsfasaden med spåren efter det borttagna strandtornet (2). Nederst visas planuppmätningen med grunden till strandtornet (1) och en påträffad grundmur under slottskällarens golv (3).

ligtvis i stället i den nedre delen av den mur som idag bildar slottsbyggnadens västgavel. Denna mur har emellertid ingen förankring med strandtornet vilket kan ses på ett väggparti som bevarats inne i slottet. Tornväggen har här varit en s.k. skalmursvägg med två tegelmurade sidor och i mitten en fyllning av murbruk, sten och krossat tegel. Då denna fyllning ligger direkt mot stadsmuren måste denna västra stadsmur ha existerat innan tornet byggdes. Tornet i sin tur har varit äldre än året 1434 då det första gången omtalas. Stadsmuren har upptill avslutats med en krenelering vilken fortfarande är synliga i slottsgaveln ca elva meter upp från markytan, fig 403.

Vid utgrävning på borggården påträffades en grundmur som tolkades som fortsättning på denna stadsmur söderut mot porttornet Västerport, vars grundmurar också blottades vid utgrävningen. Stadsmurens grund skulle i så fall ha varit väldigt bred. Kan dessa grundstenar verkligen ha tillhört den äldsta stadsmuren på platsen? Som ses av fotografiet fig 402 är grundmuren i hela sin bredd utan någon som helst tvekan byggd samtidigt då den är helt homogen. Det är alltså inte frågan om en senare förtjockning av en redan existerande mur. Murens breda dimension svarar emellertid mer till en borgmur än en stadsmur. Om man t.ex. jämför med den stora strandmur som kung Erik be-

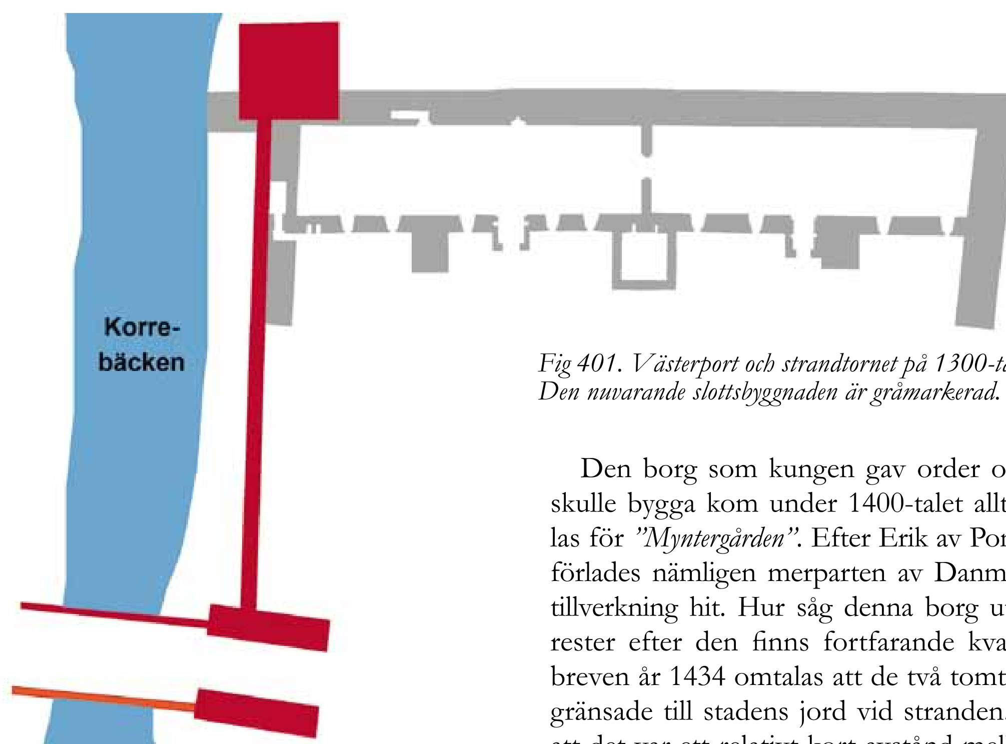

Fig 401. Västerport och strandtornet på 1300-talet. Den nuvarande slottsbyggnaden är gråmarkerad.

Den borg som kungen gav order om att man skulle bygga kom under 1400-talet alltså att kallas för *"Myntergården"*. Efter Erik av Pommerns tid förlades nämligen merparten av Danmarks mynttillverkning hit. Hur såg denna borg ut och vilka rester efter den finns fortfarande kvar? I köpebreven år 1434 omtalas att de två tomterna i norr gränsade till stadens jord vid stranden. Då vi vet att det var ett relativt kort avstånd mellan Västerport och strandtornet tyder uppgifterna på att de två tomterna nått ända fram till stranden och att

ordrade skulle började byggas i Malmö samtidigt som *"Myntergården"* uppfördes var denna strandmur endast tre tegelstenar bred, dvs. en knapp meter. Troligare är därför att den äldre västra stadsmuren ersattes av en kraftigare mur när Erik av Pommern uppförde sin borg. Inne i den blivande *"Myntergårdens"* västra gavelmur rev man dock inte ner muren utan man byggde bara på den i bredden.

Fig 402. Grunden till Myntergårdens västra borggårdsmur. I bakgrunden ses slottsbyggnadens västra del.

Fig 403. I slottsbyggnadens västra gavel ses en igenmurad fyrkantig krenelering tillhörande den äldsta stadsmuren.

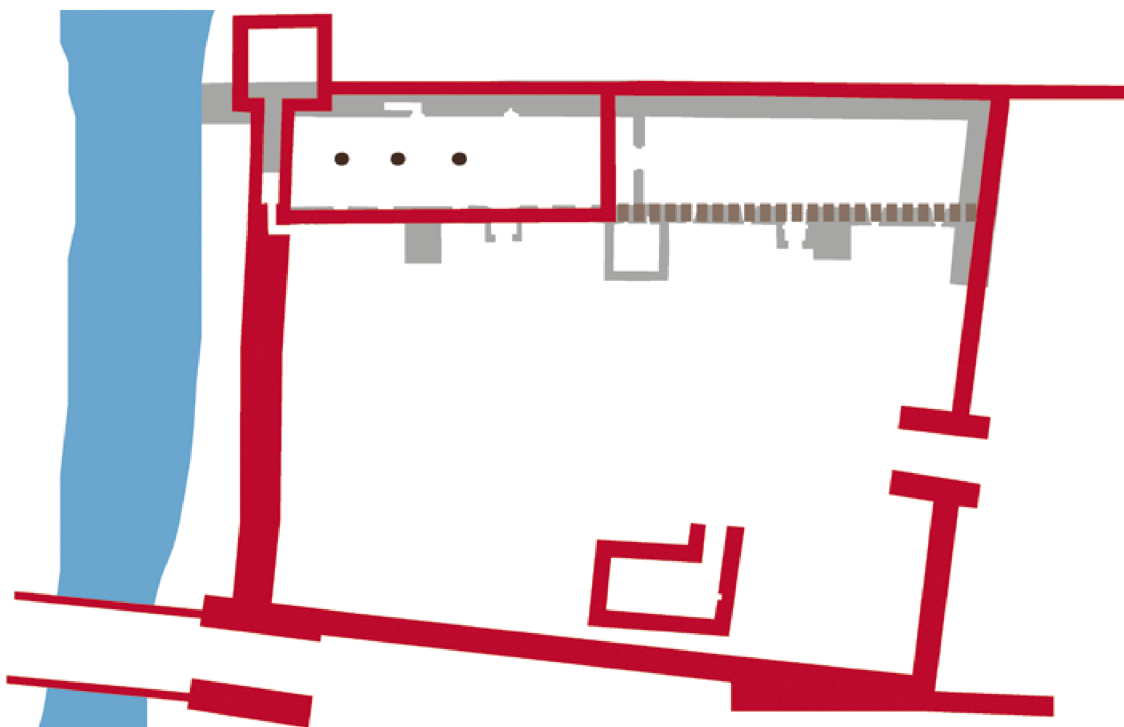

Fig 404. Myntergården under 1400-talet. Borgen har haft en förborg till höger men här har inga byggnadslämningar bevarats. Tre sekundära pelare har markerats i salsbyggnaden. Nuvarande slottet är gråmarkerat. Jämför med fig 401.

det vid denna tid ännu inte funnits någon strandmur i detta område. Kastar vi nu blickarna på det nuvarande slottets långa norra fasad, den som författaren i början av detta kapitel kallat för ett ”lapptäcke”, kan man bland dessa olika ”lappar” tydligt urskilja flera byggnadsstadier. Spåren efter det äldsta strandtornet har redan omtalats. Direkt öster om detta finns ett stort murparti med kritstensband och igenmurade fönster- och dörröppningar. Detta är rester efter en stor och hög byggnad som med sin långsida legat ut mot stranden, fig 406. Från denna byggnad löper, inbyggd i den nuvarande slottsfasaden, den ca fem meter höga strandmuren vidare österut.

Kritstensmuren har ingått i och markerar längden av Erik av Pommerns på 1430-talet uppförda stora salsbyggnad. Från salsbyggnadens övervåning har man via en smal dörr kommit in i strandtornets övre våning, fig 406:C. Med stor sannolikhet har detta torn tjänstgjort som den mera privata

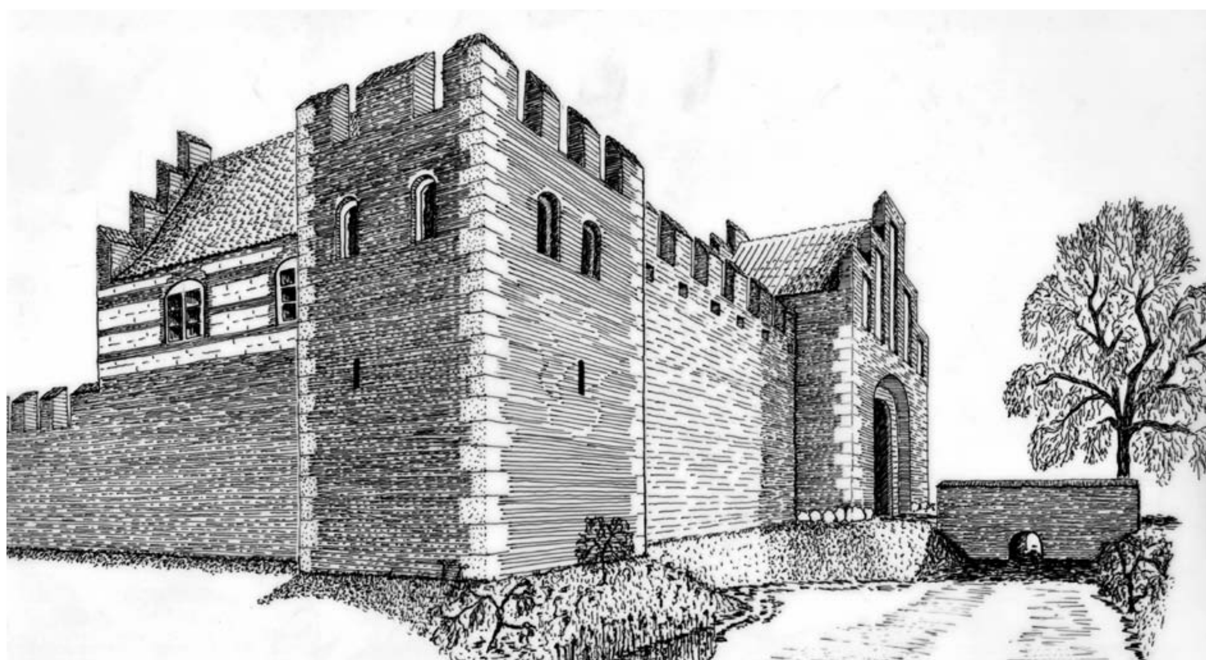

Fig 405. Myntergården, strandtornet och Västerport med bron över Korrebäcken. Rekonstruktion av författaren.

Fig 406. Spåren efter Myntergården i slottsfasaden. A: Två fönsteröppningar till salsbyggnaden B: Dörröppning till en utanpåhängande privet. C: Dörröppning till kungens bostad i strandtornets övervåning.

kungliga bostadsdelen. Liknande bostadstorn i hörnet av en medeltida borgs stora salsbyggnad finns det flera exempel på; i Skåne t.ex. i borgen i Åhus från slutet av 1100-talet.

Längden på denna salsbyggnad är lätt att bestämma eftersom kritstensbanden slutar tvärt mot öster. Hur bred byggnaden varit kan dock inte sägas med säkerhet. Utgrävningar utmed det nuvarande slottets södra fasad och inne i slottets källare har dock inte avslöjat några grundmurar varför bredden bör ha varit den samma som den nuvarande byggnaden. Ett frågetecken har länge varit hur denna salsbyggnads källare varit utformad. I slottets nuvarande västra rum har nämligen bevarats delar till ett flertal runda stenpelare, fig 404. Författaren utgick i sin Malmöhuspublikation år 1977 från att dessa var rester efter pelare som burit upp kryssvalv i Erik av Pommerns byggnad. Vid grävningar i slottets östra källarrum påträffades senare fundament till troligtvis liknande pelare. Har dessa haft ett samband med de tidigare kända? Lösningen på problemet fann författaren när han hittade arbetsbeskrivningar inför restaureringen av slottet på 1920-talet. Här läser man bl.a. följande om källarens långa tunnvalv: ”*En längs hela valvet gående grov spricka lagas varför övre delen av valvhjässan ommuras. Under valvet liggande remstycke jämte stolpar nedtagas. De kolonnfragment, som ligga som plintar under stolparna tillvaratages. Ifrågavarande träkonstruktion fanns redan på 1780-talet. När valvet lagats finns inget skäl för dess bibehållande*”.[6]

Det valv som omtalas är slottskällarens genomgående s.k. tunnvalv. Pelarna har alltså insatts som underlag för en längsgående träbjälke som utmed hela källarvåningen stöttat upp det sviktande takvalvet. De har inget med varken det medeltida slottet eller dessa efterföljare på 1520-talet att göra. Varifrån man fått dessa återanvända, troligtvis medeltida stenpelare är dock en gåta som aldrig kan få sin lösning.

År 1970 publicerade museichefen Carl Gustaf Lekholm en sammanfattning av *”Myntergårdens”* medeltida byggnadshistoria. Han utgick då från att Erik av Pommerns salsbyggnad legat helt öppen mot staden, fig 407. Detta är emellertid en märklig tolkning. Dels visar påträffade grundmurar att borgen varit innesluten av en hög borggårdsmur, dels skulle detta inte svara mot de övriga borgar som Erik av Pommern lät bygga. Kungen uppförde nämligen ytterligare två borgar, ”*Krogen*” i Helsingör och ”*Visborg”* i Visby. Dessa var båda starka fästen omgivna av höga murar. En slottsbyggnad i Malmö som legat helt öppen mot staden är således fullständigt omöjligt att tänka sig. *”Myntergården”* varit en borg byggd kring en med murar kringgärdad borggård och med en tillhörande förborg.[7]

Två viktiga politiska möten av betydelse för Skandinavien har under medeltiden hållits på denna borg. Under 1500-talets första år var läget spänt mellan Sverige, den tyska Hansan och Danmark. I Danmark regerade kung Hans och hans mål var

att återupprätta Kalmarunionen med sig själv som kung över hela Norden. Mot sig hade han svenskarna men också de tyska hansestäderna. I januari 1506 kallade danskarna till ett fredsmöte i Malmö. Detta blev emellertid inte av. Den 27 januari 1508 mottog det danska riksrådet, som då var samlat i Malmö, en invit från svenskarna om att göra ett nytt försök till ett möte i Malmö. Beskedet möttes positivt från dansk sida och kung Hans, som vid denna tid bodde på *"Myntergården"*, undertecknade här ett lejdebrev för de svenska delegaterna. Mötet förlades emellertid till Köpenhamn men man beslöt där att åter mötas i Malmö vid Mikaelitid. Kungen kallade till en stor herredag på *"Myntergården"* men man fick vänta förgäves på svenskarna. I stället startade krigshandlingar.

Våren 1512 var det emellertid dags att finna nya fredliga vägar. Ett stort fredsmöte med alla i kriget inblandade hölls då på Myntergården. Här fanns kung Hans med sin son Christian (II), ärkebiskop Birger och flera danska riksråd. Svenske biskopen Mattias från Strängnäs ledde den svenska delegationen och magister Johan Roden den tyska. Kung Jakob av Skottland hade sin ambassadör på plats, så hade också Ludvig XII av Frankrike. Det är tack vare denne franske ambassadör, doktor Pierre Cordier, som vi har en beskrivning av mötet. Han berättar att förhandlingarna skedde i en ståtlig sal klädd med siden och gyllentyg, med stor sannolikhet den stora salen på Myntergården. Kung Hans satt med sin kungakrona bredvid sig i kretsen av sina främsta män inom ridderskap och kyrka. Delegaterna trakterades väl med drycker, både Rhenvin och öl. Eftersom det var fastetid bestod maten mest av fiskrätter. Den 23 april 1512 undertecknades fredsfördraget på *"Myntergården"* i Malmö.[8]

Fig 407. Myntergården så som museichefen Carl Gustaf Lekholm rekonstruerade den år 1970.

I augusti 1524 var det dags för nästa stora fredsmöte i Malmö. Den danske kungen Frederik I mötte här den nyvalde svenske kungen Gustav Vasa och de tyska sändebuden. Fredsförhandlingarna skedde i helgeandsklostret men efter det att fredspakten var undertecknad bjöd Frederik I på stor fest på *"Myntergården"* med efterföljande dryckeslag. Gustav Vasa återvände efter ca en veckas vistelse i Malmö till Stockholm men ansåg sig ha blivit lurad på Malmömötet.[9]

Erik av Pommerns borg har givetvis inte enbart innefattat en präktig salsbyggnad. Under tiden fram till 1520-talet uppfördes också direkt öster om salsbyggnaden en lika stor byggnad som

Fig 408. Myntergården så som författaren uppfattade den år 1977. I verkligheten har det också funnits en förborg hitom borggården. Modell av Inga-Brita Nordin efter författarens anvisningar.

denna, fig 404 (streckad linje). Av denna byggnad finns endast spåren kvar i den nuvarande norra slottsfasaden. Den nya byggnadens norra långsida uppfördes på den då redan existerande strandmuren. Skiljet mellan dessa två murar syns tydligt i den norra slottsfasaden. Den nedre strandmuren har ett betydligt gulaktigare tegel än tillbyggnaden. Mindre hus har också funnits inne på *"Myntergårdens"* borggård. Dessa enklare byggnader har troligtvis varit uppförda i korsvirke, ett byggnadssätt som ofta inte lämnar några större spår efter sig. En tegelmurad källare har dock påträffats liggande invid den södra borggårdsmuren, fig 398:7. Då byggnaden är orienterad efter borggårdsmuren måste den ha ingått i 1400-talets borg. Exakt när den uppförts är dock omöjligt att säga.

Entrén till borggården har skett via ett mindre porttorn i den östra borggårdsmuren. Länge trodde man att borgen inte sträckt sig längre österut än vad den östra borggårdsmuren indikerade. Detta kan emellertid inte stämma. Det vi med säkerhet vet är att kungen inför byggstarten år 1434 inköpte två tomter. Tyvärr får vi inga exakta uppgifter om hur stora dessa två tomter varit i väst-östlig riktning, alltså utmed den dåtida Adelgaden som löpte från Västerport genom hela staden parallellt med och endast en kortare sträcka från den norr därom liggande stranden. Den östra tomten gick emellertid fram till S:t Simon och Juda kyrkogård vilket innebär att dessa två tomter måste ha varit mycket stora. Kyrkogården bör nämligen ha ingått i den s.k. *"Capellgord"* som på 1500-talet omtalas ligga strax öster om slottsgraven.[10] Hade det påträffats en kyrkogård med en mängd gravar inne på själva slottsholmen när man på 1930-talet schaktade för den nuvarande östra museilängan hade detta givetvis varit känt. Detta konstaterande gör att den borg kungen byggde på 1430-talet måste ha varit betydligt större än vad man i tidigare forskning antagit. Antagligen har det här i öster funnits en förborg från vilken man kunnat komma in i själva huvudborgen.

Fig 409. Frederik I tog makten i Danmark efter det att hans brorsson Christian II år 1523 tvingats fly.

Innan vi lämnar beskrivningen av den äldsta borgen måste också det s.k. *"Hundehullet"* förklaras. Detta är ett trångt rum som ligger inne i källarmuren till den nuvarande slottsbyggnadens västgavel, fig 412. Fantasin har gjort att man redan vid byggnadsundersökningarna för hundra år sedan förklarade att detta var slottets fånghål. Det finns dock inget som talar för något sådant. I stället vet vi av Nationalmuseets uppmätningar på 1910-talet att detta varit en gång genom vilken man troligtvis har kommit fram till strandtornets bottenvåning. Merparten av denna långa gång existerade nämligen då fortfarande och finns uppmätt. När man på 1400-talet uppförde salsbyggnaden blockerade man entrén till strandtornets bottenvåning. Genom att bygga en gång i den förtjockade västra gavelmuren till salsbyggnaden kunde man emellertid fortfarande nå tornet från borggården.

"Myntergården" tjänstgjorde alltså, förutom att vara de danska kungarnas borg och övernattningsplats, också som en plats för mynttillverkning. Kanske planlade redan Erik av Pommern att förlägga hela Danmarks mynttillverkning till sin nya borg i Malmö. Kungen blev dock tvingad att fly till Gotland redan år 1436.[11] Det blev i stället hans efterföljare Christoffer av Bayern som fullföljde denna plan. Myntningen på *"Myntergården"* skulle sedan komma att ledas av en rad av kungliga myntmästare: Hans Mindel (före 1455), Henrik Dringenberg (1455-1492), Hans Sever (1492-1512), Dines Blicher (1513-1518) och slutligen av tysken Jörgen Kock.[12] Han dyker upp i Malmöhandlingar först år 1518, samma år som han utses till myntmästare. Jörgen Kock skulle komma att bli en av Malmöhistoriens mest framträdande personligheter.

Frederik I:s Malmöhus

Mellan åren 1522-1524 uppförde Jörgen Kock åt sig själv ett av Malmös präktigaste tegelpalats, vilket alltjämt finns kvar i det nordvästra hörnet av Stortorget. När hans uppdragsgivare, kung Christian II tvingades i landsflykt år 1523 lovade Jörgen, som då också blivit borgmästare

Fig 410. Jörgen Kock var en äregirig och makthungrande borgmästare i Malmö. Porträttet är målat år 1531 och han var då 44 år gammal.

i Malmö, att hålla staden mot den nye tronpretendenten Frederik I. Malmö utstod en lång belägring innan man slutligen kapitulerade år 1524. I augusti samma år hade Jörgen Kock under en knapp vecka Gustav Vasa som gäst i sin privatbostad. Myntmästaren var rik och äregirig, han hade inflytande och han var en skicklig organisatör. Den nye kungen Frederik I hade nog all anledning att spela med i fult spel eftersom Jörgen satt på hela rikets myntproduktion. Samtidigt misstrodde kungen säkert mannen i Malmö. En antydan om detta är nog det faktum att Frederik I direkt efter det att han vunnit inbördeskriget år 1524 startade upp myntning i Ribe, Ålborg, Köpenhamn och Landskrona. Malmö var dock fortfarande den största myntningsorten. Det danska riksrådet ville år 1526 att kungen skulle lägga ner myntningen i Malmö och lösa in den enorma pant som Jörgen Kock hade av denna verksamhet. Jörgen hade nämligen lånat kronan pengar. Kungen svarade att det inte fanns pengar till detta.

I sin misstro mot Malmös borgmästare och borgare behövde givetvis Frederik I ett starkare slott i staden. Erik av Pommerns gamla borg var ju snarare en stor, av murar inhägnad arbetsplats. Man har beräknat att myntningen här krävt en arbetsstyrka på mellan 50 och 100 man.[13] År 1526 tillät kungen att Jörgen Kock fick flytta över myntningen till sin privata gård inne i staden. Här tillverkade sedan Jörgen mynt för stora summor fram till året 1530. Myntningseran i Malmö var därefter för alltid förbi. Detta förfarande, att en kung låter flytta en existerande myntning från en borg till en privatmans egen tomt, är emellertid helt unikt. Varför detta? Märkligt nog har man i tidigare Malmöhistorisk forskning inte funderat närmare över detta egendomliga förfarande.

För att få intäkter till ett nytt slottsbygge i Malmö och täckande av dess framtida driftskostnader skapade kungen året 1526 Malmöhus län. Som förste länsherre utsågs Albret Jepsen Ravensberg. Denne hade kunglig order att uppföra ett helt nytt slott på platsen för den gamla *”Myntergården”*. Kungen brottades emellertid med ett stort problem. Eftersom han inte hade råd att inköpa Jörgen Kocks pant var han tvungen att bibehålla myntningen i Malmö, om än i minskad omfattning. *”Myntergården”* skulle emellertid under några år omvandlas till en stor byggarbetsplats och då kunde man givetvis inte handha stora värden av guld och silver här. Det måste ha varit detta faktum som legat bakom att Jörgen Kock år 1526 fick lov att överflytta myntningen till sin egen stora gård mitt i Malmö.

Här har vi således ett säkert om än indirekt belägg på att den gamla 1400-talsborgen vid denna tid ersattes av den nu alltjämt stående slottsbyggnaden. Ytterligare belägg för att det var under den andra hälften av 1520-talet som slottet Malmöhus byggdes har vi genom kungens brev till sin länsherre Ravensberg. När Malmöhus län instiftades (ett län som i omfattning inte ska jämställas med det långt senare länet med samma namn) lade kungen intäkterna från häraderna Oxie, Ingelstad och Järrestad till länet.[14] Den 24 juli 1529 utökade dessutom kungen Malmöhus intäkter genom att också lägga till skatteintäkterna från Högby län.

Uppenbart var det vid denna tid något på Malmöhus som fordrade mycket pengar. Vad detta var framgår av kungens brev till Albret Ravensberg och hans hustru Sophie Podebusk. De skulle inneha Malmöhus län under sin livstid under förutsättning att Albret ”*årligen skall bygga på forskrevne slott* (Malmöhus) *för 600 mark danske*”.[15] Ett år senare fick Albret kvitto på ”*hvad han efter Kongens Befalning har ladet bygge paa Malmø Hus i de fire aar, han har havt det, og naar alting er afregnet, baade hans aarlige Afgift af Slottet og Sagefaldet, da bliver Kongen ham 5690 mark danske skyldig, hvorfor han og hans Husfrue skulle nyde samme Slot i Pant.*”[16]

Detta är en ofantlig stor summa pengar som använts till ett slottsbygge. Totalt fram till Ravensbergs död år 1532 ligger summan på minst 7000 mark danske. År 1519 kostade i Malmö en hantlangare ca 1,5 skilling och en murare ca 3,5 skilling per dag. Detta skulle innebära att Albrets byggkostna-

Fig 411. Malmöhus nuvarande slottsbyggnad uppfördes av Albret Ravensberg under åren 1526-1532.

der svarat till ca 56.000 arbetsdagar eller, för att ta ett annat jämförelseobjekt, 12 gånger så mycket som Malmö borgare år 1519 betalade i stadsskatt till kronan. Till detta har dessutom kommit många andra kostnader som inte redovisats. Så t.ex. har säkert bönderna under Malmöhus län varit tvungna att ställa upp med ett stort antal dagsverken.[17]

Det är således ingen som helst tvekan om att det mellan åren 1526 och 1532 pågått ett stort slottsbygge i Malmö. En svår olycka drabbade emellertid bygget. Danmarkshistorikern Arild Huitfeld skrev på 1590-talet: "*Tisdagen effter Qvalfimodogeni (år 1530), brende det store Stenhus paa Malmøes Slot/ huor Her Albret Ibssøn Lænsmanden haffde meget Gods inde/Gick icke aff uden hans store skade*".[18] Direkt efter denna händelse ökade kungens årliga skuld till Albret; år 1531 var ökningen 500 mark danske och år 1532 uppgick den till hela 888 mark danske.[19] Nu pågick således för fullt reparationen och vidareutbyggnaden av slottet. Eftersom detta nya slott var uppfört av tegel med kraftiga murar och dessutom hade heltäckande tunnvalv i både källare och bottenvåning har givetvis själva murarna stått kvar efter branden.

Vad var det då för ett slott som Albret Ravensberg byggde åt sin kung? En detaljstudie av murar ger snabbt svaret – det har varit den nuvarande slottsbyggnaden. Han har låtit riva ner Erik av Pommerns salsbyggnad och den senare stora byggnaden öster om denna. I besparingssyfte har dock murarna i norr fått stå kvar och bara ökats i höjd. Eftersom det nya slottet blev mycket högre än det gamla har man också varit tvungen att kraftigt förtjocka den norra muren. Härigenom blev det också plats för den murtrappa som leder från slottskällaren upp i andra våningen.

Slottets södra fasad ut mot borggården uppfördes däremot helt ny från grunden. I väster lades muren stumt upp mot *"Myntergårdens"* breda borggårdsmur vilken Albret lät stå kvar. Fortfarande kan man här se en s.k. stötfog, dvs. slottsbyggnadens tegel är inte sammanfogad med borggårdsmuren, fig 412. *"Myntergårdens"* östra borggårdsmur var däremot inte alls så bred som den västra muren vilket framgår av den framgrävda grundmuren, fig 398:5. Albret förberedde därför vid uppförandet av den nya slottsbyggnaden en liknande hög och bred skyttegång här i öster som den som redan fanns i väster. I slottsbyggnadens östra hörn finns nämligen en bred s.k. förtagning, dvs. man har förberett att kunna koppla ihop slottet med en sydgående, hög skyttegångsmur, fig 413. Denna förtagning saknar, till skillnad mot muren i väster, någon stötfog vilket visar att den är tillkommen i samband med uppförandet av slottsbyggnaden.

Om dessa båda murstumpar till planerade an-

Fig 412. Tvärsnitt genom Myntergårdens avhuggna, breda västra borggårdsmur. Utmed denna murs anläggning mot slottets fasad löper en vertikal fog, en s.k. stötfog (se pilarna). Nederst ses ingången till "Hundehullet".

slutande skyttegångsmurar berättas det i en restaureringsbeskrivning från 1920-talet:

”*Vid bägge dessa ändpartier är fasadmurverket synnerligen dåligt beroende därpå, att den ursprungliga inre ringmuren här har stått i förbindelse med slottet. Då denna ringmur revs, blev murverket betydligt söndertrasat. Sedermera har det lagats med olika sorters tegel, tegel på flatan, takpannor m.m., så att murpartierna hava fått sitt nuvarande skröpliga utseende.*”

Ytorna omtalas också att i gammal tid varit putsade.[20] I äldre litteratur om Malmöhus har man utgått från att Albret byggt upp en mer än elva meter hög och mycket bred skyttegångsmur runt hela den inre borggården. Detta är emellertid fel. Han har endast planerat en sådan borggårdsmur men denna har aldrig kommit till stånd. När han dog år 1532 stod fortfarande den medeltida *”Myntergårdens”* relativt smala borggårdsmurar i öster och söder fortfarande kvar.

Direkt efter slottsbranden året 1530 beordrade kungen ett möte i Malmö angående det framtida slottet vilket står att läsa i bevarade handlingar: ”*Konung Frederik den förstes öppna brev och befallning till Herr Tyge Krabbe, Riks Marsk, Herr Albrecht Rawensborg, Länsman på Malmö Slott, Herr Johan Urne, Riddare och Råd, Mester Anders Glob, Prost i Odense och Konungens Räntemästare samt alla 4 Borgmästarne och Rådmännarne i Malmö, att sammanträda i Malmö …. För att bestämma hvilka gårdar näst Slottet, som Konungen kan behöfva till dettas utvidning, förbättring och befästning samt värdera dessa gårdar … ” Söndagen nest efter S Marie Magdalenas dag 1530*”.[21]

Kungen behövde således utvidga slottet över befintlig stadsmark, dvs. mark öster och söder om slottet. Varför? Slottsbyggnaden stod vid denna tid svårt eldhärjad. Branden måste helt ha förintat slottets loft och andra våningen med dess innertak av trä. Givetvis skulle byggnaden repareras men inköp av stadstomter vid samma tid visar också att det är nu som man troligtvis började planera att anlägga en vallgrav runt hela slottet.

Christian III bygger ut Malmöhus

Frederik I dog år 1533. Oroligheter bröt genast ut i Danmark. Den s.k. ”*Grevefejden*”, ett av Danmarks blodigaste inbördeskrig, startade våren 1534. Först 1536, tre år senare, skulle freden åter komma. Malmö hade i fejden anslutit sig till Köpenhamn och Lübeck i ett försök att få tillbaka den fångne Christian II på tronen. I en skrivelse till bundsförvanterna i Köpenhamn berättade Malmös borgmästare, råd och menighet hur de attackerat slottet i staden. Malmö hade gått i spetsen för införandet av reformationen i Danmark. När därför Malmöborgarna fått underrättelse om

Fig 413. Till höger om den streckade linjen ses den förtagning där man vid uppförandet av slottsbyggnaden planerade att ansluta en hög och bred skyttegångsmur åt söder. Denna mur byggdes dock aldrig.

att biskopen av Skåne hade ”*hugget freden av*” och förklarat de evangelistiska prästerna för fredlösa så hade borgarna ”*som fruktade att så stor skada av det Slott, som dem var bygdt över huvudet, till stort förfång och trängsel, derföre att Biskopen och Hans anhängare väl kunde ”kometh egen”* (komma i besittning av) *samma slott och sedan tage vedt halssen vem de ville, nedbrutit Slottet”*.[22] Slottet hade intagits pga. ett listigt drag från Jörgen Kocks sida. Den 29 maj 1534 bad han den nye länsherren på Malmöhus Mogens Gyldenstierne att komma till rådhuset för överläggningar. Länsherren hade fyra dagar innan varit borgarnas gäst i Knutsgillet så han anade ingen oråd. På rådhuset greps emellertid Mogens och med honom som gisslan kapitulerade slottsbesättningen.[23]

I Malmöborgarnas ovan nämnda brev till Köpenhamn strax efter händelsen omtalas ”*det Slott, som dem var bygdt över huvudet”*. Man hänvisar således här till den av Albret Ravensberg uppförda slottsbyggnaden. Uppgiften är emellertid märklig

Fig 414. Malmöhus som det såg ut efter 1530-talets utvidgning från den befintliga slottsbyggnaden vidare västerut.

och svårtydbar. Om man startar ett inbördeskrig och redan innehar ett befäst slott i sin egen stad river man knappast ner en sådan befästning. Rimligtvis har det bara varit den gamla *"Myntergårdens"* smala södra och östra borggårdsmurar som brutits ner och man har på detta sätt öppnat slottet mot stadsbebyggelsen.

Fig 415. Christian III, kung över Danmark 1536-1559.

Under kriget utstod Malmö en lång belägring. Försvaret leddes av Jörgen Kock. Alla Malmöbor var dock inte på borgmästarens sida. Detta framgår av en episod under den tid staden var instängd: *"For Malmø udi den Beleyring tildrog sig, at en Fennicke Kneckte* (från den belägrande armén) *giorde Allarm en steds under Voldene en Dag, oc udi det samme, anfald nogle andre Kneckte tog nogle Skuder under Murene for Malmø. Udi samme Tumult aabnede en aff Borgerne Porten, oc slo Laasen fra. Haffde da Knecktene trengd fram eller vist deraff, da haffde de letteligen indkommit. Derfor bleffve siden Sex Borgere rættede, men de kunde icke faa at vide den Ret skyldige"*.[24]

Malmö kapitulerade i april 1536 för den nye kungen Christian III. Kungen lovade vid Malmös dagtingan att inte bygga upp slottet igen men hans misstänksamhet mot Malmöborgarna i allmänhet och mot Jörgen Kock i synnerhet var lika stor som hans faders hade varit. Kungen behövde därför ett starkt fäste i staden. För att uppnå detta utan att bryta kapitulationsvillkoren använde sig kungen av en slug metod. Arild Huitfeld omtalar under året 1536 följande i sin Danmarkskrönika:

"Siden lod Kong Christian indlegge it stort Tall Krigsfolck i Malmö, at bevare Byen for meere Oprör, som laae der lang tid siden Köbenhaffn vaar opgifven.

Fig 416. Porttornet. Notera den avhuggna tegelmuren till vänster om portöppningen och det avlånga hålet efter ett valvanfang till höger om porthålet, se också fig 418.

Oc Borgerne besverede dennem hart der udi, oc sende Bud til Konningen, at hans Naade vilde skaane dennem her udi, oc tage det Folck fra dennem. Da svarede hand saa, at effterdi hand haffde der ingen Befestning i Byen, da kunde det icke andit väre".[25]

Ögonvittnet och Malmöborgaren Henrik Smith skriver i sin krönika om kungen hövitsman i staden: "*Om Michill mösse tidtt lage Galle wan Linden (it dieffuells barn och itt forbistritt menniske och skalck, thy hand fryctede huerckinn gudtt eller mennisker) höffuitzmand wdij Malmö mett vijc* (700) *stridsknecte; hand oc de forderffuede oc wdarmed mange erlige dannemend at mangen aff dennem aldri foruunditt ij denne werdenn. Mandtt kunde well skreffue hele böger om Galle wan Lindens slemme handell och wgudelige leffnit*".[26]

Genom att förlägga råa soldathopar i borgarhemmen runt om i staden tilltvingade sig kungen en förändring och den lät heller inte vänta på sig. Borgmästarna och rådmännen önskade snart att kungen skulle återuppbygga slottet för att där kunna hysa sina soldater och sade att de givit "*wor allmoge*" sådant tillkänna och förklarade nu, att "*ingen, hverken fattig eller rik, ung eller gammal finnes, som ej är der med väl tillfreds, att Ers Nåde låter det uppbygga igen*".[27] Kungen agerade sedan snabbt. Redan den 14 september 1536 omtalas ett byte av fastigheter mellan kungen och hans byggmästare mäster Morten Bussert. Morten fick lämna sin gård i Malmö "*hvilken blev ödelagt til vort Slots Grav*".[28] Därefter var det dags att lägga grundmurarna till de många nya byggnader som skulle byggas upp på den blivande slottsholmen. Arild Huitfeld noterar: "*Oc bleff Grundvollen lagt til Malmö Slot, sidst udi Decembris Maanit 1537*".[29]

I samband med dessa tillbyggnader förändrades slottsområdet helt. Albret Ravensbergs slottsbyggnad fick stå kvar men försvaret uppbyggdes nu främst av höga vallar i öster, söder och väster, en bred vattengrav samt fyra runda kanontorn i varje hörn av slottsholmen. Entrévägen in till slottet ändrades också. För att komma fram till det nyuppförda porttornet i norr hade man att oskyddad passera det nordöstra kanontornet och sedan på den norra dämningsvallen mellan Öresund och vallgraven ta sig fram till vindbryggan vid porttornet. Det är därför säkert ingen tillfällighet att just det nordöstra kanontornet kom att bli det största av de fyra hörntornen. Det var ju här, från stadssidan och med kungafientliga borgare, som kungen ansåg att hotet var störst.

Christian III utvidgade också slottsområdet västerut, över den forna Korrebäcken. Dess vatten leddes nu istället ut i den vallgrav som grävdes runt slottet och på den av jordmassor uppfyllda platsen för den gamla bäckfåran byggdes det nuvarande porttornet. Den sista resten av *"Mynter-*

Fig 417. Utgrävningen på borggården söder om porttornet. Till höger ses slottsbyggnadens sydvästra hörn. Fotografiet visar att det på borggården har varit uppfört ett antal ekonomibyggnader, bl.a. med en eller flera bakugnar.

Fig 418. En rest efter ett troligt valvanfang invid porttornets öppning visar att här legat en numera försvunnen byggnad.

gårdens" gamla borggårdsmur, den västra muren, bröts också ner och även det medeltida porttornet Västerport skattade åt förgängelsen. På den stora öppna plats som nu kom att bilda den nya borggården uppfördes ett antal byggnader. Vid utgrävning har grundmurar, rester efter bakugnar och tegelgolv efter dessa hus påträffats, fig 417. I porttornet syns en förtagning efter en tegelmur som legat i förband med porttornet och som gått vidare söderut, fig 416. Likaså ser man i porttornet rester efter ett valvanfang till en byggnad som legat parallellt med muren mellan slottsbyggnaden och porttornet, fig 418. Valvanfanget ligger lika högt som porttornets höga ingångsvalv. Eventuellt kan det därför här ha funnits en vinklad ingångspassage för att försvåra för en inträngande fiende. Det verkar dessutom som om porttornets övre våning från början varit öppen mot borggården, också detta ett sätt att försvåra skyddet för en attackerande angripare som lyckats erövra tornet.

Vi ska uppehålla oss lite mer kring detta porttorn. I våningen direkt över portöppningen finns fortfarande de två hål bevarade där kättingar eller rep löpt som gjort att man kunnat hissa upp en vindbrygga och med denna också täcka porthålet. Detta visar att det, när tornet byggdes, funnits eller planerats en framförliggande vallgrav; alltså tillhör inte porttornet Albret Ravensbergs byggperiod på 1520-talet. Några kritstensbilder visar också att tornet är uppfört först på 1530-talet. I sockeln till den norra muren mellan slottsbyggnaden och porttornet finns nämligen profilformade kritstensblock. Även i porttornets sockel finns liknande stenblock. I dessa stenar finns olika vapensköldar uthuggna. Inte mindre än fyra stenar har sådana bilder. Ett liknande kritstensblock, med en bild av två ödlor, finns också i sockeln till det nordöstra kanontornet. Dessa sockelstenar utgör med stor sannolikhet rivningsmaterial som har kommit från någon kyrka som rivits efter reformationen.

Fig 419. Kritstenssockeln direkt öster om porttornet. Gult streck markerar gränsen för strandtornet; pilen visar platsen för den infällda vapenskölden längst ner till vänster. De tre övriga vapensköldarna efter Einar Bagers uppmätningar.

Räkenskaper från 1530-talets slottsbygge visar att mängder av sådant kyrkligt rivningsmaterial hämtats från Lund. Först genom reformationens slutliga införande på 1530-talet har det emellertid varit möjligt att nedriva de gamla katolska kyrkorna. Om dessa kritstensblock kommer från en och samma kyrka måste alltså det nordöstra kanontornet och porttornet vara samtida.

Det ursprungliga porttornet var en våning högre än det är idag. På tornvinden ses nämligen rester efter nederdelen till en eldstad. Christian III fortsatte således uppförandet av Albrets höga skyttegångsgalleri mot norr. Från slottets loftvåning gick ett skyttegalleri över till porttornet och detta galleri fortsatte sedan mot det nordvästra kanontornet. Vid restaureringen på 1930-talet frilades porttornets västra sidomur och här ses tydligt spåren efter detta höga skyttegalleri i flera våningar, fig 421.

Det var alltså ett enormt stort bygge som Christian III påbörjade år 1536 men där Albret Ravenbergs på 1520-talet uppförda slottsbyggnad alltjämt stod kvar. Den nya befästningen uppfördes efter helt andra försvarsprinciper jämfört med det slott som börjat byggas år 1526. Visserligen behöll man idén med höga skyttegångsmurar av tegel utmed hela den norra slottsfasaden. Här utanför låg ju det långgrunda sundet som omöjliggjorde artilleribeskjutning mot de sårbara tegelmurarna. Malmöhus primära försvar baserades emellertid nu på en helt ny försvarssprincip som avsåg skydd mot ett vid denna tid alltmer effektivt belägringsartilleri. Nu låg styrkan i försvaret på en bred vattengrav, höga jordvallar och fyra hörntorn med ofantligt tjocka tegelväggar och med ett flertal kanoner.

Fig 421. Porttornets västra sida med rester efter två skyttegallerier över varandra. Teckning av Hjalmar Asp.

Fig 420. Kritstenssockeln i det nordöstra kanontornet med en bild av två ödlor.

I bevarade handlingar kan man delvis följa Christian III:s slottsbygge. Material rekvirerades t.ex. från nedrivningen av Lunds helgeandskyrka och andra kyrkor i staden. Inte ens kyrkogårdarnas gravhällar verkar ha lämnats orörda. År 1537 utgick ett kungligt påbud till borgmästare och råd i Lund ”*at de med det allerførste lade opgrave alle de hugne sten, som ligger nedgravne paa Skt. Laurentii kirkegaard*”.

Alla bönder kring Malmö befalldes att köra kalksten till slottet. Likaså kom över Öresund kalksten från Saltholm, en sjötransport som Köpenhamns borgare fick bekosta. Från Dalby rekvirerades 200 läster kalk, vilket Dalbyabboten tvingats låta tillverka. Till ankarjärnen som förband bjälkar med murar åtgick mängder av järn. Anskaffandet av detta blev Claus Bille på Bohus huvudbry. På abboten i Herrevad i nordvästra Skåne vilade ansvaret att hugga 200 bjälkar, 11 meter långa. Från Varberg rekvirerades ”*300 tolvter timmer*” att användas till takspärrar. ”*Bøgepaele*” skulle huggas i kronans och kyrkans skogar runt om i Skåne och i Helsingborg lade man beslag på 20 ”*tylter bjaelker och spaerrer*”.

Städerna i Skåne och på Själland sände murmästare och kalkslagare. Den tyngsta bördan ålades dock de stackars bönder som låg under Malmöhus län. År 1538 befalldes t.ex. att ”*hver mands tjener i Skaane skal hver age 120 laes jord af den grav i Malmø*”. Ett år senare utfärdas befallning till häraderna kring Malmö att ”*de vil tilstaede deres bønder og adelens tjenere at age jord, hver 30 laes paa den vold i Malmø*”.[30]

De kanontorn som kungen lät uppföra på Malmöhus är bland de första i sitt slag i Norden. År

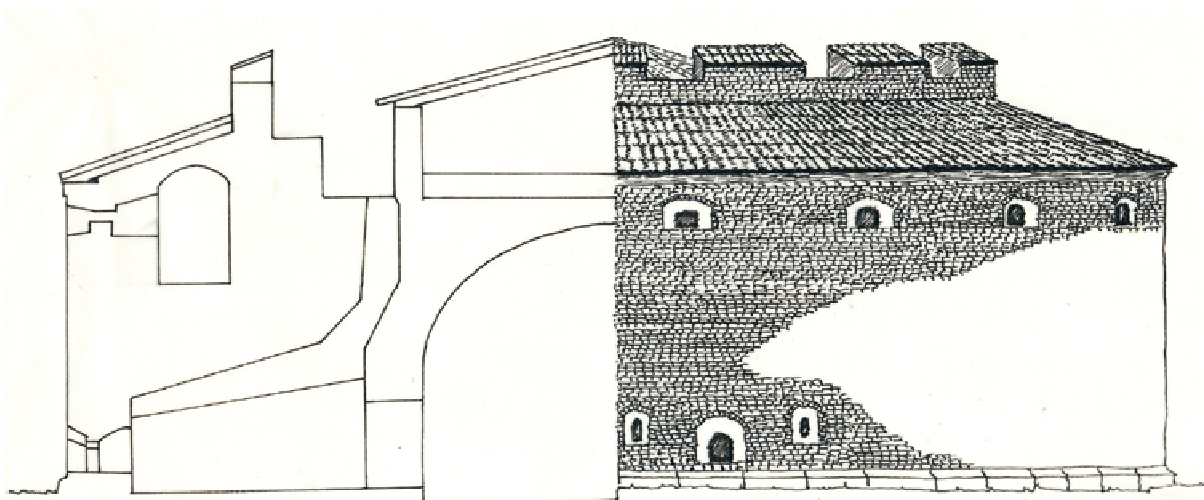

Fig 422. Författarens rekonstruktion av det nordöstra kanontornet.

1540 var man kommen så långt att det på två av kanontornen skulle läggas tak. Christian III utfärdade då följande order: ”*Om den bygning i Malmø. Till Holger Ulfstand 200 bjælker, smaa og store, saa lange som man dem bekomme kan, til de to blockhuse. Jørgen Urne at lade hugge i Lindholm og Dalby skove 100 pæle til blokhusene, hwer 6 aln.*”

I dag finns endast två av de fyra kanontornen bevarade. Under den svåra höststormen år 1977 revs hela taket av det nordöstra kanontornet. Författaren fick då möjlighet att göra mera noggranna studier av tornets innanmäte. Under slottets fängelsetid på 1800-talet hade man urholkat den sju meter tjocka muren i tornets andra våning så att endast en tunn yttermur och en inre vägg kvarstod. Genom både avhuggna murpartier och bevarade äldre väggytor kunde författaren ändå göra en tämligen säker rekonstruktion över tornets ursprungliga utseende, fig 422. I bottenvåningen finns fortfarande fyra s.k. kasematter som varderа haft plats för en kanon. Mellan kasematterna finns stora krutkammare. I andra våningens väldigt tjocka och massiva mur har det funnits en i muren inbyggd skyttegång som löpt utmed större delen av tornets runda yttervägg. Tornet har överst avslutats med en öppen skyttegång. Kanonerna har således varit placerade i bottenvåningen strax över vallgravens vattenyta. Deras funktion har därför endast fungerat som närförsvar, dvs. att med skrotladdningar beskjuta en fiende först när denne försökte ta sig över vallgraven.

I det bevarade källmaterialet finns uppgifter som visar att kungen till slottet även lagt ett område öster och söder om den grävda vallgraven. På detta sätt har man velat avskärma slottet från stadsbebyggelsen. Som tidigare omtalats i kapitlet om strandmuren kallades på 1580-talet porten strax öster om slottsgraven för Stallgårdsporten. Detta visar att danska kronan haft ett ladugårdsområde mellan slottet och staden. Från året 1541

Fig 423. Tornets övre del, helt baserat på författarens rekonstruktion, fick sitt nuvarande utseende efter stormen år 1977.

har vi uppgifter om att kungen förvärvade just detta område runt slottsgraven.

Det hela skedde genom ett flertal fastighetsbyten med Malmöborna. Efter reformationen på 1530-talet hade kungen nämligen kommit över en mängd av kyrkans gårdar i staden. Nu passade han på att använda några av dessa som bytesobjekt. Jörgen Kock fick t.ex. ett stort antal av dessa gårdar i utbyte mot ”*en gård liggande vester i Malmö, öster om Slottet och på Adelgatans norra sida som består av 10 boliger vid gatan och 9 baktill vid strandmuren, sträckande sig samma gård av väster från Slottsgraven och i öster till den från Peter Due av konungen inköpta gård*”. Kungen fick också genom byte en ”*jord och grund liggande söder om slottet, med sträckning i norr från Slottsgraven och i söder till Palne Söes strede, samt i öster från den jord konungen köpt av Peter Hansson och i väster till stadens vall*”. Han fick också ”*tjugo bodar söder om förenämnde jord, sträckande sig väster ut till Stadens vall och en ladugård med en sjö, som kallas ”Palne söö”, liggande söder om förenämnda bodar*”.[31] Så sent som året 1546 gjorde Christian III liknande fastighetsbyten i samma stadsområde öster och söder om slottet med gårdar som Lunds domkyrka ägde.[32] Allt tyder således på att kungen inte ville ha någon stadsbebyggelse i närheten av slottet. Förutom de närskjutande kanonerna i de fyra kanontornen fanns på Malmöhus också kanoner uppe på vallarna vilka skulle ha fritt spelrum in mot staden. Kan vi inte även i detta mönster se den misstro som kungen hyst mot Malmöborna? Christian III hade nog lärt sig läxan att Malmöborgarna lätt kunde vända kappan efter vinden. Både år 1524 och år 1535 hade ju hans far och han själv varit tvungna att belägra staden under lång tid.

Genom att utvidga slottsområdet söderut och omgärda det med en vattengrav hade kungen också varit tvungen att riva det medeltida porttornet Västerport. Det nya Västerport uppbyggdes i stället söder om slottsgraven. Det verkar dock som om man dröjt med att uppföra ett ordentligt porttorn. I januari 1551 påminde nämligen kungen borgmästarna och rådet att han ville ha portbygget utfört som han tidigare omtalat för dem: ”*Kongen vil have den Port i Byen, som man drager igjennem ud til Falsterboe, anderledes færdiggjord.*” Kungen var också missnöjd med den plats porten fått: ”*Befaling til Hr Mogens Gyldenstern at han skal undervise Borgmestere og Raad i Malmö, hvorleded Byporten ud mot Falsterboe kan gjöres færdig belejligst baade for Slottet og Bye nog saa, at den kommer længere fra Slotsgraven*”.[33] Det är först efter denna kungliga order som det porttorn uppfördes som vi ser på Braun & Hogenbergs kopparstick från 1580-talet, fig 393.

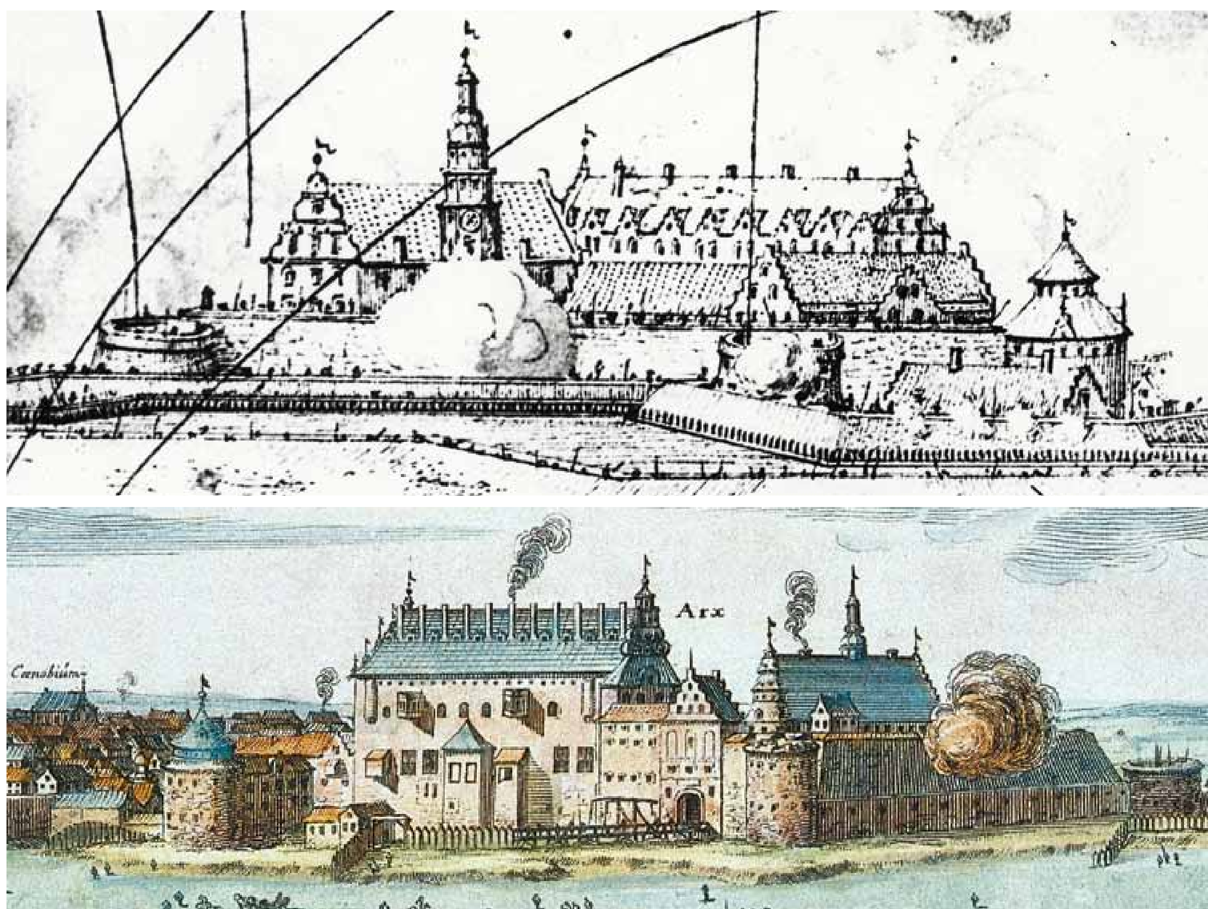

Fig 424. Två bilder av slottet, dels från landsidan år 1677 och dels från Öresund år 1658.

Malmös medeltid – några viktiga nedslag

Fiskhandeln

”*Men for en halfftredies hundrede aar siden kalledis den sted Malmø nu staar Svalperup, oc vor da it fiskeleide.*”

Citatet är hämtat från en randanteckning gjord i slutet av 1500-talet i ett manuskript författat av Malmöborgaren Henrik Smith. Han var född i Malmö de sista åren av 1400-talet. Efter att år 1523 ha följt sin flyktade kung Christian II återvände han efter en tid till Malmö. Här publicerade han ett antal läkeböcker, ”*Urtegaarder*”. Han var också mycket historiskt intresserad och tack vare honom har vi en del uppgifter om det medeltida Malmö. Givetvis vet vi inte på vilket sätt han fått denna kunskap - om det varit genom muntliga traditioner eller om Smith haft tillgång till nu försvunna handskrifter. Det sistnämnda är inte helt otänkbart då han bevisligen måste ha nyttjat åtskilliga skrivna dokument vid sammanställningen av sin danska årsbok från Sven Tveskäggs tid till Frederik II:s tid. Dessutom vet vi inte vem som tillfogat randanteckningar i hans manuskript. Vissa har menat att denne person kan ha varit sockenprästen i S:t Petri i Malmö, Hans Christensen Sthen.

Malmö skulle alltså enligt dessa anteckningar ha uppstått ur ett fiskeläge benämnt Svalperup. Vad var då förutsättningarna för en internationell, medeltida fiskhandel och när kan denna tidigast ha uppstått invid Öresunds stränder? En bevislig främre tidsgräns har vi i Saxo Grammaticus berättelse om hur folket år 1180 vid Helsingborg mottog sin ärkebiskop Absalon. När ärkebiskopen i sitt skepp närmade sig stranden blev han attackerad av folket ”*som där var samlade i anledning av fiskeriet och där hade uppfört en mängd hyddor på stranden*”.[1] Eftersom Saxo själv inte bara levde vid denna tid utan då också höll på att skriva sin Danmarkskrönika bör hans notering om ett säsongsfiske vid Helsingborg vara trovärdig. Sillfisket bedrevs alltså vid denna tid i norra Öresund och det finns ingen anledning att inte då också inlemma hela sundet i denna verksamhet.

När har då detta intensiva sillfiske startat? Låt oss kasta blickarna på centrum för denna tidiga medeltida fiskmarknad, nämligen Skanör. Inne vid Foteviken invid Höllviken har under vikingatiden legat en handelsplats, Halör, vilken i Färöingasagan räknades som den största i Skandinavien. Sista gången som denna marknad omtalades var år 1196. Då hade redan den gamla marknaden börjat ersättas med en renodlad sillamarknad ute på näset väster om Höllviken. Författaren har själv haft möjlighet att frilägga delar av den norra långhusmuren i Skanörs kyrka. Då konstaterades att i denna tegelmur, som uppförts i början av 1200-talet, finns rester efter en vägg till ett äldre, mindre kapell, uppfört av kritstenskvadrar. Storlek, murteknik och material svarar helt till det sätt vilket man använt sig av i Köpenhamns äldsta stenborg vilken byggdes på 1160-1170-talen.[2] Utifrån en sådan datering av det första kapellet i Skanör skulle man kunna sätta en tillkomsttid för den stora internationella sillhandeln i Öresund till strax efter mitten av 1100-talet. Detta stämmer också med grundförutsättningarna för denna handel.

För att kunna ta till vara den rika förekomsten av sill som varje år från augusti månad fram in i oktober gick till i Öresund fordrades nämligen omfattande material såsom båtar och fiskredskap etc. men också en internationell organisation för transporter och avyttring av fisken samt, inte minst, konserveringsmedel i enorma mängder. Alla dessa faktorer måste ha samverkat för att det hela skulle fungera. Det är här som den tyska Hansan kommit in i bilden som den store organisatören och saltleverantören. Lübeck grundades på 1150-talet som handelsstad av den holsteinske greven Adolf och den saxiske hertigen Henrik Lejonet. Staden skulle under medeltiden framstå som ”Östersjöns drottning” och bli en förutsättning för en sammanslagning av gemensamma handelsintressen över havet, den s.k. Hansan. Nordborna hade tidigare haft sina egna ”bondseglatser” men med traditionella, små skepp. Nu introducerade Hansan i stället koggen, en jätte i lastförmåga jämfört med dessa mindre skepp. Idén till denna skeppstyp fick man troligtvis från arabiskt område, möjligtvis från Spanien.[3]

Fig 425. Sillfiske enligt Olaus Magnus i hans bok ”Historia om de nordiska folken” från år 1555.

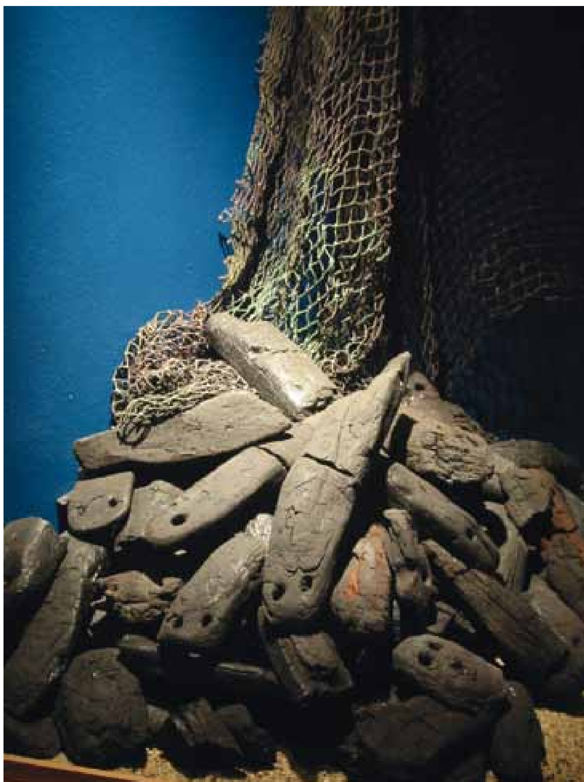

Fig 426. Fiskflöten från 1300-talet, vilka framgrävts i kvarteret Neptun år 1975, se också fig 43.

En absolut förutsättning för internationell fiskhandel i stor skala var också möjligheterna att konservera fisken. Detta måste ske snabbt och det enda användbara konserveringsmedlet var därför salt. I tunnor skulle sillen packas på så sätt att det mellan varje lager av fisk skulle finnas ett lager av salt. Enorma mängder salt fordrades. För den inhemska befolkningen var det helt omöjligt att få fram denna kvantitet. Saltet fick tyskarna i stället från de stora saltgruvorna i Lüneburg och från dessa hade man organiserat den s.k. "Saltvägen" till Lübeck. Eftersom saltet var grunden för fiskhandeln kan man lugnt påstå att den stora internationella sillhandeln i Öresundsområdet inte kan ha uppstått förrän efter mitten av 1100-talet. Vi har här alltså en bakre tidsgräns för det säsongsmässiga fisket i stor skala i Malmöområdet.

Det fynd av en lerbotten på Lilla Hammars näs som författaren gjorde år 2009, fig 96, aktualiserade frågan hur många lokala fiskeplatser utmed Öresund det funnits, i varje fall i initialskedet under slutet av 1100-talet.[4] Även ute på Hallands Väderö i norra delen av Öresund har det nämligen påträffats sådana lerbottnar tillsammans med rester efter en enkel medeltida fiskarebebyggelse. Detta är två exempel som visar att det medeltida sillfisket även bedrivits utanför de medeltida städerna. Kanske är det så att de många olovliga sockenhamnar som omtalas söder om Malmö i början av 1500-talet har sitt ursprung i just denna expansiva sillhandel från 1100-talet och framåt.

Tillgången av råvaran sill var mycket stor. Den franske riddaren Filip de Maiziéres seglade en gång under 1300-talet genom Öresund på en pilgrimsresa. Han skrev: "*Som Gud har befallt det färdas sillen två månader om året, nämligen i september och oktober, från det ena havet till det andra genom sundet i så stor mängd att det är ett stort under, och så många passerar i dessa två månader att man på flera platser skulle kunna hugga sönder dem med svärdet*".[5]

I Skanör och Falsterbo känner vi väl hur denna stora handelsplats varit organiserad. Kungen hade här tilldelat varje större utländska stad sitt eget speciella område, sin "*fed*" eller "*fit*". Varje fit hade sin egen fogde, utvald av den utländska staden och man kunde också ha ett eget kapell och kyrkogård. På de olika fiterna arbetade anställda, inhemska kvinnor med hanteringen av sillen och det var också här man hade sina primitiva bodar och tält och allt sådant som krävdes för tillfälligt uppehåll under två av årets månader.

Säsongsfisket vid Malmö och därmed hörande internationell handel har varit en mycket viktig verksamhet. Från det att de första skeppen under slutet av 1100-talet började frakta bort den fångade, sålda, bearbetade och packade sillen och ända fram till sen medeltid försiggick denna under två månader varje höst. De utländska köpmännen förde på egna skepp trätunnor och salt till Malmö. Dessa varor tog sedan köpmannen till sin stads eget handelsområde på stranden, till sin *"fit"*, och här etablerades gälnings- och packningsstationer. Det är troligtvis för denna arbetsprocess som lerbottnarna tillverkats och använts, alltså för en sortering av fisken innan packning. Sillen insaltades hel men eftersom gälarna ansågs ge en bismak togs dessa bort. Man gjorde ett litet snitt på undersidan av fisken, stoppade in pekfingret och krokade fast om gälbågarna som sedan lätt kunde dras ut hela.[6] Köpmannen anställde för detta arbete speciella *"gälekoner"*, dvs. kvinnor som tog bort gälarna på sillen men också *"leggekonor"* ingick i arbetsstyrkan, dvs. de som varvade sillen i tunnorna med saltlager emellan. Det var förknippat med dödsstraff om en leggekona *"störtade"* sillen i en tunna, dvs. inte varvade den med salt. Inhyrda vagnmän förde sedan tunnorna till en speciell utskeppningsplats vid stranden där de, efter det att tull erlagts till kungens fogde, med pråmar fraktades ut till skeppen.

Hur detta fiske gick till mera i detalj för just Malmö finns nedtecknat i handskriften "*Modbogen*", nedskriven troligtvis strax före 1450-talet.[7] För att få fiska var varje båtägare tvungen att före

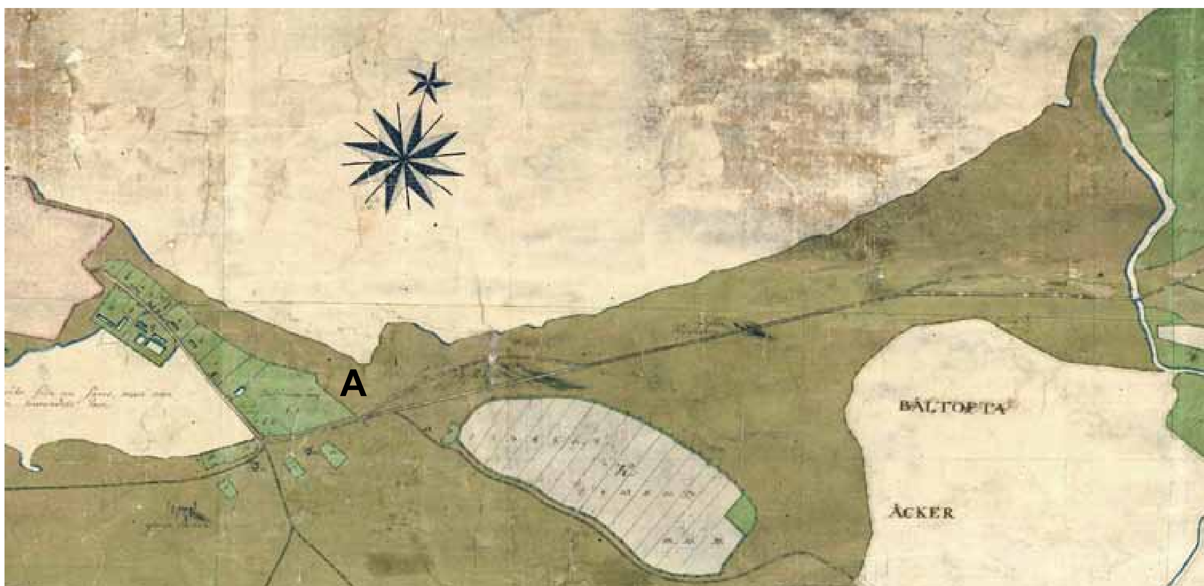

Fig 427. Malmöområdets östra delar med Kirseberget angivet som åkermark. A: Den troliga placeringen av "Fittehamn". Del av Clas Bödkers Malmökarta från år 1697.

fisket betala skatt till fogden. Båtägaren fick då *"ett tecken av vår tullare innan han sätter sina garn i vattnet"*, dvs. han fick ett märke som han skulle kunna visa upp vid kontroll. Själva fisket skedde på natten och på morgonen fick ingen köpman ta sig ner till stranden för att köpa innan *"korgen är fallen"*. Detta var ett signalsystem, rimligtvis uppsatt som en hög mast på tornet till fogdeborgen *"Flynderborg"*, vilket gjorde att fogden kunde kontrollera handeln. Det klargörs också tydligt att inte heller vagnmännen *"fick åka till stranden förrän prammen* (fiskebåten) *står* (är kommen i land)." Det var dessutom absolut förbjudet för en köpman att gå upp i en fiskebåt innan köpet var klart.

Givetvis var det trångt på stranden och för att minska antalet vagnar hade Malmöfogden bestämt att "*ingen ska ha mindre vagn än den som 30 valar sill går uti. Är han mindre då ska vagnen brännas och den som äger vagnen böta staden 3 mark.*" En val var 80 sillar, alltså minst 2400 sillar per vagn. Vagnmannen hade nu att föra sillen på en flakvagn upp till köpmannens *"fit"*. Detta var ett ansvarsfullt arbete. Varje vagnman skulle *"tillse att köpmans gods så förvaras att vagnkarlen det försvara må, gör han annat ska det rätta på hans liv."*

Sillfisket var för kungen en lukrativ verksamhet. Genom sin fogde indrev han skatter i olika steg i hanteringen. Det blev därför i *"Modbogen"* beslutat att landningsplatsen för fiskebåtarna skulle begränsas till östan Korrebäcken så att *"ingen köpman eller byman ska rida västan bäcken västan slottet att köpa sill."* Detta visar att *"Modbogen"* tillkommit efter eller kanske i samband med *"Myntergårdens"* uppförande på 1430-talet. I regelverket bestäms också att *"ingen skeppar gods ut utanför Fiskarstredet och Gråbrödersstredet och de streden som där emellan är"*. Detta område avser ju stranden i stadens västra del. Fiskarstredet kan vara lika med den senare Fiskaregatan men Gråbrödersstredet är inte lika med våra dagars Gråbrödersgata utan den måste ha legat invid det dåtida gråbrödraklostret, alltså nuvarande Lilla Bruksgatan. Uppgiften kan tolkas så att strandmuren vid *"Modbogens"* tillkomst ännu inte var uppförd här varför det var svårt för fogden att på detta strandavsnitt hålla kontroll och kräva in tull på varor som skulle utskeppas.

Kirseberget

"*Modbogen*" visar att sillfisket fortfarande vid mitten av 1400-talet var av stor omfattning i Malmö. Här ligger troligtvis förklaring till att den strandmur som då uppfördes hade väldigt många porttorn. En port var ju alltid en försvagning i en försvarsmur men Malmö hade inte mindre än 8 porttorn och 6 ytterligare portar ut mot stranden. Denna mängd kan endast ha sin förklaring av att sillfisket skett på stranden utmed hela staden. Att denna handel tidigare även försiggått väster om slottet och den där befintliga bäcken omtalas i "*Modbogen*". Förbudet att handla västan slottet och Korrebäcken fanns emellertid redan i ett kungligt privilegiebrev av år 1360. Före denna tidpunkt har således fiskhandeln förekommit även på nuvarande Ribersborgsområdet. Tyvärr har detta forna strandområde väster om Malmöhus aldrig undersökts arkeologiskt. Samma brist på arkeologisk information gäller området öster om den medeltida staden, dvs. utmed Östra förstadsgatan mot Värnhemstorget och Kirseberget. Det vore ju logiskt att även denna sträcka innefattats i det ti-

diga sillfisket i Malmöområdet. Vad kan de skrivna källorna berätta om detta östra område, ett strandparti som helt glömts bort i den medeltidshistoriska Malmöforskningen?

Redan under stadens äldsta tid kallade tyskarna Malmö för ”*Ellenbogen*”, belagt i bevarade skrifter från och med år 1329. Forskare har satt tolkningen av detta namn till ”armbåge” åsyftande att kusten utanför Malmö skulle ha haft denna form pga. den bågformade sträckningen av havsstranden framför Malmö.[8] Detta kan emellertid inte vara den ursprungliga förklaringen. Den relativt svaga båglinje som kuststräckan utanför Malmö företer är endast synlig på kartor och sådana fanns inte på 1200-1300-talen. Fiskhandeln och den tidiga staden Malmö var ju i sin äldsta fas helt baserad på sjöfarten. Tänk att man sitter lågt i en båt ute på Öresund. Då blir kusten som en rak horisontell linje. En så svag och långsträckt rundad kuststräcka som den i Malmö är då helt omöjlig att tolka som en spetsig armbåge. Dessutom svarar denna tolkning inte alls mot den äldsta beskrivning som vi har av namnet.

Så här står det i en randanteckning i Malmöbon Henrik Smiths handskrift från mitten av 1500-talet vilken är den i dag äldsta bevarade tolkningen av namnet: ”*Paa Tydske Ellenbogen, aff den wig, der gaar ind for Byen.*” Den enda vik som fanns i Malmöområdet var den kraftiga inbuktning som låg i direkt anslutning till Kirseberget strax öster om staden. Det kan därför vara just Kirseberget som åsyftas som ”armbågen”. Kopplingen mellan det medeltida namnet *”Ellenbogen”* = armbåge = berg finns dessutom på minst två ställen på tyskt område, ett ute vid kusten strax söder om Jylland på ön Sylt och ett i Rhön längre ner i Tyskland. Dessa båda höjdsträckningar med en mjuk sluttning heter sedan gammalt Ellenbogen, troligtvis för att de sticker upp över terrängen och bildar en vertikal form som väl kan svara till en krökt armbåge. För Malmöområdets vidkommande måste, innan staden uppstått, Kirseberget ha varit ett viktigt landmärke för sjöfarare. På hela sträckan mellan Skanör och Landskrona fanns enbart låga stränder utom just vid Kirseberget, ett högt terrängparti som under medeltiden i princip stupade rakt ner i Öresund, fig 429.

Nu finns det emellertid också andra omständigheter som gör att man borde lyfta fram det helt bortglömda området kring Kirseberg när vi talar om tiden innan stadens tillblivelse. Citatet från Henrik Smith ovan ingår nämligen i ett sammanhängande textstycke som helt och hållet handlar om Malmös äldsta tillblivelse:

”*Østen for Malmø nest vnder Keise Bierget ligger en liden grøn holme, naar det er høgt vand, da ligger den omkring beflaaden, der paa sckulde i gamle dage staad en Weyer Mølle, oc en gang som samme Mølle gick vdi sin fulde gang, da sckulde en pige vforuarindis kommit vnder en vinge oc bleffuit der aff ihielslagit, oc der fore sckulde det kaldis Malmø, aff en Malen Mø. Paa Tydske Ellenbogen, aff den wig, der gaar ind for Byen. Men for en halfftredie hundrede aar siden kalledis den sted Malmø nu staar Svalperup, oc vor da it fisckeleide.*”

Här finns alltså en på 1500-talet levande legend om namnet Malmö vilken givetvis är en ren fantasiprodukt men platsen förläggs till en på 1500-talet befintlig holme invid Kirseberget, tidvis omfluten av vatten. Sedan följer beskrivningen av viken och namnet Ellenbogen, också detta enligt ovan rimligtvis lokaliserat till Kirsebergsområdet och slutligen konstateras att allt börjat som en fiskhandelsplats innan stadens uppkomst. Det sistnämnda har vi numera säkra arkeologiska belägg för.

Fig 428. Stora Kirseberget före mitten av 1800-talet. Nedanför berget ses den vik som troligtvis är platsen för ”Fittehamn”.

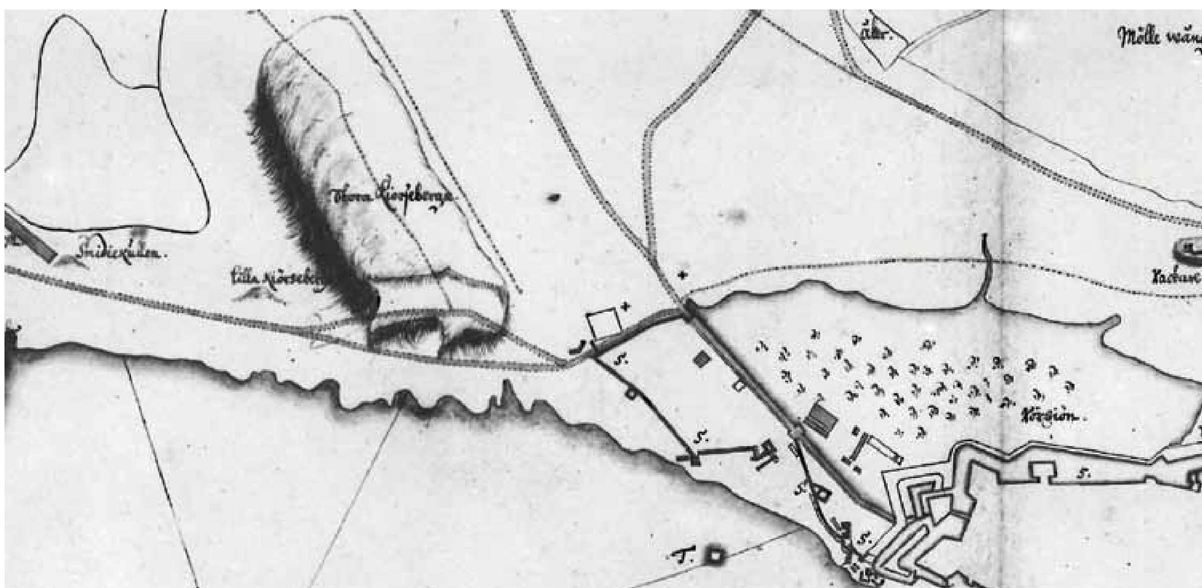

Fig 429. På denna karta från år 1677 har Kirseberget markerats som den i landskapet dominanta höjd den en gång var. Strandlinjen är dock endast schematiskt återgiven.

Det finns faktiskt en skriftlig källa, aldrig tidigare noterad i detta sammanhang, som antyder att man också här, så långt bort som i skuggan av Kirseberget, kan ha arbetat med medeltida fiskhandel. År 1713 beordrade Skånes generalguvernör Jakob Burensköld att det skulle utföras en omfattande och noggrann strandrekognosering utmed Öresund. Efter Karl XII:s nederlag i Ryssland var hotet stort att danskarna skulle invadera Skåne och det gällde då att ha en bra uppfattning om vid vilka platser de kunde tänkas landsätta trupper på. I april 1714 utförde generalkvartermästaren Jakob Meijer en detaljerad kartering av kuststräckan Malmö - Båstad. Han skriver:

”*Ifrån Malmö Brygga till Fitte hambn, belägen uthför Kirsebärssbacken, æhr långgrunt ¼ Mihl uth i Siöön, och æhr i bem:te hambn 9 footz watn*”.[9]

Att det inte är frågan om Segeås utlopp i Öresund är tydligt. Dels ligger denna å på ett avsevärt avstånd från själva Kirseberget, dels har man i strandrekognoseringen uteslutit åarnas utlopp utmed i princip hela Öresundskusten. För en landstigande arméavdelning var en å med sina sumpiga vassstränder ingen lämplig plats att ta iland stora mängder av trupper.

Plötsligt finner vi alltså här under Kirseberget en namnform, ”*Fitte*”, som direkt kan sammanliknas med det medeltida fisket på Falsterbohalvön och där belägna ”*fiter*”. Dessa var ju de speciella handelsområden som de utländska städerna fått sig tilldelade av den danske kungen för att där bedriva sin verksamhet på. Tyvärr finns inga äldre källor som omtalar hamnen vid Kirseberget men detta betyder inte att namnet inte kan var gammalt. Vi känner nämligen ytterst få äldre namn på Malmös jordar utanför själva stadsbebyggelsen och vad det gäller kustbandet lyser dessa helt med sin frånvaro. I just detta fall har därför endast en detaljerad strandrekognosering gjort att namnet räddats till eftervärlden. Här fanns alltså en hamn med en djupränna som brutit genom det långgrunda vattenområdet ända in till land. Detta bör faktiskt ha varit den enda plats utmed hela det tidiga Malmös kuststräcka där man på ett naturligt och enkelt sätt kunnat lasta och lossa i direkt anslutning till land. Utmed hela stranden där själva staden kom att växa upp var det nämligen mycket långgrunt och långt ute i vattnet fanns det också två sandrevlar under vatten som omöjliggjorde en nära kontakt med land för t.o.m. relativt små skutor.[10] Mogens Madsen omtalar troligtvis hamnen på 1580-talet: *”Men större fartyg eller lastbåtar ... få lägga sig långt ifrån bron eller staden, liksom i en hamn, som visserligen är användbar men icke lämnar tillräckligt skydd, särskilt när nordvästan blåser.”*

Likheten med Skanörsområdet är påtagligt. I Skanör ankrade koggarna inne vid Höllvikens västra sida, skyddade mot sydvästen av Falsterbohalvön. Här pråmades också varorna ut till koggarna via en djupare ränna som bildats av den s.k. ”*Ättebäcken*”.

Den djupränna som omtalas utanför Kirseberget år 1714 tyder på att ett vattendrag här gått ut i Öresund. Antydan om ett sådant finns också tidigt. År 1517 dämde man upp ett vattenflöde *”wed Keseberg for thet vatnlöff aff then ny söö”*. Vattenflödet i denna bäck omdirigerades alltså nu så att det i stället rann ut i den stora sjön som man ville skapa söder om staden, den senare s.k. *”Rörsjön”*. Två år senare fick man förbättra detta dämme: *”Item*

viiij s then syndre porttener for mögh hand aag vtj thet Vatnlöff weth Keszeberg och iiij s for törff hand sette offuen paa".[11]

"*Fittehamn*" låg alltså vid foten av det höga Kirseberget (egentligen var det två "berg"). Varför ordet Kirseberg? De två äldsta beläggen av namnet åren 1517 och 1519 är återgivna i citaten ovan (*"Keseberg"* och *"Keszeberg"*). Andra exempel är *"Kesberg"* år 1523, *"Kieijsebijerg"* år 1557 och *"Keseberg"* år 1644. Ludvig B. Falkman menade år 1877 att ursprunget till namnet skulle sökas i det gammeldanska ordet *"keise"* eller *"kese"*, dvs. utse eller kora. Han, och senare också Anders Ulrik Isberg j:r, ansåg att det var här man varje år utsett den s.k. majgreven. Inga källor styrker emellertid detta något fantasirika antagande. Ingemar Ingers ville år 1957 se en annan förklaring. Han menade att ordet kunde sammanknippas med andra platsnamn i sydvästra Skåne, vilka syftade på "körsbär". I V:a Ingelstad fanns t.ex. *"Tjissebjerge bakke"* och *"Kössebier"* och i Klågerup fanns *"Tjussebjer"*. Inga av dessa namnformer går emellertid för Kirseberget längre tillbaka än slutet av 1600-talet.[12]

Utifrån det nu upptäckta hamnnamnet *"Fittehamn"* vid foten av berget kanske man i stället ska se namnbildningen utifrån ett helt annat perspektiv, nämligen att det kan ha haft att göra med det intensiva medeltida fisket. I gamla Limhamn hade man på 1800-talet uttrycket *"kjejjs"* = fiskehåv och *"kjejjsa åpp"* = ta upp fisken med håven.[13] Kan det vara ett sådant fiskeuttryck som varit upphov till namnbildningen? Tyvärr finns inga äldre bevarade skriftliga belägg för dessa uttryck. Namnformen i relation till fiske är dock inte ointressant. Inom en så traditionsrik yrkesgrupp som fiskare kan säkert äldre utryck ha bevarats mycket länge.

Med stor irritation kan bara konstateras att spåren efter *"Fittehamn"* för alltid försvunnit, därtill i mycket sen tid. På platsen och dess närområde reser sig nu ett stort köpcentra och moderna bostadshus vilka anlagts utan den minsta arkeologiska kontroll. Vi kommer därför troligtvis aldrig att få några eventuellt slutliga bevis om en medeltida fiskhandel i detta område även om så är troligt.

Utvecklingen av den medeltida staden

Utifrån vad de skriftliga källorna och de arkeologiska resultaten visar kan man nu göra sig en bild av hur det medeltida Malmö utvecklades från sillhandelsplats till en av de större medeltida städerna i Norden. En lång kuststräcka från åtminstone delar av nuvarande Ribersborgsområdet till Kirseberget har sedan slutet av 1100-talet varit platsen för det årliga höstfisket. Det finns ingen anledning att inte se detta långa handelsområde organiserat på samma sätt som de fiskeplatser vi känner från Falsterbohalvön. Olika städer bör ha haft sig tilldelade olika områden, olika "*fiter*". Från Falsterbohalvön vet vi också att man uppfört egna marknadskapell. Detta skulle kunna förklara två företeelser i Malmö – det stora antalet kapell utmed stadens huvudgata samt det rätvinkliga gatunätet i stadens västra del, fig 430.

Som framgår av kartorna har det från nuvarande Malmöhusområdet fram till Gråbrödersgatan funnits 4 strandkapell, fig 430:7-10. Dessa kan i sin första funktion ha tjänat som just marknadskapell. Gatunätet i detta västra område utgår också från gator som ligger vinkelrät mot stranden. Dragningen av dessa kan ha sina ursprung i en gång upprättade gränslinjer mellan fiterna. Något som stödjer detta är att vid utgrävning i Långgårdsgatan, fig 430:A, påträffades utmed hela denna gata ett längsgående dike som anlagts innan några kulturlager skapats. Delar av ett liknande dike har påträffats i Gråbrödersgatan, fig 430:B. Om man skulle markera en gräns i ett trädfattigt strandområde är ett grävt dike ett bra sätt att göra det på.

De skrivna källorna sviker oss emellertid om vi vill försöka få fram mer om dessa fiter. Vi känner dock några av de tyska städer som varit aktiva i Malmö och som har haft egna lagshus i staden. De omtalade lagshusen tillhör visserligen inte stadens äldsta etableringstid men de kan ändå ge en indikation om framträdande tyska städer i Malmö redan från fiskhandelns storhetstid. Dessa städer är Rostock och Stettin. Rostockerköpmännens laghus låg på nuvarande Stortorget, fig 430:14 och Stettinerköpmännens laghus var beläget strax norr därom, fig 430:15. Lübeck finns också representerat i Malmö men inte med ett lagshus men väl med en bebyggelse som kallades för "*de lybske boder*", fig 430:16. Problemet med detta namn är att det kan ha varit en beteckning av en speciell bodtyp och inte att just lybeckare hållit till här.[14] Annars stämmer läget väl med ett eventuellt fitområde direkt väster om den äldsta stadsbildningen och i direkt anslutning till ett av de viktigaste områdena, nämligen där stadens stora brygga fanns. I detta eventuella fitområde finns visserligen inte något känt kapell men när man på 1400-talet uppförde en byggnad i den Dringenbergska gården, fig 430:17 har man återanvänt ett antal pelarkapitäl som måste ha suttit i någon riven kyrkobyggnad. Författaren har tidigare menat att dessa kan härröra från S:t Petri kyrkas föregångare men då kapitälen är av sten passar det kanske bättre med en kyrko- eller kapellbyggnad från sent 1100-tal och inte till den tegelkyrka från mitten av 1200-talet som var föregångare till den nuvarande S:t Petri kyrka.

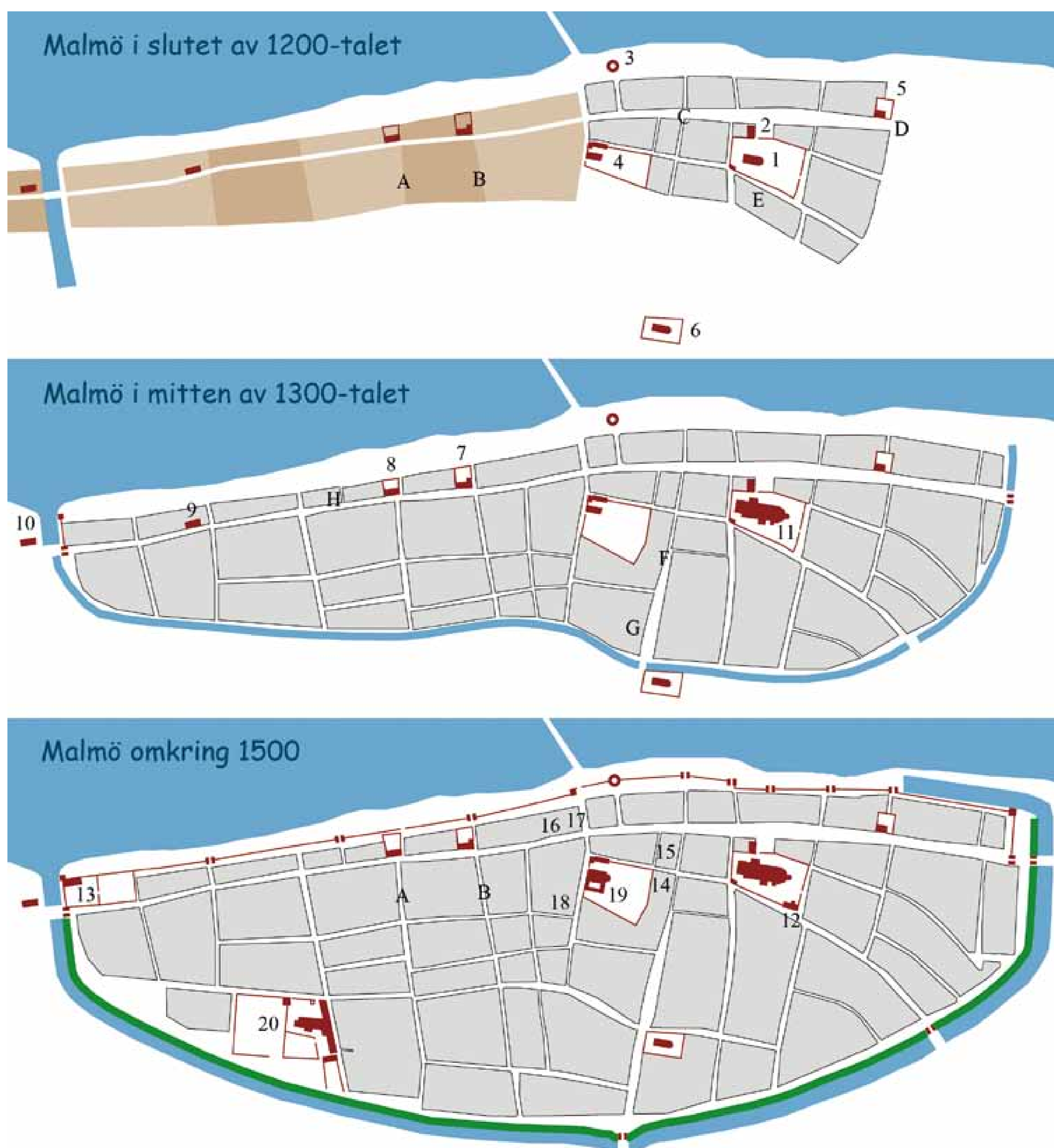

Fig 430. Tre kartor som visar staden Malmös medeltida utveckling. Sammanställning av författaren år 2016.

De danska köpmännen hade före år 1438 ett lagshus, kompanihus, som troligtvis låg i närheten av den då byggda Myntergården, fig 430:13 eftersom det detta år omtalas som nerrivet då det låg på herreskapsjord.[15] Uppgiften är den äldsta bevarade från Malmö om ett lagshus och denna byggnad har, till skillnad från senare kända lagshus legat i utkanten av staden vilket kan tyda på att det varit placerat på en ursprunglig fit för danska handelsmän. Även i Falsterbo hade danskarna vid stranden ett gemensamt område på vilket de uppfört ett kapell, omtalad år 1352 som ”*ecclesia Danica*”.[16] Det ska också nämnas att tyskarna i Malmö under senmedeltiden hade ett speciellt lagshus för det ”*tyska kompaniet*” men detta var endast en mindre byggnad, belägen invid det nuvarande Stortorget, fig 430:18.

När ärkebiskop Jakob Erlandsen troligtvis grundade staden Malmö gjorde han det på en strandmark som måste ha tillhört kyrkan. Som omtalats tidigare har nämligen denna strand tillhört Bulltofta by vilken helt ägts av kyrkan. På 1250-talet beslutade ärkebiskopen att anlägga en borg, en stad och en kyrka på en del av detta strandområde. Den troliga utbredningen av den äldsta staden framgår av fig 430. Här finner vi S:t Nikolai kyrka – vigt till de sjöfarandes skyddshelgon och vid en senare nybyggnad på 1310-talet vigt till helgonen S:t Petri och Pauli, fig 430:1. Direkt norr om kyrkan byggdes rådhuset och här lade man också ut tingsplat-

sen, fig 430:2 och i anslutning till denna låg den breda torggatan. Detta torgs gränser markerades med uppresta stenar, s.k. "*skallar*". Den ena stod invid nuvarande Kansligatan, den andra vid Caroli kyrka, fig 430:C-D.

Den äldsta 1200-tals staden hade två huvudgator; torggatan samt den nuvarande sträckningen Kyrkogatan, Själbodgatan och Rundelsgatan. Denna gatusträckning ligger emellertid inte parallell med torggatan utan sträcker sig åt sydost. Författaren kunde redan år 1974 fastslå att man vid utläggandet av denna södra huvudgata lagt den på de högsta partierna av en utlöpare av sandreveln mot sydost. Gatans sträckning är således helt dikterad av den ursprungliga topografin.[17] Resultaten från utgrävningen i kvarteret von Conow 1975/1976, fig 430:E, har via dendroprover visat att denna gata lagts ut strax före 1270-talet. Detta, tillsammans med de för en medeltida stad tre absolut nödvändiga företeelserna kyrka, rådhus och torg, vilka alltid låg tillsammans, visar på ett övertygande sätt var den äldsta staden Malmö har uppstått.

I sitt äldsta skede har staden inte haft någon huvudgata riktad mot söder. En sådan tillkom under 1300-talets första hälft då man skapade den bredare delen av Södergatan och kopplade denna till det befintliga smalare gatunätet, nuvarande Kansligatan och delar av den försvunna gata som gått framför nuvarande rådhuset, fig 430:F. Denna nya södra infartsgata gjordes mycket bred då den också fick funktionen som en torggata. Även här fanns skallestenar som markerade torgets gränser. Året 1472 omtalas att handeln på Södergatan endast fick ske innanför "*then steen som stander innen for sancti Jørgen*".[18] Utgrävningar invid Södergatan, bl.a. den omfattande utgrävningen på den s.k. Thörnskiärska gården år 1977, fig 430:G, ger en datering av denna södra torggata med anslutande stadsbebyggelse till början av 1300-talet.

Staden hade vid denna tid också växt åt väster. En främre tidsgräns för detta västra stadsområde är Valdemar Atterdags privilegiebrev år 1360 där det bestämdes att handel inte fick ske utanför Västerport invid Korrebäcken, alltså nuvarande Malmöhusområdet. Vid utgrävning för det nya akvariet på Slottsholmen år 2013 påträffades rester efter en byggnad äldre än 1350-1375.[19] Denna datering av stadens utvidgning västerut under första hälften av 1300-talet svarar också till utgrävningsresultatet i kvarteret Neptun år 1975. Här påträffades ett korsvirkeshus med träkällare med gaveln mot Västergatan och långsidan mot Fiskaregatan, fig 430:H. Dateringen av huset är satt till ca 1360. Detta visar att området vid denna tid varit utlagd som gatu- och tomtmark. Som omtalats ovan i kapitlet om befästningar måste de två tomter som Erik av Pommern inköpte för *"Myntergårdens"* byggande år 1434 ha varit mycket stora. Området här i väster har alltså klart skiljt sig från det tättbebyggda området i den äldsta stadskärnan. Detta kan tas som en indikation på att den nyuppförda bebyggelsen på de gamla fitområdena aldrig fick samma höga status som i den gamla, östra stadsdelen.

Under början av 1400-talet utvidgades Malmö stadsområde söderut. Söderport flyttades från den nuvarande korsningen Södergatan/Baltzarsgatan/Skomakaregatan till Södergatans mynning vid nuvarande Gustav Adolfs torg. När detta skett har vi en antydan om i ett bevarat gåvobrev från år 1389. I brevet beskrivs en gård som legat söder om stadsgraven. Som omtalats tidigare i boken måste stadsgraven vid denna tid ha legat vid nuvarande Baltzarsgatan. Uppgiften kan tolkas så att bebyggelsen i slutet av 1300-talet börjat krypa söderut utanför den befintliga stadsgränsen. År 1446 omtalas en förfallen gård med en ruinerad badstuga nära den nuvarande Södergatans mynning i Gustav Adolfs torg.[20] Detta ger också en antydan om att denna stadsmark måste ha tillkommit långt före mitten av 1400-talet.

Utvidgningen av staden söderut har dock inte berott på att man varit i trängande behov av bebyggd tomtmark på hela den yta som nu inlemmades i stadsområdet. Endast området på ömse sidor om Södergatan och dess närområde verkar ha varit attraktiv exploateringsmark. Så sent som i slutet av 1400-talet möter vi nämligen i detta nyvunna södra stadsområde enormt stora områden som endast blev använda till fruktträdgårdar. Så fanns det t.ex. en mycket stor fruktträdgård utmed nuvarande Kalendegatans södra del.[21] År 1460 omtalas dessutom att det tyska kompaniets lagshus gränsade till en ödejord. Detta lagshus låg vid den tiden troligtvis norr om nuvarande Lilla torg.[22] Ett annat exempel på stora obebyggda områden i södra Malmö är det faktum att franciskanerna på 1470-talet kunde bygga ett till ytan väldigt stort kloster innanför stadsvallen i det sydvästra stadsområdet.

Den dåtida maktens boningar

År 1989 publicerade författaren en utredning om sociala bosättningsmönster i det senmedeltida Malmö. Utgångspunkten var Einar Bagers eminenta utredning om var olika personer hade bott i det tidiga 1500-talets Malmö. Nu kunde detta klargörande byggas på med en analys som tydligt visade det dåtida segregerade samhället.[23] Utgångspunkten i analysen var kämnären Lyder van Fredens bevarade stadsräkenskaper för åren 1517-

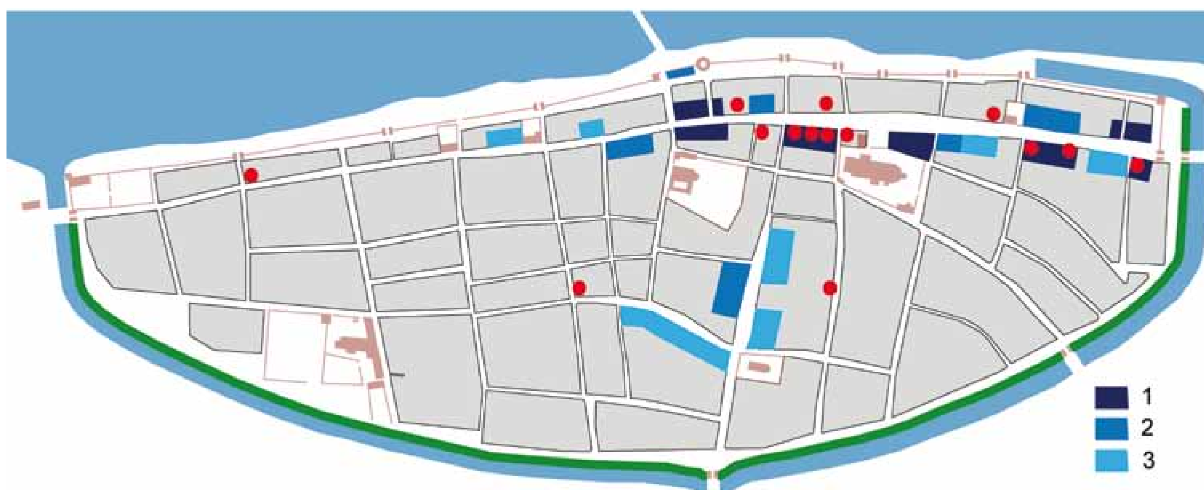

Fig 431. Kartan visar några av de högsta skattebetalarnas bostadsområden i Malmö år 1517. Markeringarna är utvalda testområden där man säkert vet vem som bott och vad de betalat i skatt. I de tomma områdena mellan färgmarkeringarna bor således också högskattebetalare men vi kan inte precisera vilken av de tre högsta skatteklasserna de tillhört. Röda punkter markerar borgmästarnas och rådmännens bostäder. 1 = de högsta skattebetalarna.

1520. Varje år hade de av stadens innevånare som tjänade över en viss summa att i slutet av året betala en sköntaxerad skatt. Detta gjordes på rådhuset som höll öppet upp till åtta veckor varefter stadens tjänstemän begav sig ut för att kräva in de slarvigas skatt. Tack vare Einar Bagers lista på innevånare vars bostadsadress är känd var det möjligt att analysera 37 olika begränsade områden i Malmö vars innevånares skattesatser var kända. Genomsnittsskatten i varje område har sedan legat till grund för en uppdelning i fem skatteklasser. På kartan fig 431 redovisas de tre högsta skatteklasserna. Här bodde alltså den rikare befolkningen. De fyra borgmästarna och 12 rådmännen är dock inte med i denna beräkning eftersom de var befriade från att betala skatt. Författaren har dock lyckats lokalisera bostäderna till 14 av dessa. Endast tre av dessa avviker genom att inte bo i högskatteområden.

Kartan ger en mycket tydlig bild över var det ekonomiska centrat i Malmö legat i slutet av medeltiden. Helt dominerande är den äldsta torggatan norr om S:t Petri kyrka. För kvarteren som ligger mellan denna torggata och stranden och vidare västerut kan man också utläsa ett speciellt bebyggelsemönster, se tabellen fig 331. De mest attraktiva tomterna har varit de som legat på hörnet till något av de strandstreden som lett ner till en port i strandmuren. Här bodde de innevånare som hade att betala en hög årlig skatt. Tabellen visar också att det var mycket stora ekonomiska skillnader mellan den östra och den västra stadsdelen.

Om man jämför denna sociala bild av Malmö i början av 1500-talet med var de medeltida tegelhusen funnits överensstämmer dessa väl. Det är således ingen som helst tvekan om var Malmös ekonomiska centrum varit alltsedan stadens tillkomst. Tegelbyggnader var en bostadsform som enbart de mera välsituerade borgarna hade råd med. Då det i Malmö funnits en stor mängd gårdar som tillhör adelsmän är det därför inte förvånande att notera att alla dessa byggnader varit uppförda av tegel, åtminstone de som vi har närmare kunskap om. Einar Bager har utpekat speciellt kvarteret öster om Södergatan som ett område där man återfinner ett antal av dessa adelsgårdar. Själv har författaren i detta kvarter undersökt den s.k. ”Ärkebiskopsgården” vid Kalendegatan. Om vem som var rättmätig ägare till denna gård tvistades det år 1497 mellan ärkebiskopen och riddaren Niels Hack. Riddarens dräng blev beordrad att resa en stege och ta sig in i huset för att kunna öppna dörren. Tack vare detta har vi en bevarad, detaljerad beskrivning av gården.[24] Tvärs över Kalendegatan ligger Kalendehuset. Även detta hus har undersökts av författaren. Byggnaden tillhörde år 1417 adelsmannen Anders Mortensen för att senare övergå i riddaren David Haks ägo.[25] Längre österut nära Österport hade på 1500-talet Tage Thott sin gård. Korsvirkeshuset ut mot gatan är visserligen från år 1558 men inne på gården har det legat ett äldre tegelhus.[26] Det ska också nämnas att Anders Reisnert gjort en utförlig sammanställning över riddaren Jens Uffesen Nebs stora gårdsinnehav i Malmö i början av 1300-talet där bl.a. bevarade byggnader i det s.k. Tunnelkomplexet ingått.[27]

En annan av dessa adelsgårdar, den s.k. ”Herr Axels gård” har legat i hörnet av Västergatan - Gråbrödersgatan. År 1433 gav Erik av Pommern sin riddare herr Axel Pedersen av Herdlöff *”en Gaard i Malmø, liggende østen sønden over Gaden fra Szworttebrødre Kloster, med al kongelig rettighed, hvilken Gaard er hos sex oc siusindtyuge Alen lang sønder*

ud fra Adelgaden og langs ud med det vestre Tværstrede, 90 Alen bred og noget mer øster ud fra det vestre Tværstrede og langs med Adelgaden, Stenhuset, som staar paa Hjørnet mellem Gaderne medregnet, og bag i Gaarden indtill begge Tværstrædena".[28] Tomten har varit stor – utmed *"Adelgaden"* dvs. den nuvarande Västergatan 90 alnar och söderut 147 alnar. Stenhuset stod på hörnet mellan Adelgatan och nuvarande Gråbrödersgatan. I samråd med Einar Bager gjordes på 1970-talet en modell över denna gatukorsning och dess bebyggelse som det kunnat se ut på 1400-talet, fig 315. Här står hörnhuset som ett gavelhus mot Västergatan och med en lång byggnadskropp utmed Gråbrödersgatan.

Vid utgrävningen av tomten påträffades en stor källare som sträckte sig utmed Västergatan. Författaren ska uppehålla sig kring denna gård eftersom tolkningen av denna källare kan ifrågasättas. Man menade att detta var en rest efter det stenhus som kungen gav bort. Frågan är emellertid om denna källare är identisk med det stenhus som omtalas året 1433. Kännetecknande för de äldre medeltida tegelhusen i Malmö är nämligen att de legat med gaveln och inte långsidan mot gatan. Ett undantag finns visserligen där man säkert vet hur byggnadens sett ut, nämligen Tunnelns byggnad från sent 1200-tal vid Adelgatan. Denna långa källare ligger utmed Adelgatan men är relativt smal eftersom själva källaren ligger indragen från gatan. Källaren i kvarteret Liljan är bredare och ligger ända ut till gatan. Det som kännetecknar alla äldre medeltida källare i Malmö som vi känner är dessutom att de har haft kryssvalv. Så mycket kvarstod av källarväggarna i kvarteret Liljan att man kan konstatera att här inte funnits några valv. Man måste också vid utgrävningen ha feltolkat en byggnad vars stensatta golv påträffats direkt invid gathusets södra långsida. Denna har tolkats som en senare kökstillbyggnad till gathuset med källare vilket är fel. Detta gårdshus är äldre än gatuhuset. Det stensatta golvet har nämligen huggits av när man grävde grunden till gathuset, fig 432.

Om gatubyggnaden hade tillhört den äldre perioden i stadens historia skulle den ha varit uppförd helt i tegel. Så har inte varit fallet. Så här beskrivs nämligen huset i en besiktning år 1808: "*I norr belägen, 2ne våningar, byggd af Eke korsvirkstimmer 25 ¼ aln lång, 12 ¼ aln bred … Källare under hela denna länga. Murade väggar åt gatan af bränd sten, lerväggar åt gården.*" Byggnaden hade alltså bara lerväggar åt gårdssidan vilket inte alls stämmer med de medeltidsbyggnader som vi känner från Malmö. Samtliga dessa iakttagelser gör att författaren sätter byggnaden till samma byggnadsstil som präglar stadens tidiga 1500-talsarkitektur. Rosenvingeska huset från 1520-talet bara ett stenkast från kvarteret Liljan och Niels Kuntzes hus från ungefär samma tid är uppförda med långsidan mot stadens huvudgata. Vid denna tid uppfördes också mängder med andra långa gatubyggnader, s.k. "*stenbodar*", av stadens mäktigaste män. Detta innebär att vi troligtvis inte har några som helst dokumenterade spår kvar efter det stenhus som herr Axel fick av kungen året 1433.

Fig 432. Grundstenarna till den stora källaren i kvarteret Liljan. Till vänster Västergatan. Med pilar är markerat nedgrävningsgränsen för källarens grundmurar. I samband med denna grundgrävning högg man bort ett äldre kullerstensgolv.

Notförteckning

Malmös äldsta avbildningar

1. Vedel: Dansk Biografisk lexikon 1887-1905. http://runeberg.org/dbl/18/0295.html
2. Hans Wåhlin: Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1933.
3. Anders Ulrik Isberg s:r: Bidrag till Malmö stads historia. I. Stadens presterskap. Malmö 1895.
4. Hans Wåhlin: Scania Antiqua. Malmö 1931.
5. Birger Edmar: En beskrivning av Malmö från 1500-talet. Malmö fornminnesförenings årsbok1939.
6. Här har Mogens Madsen blandat ihop helgeandsklostret som låg på Stortorget med franciskanerklostret som låg i nuvarande Kungsparken.

Att forska i Malmös historia – en tillbakablick

1. Holger Rørdam: Historiske kildeskrifter I. Köpenhamn 1873 samt Lauritz Weibull: Henrik Smith. Skånska samlingar 1894-1895, IV, 1. Lund 1897.
2. Leif Ljungberg: Wilhelm Flensburg och S:t Knutsgillet i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1968.
3. Leif Ljungberg: En klassisk Malmöskildring och dess författare. Ur djupa källarvalven. Malmö 1950.
4. Anders Ulrik Isberg j:r: Handbok om Malmö. Malmö 1923.
5. Anders Ulrik Isberg j:r: Bidrag till Malmös stads historia IIb. Malmö 1900 samt Kjell Åke Modeer: Anders Ulrik Isberg och hans Karta öfwer Malmö stad 1875. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1975.
6. Kopia i Malmö museums arkiv.
7. Anders Ulrik Isberg j:r: a.a. 1900.
8. Kjell Åke Modéer: Anders Ulrik Isberg och hans Karta öfver Malmö stad 1875. Malmö fornminnesförenings årsbok 1975.
9. Anders Ulrik Isberg j:r: a.a. 1923 samt densamme: Skolväsendet i Malmö. Malmö 1933. Den samme: Malmö Stads Äldre Historia. En stridsskrift. Malmö 1936.
10. Anders Ulrik Isberg j:r: a.a. 1923.
11. Anders Ulrik Isberg j:r: a.a. 1923.
12. Anders Ulrik Isberg j:r: a.a. 1923.
13. Hans Wåhlin: Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1933.
14. Einar Bager: Tiggarmunkarnas kloster i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934.
15. Publicerat i Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934.
16. Sven Rosborn: Jens Lauritzøn Wulfs Malmöbeskrivning 1654. Elbogen. Malmö fornminnesförenings tidsskrift 1980:3
17. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldre historia III. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1936.
18. Einar Bager: Malmö byggnadshistoria till 1820. Malmö stads historia I. Malmö 1971.
19. Lennart Tomner: Malmö - de äldsta beläggen. Sydsvenska Dagbladet Snällposten 25/5 1950.
20. Denna artikel behandlar endast tiden fram till 1981, det år författaren lämnade över ansvaret för Malmöarkeologin för att i stället koncentrera sig på rena inre museala arbeten, bl.a. uppbyggandet av Malmö museums stora permanenta medeltidsutställning som stod klar år 1986.
21. Hans Emil Larsson: Fynden från kloakgrävningarna i Malmö 1907. Malmö 1909.
22. Se not 21.
23. Tioårsberättelse samt Översikt av samlingarna. Malmö fornminnesförenings minnesskrift 1909-1919. Malmö 1920.
24. Se not 23.
25. Grävningen på kapelltomten åren 1912 och 1916 har grävningsnummer Malmö museums arkiv gr.nr 62:01 och gr.nr 62:02.
26. Vid utgrävningar i slutet av 1900-talet skedde en total avschaktning av området. Resultaten redovisas längre fram i denna bok.
27. Ossian Lindskoug: Undersökningar i rådhuskällaren i Malmö. Malmö fornminnesförenings minnesskrift 1909 19. Malmö 1920.
28. Malmö museums arkiv, gr.nr 40:02.
29. Malmö museums arkiv, gr.nr 32:02.
30. Malmö museums årsberättelser.
31. Malmö museums arkiv, gr.nr 46:02.
32. Malmö museums arkiv, gr.nr 46:03.
33. Malmö museums årsberättelser. (1931)

34 Malmö museums årsberättelser, (1930)

35. Malmö museums årsberättelser.
36. Malmö museums årsberättelser.
37. Sten Kalling: En gatuprofil Norra Vallgatan - Skomakaregatan. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1938.

38 Sven Rosborn: Malmös medeltida topografi. Årsboken Kring Malmöhus 1973-74.

39. Carl Gustaf Lekholm: Arkeologiska iakttagelser kring Rådhuset 1958. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1959.
40. Aktuellt från Malmö museum 1963:2.

Övre Malmö - en medeltida kyrkby på Söderslätt

1. Söderslätts förhistoria fram till tidigmedeltid har kanske utförligast behandlats av Per Edvin Sköld: Söderslätts förhistoria. Lund 1968.
2. För Söderslätts vidkommande se t.ex. Bengt Salomonson: Malmötraktens förhistoria. Malmö stads historia 1971 och Birgitta Hårdh: Inventering av järnåldersmaterial i Skytts och Oxie härader. Pugna Forensis. Lund 1984.
3. Kartan har uppställts genom en poänggradering av varje medeltida kyrkby, där byn ställts i förhållande till andra byar i närheten. Kyrkor i kyrkbyar inom en radie mindre än 1 km från den aktuella kyrkan har vardera erhållit 4 poäng, 3 poäng inom radien 1-2 km, 2 poäng inom radien 2-3 km och 1 poäng inom radien 3-4 km. Vid sammanslagning av samtliga poäng har ett mätvärde för varje kyrka erhållits. Detta tillvägagångssätt gör att kyrkbyar belägna närmare än ca 4 km från kusten kan ha fått ett något för lågt värde, något som emellertid reduceras av det faktum att kyrkbyar närmare kusten än ca 3 km nästan inte förekomma i undersökningsområdet.
4. Sven Rosborn: För tusen år sedan. Vikingarna. Firenze 1989 samt Sven Rosborn: Den skånska historien. Vikingarna. Malmö 2004.
5. Per Edvin Sköld: En bygd och en väg i gammal tid. Tidskriften Ale 1963:2.

6: Sven Rosborn: Medeltidsarkeologi i Fosie. Opublicerat manuskript från 1978 i Malmö museums arkiv samt Sven Rosborn: Vikingatid och medeltid runt det medeltida Malmö. Medeltidsarkeologisk tidskrift 1981:3/4.

7. Raimond Thörn har publicerat flera artiklar om bronsåldersvägen.
8. Sven Rosborn: En medeltida gård i Hyllie. Gårdens utveckling fra jernalderen til nyere tid. Odensesymposiet 1982. Odense universitet.
9. Se not 6.
10. Sven Rosborn: Det medeltida Kalendehuset. Malmö fornminnesförenings tidskrift 1981.
11. Lauritz Weibull: Malmö stads urkundsbok. Malmö 1917.
12. T. A. Becker m.fl.: De ældste danske Archivregistraturen. København 1854-1910.
13. Danmarks Riges Breve.
14. Anders Ulrik Isberg j:r: Handbok om Malmö. Malmö 1923.
15. Skånska Aftonbladet 31.10 1928.
16. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934 samt Knut Dahlberg: Malmö första inkorporeringsärende. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934.
17. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. Malmö fornminnesförenings årsbok 1936 samt Anders Ulrik Isberg j:r: Malmö Stads Äldre Historia. En stridsskrift. Malmö 1936.
18. Anders Ulrik Isberg s:r: Graffynd inom det gamla (Öffre) Malmö. Sydsvenska Dagbladet 27/7 1889.
19. Hans Wåhlin: a.a. 1934 sid. 126.
20. Lennart Tomner: Malmö stads historia före 1500. Malmö stads historia I. Malmö 1971.
21. Einar Bager: Malmö byggnadshistoria till 1820. Malmö stads historia I. Malmö 1971.
22. "Historisk, Oeconomisk och Geografisk Beskrifning öfwer Malmöhus Län uti Hertigdömet Skåne" af Lorentz Gillberg. Andra upplagan. Omarbetad och utgifwen af Nils Bruzelius. Lund 1840.
23. Anders Ulrik Isberg j:r: a.a. 1923.
24. Einar Bager: a.a. 1971.
25. Lauritz Weibull: Ett blad ur Reimar Kocks krönika. Skånska samlingar 1894-18959 IV. Lund 1897.
26. Lennart Tomner: Malmös historia 1500-1658. Malmö stads historia II. Malmö 1977.
27. Hans Wåhlin: a.a. 1934.
28. Räkenskaper över befästningar. Malmö stadsarkiv.
29. Einar Bager: a.a. 1971.
30. Einar Bager: a.a. 1971.
31. Danmarks kirker V. Bind 1-2. 1936-1938.
32. Lunde domkapitels gavebøger samt Lennart Tomner: a.a. 1971.
33. Rep. Dan. 2 nr 3472.

34. Lauritz Weibull: Malmö stads urkundsbok. Malmö 1917.
35. Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256 1430. Band II. Leipzig 1872. Sid 291.
36. Sven Rosborn: Malmö. Den medeltida staden och dess omland. Göteborg 1984.
37. Lauritz Weibull: a.a. 1917.
38. Se exempelvis Sven Rosborn: Studier i Hyllies äldre historia. Limhamniana 1982.
39. Hans Ersgård: Pesten i Malmö 1712. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1973.
40. Ludvig B. Falkman: om Vattenledningen i Malmö. Snällposten från Malmö den 19 och 23 april 1849.

När och varför grundades staden Malmö?

1. Edward Wilhelm Berling: Malmö. Historisk öfverblick. Lund 1865.
2. Anders Ulrik Isberg s:r: Anteckningar om Malmö stad. Malmö 1876.
3. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. Malmö fornminnesförenings årsbok 1936.
4. Lennart Tomner: Malmö och dess 600-åriga privilegie brev. Malmö i hävd och handling. Malmö 1953 samt densamme i Malmö stads historia före 1500. Malmö stads historia I. Malmö 1971.
5. Ingvar Andersson: Skånes historia. Senmedeltiden. Stockholm 1974.
6. Ingmar Billberg: Det reglerade marknadsområdet. Malmö fornminnesförenings årsbok 1993.
7. Lars Ersgård: Lerbottnarna och det tidigmedeltida samhället. Kvarteret Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö. Lund 2006.
8. Kartan återgiven i Ingmar Billberg: a.a. 1993.
9. Niels Skyum-Nielsen: Kirkekampen i Danmark 1241-1290. Köpenhamn 1963. Sid 89.
10. Den ende forskare författaren påträffat som kopplat uppgifter i denna historiska konflikt till skånsk stadsforskning är Harald Lindal i ”Trelleborgs medeltid”. Trelleborg 1956.
11. Holger Utke Ramsing: Københavns historie og topografi i middelalderen. København 1940.
12. Citaten är hämtad ur Holger Utke Ramsing: a.a. 1940.
13. Stig Iuul: Den Københavnske stadsret af 13. Marts 1254. Historiske meddelelser om København. Fjerde række . IV bind. 1954.
14. Jørgen Olrik: Valdemar Sejrs sønner og den store ærkebispestrid. Utvalg af kilder til Danmarks historie i aarene 1241-1274. Selskabet til historiske Kildeskrifters oversættelse. Sjætte række 1. København 1906. Sid 112.
15. Niels Skyum-Nielsen: a.a. 1963. Sid 71.
16. Niels Skyum-Nielsen: a.a. 1963. Sid 103 f.
17. Jørgen Olrik: a.a. 1906. Sid 119-120.
18: Henrik Axrud: Lerbottnar. En granskning av fem tolkningar. Kandidatuppsats i historisk arkeologi. Lunds universitet 2015.
19: Annica Cardell: Sorterade sillar för saltning. Malmö kulturmiljö. Rapport 2006. Bilaga 3.
20. Jørgen Olrik: a.a. 1906. Sid 143-149.
21. Jørgen Olrik: a.a. 1906. Sid 149-153.
22. Jørgen Olrik: a.a. 1906. Sid 101-102.
23. Registrum ville Malmøyghe (Malmö stads medeltida tänkebok), utgiven i faksimilreproduktion. Malmö 1937.
24. Danmarks Riges Breve.
25. Danmarks Riges Breve.
26. Om tidpunkten för giftermålet, se: Lennart Tomner: Stadens historia före 1500. Malmö stads historia 1. Malmö 1971.
27. Lauritz Weibull: Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274. Köpenhamn 1946.

Den äldsta stadskyrkan

1. Birger Edmar: En beskrivning av Malmö från 1500-talet. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1939.
2. Lennart Tomner: Malmö stads historia före 1500. Malmö stads historia I. Malmö 1971.
3. Lars-Olof Georgsson & Sven Rosborn: Bakom Malmös fasader. En historisk rundvandring i en gammal stad. Malmö 1996. De handlingar som berättar om denna gård, g:a nr 403, är daterade 11/1 1434, 4/10 1434 och 31/8 1439.
4. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. I. Malmö fornminnesförenings årsbok 1934.
5. Einar Bager: Malmö byggnadshistoria till 1820. Malmö stads historia I. Malmö 1971.
6. Marie Louise Hallström: ”En rundvandring i det gamla Malmö”, SDS 12/6 1976 samt Liselotte Weissbach: ”Utgrävning av kyrkan gör gamla Malmö 300 är äldre, ger Malmö ny historia”. SkD 12/6 1976.
7. Jacob Örngrens karta är i större format återgiven i Einar Bager: Malmöhistoria i sten. Malmö 1958.
8. Utgrävningen kom till stånd genom samarbete mellan Malmö museum, S:t Petri kyrkoråd, Malmö kyrkoförvaltning och Malmö kyrkogårdsförvaltning. Projektledningsgruppen utgjordes av Mait Molander och författaren. Under utgrävningens gång följdes arbetet av pressen och följande artiklar skrevs:
P.D. Lindeberg: ”Sankt Petri kyrka krympte 80 cm”. SDS 2/10 1980,
Sandelin: ”Skelettet bevisar: Här låg en kyrka när S:t Petri byggdes”. SkD 11/10 1980,
P.D. Lindeberg: ”De fann kyrkan. Fynden bland de äldsta i Malmö”. SDS 14/10 1980.
9. Se Anders Ulrik Isberg j:r: Malmö stads 600 års jubileum 1319-1919. Malmö 1919. Här anges det att i restaureringsförslaget ingick en post på 10.000:- för utbyte av den gamla sockeln till en ny i granit. För att avleda regnvatten nedlades också vid samma restaurering en dräneringsledning runt hela kyrkan. Utgrävningen år 1980 visade dock att denna ledning uppenbart dragits fram utanför strävpelarna och därför ej åsamkat skador i jordlagren närmast kyrkan.
10. Anders Ulrik Isberg j:r: a.a. 1919.
11. Vid den osteologiska bestämningen, som utfördes av Ove Persson, skrev pressen följande artiklar: ”Skelettfynd berättar i S:t Petri”, SDS 19/9 1981, ”Malmös äldsta får nytt vilorum”, Arbetet 19/9 1981 samt Lotta Sandelin: ”Benen berättar: Kyrkogårdsfolket blir kartlagt”. SkD 19/9 1981. Efter den osteologiska bestämningen begravdes åter benen, denna gång i en massgrav vid Gamla kyrkogården.
12. År 1975/1976 utfördes en större utgrävning söder om Själbodgatan direkt söder om kyrkogården och här kunde konstateras att 1500-talets markyta legat strax under den nuvarande.
13. Utgrävningen kom att bli ett utvidgat samarbete med de instanser som agerat år 1980. Under utgrävningens gång publicerade P.D. Lindeberg artikeln ”Årsringsdatering visar Petrikyrkans rätta ålder”, SDS 11/9 1982.

S:t Petri och Pauli kyrka

1. Rikard Holmberg: Den skånska Öresundskustens medeltid. Acta archaeologica Lundensia. Lund 1977.
2. Theodor Wåhlin: Malmö S:t Petri kyrka. Kortfattad historik och vägledning för besökande. Malmö 1919.
3. Anders Ulrik Isberg: Malmö stads 600-års jubileum. Malmö 1919.
4. Monica Rydbeck: Valvslagning och kalkmålningar i skånska kyrkor. Lund 1943.
5. Sven Rosborn: Krämarnas kapell i S:t Petri kyrka. Malmö fornminnesförenings årsbok 1978.
6. Författaren fick kontakt med Monica Rydbeck på ett något märkligt sätt. Hennes brorsson råkade utan min vetskap vara min tandläkare och av en händelse kom vi a
aldrig varit inne i sakristian. Dörren hade varit låst och man hade inte velat öppna den för henne.
7. Einar Bager: Malmö byggnadshistoria till 1820. Malmö stads historia I. Malmö 1971.
8. Framlagd teori av Einar Bager vid diskussion med författaren.
9. Einar Bager: Malmö byggnadshistoria till 1820. Malmö stads historia I. Malmö 1971. Sid 264-265.
10. Sven Rosborn: Besök i kyrkans värld. Om den kristna kyrkans tidigare historia i Sverige. Malmö 2012.
https://www.academia.edu/8079404.
11. Information från kvartärgeolog vid Lunds universitet i samband med utgrävning av lertäkt i kvarteret Lugnet i Malmö.
12. Leif Ljungberg: S:t Petri kyrkas torn. Malmö fornminnesförenings årsbok 1958. Sid 127.
13. Danmarks kirker. København. Vor Frue Kirke. København 1945-1958. Sid 124.
14. Lennart Tomner: Stadens historia före 1500. Malmö stads historia. Malmö 1971. Sid. 184.
15. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. Malmö fornminnesförenings årsbok 1934. Sid.127.
16. Carl Georg Brunius: Skånes konsthistoria för medeltiden. Lund 1850.
17. Lauritz Weibull: Ärkebiskop Birgers brev om Stora Herrestad och Borrie. Historisk tidskrift för Skåneland. Band 3. Lund 1908-1909.
18. Sven Rosborn m.fl.: När hände vad i Nordens historia. Lund 1996.
19. Danmarks kirker. København. Vor Frue Kirke. København 1945-1958. Sid 120 f.
20. Litteraturen till avsnittet om Vor Frue kirke har varit: Aage Roussell: Bygningshistorie indtil 1728. Danmarks kirker. København. Vor Frue Kirke. København 1945-1958. Sid 120 f.
21. Den använda litteraturen till detta avsnitt om S:ta Maria kyrka är: Torsten Mårtensson: S. Maria. Helsingborgs medeltida kyrkor. Helsingborgs historia. Helsingborg 1934 samt Torsten Mårtensson: Sancta Maria kyrka i Hälsingborg. Helsingborg 1951.
22. Vadstena klosters minnesbok ”Diarivm Vaztenense”. Stockholm 1918.
23. Thomas Bartholin: Dendrokronologiska undersökningar i Mariakyrkan i Helsingborg. Rapporten tillsänd författaren av dåvarande museichefen Torkel Eriksson i Helsingborg år 1993.

24. Olaf Olsen: Ufredens hav – en 600 år gammel sørøverhistorie fra Østersøen. Viborg 2002. Sid 38 ff.
25. Elias Follin: Helsingborgs historia. Uppsala 1851. Sid 194 samt Lennart Tomner: Stadens historia före 1500. Malmö stads historia. Malmö 1971. Sid. 195.
26. Rikard Holmberg: Den skånska Öresundskustens medeltid. Lund 1977. Sid 130.
27. Erik Kjersgaard: Danmarks historie. Bind 4. Borgerkrig og Kalmarunion. Köpenhamn 1977.

S:t Petri kyrkas kapell och altare

1. Lauritz Weibull: Skånes kyrka. Från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274. Köpenhamn 1946. Sid 41.
2. S:t Peders kirkes Regenskaber 1532-1539. Malmö stadsarkiv.
3. Kartan är baserad på Einar Bagers i Malmö fornminesförenings årsbok i olika sammanhang publicerade forskningsresultat över kyrkans egendomar.
4. Jep Nielsen: En liden Disputats. Malmö 1530.
5. Sven Rosborn: Besök i kyrkans värld. Om den kristna kyrkans tidigare historia i Sverige. https://www.academia.edu/8079404
6. Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark. Haderslev 1967. Sid 39.
7. Niels Bunkeflos testamente av den 28 sep 1346.
8. Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark. Haderslev 1967. Sid 39.
9. Einar Bager: Claus Mortensens altarbord funnet. Strövtåg i tid och rum. Malmö 1977.
10. Frans Carlsson: Fides et fons – ett motiv på Malmö S. Petrifunt II. Malmö fornminnesförenings årsbok 1970.
11. Olle Ydstedt: Malmö S:t Petri kyrkas medeltida dopfuntar. Malmö fornminnesförenings årsbok 1970.
12. S:t Petri kyrkas räkenskaper. Einar Bagers exerpter på Malmö stadsarkiv.
13. Einar Bager: Undersökning rörande kapellbeteckningar i S:t Petri kyrka. Malmö fornminnesförenings årsbok 1942.
14. S:t Petri kyrkas räkenskaper. Einar Bagers exerpter på Malmö stadsarkiv.
15. Einar Bager: Undersökning rörande kapellbeteckningar i S:t Petri kyrka. Malmö fornminnesförenings årsbok 1942.
16. S:t Petri kyrkas räkenskaper. Einar Bagers exerpter på Malmö Stadsarkiv.
17. Einar Bagers utredning till kyrkoförvaltningen 1962. Malmö stadsarkiv.
18. Medeltida mur och gravar blottade vid S:t Petri kyrka. Sydsvenskan 16/10 1949.
19. Göran Winge: Benhuset, S:t Petri kyrka. Malmö fornminnesförenings årsbok 1969. Sid 152-155.
20. S:t Petri kyrkas räkenskaper. Einar Bagers exerpter på Malmö Stadsarkiv.
21. Erik Person: Några anteckningar om Malmösläkten Dringenberg. Malmö fornminnesförenings årsbok 1934, not 34. Uppgiften kommer från Anders Ulrik Isberg j:r: Malmö stads 600-årsjubileum. Malmö 1919. Sid 115. Vad gäller medeltida uppgifter är Isberg j:r ofta inte pålitlig.
22. Krister Gierow: Studier kring Malmø-bogen. Malmö 1979. Sid 59.
23. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper för Malmö 1517-1520. Malmö 1960. Sid 43.
24. Einar Bagers exerpter. Malmö stadsarkiv.
25. Ragnar Gustafson: Minnenas Malmö. Sydsvenska Dagbladets årsbok 1974. Sid 15.
26. Gunnar Sköldeborn: Dringelbergska liberiet i Malmö S:t Petri. Malmö fornminnesförenings tidskrift 1981.
27. Manus av Staffan Gudmunsson, Malmö stadsarkiv.
28. Einar Bagers exerpter. Malmö stadsarkiv.
29. Carl Linnæus skånska resa år 1749. Stockholm 1975.
30. Harald Schiller: Skåne genom två sekler. Genom sjuttonhundratalets Skåne. Malmö 1934.
31. Leif Ljungberg: Utdrag av Abraham Ekerholms dagboksanteckningar för år 1792. Malmö fornminnesförenings årsbok 1942.
32. Anders Ulrik Isberg j:r: Malmö stads 600-års jubileum. Malmö 1919. Sid 118 ff.
33. En längre artikel om kapellet finns i Sven Rosborn: Krämarnas kapell i S:t Petri kyrka. Malmö fornminnesförenings årsbok 1978.
34. Einar Bager: Undersökning rörande kapellbeteckningar i S:t Petri kyrka. Malmö fornminnesförenings årsbok 1942.
35. Leif Ljungberg: S:t Petri kyrkas torn. Malmö fornminnesföreinings årsskrift 1958.
36. Einar Bager: ”Malmö byggnadshistoria till 1820”. Malmö stads historia 1971.
37. O. A. Nygren: Helgonen i Finlands medeltidskonst. Helsingfors 1945.
38. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934.
39. Anders Ulrik Isberg: Malmö stads 600 årsjubileum 1319–1919. Malmö 1919 samt Teodor Wåhlin: Malmö S:t Petri kyrka. Malmö 1919.
40. Konserveringen genomfördes av konservatorerna Albert Eriksson, Åsa Sandberg och Lars Sandberg.
41. Einar Bager: Albrecht Dürer och Krämarekapellet i S:t Petri. Strövtåg i tid och rum. Malmö 1977.
42. Ingrid Lindblad: Invigningskorsen i de gotländska kyrkorna. Gotländskt arkiv 1972.
43. Bengt I. Lindskog & Göran Nylander: Döden dansar i S:t Petrikyrkan i Malmö. Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift 1973.
44. Kirke-Lexikon for Norden. II Bind. Aarhus 1900.
45. Mereth Lindgren: Krämarekapellets målare en motreformationens förriddare? Picta. Skrifter utgivna av Konsthistoriska institutionen vid Åbo akademi Nr 2. Åbo 1976.
46. S:t Petri kyrkas räkenskaper. Einar Bagers exerpter på Malmö stadsarkiv.
47. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Brödraskap. Malmö 1957.
48. Kirke-Leksikon for Norden. II bind. Aarhus 1904. Sid 711.
49. Leif Ljungberg: Gatunamnen i Malmö. Malmö 1960.
50. Sven Rosborn: Det medeltida Kalendehuset. Malmö fornminnesförenings årsbok 1981.
51. Einar Bager: Malmöhistoria i sten. Malmö 1958. Sid 22.

Institutioner och profana tegelbyggnader i det medeltida Malmö

1. Einar Bager: Malmö byggnadshistoria till 1820, Malmö stads historia I. Malmö 1971 samt Malmö museums grävningsarkiv.
2. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934.
3. Einar Bager: a.a. 1971
4. Lennart Tomner: Malmö stads historia före 1500. Malmö stads historia I. Malmö 1971.
5. Einar Bagers excerpter.
6. Malmö museums grävningsarkiv, grävningsnummer G65:01 och G13:01 samt Anna Carlberg-Kriig och Håkan Nilsson: Stortorget. Titthålsarkeologi under ett sekel. Malmö kulturmiljö 2006.
7. Lennart Tomner: a.a. 1971.
8. Einar Bagers excerpter.
9. Einar Bager: Lembkeska gården. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1949.
10. Malmö museums grävningsarkiv, grävningsnummer 62:01, 62:02 samt utgrävning åren 1989-1993.
11. Malmö stadsbog 1503-1548. Köpenhamn 1965.
12. Einar Bagers excerpter: Altargodsets räkenskaper.
13. Einar Bagers excerpter.
14. Malmö museums grävningsarkiv.
15. Anders Ulrik Isberg s:r: Anteckningar om Malmö stad. Malmö 1876 samt Kröniken om Graabrödernes fordrivelse fra deres klostre i Danmark. Haderslev 1967.
16. Einar Bagers excerpter: Lunds domkapitels arkiv BII:2 nr 1 samt Malmö stadsbog 1539.
17. Sven Rosborn: Vikingatiden på Lilla Hammars näs, Vellinge kommun. Pdf. https://www.academia.edu/3349783
18. Hans Wåhlin: Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1933 samt densamme Studier i Malmö stads äldsta historia III. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1936.
19. Hans Wåhlin: a.a. 1933.
20. Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 1876.
21. Einar Bager: Tiggarmunkarnas kloster i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934.
22. Malmö museums grävningsarkiv, grävningsnummer 34:01, 34:02.
23. Lauritz Weibull: Malmö stads urkundsbok. Malmö 1901.
24. Einar Bager: En försvunnen stadsdel. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1938.
25. Andreas Winqvist minnesanteckningar i Malmö stadsarkiv samt Malmö museums grävningsarkiv.
26. Hans Wåhlin: a.a. 1933.
27. Lauritz Weibull: a.a. 1901.
28. Einar Bagers excerpter.
29. Malmö museums grävningsarkiv.
30. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok 23/7 1445.
31. Einar Bager: a. a. 1971.
32. 1692-års inventering.
33. Salomon Kraft: 1406 års påvebrev om Malmö latinskola. Malmö 1956.
34. Rep. Dan.

35. Einar Bagers excerpter.
36. Kyrkans räkenskaper 1556.
37. Lunds stifts landebog.
38. Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 1895. Sid. 49 f. och Carl Gustaf Lekholm: Arkeologiska iakttagelser kring rådhuset 1958. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1959.
39. Malmö museums grävningsarkiv.
40. Einar Bagers excerpter.
41. Lennart Tomner: a.a. 1971.
42. Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 1876.
43. Einar Bager: a.a. 1971.
44. Bouppteckning 2/3 1742. Sid 595.
45. Kartan finns i Einar Bager: Malmöhistoria i sten. Malmö 1958.
46. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper.
47. Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 1876.
48. Einar Bager: a.a. 1971.
49. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper.
50. Malmö stadsbok 1533.
51. Registrum ville Malmøyghe samt Hans Edestrand: Malmö rådhus. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1946.
52. Ossian Lindskoug: Undersökningar i rådhuskällaren i Malmö. Malmö fornminnesförenings minnesskrift 1909-19. Malmö 1920.
53. Malmö stadsbok. Pag. 374 (1544).
54. Lauritz Weibull: a.a. 1901.
55. Malmö stadsbok 1508.
56. Lennart Tomner: a.a. 1971.
57. Einar Bagers excerpter.
58. 1692-års inventering.
59. Einar Bager: a.a. 1971.
60. Einar Bager: excerpter
61. Einar Bager: a.a. 1971.
62. Einar Bager: a.a. 1971.
63. Rep.Dan. 1510 20/8.
64. Einar Bager: a.a. 1971.
65. 1692-års inventering samt Malmö museums grävningsarkiv 40:01.
66. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper.
67. Einar Bager: a.a. 1971.
68. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok.
69. Lennart Tomner: a.a. 1971.
70. Fortegnelse over Danmarks breve fra middelalderen.
71. Malmö stadsbog 12/8 1545.
72. Einar Bagers excerpter.
73. Lauritz Weibull: a.a. 1901.
74. Registrum ville Malmöyghe.
75. Malmö museums grävningsarkiv.
76. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok.
77. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok.
78. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok.
79. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok.
80. Einar Bagers excerpter.
81. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok.
82. Einar Bager a.a. 1971.
83. Registrum ville Malmöyghe.
84. Anders Ulrik Isberg j:r: Handbok om Malmö. Malmö 1923.
85. Einar Bagers excerpter.
86. Sven Rosborn: Kompanihuset i Malmö. Malmö 1973 samt Kristian Erslev & William Mollerup: Kong Fredrik den Förstes danske Registranter. Köpenhamn 1879.
87. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper.
88. Einar Bager: a.a. 1971.
89. Einar Bager: a.a. 1971.
90. Malmö museums grävningsarkiv, grävningsnummer G17:01 och G17:03.
91. Einar Bager: a.a. 1971.
92. Lennart Tomner: a.a. 1971.
93. Registrum ville Malmöyghe.
94. Einar Bagers excerpter.
95. Einar Bager: a.a. 1971.
96. Einar Bagers excerpter.
97. Anders Ulrik Isberg s:r: Bidrag till Malmö stads historia. IIa. Malmö 1897.
98. Sven Rosborn: Niels Kuntzes hus. Ale 1974:2.
99. Undersökningsmaterialet finns förvarat på Malmö museum.
100. Sven Rosborn: Glimtar från ett svunnet Malmö. Årsboken "Kring Malmöhus". Malmö 1981.
101. Einar Bager: Redovisning av Thottska huset. Elbogen. Malmö fornminnesförenings tidskrift 1982:1.
102. Malmö museums arkiv, grävningsnummer 07:03.
103. Einar Bager: Bodarna på strandmuren. Elbogen. Malmö fornminnesförenings tidskrift 1982:2.
104. Malmö tingbog 1583.
105. Einar Bager: a.a. 1971.
106. Malmö museums arkiv, grävningsnummer 06:04.
107. Bertil Widerberg: Bäst & Sämst 1968. Malmö fornminnesförenings årsbok 1969.
108. Einar Bager: 1522-års förteckning av Malmögårdar.
109. Einar Bager: Kring två Malmöguldsmeder. Malmö fornminnesförenings årsbok 1953 samt densamme a.a. 1971.
110. Einar Bagers excerpter.
111. Malmö museums arkiv, grävningsnummer 06:02.
112. Malmö museums arkiv, grävningsnummer 05:01.
113. 1692- års Malmöinventering.
114. 1692-års Malmöinventering.
115. Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 1897 samt Leif Ljungberg: Gatunamnen i Malmö. Malmö 1960.
116. Altargodsets räkenskaper.
117. Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 1897.
118. Altargodsets räkenskaper.
119. 1692-års Malmöinventering.
120. Anders Ulrik Isberg s:r: Bidrag till Malmös stads historia, I. Malmö 1895 s. 85.
121. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok. Lund 1909.
122. 1522-års förteckning av Malmögårdar.
123. Michel Skovs karta över Malmö år 1658. Kartan har återgivits av Hans Ersgård: Stadens historia 1658-1718. Malmö stads historia II. Malmö 1977.
124. Einar Bagers excerpter.
125. 1692-års Malmöinventering.
126. Einar Bager: En gammal Malmögårds historia. Sparbanken Bikupan i Malmö 1873-1948. Malmö 1948.
127. Lars Andersson & Sven Rosborn: Aktuella medeltidsgrävningar i Malmö. I. (1975-76). Utgiven av Malmö museum.
128. Sven Rosborn: Det medeltida Kalendehuset. Elbogen. Malmö fornminnesförenings tidskrift 1981:1.
129. Sven Rosborn: Den återfunna "ärkebiskopsgården" i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1973 samt Kristian Erslev & William Mollerup: a.a. 1881-1882
130. Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 1897.
131. Rep. Dan.
132. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok 10/2 1434.
133. Malmö stadsbog.
134. Skånebrevsförteckningen 1/5 1523.
135. 1692-års Malmöinventering.
136. 1692-års Malmöinventering.
137. Malmö stadsbog samt Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 1897.
138. 1692-års Malmöinventering.
139. 1522-års förteckning av Malmögårdar.
140. Rep. Dan. samt Einar Bager: Rosenvingeska huset. Malmö 1969.
141. Malmö stadsbog.
142.1692-års Malmöinventering.
143. Einar Bager: Kronomagasinet. Gamla gårdar i Malmö III. Malmö 1939.
144. Einar Bager: 1522-års förteckning på Malmögårdar. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1957.
145. 1692-års Malmöinventering.
146. Lunds stifts landebok.
147.1692-års Malmöinventering.
148. Lunds stifts landebok.
149. 1692-års Malmöinventering.
150. Einar Bager: Gleerupska skulpturerna och Lauritz Hattemagers bomärke. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1955.
151. Malmö stadsbog.
152. Einar Bagers excerpter.
153. Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 1897.
154. Malmö museums arkiv, grävningsnummer G01:03.
155. Registrum ville Malmöyghe samt A.U. Isbergs:r: a.a. 1897.
156. Einar Bager: Rosenvingeska huset. Malmö 1969.
157. Rep. Dan.
158. Malmö stadsbog.
159. Danske magazin. 3 rekke I sid 238-246 samt Einar Bager: Kronomagasinet. Gamla gårdar i Malmö III. Malmö 1939.
160. Danska Magazin. 3 Rekke I sid 238-246 samt Kristian Erslev & William Mollerup: Kong Fredrik den Förstes danske Registranter. Köpenhamn 1879.
161. Einar Bager: a.a. 1969 samt densamme De höje kledeboder. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1950.
162. Malmö stadsbog.
163. Einar Bager: a.a. 1971.

164. Einar Bagers excerpter.
165. Einar Bager: a.a. 1971.
166. Malmö stadsbog.
167. Einar Bager: a.a. 1971 samt Sven Rosborn: Rekonstruktion av Jörgen Kocks gård. Elbogen. Malmö fornminnesförenings tidskrift 1979:4.
168. Carl Georg Brunius: Skånes konsthistoria för medeltiden. Lund 1850.
169. Malmö stadsbog.
170. 1692-års Malmöinventering.
171. Einar Bager: De höje kledeboder. Malmö fornminnesförenings årskrift 1950.
172. Carl Georg Brunius: a.a. 1850.
173. Undersökningsmaterialet förvaras på Malmö museum.
174. Malmö stadsbog.
175.1692-års Malmöinventering.
176. Lunds stifts landebok.
177. Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 1895, sid. 18.
178. Carl Gustaf Lekholm: Arkeologiska iakttagelser kring rådhuset 1958. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1959.
179. Einar Bager: a.a. 1971.
180. Malmö museums arkiv, grävningsnummer 47:04.
181. Walter Edenheim: Dringenbergska gården. Malmö 1964 samt Rikard Holmberg: Den skånska Öresundskustens medeltid. Lund 1977.
182. Rep. Dan. 11/1 1434, 4/10 1434 och 31/8 1439.
183. Lauritz Weibull: a.a. 1901.
184. Lauritz Weibull: a.a. 1901.
185. Einar Bager: Rosenvingeska huset. Malmö 1969.
186. Einar Bagers excerpter.
187. Malmö museums arkiv, grävningsnummer 32:05 samt G17:03.
188.1692-års Malmöinventering.
189. Rep. Dan.
190. Kristian Erslev & William Mollerup: Kong Fredrik den Förstes danske Registranter. Köpenhamn 1879.
191. 1522-års förteckning av Malmögårdar.
192. Kristian Erslev & William Mollerup: a.a. 1881-1882.
193. Nils Gösta Sandblad: a.a. 1949.
194. Kristian Erslev & William Mollerup: a.a. 1881-1882, Rep. Dan. samt Malmö museums grävningsarkiv.
195. Rep.dan.
196. 1522-års förteckning av Malmögårdar.
197. Malmö stadsbog 10/11 1536.
198. Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 197 samt Malmö stadsbog 6/7 1556.
199. Se planrekonstruktionen i Einar Bager: a.a. 1939.
200. 1692-års Malmöinventering.
201. 1522-års förteckning av Malmögårdar.
202. 1692-års Malmöinventering.
203. Lena Wilhelmsson: När det ”nappade” på Fiskaregatan. Malmöya 1. Malmö 1979.
204. Kristian Erslev & William Mollerup: a.a. 1881-1882.
205. Einar Bager: a.a. 1971.
206. Einar Bager: a.a. 1971.
207. Jörgen Kocks gård i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1979.
208. 1692-års Malmöinventering.
209. Malmö stadsbog 17/7 1559.
210. Uppgifterna hämtade från Malmö museums grävningsarkiv samt från Rep. Dan.
211. Registrum ville Malmöyghe.
212. Anders Ulrik Isberg s:r: a.a. 1897 sid. 31.
213. Einar Bager: En försvunnen stadsdel. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1938.
214. Malmö stadsbog 10/1 1539.
215. Einar Bager: a.a. 1938.
216. Malmö tingbog samt Kristian Erslev & William Mollerup: Danske kancelliregistranter 1535-1550. Köpenhamn 1881-1882.
217. Malmö tingbog, sid. 258.
218. Einar Bager: a.a. 1938.

Om ”Våra herrar de sjuka” och Helgeandsklostret i Malmö

1. Sven Rosborn: Helgeandshus och kloster. Spetälskehus/S:t Jörgenshospital. Skånes hembygdsförbunds årsbok 1987/1988.
2. Johannes Lindbæk & Gustav Stemann: De danske helligaandsklostre. Köpenhamn 1906.
3. Danmarks Riges Breve 17/5 1253.
4. Johannes Lindbæk & Gustav Stemann: De danske helligaandsklostre. Köpenhamn 1906.
5. Kristian Erslev & William Christensen: Fortegnelse over Danmarks Breve fra middelalderen. 10/2 1384.
6. Svenskt Dipl. II, 424.
7. Kristian Erslev & William Christensen: Fortegnelse over Danmarks Breve fra middelalderen. 24/8 1460.
8. Johannes Lindbæk & Gustav Stemann: De danske helligaandsklostre. Köpenhamn 1906.
9. Vid utgrävning på det forna klosterområdet år 1983 framströmmade rikligt med vatten i schaktet. Författaren lät analysera vattnet och det kunde då konstateras att detta var färskvatten men att det inte kom från det lokala vattenledningssystemet. Grundtopografin vid klosterområdet visar här på en sänka in i sandreveln, troligtvis åstadkommen av en kraftig aktiv vattenkälla i området.
10. Registrum villae Malmöyghe, fol 36.
11. Sven Rosborn: Helgeandshus och kloster. Spetälskehus/S:t Jörgenshospital. Skånes hembygdsförenings årsbok 1987/1988.
12. Johan Otto Friberg: Malmö Stads Historia och Beskrifning. Malmö 1842.
13. Anders Ulrik Isberg j:r: Handbok om Malmö. Malmö 1923.
14. Författarens sammanställning förvaras i Malmö museers arkiv.
15. Malmö museums grävningsarkiv: G65:22, G65:23, G65:42 och G65:45. Viktiga grävningsrapporter är: Anna Carlberg-Kriig & Håkan Nilsson: Stortorget. Titthålsarkeologi under ett sekel. Malmö 2006. Råmanus. Malmö museums arkiv samt slutrapporten Joakim Thomasson & Håkan Nilsson: Stortorget i Malmö. Malmö museer 2009.
16. Malmö museums arkiv, grävningsnummer G 65:01.
17. Malmö fornminnesförenings minnesskrift 1909-1919. Malmö 1920.
18. Einar Bagers excerpter. Exempelvis befästningsräkenskaperna 27/10 1589.
19. Sten Kalling: En gatuprofil Norra Vallgatan - Skomakaregatan. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1938.
20. Malmö museums arkiv, grävningsnummer G13:01.
21. Einar Bagers excerpter samt Lauritz Weibull: Dipl. dioec. Lund 1485 utan datum.
22. Malmö museums arkiv, grävningsnummer G65:04-05.
23. Jan Steenberg: Helligåndskirken. Danmarks kirker 1:1. Köpenhamn 1945-1958.
24. Malmö museums arkiv, grävningsnummer G65:02.
25. Malmö museums arkiv, grävningsnummer G65:02.
26. Malmö rådstueprotokol (Stadsbok) 1503-1548. Köpenhamn 1965 samt Sven Rosborn: Att använda krut. Det tidiga artilleriet i Sydskandinavien. 2009. https://www.academia.edu/3349702
27. Malmö museums arkiv, grävningsnummer: KM288:1.
28. Malmö museums arkiv, grävningsnummer G65:04-05.
29. Einar Bagers excerpter samt Christensen: Rep. dipl. 8/3 1456.
30. Einar Bagers excerpter samt Christensen: Rep. dipl. 14/8 1463.
31. Einar Bagers excerpter samt Christensen: Rep. dipl. 4/12 1462.
32. Einar Bagers excerpter samt Weibull: Dipl. dioec. Lund IV:4491.
33. Einar Bager har i Malmö stads historia 1971 visat en rekonstruktion i vilken vandlöbet ligger mellan de båda tomterna, således en avvikande uppfattning än författarens. Han har dock inte haft tillgång till de arkeologiska uppgifterna.
34. Malmö museums arkiv, grävningsnummer G65:03.
35. Malmö museums arkiv, grävningsnummer 49:06.
36. Einar Bagers excerpter: ”Kristianstads museum”.
37. Einar Bagers excerpter: Kyrkans räkenskaper.
38. Einar Bagers excerpter samt Christensen Rep. dipl. 1498 u.d.
39. Gunnar Carlquist: Konungamötet i Malmö 1524. Skåne. Årsbok 1924.
40. Åke Ljungfors: Malmö recess 1524 och dess förhistoria. Malmö fornminnesförenings årsbok 1941.
41. Gustav Sjöberg: Peder Svarts skildring av Malmö möte 1524. Malmö fornminnesförenings årsbok 1948.
42. Repertorium II, 262.
43. Kristian Erslev: Testamenter, 158.
44. Svenskt Dipl. II, 424.
45. Registrum villae Malmøyghe, fol 2.
46. Kristian Erslev & William Christensen: Fortegnelse over Danmarks Breve fra middelalderen. 24/8 1460.
47. Johannes Lindbæk: Helligåndsklostret i Malmo. Historisk Tidskrift för Skåneland. IV. Lund 1910-1913.
48. Johannes Lindbæk: a.a. 1910-1913.
49. Johannes Lindbæk: a.a. 1910-1913.
50. Registrum villae Malmøyghe, fol 36.
51. Acta pontificum Danica.
52. Acta pontificum Danica.
53. Sv. Riksark. 7 Segl (Bomärken).
54. Johannes Lindbæk: a.a. 1910-1913.
55. Seglavskrifter Brahe.
56. Enligt brev i Malmö stadsarkiv enligt Johannes Lindbæk: a.a. 1910-1913. Sid 235.
57. Stamtavelavskrifter Sparre.

58. Johannes Lindbæk: a.a. 1910-1913.
59. Stamtavelavskrifter Thott.
60. Johannes Lindbæk: a.a. 1910-1913.
61. Lennart Tomner: Stadens historia 1500-1658. Malmö stads historia II. Malmö 1977.
62. Malmö stads urkundsbok.
63. Malmöbogen, fol 53.
64. Pers. Saml. Papir. Hr Esge Bille.
65. Malmö stadsbog 1503-1548.
66. Einar Bagers excerpter: Kyrkans räkenskaper.
67. Malmö stadsbog 1503-1548.

Dominikanerna i Malmö

1. Ragnar Blomqvist: Danmarks första dominikanerkloster. Svartbrödraklostret i Lund. Kulturens årsbok 1943.
2. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen: Prædikebrødrenes samfundsrolle i middelalderens Danmark. Ph.D.-afhandling Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse. Syddansk Universitet, Odense 2008. Sid 33.
3. Erik Cinthio: Dominikanerna. Skånes hembygdsförbunds årsbok 1987/1988.
4. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen: a.a. 2008. Sid 35 f.
5. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen: a.a. 2008. Sid 98 f.
6. Ragnar Blomqvist: a.a. 1943.
7. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen: a.a. 2008. Sid 34 f. samt Vilhelm Lorenzen: De danske dominikanerklostres bygningshistorie. De danske klostres bygningshistorie. III. Köpenhamn 1920.
8. Diplomatarium danicum 2. rk. bind IV nr. 133.
9. Hans Wåhlin: a.a. 1933. Sid. 15.
10. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen: a.a. 2008. Sid 106.
11. Hans Wåhlin: a.a. 1933.
12. Hans Wåhlin: a.a. 1933. Sid. 15. Brevets originallydelse i sin helhet finns återgivet i Diplomatarium Danicum 2 rk. bd 11 (Kbhvn 1950) samt i översättning i Danmarks Riges Breve 2rk. bd 11.
13. Hans Wåhlin: a.a. 1933.
14. Sven Rosborn: Skånskt tegel under medeltiden. Tegelbruk och tegelproduktion fram till 1588. Skånes hembygdsförbunds årsbok 1984.
15. Lauritz Weibull: Malmö stads urkundsbok. Malmö 1917.
16. År 1602 och år 1611 upplades t.ex. i det forna kapellet "de gamle harnisk" samt 360 pund krut.
17. Ragnar Blomqvist: Danmarks första dominikanerkloster. Kulturens årsbok 1943. Sid. 125.
18. Anders Ulrik Isberg: Anteckningar om Malmö stad. Malmö 1876.
19. Anders Ulrik Isberg: Handbok om Malmö. Malmö 1923.
20. Hans Wåhlin: Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1933.
21. Anders Ulrik Isberg: Malmö stads äldre historia. En stridsskrift. Malmö 1936.
22. Einar Bager: Tiggarmunkarnas kloster i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934.
23. Einar Bager: a.a. 1934. Sid. 13.
24. Hans Wåhlin: a.a. 1933. Sid. 12.
25. Hans Wåhlin: Forskning och fantasteri. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934.
26. Einar Bager: Malmös byggnadshistoria fram till 1820. Malmö stads historia 1971. Malmö 1971.
27. Johan Falkman: Om staden Malmö. Underdånig berättelse den 10 maj 1855 af komitéen till undersökning af grunderne för städernes beskattning. Stockholm 1861.
28. Utgrävningarna i kv. Skepparen under 1930-talet är arkiverade på Malmö museum under grävningsnummer 33:01 och 33:02. Materialet har dessutom av författaren erhållit undernumrering i syfte att erhålla ordning och överskådlighet. Under sex år tillfördes kontinuerligt nytt, återfunnet material, vilket under årens lopp kommit på villovägar. År 1980, efter författarens detektivarbete, var arkivsituationen följande:

Dokumentmaterialet från utgrävningen på tomt 14 år 1931 består av totalt 5 st tuschritningar samt 2 st fältskisser + 5 st fotografier. Utgrävningsresultatet är utförligt publicerat i Malmö fornminnesförenings årsskrift 1933. Dokumentmaterialet från utgrävningarna under åren 1934-1938 på tomterna 1, 2, 3, 14 och 15 består av totalt 58 st fältritningar, 2 st tomtkartor, 1 st schaktplan, 1 st plan över nybyggnaden samt 1st färglagd översiktsplan samt 91 st fotografier. Spridda notiser rörande utgrävningsresultaten finns i Malmö fornminnesförenings årsskrifter 1935 och 1936.

Dessutom beskrivs utgrävningarna i olika tidningsartiklar:

*Einar Bager: Dunklet skingras kring Svartbrödrakapellet i Malmö. SDS 21/3 1934.

*Gråbröderstornets tornrum framgrävt. SDS ?/4 1934. Okänd förf.

*Einar Bager: Gammal glömd griftegård på Gråbröderstomten. SDS 20/6 1934.

* Svartbrödernas kloster saknades. SDS 8/10 1938. Okänd förf.

29. Enligt muntligt meddelande av Einar Bager till förf. upptogs inte hela det utstakade schaktet utan endast provgropar tvärs över tomten.
30. Byggnaden har vid dokumenteringen använts som orienteringspunkt och har som sådan erhållit beteckningen "kåken".
31. Sven Rosborn: Avloppsledningar och medeltidsarkeologi. Elbogen. Medlemsblad för Malmö fornminnesförening 1976:3.
32. Sven Rosborn: Svartbrödernas hemvist i Malmö. Elbogen. Medlemsblad för Malmö fornminnesförening 1978:3.
33. Sten Kalling: En tomtgrävning vid Västergatan. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1933.
34. Se ritning 33:01:02.
35. Se ritning 33:02:03, :05 och :06.
36. Se ritning 33:02:32.
37. Se ritning 33:02:22.
38. Se ritning 33:02:15.
39. Se ritning 33:02:14 och 33:02:51.
40. Malmö fornminnesförenings verksamhet år 1935. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1936. Originalritningen är utförd av Einar Bager och har av honom ställts till författarens förfogande.
41. Malmö fornminnesförenings verksamhet år 1934. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1935.
42. Se ritning 33:02:26.
43. Se ritning 33:02:13, 33:02:33 och 33:02:36.
44 Einar Bager: Gammal glömd griftegård på Gråbröderstomten. SDS 20/6 1934 samt Svartbrödernas kloster saknades. SDS 8/10 1938. Okänd förf.
45. Se not 25, artikel 8/10 1938.
46. Enligt muntligt meddelande av Einar Bager till författaren.
47. Utgrävningen i kv. Skepparen år 1953 är arkiverade under grävningsnummer 33:03.
48. Sten Kalling: Arkeologiska och byggnadshistoriska fältarbeten 1953. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1954.
49. Sten Kalling: a.a. 1954.
50. Se ritning 33:03:05.
51. Se ritning 33:03:15.
52. Se ritning 33:03:20.
53. Nya intressanta skelettfynd på Norra Vallgatan i Malmö. Okänd förf. Sk.D. 4.9 1953.
54. Malmö Museums grävningsarkiv G017:02.
55. Sten Kalling: En tomtgrävning vid Västergatan. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1933.
56. Sten Kalling: a.a. 1933.
57. Leif Ljungberg: Gatunamnen i Malmö. Malmö 1960.
58. Anders Ulrik Isberg sr: Anteckningar om Malmö stad. Malmö 1876. Sid 72.
59. Nils Gösta Sandblad: Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. Skånsk senmedeltid och renässans. Lund 1949.
60. Einar Bagers excerpter. Rådhusrättens dombok 3/5 1682.
61. Efter utgrävning av tomten till detta hus i början av 2000-talet publicerades resultaten i boken "Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö" 2006. Boken vimlar av påvisbara arkeologiska felaktigheter och är i många avsnitt inte trovärdig. Den utgör på en hel del punkter ett skrämmande bevis på hur arkeologi kan misstolkas.
62. Einar Bager: Malmø stadsbog 1549-1559. København 1972. Sid 419.
63. Hans Wåhlin: Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1933. Sid 22.
64. Lauritz Weibull: Malmö stads urkundsbok. Malmö 1917. 12/2 1530.
65. Hans Wåhlin: a.a. 1933. Sid 22.
66. Einar Bager: Malmø skifter 1. Bofortegnelser 1546-1559. København 1977. Sid 93.
67. Einar Bagers excerpter: Räkenskaper för befästningarna.
68. Einar Bagers excerpter: Kammarmesternes regenskaber.
69. Einar Bagers excerpter: Kammarmesternes regenskaber.
70. Einar Bagers excerpter: Rådhusrättens dombok 1/4 1611.
71. Einar Bagers excerpter: Rådhusrättens dombok 8/2 1611.
72. Einar Bagers excerpter: Stadens räkenskapet 1617.
73. Magistratens ankomna handlingar 26/1 1642.
74. Einar Bagers excerpter: Mag. ank. handlingar.
75. Einar Bagers excerpter: Rådhusrättens dombok 12/12 1636.
76. Einar Bagers excerpter: Bytingets dombok.
77. Hans Ersgård: Stadens historia. Malmö stads historia del II. Malmö 1977. Sid. 212-213.
78. Einar Bagers excerpter: Rådhusrättens dombok.
79. Einar Bagers excerpter: Magistratens Copiebok.
80. Einar Bagers excerpter: Rådhusrättens dombok.

Franciskanerna i Malmö

1. Hans Wåhlin 1933: Script. min. hist. Dan. 2 sid 301-302.
2. Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark intil Aar 1800. Köpenhamn 1931. Sid 82-85.

3. Ingvar Andersson: Skånes historia. Senmedeltiden. Stockholm 1974.
4. Johannes Jörgensen: Pilgrimsbogen. Köpenhamn 1903.
5. Carl Sonnenstein-Wendt: Om reformatorerna i Malmö och de första lutherska presternas derstädes. Ny kirkehistoriske samlinger 2 (1860-1862).
6. Anders Ulrik Isberg: Handbok över Malmö. Malmö 1923. Sid. 90.
7. Vilhelm Lorenzen: De danske franciskanerklostres bygningshistorie. Köpenhamn 1914.
8. Anders Ulrik Isberg s:r: Anteckningar om Malmös stad. Malmö 1876 samt Anders Ulrik Isberg j:r: Handbok om Malmö. Malmö 1923.
9. Hans Wåhlin: Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1933.
10. Einar Bager: Tiggarmunkarnas kloster i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1934.
11. Anders Ulrik Isberg: Skolväsendet i Malmö. I. Medeltiden. Malmö 1933.
12. Hans Wåhlin: Forskning och fantasier. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934.
13. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. III. Malmö fornminnesförenings årsbok 1936.
14. Einar Bager: Sanctorum Simonis et Jude kapell – en hypotes. Malmö fornminnesförenings årsbok 1939.
15. Einar Bager: Malmö byggnadshistoria till 1820. Malmö stads historia 1. Malmö 1971.
16. Anders Ulrik Isberg: Handbok om Malmö. Malmö 1923. Sid 86.
17. Jörgen Kling: Från klosterområde till fattigkvarter, kv. Fisken med omgivande gator och kvarter. Malmö fornminnesförenings årsbok 1985.
18. Stefan Larsson: Mendikanterna i Malmö. Konvent & stadsplan. Uppsats 1988. Institutionen för medeltidsarkeologi vid Lunds universitet.
19. Jörgen Kling: En medeltida klosterbyggnad i Norra Vallgatan. Malmö fornminnesförenings årsbok 1995.
20. Anders Ulrik Isberg: Anteckningar om Malmö stad. Malmö 1876.
21. Sven Rosborn: Malmöhus. Från 1400-talets kastell till 1900-talets museum. Malmö museums årsbok 1977.
22. Erik Person: Några anteckningar om Malmösläkten Dringenberg. Malmö fornminnesförenings årsbok 1934. Sid 96.
23. Hans Wåhlin: a.a. 1933.
24. Sven Rosborn: Malmöhus. Från 1400-talets kastell till 1900-talets museum. Malmö museums årsbok 1977.
25. Malmø Stadsbog 1549-1559. Köpenhamn 1972. Sid 25.
26. Malmø Stadsbog 1549-1559. Köpenhamn 1972. Sid 415.
27. Sven Rosborn: Fattig och rik i senmedeltidens Malmö. Motsättning och samverkan. Nya bidrag till Malmö historia. Festskrift till Einar Bager på 100-års dagen 19 april 1987. Malmö 1989.
28. Lyder van fredens kämnärsräkenskaper för Malmö 1517-1520. Malmö 1960.
29. Hans Wåhlin: a.a. 1936. Sid 37.
30. Sven Rosborn: Vikingatiden på Lilla Hammars näs, Vellinge kommun 2011. https://lu.academia.edu/SvenRosborn samt Sven Rosborn: Rapport över utgrävning i Lilla Hammars bygata, Stora Hammars socken, Vellinge kommun 2014. https://lu.academia.edu/SvenRosborn.
31. Hans Wåhlin: Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1933. Sid 9.
32. Otto Rybeck: Den medeltida borgen i Skanör. Lund 1935.
33. Författaren har till detta kapitel använt sig av följande källor:
Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark. Köpenhamn 1667.
Einar Bager: En försvunnen stadsdel. Malmö fornminnesförenings årsbok 1938.
Otto Gröne: Malmö Allmänna sjukhus hundra år. Malmö 1957.
34. Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark. Köpenhamn 1667.
35. Se not 36.
36. Hans Wåhlin 1933: Svenskt dipl., nr 1287.
37. Hans Wåhlin 1933, sid 9.
38. Hans Wåhlin: Erslev: Repert. Dipl. Regni Dan. nr 5374.
39. Johannes Lindbæk: De danske Franciskanerklostre. Köpenhamn 1914. Sid. 207.
40. Vilhelm Lorenzen: De danske franciskanerklostres bygningshistorie. Köpenhamn 1914: S.R.R.D.V, 513 f.
41. Hans Wåhlin 1933: Repert. Dipl. Regni Dan. Nr 6035.
42. Hans Wåhlin 1933: Repert. dipl. Regni Dan. Nr 6673.
43. Hans Wåhlin 1933: Repert. dipl. Regni Dan. Nr 6672. Enligt Lorenzen se även: Dipl. Dioc. Lunde III, 138 f.
44. Hans Wåhlin 1933: Repert. Dipl. Regni Dan. Nr 6856.
45. Vilhelm Lorenzen: De danske franciskanerklostres bygningshistorie. Köpenhamn 1914: Anf. V, p.519.
46. Hans Wåhlin 1933: Repert. Dipl. Regni Dan. Nr 7222.
47. Johannes Lindbæk: De danske franciskanerklostre. Köpenhamn 1914.
48. Hans Wåhlin 1936 sid 37: Repert. Dipl. Regni Dan. II. Nr 1041.
49. Hans Wåhlin 1933: Enligt en anteckning hos Peder Olsen (Script. min. hist. Dan. 2, sid 307).
50. Hans Wåhlin 1933: Dipl. Dioec. Lund. 4, nr CCLXIX.
51. Hans Wåhlin 1936 s 37: Repert. Dipl. Regni Dan. Nr 4275.
52. Hans Wåhlin 1933: Dipl. dioec. Lund. 5, nr XXXIX.
53. Hans Wåhlin: Dipl. Dioec. Lund. 5, nr LXIV.
54. Johannes Lindbæk: Pavernes Forhold til Dmk. u. Kongerne Kr. I og Hans p. 289 f. samt H Wåhlin 1933: Acta pont. Dan., nr 3173; Dipl. Dioec. Lund. 5, nr CXXVI.
55. Hans Wåhlin 1933: Dipl. Dioec. Lund. 5, nr LXIV samt Dipl. Dioec. Lund. 5, nr LXXXVIII, XC samt Lorenzen Ny K.S. 2, 135, Anm.
56. Vilhelm Lorenzen: De danske franciskanerklostres bygningshistorie. Köpenhamn 1914: Ny K.S. 2. 137, Anm.
57. Hans Wåhlin 1933: Dipl. Dioec. Lund. 5, nr CCLXVIII samt Lorenzen Ny K.S. 2, 136. Anm.
58. Malmø rådstueprotokol (stadsbok) 1503-1548. Köpenhamn 1965.
59. Hans Wåhlin 1933 och Lorenzen Kirkehistoriske Samlinger (K. Saml.) I (1849-52), sid 388.
60. Malmø rådstueprotokol (stadsbok) 1503-1548. Köpenhamn 1965.
61 Vilhelm Lorenzen: De danske franciskanerklostres bygningshistorie. Köpenhamn 1914: K.S. 1, p. 402.
62. Hans Wåhlin 1933: Script. Min. hist. Dan. 2, sid 341.
63. Hans Wåhlin 1933: Script. Min. hist. Dan. 2, sid 301-302. Se också Script. rer. Dan. V, 511 ff.

Spetälskesjukhuset S:t Jörgen i Malmö

1. Ragnar Blomqvist: Hospitalet i Lund. Kulturens årsbok 1949.
2. Danmarks Riges Breve 12/1 1206.
3. Mats Petersson: S:t Jörgen i Åhus. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1948.
4. Holger Ramsing: Köpenhamns historie og topografi i Middelalderen II. Sid. 227.
5. Kulturhistoriskt lexikon för nordiskt medeltid: Hospital.
6. Holger Ramsing: a.a.
7. Ragnar Blomqvist: a.a. 1949.
8. Mats Petersson: a.a. 1948.
9. Adolf Ditlev Jörgensen: Valdemar Sejr. 1879. Sid 205.
10. Ingvar Andersson: Skånes historia. Stockholm 1974 samt Lars Ersgård: Skanör-Falsterbo. Riksantikvarieämbetets rapportserie ”Medeltidsstaden” nr 53.
11. Lennart Tomner: Stadens historia före 1500. Malmö stads historia. Malmö 1971.
12. Laurits Weibull: Malmö stads urkundsbok. Malmö 1917.
13. Malmö rådstueprotokol (stadsbok) 1503-1548. Köpenhamn 1965.
14. Einar Bager: Lembkeska gården. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1949.
15. Malmö rådstueprotokol (stadsbok) 1503-1548. Köpenhamn 1965. Sid 87.
16. Malmö rådstueprotokol (stadsbok) 1503-1548. Köpenhamn 1965.
17. Malmö rådstueprotokol (stadsbok) 1503-1548. Köpenhamn 1965. Sid 346.
18. Anders Ulrik Isberg s:r: Anteckningar om Malmö stad. Malmö 1876.
19. Anders Ulrik Isberg: Handbok om Malmö. Malmö 1923.
20. Einar Bager: a.a. 1949.
21. Otto Gröné: Malmö allmänna sjukhus hundra år. Malmö 1957.
22. Skånska Aftonbladet 9.1 1912: Ett medeltida Malmösjukhus.
23. Anders Ulrik Isberg j:r: a.a. 1923.
24. Malmö fornminnesförenings minnesskrift 1909-1919. Malmö 1920.
25. Malmö museums arkiv, grävningsnummer 62:01.
26. Malmö museums arkiv, grävningsnummer 62:02.
27. Dessa två mycket omfattande utgrävningar har tyvärr aldrig utförligt publicerats. Endast en smärre, populärvetenskaplig skrift har utkommit: S:t Jörgen mitt i medeltiden. Malmöya nr 7. Malmö 2002. En större rapport är påbörjad och finns ofullbordad i Malmö museums arkiv: Ingrid Gustin & Chatarina Ödman: S:t Jörgens Hospital – en medeltida kyrkogård i Malmö centrum. Det är uppgifter från dessa två skrifter som bildat bas i författarens utredning för avsnittet ”De yngre utgrävningarna”.
28. Vi får vara tacksamma för Ingrid Gustin och Chatarina Ödmans utredningsarbete, se not 27.
29. Sven Rosborn: Malmös äldsta stadskyrka. https://lu.academia.edu/SvenRosborn.
30. Ragnar Blomqvist: a.a. 1949.
31. Einar Bagers excerpter. 1502 6/9.
32. Einar Bagers excerpter: Fortegnelse om Danmarks Breve fra Mid-

delalderen 8/7 1499, Lauritz Weibull: Dipl.dio.Lund: VI:138 23/4 1504, dito VI 147 1/7 1504.
33. Einar Bagers exerpter: Kyrkans räkenskaper 1532 och 1537.
34. Einar Bagers exerpter: Kyrkans räkenskaper 1536 och 1539.
35. Malmö rådstueprotokol 1503-1548. Köpenhamn 1965.
36. Registrum ville Malmöyghe 1546 samt Einar Bagers exerpter: altargodsets räkenskaper 1543.
37. Einar Bagers excerpter: Altargodsets räkenskaper 1549.
38. Malmö rådstueprotokol 1503-1548 . Köpenhamn 1965.
39. Einar Bagers excerpter: Kyrkans och altargodsens räkenskaper.
40. Einar Bagers excerpter: Rådhusrättens dombok 1597 21/1.
41. Einar Bagers excerpter: Erslev: Rep. dipl 1446 23/6.
42. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. Malmö fornminnesförenings årsbok1936.
43. Bengt Salomonsson: Om stadens vallar och gravar. Årsboken Kring Malmöhus 1970.
44. Malmö museums arkiv, grävningsnummer 49:06.

Flynderborg - Malmös äldsta borg

1. Diplomatarium Danicum 2:4, nr 133.
2. Lennart Tomner: Malmö stads historia före 1500. Malmö stads historia I. Malmö 1971.
3. Dietrich Schäfer: Die Recesse der Hansa Tage.
4. Otto Rydbeck: Den medeltida borgen i Skanör. Lund 1935.
5. Einar Bager: Flynderborg - Malmö äldsta slott? SDS 14/2 1960. Omtryckt i ”Strövtåg i tid och rum”. Malmö 1977.
6. Dietrich Schäfer: a.a.
7. Otto Rydbeck:a.a. 1935 samt R. Holmberg: Den skånska Öresundskustens medeltid. Lund 1977.
8. Erik Person (Gamby): Myntmästarna i Malmö 1444-1512. Numismatiska Forenings Medlemsblad XII.
9. Malmö museums arkiv, grävningsnummer
10. Einar Bager: a.a. 14/2 1960.
11. Einar Bager har efter det att han publicerat sin slottsteori 1960 även medtagit denna i verket Malmö stads historia år 1971.
12. En stor del av här återgivna uppgifter härstammar från de exerpter som Einar Bager välvilligt ställt till författarens förfogande.
13. Einar Bagers excerpter: Stadens räkenskaper 1613 samt kämnärsräkenskaper 26/5 1628.
14. Malmø tingbøger 1577-83 og 1588-90. Köpenhamn 1968. Sid. 223.
15. Registrum ville Malmöghe.
16. Einar Bagers excerpter: Stadens räkenskaper 1611.
17. Einar Bager: a.a. 14/2 1960.
18. Utställningskatalogen ”Frederik 2 en renässansfurste”. Malmö 1977. Sid.121.
19. Hans Wåhlin: Scania antiqua. Malmö 1931. Sid 7.
20. Anders Ulrik Isberg j:r: Handbok om Malmö. Malmö 1923.
21. Hans Wåhlin: a.a. 1931. Sid. 11.
22. Hans Wåhlin: a.a. 1931. Sid. 58.
23. Thomas Munck af Rosenschöld: Flynderborg, Malmös äldsta fäste? Elbogen 1972:1.
24. Hans Ersgård: Stadens historia 1658 1718. Malmö stads historia II. Malmö 1977.
25. Kopior i Malmö museums arkiv efter original i Krigsarkivet: III PPP b.10 (1672) samt III PPP d.6 (1675).
26. Kartoriginal i Malmö museums samlingar.
27. Einar Bager: a.a. 1960.
28. Hans Wåhlin: a.a. 1933.
29. Hans Emil Larsson: Fynden från kloakgräfningarna i Malmö 1907. Malmö 1909.
30. Malmö museums arkiv, grävningsnummer G49:01.

Malmö stads medeltida befästningar

1. Lars Ersgård: Skanör – Falsterbo. Medeltidsstaden 53. Göteborg 1984.
2. Anders Wihlborg: Helsingborg. Medeltidsstaden 32. Göteborg 1981.
3. Bengt Jacobsson: Trelleborg. Medeltidsstaden 38. Göteborg 1982.
4. Sten Tesch: Ystad I. Medeltidsstaden 44. Göteborg 1983.
5. Bengt Jacobsson: Simrishamn. Medeltidsstaden 37. Göteborg 1982.
6. Egon Thun & Mats Anglert: Vä. Medeltididsstaden 57. Göteborg 1984.
7. Rikard Holmberg: Om Lunds murar och vallar. Ale. Historisk tidskrift för Skåneland. 1970:1.
8. Björn Rosenberg: Åhus. Medeltidsstaden 52. Göteborg 1984.
9. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. III. Malmö fornminnesförenings årsbok 1936. Sid 21.
10. Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. III. Malmö fornminnesförenings årsbok 1936. Sid 22 o. 30.
11. Dessa utgrävningar finns arkiverade på Malmö museum under följande grävningsnummer: G09:01 (kvarteret Österport), 09:02 (kvarteret Österport), 08:02 samt 08:03 (kvarteret Humle), 13:05 (kvarteret Jerusalem), G 17:03 (kvarteret Elbogen).
12. Malmös stadsbog 1506.
13. Malmö stadsbog 1524. Arbetslöner vid denna tid framgår av Lyder van Fredens räkenskaper. I Henrik Smiths krönika omtalas också att Jörgen Kock fullföljde arbetet med att förhöja gatorna i staden. Kanske är det detta arbete som Hans grävare utför men i så fall har säkert jorden hämtats från vallgravsgrävandet.
14. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper.
15. Olaf Olsen: Ufredens hav – en 600 år gammel sørøverhistorie fra Østersøen. Viborg 2002.
16. Sven Rosborn: Erik av Pommern – unionsfyrste og sørøver. Margrete 1. Nordens Frue og Husbond. Nationalmuseet. Köpenhamn 1996.
17. Kristian Erslev: Erik af Pommern. Köpenhamn 1901. Sid 116 f.
18 Bjørn Westerbeek Dahl & Bi Skaarup & Peter Thorning Christensen: Guide til Københavns Befæstning. 900 års befæstningshistorie. København 1999. ISBN 87-7279-029-6.
19. Sven Rosborn: En kung, ett vapenbrev och en stad. Erik av Pommerns Malmöbrev 1437. Malmö stadsvapen 550 år. Malmö kommun. Malmö 1987.
20. Åke Jönsson: Historien om en stad. Del I. Landskrona 1413-1804. Trelleborg 1993. Kartan, som är ritad av Claudius Clavus på 1420-talet finns på Nationalbiblioteket i Florens.
21. Bengt Jacobsson: Landskrona. Medeltidsstaden 48. Göteborg 1983.
22. Lauritz Weibull: Malmö stads urkundsbok. Malmö 1917.
23. Sven Rosborns manuskript år 1984 om Malmös medeltid i Malmö museums arkiv.
24. Registrum ville Malmøyghe.
25. Rep. Dan. samt Einar Bagers exerpter på Malmö stadsarkiv.
26. Registrum ville Malmøyghe.
27. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok 29/8 1452.
28. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper.
29. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper.
30. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok 10/10 1475.
31. Einar Bagers exerpter.
32. Michel Skovs Malmökarta 1658.
33. 1692-års Malmöinventering, Michel Skovs Malmökarta år 1658 samt Einar Bagers exerpter: Kammarmesternes regnskaber.
34. Hans Emil Larsson: Fynden från kloakgräfningarna i Malmö 1907. Malmö 1909.
35. Malmö museums arkiv.
36. Malmö museums arkiv, grävningsnummer X, G17:02 samt G04:02.
37. Rapport 2008:099. Strandmuren. Malmö museums grävningsarkiv.
38. Rapport 2009:047. Norra Vallgatan. Malmö museums grävningsarkiv.
39. Lauritz Weibull: Malmö stads urkundsbok. Malmö 1917.
40. Sven Rosborn: Malmöhus. Från 1400-talets kastell till 1900-talets museum. Malmö 1977.
41. Anders Sörensen Vedels topografiska anteckningar från 1580-talet återgivna av Hans Wåhlin i Malmö fornminnesförenings årsbok 1933.
42. Michel Skovs Malmökarta år 1658.
43. Michel Skovs Malmökarta år 1658.
44. Malmö tingbok 1578 samt Anders Ulrik Isberg: Handbok om Malmö. Malmö 1923.
45. Leif Ljungberg: Gatunamnen i Malmö. Malmö 1960.
46. Anders Ulrik Isberg j:r: Malmö gamla strandmur. Sydsvenskan 23/8 (25/8?) 1907.
47. Lyder van Fredens kämnärsräkenskapet 1517-1520.
48. Einar Bager: Tiggarmunkarnas kloster i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1934.
49. Hans Wåhlin: Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1933.
50. Einar Bagers exerpter samt Michel Skovs Malmökarta år 1658.
51. Malmö museums arkiv, grävningsnummer G17:02.
52. Lauritz Weibull: Malmö stads urkundsbok. Malmö 1917.
53. Hans Wåhlin: Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1933.
54. Magistratens ink. skrivelser 23/3 1652, Michel Skovs Malmökarta 1658 samt Johan Falkman: Om staden Malmö. Stockholm 1861.
55. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper 1517 samt Magistratens ink. skrivelser 23/3 1652.
56. Malmö tingbok 28/7 1589.
57. Einar Bagers exerpter.
58 Hans Wåhlin: Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1933. Leif Ljungberg menar, i a.a. 1960, i motsats till Hans Wåhlin, att ”Vandhuuss port” var identisk med ”Rackerport”. I ett brev daterat 18/8 1586 framgår det dock att det är frågan om två skilda portar, se Hans Wåhlin: a.a. 1933.
59. Enligt 1522-års förteckning av Malmögårdar ibodde Benctte Anders Perssz gården g:a nr 298 och 299 i kvarteret Hans Michelsen.
60. Einar Bagers exerpter och Michel Skovs Malmökarta 1658.

61. Lauritz Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok.
62. Leif Ljungberg: Gatunamnen i Malmö. Malmö 1960.
63. Hans Wåhlin: a.a. 1933 samt Einar Bagers exerpter.
64. Rapport 2009:047. Norra Vallgatan. Malmö museums grävningsarkiv. Sid 25 framåt.
65. Lauritz Weibull: Lunds stifts urkundsbok 10/10 1475.
66. Registrum ville Malmøyghe.
67. Einar Bagers exerpter: Räkenskaper för stadsbefästningarna.
68. Hans Wåhlin: a.a. 1933.
69. Einar Bagers exerpter: Räkenskaper för stadsbefästningarna.
70. Einar Bagers exerpter: Räkenskaper för stadsbefästningarna

Myntergården och Malmöhus

1. Författaren har år 1977 publicerat en utförligare bok om Malmöhus historia, ”Malmöhus. Från 1400-talets kastell till 1900-talets museum”. Malmö 1977. Denna bok ligger som faktagrund för i stort sett merparten av alla senare publikationer av slottets historia även om det inte alltid hänvisas till denna. I nu föreliggande publikation har författaren kunnat komplettera slottshistorien med senare efterforskningar men också med fakta från senare utgrävningar.
2. Arild Huitfeld: Danmarckis Rigis krønicke. Skriven 1595, tryckt i Köpenhamn 1652. Sid. 772.
3. Einar Bagers exerpter på Malmö stadsarkiv.
4. Lauritz Weibull: Malmö stads urkundsbok. Malmö 1917.
5. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper för Malmö 1517-1520.
6. Handskrivna handlingar i Malmö museums arkiv.
7. Carl Gustaf Lekholm: Det äldsta Malmöhus - Årsboken Kring Malmöhus. Malmö 1970.
8. Lennart Tomner: Stadens historia 1500-1658. Malmö stads historia 2. Malmö 1977.
9. Åke Ljungfors: Malmö recess 1524 och dess förhistoria. Malmö fornminnesförenings årsbok 1941.
10. Om Capellgorden, se mer i kapitlet om franciskanernas kloster.
11. Sven Rosborn: En kung, ett vapenbrev och en stad. Erik av Pommerns vapenbrev 1437. Malmö 1987. https://www.academia.edu/9188478
12. Georg Galster: Jörgen Kock som möntmester. Malmö fornminnesförenings årsbok 1956.
13. Georg Galster: Jörgen Kock som möntmester. Malmö fornminnesförenings årsbok 1956.
14. Kr. Erslev: Danmarks Len og lensmænd i det sextende aarhundrede. Köpenhamn 1879.
15. Kr. Erslev & W. Mollerup: Kong Frederik den Førstes danske Registranter. Köpenhamn 1878. 24 juli 1529.
16. Kr. Erslev & W. Mollerup: Kong Frederik den Førstes danske Registranter. Köpenhamn 1878. 26 juli 1530.
17. Sven Rosborn: Medeltida stenhus i Malmö. Hikuin 13. Moesgård 1987.
18. Arild Huitfeld: Danmarckis Rigis krønicke. Skrivet 1595, tryckt i Köpenhamn 1652.
19. Kr. Erslev: Danmarks Len og lensmænd i det sextende aarhundrede. Köpenhamn 1879.
20. Handskrivna handlingar i Malmö museums arkiv.
21. Malmö stadsarkiv: Falkmans register sid 26.
22. Malmö stadsarkiv: Falkmans register sid 3-4.
23. Lennart Tomner: Borgmästare Jörgen Kock. Malmö fornminnesförenings årsbok 1979.
24. Arild Huitfeld: Danmarckis Rigis krønicke. Skriven 1595, tryckt i Köpenhamn 1652. Sid. 1458.
25. Arild Huitfeld: Danmarckis Rigis krønicke. Skriven 1595, tryckt i Köpenhamn 1652. Sid. 1479.
26. Henrik Veiger-Smiths krönika 1523-1537. Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning. Lund 1871.
27. Malmö stadsarkiv: Falkmans register sid 31.
28. Kr. Erslev & W. Mollerup: Danske Kancellieregistranter 1535-1550. Köpenhamn 1881. 14 sep 1537.
29. Arild Huitfeld: Danmarckis Rigis krønicke. Skrivet 1595, tryckt i Köpenhamn 1652. Sid. 1499.
30. Malmöhus byggnads historia och framtida användning. Malmö fornminnesförenings minnesskrift 1909-1919. Malmö 1920.
31. Malmö stadsarkiv: Falkmans register sid 27-28.
32. Malmö stadsarkiv: Falkmans register sid 27 samt Kr. Erslev & W. Mollerup: Danske Kancellieregistranter 1535-1550. Köpenhamn 1881.
33. Einar Bagers exerpter på Malmö stadsarkiv. Befästningsarbeten.
34. Samtliga uppgifterna om Malmös artilleri under 1500-talet är hämtade dels från Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper åren 1517-1520, dels från Malmö stadsböcker.

Malmös medeltid - några viktiga nedslag

1. Saxo Grammaticus Danmarkskrönika. Femtonde boken. Köpenhamn 1985.
2. Sven Rosborn: Den skånska historien. Vikingarna. Malmö 2004.
3. Sven Rosborn: Två koggar på Malmö redd. Elbogen. Malmö kulturhistoriska förenings årsskrift 2004.
4. Sven Rosborn: Vikingatiden på Lilla Hammars näs, Vellinge kommun. Malmö 2011. https://www.academia.edu/3349783
5. Erik Kjersgaard: Borgerkrig og Kalmarunion 1241-1448. Danmarks historie. Politikens forlag 1977.
6. Information till författaren av osteologen Annica Cardell.
7. Carl Johan Schlyter: Samling af Sveriges Gamla Lagar. Band 9. Lund 1859.
8. Ingemar Ingers: Ortnamn i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1957.
9. Helge Andersson: Strandrekognosceringen i Öresund 1713 och 1714. Skånes Naturförenings Årsskrift 1962.
10. Sven Rosborn: Färjemän, myndrickar och pråmkarlar. Årsboken Limhamniana 1984.
11. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper.
12. Ingemar Ingers: Ortnamn i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1957.
13. Ella Liliengren & Sture Silow: Språket och gemenskapen i Gamla Limhamn. Malmö 1999.
14. Einar Bager: De lybska krambodarna. Malmö fornminnesförenings årsbok 1982.
15: Registrum ville Malmöyghe.
16: Lars Ersgård: Skanör – Falsterbo. Medeltidsstaden 53. Göteborg 1984.
17: Sven Rosborn: Malmös medeltida topografi. Årsboken kring Malmöhus 1973-74. Malmö 1974.
18: Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. III. Malmö fornminnesförenings årsbok 1936. Sid 24.
19: Per Sarnäs: Grävningsrapport. Innerstaden 10:284 - Malmöhus slott, fornlämning 19:2 och 20:1. Skånearkeologi. Rapport 2015:8.
20: Einar Bager: Malmö byggnadshistoria till 1820. Malmö stads historia I. Malmö 1971. Sid 278.
21: Hans Wåhlin: Studier i Malmö stads äldsta historia. III. Malmö fornminnesförenings årsbok 1936.
22: Lennart Tomner: Malmö stads historia före 1500. Malmö stads historia 1. Malmö 1871. Sid 221.
23: Sven Rosborn: Fattig och rik i senmedeltidens Malmö. Motsättning och samverkan. Nya bidrag till Malmö historia. Festskrift till Einar Bager på 100-årsdagen 19 april 1987. Lund 1989.
24: Sven Rosborn: Den återfunna ”ärkebiskopsgården” i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1973.
25: Sven Rosborn: Det medeltida Kalendehuset. Malmö fornminnesförenings årsbok 1981.
26: Sven Rosborn: Glimtar från ett svunnet Malmö. Årsboken ”Kring Malmöhus” 1981.
27: Anders Reisnert: Jens Uffesen Neb – en malmöitisk riddare i början av 1300-talet. Motsättningar och samverkan. Festskrift till Einar Bager på 100-årsdagen. Malmö 1989.
28: Einar Bagers exerpter. Malmö stadsarkiv.

Sven Rosborn, född den 31 juli 1949 i Malmö, är en svensk arkeolog och museiman.

Sven Rosborn skrev in sig vid arkeologiska institutionen på Lunds universitet 1970 och blev 1971 medlem av professor Erik Cinthios forskarseminarium i medeltidsarkeologi. Åren 1972–1973 var han ledare för restaureringen av ett av Norges äldsta hus, Steinhuset på Gran, och han blev filosofie licentiat i medeltidsarkeologi år 1974. Mellan åren 1970 och 1995 var han anställd som arkeolog på Malmö museer, från år 1977 som museichef på Malmö stadsmuseum. Han blev år 1980 en av initiativtagarna till projektet ”Forntid i nutid” med rekonstruktioner av forntidshus i full skala.

I augusti 1990 lade Rosborn tillsammans med två kollegor grunden till tidskriften ”Populär historia”, vars första nummer kom ut år 1991. Några år därefter grundades också bokförlaget ”Historiska Media”.

År 1995 grundade Rosborn tillsammans med kollegan Björn M Jakobsen Fotevikens Museum, där han fram till år 2013 var informations- och forskningschef. År 1998 tog han initiativet till byggandet av två koggar i Malmö och han var år 2003 med om uppförandet av Koggmuseet i staden. År 2006 blev han invald i Skånska Akademien på stol nr 13.

Sven Rosborn har genom åren publicerat 15 böcker och drygt sexhundra artiklar om Skandinavisk arkeologi, historia och kulturhistoria, företrädesvis rörande Skånes och Malmös historia.